

Szerkesztette:

Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel

Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában

Folyamatok és léthelyzetek –
kisebbségek Romániában

FOLYAMATOK ÉS LÉTHELYZETEK – KISEBBSÉGEK ROMÁNIÁBAN

Szerkesztők: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel

NEMZETI
KISEBBSÉGGUTATÓ
INTÉZET

KRITERION

Kolozsvár, 2009

Cím: *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*

Szerkesztők: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel

Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Kriterion Könyvkiadó

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

JAKAB, ALBERT ZSOLT

Folyamatok és léthelyzetek - kisebbségek Romániában

/ Jakab Albert Zsolt, Peti Lehel. - Cluj-Napoca : Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale : Kriterion, 2009

Bibliogr.

ISBN 978-606-92223-6-2 ; ISBN 978-973-26-0972-9

I. Peti, Lehel

323.1

Sorozatszerkesztők: Horváth István, Jakab Albert Zsolt

Lektor: Elena Rodica Colta

Fordítók: Bajkó Árpád, Borbély-Bartis Zsuzsa, Dénes Réka, Gál Réka, Kányádi András, László Oszkár, Mihály Emőke, Nastasă-Kovács Annamária, Pusztai Emese, Sebestyén Emese, Székely Zsuzsa, Vajda Szabolcs, Virginás Péter

Borítóterv és tipográfia: Kőnczey Elemér

Számítógépes tördelés: Sütő Ferenc

Nyomda: IDEA és GLORIA, Kolozsvár

© Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale

Románia Kormánya és az NKI nem vállal felelősséget a kötet tartalmáért.

A kötetben szereplő tanulmányok teljes egészében a szerzők véleményét tükrözik.

Tartalom

Közép-európaiságunk avagy egy regionális modell sajátossága	7
JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel Etnokulturális folyamatok és integráció – a romániai nemzeti kisebbségek kutatása	11
KOVÁCS Bálint „Hajkakan spjurk.” Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében a 17–19. században	21
Blagovest NJAGULOV A bolgár kisebbség múltja és jelene	41
Katerina KARABENCHEVA A bolgár kisebbség története	53
Maria Vasinca HADIJI Krassovánok (horvátok) a Bánságban	101
GLÜCK Jenő Az aradi izraelita hitközségek 1849 és 1918 között	115
Lucian NASTASĂ A történelem vége. A romániai zsidóság (1945–1965)	159
POZSONY Ferenc A szász társadalom intézményei	205
Pasi HANNONEN Megszakadt láncolatok. A romániai Bánság történelmének és etnikumainak német és magyar percepciói	245
Narcisa ȘTIUCĂ A Tulcea megyei Izvoarele görög közössége	281

Narcisa ŞTIUCĂ	
A Tulcea megyei Greci olasz közössége	307
FODOR Ferenc	
A lipován közösségek etnokulturális sajátosságai	331
Mirjana PAVLOVIĆ	
A temesvári szerbek. A bánsági identitás	349
Ljubivoje CERVIĆ	
Az aradi szerbek	359
Serghei HACMAN	
Interetnikus kapcsolatrendszerek az ukrán–román államközi együttműködés kontextusában	373
Miclat GÂRLAN	
A romániai törökök és ukránok. Etnopszichológiai kutatások	393
Elena Rodica COLTA	
Etnikumok, történelmek és identitásmítoszok a román–magyar határövezetben	529
A szerzők névsora	573

Közép-európaiságunk avagy egy regionális modell sajátossága

A közép-európaiság fogalom mint lehetséges regionális modell egy olyan mátrix-szerű tér létezésére vonatkozik (az úgynevezett „harmadik Európa” vagy Közép-Európa), amely az egymást követő újrendezések miatt nehezen körülhatárolható, illetve történelmi és geopolitikai szempontból is vitatható.

Ugyanis, a „Mitteleuropa (Közép-Európa) mint történelmi és geopolitikai fogalom nem felel meg egy pontosan meghatározható földrajzi valóságnak; ugyanakkor ez a térség, természeténél fogva, a körülményeknek megfelelően homályos és változó körvonalakkal rendelkezik” (Jacques Le Rider: *Mitteleuropa*. Polirom, Iași, 1997, 1).

Noha a Mitteleuropa (Közép-Európa) egyik elfogadott értelmezése a pán-germanizmus újabb hagyománya felé mutat, számunkra itt a másik, a Német-Római Szent Birodalom régi hagyományán alapuló meghatározás a fontos; eszerint a Mitteleuropa-elképzelés úgy jelenik meg, mint a közép-európai térségben *visszaállított harmónia* mítosza, terve vagy utópiája.

Ebben a burkolt állításban felfedezhető a német nép egyfajta messianizmusába vetett hit, illetve a német nép úgy jelenik meg mint az egyedüli, amely képes rendet teremteni a különböző nemzetek között.

Végül pedig, a krízisidőszakokban, mint például a II. világháború után, amikor a térség országai szovjet uralom alá kerültek, a „Közép-Európa” mint fogalom gyakorlatilag kikerült a használatból, a régi Mitteleuropa pedig sorsközösségként lett újradefiniálva, amely kompenzációképpen lehetővé tett egy olyan, a *homo habsburgiensis*-en alapuló közép-európai identitást, amely továbbélt a régió emlékezetében, és ezért a *homo sovieticus* nem tudta eltávolítani.

Alternatíva hiányában a térségbeli értelmiség a Habsburg birodalom mint az *elveszített aranykor* mítosza felé fordult, amikor Közép-Európa még szerves egészet alkotott. Ez a megközelítés implicit módon egy nemzetek fölötti, emlékek tárházát magában foglaló tér és egy nemzetek fölötti identitás mellett érvelt.

1990-ben, azt követően, hogy az orosz imperializmus többé már nem ellenőrizte a kelet-európai térséget, Pierre Béhar is elfogadhatónak találta a közép-európai konföderáció elnevezés alatt újra felvetett Habsburg mintát. Béhar érvei részben azon alapultak, ami összekötötte ezen térség népeit: szerinte a Duna mentén élő összes nép „egy sorsszerű együttélésre hivatott, mély és szinte ősi érzést táplál, ami a földrajzi adottságok által meghatározott gazdasági kapcsolatokon, illetve a történelem során kialakult kulturális kapcsolatokon, de főként ezeknek a népeknek a védelem iránti szükségén alapul, hiszen túl gyengék voltak, illetve túlságosan magukra voltak hagyva ahhoz, hogy megőrizték identitásukat az olyan erős szomszédakkal szemben, mint amilyen Németország és Oroszország voltak”.

Béhar megfogalmazásában „minden ellenére, beleértve az 1867-es kiegyezést is, ez az érzés tartotta össze a Duna-menti politikai közösséget” (Jacques Le Rider: *Mitteuropa*. Polirom, Iași, 1997, 72). Egyes történészek, mint például Sorin Mitu szerint Közép-Európa legfontosabb meghatározó eleme az a kitartás, amellyel a térségbeli képzeletbeli határokat és az identitást keresik (Sorin Mitu: *Europa Centrală, Răsăritul, Balcanii: geografii simbolică comparate*. International Book Access, Cluj-Napoca, 2007, 170).

És mégis, amikor 2000 után az értelmiségi nosztalgia ellenére felmerült a választás lehetősége aközött, hogy egy közép-európai várólistára kerülni, vagy a brüsszeli Európai Közösség teljesjogú tagjává válni, a volt kommunista országok az utóbbit választották.

*

2007-ig ez a választás a térség szinte összes országának az európai unió integrációját jelentette, de az identitás megismerésének horizontjait szemlélve láthatjuk, hogy ebben a fluktuáló határokkal rendelkező térségben a közös hagyományok, hasonló életstílusok, a közös kulturális emlékezet, bizonyos érték-szolidaritás és az identitás diskurzusának kifejezési mechanizmusai továbbra is működnek. Másképpen mondva, egy olyan kulturális térről van szó, amely túllép az országhatárokon, és egyrészt a kulturális terület fogalmának újragondolását vonja maga után, másrészt pedig egy új térkép megrajzolását teszi szükségessé.

Mi több, ebben a határokon átnyúló térségben az ittélők számára érvényes közép-európai ember úgy jelenik meg, mint aki pacifista/békes szellemben oldja meg a problémáit és toleráns, non-diszkriminatív módon viszonyul a másikkhoz.

Végül, az Európai Unióval való teljes harmonizációban a közép-európai kollektív képzelet az öreg kontinens ezen „központjában” lévő mindegyik, több etnikumú ország esetében továbbra is érvényes együttélési modellt körvonalaz, mely az aranykorban (amelyben mindenki a birodalom állampolgára volt) kialakult közös *attitűdökön* és *magatartásformákon* alapul és amelyek ma is működnek a csoportközi kapcsolatokban: etno-kulturális sokszínűség, tolerancia, kétnyelvűség, kulturális kereszteződés, vegyes házasságok.

A romániai kisebbségekre összpontosító, *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában* című kötetbe beválasztott tizenhat tanulmány új-jászervezi a közép-európai térség „határait”, annak mozgásban lévő teljes népességével. A diakronikus és szinkronikus mozgások egyrészt közösségek kialakulását, csoportok történelmét, fenntartott vagy elrendezett/megoldott konfliktusokat, magatartásokat, vagyis valóságselejteket és vállalt átalakulásokat foglalnak magukban, másrészt pedig olyan meghatározó változásokat, amelyek lehetővé teszik a kisebbségek önmeghatározását és elkülönülését. Azonban mindegyik esetben, még a diszkriminált vagy visszautasított csoportok esetében is, a közös, ismerős térségben való egymás melletti közelség tapasztalható, szemben a távoli, idegen térségekkel.

A kötet tanulmányai nemcsak a térségben élő különböző etnikumok együttélését próbálják megvilágítani, hanem arra is magyarázatot keresnek, hogy hogyan szerveződik a nemzeti identitás olyan régiókban, amelyekben a különböző vallási és/vagy etnikai identitások „keverednek”.

Elena Rodica COLTA

JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel

Etnokulturális folyamatok és integráció – a romániai nemzeti kisebbségek kutatása

A 2002-es hivatalos népszámlálási statisztika szerint Románia lakosságának 10,5 százaléka valamely nemzeti kisebbséghez tartozónak vallotta magát. Mégis, arányait tekintve e kisebbségek társadalomtörténeti, néprajzi, szociológiai tematizálása mindezekig igen kis mértékben történt meg. Természetesen az egyes közösségek kutatásának mennyiségét illetően is különböznek az arányok.

A nemzeti kisebbségek tudományos témává avatása sok tekintetben szegényes, lévén, hogy a társadalomkutatók különböző okok miatt csak kis mértékben figyeltek az e közösségekben zajló társadalmi folyamatokra. Így természetes, hogy az ezekről szóló legjelentősebb tudás legtöbbször a helyi közösségekből származó, a saját kultúra megőrkítését és népszerűsítését fontosnak tartó kutatók munkáiban halmozódott fel. Mindez jelzi, hogy az egyes etnikumok értelmiségi rétege és kutatói folytonosan figyeltek arra a kisebbségi léthelyzetre, amelyet megéltek, amelynek alakításában valamilyen szinten részt vettek. A kisebbségi intézményrendszerek – kevés kivételtől eltekintve – nem nyújthattak alapot és támaszt a tudományos kutatásoknak. Átfogóbb szintézisek, higgadt és módszeres elemzések így nemigen készülhettek el. Ezért ezek a többnyire helytörténeti vonatkozású munkák ritkán kerülhettek ki az őket megillető széleskörű tudományos vagy társadalmi nyilvánosságba.

E tudományos eredmények közül néhányat beavaglottunk a jelen kötetbe is, olyanokat, amelyek – az alkalmazott módszerek helyénvalóságát, a következetes forráskritikát, egyszóval tudományos színvonalukat tekint-

ve – méltán megérdemlik, hogy egy nagyobb nyilvánosság számára készült kötetben kapjanak helyet. E munkák szerzői belső szemszögből láttatják annak a kisebbségnek a helytörténetét, történelmi eseményeit, jelenbeli helyzetét, értékeit, amelynek maguk is tagjai. Úgy véljük, ez a látásmód hiteles értelmezését nyújtja annak a társadalmi valóságnak, amelynek az illető kisebbség részese.

A kisebbségekről szóló helytörténeti forrásoknak a feltárását az Aradi Múzeum több évvel ezelőtt kezdeményezte és nagymértékben támogatta. E munkában elvitathatatlan érdemei vannak Elena Rodica Colta-nak, aki több, országokon átívelő, az interetnikus együttélés, és a multikulturalitás értékeit bemutató nemzetközi konferencia szervezésével is hozzájárult a nemzeti kisebbségek kultúrájának tudományos feltárásához és népszerűsítéséhez. E kötet elkészüléséhez nyújtott segítségéért ezúton is köszönetünket fejezzük ki.

Jellemző, hogy romániai nemzeti kisebbségek kultúrájának, társadalmi folyamatainak kutatását többnyire az illető kisebbség anyaországi tudósai kezdeményezték, amely munkák azonban sajnálatos módon csak kivételes esetben válhattak a hazai tudományos élet részévé. A 2007-ben létrejött, kolozsvári székhelyű Nemzeti Kisebbségkutató Intézet fontosnak tartja ezeknek a munkáknak a felkutatását és a széles nyilvánosság, valamint a társadalomkutatás vérkeringésébe való integrálását. Jelen kötetben ezért az illető kisebbségek nyelvéből fordított, azok legjobb ismerőitől származó elemzéseket is szerepeltetünk.

A Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában című kötet változatos módszertani és elméleti eszközökkel készült tanulmányokat tartalmaz, amelyek között ugyanakkor szemléletbeli különbségek is vannak. Mindemellert az olvasó több szempontból is egységes kötetet tart a kezében, amely elsősorban a vizsgálat tárgyából fakad. Ugyanis a kötetben szereplő írások mindegyike a romániai nemzeti kisebbségek szociokulturális jelenének vagy múltjának, identitásmechanizmusainak és életvezetési stratégiáinak valamely összetevőjét ismerteti és értelmezi. A változatos szemléletbeli különbségek ellenére a kötet tanulmányai egységesek a tekintetben is, hogy a multikulturalizmus ideológiájának szellemiségében fogantak.

A tanulmánykötet társadalom- és helytörténeti, néprajzi/antropológiai, szociológiai, politikatörténeti elemzéseket tartalmaz a romániai örmény, bolgár, krassován (horvát), zsidó, szász (német), görög, olasz, orosz-lipován, szerb, török és ukrán kisebbségekről. A többi nemzeti kisebbség

(például a roma és a magyar kisebbség) a társadalomkutatásban meglehetősen sokat tematizált és jól reprezentált, ezért ezekről a kisebbségekről ebben a kötetben csak érintőlegesen, a más kisebbségekkel való interetnikus együttélés, a velük kialakított kapcsolatrendszerek vonatkozásában található újdonságot az olvasó. Hogy ezen munkákat minél szélesebb közönséggel (például a magyarországi közönséggel, valamint az ottani kisebbségekkel is) megismertethesse a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, román és magyar nyelven is megjelent a kötet. Szintén az Intézet gondozásában megjelenés alatt áll két tanulmánykötet (románul és magyarul), amely a romániai cseh és szlovák kisebbség történelmével, kultúrájával, identitás- és demográfiai folyamataival kapcsolatos elemzéseket közöl (szerkesztők: Jakab Albert Zsolt és Peti Lehel).

A kötetbe foglalt tanulmányok szerzői hazai és külföldi (bulgáriai, finnországi, magyarországi, szerbiai és ukrainai) szakemberek, egy-egy nemzeti kisebbség kultúrájának, társadalmának, intézményrendszerének kutatói és elemzői. E kötet számára olyan munkákat válogattunk tőlük, illetve ezeket a szerzőket olyan tanulmányok megírására kértük fel, amelyek a nemzeti kisebbségek általános bemutatása mellett egy-egy fontosabb – az illető kisebbség sajátosságának tekinthető – résztema kibontását, tudományos feldolgozását is tartalmazzák.

A Kárpát-medencei örmény diaszpóra a korai, 17–19. századi kialakulása óta az integrációra törekvő kisebbséget jelenti a térségben. Kovács Bálint rámutat arra, hogy ez a kaukázusi népcsoport két évszázad alatt kitermelte a maga saját, magyarnyelvű irodalmi örökségét. Az etnikai identitás jelölőjévé így nem is annyira a nyelv, sokkal inkább a vallás vált. A legkorábban krisztianizált, gregoriánus-örmény keresztények számára európai integrációs lehetőséget jelentett a Római Katolikus Egyházzal való unió, amely az egyházi intézményesedés kiteljesedését is magával hozta. Így a szerző szerint az örmény diaszpórák sokfélesége ellenére az erdélyi örmény társadalom egységessé vált, a 19. század végére szinte teljesen elmagyarosodott. Az örmény értelmiség az Európára oly jellemző nemzeti mozgalmak idején az armenizmus ideológiája alatt termelte újra az identitását: ez alapján a magyar nemzethez sorolható, de kulturális értelemben az örménységhez tartozónak érezték magukat. Az identitásépítés folyamatának ebben az összefüggésében beszél a szerző a (örmény) kulturális reneszánszról.

Blagovest Njagulov a romániai bolgár közösség történetét mutatja be igen részletes alaposággal, kitérve a letelepedésükkel kapcsolatos területi és politikai kérdésekre, demográfiai folyamatokra is. A szerző felhívja

a figyelmet arra, hogy a bánági bolgár közösség az egész világon szét-szóródott bolgár diaszpóra közül a legrégebbi. Ez a közösség a 19. század közepén, illetve a 20. század '30-as éveiben egy kettős etnokulturális reneszánsz élvezője volt. A 19. század közepén a beszélt bolgár nyelvet bevezetik az iskolai oktatásba, ugyanakkor a templomi szertartás nyelve is a bolgár lesz. A második etnokulturális reneszánsz az anyaországgal való kapcsolatok megerősödésében, és a kisebbségi érdekvédelem érdekében zajló etnopolitikai mozgalom felerősödését eredményezte. A szerző kiemeli, hogy mind a bánági, mind pedig az Olténiában, Munténiában és Moldvában élő bolgár közösség jelentős szerepet játszott a román gazdaság termelési erejének megnövelésében, fontos érdemeik lévén a földművelés (a híres bolgár-kertészetek mindenki előtt ismertek), az állattenyésztés, a kézművesség és a kereskedelem terén. A szocializmus bukása, Románia demokratizálódása a bolgár közösségek etnikai revitalizációját eredményezték. A demokratizálódási folyamat, a kisebbségi jogok kiszélesedési folyamatának lényegében az összes romániai kisebbség élvezője volt. A szerző végül számba veszi a bolgár kisebbség etnikai identitásának megőrzésében legfontosabb szerepet játszó érdekvédelmi és kulturális intézményeket, valamint összegzi ezek tevékenységének kedvező eredményeit is.

A bolgárok betelepítése a Dunától északra fekvő területekre a 14. századtól kezdődött. Jelenleg ez a népesség eltérő vallási (a bánági bolgárok katolikusok, míg az ország déli részén élő közösségek ortodoxok), etnokulturális jegyekkel rendelkezik, ám amelyek a nemzettudat legfontosabb összetevőit illetően (jelen esetben a közös eredettudat, nyelv, folklór, a közösségek szerkezetét) nemzetközösséget alkotnak. Katerina Karabencheva írásában továbbárnyalja a romániai bolgárok történelméről, jelenlegi léthelyzetéről alkotott képet. Elemzésében elsősorban a szociokulturális és a politikai viszonyok vizsgálatával foglalkozik. A betelepítés okainak ismertetését követően a bánági bolgárok az osztrák, magyar és román fennhatóság alatti helyzetét ismerteti, majd rátér a kisebbségi jogok jelenbeli érvényesülésének, a bolgár képviselő politikai részvételének problémáira, kérdéseire is.

A mai Románia területére három hullámban érkeztek horvátok: a 13–14. században (a mai Krassó-Szörény megye területére), a 16. században (Arad és Temes megyékbe), illetve a 18. században. Maria Vasinca Hadiji írásában a bánág hegyvidékein élő horvát (krassován) közösség történetét, tárgyi kultúráját mutatja be, különös hangsúlyt fektetve a népviselet változására. A szerző kiemeli a tradicionális életmód jelentőségét a kultúra konzerválá-

sában, amely hozzájárult ahhoz, hogy ezek a közösségek a kulturális és etnikai interferenciák, valamint a természetese asszimilálódás hatásai ellenére, máig megőrizték önálló etnokulturális sajátosságait, identitásukat. Ezt az etnokulturális azonosságot mutatja ki Maria Vasinca Hadiji a viseletben is, amely annak ellenére, hogy a román viselet sok elemét tartalmazza egyedi jellegét mindmáig megőrizte, amely például a díszítésmotívumok, valamint a női fejdíszek egyedi karakteréből is kimutatható.

Glück Jenő tanulmánya részletesen mutatja be Arad város és környéke izraelita hitközségeinek 1849 és 1918 közötti helyzetét. Beszámol a zsidó közösségek szervezeti szabályzatának változásairól, a 19. század utolsó évtizedeiben zajló, a bevett vallás pozíciójának megszerzésére irányuló törekvésekről, az autonómiaigény jelentkezéséről. A zsidó érdekek érvényesítését jelentősen gátolta az ortodox és neológ közösségek közötti nézeteltérés, az arról szóló vita, hogy egyetlen nagy vagy két különálló, külön szabályzat szerint működő zsidó felekezet létezzen. Az aradiak esetén a neológok voltak többségben, de mellettük egy kisebb ortodox csoport is tevékenykedett. Glück Jenő levéltári források feltárása segítségével példaértékű részletességgel mutatja be, hogy a zsidó közösségek igen jól szervezett, kiterjedt, önfenntartó szociális oktatási és támogatási rendszert működtettek, sokszor etnikai és felekezeti hovatartozástól függetlenül segítve a rászorulókat.

A zsidóságnak a román társadalom modernizációs folyamataiban betöltött szerepét vizsgálja Lucian Nastasă. Hiánypótló elemzése a kommunizmus kiépülésének és megszilárdulásának 1945 és 1965 közötti időszakára irányul. Megállapítása szerint a kommunista rezsim sajátosságai leszűkítették a zsidó tömegek identitásának megnyilvánulási formáit. Az ateizmus politikai propagálása e vallási alapon differenciálódó csoportok számára a vallási tényező identitásjelölő és politikai szerepének csökkenését eredményezte. Az önkéntes vagy erőszakos asszimiláció következtében csökkent a kulturális és társadalmi távolság a zsidó és nem-zsidó rétegek között, amely az identitás elvesztéséhez vezetett. A történész szerint a holokauszt utáni zsidóság jelentős szerepet játszott a szocializmus kiépítésében. Mindez az 1947 utáni intézményépítési stratégiákban (baloldali vagy liberális pártok, szervezetek létrehozása) is megnyilvánult. A romániai zsidóság számára is lehetővé vált a nemzetközi kapcsolatok kiépítése, ápolása. Azonban kommunista rezsim megszilárdulása után ezeknek a kapcsolatoknak a fokozatos befagyasztására kényszerült. A szerző szerint a zsidóság politikai részvételének fokozatos csökkentése, az újabbkeletű

zsidóüldözés kényszerítette a romániai zsidóságot az Izrael, Nyugat-Európa, illetve Észak- és Dél-Amerika fele történő kivándorlásra, amelynek előkészítésében a nemzetközi cionista mozgalmak, szervezetek játszottak kulcsszerepet.

Pozsony Ferenc több évtizedes kutatást folytatott az erdélyi szászság körében. Ebben a tanulmányában a szász társadalom alapvető (önszerveződő) intézményeinek történeti fejlődését mutatja be. A 15–16. századtól kezdve a polgárság alsóbb rétegeit integráló (kegyes) társulások mellett a céhek és a lokális egységek (szomszédságok) számítottak a legszámottevőbb intézményeknek. A szerző a szomszédságok felépítése, vagyoni helyzetének és funkcióinak elemzését végzi el, kiemelve az intézmény magasfokú írásos kodifikáltságát. Ugyanakkor bemutatja a nemi és generációs alapon szervezett társadalmi intézmények (legényegyleteket, leányegyleteket, asszonyegyleteket) szerkezetét és működését. A szász társadalom ilyenfajta tagoltsága a korai polgárosodással magyarázható. Ennek előrehaladásával fokozatosan átrendeződtek a férfiak és az asszonyok közötti viszonyok is. A legényegyletek után, annak mintájára megjelenő leányegyletek és asszonyegyletek egyfajta emancipációt jeleznek. Úgy véli, hogy az erdélyi szász városokban és falvakban viszonylag korán, már a 19. század elejétől működő asszonytársaságok éppen a szász társadalom gyorsabb ütemű fejlődését, polgárisodását és modernizációját dokumentálják.

Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a romániai nemzeti kisebbségek körében zajlott néhány olyan kutatás is, amelyet „független” nyugati kutatók végeztek, de amelyek eredményei szintén kimaradtak a hazai bibliográfiákból. Például az ismert finnországi néprajzkutató, Bo Lönnqvist irányításával zajlott a Bánság etnikai sokszínűségének különböző aspektusaira koncentrált kutatási projekt, amelynek egyik fontos eredményét ebben a kötetben szintén elolvashatja az olvasó, Pasi Hannonen tollából. A kutató az antropológiai résztvevő megfigyelés és az élettörténetek gyűjtésének módszerével igen empatikusan közelíti meg a nagypolitika irányváltásait számtalanszor elszenvedő bánsági kisebbségek ezzel kapcsolatos attitűdjeit, különös figyelmet fordítva a német és a magyar kisebbség percepcióira, az interetnikus együttélésből fakadó sztereotípiákra. Pasi Hannonen a „megszakadt láncolatok” metaforával érzékelteti a bánsági maradék német kisebbség érzelmi alapállását a közösségeik felbomlását eredményező migrációval kapcsolatban, amelynek következtében megszakadt a kontinuitás a generációk múltra és a jövőre vonatkozó tapasztalatvilága között.

Narcisa :Știucă két dobrudzsai település kisebbségeit mutatja be. A izvoarelei görög közösség identitásának fontos összetevőiként mutatja be a település eredetmítoszt, a családi életformát és a kiterjedt rokonsági rendszert, a népszokásokat, a népi hitvilágot és a néphagyományokat. A vizsgált közösség, amely nyomatékosan felvállalja a görög identitást, a dobrudzsai kulturális modellbe tökéletesen beillő rusztikus archaikus maradványok hordozójaként tárul fel. A szerző úgy véli, hogy ez a dobrudzsai modell tulajdonképpen egy kisleptékű mása a balkáni kulturális modellnek, amelyben az etnikai, vallási és népszokási kavalkád kölcsönzéseket és kulturális ötvözeteket tesz lehetővé.

A szerző által másik vizsgált etnikum a greci-i olasz közösség. Ez a közösség több egymást követő szakaszban jött Olaszország különböző vidékeiről. Ennek az etnikai csoportnak a többségi társadalomba való artikulálódását az olasz–román elkülönülés mellett a katolikus–ortodox dichotómia tartja fenn. Az olasz közösség szempontjából azonban a különböző bevándorlási hullámokban érkező telepések a kőfaragók–földművesek megkülönböztetés mentén, illetve a helyi társadalomba való integrálódás foka alapján is elkülönültek (útlevelesek–honosodottak). Az oral history módszerével gyűjtött adatokat a szerző a társadalomtörténet és életmódvizsgálat alapján dolgozza fel, illetve hangsúlyozza a néphagyomány és a keresztény ünnepkör identitásjelölő szerepét.

Fodor Ferenc írásában egy szintén igen kevésbé kutatott kisebbséget, a lipovánokat mutatja be egy több szakaszban zajlott, magyarországi és romániai tagokat egyaránt tartalmazó kutatócsoport néprajzi-antropológiai terepmunkája alapján. A szerző számba veszi e népcsoportról szóló szegényes irodalmat, majd rátér a nagyobb közösségek jelenbeli helyzetének, gazdasági stratégiáiknak (amelyek között a hagyományosan vízhez kötődő mesterségek mellett egyre nagyobb szerep jut a külföldi munkavállalásnak), vallási életüknek, viseletüknek, étkezési szokásaiknak, e közösségek demográfiai folyamatainak ismertetésére. Megállapítja, hogy az orosz-lipovánok régi rítusú ortodox vallásukkal elhatárolódnak az ortodox romániságtól. Bár nyelvileg jelentős csoportok asszimilálódtak az idők folyamán, továbbra is lipován identitással rendelkeznek (például a Tulcea megyeiek), amelyet a 2002-es Országos Hivatalos Népszámlálási Statisztika is bizonyít. Eszerint Romániában összesen 35 791 (az ország lakosságának 0,2%-a) orosz-lipován nemzetiségű él. E közösség túlnyomórészt falvakban élnek, amely azzal magyarázható, hogy a falvak zártabb világa az asszimiláció gátjaiként is szolgáltak, szemben a városok asszimiláló hatásával.

Mirjana Pavlović a temesvári szerb közösség etnokulturális jellemzőit, valamint a bánági kulturális identitás szerkezetének egyes aspektusait értelmezi, amelyek fontos komponensét képezik a temesvári szerb közösség etnikai identitásának is. E közösséget történeti szempontból kontextualizáló legfontosabb ismeretek közlését követően a szerző rátér az etnikai/nemzeti identitáskonstrukciók elemzésére, amely egy kérdőíves kutatásra eredményein alapszik. A szerző ezek között a komponensek között a közös eredettudatot és a „hagyományt” (a szerb ortodox vallást, az anyanyelvet és a folklórt – beleértve a népszokásokat is) nevezi meg. A kutatás eredményeinek egyik érdekes hozadéka, hogy a regionális bánági identitás és az európai hovatartozási tudat a szerb/román hovatartozási tudat mellett utat nyit a kettős identitás vállalása számára is.

A történeti források szerint Aradon a középkor óta élnek szerbek. Ljubivoje Cerović tanulmánya az aradi szerb közösség történetét mutatja be igen alapos részletességgel. A tanulmányból kiviláglik, hogy az aradi szerbek igen gazdag múlttal rendelkeznek, amely azonban gyakran nem volt felhőtlen a nagypolitika irányváltásai következtében, e kis közösség kiszolgáltatottsága folytán. Ljubivoje Cerović ismerteti e közösség szerkezetét érintő fontosabb demográfiai folyamatokat, amelyek az utóbbi harminc évben e közösség csökkenéséről tanúskodnak. A szerző megállapítja, hogy a megfoglyatkozott közösség kis létszáma ellenére igen gazdag kulturális értékekkel rendelkezik.

Serghei Hacman az ukrán–román államközi együttműködés kontextusában formálódó interetnikus kapcsolatrendszerek bemutatására és elemzésére vállalkozik. Felvázolva ennek történetét, a szerző szerencsés fejleménynek tartja az utóbbi években több szinten is megerősödő együttműködés javulását. Serghei Hacman megállapítja, hogy az utóbbi évtizedben a civil társadalom intézményeinek a fejlődése, valamint egyéb körülmények következtében az ukrán–román kapcsolatoknak új formái is megjelentek, például ami az oktatási és az akadémiai szférát illeti, de ide sorolható az gazdasági érdekek kiszolgálásának lehetőségét is magában rejtő eurorégiós együttműködés, vagy a kultúra széles területét átfogó civil kezdeményezések egész sora is (például fesztiválok, szoboravatások). A szerző emellett számba veszi ezen együttműködések jogi, diplomáciai feltételeit hivatalosan is rögzítő egyezményeket, előírásokat, chartákat, illetve más, kisebbségvédelem érdekében létrejött államközi bizottságok működését biztosító diplomáciai szabályozásokat is. A szerző a határokon átívelő etnikumközi együttműködés további harmonizálása érdekében igen fontos

gyakorlati javaslatokat is tesz, például speciális tanfolyamok szervezésére a civil szervezetek vezetői részére, az ukrán–román kormányközi vegyes bizottság tevékenységi körének kiszélesítésére, információs központok kioldozására nézve is, hogy csak néhányat említsünk ezek közül.

Mictat Gârlan figyelme a dobudzsai török és ukrán kisebbségeket kutatására irányult. Vizsgálatát arra alapozta, hogy a kulturális és etnopszichológiai különbségek nyilvánvalóak az empirikus megfigyelés szintjén. Ezeknek – a nemzetekre sajátosan jellemző pszichológiai vonások – alátámasztására és elemzésére egy összefüggő, operatív és érvényes módszertani modell bemutatására vállalkozott. Az etnikai vonásokat vizsgálatára és a társadalmi távolság mérésére pedig kérdőíveket alkalmazott. Felmérése 350 esetre terjed ki, 9 kiválasztott dobudzsai etnikumot (román, örmény, görög, olasz, török, tatár, ukrán, orosz-lipován és roma) fed le. A tanulmány a romániai török és ukrán kisebbséggel kapcsolatos történeti adatokat, statisztikákat, elemzéseket tartalmaz, illetve olyan táblázatokat, amelyek ezen etnikumok jellembeli, értékbeli és magatartásbeli jellemzőit összesítik és értékelik ki. A felmérés erőssége, hogy nemcsak a két etnikumra jellemző értékeket és vonásokat összesítik és elemzik, hanem az etnikumoknak egymásról kialakított képét is.

A Körös és Maros közötti határövezetben együttélő etnikumok egymásról alkotott képét, illetve önidentifikációs narratíváit elemzi Elena Rodica Colta. Ez a határrégió több etnikum és kisebbségi viszonyrendszer találkozási pontja: a romániai magyarok és románok, magyarországi románok, illetve németek, szerbek, zsidók önreprezentációi, történelemszemléletei és identitásépítési gyakorlatai találkozásának, kereszteződésének és rivalizálásának tere. A szerző az együttélés, illetve a nemzeti hagyományba való bezárkózás gyakorlatait az európaiság, közép-európaiság ideológiai kontextusában vizsgálja.

A kötetben szereplő írások tehát a gazdag múlttal rendelkező nemzeti kisebbségek etnokulturális folyamatainak összetevőit elemzik. Az itt közölt tanulmányok azt bizonyítják, hogy ezek a kisebbségek jól adaptálódtak az őket körülvevő szociokulturális valósághoz. A nemzeti kisebbségek integrációja a romániai társadalomba és az európai trendekbe kedvezően hatott a gazdasági folyamatokra és hozzájárult a kulturális sokszínűség értékének megteremtéséhez.

„Hajkakan spjurk.” Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében a 17–19. században

Az örmény származású, erdélyi Ávedik Félix 1921-ben megjelent metaforikus, meglehetősen patetikus hangvétellő írásban mutatja be a hazai örmények jelenlétét a magyar társadalomban. „Amikor vérzivataros korszakok vonultak a magyar történelem felett, amikor az egyes népelemek az általános zavart saját javukra akarták kiaknázni, az örménység szilárdan és tántoríthatatlanul állt a jog és törvényesség mellett” – fogalmaz a szerző (Ávedik 1921: 7). Hogyan jutott el a Kárpát-medencébe 17. században betelepülő kaukázusi népcsoport alig 200 év után egy olyan szintű integrációra, amelynek saját, magyarnyelvű irodalmi öröksége maradt fent, ugyanakkor a szerzők az örmény származási tudatot olyan hangsúllyal emelik ki, amelyben az örménység a többi magyarországi etnikumokhoz képest sokkal inkább tiszteli a jogot és a törvényt. Az örmény mivelthoz ekkor már nem az örmény nyelv tartozott, sokkal inkább a vallás, az Aniból való származási tudat, a rokonsági érzés a középkori örménységgel, jöllehet egyes kutatások napjainkban már kétségbevonják az erdélyi örmények egykori Aniból való érkezését.¹

A címben szereplő *spjurk* (tudományos átírásban: *sp'juř·k'*) diaszpórát vagyis szórványnt jelent, amely él a köznyelvben is, de tudományos fogalomként is használatos (Haj Gał'ašxarhi Patmut'jun 2003: 20–40). Az örmény kivándorlásnak a „spjurk” szakirodalma szerint mindig több

1 Jelen írás egyes részei az alábbi helyeken megjelentek: Kovács 2006a, Kovács 2006b, Kovács 2007.

oka lehetett, fő okként általában a gazdasági, politikai vagy társadalmi állapotok megváltozása állt, amelynek következtében emberek csoportjai kerestek maguknak új hazát. Az ilyen jellegű kivándorlások különösen tipikusak voltak Örményország krisztianizációját követően, a szeldzsuk-török expanziót követően vagy éppen a 20. század eleji örmény népirtás során. Emellett oka lehetett a kivándorlásnak bizonyos természeti csapás is, így például egy földrengés. A diaszpórának mindig meg voltak és meg vannak a saját intézményei, iskolái, folyóiratai, amelyek egyházi vagy kulturális szerepet töltenek be. Másik kulcsfontosságú szó az örmény diaszpórakutatásban, *galt'avajr* illetve *galt'bfax* amelyet kolóniaként lehet magyarázni, vagyis a diaszpóra egy konkrét településen realizálódott részeként. Sok esetben az örmény diaszpórák története az armenológiában az örmény kolóniák történetének kutatásával egyezik meg. Mindezek mellett az örmények anyanyelvükön saját maguknak „háj”-nak nevezték, amelyből kialakult a „Hájasztán” szó, ami örményül annyit jelent Örményország. A fogalommagyarázat következtében nem nehéz így kitalálni, hogy a főcím „hajkakan spjurk” szókapcsolata örmény diaszpórát jelent, amely annak ismertetőjegyeivel Erdélyben a 17. századtól fogva jelen volt.

Érdeemes feltenni azt a kérdést is, hogy az Erdélybe betelepülő örményeknek milyen lehetőségei voltak a 17–18. században ahhoz, hogy Erdélyben, mint az önálló és komplex kárpát-medencei régióban a diaszpóra intézményeit kialakíthassák és ennek következtében a viszonylag kis népességű népcsoportban a „haza érzése” kialakuljon. Egyáltalán kialakult-e, illetve milyen kompromisszumokkal? E tanulmány a kérdésre való választ szem előtt tartván elsősorban egyháztörténelmi és kultúrtörténelmi adatok felhasználásával az erdélyi örmények kárpát-medencei beilleszkedéséhez, ugyanakkor a más örmény diaszpórákkal való korabeli kapcsolataikhoz kíván némi támpontot adni.

Ha az erdélyi örmények társadalmát illetve egyházát vizsgáljuk a 17–19. században, könnyen észrevehetjük, hogy az a korabeli Kárpát-medencéhez gyorsan és hamar alkalmazkodott: kiváltságolt nemesi réteg, örmény vezetés alatt lévő szabad királyi városok, adót fizető lakosság, az erdélyi püspökséghez tartozó katolikus plébániák mind a gyors és sikeres integrációt jelentették (vö: Schünemann 1933, Pál 1997, Pál 2000, Pál 2006).

Unió Rómával

Az örmények gregoriánus-örmény keresztényként vándoroltak be Erdélybe. A vallásalapítót, Világosító Szent Gergelyt – akiről a vallást gregoriánusnak nevezik – a második „világosítónak” tartják számon az örmények, Szent Bertalan és Tádé apostolok állítólagos örményországi tevékenysége után. Világosító Szent Gergely keresztelte meg III. Trdat örmény királyt (298–330), amely után az örmény nép is felvette a keresztény hitet,² így a kereszténység mint államvallás az Örményországban már korábban megjelent mint nyugaton, Európában. Az arianizmussal szemben kiálltak az örmények 325-ben a nikaiai egyetemes zsinaton. Kapcsolatba kerültek a monofizitizmussal, a monofizitizmus elméleti megoldását létrehozó khalkedóni egyetemes zsinaton 451-ben azonban nem tudtak részt venni az örmények, a szasszanida perzsák ellen épp kirobbant nemzeti felkelés miatt. Bár egységesen sem nem tagadták sem el nem fogadták ezután a monofizitizmust, egyházuk gyakorlatilag a dvin-i nemzeti zsinaton (505–506) fogadta el a kelet-római császár Henotikon-rendeletét, ezzel gyakorlatilag hallgatólagosan elutasította Khalkédönt (Meyendorff 2001: 143–148).

A katolikus egyház részéről rendszeresen történtek próbálkozások az örményekkel való unióra, azonban mindig csak részeredményeket értek el. Ilyen volt az 1307-ben megkötött Sis-i unió, azonban az örmények ezt 1314-ben visszamondták (Krause–Müller hrsg. 1979 IV: 52). Ugyanígy, a ferrara-firenzei zsinaton, 1439. november 22-én az örmények uniót kötöttek a katolikus egyházzal, amelyben tisztázták a korábbi tévedéseket, gyakorlatilag azonban ehhez az unióhoz nem csatlakozott valamennyi örmény közösség (Vries 1963: 67–69).³ A 17. század kapcsán megemlítendő a lembergi unió is, amely Nikol Torosowicz és Vardan Hunanian lembergi örmény érsek segítségével a Galíciai örmény közösségek Rómával való egyesülése volt (Petrowicz 1950, Kovács 2008).

Az Erdélybe bevándorolt örmények a lembergi örményekhez hasonlóan uniáltak, bár ez Erdélyben a 17. század utolsó harmadában történt meg,

- 2 Örményország krisztianizációját az armenisták általában 301-ben jelölik meg, azonban a különböző tényezőket figyelembe véve mára több elmélet is kialakult ennek lehetséges időpontjáról, amelyek a 4. század különböző szakaszait jelölik meg a megkeresztelkedés időpontjául. A kérdésről bővebben: Krikorian 2002: 25–28.
- 3 A zsinat örményekre vonatkozó szövegei: Hoffmann 1935a.

hamar az Erdélybe történő letelepedés után. Ehhez Oxendio Virziresco⁴ nevét kell elsősorban megemlíteni, aki a Moldvai Fejedelemség területén Botosan városban született 1655 körül, ahonnan 15 évesen ment Rómába, a Propaganda Fide kollégiumába, a „Collegio Urbano”-ba tanulni.⁵ Innen 1685 októberében küldték Erdélybe. Virziresco vezetésével az örmények rendszeresen imádkozták a vesperást, magyarázta a népnek a katekizmust és minden vasárnap prédikált. Vardan Hunanian (1686–1715) lembergi örmény katolikus érsek segítségével az erdélyi örmények 1689-ben levelet küldtek Cantelmi lengyel nunciának hogy valóban akarják az uniót. Ezután küldöttség is ment Lembergbe, azonban nem találták ott a nunciust, így Lembergől Virziresco útnak indult Varsóba, hogy az unióról tárgyalásokat folytasson (Petrowicz 1988: 86–87). A csatlakozás feltételül az örmények azt kérték, hogy saját maguk választhassák püspökeiket (jus electionis vagy jus eligendi), ezt a kérést azonban a katolikus klérus nehezen fogadta.⁶ 1690. október 2-án és 3-án VIII. Sándor pápa (1689–1691) két breve-t adott ki, amelyekben kinevezte Oxendius Virzirescot aladiai címzetes püspöknek és az erdélyi örmények vikáriusának (Petrowicz 1988: 94).

Virziresco tevékenységéről meglehetősen ellentmondásos képet kapunk, lelkipásztorként nagyon sok ember megszerette, azonban püspökként és egyházszervezőként erőszakosnak, szigorúnak tartották, sok elővigyázatlanúságot követett el (Petrowicz 1988: 95). Ezt mutatja a források egy

része is. A Bécsi Nunciatura Levéltárában, Rómában⁷ található például egy levél, amelyet 3 erdélyi örmény lelkipásztor írt 1698-ban, ebben Virziresco tevékenysége ellen foglaltak állást és türannusként, zsarnokként szóltak róla.⁸ Virziresco hirtelen és titokzatos halála érdekes kérdéseket vet fel. Bécsben halt meg, 1715. március 10-én. A Propaganda Kongregáció történeti levéltárában található jelentés szerint – amelyet a Propaganda Fide növendéke, Ludovicus Moscheros írt Bécsből néhány nappal később, március 13-án – a püspök halála meglepte a bécsi udvart is, éjjel beszállították őt a Szent János kórházban és az egyház előírásai szerinti szentségeket is megkapta, segíteni azonban már nem tudtak rajta (Petrowicz 1988: 103–104).⁹

A Római Katolikus Egyházzal követő uniót követően Erdélyben örmény rítusú római katolikus vallásról lehet beszélni, amelyet röviden örmény katolikusnak hívnak. Hitrendszerében a katolikus tanokat követi, azonban liturgiájában az örmény nyelv és örmény liturgikus hagyományok a meghatározóak. Erdélyben négy örmény rítusú katolikus egyházközség alakult ki a 18. század folyamán: Szamosújváron, Erzsébetvárosban, Gyergyószentmiklóson és Csíkszépvízen.

A diaszpórák közötti érintkezés

A vallási unió gyakorlatilag a Kárpát-medence társadalmába való beilleszkedés egyik feltétele volt. Természetesen az unió nem mehetett egyik napról a másikra, az apostoli örmény vallásról az örmény rítusú római katolikus vallásra való áttérés a püspök uniójával kezdődött, évtizedeknek kellett eltelnie ahhoz, hogy a nép is átvegye az új tanokat. Ezzel

4 Neve számos variációban ismert, tanulmányunkban az ő általa aláírásként használt „olaszos” variánst használjuk.

5 A katolikustól eltérő vallási közösségek fontos szerepet játszottak a római katolikus egyház tevékenységében, az egyház missziós tevékenységének célcsoportjait képezték. A 17. századtól az 1622-ben alapított, Rómában székelő „Sacra Congregatio de Propaganda Fide”-nek (magyarul: Hitterjesztés Szent Kongregációja) illetékességi körébe tartozott a világ misszióinak felügyelete. A Kongregáció levéltárát vizsgálva könnyen észrevehetjük, hogy a pápa hatalma át tudta fogni a missziók segítségével az egész akkor ismert világot, az erdélyi missziós állomásokra is eljutott Róma parancsa ugyanúgy mint mondjuk Tibetbe vagy Kínába (Tóth 2004: 844–845).

6 A püspök nép általi választása az örmények vallásának ősi eleme. Az örmény egyház „alkotmánya” ugyanis demokratikus, arisztokratikus és monarchikus elemeket egyesít, azonban a laikus hívők sokkal nagyobb mértékben részesedtek az egyház vezetésében, mint a többi keleti egyházakban. Egyes teológusok szerint az egyházi hatalom nem a klérus, hanem a nép kezében van. A nép választja papjait, többnyire a kézműves és a munkás rétegekből. A püspököket ugyanígy a nép választja a vardepet-ek, azaz a szerzetes doktorok rétegéből. A püspökök és az egyes egyházmegyék által delegált világiak választják az érsekek közül a katolikoszt. A kérdésről bővebben: Heiler 1971: 375, 379.

7 A Bécsi Nunciatura levéltárában a 196-os kötet *Miscellanea Rerum Armenicarum* címet viseli. A kötetre Wagner 1957–1958 alapján bukkantam, amely bemutatja az állományt és az egyes kötetekről is ír röviden.

8 ASV Arch. Nunz. Vienna vol. 196. fol. 181rv. „Estratto della Supplica di tre Sacerdoti Armeni di Transylvania in data di 20. Febr 1698. Contro il Vescovo Oxendio.”

9 Az eredeti levél: Archivio storico della Sacra Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide” (Roma) (APF), Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCG) vol. 598. fol. 267r–268v. A Propaganda Fide Generális Kongregációja is tárgyalta az ügyet *Morte di Mons. Oxendio Virziresco vicario Apostolico degli Armeni di Transylvania seguita in Vienna* címmel. Tehát ők is kiemelték a halál titokzatos, titkos voltát. Az ülésen született jegyzőkönyv: APF ACTA vol. 85. fol. 169rv.

párhuzamosan közösségi szinten kiszakadtak az örmények „közösségi hálójából”, vagyis más örmény diaszpórák, kolóniák közösségével egyre kevésbé tartottak kapcsolatot. A gazdaságtörténészek feladata, hogy bemutassák, vajon a távolsági kereskedelem révén az egyes örmény kereskedők hogyan ápolták tovább a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat például moldvai örmény kereskedőkkel, illetve a távolsági kereskedelemben milyen módon vettek részt.¹⁰ Szongott Kristóf monográfiájában ír arról, hogy a kereskedelmi kapcsolatok kelet felé tovább éltek a letelepedés után, ennek intenzitását és időbeli kiterjedését azonban nem tudjuk meg. „A hazai örmények a beköltözés után is még sokáig kapcsolatban álltak a külföldön maradt örményekkel. Ime egy eset! Gika Gergely, Moldova fejedelme Jászvásárról átír a tanácsnak; ez átiratban azt mondja, hogy a Szamosújvártlakó Thomas (Thumán=Tamás, Tamási) jókora összeggel tartozik a botusáni Tanasy (Athanasius=Hárága, Haraga) és Juon (Hánko, Hánkovic) nevű örményeknek; azért kéri a városi hatóságot, hogy ez a nemzetközi jog és igazság értelmében kényszerítse adost tartozásának törlesztésére.” (Szongott 1901 II.: 316).

A kereskedelem emellett a nyugati irányú kapcsolataikat is nagyban meghatározta. Szongott Kristóf például lipcsei, bécsi, prágai, brnoi irányú mozgást említ a 18. század első felében. „Ezen hazából Lipsza és Vlatislava felé nagyobbára folyo commerciumot a Péncznek Cirkulasiojára nézve szándékozván Kegyelmes Aszszonyunk maga örökös Tartományira által vitetni Bécs, Prága vagy Brünn felé; committáltatik Kegyelmeteknek Praesentibus; hogy ezen dolgról mi uton modon lehetne a Guberniumnak alázatos Informatioját minél hamarébb submittálni el ne mulassa cum debita huc concurrentium Circumstantiarum explanatione...” (Szongott 1901 II.: 316–317).

Természeteszerűleg Erdélyen belül is volt az örmények között kohézió, jöllehet a közösségeik meglehetősen távol voltak egymástól, ennek ellenére mégis lehet egy egységes erdélyi örmény társadalomról beszélni. Az egymás közötti kapcsolatokról, a kapcsolatok alapjairól így írt Szongott Kristóf: „Azért, habár a magyar-örmények nagyobb számmal négy különböző helyen (Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyó-Szt-Miklós és Csik-Szépviz) telepedtek le, mégis gondoskodtak érintkezési összekötő kapcsokról is. Ilyen kapcsot képezett: az örmény egyház, a közös nyelvjárás (die

¹⁰ Az újkorban Európa és Ázsia között az örmények fontos szerepet töltöttek be a gazdaságban. Ehhez fontos adatokat szolgáltat: Troebst 1993, Troebst, 1998.

Mundart, der Dialekt, der Sprachgebrauch), a kölcsönös kereskedelem, az ipar terén pedig a szattyángyártás, a rokonság, a nemzetiségi szeretet, a kiolthatatlan rokonszenv [...]. Ha nagyritkán öröm érte valamelyiket, a többiek is részesültek abban és ha csapás sujtotta egyiket, egyedül csak örmény testvérei segítettek rajta...” (Szongott 1901 II.: 270–271).

Mindezek mellett az egyházi szellemi elit segítségével, főleg a misszionáriusok tevékenysége folytán az erdélyi örmények gyakorlatilag a 18. század végéig kapcsolódtak ahhoz a szellemi közeghez, amely az egyes uniált örmény közösségeket összekapcsolta. Az erdélyi örmények közösségei tehát eszmetörténeti szempontból kapcsolatban álltak a kelet-európai (például Krim), délkelet-európai (például Belgrád,¹¹ Pétervárad), konstantinápolyi, kisázsiai (például Erzurum), galíciai (például Lemberg, Stanislawow), római, velencei közösségekkel illetve teológiai iskolákkal. Szellemi síkon tehát továbbra is volt így érintkezés az ázsiai és európai örmény diaszpórák között. Jelen tanulmány keretei az egyes uniált örmény kolóniák és régiók bemutatását nem teszik lehetővé, ugyanakkor röviden illendő bemutatni azokat az intézményeket és személyeket, akik összekötő kapcsot jelentettek Erdély és a megnevezett területek örmény diaszpórái között.

Intézményi szinten a már említett Sacra Congregatio de Propaganda Fide érdemel említést, valamint az egyes szerzetesrendek. A Fratres Unitores (vagyis „Egyesült testvérek”) rendje egy 13. századi domonkos alapítású szerzetesrend volt, az első rendházaik Konstantinápolyban, Kaffában, perzsa és örmény területeken, például Erzurum-ban voltak. Azok a hibapontok, amelyek „Errores et abusus inter armenos vigentes” vagy „Errores et abusus ecclesiae armenae” címmel korszakunkban a 17. század végén, 18. század elején nagyon is jelentős szerepet töltöttek be Erdélyben és több uniált örmény közösség életében is, azok innen a 14. századból erednek és a Fratres Unitores munkássága során alakultak ki. Eleinte még százon felül voltak a gregoriánus vallású örmények hibái, a 18. századra, például amikor Mártonffy György bepanaszolta őket Rómában, csak 13 pont szerepel belőlük (vö. például Nilles

¹¹ Több alkalommal találunk olyan leveleket, amelyben a Velencéből Erdélybe tartó, vagy onnan visszafele utazó misszionárius épp Belgrádból vagy 'Neoplántáról' ír levelet. Ezzel kapcsolatban említeném Bajtay erdélyi püspök 1764-ben, Szebenben kelt levelét. „Presbyterum Theodorum Medgyesi mihi a Vestra [...] commendatum Sacra Fidei Propaganda Congregatio Missioni Neoplantensi praeficiendum resolvit...” Gyulafehérvári Érseki és Főkapitányi Levéltár (GyÉFL), Örmény katolikusokra vonatkozó iratok, jelzet nélkül.

1885: 916–919). Az erdélyi örmények kapcsán érdemes megemlíteni a domonkosok által szerkesztett örmény misekönyvet, amelynek erdélyi használatát a 18. század 30-as éveiben vezették be. Ez szintén a Fratres Unitores munkásságához kapcsolódik. A szerzetesrend a 18. században már alig létezett, így mindegyik esetben sokkal inkább egy interreginális eszmetörténeti kontinuitásról lehet beszélni, amely a Kis-Ázsiában és Kelet-Európában működő szerzetesrend teológiai és irodalmi recepcióját jelentette Erdélyben.

A Fratres Unitores eszmetörténeti kihatása mellett Erdélyben a 18–19. században a leginkább fontos szervezet az örmény uniált kultúra terjesztését illetően a mechitarista szerzetesrend volt. A velencei mechitaristáknak Khalkédónban és Konstantinápolyban volt rendházuk, a bécsi ágnek pedig Pancaldi-ban, Smyrne-ban, Aindin-ban. A mechitarista szerzetesrend megalapítója Mechtár apát volt (1676–1749). Kereskedőcsalád gyermekeként Sebastéban (a mai Sivas) született, 15 évesen a közeli Surb Nschan kolostorba került. A latin misszionáriusok – elsősorban a jezsuiták – már korán hatást gyakoroltak személyiségére, a Propaganda Fide kongregáció megalapítása után a jezsuiták alapítottak iskolát Erzurumban. Mechtár személyiségére nagy hatással volt a theatinus Clemens Galanus műve, a *Conciliatio ecclesiae Armenae cum Romana...* is, valamint azok a kéziratok, amelyeket különböző kolostorokban olvasott. Aleppóban katolizált a jezsuiták előtt. Mindezek után Rómába készült, egészségi állapota miatt azonban Ciprusig jutott csak, majd ezek után hazájába visszatérve 20 évesen, 1696. május 17-én pappá szentelték. 1699-ben lett *vardapet*,¹² 1701. szeptember 8-án pedig néhány társával együtt megalapította Konstantinápolyban saját szerzetesrendjét. Katolikus kötődését az Oszmán Birodalom fővárosában az örmények nem szívesen nézték, így nyugatra utazott és a Peloponnésoson, Methonéban megalapította az első kolostort 1703-ban. XI. Kelemen pápától 1711-ben nyert a rend megerősítést. A török-velencei háború miatt 1715-ban Mechtár kénytelen volt a renddel Velencében letelepedni, 1718-tól a San Lazzaro szigeten folytatták tovább szerzetesi életüket. Mechtár művelt és jámbor személyiség volt, az örmény népnek jelentős szellemi hagyatékot hagyott hátra: klasszikus és modern örmény nyelvtant (1727 és 1730), bibliakiadást (1736), örmény szótárat (1749).

12 A vardapet-nek 14 különböző fokozata van, egy cím, egy életforma az örmény-aposztoли egyházban. Gyakorlatilag felszentelt szerzetes-pap, aki teológiai doktorátussal rendelkezik és bizonyos feladatokat, így tanítást végez az örmény egyházban.

Az örmény katolikus pátriárka Agagianian, Mechtár apátot az örmények „második világosítójának” nevezte (Arat 1990: 20–24).

A mechitaristák Erdélyben először Erzsébetvárosban jelentek meg, az elsők között Emánuel a „félszemű” mechitaristát kell kiemelnünk, majd a 18. században rendházalapításra is sor került. Azonban nem csak az erdélyi örménység körében voltak jelen a mechitaristák, hanem a szerzetesrend is számon tart jelentősebb rendtagokat, akik erdélyi származásúak voltak. Így Ákonz Kövér Istvánt (1740–1824), akiről a 19. században kétnyelvű, latinul és örményül írt életrajzot is kiadtak a velencei nyomdában.¹³ Ő volt a mechitarista rend első, érseki rangú velencei főapátja, gazdag irodalmi munkássága mellett szerzetesházakat létesített Asztrahámban, Rómában, Konstantinápolyban. Erzsébetvárosi megtelepedésük után Szamosújváron is le szerettek volna telepedni a szerzetesek, ezt a próbálkozást a 18. század végén a város azonban még visszautasította (Szongott 1901 III.: 59).

A Propaganda Fidehez kötődő katolikus papi szemináriumok az örmény uniált kultúra terjesztésében is jelentős szerepet játszottak. Rómában a „Collegio Urbano” nevelt erdélyi örmény növendékeket, illetve innen kikerülő papok kerültek kapcsolatba az Erdélyi örménységgel.¹⁴ Rómában tanult örmények, akik az erdélyi örménységgel valamilyen kapcsolatban álltak: Oxendio Virziresco, Verzár Lukács, Christophorus Dragomann, Sámuel Izsák, Jakabffy János (Galla 2005: 142–144). Sorger Gergely és Battyány József gyulafehérvári püspökök többször is ajánlottak örmény növendékeket a római Collegio Urbanoba felvételre. Például 1760-ban Battyány Rómába küldte tanulni Novák Pétert, aki a tanulmányok és a papszentelés után Szamosújvárott tevékenykedett (Galla 2005: 144).

1665-ben Lembergben is alapított a Propaganda Kongregáció egy missziós papi szemináriumot a görög katolikus és az örmény katolikus ifjak számára, a szeminárium rektora Clemens Galanus theatinus szerzetes lett. A Propaganda Fide Levéltárának forrásait megvizsgálva megállapítható,

13 Az életrajz így mutatja be Ákonz Kövér István származását és születését: „Natus est D. Stephanus noster in urbe Transilvaniae dicta Sanctus Nicolaus, anno Reparatae Salutis MDCCXL. XII. Cal. Decembris, apellatus in S. Baptismo Amira. Patris sui nomen fuit Gregorius ex familia Aconz dicta, cognomento Kover; Matris vero Azad ex familia Chenganosian. Antiquitatem generis, parentumque nobilitatem nec fuse describi volumus impresentiarum, neque silentio prorsus praeterire placet, sed potius paucis complecti opportunum arbitramur.” Bővebben: Raphael 1825: 4.

14 A szemináriumok munkájáról bőségesen találhatóak levéltári források a Propaganda Fide Kongregáció római levéltárában. Ehhez fontos segédeszköz: Kowalsky–Metzler 1983.

hogy Kamjaniec'-Podil's'kyj és Lemberg mellett Kaffából és Konstantinápolyból is érkeztek növendékek „Collegio Armeno et Rutheno”-ba, tehát ideális intézmény volt a különböző örmény diaszpórák közötti eszmetörténeti érintkezéshez. 1745-ben a feltűnik az erdélyi Diodato Moldovan neve a kollégium katalógusában.¹⁵ Nem a katalógusokban, hanem egy jelentésben lehet olvasni az erdélyi Duka Kristófról, aki szintén a kollégium növendéke volt (1781), és szorgalmas diák volt – áll a jelentésben.

Az intézmények mellett az 1720-as években, Oxendio Virziresco halála után több olyan személy is említésre méltó, akik nemzetközi szinten is meghatározó személyiségek voltak.

Így például Xač'atowr Ęrzrowmec'i-t¹⁶ (1666–1740) [Khacsatur Erzurumeci], aki Mechtár apát (a mechtaristák megalapítója) „jobbkeze” volt, Konstantinápolyban született, majd Rómába került tanulni (Bardakjian 2000: 94). Teológiai doktorátussal szerzett, így a vardapet címet viselhette. Kiváló konstantinápolyi prédikációról és hatékony missziós munkájáról szólnak a források (Hoffmann 1935b). Konstantinápolyban tevékenykedett, innen került Velencébe, ahonnan Erdélybe apostoli misszionáriusként érkezett, azonban nem maradt sokáig. Az erdélyiek nagyon marasztalták, azonban vissza kellett térnie Velencébe. Az a fajta misszionárius volt, aki a Propaganda Fide-vel való kapcsolatokat kulcsfontosságúnak tartotta, mindenről volt véleménye, gazdag jelentései, levelei Rómában a Propaganda Fide levéltárában több kötetre való anyagot tartalmaznak. Nincs arról adat, hogy Mechtár apát járt-e volna Erdélyben, mindenesetre a rendalapító közvetlen munkatársa, Xač'atowr Ęrzrowmec'i biztos ismeretekkel rendelkezett Erdélyről. Működéséről az egyetemes örmény irodalom-

15 Források a lemerbergi örmény–ruszin kollégiumban tanult papnövendékekről: Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide” (Roma) (APF): Scritture riferite nei Congressi (im weiteren: SC), Collegi Vari, Vol. 2. f. 176r – f. 677vt. Ezek az oldalakon 1680-tól 1772-ig lehet a seminaristák neveit, életkorát, származását nyomon követni. 1709-ben 13 örmény és 2 rutén növendék volt a Szemináriumban (fol. 227r), 1760-ban a 25 seminaristából már csak 9 volt örmény (fol. 666.). A 17. században többnyire még csak galíciai és podóliai örmények nevelkedtek a szemináriumban, 1722-ben már található konstantinápolyi örmény is. 1746 és 1759 között erdélyi örmények is találhatóak a névsorban, így például: „Diodato Moldovan di Szomollivaria (in Transilvania)”, de Duka Kristóf tanulmányait is nyomon lehet követni. Ugyanebben a kötetben a kollégium lerása és története is megtalálható a kezdetektől 1795/97-ig (fol. 40r-fol 57r.).

16 A forrásokban sok helyen Cacciadurus Arachiel-ként szerepel.

történet is beszámol, ugyanis angol valamint latin nyelven is irt filozófiai, teológiai, vallási és erkölcsstani témájú könyveket.¹⁷

Egy jó évtizeddel később a galíciai örmény katolikus misszionárius, Stephano Stephanowicz Roszka (Kamenitsasi, Step'anos Step'anosean) járt Erdélyben. Roszka 1670-ben született Kameniec-Podolskiban, egy örmény gregoriánus pap fiaként. Oxendio hittérítői tevékenységének köszönhetően áttért a római katolikus hitre, majd Vardan Hunanian lemerbergi örmény katolikus érsek 1691-ben Rómába, a Collegio Urbanoba küldte tanulni. 1700-ban szentelték pappá, római tanulmányai után Roszka 1704 elején érkezett meg Lembergbe, ahol Vardan Hunanean megbízta, hogy vegye át a stanislawowi örmény főplébánia irányítását. Stephano Stephanowicz Roszka is ideális kulturaközvetítő személy volt, hiszen jól ismerte mind az erdélyi mind a galíciai örmény diaszpórákat. 1729-ben Erdélybe küldte őt Tobia Augustionowicz lemerbergi örmény érsek apostoli vizitációra. Roszka ekkor magával hozott egy örmény kéziratot rituálét, amelyet az Erdélyi örmények használatára kifejezetten Lembergben készítettek. A kézirat jelenleg a Vatikáni Könyvtár Codices Vaticani Armeni kéziratok között található.¹⁸ A kötet Tobia Augustionowicz lemerbergi örmény katolikus érsek 1728-ban keltezett levelével kezdődik, ebben megemlíti Stephano Stephanowicz Roszka tudományos tevékenységét a kézirat elkészítésére vonatkozóan. A rituáléban főleg az egyes szentségekre és szentelményekre vonatkozóan találhatóak szabályozások és előírások. Szongott Kristóf szerint az erdélyi örmény nép 1732-ben kért engedélyt ahhoz, hogy kéziratot rituáléjukat Velencében kinyomtathassák. Véleményem szerint ez a rituálé a Roszka által hozott rituáléval egyezik meg, amely által egy működő modelljét látjuk a régiók és diaszpórák közötti szellemi kapcsolatoknak. Erdélyi útja során Roszka plébániai társaságokat alapított, amelyek a 18. századi, 19. század eleji canonica visitatiókban is mint jövedelemmel rendelkező társaságok szerepelnek.¹⁹ Ez az időszak nagyon kritikus volt az erdélyi örmény felekezet életében, így Roszka a társulatok alapításával igyekezett a katolicizmuson keresztül történő összetartozás

17 Megjelent munkái: Xač'atowr 1696, Xač'atowr 1700, Xač'atowr 1709/1736, Xač'atowr 1710, Xač'atowr 1711, Xač'atowr 1713, Xač'atowr 1729–1734, Xač'atowr 1733, Xač'atowr 1736

18 2004-es római kutatómunkám során figyeltem fel erre a hungarica vonatkozású kéziraatra 9 másikkal együtt (vö: Tisserant 1927, valamint ehhez kapcsolódik Nagy 2007).

19 Ilyen a Világosító Szent Gergelyről elnevezett plébániai kongregáció Erzsébetvárosban, Szamosújvárott (vö: Horváth 2006).

ézését is erősíteni az örményekben. A kongregációk elnevezései pedig nagy hasonlóságot mutatnak az ekkor Lembergben és Konstantinápolyban működő kongregációkkal, így ebben az esetben is egyfajta régiók közötti eszméletörténeti kapcsolatról lehet beszélnünk.

A 18. század második felében a kultúra közvetítése elsősorban az erdélyi származású, Rómában tanult örmény papokon keresztül történt meg. Tehát már nem a régiókat járó, utazó misszionáriusok tevékenysége volt ekkor a meghatározó. Ez nyilván az örmények interregionális szellemi kapcsolatait tovább gyengítette, ugyanakkor jelzi, hogy egy stabil egyházi szerkezete volt ekkor már a 18. században az erdélyi örmények egyházának.

Dániel Mihály Erzsébetvárosban 1734-ben lett plébános, ő is járt Rómában, tevékenységének eredményeképp a Gergely-féle naptár teljesen alkalmazottá vált a településen, 1766-ban halt meg (Ávédik 1896). Utóda Karácsonyi János, Rómában a Propaganda Fide kollégiumában tanult, 1766-tól volt a város plébánosa. Az ő idejében nagy számban telepedtek le Csíkszépvízen gregoriánus örmények, akiket ő uniáltatott. Őneki, valamint két utódának: Patrubány Antalnak, Kabdebó Jánosnak a possessor bejegyzése szerepel e legtöbbet az erzsébetvárosi örmény könyvtár régi nyomtatványain, amelyek jelentős része külföldről, Rómából és más itáliai városokból érkezett. Nem vonhatjuk kétségbe tehát kultúráközvetítő szerepét, azonban ez az interregionalizmus helyett inkább egy sajátos, Róma–Erdély közötti közvetítő szerepet jelentett. Szamosújvár esetében Korbuly Kelemen tevékenysége érdemel említést, aki 1746-ban született, szintén Rómában tanult, 1791-ben szamosújvári főesperessé és tiszteletbeli kanonokká nevezték ki illetve választották meg, 1810-ben halt meg.

Galanus és Villotte: Az örmény katolikus unió irodalma a Kárpát-medencében

Az örmény uniált diaszpórák közötti egyházi kapcsolatokat vizsgálva, annak lenyomataként az irodalmi értékek „transzfer”-jét fontos értékelni, vagyis lett-e kultúrtörténeti eredménye az adott diaszpórában, hogy a különböző személyek illetve intézmények érintkeztek egymással? Az erdélyi örményeket vizsgálva határozott igen-nel lehet felelni a feltett kérdésre, mert a Kárpát-medencében gyakorlatilag unikális értéket jelentő örmény

irodalmisság jelenik meg az erdélyi örmény kolóniákban, amely végül egy sajátos kárpát-medencei örmény könyvkultúrát eredményez. Ennek illusztrálásához az alábbiakban két szerzőt emelek ki, mindegyik a 17–18. századi örmény uniált missziók kiemelkedő alakja volt.

Az uniált örmények teológiai irodalmát Clemens Galanus alapozta meg, aki theatinus szerzetes volt, az örmény unió okmányok kiadása kötődik nevéhez. A *Conciliationes ecclesiae armenae cum Romana* című teológiai értekezését a római Propaganda Fide, 1650–1561 között több kötetben adta ki, örmény és latin nyelven. Itáliában, Sorrentóban született a 17. század elején és Lembergben halt meg 1666-ban. 1636–1644 között Grúziában, Örményországban és Konstantinápolyban volt misszionárius, majd a Propaganda Fide római kollégiumának „docense” lett. 1663-tól Lembergben tevékenykedett. Gazdag hagyatéka, levelezése, jelentései több kötetet tesznek ki a Propaganda Fide római levéltárában. Tevékenységéről olyan adatot is sikerült találni, hogy nyugat Grúziába indul kapucinusok úttervét Clemens Galanus írta meg (Eszer 1972). Munkái megtalálhatóak mind a szamosújvári, mind az erzsébetvárosi, mind a gyergyószentmiklósi örmény plébániai könyvtárakban.²⁰

Nem járt Erdélyben, de a vizsgált korszakban élt Jacobus Villotte, aki francia származású jezsuitaként a 17. század végi, illetve a 18. század eleji örmény missziószervezés irodalmi programjának nagyformátumú alakja volt. 1656. november 2-án született és 1743-ban halt meg. A Jezsuita Rend parancsot adott neki, hogy menjen Kínába, azonban egy eddig kevésbé ismert úton, a török és perzsa területeken keresztül, ezt az útvonalat ugyanis korábban a jezsuiták nem tudták végigjárni, így Villotte feladata lett volna ezt felfedezni. 1688. szeptember 25-én szállt hajóra Marseille-ben, ahonnan Ispahaniba több mint egy évvel később 1689. október 16-án érkezett meg. Többször is kísérletet tett, hogy elérje innen utazása végcélját, Kínát, ezek azonban eredménytelenek maradtak. Végül visszatért Ispahaniba, ahol 12 évig működött és nagy buzgalommal tanulta az örmény nyelvet. Több helyen is megfordult, leveleiből – amelyeket Rómába küldött és

20 Erzsébetvárosban például az alábbi művei szerepelnek a megjelölt possessorokkal: (1.) Klemés Galanos: *Miabanowt' iwn Hayoc' Surb Ekelecwoyn end meci surb Ekelecwoyn Hrovmay, arajin hator.*/ Conciliationis Ecclesiae Armenae cum Romana, Pars prima historialis. Romae, Typis Sacrae Congregationis De Propaganda Fide, 1690. Pos. 1: Minas [T'orosean]., Pos 2: Antonius Porunb/ örm. Ter Borunp.; (2.) Klemés Galanos: *Miabanowt' iwn Hayoc' Surb Ekelecwoyn end meci surb Ekelecwoyn Hrovmay, erkrord hator/ masn erkrord.*/ Conciliationis Ecclesiae Armenae cum Romana, pars altera/ tomus secundus. Romae Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, anno 1661 Pos. Ex libris Cleri Elisabetopolitani.

fennmaradtak – kitűnik, hogy Konstantinápolyban és Erzurumban is tevékenykedett. Műveit a Propaganada Fide adta ki Rómában az 1710–1720-as években. A rendtörténet 9 munkát tart számon tőle, amelyek közül több megtalálható az erdélyi örmény könyvtárakban is, sok esetben duplum példányban (Kovács 2006b: 667–677).

Kulturális reneszánsz

Integrációjuk annyira jól sikerült, hogy az erdélyi örménység a 19. század végére szinte teljesen elmagyarosodott. Értelmiségi rétegük azonban talált ideológiát, amelynek eredményeképp megpróbálták az örmény öntudatot feléleszteni. Az ideológiát armenizmusnak nevezték, az eredményt pedig saját történetük feldolgozása, örmény iskolák, árvaházak alapítása, az önálló erdélyi örmény katolikus püspökség felállításának gondolata, folyóirat és múzeum alapítása jelentették.

Mi volt az ideológia fő mondanivalója? Politikai szemszögből a magyar nemzethez sorolták magukat, kulturális értelemben viszont örménységhez tartozónak érezték magukat. Hangsúlyozták örménységük az Ararát és Noé történelembéli jelentőségével, a világon elsőként krisztianizáló nép sajátos küldetésűdatával, ugyanakkor a magyar történelemben (például az 1848–1849-es szabadságharc magyar-örmény hősei) való jelentőségüket is kiemelték (Nagy 1994–1995).

Az armenizmus örménység-képében nagy szerep jut azoknak a tulajdonságoknak, amelyek az örményeket szimpatikussá teheték a magyarok szemében. Az alkalmazkodás képességét, a hűséget emelték különösen is ki, amelyek lehetővé tették a két közösség közti kapcsolatot. Saját meghatározásuk szerint az örmények könnyen alkalmazkodók, vallásosak, sőt kegyesek, becsületesek, de ugyanakkor mozgékonyak, könnyen feltalálják magukat, szorgalmasak, takarékosak, nem fukarok, sőt egyenesen nagylelkűek, és nem utolsósorban jó hazafiak. Egyes tulajdonságok megegyeznek a magyar nemzetkarakterológiával, így kiemelve, hogy ők egyben a legjobb magyarok is. Ez a toposz különben nagyon gyakran visszatér az *Arménia* (szamosújvári magyar nyelvű örmény folyóirat) hasábjain is (Pál 2007).

Lukácsi Kristóf húsz évig volt Szamosújvár plébánosa, 1856-tól egészen haláláig. Élete egyik fontos célja volt az erdélyi örmény katolikus püspökség megvalósítása. „Tekintjük pedig az örmény püspökséget nemzeti

életünk és önfenntartásunk lényeges föltételül”²¹ – fogalmaznak az örmény püspökség felállítását szorgalmazó örmények a Közoktatásügyi Minisztériumhoz küldött levelükben. Lukácsi az ideológiához szakirodalmat is igyekezett létrehozni, legjelentősebb műve is az erdélyi örmények uniójával és a püspökség kérdésével foglalkozik, amelyet máig használ a nemzetközi szakirodalom (Lukácsi 1859). Az erdélyi örmények ugyanis nem a katolikus egyházzal való unióban találták meg az asszimiláció, a nemzeti beolvadás fő okait, hanem abban, hogy nincs önálló örmény püspökük, aki összefogja őket. Természetesen megkérdőjelezhették volna az egész örmény katolicizmus szükségességét is és visszavezethették egészen az unióig a problémák okát, ez azonban eretnek nézetnek számított volna. „Legyen elég itt tiszteletteljesen felemlítenünk, hogy ennek következtében az örmény nemzet egyházi egysége felbontatván, híveinek nagy része az ősi szertartástól elvonatott és a latin egyházhhoz annectáltatott. Az örmény kath. cultus gyakorlása sokképpen korlátozott és különböző rendszabályok hoztattak: Az örmény rítusnak az egymástól elszigetelt örmény közösségekben mielőbbi kiirtására Szóval: részesültünk a legnagyobb mértékben és részesülünk mind máig mindazon önkényszerű szokott mostoha bánásmódban, mely az árvák és elhagyottaknak szokott lenni osztályrésze.” – fogalmaznak a szamosújvári hívek 1868-ban.²²

Lukácsi Kristófnak igazi nagy életműve a püspökség felállítása mellett Szamosújvárott a fiúárvaház megalapítása volt, gyakorlatilag ez is az armenizmus általi fellendüléshez köthető. Lukácsi 1861-ben kezdett hozzá az árvaház tulajdonképpen megvalósításhoz 4000 forintos saját adománnyal, s ugyanakkor felszólította a város örmény lakosságát hasonló célú adakozásra. A fiúárvaház után a lányárvaház létrehozását tűzték ki célul az örmények, amelyet Kovrig Tivadar 1893-ban alapított meg, biztosítva az erdélyi félárva vagy árva örmény lányoknak a nevelését. Mindkét intézet esetében olyan adatok találhatóak, amelyek arra utalnak, hogy a trianoni békeszerződéssel az árvaházak rendeletetése is megváltozott, a körülmények miatt mintegy nevelőintézeté vált minden szórványban élő örmény gyermek számára, akit szülei taníttatni akartak (Nagyné Lukács 2007).

21 Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár: Örmény katolikusokra vonatkozó iratok. Jelzet nélkül. Szamosújvár szab. kir. város levele a Közoktatásügyi Minisztériumnak 1868. február 22.

22 Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár: Örmény katolikusokra vonatkozó iratok. Jelzet nélkül. Szamosújvár szab. kir. város levele a Közoktatásügyi Minisztériumnak 1868. február 22.

Az armenizmus mozgalmához hasonló szellemi mozgalom volt Franciaországban ugyanebben a korban. Szintén értelmiségiek álltak a háttérben és egy kulturális identitást próbáltak létrehozni: a provanszi írók okzitán nyelven írt almanachokat adtak ki, mely lehetővé tette, hogy a lehető legszélesebb tömegeket mozgósítsák az értékek mentésére (Kali 2007).

A tanulmány elején feltett kérdésekre és problémafelvetésekre válaszolva fontos megállapítani, hogy az Erdélybe betelepülő örmények valóban diaszpóráként viselkedtek, annak intézményeit kialakították maguk körében. Integrációjuk hamar megvalósult, jóllehet mindig is felhívták figyelmüket örmény mivoltukra. Az integrációban nagy szerep jutott a vallási uniónak, azonban az önálló egyházi vezető hiányát mindvégig érezték. Célszerű lenne az armenizmus mozgalmát talán önálló monográfiában is bemutatni, hiszen sokrétű és sokirányú volt, annak ellenére, hogy szellemi mozgalomként viszonylag rövid időt élt, szellemi alkotói a 20. század elején haltak meg, illetve a Trianoni Békeszerződés következtében Romániához került erdélyi örmény diaszpóra a továbbiakban nem tudott küzdeni önálló identitásának megélésében.

Szakirodalom

- ARAT, Mari Kristin
1990 *Die Wiener Mechitaristen: armenische Mönche in der Diaspora*. Böhlau, Wien–Köln, 20–24.
- ÁVEDIK Félix
1921 A magyar örménység multja és történeti jelentősége. In: ÁVEDIK Félix – HERMANN Antal – HOVHANNESIAN Eghia: *Az örmények*. Budapest, 7–25.
- ÁVEDIK Lukács
1896 *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája*. Szamosújvárt
- BARDAKJIAN, Kevork B.
2000 *A Reference Guide to Modern Armenian Literature, 1500–1920. With an Introductory History*. Wayne State University Press, Detroit
- ESZER, Ambrosius
1972 Missionen in Randzonen der Weltgeschichte: Krim, Kaukasien und Georgien. In: *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum. 1622–1972*. Vol I/1. Rom–Freiburg–Wien, 664–670.

- GALLA, Ferenc
2005 *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17-18. században*. (Collectanea Vaticana Hungariae Classis I, Vol. 2.) Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 142–144.
- HEILER, Friedrich
1971 *Die Ostkirchen*. Reinhardt, München–Basel
- HOFFMANN, Gregorio
1935a *Documenta Concilii Florentini de unione Orientalium. II. De unione Armenorum. 22. novembris 1439*. Roma
- 1935b *Il Vicariato Apostolico di Constantinopoli*. (Orientalia Christiana Analecta 103.) Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 80, 128, 146–148.
- HORVÁTH Gábor
2006 Erzsébetváros 1766-os canonica visitatioja. In: ÓZE Sándor – KOVÁCS Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 76–82.
- XAČ'ATOWR Ęrzrowmec'i [KHACSATUR Erzrumeci]
1696 *Girk' k'erakanut'ean*. Livorno
- 1700 *Hamarötmeknut'iwñ Ergoy ergotsn Solomoni*. Constantinople
- 1709/1736 *Hamarötmeknut'iwñ baroyakani astuatzabanut'ean*. Venice
- 1710 *Bank'ew k'arozk' yałags tērunakan tōnits*. I–II. Venice
- 1711 *Hamarötakan imastasirutiwñ*. I–II. Venice
- 1713 *Čartasanut'iwñ*. Venice
- 1729–1734 *Asuatzabanut'iwñ ěndardzak. Liakatar astuatzabanut'ivñ... I–II*. Venice
- 1733 *Neratzut'iwñ křistoneakan katarelut'iwñ*. Venice
- 1736 *Karčarōtaguneł hamarötut'iwñ ěndhanrakani astuatzabanut'ean*. Venice
- KALI Kinga
2007 Vasárnapi örmények. Valami a pozicionális identitásról. In: ÓZE Sándor – KOVÁCS Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 145–155.
- KOVÁCS Bálint
2006a Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben. In: ÓZE Sándor – KOVÁCS Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 47–68.

- 2006b Francia jezsuita örmény misszióban. (Jacobus Villotte munkássága.) In: SZILÁGYI Csaba (szerk.): *A magyar jezsuiták küldetése kezdetektől napjainkig*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 667–675.
- 2007 Az erdélyi örmények interregionális szellemi kapcsolatai a 17–18. században. In: ÓZE Sándor – KOVÁCS Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 29–46.
- 2008 A galíciai örmények hagyatéka Varsóban. *Látó*. (4) 53–66.
- KOWALSKY N. – METZLER J.
1983 *Inventory of the Historical Archives of the Sacred Congregation for the Evangelization of Peoples or „de Propaganda Fide”*. Pontificia Università Urbaniana, Rome
- KRAUSE, Gerhard – MÜLLER, Gerhard (hrsg.)
1979 *Theologische Realenzyklopädie IV*. de Gruyter, Berlin–New York
- KRIKORIAN, Mesrob K.
2002 *Die Armenische Kirche: Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. Lang, Frankfurt am Main
- LUKACSI, Christophorus
1859 *Historia Armenorum Transilvaniae a primordiis gentis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata*. Viennae
- MEYENDORFF, John
2001 *Birodalmi egység és keresztény szakadások. Az egyház 450 és 680 között*. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest
- NAGY Márta
2007 Mennysorság-ábrázolás a Codex Vaticanus Armenus 32. kötetében. In: ÓZE Sándor – KOVÁCS Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 10–17.
- NAGY Pál
1994–1995 Armenizmus: örmény identitás és kulturális ideológia a XIX. század végén Erdélyben. In: *Baranyai történelmi közlemények*. VII–VIII. Pécs.
- NAGYNÉ LUKÁCS Klára
2007 A szamosújvári örmény katolikus árvaházak története. In: ÓZE Sándor – KOVÁCS Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 170–206.

- NILLES, Nicolaus
1885 *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani*. Oeniponte
- PÁL Judit
1997 Az erdélyi örmények népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században. *Erdélyi Múzeum* 59. (1–2) 104–120.
- 2000 Armenier im Donau-Karpaten-Raum im besonderen in Siebenbürgen. LÖWE, Heinz Dietrich – TONTSCH, H. Günther – TROEBST, Stefan (hrsg.): *Minderheiten, Regionalbewusstsein und Zentralismus in Ostmitteleuropa*. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 121–138.
- 2006 Örmények Erdélyben a 18–19. században. In: ÓZE Sándor – KOVÁCS Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 27–39.
- 2007 Az örmények integrálódása és az örménységkép változásai Erdélyben a 18–19. században. In: ÓZE Sándor – KOVÁCS Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 77–94.
- PETROWICZ, Gregorio
1950 *L'unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626–1686)*. Roma
- 1988 *La Chiesa Armena in Polonia e nei paesi limitrofi*. Pont. Ist. di Studi Ecclesiastici, Roma
- RAPHAEL, Alexander
1825 *Vita reverendissimi Stephani Acontii Kover archiepiscopi Siuniensis et generalis abbatis Congregationis Mechitaristarum*. Venetiis
- SCHÜNEMANN, Konrad
1933 Die Armenier in der Bevölkerungspolitik Maria Theresias. In: ANGYAL Dávid (szerk.): *A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve*. Budapest, 216–217.
- SZONGOTT Kristóf
1901 *Szamosújvár Szab. Kir. Város Monográfiája 1700–1900. Második kötet. Önálló részletek*. Szamosújvárt
- 1901 *Szamosújvár Szab. Kir. Város Monográfiája 1700–1900. Harmadik kötet. A magyar-örmény metropolisz*. Szamosújvárt
- TISSERANT, Eugenio
1927 *Codices armeni bibliothecae Vaticanae Borgiani Vaticani Barberiniani Chisiani*. Roma.
- TÓTH István György
2004 A szaggatott kapcsolat. A Propaganda és a magyarországi missziók 1622–1700. *Századok* 138. 844–845.

TROEBST, Stefan

1993 Isfahan-Moskau-Amsterdam. Zur Entstehungsgeschichte des moskauer Transitprivilegs für die Armenische Handelskompanie in persien (1666–1676). *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 41. (2) 180–209.

1998 Die Kaspische–Volga–Ostsee – Route in der Handelskontrollpolitik Karls XI. Die Schwedischen Persien-Missionen von Ludvig Fabritius 1679–1700. *Forschungen zur Osteuropäische Geschichte* 54. 127–204.

VRIES, Wilhelm de

1963 *Rom und die Patriarchate des Ostens*. Alber, Freiburg–München

WAGNER, W.

1957–1958 Die Bästende des Archivio della Nunziatura Vienna bis 1792. *Römische Historische Mitteilungen*. (2)

2003 *Haj Gał'ašxarhi Patmut'jun*. Jereván

A bolgár kisebbség múltja és jelene

A romániai bolgár kisebbségi közösség kialakulása a török uralom alatt álló Balkán-félszigeti bolgár etnikumnak a Dunától északra való vándorlásának eredménye, valamint a régió nemzetállamainak születési és megszilárdulási folyamatához vezető határmódosulások következménye.¹ A török kor migrációja hosszú folyamat, katonai, politikai és gazdasági okokra vezethető vissza, s különösen megélnékül az oszmán hatalomátvétel, a törökellenes felkelések és a keresztény államoknak a Török Birodalommal szemben viselt háborúi során. Két bolgár történész, Veszelin Trajkov és Nikolaj Zsecsev becslései szerint a 14–19. század között Havasalföldre, Moldvába és Erdélybe költözött bolgár eredetű lakosság száma, beleértve Besszarábiát és a Bánságot, megközelíti a 800–900 ezer főt (Trajkov–Zsecsev 1986).

Az 1878 és 1919 közötti területi változások megnövelik e bolgár jelenléti létszámát. A berlini szerződés (1878) értelmében a román állam birtokába kerül Észak-Dobrudzsa, ahol ez idő tájt 50.000 bolgár él. A bukaresti szerződés (1913) szentesíti Románia és Dél-Dobrudzsa (románul Cadrilater) egyesülését, ahol a bolgárok száma 135.000 fő. Az első világháború után a 185.000 dobрудzsai bolgáron kívül Nagy-Romániához tartozik a 164.000 besszarábiai, valamint a Bánság keleti részén élő mintegy tízezer bolgár is. Az 1930-as román népszámlálás szerint az ország területén élő bolgár népesség (neam) 366.384 főt tesz ki.

A romániai bolgár kisebbség jelenlegi térbeli és mennyiségi mutatóit az 1940-es területi változásoknak köszönheti, melyeket a háború végén

1 Ez a tanulmány megjelent a *Korunk* folyóiratban (2005. január).

kötött szerződések rögzítenek. Bessarábia Szovjetunióval való egyesítése, illetve a krajovai szerződés értelmében Dél-Dobruzsza Bulgáriához való visszacsatolása, mely 66.000 észak-dobruzsai bolgár kitelepítésével járt, jelentős mértékben csökkentette a magukat bolgár nemzetiségűnek vallók számát. 1948-ban Románia területén 13.408 bolgár ajkút számlálnak, 1977-ben a bolgár nemzetiségűek (naționalitate) és nyelvűek száma 9267 fő.

Ha általánosítani akarunk, a mai Románia területén élő bolgár eredetű lakosság főleg a bánági, olténiai és munténiai diaszpóra török hódoltság korából való leszármazottja. Ehhez járul még az az észak-dobruzsai közösség, mely a krajovai szerződés megkötése után nem települt át, illetve utódaik, a besszarábiai bolgárok, akik főleg a második világháború alatt vándoroltak be, valamint a gazdasági, szakmai vagy családi okoknál fogva honosított anyaországi bolgárok. Ma ez a lakosság két fő történelmi kialakulású és szerveződésű kisebbségi közösségből áll – a bánági bolgárokból, akik katolikusok, és a dél-romániai, ortodox hitű bolgárokból. A diaszpóra ezen csoportjai közös etnikai származással bírnak, nyelvük a bolgár nyelv dialektusrendszeréhez tartozik, hasonló a népi kultúrájuk, de különböznek földrajzi elhelyezkedés, vallás, nyelvjárás és kultúrabeli sajátosságokban, valamint történelmi sorsuk és etnikai identitásuk, illetve önazonosságuk megőrzési foka is eltérő. Az 1992-es romániai népszámlálás adatai szerint a magukat bolgár nemzetiségűnek vallók száma 9935 (az összlakosság 0,04 százaléka), döntő többségük, 7737 fő a Bánágban él, 278 a román Dobruzsza, a maradék 1920 pedig elszórva Románia területén (2002-ben összlélekszámuk már csak 8092 fő).

A bánági bolgárság a legrégebbi etnikailag megőrződött bolgár közösség nemcsak Romániában, de az egész világon szétszóródott bolgár diaszpóra közül (Telbizov–Zsecsev 1963, Miletich 1986, Njagulov 1999). Itt mi most nem az úgynevezett karassovánokról kívánunk szólni, a szláv ajkú, Resica környékén hét faluban élő katolikus lakosságról, melynek eredete tudományos szempontból vitatott, jölehet kapcsolatban áll a 14. század végi északnyugat-bulgáriai kivándorlásokkal. Megőrzött nyelvében bolgár vonásokat is találunk. A 13. századtól kezdve Erdélybe települt, ún. erdélyi bolgárokról (románul șchei) sem lesz szó, akik a Fehér megyei Nagycserged (Cergău Mare) és Kiscserged (Cergău Mic) falvakban, illetve Brassó és Szeben városában telepedtek le, s akiknek utódai elveszítették a bolgár nyelvet, és románokká, magyarokká vagy németekké lettek, jölehet némelyikük még emlékszik származására.

A bánági bolgár közösség a Dunától északra való vándorlás során alakult ki, az 1688-as délnyugat-bulgáriai csiprováci törökellenes felkelés megtorlásainak következtében, az ezen a vidéken élő katolikus bolgár lakosságból s az őket követő, észak-bulgáriai, Szvistov és Nikápoly közötti szintén bolgár katolikus paultyánokból.² A paultyánok, mielőtt a 17. században áttértek volna a katolikus hitre, a 7. század során felbukkant, Szíriából és Örményországból származó, később bolgár földön is elterjedt társadalmi-vallási tanokon nevelkedtek, amelyeket a pravoszláv egyház eretneknek nyilvánított. 1738–1741-ben történt bánági áttelepedésük kezdetén az eredetileg 4600 főt számláló lakosság a Habsburg Birodalom kötelékeibe tartozott (1868-tól Ausztria–Magyarországhoz), s ez egészen az első világháború végéig tartott. A Bánág Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (a majdani Jugoszlávia) közötti feldarabolása után a két legelső és legfontosabb kolónia, Óbesenyő és Vinga, valamint a később kialakult települések, Brestye, Denta és Bolgártelep, a román állam része lett.

A Habsburg Birodalom kisszámú bánági bolgárainak virágzása és sikeres etnikai megmaradása a régió magas gazdasági és kulturális fejlettségével, tarka etnikai összetételével magyarázható, ami az etnikumok közötti tolerancia előfeltétele, de a különleges privilégiumokkal is, melyeket a katolikus bolgárok áttelepedésüktől fogva élveztek, valamint agrártársadalmukkal, az endogám házassággal, legfőképpen pedig a katolikus egyház és vallás befolyásával. Ugyanakkor a bolgár anyaországtól való régen történt elszakadás, katolikus hitük és a sajátos kultúrájuk – melyre az együtt élő nemzetiségek is hatással voltak, és az önálló írott nyelv kialakulásához vezetett –, a bánági bolgárokat egy olyan különálló etnikai kisebbség csoportjába sorolja, mely ugyan a bolgár nemzet rokona, de sajátosságai és önállósága megőrzése érdekében erős akaratról tett tanúbizonyságot. Ennek kifejezése a ma használatos „paultyán” vagy „paultyán bolgár”-féle önmegnevezés, mely jól megfér a kialakult bolgár identitástudattal. A paultyán megnevezés megőrzését főleg a katolikus egyház ápolja, az általa teremtett és táplált történelmi mítosz szellemében, mely a paultyánság és a katolicizmus azonosságát hirdeti.

Az 1860-as évektől a bánági bolgárok etnokulturális reneszánszukat élik, s ez sokféleképpen nyilvánul meg: a beszélt bolgár nyelvet bevezetik mind az iskolai oktatásba, mind a templomi szertartásba; a katolikus

2 A fordításban a *paultyán* elnevezést használom, de a *paulicsán* terminus is felbukkan a magyar szakirodalomban.

egyház bátorításával megszületik a bánági bolgárok beszélt nyelven alapuló, latin betűs írása; imádságoskönyvek, tankönyvek, folyóiratok és irodalmi alkotások jelennek meg ezen a nyelven. A 19. század végén és a 20. század elején a bánági bolgárokat erős magyar hatás éri, mely a nyelvben, művelődésben és kultúrában mutatkozik meg, s az elit elmagyarosodásához vezet, ekkor bukkan föl a „délvidéki bolgár” terminus is. A közösség legkiemelkedőbb képviselői e birodalmi korszak során Nikola Sztaniszlavics, előbb csanádi, majd áttelepedése után temesvári püspök, Sztefan Dunyov, a magyar szabadságharc résztvevője, később pedig az olasz egyesítés harcosa, Kossuth és Garibaldi fegyvertársa; Eusebiusz Fermendzsin katolikus teológus és vallástörténész, akit 1890-ben a Zágrábi Akadémia tagjává választottak; dr. Telbisz Károly, 1884–1914 között Temesvár polgármestere, akinek elévülhetetlen érdemei vannak a város fejlesztésében. 1878-tól, a bolgár állam megalakulásától a század végéig mintegy 4800 bánági bolgár telepszik haza az anyaországba.

A bánági bolgárok kis létszáma, távolsága az anyaországtól, valamint az 1918-ig tartó magyar befolyás leküzdésének motivációja magyarázza az osztrák–magyar Bánság utódállamainak, Romániának és Jugoszláviának a bolgár etnikum kisebbségi megnyilvánulásai iránt mutatott viszonylagos jóindulatát. A katolicizmus elhatároló befolyása a két, túlnyomórészt ortodox államban, s a már kialakult kulturális identitás nagymértékben gátolja az újabb asszimiláció folyamatát. A harmincas években a romániai Bánság bolgárai második etnokulturális reneszánszukat élik, ám ezúttal a fő cél már a Bulgária és a bolgár nemzettel való kapcsolatteremtés. Ezzel egyidejűleg felbukkan a közösségben a kisebbségi jogok és érdekek védelmére irányuló szervezett etnopolitikai mozgalom, melyre nagy hatással van a magyar kisebbség harca és a többi romániai bolgár közösség mozgalma. Az önkéntes lakosságcsere záradékát tartalmazó 1940-es krajovai szerződés alkalmával mintegy százfőnyi román bánági bolgár is hazatelepül. Röviddel a második világháború után a bánági bolgár településeken iskolák nyílnak, amelyekben a bolgár irodalmi nyelven folyik az oktatás, de az ötvenes évek közepétől már csak a nyelv szerepel tantárgyként. 1951-ben több mint nyolcvan bolgár családot kuláknak nyilvánít és a Bărăganba deportál a kommunista hatalom, ahol 1955-től 1956-ig maradnak. Csekély létszámuk ellenére a bánági bolgárok történelmük során mindvégig erős önmegőrzésről tesznek tanúbizonyságot, és nagy kisebbségi tartalékok letéteményesei. A hivatalos statisztikák aránylag híven tükrözik e kisebbségi csoport lélekszámát.

Másként alakul az Olténiába, Munténiába és Moldvába betelepült bolgárok sorsa (Romanszki 1930, Kapitanov 1941: 6, Trajkovm et. al. 1993). Az utolsó nagy, a Dunától északra tartó vándorlási hullám a 18. század végére és a 19. század elejére tehető, s az orosz–török háborúk, valamint a kardzsalik (rablóbandák) bolgár földön dülő viszályainak a következménye. A kivándorlók a török hatalom háború utáni megtorlásai és a kardzsalik erőszakoskodásai elől keresnek menedéket, s a kedvezőbb gazdasági feltételek vonzzák a két román fejedelemség és Oroszország felé. A fejedelemségek 1838-as hivatalos adatai – addigra ugyanis lezárul a betelepülés – 11.652 családot, azaz kb. százezer főnyi bolgárt tartanak nyilván.

A bolgár áttelepültek és utódaik sokoldalú gazdasági, politikai és kulturális tevékenységet folytatnak, mellyel új hazájuk fejlődéséhez is jelentősen hozzájárulnak, ugyanakkor a 19. századi bolgár nemzeti megújulásnak is fontos részét képezik. A bolgár földről érkezettek jelentősen megnövelik a román gazdaság termelési erejét, hozzájárulván a földművelés megélénküléséhez, főleg híres kertészetükkel, de az állattenyésztés, kézművesség és kereskedelem terén is vannak érdemeik. Nagy kereskedőcégeket létesítenek, mint például Bukarestben az Evlogi és Hriszto Georgiev testvérpáré, mely az európai gazdaság áramkörébe kapcsolódik. Emellett a bolgár bevándorlók részt vesznek a román nemzeti függetlenség és az egyesítés harcaiban, így az 1821-es felkelésben, az 1848-as forradalomban vagy az 1877–1878-as háborúban. Jelentős a román kultúrában és szellemi életben vállalt szerepük is, gyakran egyházi személyek, könyvkereskedők, tanítók, donátorok. Így például a 15. század elején Moldvában Grigore Camblak az egyházi felvilágosodás egyik legkorábbi képviselője, Anton Pann pedig a 19. században a modern román irodalomban a népmesegyűjtés és -feldolgozás ősatyja.³ A 20. század első felében dobrudzsai bolgárok is bekerülnek a román irodalom és kultúra nagyjai közé, mint Panaiot Stancsev-Cserna költő, akinek munkásságát az Eminescuéhoz hasonlítják, vagy Boris Caragea szobrász, de besszarábiai bolgárok is, mint Ioan Szulakov író, Vladimir Kavarnali költő stb.

A bolgár reneszánsz idején a román fejedelemségek, majd az egyesült Románia területén alakulnak ki a bolgár nemzeti felszabadító mozgalmak legfontosabb szerveződési központjai. Ezek nagyszabású felszabadítási

3 Anton Pann román vagy aromán eredetét cáfolja az a tény, hogy Szlivenben született, bolgár apától és görög anyától, és eredeti családneve Petrov volt, ezen a néven jelent meg első könyve is (Trajkov–Zsecsev 1986: 312–313).

akciókat kezdeményeznek, bolgár újságokat és könyveket jelentetnek meg, néhány városban bolgár iskolákat és templomokat építenek. Olyan jelentős bolgár reneszánsz alkotók élnek itt, mint Szofronij Vracsanszki, Georgi Rakovszki, Ljuben Karavelov, Vaszil Levszki, Hriszto Botev és mások.

Másfelől viszont a túlnyomórészt román közeg hatására a bolgár bevándorlók és utódaik között felgyorsul az asszimiláció, s ez a folyamat a 19. század végétől különösen felerősödik. Ennek sokféle oka van: az elvándorlás idején még kialakulatlan nemzettudat és a főleg városi közegben gyors alkalmazkodás; a bolgár települések szétszórtsága és a bolgár–román vegyesházasságok gyakorisága; a közös pravoszláv vallás, a falvakban és templomokban az anyanyelvű iskola, illetve szertartás hiánya; az első világháborúig a román mezőgazdasági viszonyok rendkívül polarizált formája, mely meghatározza a falusi lakosság, köztük a bolgárok gazdasági és kulturális elmaradottságát; az elrománosítás felerősödése és a bolgár–román viszony megromlása az 1913-as és 1916–18-as katonai konfliktusok s a főképp Dobrudzsa hovatartozását illetően felmerülő területi és kisebbségi viták következtében; a bolgár megújulás emigráns elitjének hazatelepülése 1878 után és a bolgár állam részéről a Dunától északra levő bolgárok s ezzel együtt az identitás megőrzése és fejlesztése iránt tanúsított érdeklődés hiánya. A román nacionalizmus „szlávellenes” színezetű, s ez a bolgár eredetű lakosság körében az alacsonyabbrendűség érzetét kelti, az etnikai identitás leplezésének vágyát s a román miliőbe való beolvadást serkenti. A krajovai szerződés életbe lépte után, melynek záradéka 260 pravoszláv bolgár önkéntes hazatelepülését eredményezi, gyakorlatilag az utolsó lehetőség vagy „alap” is megszűnik arra, hogy a maradék Romániába áttelepült bolgár önmagát bolgárként határozza meg. A második világháború után a román állam rövid életű liberális kisebbségpolitikája a bolgár nyelvű oktatás és a bukaresti bolgár tanítóképző létrehozásában nyilvánul meg, ám hamarosan a kommunista rendszer megszorításos politikája érvényesül, melynek célkitűzése nemcsak a társadalom, de a nemzet egységesítése is.

Az etnikai önmeghatározást megvalósító bolgár nyelv és kultúra fokozatos elvesztését a román etnikummal való teljes azonosulás vagy a kettős bolgár–román identitás és öntudat követi, melynek bolgár összetevője csupán „ártalmatlan” járuléka. A bolgár eredetű lakosság önazonosságát végképp bonyolulttá válik a „szerb” etnonima használatával, mellyel a románok a 17. század kezdetétől minden Dunától délről érkező betelepülőt neveznek. Az asszimilációs folyamat és a lelki gátlások magyarázzák e

lakosság körében a tényleges és a bevallott identitás közötti eltolódásokat. Ezzel magyarázható, hogy míg Sztojan Romanszki bolgár tudós hozzávetőlegesen, 20. század első két évtizedében készült statisztikája (Romanszki 1930) a bolgár eredetűek számát, etnikai asszimiláltságuktól függetlenül, a mintegy 57 olténiai, munténiai és moldvai településen 200 000 főben állapítja meg, az 1930-as román népszámlálás ennél jóval kevesebbet mutat: Munténiában 3664, Olténiában 538, Moldvában pedig 1634, azaz a három területen összesen 5836 a bolgár nemzetiségűek száma (*Bulgarite v Rumunija* 1994).

A kommunista rendszer összeomlása és az addig mesterségesen „befagyasztott” etnikai realitás Kelet-Európában, a demokrácia kezdetén, megújulási folyamatot indít el, s ez a romániai bolgár kisebbségre is kiterjed. E folyamat kibontakozásának feltételeit az új alkotmány és törvényhozás teremti meg, miként a román állam egységes, 1989 utáni kisebbségpolitikája is. A rendszerváltás utáni Románia aktív nemzetiségi politikájának elindítója és serkentője egyrészt az ország interetnikai viszonyainak történelmi öröksége, valamint a demokratizálódás kezdetén lezajlott etnikai összetűzések, másrészt a „külső”, Magyarország és a nemzetközi szervezetek felől érkező érdek és nyomás, mely politikai képviselést követel, az autonómiát is beleértve, a jelentős számú, egységes magyar kisebbségnek, s amely valójában az ország európai integrációja vágyának hátterét képezi. Mindez az állam „pozitív diszkriminációs” tevékenységét eredményezi, mely a kisebb létszámú nemzetiségek felé irányul, melyeknek jóval szerényebb kéréseik vannak, mint a magyar kisebbségnek. E politika jellegzetességei a különleges kisebbségi parlamenti képviselő biztosítása, a csökkentett szavazatokkal megszerezhető kvóta s az ezzel járó bőkezű anyagi támogatás, mely a kisebbségi szervezetek szervezési és kulturális tevékenységéért jár.

Az új helyzet a megmaradt bolgárság körében is lelkes fogadtatásra talál, egyben nagy kihívást is jelent a már asszimilált vagy félig asszimilált bolgár eredetű, Dunától északra élő lakosság, sőt az egész bolgár kisebbségi közösség számára. Az állam által támogatott, szabad kisebbségi „vívmanyok” vonzó lehetőségei, a Bulgáriával való kulturális és egyéb kapcsolatok létesítése, a bolgár felsőoktatásban való továbbtanulás kétségtelenül megerősíti a bolgár identitástudatot. Másrészt a román társadalomba való beilleszkedés a bolgár identitás feladásának árán ellentmondásokat és megosztottságot szül mind egyéni, mind közösségi tekintetben.

A két elkülöníthető közösség jelenlétének megfelelően Romániában két szervezeti központ jött létre. Temesváron megalakult a Bánáti Bolgárok

Egyesülete, mely szövetségi alapon tömöríti egyesületbe a bánági bolgárokat Óbesenyő, Vinga, Beresty, Denta falvakban, illetve Temesvár, Arad, Nagyszentmiklós és Déta városokban. Bukarestben először a Bolgárok Kulturális Egyesülete alakult meg, majd később a „Bratsztvo” (Testvériség), mely szintén szövetségi alapon fogja össze a Brănești, Valea Dragului, Băleni és egyéb falvak, illetve Bukarest, Târgoviște, Băilești, Călărași, Konstanca városok bolgárságát. E kisebbségi szervezetek elsősorban kulturális-oktató jellegűek, tevékenységük célja a bolgár nyelv és kulturális identitás tudatosítása, megőrzése és fejlesztése az általuk képviselt és felkarolt lakosság körében.

A romániai bolgár kisebbség többé-kevésbé él azokkal a jogokkal, szabadsággal és lehetőségekkel, melyeket a román nemzetiségpolitika biztosít a számára. 1990 után a bolgár irodalmi nyelv fakultatív tantárgy a bolgár eredetű tanulók számára; az 1992–1993-as tanévben a Bánág, Bukarest és Giurgiu megye összesen 461 diákja választotta, 2001–2002-ben pedig csak a Bánágban 511-en. A változások elején két párhuzamos kezdő osztály nyílt a bolgár tanítóképzőben, a bukaresti és temesvári pedagógiai líceumban. Bolgár nyelv- és irodalom tankönyvek jelennek meg. 1999-ben nyílt meg a bukaresti Bolgár Elméleti Líceum, a kétoldalú egyezmény keretében, mely a hasonló szófiai román középiskola megnyitásához vezetett. A „bolgár líceum” tulajdonképpen nem kisebbségi iskola, és elszállásolási nehézségek miatt nem sikerül a bolgár eredetű falusi diákokat becsalogatnia. A Bratsztvo egyesület nagy erőfeszítéseket tesz, hogy törvényes úton visszaszerezze az 1988-ban lerombolt ingatlana, a fővárosi bolgár iskola és kultúrház tulajdonjogát. Ez az ingatlan, a konstancai iskolához és templomhoz hasonlóan, a kisebbségi szervezeteknek visszaszolgáltatandó épületek jegyzékében szerepel. Ennek ellenére a kérdés nem az egyesület javára látszik eldőlni, ugyanis időközben a városháza átengedte és egy bukaresti magáncég beépítette a terület egy részét.

A demokrácia nem hozott változást az egyházi életben, a bolgárok lakta falvakban továbbra sem lehet anyanyelven misézni. A szertartás az ország hivatalos nyelvén folyik, s ez egyúttal a román pravoszláv egyházban használt nyelv. Ószláv és bolgár nyelven csak a bukaresti érsekségi templomban miséznek a bolgár pátriárka által küldött lelkész, aki egy kétoldalú román–bolgár egyházak közötti egyezmény keretében működik. A Bukarest két külső negyedében (Cioplea és Popesti) található katolikus bolgár templomban is románul miséznek. A bánági bolgárok esetében viszont a hagyománynak megfelelően a bánági bolgár nyelven folyik a mise, s a helyi közösségből származó papok celebrálják.

A bolgárok két fő kisebbségi szervezetének etnokulturális rendezvényei hasonlóak: amatőr népzenei koncertrendezvények, néphagyományok és ünnepek ápolása, történelmi évfordulók megünneplése stb. Romániában két bolgár újság jelenik meg: a temesvári, bánági bolgár nyelvű Naa Glas és a bukaresti kétnyelvű (román és bolgár) Luceafărul bulgar/Balgarszka zornica, de a bolgárok kultúrájával és történelmével foglalkozó bolgár, bánági bolgár és román nyelvű folyóiratok és könyvek is napvilágot látnak. Rendszeres rádió- és televíziós műsorokat sugároznak Temesváron és Aradon (bánági bolgár nyelven), illetve Bukarestben (románul).

A romániai bolgár etnikum képviselői élnek a kisebbségen alapuló, politikai életben való részvételi joggal. 1989 decemberének eseményei óta három bolgár képviselő volt tagja a román parlamentnek. 1990–96 között a bolgár kisebbség részéről a Bánági Bolgár Egyesület tagja, Carol Matei Ivanciov, az 1996-os választások után a Bratsztvo képviselője, Florea Simion, 2000-tól pedig újra a bánágiak reprezentánsa, Petru Mirciov a parlamenti képviselő. Hasonlóképpen, azokban a helységekből, ahol többen él a bolgárság, polgármesterek és tanácsosok kerülnek ki közülük, a kisebbségi szervezet vagy különféle román pártok zászlója alatt.

Másfelől épp a parlamenti képviselet különleges joga folytán belső etnikai konfliktusok merültek föl a két fő bolgár kisebbségi szervezet vezetősége között. A formális ok a képviselői hely megszerzéséért folyó harc, mely a nyertes szervezet számára anyagi támogatással jár. Ezen ok mögött azonban a katolikus bánági és az ortodox dunai Román-Alföld bolgárai között meglévő objektív különbségek bukkannak elő. Az elkerülhetetlen anyagi érdekekkel és a személyes nézeteltérésekkel egyetemben ezek gördítenek nehezen leküzdhető akadályokat a szervezetek egyesítése útjába. Így vetélkedés és konfliktushelyzet támad, mely akár az önmegsemmisítés veszélyét is magában hordozza. E viszály főleg a bolgár eredetű pravoszláv lakosság etnikai önmeghatározása körül forog, mely népszámláláskor nem vallja magát egyöntetűen bolgárnak, viszont kulturális tevékenységét kisebbségi alapon folytatja. A helyzet tovább bonyolódik a két bolgár szervezet közötti belső szakadék miatt is, melyet nem elegendő pusztán olyan nézetkülönbséggel magyarázni, mint a kisebbségi elit soknemzetiségű összetétele, személyes ambíciók és egy valószínűleg „külső” beavatkozás.

A bolgár kisebbség esetében a román „pozitív diszkriminációs” politika a gyakorlatban nem hatott serkentőleg a kisebbségi önzonosságára. Ezt a legutóbbi népszámlálás is bizonyítja, mely szerint 2002-ben 8092 személy vallotta magát bolgár nemzetiségűnek, 18,6%-al kevesebben,

mint tíz évvel korábban. Ez a fogyatkozás több tényezőnek tulajdonítható, de nyilvánvaló, hogy a különleges parlamenti képviselőlet és az állami támogatás nem tudja megállítani a folyamatot.

1989 után feltűnnek, majd felerősödnek a romániai bolgár kisebbség anyaországgal való kapcsolatai mind közösségi, mind egyéni vonatkozásban. Fő vetületei: bolgár nemzetiségű romániai diákok részesülnek a felsőoktatás területén bolgár állami ösztöndíjban (1990 óta napjainkig számuk 200 főre tehető); tanárok, diákok és kulturális szervezők továbbképző kurzusokon vesznek részt Bulgáriában; bolgár tankönyvek, művészeti és tudományos szakkönyvek, hang- és képanyag jut el a Romániában tevékenykedő kultúregyesületekhez; folklór- és egyéb rendezvények kölcsönös látogatása, megemlékezésekben és ünnepeken való részvétel, közös kezdeményezések lebonyolítása stb. Itt figyelembe kell vennünk, hogy a bolgár állam politikája a határon túli bolgároknak anyagilag gyenge támogatást biztosít, jóval szerényebbet, mint Románia vagy Magyarország hasonló politikája.

A romániai bolgár kisebbség nem képezi az 1989 óta tartó hivatalos román–bolgár viszony különleges tárgyát (Njagulov 2004). Az egyetlen megállapodás a bukaresti és a szófiai középiskolák kölcsönös megnyitásáról született, melyet azonban nem követett semmilyen különleges egyezmény, mely az intézmények működésének biztosítását tartalmazta volna. A bolgár kisebbség romániai jelenlétének kérdése elválaszthatatlan a bulgáriai vlachok, románok és arománok kisebbségi problémáitól, kiknek sorsa hasonlít a Dunától északra élő bolgárokéhoz, a hivatalos adatok szerint ugyanannyian vannak, és hasonló gondokkal küszködnek. A kisebbségek kölcsönös elbírálásának elve a két szomszédos ország között lényegében az 1878-ban megalakult bolgár állam korára vezethető vissza, és különböző fokú váltakozással napjainkig tart, legerősebben pedig a harmincas évek sikertelen kisebbségrendezési tárgyalásai idején nyilvánult meg. A sokkal aktívabb román belső és külső nemzetiségpolitikának megfelelően az utóbbi években épp a román fél hajlik a kisebbségvédelem kölcsönös szerződésbe foglalására. Eddig ezek a javaslatok nem valósultak meg, mivel a kisebbségi jogokat illetően a bolgár fél nemzetközi kötelezettségvállalásai ellenére inkább a saját sokkal visszafogottabb politikáját érvényesíti. Jelentős kisebbségi problémák hiányában, melyek Bulgária és Románia európai integrációja okán gyors intézkedéseket kívánnának, a kisebbségi kérdés teljességgel elhalasztódik egy esetleges későbbi, kétoldalú tárgyalás idejére.

Szakirodalom

BULGARITE V RUMUNIJA...

1994 *Bulgarite v Rumunija, XVII–XX vek*. Dokumenti i materialni. Sofia

KAPITANOV, Hriszto

1941 *Bulgarite v Rumunija – Prosveta*. Sofia

1999 *Banatskite bulgari. Izstorijata na edna malcinsztvena obsnoszt vuv vremeto na nacionalnite durzsavi*. Sofia

MILETICH, Lubomir

1987 *Izszledvanija na bulgarite v Szedmigradszko i Banat*. Szbornik, Sofia

NJAGULOV, Blagovest

2004 La protection internationale des minorités au XXe siècle: Le cas bulgare–roumain. In: *New Europe College. Regional Program 2002–2003, 2003–2004*. Bucharest, 105–109.

ROMANSZKI, Sztojan

1930 *Bulgarite vuv Vlasko i Moldova*. Dokumenti. Sofia

TELBIZOV, Karol – TELBIZOVA, Maria Vekova

1963 *Tradicionen bit i kultura na banatskite bulgari – Sbornik za narodni umotvorenija*. Kniga, Sofia

TRAJKOV, Veszelin – ZSECSEV, Nikolaj

1986 *Balgarszkata emigracija v Rumunija XIV vek – 1878 godina i ucsasztjeto ij v sztopanszkija, obstesztveno-politicseskija i kulturnija zsvot na rumunszkija narod*. Sofia

TRAJKOV, Veszelin – ZSECSEV, Nikolaj – MLADENOV, Maxim

1993 *Bulgarskite govori v Rumunija*. Sofia

Katerina KARABENCHEVA

A bolgár kisebbség története

A romániai bolgárok – a Dunától északra való vándorlás jelenségének besorolása

A tanulmány célja a romániai bolgár kisebbség általános jellemzésén túl a bánági bolgár közösségek részletes bemutatása. A témát történelmi perspektívából közelíti meg, emellett a szociokulturális és politikai viszonyok vizsgálatára is rátér: a katolikus egyház és az oktatás szerepére a bánági bolgárok életében. A tanulmány két részre oszlik. Az első rész a romániai bolgár kisebbség történetével foglalkozik az első bolgár csoportok 14. századi megjelenésétől fogva egészen a 19. századig. Bemutatja a több szakaszban zajló vándorlási hullámokat, azok okait, a Dunától északra eső területeken kifejtett szociokulturális hatásukat. A második rész a romániai bolgár diaszpóra legrégebbi és legrégebben fennmaradt közösségét, a bánági bolgárokat helyezi előtérbe. Elsősorban a *paultyán* terminus jelentését tisztázza, valamint ennek előtörténetét. Aztán kronológiai rend szerint mutatja be azt a három politikai hatalmat, amelynek irányítása alatt álltak a századok során a bánági bolgár közösségek: az osztrák, magyar és román fennhatóságot. Ezt követően a tanulmány rátér a kisebbség szervezeti szabályzatának, törvényi/jogi kereteinek, a kisebbségi jogoknak, a bolgár közösségek kulturális tevékenységeinek és a politikai életben való részvételük mértékének a bemutatására.

Több nyelven is írtak a szóban forgó témáról: bolgár, román, német, magyar, angol és francia nyelven is jelentek meg művek a romániai bolgár kisebbségről.¹

A mai romániai bolgár közösségek többsége az oszmán elnyomás idején a Dunától északra fekvő területekre vándorolt bolgár diaszpóra utóda. Ezekhez sorolhatók azok a dobrudzsai bolgárok, akik az 1940-es krajovai szerződés előírásainak megfelelően emigráltak, amely szerződés szabályozta Dél-Dobrudzsa (Kvadriláter) jogi státuszát, akárcsak a honosított bolgár állampolgárokét.

A bolgár kisebbség alakulásának története a román területeken

A bolgár állam bukása és a bolgároknak a Dunától északra való vándorlása a 14–18. században

A 14–19. század folyamán a bolgároknak a Dunától északra való vándorlása két fő vonalon zajlott: egyrészt tömegesen, felkelések és háborúk idején, másrészt egyénileg. Nehéz megmondani, a migráció mely formája volt számottevőbb, hiszen a tömeges vándorlást jobban feljegyezték és kutatták, több hullámban zajlott, ezzel szemben az egyéni migráció folyamatos volt. A bolgárok az oszmán invázió miatt kezdtek a Duna túloldalára költözni. Ezeken a területeken kaptak menedéket földművesek, kézművesek, munkások stb. Ehhez hasonlóan Romániába ment át a középkori bolgár értelmiségi réteg egy jelentős része, akik fokozatosan hozzájárultak a helyi kultúra gazdagításához. A migrációnak ezt a szerepét emelte ki leginkább Ioan Bogdan, a szláv–román nyelv kutatója. Ő így fogalmazott: „abban az időben a román területek a bolgárok számára azt jelentették, mint a görögök számára Itália; ahogy a görögök Bizánc eleste után elmenekültek Itáliába, s ott hozzájárultak a klasszikus tudományok és művészetek

1 A bántási bolgárok kutatásával foglalkozó, s róluk számos kötetet megjelentető bolgár szerzők a következők: a nyelvész Stoico Stoicov és Liubomir Miletic, valamint a történész Carol Telbizov és Blagovest Njagulov. Megemlítünk néhányat a romániai bolgár kisebbségről írott főbb művek közül: Traikov–Jecov 1986, Palade 1931, Decei 1926, Jecov–Njagulov–Mladenov 1994, Njagulov 1999, Miletici 1986, Miletici 1987, Siupiur 1982.

újjászületéséhez, ugyanúgy a Romániába átjutó, kolostorokban és a fejlődési udvarban menedéket kapó bolgárok a 14–17. század között domináló szláv–román irodalom alapjait fektették le” (Gandev 1972: 58–59).

Léteznek olyan dokumentumok, amelyek azt mutatják, hogy a bolgárok első migrációs mozgásai már azelőtt megindultak, mielőtt Bulgária az oszmán hatalom elnyomása alá került volna. 1389-ben Mircea vajda meghódítja Szilisztra városát, de az 1391-es év közepén kénytelen visszavonulni, s a város és környéke újból török fennhatóság alá kerül. Az ottmaradó bolgár népességet, nem tudván elrejtőzni, kilakoltatják, s a visszavonuló havasalföldi csapatok erőszakkal szállítják magukkal a Dunától északra fekvő területekre.²

Liubomir Miletici volt az első bolgár tudós, aki vizsgálta ezt a kisebbséget. A brassói bolgárok többsége kereskedő vagy munkás volt. Elég gyakran lettek a havasalföldi és moldvai uralkodók kereskedelmi közvetítői. Sokat utaztak, több városban folytattak kereskedelmi tevékenységet, ilyenek voltak Târgoviște, Brăila, Bukarest, Buzău városai. Idővel elrománosodtak, véglegessé ez a folyamat a 18. században vált. Az elnevezés megmaradt, de a lakosok már nem emlékeznek az eredetére. A 18. század elején az I. Lipóthoz írt kérelmekben még használatos volt a bolgár elnevezés. Brassó 1829-es népességi adatai mutatták, hogy 5829 „schei” élt a városban, de senki nem vallotta magát bolgárnak – az asszimiláció tehát véget ért (Iorga 1905: 312).

Népességvándorlás a 17. század végéig

Az oszmán hatalom terjeszkedésével egyidőben a bolgároknak a Dunától északra történő vándorlása egyre jelentékenyebb lesz. Még nagyobb mértékűvé válik a felkelések, háborúk idején. Az oszmán invázió ideiglenes gyengülését használta ki Mircea vajda, aki 1404-ben átkelt a Dunán, s elfoglalta Dobrudzsa egy részét Szilisztra városával együtt. 1404 januárjában kitört a Fruzsín és Konstantin vezette felkelés (Boiceva 1983: 312). A felkelés leverése után jelentős számú bolgár telpült át a Dunától északra eső területekre. A fennmaradt adatok szerint egészen északra, Moldvába, a Szeret folyó mellé jutottak. Moldvai krónikák alapján tesz említést P. Boiceva például öt moldvai bolgár településről, a közös nevükön Blagareként ismert falvakról.

2 Az ún. *Cronica Glodareva*-ról van szó (lásd Miletici 1896: 15).

1445-ben újabb vándorlási hullám indult meg. Ezt az eseményt a burgundiai Jean de Vavren krónikája örökítette meg. 1445 nyarán a burgundiai csapatok a Dunán keresztül közeledtek Nikápoly (jelenlegi nevén Nikopol) városa felé az 1444-es várnai csatánál eltűnt magyar királyt keresve. Ez a krónika írja: „a helyi lakosság közös határozat alapján úgy döntött, hogy nem hajlandók tovább elviselni a török elnyomást. Miután erre a döntésre jutottak, mindenükkel – aszonnyaikkal, gyerekeikkel, vagyonukkal, állataikkal útra keltek, hogy Havasalföldre (Valahia) menjenek, ahol az uralkodótól engedélyt kértek a megtelepedésre. Az uralkodó elfogadta kérésüket, s arra kérte Vavrent, segítsen a bolgároknak a Dunán való átkelésben. Az átkelés három napig tartott a 12.000-es tömeg számára...” Havasalföld uralkodója nagyon örült annak, hogy „ezek a bátor emberek” a földjére érkeztek, s mindent megtett, hogy ne veszítse el őket (Angelov 1966: 176–177).

A bolgárok migrációja a későbbiekben is tovább folytatódott. 1462-ben Vlad Ţepeş átkelt a Dunán és feldúlta a Nikápoly és Fekete-tenger közötti területeket felégetve az útjába eső városok és falvak nagy részét. A helyi lakosság, még ha addig nem is kívánta elhagyni otthonát, a támadások következtében helyváltoztatásra kényszerült. A Drakula vajda története című dokumentum meséli el, hogy a vajda seregével teljesen feldúlta a Duna jobb partján lévő területeket, a keresztyén népességet a hazájába vitette, ott telepítette le őket, s miután sok kincset rabolt magának, hazatért. Az utána érkező török csapatok szintén sokat fosztogattak, ami újabb vándorlási hullámot indított el (Gandev 1972: 59).

Népességmozgások Mihai Viteazul idején

Az újabb mozgások Mihai Viteazul hatalomra jutásával esnek egybe. Az ő személyében a román nép az egyik legtoleránsabb uralkodóját tisztelheti. Seregében már sok bolgár harcolt (Hurmuzaki 1880: 469). 1595. január 25-én Mihai Viteazul seregei átkeltek a Dunán Oroszországtól keletre és megtámadták a török csapatokat, nagy veszteségeket okozva nekik; a román uralkodó megvallotta, hogy miután felgyújtatta az előzőleg kifosztott török várat, arra kényszerítette a keresztyéneket, költözzenek át családjajaikkal a Duna északi partjára. Nem ismeretes, hogy mennyi volt a távozásra kényszerített bolgár keresztyének száma, de Marco Venier Konstantinápolyban tartózkodó velencei nagykövet egy 1595. április 5-ei jelentésében azt írja, hogy csupán ezekből az emigránsokból Mihai Viteazul

néhány csapatot alakított, ezek tagjainak száma 2500 főre emelkedett. Ebből lehet következtetni arra, hogy számuk körülbelül 10 000 körül lehetett. Mihai Viteazul pusztító támadásai még néhány éven át folytatódtak a Duna déli oldalán (Velichi 1926: 23). Ezzel az időszakkal esett egybe a bolgárok folyamatos költözése, akik szülőhelyüket jószántukból vagy még többször kényszer hatására hagyták el. Az 1957-es évben felkelés készüldött. Ugyanebben az időszakban kért menedéket Mihai Viteazutól a tarnovoi érsek, Dionişie Ralli, akit nagy megbecsüléssel fogadtak. Tarnovoban, a fővárosban (Bulgária régi fővárosa) telepedett le a Malak Arnautlar faluból származó Kocio. Megszerezte a nagybojári rangot, templomot emeltetett (ez napjainkban is áll még). Ő a moldvai Vasile Lupu vajda (1634–1653) apja (Decei 1926: 23).

Az uralkodó csapatai 1598. szeptember 10-én hatoltak be a legmélyebben a bolgár területekre, amikor Mihai Viteazul Nikápolynál átkelt a Dunán, dél felé haladva elfoglalta Plevna, Vrata és Vidin városát, s eljutott Stara Planinaig. Mindez tíz napig tartott, ami idő alatt sok törököt meggyilkoltak, s azokat a keresztyéneket pedig, akiket útjukban találtak, erővel kényszerítették, hogy a Duna északi partjára költözzenek családjukkal, marháikkal, vagyonukkal. Mihai Viteazul hat hetet tartózkodott a déli részen, ezalatt 2000 falut égetett fel. A szegényeknek földet adott, hogy biztosítsa a megélhetésüket (Ştefănescu 1970: 133).

Mihai Viteazul halálával egyidőben a korszak legnagyobb bolgár vándorláshullámok is befejeződnek. Ahogyan a forrásokból kitűnik, 26.000 fölötti lehet az elvándorolt bolgárok száma, ebbe pedig még nem számítottuk bele az elzárt vidékekről folyamatosan elvándorlók számát. Egyes szerzők szerint az elvándorlók létszáma 60.000 föltre tehető (Iorga 1924: 267).

A csiproveci felkelés és a Dunától északra való vándorlás

A 17. században Csiprovec település és környéke mind kulturális, mind gazdasági szempontból jól fejlődő régió volt. A csiproveciek jólléte nagyrészt egy vasércben gazdag lelőhelynek volt köszönhető. A 14. század első felében szász bányászok érkeztek a környékre, akik hozzájárultak a város fejlődéséhez, s magukkal hozták a katolikus hitüket.

Ezeket a szász bányászokat magába olvasztotta a helyi lakosság, ugyanakkor a lakosok áttértek a katolikus hitre, ami bizonyos védelemet és jogot biztosított számukra a szultán előtt. A csiproveciek kapcsolatot

tartottak fenn a nyugati katolikus országokkal. Ez jótékonyan mutatkozott meg a lakosság életében. Fejlődött a kulturális élet, s ezzel párhuzamosan egyre hangsúlyosabbá váltak a Bulgária politikai szabadságának megszerzésére irányuló óhajok. Idő teltével egyre több kereskedő utazott a birodalom határain kívülre is. A csiprovecieket jól ismerték a Dunától északra eső területeken. Sok kereskedelmi képviselőjük volt Moldva és Havasalföld számos településén: Târgoviște, Câmpulung, Bukarest, Krajova, Jászvásár helységeiben és máshol is (Palade 1931: 500–501).

Krajován a 17. század első felében alakult egy csiproveci kolónia, Câmpulungon az 1655-ös évben a csiprovecieknek katolikus kolostoruk volt (Palade 1931: 270).

Meglévő kapcsolataikat felhasználva a csiproveciek nagyobb akadályok nélkül települtek át a Dunától északra. Letelepedésük előtt már számos privilégiumot szereztek havasalföldi vajdától, Constantin Șerban (1654–1658), Antonie Vodă din Popești (1669–1672), Șerban Cantacuzino (1678–1688) és Duca Gheorghe (1665–1666, 1668–1672, 1678–1683) moldvai kenéztől, aki ugyanakkor Havasalföld uralkodója is volt (1673–1678), valamint másoktól (Telbizov 1976: 64–86).

A csiproveci felkelés 1688-ban robbant ki, és gyorsan szétterjedt az egész régióban.

A felkelést három nagy bolgár hazafi készítette elő – Petar Parcevici, Petar Bogdan Bacsev és Filip Stanislavovici. A felkelés leverése után egy nagyobb csoport, élén Gheorghii Peacevici-csel északnyugat felé haladt és a magyar királyság déli területeihez ért. Egy másik csoport Albániába menekült, egy harmadik, a legnagyobb csoport pedig Havasalföldre húzódott. Számos fennmaradt történelmi forrás rögzítette e bolgár csoportok menekülésének eseményeit, menekülésük útvonalát. Miután átkeltek a Dunán, a csiproveciek kezdetben Câmpulungon és a szomszédos falvakban telepedtek meg, ahol már régebb kitelepült csiproveci családokat találtak, ugyanúgy mint Krajova, Râmnic, Brădiceni, Târgu Jiu, Sutești, Mănești, Brâncoveanu településeken. Alighogy megtelepedtek, 1690-ben tatár hordák támadták meg és fosztották ki őket. Ezek után kénytelenek voltak északon keresni menedéket. Ez alkalommal átkeltek a Kárpátokon és Erdélyben telepedtek meg Brassótól egészen keletig, Gyulafehérvárig, Medgyes, Szeben környékéig jutottak. A legtöbben Alvincen (ma Vințul de Jos) kezdtek új életet. 1700. május 15-én I. Lipót sajátos kiváltságjogokat adományozott ennek a kolóniának. Az ebben és más erdélyi városokban élő bolgárok királyi kiváltságokat élvezhettek, és közvetlenül a helyi hatóságoknak voltak alárendelve. Az

egyik fontos kiváltságuk volt, hogy a Habsburg Birodalom területén bárhol kereskedhettek. Másik fontos kiváltságuk az önrendelkezés joga volt, szabadon választhatták meg bíráikat. Mindezen jogokat átörökítették utódaikra is. Az alvinci és más erdélyi városokban élő bolgárok nem sokáig örülhettek ezeknek a kiváltságoknak. A Rákóczi vezette felkelés pusztító harcai két és fél évvel később arra ösztönözték őket, hogy a Kárpátok déli részébe, Havasalföldre meneküljenek. Az Olt völgyén áthaladva Râmnic város térségébe értek, ahol már azelőtt is éltek. A harcok elcsendesedése után nagy részük visszatért Alvincra és környékére, az otthagyt gazdaságaikba. Az alvinci bolgárok egészen a 19. század elejéig megőrizték nemzeti identitásukat. Napjainkra e bolgárok többsége elmagyarosodott. Még ma is élnek Bolgár vezetéknevű családok (Miletici 1987: 396–397).

Az alvinci bolgárok egy része Déva városába költözött, ahol más, régóta ott élő csiproveci, jeleznai, copilovti bolgárokkal találkoztak. A családok száma 72-re emelkedett, vagyis 400 bolgár élhetett ott. Közöttük volt néhány híres család képviselője is, mint Gheorghe Pesin, Nicola Francovici, a Bibici testvérek és mások. Legfőbb megélhetési eszközük a kereskedés volt. Déva is „privilegizált bolgár város”-ként volt ismert (Miletici 1987: 331).

Időközben megnőtt a havasalföldi bolgárok száma is, főként Olténiában. Az osztrák kormányzat, amelynek arra volt szüksége, hogy benépesítse ezeket a területeket, kiváltságjogokat ígért ezeknek a telepéseknek – az első évben mentesültek az adófizetés terhétől. A telepések kérésére, hosszas erőfeszítések után, I. Károly király végül speciális dekrétumot adott ki, melyben kiváltságjogokat biztosított a „krajovai, râmnicai és brădiceni bolgároknak” (Papacostea-Danielopolu 1966: 475–490).

Nem ismerjük az odaérkező telepések számát. Csak annyit tudunk, hogy az Olténiába és erdélybe került csiproveci családok száma 500 körül mozgott, vagyis kb. 3000 személyre gondolhatunk. A legtöbben az öt nagy bolgár helységben Déva, Alvinc, Krajova, Ramnic és Brădiceni városában telepedtek meg. Számuk 1500–1800 személy körül mozgott. Rajtuk kívül a Duna északi oldalára települtek még a paulyánok, akik Szvistov és Nikápoly környékéről érkeztek (Miletici 1987: 350).

A bolgárok betelepülése a Bánságba

A Bánságba egy kompakt paulyán és katolikus csiproveci bolgár csoport érkezett, akik ideiglenesen Orsován és Mehadian maradtak. 1738-ban a Bánság felé közeledtek, ahol lefektették az óbesenyői (ma: Dudeștii-Vechi)

kolónia alapjait. Ez a népesség kizárólag bolgár eredetű volt. A következő években sok óbesenyői bolgár létesít kolóniákat más helységeken, Beresty, Denta, Ivanovo és Giurgiu településeken. Más részük visszatért Bulgáriába. Nem sokkal bánásági megtelepedésük után az óbesenyőiek templomot és iskolát építettek maguknak. A gyerekek iskoláztatása kötelező volt.

A másik nagy bolgár kolónia Vinga városában volt, amely település aztán a bánásági bolgárok központja lett. A városba 1744-ben telepedtek le, az óbesenyői letelepedés után három évvel. 1741-ben Mária Terézia egy speciális dekrétumban bizonyos kiváltságjogokkal ruházta fel a bolgár közösséget. A bolgárok más, ma Románia határterületein lévő településeket is kolonizáltak. A 20. század elején bizonyos településeken, Omor, Ghilad, Machedonia, Lipova, Orsova és Lorin helységeken még élnek teljesen nem asszimilálódott bolgárok, de a kompakt lakosságtól elkülönülten (Traicov–Jecev 1986: 38).

Egyéb áttelepedési hullámok a Dunától északra a 17–18. században

Időközben a bolgároknak a Dunától északra való emigrációja Moldva és Havasalföld irányába tovább folytatódott, s elég nagy méreteket öltött. Ez számos problémát okozott az oszmán hatóságoknak. A szultán feudális állama elveszítette alattvalói egy részét, s velük együtt azokat a jövedelmeket, amiket adók formájában vett volna el tőlük. A Porta lépéseket tett a menekültek visszatoloncolására. Egy ilyen próbálkozást mesél el Radu Brâncoveanu. 1702-ben Târgoviștebe érkezett a szultán követe azzal a céllal, hogy felkeresse és visszavigye az összes, Havasalföldre kitelepedett bolgárt. Ez a krónika pontosítja, hogy a szultán küldönce 15.000 olyan személy kiadását kérte, akik az utóbbi időben érkeztek Havasalföldre. A helyi hatóságok segítségét igénybe véve is csak 2500 személyt találtak, akiknek csak egy kis része tért vissza Bulgáriába (Greceanu 1970: 164–165).

A 18. század közepéig tartó betelepülések eredményeképpen jelentős számú bolgár lakosság került Havasalföldre, Erdélybe és Moldvába. A dokumentumok alapján a betelepülő bolgárok között számos kereskedőt, iparost, gazdálkodót találunk. Számos bolgár és román történész beszél róluk. Jelentős létszámú bolgár lakosság él Bukarestben is. Jól dokumentált adatokkal rendelkezünk a korszakban idetelepedő bolgárokról Petre Constantinescu történésznek köszönhetően. Ő főként a jászvásári bolgárokkal foglalkozott.

Az orosz–török háborúk és a bolgárok áttelepülése a Román Fejedelemségbe a 18. század közepétől egészen 1878-ig

Az orosz–török háborúk számos áttelepedést kényszerítettek ki. Több dokumentumban beszélnek a bolgár emigránsok nagy számáról. Példaként említhető, hogy a szultán 1794-ben kiadott fermánjában arra kérte fel Mihai Suțu moldvai uralkodót, hogy küldjön bolgár munkásokat Izmail várának újjáépítéséhez. A fermán azt is pontosította, hogy a bolgár családok száma 1000 körül lehet, vagyis hozzávetőlegesen 6000 személyről van szó. A fermán még azt is megemlíti, hogy a Plovdiv térségből elvándorló családokról van szó (*Istoria na Balgaria* 1940: 46–47).

A Nikápoly és Szvistov melletti paulyán falvakból származó bolgár katolikusok menekülése is tovább folytatódott. A „Radu Vodă” bukaresti kolostor közelében lévő területeket is kolonizálják. Bolgár katolikusok telepednek meg Visó faluban, mások Flămândában.

A Duna túloldalán lévő nagyobb biztonság idézett elő több észak felé való vándorlást. Csupán Dél- Bulgária keleti részéről az 1793–1794-es években 40.000 bolgár költözött el (*Istoria na Balgaria* 1940: 319).

Theodor Pallade történész ír a kardzsalik (rablóbandák) támadásai következtében beinduló vándorláshullámról. Szerinte bolgárok ezrei menekültek a Dunától északra eső területekre, mert nem tudták elviselni tovább az oszmán elnyomást, Pazvantoglu és más kardzsalik fosztogatóit. Az elköltözési hullám a legveszélyeztetettebb településekről indult, Odrintól (Edirne), Ruméliától délre, a macedón határvonal mellől. Települések ezrei néptelenedtek el és sok nagyobb város veszítette el lakosainak több mint felét. A menekültek Isakcia, Macin, Harsovo, Szilistra, Ruse, Nikápoly, Vidin mellett keltek át a Dunán Olténia, Munténia, Moldva felé haladva (Palade 1931: 501).

A bolgár menekültek szívélyes fogadtatása, valamint a két nép hosszas közös harca a Duna mentén a feudális anarchia ellen újabb erős kapocs a román és bolgár nép baráti viszonyának megerősítésében. Így értelmezi a kardzsalik korabeli történelmi eseményeket Vera Mutafcieva és Alexandru Vianu (Traicov–Jecev 1986: 56).

A 18. század vége és a 19. század eleje között már jelentős számú bolgár közösségek éltek Havasalföldön és Moldván kívül Erdélyben és a Bán-ságban is. A nagy óbesenyői és vingai kolóniakon kívül, ahol a kulturális és gazdasági élet fejlődésben volt, a 14. század végén érkező bolgárok már

nagyrészt asszimilálódtak erre az időszakra. Helyükbe azonban más bolgár menekültek érkeztek. Így az új, a 19. század az összes román régióban talált megtelepedett bolgár népességet. Pontos adatokat nem tudunk, de a létező kutatások szerint, elég jelentős lélekszámról, 150.000 személyről beszélhetünk (Mutafcieva 1965: 240).

Az 1806 és 1812 közötti migráció

A 19. század elejére a Dunától északra eső területek már jól ismertekké váltak a bolgárok előtt. A következő nagyobb vándorlási hullámot az 1806–1812 közötti orosz–török harcok indították el. C. Velichi *A bolgárok havasalföldi emigrációja az orosz–török háború idején* című művében a migráció három csúcserőszakát emeli ki (Velichi 1963: 2–55).

A legtöbb menekült a Duna parti városokból indult el, Szilitra és Tut-rakan településekről, ezek Teleorman és Jalomica megyékben telepedtek le. Az emigráció második szakasza 1809-ben indult. Bolgárok, többségében dobrudzsaiak telepedtek le Socarici, Jigalia és Hândau falvakban. A harmadik szakasz 1810-ben kezdődött. Az észak-bulgáriai bolgárok egy része Buzău, Gârlași, Broșteni helységekből távozott. A Szvistov városi bolgárok érkeztek Zimnicea-ig, ahol megalapították Újszvistov/Noul Svistov városát. A többség Mavrodinba menekült, ahonnan később elköltözött, s megalapította Alexandria városát.

A bolgárok áttelepülése az 1828–1830-as háború idején

1828-ban, amikor az orosz csapatok bevonultak Havasalföldre és Moldvába, újabb vándorlási hullám indult el. Azonnal elindultak az észak felé tartó megállíthatatlan költözések. Két időszakot különböztethetünk meg: az első időszakban – a háború ideje alatti áttelepülések, általában a Duna menti térségekből történtek. A második időszakban – bolgárok ezreinek tömeges vándorlása az 1830-as évben, nem csupán Észak-Bulgáriából, hanem az ország déli részeiből is indultak tömegek. A meneküléshullámok már az előző időszakokban jelentős számú bolgár népesség-vándorlást idéztek elő Havasalföld, Moldva és Besszarábia felé, valamint a tenger partján, Ukrajna déli részeinél. A bolgár kolóniák újabb hulláma olyan bolgár diaszpórákat hozott létre, amelyek a későbbi évtizedekben jelentős szerepet tölthettek be a nemzeti felszabadulás mozgalmának megerősödésében.

Besszarábiába is eljutott egy bolgár hullám az 1830-as évben. Kezdetben a bolgárok Chișinăuban telepedtek meg, ahonnan Havasalföldre és Moldvába költöztek. Számuk 150 család körül mozgott (Mesteruic 1965: 91).

A bolgár közösség kialakulása a Román Fejedelemségekben: Bukarest, Giurgiu, Brăila, Ploiești stb.

A bukaresti bolgárok száma folyamatosan emelkedett, s a város népességének jelentős részét tette ki egy idő után. A bolgárok Sliven, Iambol, Gabrovo, Ruse, Tarnovo, Teteven, Karlovo, Kalofer, Razgrad, Szófia, Elena, Sopot, Plevna, Bansko és más bolgár városokból érkeztek. Ez a bolgár közösség hozzájárult Bukarest jelentős bolgár központtá való alakításához. A 19. századi forradalmi mozgalmak központja lett, hozzájárult ugyanakkor a kulturális és szellemi függetlenség eléréséhez. Egy másik jelentős számú bolgár lakossággal rendelkező város Giurgiu volt. Az ottani bolgárok többsége földműveléssel foglalkozott. 1830 és 1840 között e családok száma 600 körül mozgott (Boldescu 1912: 99).

A giurgiui bolgár közösség jelentős szerepet játszott a Bolgár Újjászületés mozgalmában.

A bolgár emigráció számára fontos volt Brăila városa is, kiemelt szerepe volt kereskedelmi központ jellege miatt. Egy 1872. március 4-ei jelentés szerint, amikor pedig már elindultak az asszimilációs folyamatok, a galaci osztrák-magyar nagykövetség 800 családon felülre becsülte a Brăila városi bolgár telepeseinek számát, ami 4000–5000 közötti személyt jelent (Girescu 1968: 162–163). Más bolgár kolóniákat találunk Alexandriában, Buzăun, Krajován, Turnu Măgurelen.

Bolgár intellektuális és politikai migráció a Román Fejedelemségekbe; a bolgár emigráció kulturális-politikai tevékenysége a román területeken

A 14. század végén és a 15. század elején jelentős számú bolgár emigráns alakította pozitívan Havasalföld és Moldva szociokulturális életét. Ez az emigráns közösség számos könyvet és kéziratot hozott magával, tapasztalatuk megnyilvánult irodalmi tevékenységükben, állami és egyházi szerveződésekben. A Román Fejedelemségekben megtelepedett bolgár emigráció hozzájárult a szláv nyelv megerősödéséhez, amelyet az egyház, közigazgatás, a vallásos irodalom, a személyes levelezés hivatalos

nyelvéné tettek. Gazdag irodalmat nyomtattak ki bolgár nyelven, amely a 14. század végi tarnovoi írói iskola hagyományait vitte tovább. A román fejedelemségekbe települt számos írástudó, nyelvész, festőművész, templom- és kolostordíszítő művész, a középkori bolgár értelmiség képviselői. Ők itt folytatták tovább tevékenységüket, hozzájárulva a havasalföldi-moldvai szellemi élet fejlődéséhez.

Történelmi szempontból a 14–18. századi román kultúra a szláv kulturális befolyás hatása alatt fejlődött. A szláv nyelvet használták a kultúra és a hivatalok nyelveként. Ebben az időszakban a román területeken sok vallási és szépirodalmi tárgyú művet másoltak és alkottak. A másolók között sok bolgár volt, többségükben papok, megerősítve ezzel a román irodalom vallási jellegét egészen a 17. századig (Vasilev 1973: 44–46). Ehhez még az a tény is hozzájárult, hogy a románok az ortodox kereszténységhez tartoztak. Ez megkönnyítette e századokban a románok és bolgárok egyházi szerveződése és vallásos élete közötti közeledést. A román fejedelemségek szellemi és irodalmi életében egyaránt fontos szerepe volt Evtimii patriarchának és Grigore Țamblacnak, a tarnovoi iskola két képviselőjének.

A Bulgáriából érkező katolikus és ortodox emigráns papok a Román Fejedelemségek templomaiban, kolostoraiban folytatták tovább papi szolgálatukat. A 18. század végén és a 19. század első évtizedeiben a bolgár emigráció legjelesebb alakja Sofronie Vracianschi irodalmi és szociálpolitikai aktivista volt, aki életének utolsó évtizedében a bukaresti Bolgár Szociálpolitikai Kör élén tevékenykedett. Más bolgárok a Román Fejedelemségek közigazgatási és államügyi rendszerében dolgoztak. A bolgár emigráció soraiban jelentős értelmiségi réteg formálódott ki.³ A romániai bolgár emigráció bolgár nyelven iskolákat, könyvtárakat, nyomdákat alapított. Nyomdáikban bolgár vagy kétnyelvű, bolgár-román folyóiratokat jelentetnek meg (lásd Siupur 1982). (Lásd a Mellékletet.)

3 A bolgárok többsége a bolgár kulturális intézményekben és iskolákban dolgozott, közülük sok orvos, mérnök, újságíró, pedagógus, ügyvéd került ki.

A bánsági bolgárok

Paultyánok: a név és a közösség eredetéről

A bánsági bolgárok előtörténete nagymértékben meghatározza, hogy a Habsburg birodalom idején a Bánságban való megtelepedésük után egészen különálló közösségként formálódtak. A közösség két nagy katolikus csoportból jött létre: az első Csiprovecről és környékéről érkezett, a második a Szvistov és Nikápoly város között elhelyezkedő dunai településekről származó paultyánok csoportja volt. Történelmi sorsuk alakulása a Bulgáriában elterjedő katolikus hithez kötődött.⁴

A bolgárok először a 9. század második felében kerültek kapcsolatba a katolikus egyházzal a keresztyén hitre térésük idején. A római egyház részéről érkező próbálkozások eredményeképp Bulgária a középkor idején kulturális és geopolitikai okokból is a nyugati kereszténység hatáskörében maradt, de a lakosság katolikus befolyás alatt maradása nem volt tartós jellegű (*Istoria na Balgaria* 1982).

Az oszmán uralom alá kerülés után, a 14. századtól egészen a 16. század második feléig a katolikus vallás egyedüli fenntartói Bulgária területén a Dubrovnik városi kereskedők maradtak, akiknek nem volt jelentősebb befolyásuk a helyi lakosságra, ahogy a szász bányászok utódainak sem. A vasban gazdag terület vonzotta Csiprovec városába a német bányászokat. A 16. század után a német telepesek fokozatosan asszimilálódtak vagy elvándoroltak az oszmán uralom első századaiban, de ők azok, akik közvetítették a helyi bolgár lakosság felé a katolikus hitet. Csiprovecben és a szomszédos falvakban, Kopilovec, Zselezna és Kliszura falvakban, jelent meg az első kompaktabb bolgár katolikus közösség, amely alapja lett aztán a katolikus hit 16. és 17. századi szélesebb elterjedésének. A térítési folyamat az oszmán birodalom hanyatlásának idejére esik. A tridenti zsinat (1545–1563) utáni átszerveződött római egyház misszionáriusai terjesztették a hitet, a misszió élén a Szent Kongregáció állt. Bolgár területeken az első 1595-ös katolikus missziót egy ferences szerzetesekből és boszniai misszionáriusokból álló csapat indította el, élükön Petar Solinattal. 1620-ban létesítettek egy ferences tartományt csiproveci székhellyel, amely a Szent Kongregáció közvetlen irányítása alatt állt. Missziójuk nem csupán a bolgár területeket érintette, hanem a Román Fejedelemségeket,

4 A bánsági bolgárok etnokulturális viszonyairól lásd Karabencheva 2005.

a Bánságot és Szerbiát is. Ez a propaganda szilárdabbá tette Csiprovec környékén a katolikus hit pozícióját, s felerősítette a közép- és észak-bulgáriai paultyánok átkeresztelésére tett erőfeszítéseket is (*Istoria na Balgaria* 1983).

Örményországi időszak

A paultyán/paulikánus terminus tisztázása kiemelt jelentőségű, nem csupán a bánsági bolgárok előtörténete szempontjából, hanem e vallás szívósságának magyarázatáért is. A középkori forrásokban talált információk és az ebben a témában zajló kutatások eredményei alapján a paultyánok/paulikánusok egy társadalmi-vallási mozgalom hívei voltak. A mozgalom a 7. század második felében született a Bizánci Birodalom peremvidékein, pontosabban Szíria és Örményország területén. Első vezetője az Örményországban született Constantin (Silvan), aki azt nyilatkozta, hogy Pál apostoltól kapta küldetését. A paultyán/paulikánus megnevezés a 8. századtól jelenik meg a krónikákban és az a valószínűbb, hogy Örmény Pálnak, az eretnekmozgalom vezetőjének a nevéből ered (Loos 1957: 202–217).

Vannak olyan szerzők is, akik azt hangoztatják, hogy a 9. század végéig lett volna a paultyánoknak/paulikánusoknak egy államuk Örményország délnyugati részén (lásd Castiov 1995: 5).

A paultyánok/paulikánusok megtagadták a 325-ben a Római Birodalom hivatalos vallásává váló kereszténységet. Ellenállási harcot szerveztek, tiltakozásaik vallásos köntösben jelentkeztek. Ők a társadalmi egyenlőtlenségek ellen harcoltak. A paultyánok/paulikánusok mozgalma szerint a jó és a rossz a világ két teremtő ősével, s az állam és az egyház a rossz műve. Tagadták a böjtöt, az ereklyék és a szentek tiszteletét, elvetették az egyházi szertartásokat. Felfogásuk miatt a legnagyobb gyűlöletet vonták magukra, s a legnagyobb üldöztetésben volt részük. Ellenállásuk miatti bosszúként, Vasile I. "Bulgaroeton" lemészároltatta őket, s az életben maradókat kiűzte országukból (Dicționar 1965: 689).

A kegyetlen vérengzés után elmenekültek, egyesek északkelet felé haladtak az orosz területek felé, mások nyugatra jöttek, aztán északnyugatra, Törökországon, Görögországon, Bulgárián át.

A paultyánok/paulikánusok katolikus hitre térítése

1604-ben kezdődött el az ortodox egyháznak a paultyánok felé irányuló térítési szándéka, s szinte egy évszázadon keresztül zajlott. A katolikus egyház térítő munkája az ortodox egyház és az iszlám érdekeivel ellentétben történt. Mindhárom irányzat magához próbálta vonzani a paulikánusokat. A három vallási intézmény közül a katolikusoknak volt nagyobb sikere, ők szereztek a legtöbb hívet maguknak a paultyánok közül. A katolikus misszionáriusoknak jól felépített térítési módszerük volt. Gyorsan megtanulták a helyi közösség nyelvét, anyagi segítséget ajánlottak fel számukra, a fiatalokat Rómába küldték tanulni. A térítők kezdetben toleránsan viszonyultak a helyi lakosok szektás hagyományaihoz, szokásaihoz. Nagy fontossága volt a térítés folyamatában annak az elterjedt legendának, hogy a paultyánok hite a „római” hittel lett volna azonos. Paul Populon és a paultyán hit „keresztapja” nevének egybeeséséből profitálva a katolikus propaganda azt hangoztatta, hogy a paultyánok a 9. században a püspök által megkeresztelt lakosság utódai. Ily módon „bizonyított”, ha a paultyánok a múltban a katolikus valláshoz tartoztak, itt az ideje, hogy visszatérjenek e hitre. Ennek a mítosznak jelentős történelmi szerepe volt, napjainkig is szívósan élt a bánsági bolgárok tudatában e vélekedés. Az ortodox hittérítőktől eltérően a katolikusok szorgalmazták a paultyán elnevezés megőrzését, hisz az elnevezés nemcsak „megmagyarázta” a Pál püspökhöz fűződő viszonyt, hanem megmutatta a különbséget a paultyánok és a bolgár népesség többi része között. Kedvező előfeltétele volt katolikus hitre térítésüknek, hogy a paultyánok a pápát „mitologikus lényként” fogadták el, ennek köszönhetően nagyobb nehézségek nélkül tért át a katolikus hitre a paultyánok nagy többsége.

Kezdetben a közép- és észak-bulgáriai katolicizált paultyánok a szófiai katolikus érsekséghez tartoztak. 1641-ben ennek élén a csiproveci Petar Bogdan Bacsev állt. Három évvel később a Martianopoli újonnan alakult érsekségbe tagolódtak be. A római Szent Kongregáció létrehozta a Nikápolyi Püspökséget, élén Filip Stanislavovval, akit 1648-ban szenteltek fel püspöknek, s aki az első paultyán származású katolikus érsek volt.⁵

Csiprovec városa jelentős szerepet töltött be, abban az időszakban Bulgária egyik kulturális központja volt. A katolicizmus oktatási politikájának köszönhetően a bolgárok között jól képzett társadalmi réteg fejlődött ki,

⁵ A bulgáriai paultyán/paulikánus mozgalom történetéről lásd Miletici 1905: 1–155.

amely befogadta az európai reneszánsz eszméit, ugyanakkor bizonyította, hogy erős bolgár identitással rendelkezik. Csiprovec, Kopilovec, Kliszura és Tranciovita településeken horvát nyelven működő iskolákat nyitnak, amit „cirill”-nek vagy szlávnak neveznek. A legtehetségesebb diákok itáliai katolikus iskolákban folytathatták tanulmányaikat. A katolikus bolgárok irodalma a bolgár „előreneszánsz” folyamatának megnyilvánulása volt, amely a középkorban kezdett eluralkodni, közelítve a barokk stíluson alapuló nyugat-európai kultúrához. Petar Bogdan Basev 1667-ben írta meg *Bulgária története* című munkáját, ezzel alapozta meg a nemzeti történetírást. Fipil Stanislavov 1651-ben megjelenő *Abagar* című imádságoskönyve úgy maradt meg a történelmi emlékezetben, mint az első újbolgár nyelven nyomtatott könyv (*Istoria na Balgaria* 1983: 204–206).

Petar Parcevic, Petar Bogdan Basev és más katolikus bolgár aktivisták diplomáciai küldetési és helyzetfelmérései a 17. század '40-es '70-es éve között arra irányultak, hogy az európai katolikus országok segítségével szabadítsák fel a bolgárokat. Ez a politikai mozgalom a katolikusok és ortodoxok közös harca volt az oszmán uralom ellen. Mindazok ellenére, hogy a katolikusok ez irányú törekvései sikertelenek maradtak, történelmi jelentőségük volt: egyrészt a bolgárok az európai társadalmi-politikai mozgalmakkal egyidőben léptek fel érdekeik védelmében, másrészt fontos volt ez a bolgárok nemzeti függetlenségi harcának szempontjából is (*Istoria na Balgaria* 1983: 280–281).

Menekülés a Duna északi oldalára – a csiproveciek és a paultyánok sorsának alakulása

A katolikus bolgárok Bánságba tartó migrációja hosszas folyamat volt, és két hullámban zajlott. Az első hullámban az 1688-as csiproveci felkelés leverése után a városból és környékéről menekülő népesség érkezett. A túlélők, körülbelül 300 család, átkelt a Dunán, és kezdetben Krajova, Râmnic, Brădiceni településein, aztán az Olt folyó nyugati részén, Olténia megyében vagy másképpen Kis-Havasalföldön állapodtak meg. Constantin Brâncoveanu havasalföldi uralkodó megerősítette a csiproveciek régebbi kereskedelmi kiváltságait, sőt ki is szélesítette jogaikat. A Kis-Havasalföldön maradó menekültek helyzete sokat javult az 1718-as pojareveti béke megkötése után, a terület Ausztriához való csatolásakor. Az 1727-es királyi dekrétummal egyidőben a csiproveciek a fentebb említett három várossal együtt kaptak kiváltságjogokat, az alvinci és dévai bolgárokéhoz hasonlókat.

Az osztrák hatalom idején a csiproveciek kedvező életkörülmények között élhettek. Ez idézte elő a második betelepülés-hullámot. Ekkor, 1726 és 1730 között észak-bulgáriai katolikus bolgárok érkeztek. Számuk szintén 300 család körül lehetett, paultyán falvakból, Ores, Belene, Tranciovita és Petrocladenti településekről érkeztek. Ezeket a földműves emigránsokat a katolikus papok – élükön Nicola Stanislavov nikápolyi püspökkel – részéről érkező ígéretések, a kiváltságjogok reménye vonzotta ide. A Krajován tartózkodó püspök az osztrák hatóságok óhajának tett eleget, akik új telepéseket akartak a területre csábítani. Kezdetben a paultyánok Krajova egyik külvárosi részén húzódtak meg, de sem a csiproveciek kiváltságjogait nem kapták meg, sem a földműveléshez elegendő területet. Az osztrák és oszmán birodalom közötti 1737-es újabb háború következményeként az osztrák hatóságok arra kényszerültek, hogy visszavonuljanak Kis-Havasalföldről. Ez újabb vándorláhullámot idézett elő. A csiproveciek és a paultyánok egy része kezdetben csatlakozott erdélyi honfitársaikhoz, a többiek elértek a Bánságba, s ideiglenesen Recaș faluban rendezkedtek be. Onnan az emigránsok az osztrák hatóságoktól kértek új helyeket a letelepedésre. Ezek engedélyezése tette lehetővé a bolgárok tartós megtelepedését a Bánságban (lásd Miletici 1987: 243).

Az első két kolónia, amelyek aztán a bánsági bolgárok fő szálláshelyei maradtak, Óbesenyő (ma Dudești vechi), ahová a paultyánok többsége 1738-ban emigrált, majd Vinga (Terezopolis), ahová három évvel később főként csiproveciek, s kis mértékben paultyánok költöztek. Óbesenyőtől nem messze fedezték fel a híres nagyszentmiklósi kincseket, amelyek eredete összefüggésbe hozható a középkori bolgár arisztokráciával (lásd bővebben Mavrodinov 1943, *Istoria...* 1982: 192–195).

A két nagyváros – Arad és Temesvár – között elhelyezkedő Vingának, a bánsági bolgárok második legnagyobb településének Óbesenyőhöz hasonlóan régre nyúl a történelme, már a neolitikum idejétől létezik. Nevének eredete a latin „vinculum” (kötélék vagy vár) szóból vagy a szláv „vinita”-ból (az a hely, ahol bort készítenek) jön. Óbesenyőtől eltérően Vingában nemcsak földművesek telepedtek meg, hanem kereskedők, iparosok, mesteremberek. Sok csiproveci család költözött városra, s idővel a paultyán eredetű lakosság maradt túlsúlyban. A vingai közösség működési szabályzata Carol Telbizov szerint a középkori típusú városköztársaságéra emlékeztetett. A szabályzatot a csiproveciek kérelmeinek engedélyezése után hozták létre. Összeállítóit Nicola Stanislavovici püspök és Mihail nevű testvére, Nicola Caciamaogov, Ghincio Caciamaogov testvére, valamint az

emigráns közösség más képviselői voltak. Mária Terézia 1744-ben kiadott királyi oklevele megerősíti Kis-Havasalföldön megszerzett jogaikat, s újabakkal egészíti ki. Joguk volt a saját, független vezetéshez, a helyi közigazgatáshoz. Saját bírósági testületet választhattak, amely a közösség belső ügyeinek megoldásával foglalkozott. A kormányzati kérdésekben, polgári perekben egyaránt döntési joga volt a testületnek, sőt a halálbüntetés kihirdetésének jogával is élhetett. A vingai bolgár közösség a császári udvar közvetlen védelme alatt állt. A telepéseknek joguk volt a birodalom teljes területén kereskedni, és felmentést szereztek a katonai és polgári kötelezettségek alól (Istoria... 1982: 192–195).

A község városi rangra emelkedett, előbb Tereziopolis néven. A város jelentős gazdasági és politikai szerepet kapott, de Temesvárhoz és Aradhoz való közelségének betudhatóan csak mint agrárközpont fejlődött. Az első világháború végéig Vinga a bánásági bolgárok kulturális központjaként működött.

A 17. század végétől egészen a 19. század második feléig a bánásági bolgárok újabb kompakt kolóniái jelentek meg.⁶ Ezek a településeken kívül, ahol a bolgár közösség egy tömbben élt, egyes bolgárok más falvakba vagy a Bánáság nagyvárosaiba költöztek, ahol asszimilálódtak. A fentebb említett tizenkét kompakt bolgár lakossággal rendelkező falu egészen az első világháború végéig megőrizte „bolgárságát”. A falvak közti nagy távolságok, mint például az Óbesenyő és Ivanovo közti szinte 200 km-es távolság, megakadályozták az egymás közti kapcsolattartást. A falvakat más etnikumú települések vették körül, a bolgárok többsége együttélt magyarokkal, románokkal, németekkel és szerbekkel. Csak Óbesenyő és Berestyje volt kizárólag bolgár lakosságú, Vingán pedig a bolgárok voltak többségben. A falvaknak vidéki jellegük volt, kivéve Vingát. Vinga főként a Habsburg birodalom idején a Bánáság urbanizációs törekvéseinek megfelelően városiasan épült ki. Szigorú rend szerint kiépített közterületei, széles, egyenes utcái, járdái, udvarai, terei városias külsőt kölcsönöztek a településnek (Telbizov 1963).

A Bánáságba való letelepedésük idején a csiproveciek és a paultyánok száma 4600 személy körül lehetett (Telbizov 1963: 4–6). Jóval nagyobb számadatokról beszélnek más szerzők a 19. század második felében. A

6 A következő településekről van szó: Modos (1779, ma Iasa Tomici), Canac (1820, ma Conac), Barátháza (1820, ma Stari Let), Elizenhaim (1842, ma Belo Blato), Brestye és Denta (1842), Bolgártelep/Telepa (1846, ma Colonia bulgară), Giurgiu (1866, ma Scorenovat), Ivanovo (1867), Rogendorf (1842, ma Banatski dvor).

bánásági bolgárok számát 22 000–26 000 körülire becsülik, néha ideszámítják a krassói bolgárokat is. A legnagyobb számot a bánásági felvilágosodás egyik alakja, Iosif (Iožu) Ril említi meg. Ő 1864-ben a Georgi Sava Racovskinak küldött levelében állítja azt, hogy 30 000–35 000 bolgár él a Bánáságban.⁷

A Bánáságba érkező bolgárok olyan földekre telepedtek le, amelyek rendkívül alkalmasok voltak a mezőgazdaságra, a bolgárok egyik fő megélhetési eszközének a műveléséhez. Letelepedésük után állattenyésztéssel is próbálkoztak, de a 18. század vége felé ez az ágazat háttérbe szorult. A bánásági bolgárok átvették a németektől racionális munkamódszereiket és a föld megmunkálásának új technikai eszközeit. A mesterségek ellenben gyengén fejlődtek, és csupán az otthoni gazdaság szükségleteinek kielégítésére korlátozódtak. A bánásági bolgárok ilyen jellegű kultúráját nagymértékben befolyásolta a német hatás (Telbizov 1963: 27–174).

Az első világháborúig a cserekereskedelem maradt a bolgárok bevált kereskedési formája, mivel a termékárut többre becsülték a pénznél. A kereskedés a piacokon vagy a nagyvásárokon zajlott, a kiváltságjogok alapján Vingán évi négy alkalommal, Óbesenyőn pedig évente kétszer (Telbizov 1963: 256).

Az első világháború végéig a bánásági bolgárok a Habsburg birodalom határsávjában éltek. Kezdetben lakóhelyük katonai fennhatóság alatt állt, amit aztán civil hatóság váltott fel 1751-ben, az ún. déli határőrség kivételével.

Az új adminisztráció jobbító intézkedései a telepes gazdaságok helyzetének javulásához vezettek. 1777-ig a Bánáságot az osztrák hatóságok irányították, ezután csatolták a birodalom magyar részéhez. Ez a helyzet maradt fenn 1867-ben az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulása után is. Vinga és Óbesenyő községei a megyék alárendeltjei lettek, de megőrizték

7 Az elkövetkező időszakban a magyar statisztikák nyújtanak sokszor hiányos, olykor egymásnak ellentmondó adatokat a bolgárok számáról. 1880-ban 18.292, 1900-ban 19.944, 1910-ben 13.536 bolgárról jelentenek. Az 1910-es utolsó statisztika alapján, amely nyilvánvalóan lecsökkentve mutatja be a bolgárok számát, a következőképpen oszlanak meg a bolgárok a különböző településeken: Óbesenyő – 5 361, Vinga – 2701, Bolgártelep – 714, Berestyje – 890, Denta – 370, Modos – 458, Ciacova – 82, Belo Blato – 312, Lukarfalva – 34, Stari Let (Barátháza) – 92, Kanak – 526, Ivanovo – 763, Itvarnok – 93, Rejhaza – 1, Varseat – 296, Kovin – 41, Velichi Becikerek – 243, Velika Kikenda – 7. A többi bánásági település, ahol éltek ebben az időszakban bolgárok, de a statisztika nem említette őket, a következők: Rochendorf, Ecica, Cebza, Senthubert, Cianad, Nagyszentmiklós, Temesvár, Arad stb.

önigazgatási jogaikat. A helyi bírói testület látta el a közösségek irányításának feladatát (Telbizov 1996: 195–215).

A bánági bolgárok jóval azelőtt elváltak a bolgár anyaországtól, mielőtt kialakult volna a 19. században a modern értelemben vett bolgár nemzet. Kitelepedésük előtt ősük már felvették a katolikus hitet, ami a közös nemzeti identitás ellenére megkülönböztette őket az ortodox bolgároktól. A csiprovecieknél erőteljesebben nyilvánult ez meg, mint más bolgároknál, jól látható ez a 17. századi hazafias mozgalmakkor is. A közösség agrár jellegének és a közösségen belüli endogám házasságoknak meghatározó jelentősége volt az önmegőrzésben egy idegen etnikumú közegben. A bánági új életfeltételek változást hoztak az életvitelben, a hagyományos kultúrában és nyelvjárásban, de nem bolygatták meg etnikai azonosságtudatuk alapjait, sőt bizonyos időszakokban éppen erősítették a bolgár identitást. A helyi önkormányzathoz való jog, a középkorias kultúra jótékony befolyása, a katolicizmus mozgósító szerepe és az emberek szorgalma, mindezek együttesen adják a bánági bolgárok társadalmi és gazdasági jólétének a magyarázatát. Ez a 19. század második felében etnokulturális újjászületést eredményezett. Ez a folyamat a bolgár nemzeti megújulástól függetlenül ment végbe. Beleillett a népek önrendelkezési harcainak kontextusába, amelynek eszméi az 1848-as forradalom után is tovább éltek a dunai népek között. A nemzeti öntudat megnyilvánulásai: a bolgár nyelv bevezetése az oktatásba, a templomi szertartásba, a bánági bolgár irodalom megteremtése, imakönyvek és tankönyvek nyomtatása és nemzeti nyelvű folyóiratok megjelenítése. 1867 után, s főként a 19. század végén felerősödött a kisebbségeket érő magyar asszimilációs nyomás a történelmi Magyarország területén. A bolgár kisebbség magyarosításának eszköze az oktatás, valamint az értelmiségieknek a magyar civilizációs modell követésére való csábítása. A bolgárok jó emlékeket őriznek a „magyar” vezetésről, a később következő román rezsimhez viszonyítva (Njagulov 1999). Az okok a magyar korszakbeli jobb adminisztrációban vagy a magyar nyelv és kultúra nagyobb integráló erejében kereshetők.

Megtelepedés a Bánságban

A bánági bolgár közösségek irányítása az osztrák és magyar uralom alatt

A bánági bolgár közösségek irányítása az osztrák uralom alatt

A paultyán bolgárok bánági megtelepedésük 250 éve alatt három hatalmat viseltek el: az osztrák, a magyar és a román fennhatóságot. 1777-ig a Bánság közigazgatási szempontból Bécshez tartozott, a hivatalos nyelv a német volt. Az osztrák adminisztráció nem avatkozott bele a paultyán bolgárok közösségi ügyeibe, szabadon hagyta az öngazdálathoz való jogukat, megengedte, hogy mások beavatkozása nélkül foglalkozzanak az oktatással és az egyházi élettel. 1777 után a Bánság a magyar adminisztráció irányítása alá került, a németet a magyar nyelv váltotta fel. Egy ideig a magyarok sem avatkoztak be az itt élők belső ügyeibe, de 1793-ban a bolgár nyelv helyett a magyar nyelv oktatását kötelezték. Az akkori bolgár vezetőknek (19. század) sikerült meggyőzni a magyar hatóságokat, hogy engedélyezzék a bolgár nyelv bevezetését mind az oktatásba, mind a templomi szertartásokba. A bolgár nyelv hivatalossá tétele az oktatásban és a templomi szertartásban 1862-ben történt, amikor Alexandru Bonaz csanádi püspök megtartotta az első bolgár nyelvű prédikációt Óbesenyő templomában. 1866-tól egészen a 19. század kilencvenes éveig használták a bolgár nyelvet az oktatásban és az egyházban, s ugyanebben az időszakban nyomtatták ki az első iskolai tankönyveket. Ez időpont után a bolgár nyelvet száműzték az iskolákból, Óbesenyőn 1894-ben, Vingán 1896-ban, és helyette a magyar nyelvet vezették be. Attól fogva a bolgár nyelvet csak az istentiszteleteken használták. A papok lettek a nemzeti nyelv életben tartói azzal, hogy a fiatalokat a bolgár nyelven való írásra-olvasásra oktatták (Manea 1997: 146).

A csiprovecieknek adott kiváltságlevél határozata szerint a „bolgárok” és a „paultyánok” egyetlen közösséget kellett volna alkossanak a Bánságban, mégpedig Vingán. A paultyánok telepítése azonban zátonyra futott az adóügyi hatóságok beavatkozása miatt. Az államnak pénzre volt szüksége, de a privilegizált közösségek felszabadultak az adófizetés terhétől. Ezért a hatalmi szervek megakadályozták, hogy a paultyánok Óbesenyőből Vingára költözzenek. Így az osztrák közigazgatási rendszerben a Bánságban két különböző közigazgatási rendszer szerint működő bolgár közösség alakult ki: az óbesenyői adózó közösség és a privilégiumokat élvező Vinga.

Az óbesenyői falusi adózó közösség

Az óbesenyőieknek az osztrák uralom idején történő letelepedéséről és akkori életvitelükről szóló leírások a gyülekezet *Historia domus*ában lelhetők fel. Erről az időszakról származó adatokat találni még a bécsi adóügyi archívumban, ott felkutathatók az óbesenyői polgárok adófizetéssel kapcsolatos jelentései és ezzel kapcsolatos írott levelezésük. Az egyházi élettel kapcsolatos információkat a temesvári katolikus püspökségen tárolnak még.

Óbesenyő a bánsági paultyán bolgárok legrégibb települése. Lakói 1738 tavaszán érkeztek ide a Románia, Magyarország és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság határsávjára. A telepes paultyán bolgárok azért hozták létre a közösséget, hogy az foglalkozzon a lakosság ügyeivel és képviselje az állami hatalmak előtt.⁸

Erről az időszakról elmondható, annak ellenére, hogy Óbesenyő települést a központi hatalom irányította az adóügyi szervek közvetítésén keresztül, bizonyos mértékben mégis joga volt az öngazgatáshoz. A központi adminisztráció leginkább az adófizetés és a közösség békéjének biztosításában volt érdekelt. A közösségnek bizonyos autonómiája volt a helyi ügyek intézésében.

A vingai privilegizált közösség

Vinga méretét és lakosainak számát tekintve a második legnagyobb bánsági paultyán bolgár közösség. Gazdasági, kulturális és politikai szempontból 200 évig az első helyen állt, egészen az első világháborúig Vinga volt a bánsági paultyán bolgár közösség kulturális központja. Itt telepedtek meg a csiproveci bolgárok, akiknek véréből sok bolgár emelkedett nemesi rangra, mint báró Andrenin Kacamac, Stanislavici, Bogdanovici és mások. Itt nyomtatták ki az első könyveket és napilapokat. Az 1741-ben letelepedő csiproveci paultyán bolgároknak Mária Terézia 1744⁹-ben megerősítette a már Havasalföldön biztosított kiváltságjogokat.

- 8 Óbesenyőn található a legnagyobb számú paultyán bolgár közösség. Az áttelepülés-kor 1689-en voltak, 1802-kor számuk 4176-ra nő, 1869-ben 7529-re, 1891-ben pedig a más falvakba való költözésnek betudhatóan 6311-re csökken a lakosság létszáma.
- 9 Mária Terézia 1744. augusztus 1-jén kiadott oklevele a csiproveciek kérései alapján 14 pontba foglalta a jogaikról, kötelezettségeikről, a közösség közigazgatásáról szóló határozatait

Az 1747-es királyi oklevél ezt kiegészíti azzal a joggal, hogy a császári udvar védelme alatt álló közösséget alapítsanak. Ennek a dokumentumnak az alapján jön létre a közösség, amelyben a lakosság saját köreiből választotta képviselőit és bírait. A közösség tanácsának joga volt bírászkodni a peres ügyekben. A lakosok kereskedési joga az osztrák birodalom egészére kiterjedt, anélkül, hogy díjakat fizettek volna az államnak. Felmentették őket az állammal szembeni kötelezettségektől, beleértve ebbe a katonai szolgálat teljesítését is. Fokozatosan Vinga a kor követelményeinek megfelelő gazdasági és politikai helyzetű város lett. Két nagyváros, Arad és Temesvár között elhelyezkedve nem tudott városként fejlődni, hanem a mezőgazdaság felé orientálódott. A jó termőföld kedvezett a szőlőtermelésnek és az állattenyésztésnek.

Az osztrák adminisztráció megpróbálta megnyirbálni a bolgárok és paultyánok kiváltságjogait. Nem értett egyet a vingai ferences templom építésével, s tervbe vett olyan intézkedéseket, amelyek a bírói autonómia szabályozását célozták volna meg. Küldött egy olyan személyt, aki a helyi bíróság megválasztásánál és más eseteknél is felügyelt. Ez többek között abba sem egyezett bele, hogy a vingai bíró bolgár nemzetiségű legyen. A közösség védekezni kezdett, levélben emelt panaszt 1745. május 29-én Temesvár város adminisztrációs tanácsának. Ezek után az adminisztráció nem szólt bele a város belső ügyeibe. Vinga város kiváltságos státusa egészen 1777-ig maradt érvényben, amikor a Bánságot Magyarországhoz csatolták. A bécsi udvar nem akarta elismerni a közösség kiváltságait a magyar diéta bejegyzése nélkül. A kiváltságos közösségek az új hatalom ellen voltak emiatt. Elkezdődtek a Bécsben zajló megbeszélések és a bosszúhadjáratok. A kiváltságos közösséghez csatlakozott az adófizető község is abbéli félelmében, nehogy az eddiginél sokkal rosszabb kormányzat, a magyar feudalizmus irányítsa. Ez a harc a területi magyar kormány győzelmével végződött. Csupán a nagy-kikindai autonóm szerb közösség őrizte meg privilégiumait a bécsi udvar kívánságainak megfelelően. Az óbesenyői és vingai közösségek az osztrák kormányzást jobban kedvelték a magyarnál. A két közösség küldöttséget menesztett Bécsbe, hogy maradhassanak az osztrák adminisztráció közvetlen irányítása alatt, de nem kaptak megoldást erre a problémára. Az új adminisztráció bevezetése után rövid időn belül meggyőződött a lakosság arról, hogy ez jobb, mint az előző, hiszen rendet, szabadságot, s legfőképpen önrendelkezési jogot biztosított (Miletici 1987: 514).

A bánsági közösségek a magyar közigazgatás idején

A Bánságban 1777-ben rendezkedett be a magyar közigazgatás, s egészen 1918-ig maradt fenn. A vármegyerendszernek fontos szerepe volt a magyar idősorokban. A vármegyék az önkormányzás helyi szervei, feladatuk a területükön lévő községek ellenőrzése. A magyar fennhatóság önrendelkezési jogot biztosított a bolgár közösségeknek, csak a vármegyék által gyakorolt közigazgatási ellenőrzési jogot tartotta meg magának. Számos előnye volt a vármegyei rendszernek, hiszen a magyar vármegyék nemcsak, hogy tiszteletben tartották a közösségi autonómiát, hanem általában ezek voltak az önrendelkezés legnagyobb védelmezői. Amíg a bécsi kancelláriából irányították az országot, s később is, az 1867-es kiegyezés után, egészen az első világháborúig, megőrizték a vármegyei rendszert, hiszen csak a helyi önrendelkezési jogok gyakorlásával sikerült olyan társadalmi, kulturális tevékenységeket kifejteni, amelyek a jövőbeni független magyar állam garanciáját jelenthették.

A magyar rendszerben a két közösség a következőképp szerveződött: Óbesenyő adófizető község tovább élte az egykori dunai bolgár közösségek településmodelljét. Paulyán lakossága megőrizte közösségi önrendelkezési tradícióit és vidéki jellegű közösséggé szerveződött újjá. A Csiprovca városából érkező vingai privilegizált közösség pedig városi típusú közösségi önkormányzását őrizte meg. Muncípiumi közösségbe szerveződött, a lakosság által megválasztott tanácstestület intézte a település belső ügyeit. A két közösség különféleképpen élte meg a magyar vármegyei rendszerbe való kerülését. Óbesenyőnek ez az újjászervezés előnyére vált, felszabadult az adóügyi kormányzattól, és jogot szerzett az önrendelkezésre. A Vinga városi privilegizált közösség számára bizonyos tekintetben ez az átszervezés veszteség volt, mert a vármegye ellenőrzése alá kerülve elveszítette a saját bírói testület fenntartásának a jogát. A polgármesternek joga volt a büntetőjogi ügyekben ítélni. A közösséget számos hivatalnoki tisztség felállítására kötelezték, mindemellett általában véve megmaradtak a bécsi udvartól kapott kiváltságai. Ilyen körülmények között is mindkét közösség gyorsan alkalmazkodott az új hatalomhoz. A közösségi tanács lett a legfőbb döntéshozó szerv. A közösség kormányzásával kapcsolatos összes kérdésben joga volt határozatot hozni. Mindkét bolgár közösséget a közösségi tanács irányította. Óbesenyő és Vinga lakossága direkt szavazáson választott képviselőtestületet, a település összlétszámának és a törvény által megállapított

tanácsosi számnak megfelelően. A közösségi tanács választotta meg aztán a közösség többi irányítószervét: a polgármestert (városbírárt), az ő segítőit, s másokat. A közösségi tanácsok voltak azok, amelyek gyakorlatba ültették a vármegyék önkormányzáshoz való jogát. A nagygyűléseknek jogukban állt a helyi kormányzással kapcsolatos összes problémát megoldani, határozataik egy részét közvetlenül gyakorlatba ültethették anélkül, hogy a vármegyével konzultáltak volna. 150 évig élvezték ezt a törvényhozói hatalmat a két bolgár közösség helyi tanácsai. A bolgár közösségek számára ez a korszak a fellendülés időszaka volt. A bánsági magyar adminisztráció idején tiszteletben tartották a községek autonómiáját. A városbíró, akit általában a közösség leggazdagabb emberei közül választottak, igazi védelmezője volt az érdekeiknek. A többi választott szerv is ugyanezt a felelősséget érezte a közösséggel szemben. A központi állami hatalom tiszteletben tartotta a közösségek autonómiáját, a vármegyék szerepe a törvény által meghatározott ellenőrzés gyakorlására szolgált csupán. Ebben az időszakban e két közösségnek nagy fontosságú településfejlesztési megvalósításai voltak, mely mögött a közösségi közvagyon állt. Templomokat építettek (Óbesenyőn 1895-ben), iskolákat, öregotthonokat, gyülekezeti házakat emeltek, utakat, utcákat, tereket, hidakat hoztak létre. A vasútvonal kiépítése fontos lépés volt, ugyanis ezen keresztül eljuthattak Dél-Magyarország nagy kereskedelmi központjaiba. Ebben az időszakban jelennek meg az első telekkönyvek, amelyek igazolják az emberek földhöz és ingatlanhoz való jogát. Így mindenki valóban tulajdonosa lett a földjének. A jól megszervezett közösségi rendszer hozzájárult a népesség társadalmi felemelkedéséhez. Földjük jogos tulajdonosaként az emberek házakat kezdtek építeni, állatokat és agrárfelszerelést vásároltak, fejlődött a mezőgazdaság. Elindult a népességnövekedés (főként Óbesenyőn), ami körülbelül 20 új bolgár település alapítását vonta maga után. Kanakon és Ivanovoban a bolgárok két nagyobb közösséget hoztak létre, Berestyén, Belo Blato és Bolgártelep falvakban ennél kisebbeket. Dentán, Modoson, Stari let és Nemsaca Eci-ca helységeken csupán bolgár negyedek létesültek. Giurgiu, Lucacifalv többsége bolgár. Rogendorfban a bolgárok mellett (a magyar telepítési politikának megfelelően) magyarok, németek és szerbek élnek a bolgárok mellett. Ezek a településeken az önkormányzat a megalapított templomokon és iskolákon keresztül védelmezi a nemzetiségeket. Egy új település létrehozásakor a bolgárok első dolga e két intézmény felállítása volt. A kizárólag bolgár településeken bolgár a templom és iskola nyelve.

A vegyes településeken a templom közös, ezért az alapító iratokban előre leszögezték, az év hány napján tartják bolgár nyelven az istentiszteletet. A vegyes közösségekben az iskoláztatás költségeit az összes náció nevében fizetik. A bolgároknak eredettudatuknak köszönhetően sikerült bolgár szellemű oktatásban részesíteniük gyerekeiket.

Bulgária török uralom alóli felszabadulása után a bolgárok egy része visszatért szülőhazájába. 1886–1890 között a következő falvak alakultak Észak-Bulgáriában: Bårdarski Geran, Gostilea, Bregare, Dragomirovo és Asenovo. Ez volt a bánági két közösség utolsó migrációja. Egy másik kisebb migráció következett be kevéssel az első világháború kitörése előtt Észak- és Dél-Amerika felé. Ezek a területeken a bolgárok nem alkottak kompakt közösségeket, hanem szétszóródtak a kontinens minden területén. Általában farmokon kerestek munkát, ahol a legjobb kertészekként ismerték őket.

A bolgár közösségek önrendelkezési joga hatására a bánági bolgár kultúra reneszánsza következett be a magyar közigazgatás idején. A 19. század első évtizedeiben külső erők hatására indult el ez a folyamat. Kialakult a bánági bolgár latin betűs írott nyelv. Közösségeikben a hivatalos érintkezés nyelveként bevezették a bolgár nyelvet. Kinyomtatták az első imakönyveket, tankönyveket. Az oktatás és az egyházi szolgálat nyelve a bolgár lett a horvát helyett, ahogy addig volt a hagyomány szerint. A bolgár nyelvű tankönyvek megvédték a bolgár nyelvet más idegen nyelvek befolyásától. A tanároknak iskolai tevékenységeiken kívül társadalmi-nevelési feladataik is voltak. Ők szerveztek esti iskolát a felnőttek részére, járultak hozzá a kulturális intézmények létrehozásához és irányításához, irodalmi műveket írtak és fordítottak stb. Rendkívül sokrétű volt a vingái professzorok iskolán kívüli tevékenységért létrejövő szövetségének tevékenysége. Megjelentek az ismert professzor, Leopold Kosilkov első bolgár nyelvű könyvei. Kinyomtatták az Evangéliumot, az Osztrák-Magyar Monarchia állami rendjével kapcsolatos könyveket, az állampolgárok kötelezettségeiről és jogairól szóló rendeleteket, a bolgár tannyelvű iskoláknak szánt tankönyveket és irodalmat. 18 éven keresztül évente jelent meg a *Balgarski Calendar*. 1881-től hetente jelent meg a *Vinganska Narodna Nuvala* amely egyfajta összekötő kapocs volt a bánági bolgárok között.

Következtetésképp, a közösségek önrendelkezési joga az osztrák és magyar adminisztráció idején a helyi lakosság számára védelmet nyújtott az identitás megőrzéséhez. Ennek köszönhetően a saját országából élete védelmében idegen területre menekült kis bolgár csoportnak az új

környezetben jelentős gazdasági és kulturális fellendülésben volt része. Annak ellenére, hogy szülőhazájuktól távol, más etnikumok között elszigetelten éltek, a bolgárok megőrizték tradícióikat és nemzeti öntudatukat több mint két évszázadon át.

Berestye

Berestye település, Denta község faluja, Temes megye délnyugati részén helyezkedik el, 4 km-re Dentától. Ion Lutreanu *Monografia Banatului* című munkájának első kötetében a következő bekezdésben írt a bolgárok idetelepedéséről, s a település nevének eredetéről: „1842–1845 között Óbesenyőről 110 bolgár család költözött Denta északnyugati részére, 2 km-es távolságra. A bolgárok a Berestye nevű falut hozták létre. A név eredete a ma is létező szilfaerdőre utal. Az újonnan érkezetteknek családonként 11 lánca szántóföldet osztottak ki, valamint öt évig mentesültek az adófizetés terhe alól” (Lutreanu 1835: 29–74).

A szorgos gazdákként, jó földművesekként, elismert kertészekként számon tartott berestyei paultyán bolgárok 1895-ben 2078 hold földdel rendelkeztek. 85 családnak volt 10–100 hold közötti birtoka, 30 család 10 hold alatti földet művelt meg. Berestyén módos középgazdák is éltek, de elég sok szegény család is volt. Abban az időszakban 204 földműves dolgozó élt Berestyén, 81 férfi, 123 nő, 27 cseléd, 197 16 éven felüli és 29 16 éven aluli idénymunkás (Manea 1997: 157). Általánosságban elég jó volt az anyagi helyzetük, ez abból is kitűnt, hogy nőtt az állatállományuk. Berestyén a földművesek mellett sok más mesterség művelői is tevékenykedtek.

A bánági bolgárok helyzete a Bánág felosztása után

Az első világháború kitöréséig a Bánágra nem tartottak valós igényt a szomszédos országok. A monarchia erős védelmi ereje mellett a terület etnikai sokszínűsége miatt volt ez így. A Bánág 1918-as elfoglalása után a helyzet megváltozott. A szerb és francia csapatok bevonulása eredményezte a változást. 1919 nyarán megerősödött a román jelenlét a Bánágban. A Bánág felosztása a bánági bolgárok szétválasztását is jelentette. Az új országhatár Óbesenyőtől alig 10 km-re haladt át, s Modos falut, mely 1924-ig román terület volt, később Jugoszláviához csatolták. Végeredményben Romániához csatolták Óbesenyő, Vinga, Berestye, Denta, és Bolgártelep helységeket, kb. 10.000-es bolgár lakosságot. A Bánág jugoszláv részére

Modos, Kanak, Stari Let, Belo Blato, Ivanovo, Giurgiu és Banatski Dvor körül, ahol kb. 5000 bolgár élt (Njagulov 1999: 35). Csökkent az önrendelkezési lehetőségük, ezáltal egyre nőtt az asszimilálódás esélye. A Romániában és Jugoszláviában élő bolgár kisebbségek helyzetét két hátrányosan ható tényező befolyásolta. Az első tényező a bánásági bolgárok Bulgáriához való kötődése. Románia és Jugoszlávia az antant szövetségeseiként ellenséges viszonyban álltak a háború vesztesei között szereplő bolgár anyaországgal. Ez a konfliktus negatívan tükröződött vissza a bolgár kisebbséggel való bánásmódban. A másik hátrányos tényező, hogy a bánásági bolgárok ortodox vallású országokban tartoztak a katolikus kisebbséghez.

A bánásági bolgárok Nagyromániában

A szövetséges hatalmak első világháborús vereségével egyidőben megvalósult Románia nemzeti egységesülése. Másrészről Románia a teljes újjászervezés előtt állt. Ez a helyzet súlyos szociális, demográfiai, politikai és kulturális kríziseket kreált a két világháború közötti időszakban. Az új ország magába foglalta a régi Regátot (az 1918-as évig lévő román területeket, az 1913-ban odacsatolt dél-dobrudzsai résszel együtt), Erdélyt, Bukovinát és Besszarábiát. Határvidékein nőtt a nemzeti kisebbségek száma, akik az ország lakosságának több mint egynegyedét tették ki. Ezek a kisebbségek főképp az újonnan csatolt területeken sűrűsödtek. Elindultak az újonnan csatolt területek sokszínű népességének integrációjára tett erőfeszítések. A két világháború közötti román hatalom ideológiai magvát képezi ez az integrációs politika. Célja, hogy biztosítsa a román népesség domináns helyzetét az országban, s hogy valamilyen mértékben megnehezítse a kisebbségi csoportok helyzetét (Livezeanu 1998: 9–27).

A népszámlálási adatok nyilvánvalóvá teszik a bolgár nemzetiség és nyelv jelenlétét a Bánágban. Az 1930-as népszámlálás adatainak megfelelően a romániai Bánágban összesen 10.012 bolgár nemzetiségű személy és 9870 bolgár anyanyelvű él. A bolgár népesség három megyében szóródott szét: Temes-Torontál (9686), Caraş (197) és Severin (129) megyékben (Njagulov 1999: 35). A bánásági bolgárok több mint fele Óbesenyőn élt, itt a lakosság abszolút többségét tették ki (88,7%). Második helyen Vinga állt, itt a bolgárok relatív többséget alkottak (46,3%). A többi három faluban, Berestyén, Bolgártelepen és Dentán a bolgárok a teljes lakosság 93,2%, 40,9% és 10,7%-át teszik ki. Az említett településeken kívül élnek még bolgárok: Temesváron 257 személy, Ciacován 52 személy, Nagyszentmiklóson

31 személy, Vâlcaniban 25, Detán 22 személy stb. (Njagulov 1999: 37). A két világháború közötti Romániában 1941-ben történt az utolsó népszámlálás, vagyis a Ion Antonescu féle katonai diktatúra idején, az előző évi országhatár-módosítások után. Így a román nacionalizmus nagyon erőteljes lett, ami a következő adatokból is kitűnik: Romániában csak három nemzetet különböztetett meg: románt, magyart, németet, a népesség többi része az „összes” rovatba került.

A romániai bánágban élő bolgárok számáról a közösség képviselője, Carol Telbizov 1940-es adataiból értesülhetünk. Eszerint összesen 12.000 bolgár élt 3650 családban, 2700 faluban (Telbizov, C.–Vecova-Telbizova 1963: 6).

Ami a szociális életet illeti, továbbra is a mezőgazdaság maradt a fő megélhetési forrás a bánásági bolgárok lakta régiókban. Az első világháború utáni utolsó években megerősödött a bolgár gazdaságokban a pénzügyi rendszer. A bolgár közösségek agrár jellege miatt az ipari vállalkozásoknak nem igen volt nagy jövőjük ezeken a településeken. A bolgárok kis száma –akárcsak anyagi, kulturális és szociális helyzetük – nagymértékben semlegesíti a román állami intézmények beavatkozását a helyi önkormányzati szférába.

1938 elejéig a kompakt bolgár közösséget alkotó falvakban a polgármesteri széket kizárólag a közösség képviselői foglalhatták el. A megyei titkári állást, melyhez szakképzett személy kellett, más nemzetiségű személy kapta. A közigazgatási rendszer elrománosításának jelentéktelen voltát mutatja, hogy a helyi intézményekben az állami hivatalnokok továbbra is a bánásági bolgár nyelvjárást használták, annak ellenére, hogy a hivatali szférába, a levelezésbe, a hivatalos dokumentumok írásába bevezették a román nyelv használatát.

Iskolák és oktatás

A bolgárok elrománosítása mindenekelőtt az oktatáson keresztül történt. Az első világháború után az oktatás liberalizálási törvényei még megengedték, hogy a bánásági bolgár lehessen az oktatás nyelve. 1919-ben a vingai iskolában 233 gyerek tanult, akiket négy bolgár, két magyar, egy német és egy román tagozatra osztottak. Az 1921/1922-es tanévig az iskola megyei intézményként működött, 1922-ben államosították. A többi romániai bánásági bolgár iskola helyzete is hasonlóan alakult, mindenütt megszakították az anyanyelven folyó oktatást. Okként a bolgár nyelvű

tankönyvek hiányát és a közösségek nehéz anyagi helyzetét hozták elő, ami megakadályozta, hogy újakat nyomtassanak. Leopold Cosilkov bolgár professzor rögtön a világháború után az előző században megírt tankönyveket adott ki, hogy az anyanyelvet a román iskolai program követelményei szerint taníthassák. De a vingai municípium nem talált anyagi forrást ezek megjelentetésére. A tankönyvhiány nem az egyetlen ok, figyelembe véve, hogy az oktatás románosítási politikája nagyon erőssé vált az új kormány, a Nemzeti Liberális Párt, s főképp Constantin Angelescu oktatásügyi miniszter színre lépésével. Az iskolák államosítása után a bolgár településeken az oktatás román tankönyvekből román nyelven zajlott. A román nyelv bevezetése és a román propaganda a bánági bolgárok oktatásában nem könnyelhetett el nagy sikereket. Ez nem csupán a felekezeti különbségeknek, a közép-európai szellemiségnek, egy kisközösség sajátos konzervativizmusának, hanem főként az iskolai oktatás gyenge színvonalának tudható be.

A 20. század '30-as éveiben létrejöttek egy etnokulturális újjászületés, a bolgár nemzeti törekvések erősödésének feltételei. Ez a román hatóságok politikájának, egy új elit generáció megjelenésének, a bánági és általában a romániai kisebbségek befolyásának, a Bulgáriával való kapcsolatnak és az Európában uralkodó etnopolitikus folyamatok kifejlődésének köszönhető.

A romániai bolgár kisebbségek etnopolitikai mozgalmi

A romániai bolgár kisebbségek első politikai megnyilvánulása az 1926-os választási törvény életbe léptetésének időszakában történt. Ez a törvény arra kötelezte a kisebb pártokat, s ezek között a nemzeti kisebbségeket is, keressenek koalíciós partnert maguknak, hogy elérhessék a 2%-os bejutási küszöböt. Csak így vehettek részt a képviselői mandátumok kiosztásánál. A nagypártokkal való szövetségkötésekből való kiábrándulás akkor következett be, amikor azok nem váltották be koalíciós ígéreteiket. Fokozatosan alakul ki a kisebbségi politikai blokk koalíciója, a két világháború közötti Romániában első alkalommal, az 1926-os júniusi választások előtt (Njagulov 1999: 91–93).

Az óbesenyői és vingai választások eredményei informálnak minket a bolgárok első romániai választási opcióiról. A választásokon a saját közösségükből is részt vett egy képviselőjelölt az óbesenyői választási körzetben. A 3947 választásra jogosult szavazó közül 1062 szavazott a Nemzeti Liberális Pártra, ezen kívül a szavazatok egy része a Nemzeti Parasztpártnak

(866) és a Kisebbségi Blokknak jutott (582). A vingai választókörzet eredményei, ahol 3455 választó volt, a következők: 961-en szavaztak a Liberális Pártra, 868 a Kisebbségi Blokkra, 399 a Parasztpártra (Njagulov 1999: 91–93).

A bánági bolgárok a parlamenti választásokhoz viszonyítva a helyi választásokon sokkal nagyobb számarányban vesznek részt. A megyei tanácsra adott szavazatok százalékaránya a következő: 92,8% Berestyén, 80,6% Vingán, 73,3% Óbesenyőn. Ezek az eredmények annak köszönhetőek, hogy a közösség ügyeinek megoldásában nagy jelentőségük volt a helyi hatóságoknak (Njagulov 1999: 91–93).

A bánági bolgárok felvették a kapcsolatot a többi romániai bolgár közösséggel, hogy egységbe szerveződjenek, s kialakítsák a közös érdekvépviseletet. Carol Telbizov bánági aktivista vágya volt, hogy a romániai bolgárok saját pártot alapítsanak. Kezdeményezése kudarcba fulladt, az országban nem alakult ilyen jellegű párt, sem a bolgárok egyéb közös szervezete.

A bánági Bolgár Agrárpárt

A két világháború között a bánági bolgárok legnagyobb etnopolitikai megnyilvánulása a Bolgár Agrárpárt 1936-os megalapítása volt. Egyedi jellege két ellentmondásos politikai vonal szimbiózisának köszönhető. Kialakulását egyrészt a kisebbségieknek a többségi pártokból való eltávolítása, másrészt egy független politika szervezésének gondolata befolyásolta.

Az alakulatnak hibrid jellege volt: a neve Bolgár Agrárpárt volt, de a Nemzeti Parasztpártba tartozott. Mindamellet, hogy ez a politikai szekció nem fejtett ki jelentős tevékenységeket, mégis nagy fontosságú a létrejötté. Az új politikai alakulat székhelye Óbesenyőn volt. Az első gyűlést 1935. december 28-án tartották. A következő vezetőséget választották: Carol Telbizov elnököt, Crastio Stoianov és P. Parvan alelnököket, N. Ciocan és N. Tranculov titkárokat, B. Dragomir pénztárost, s egy 23 tagból álló bizottságot.

A bánági bolgárok egy része a Nemzeti Parasztpárthoz sorakozott, de várakozásaik nem váltak valóra, a Nemzeti Parasztpártnak nem sikerült hatalomra kerülni. Óbesenyőn ez negatívan hatott vissza a bolgárok helyi öngazgatásában. Elveszítették a vingai és bolgártelepi polgármesteri helyeket. Bizonyos időszakokra a vingai megyei tanácsnak egyetlen bolgár tagja sem volt.

A Vingán 1937 decemberében megtartott gyűlés során a bánsági bolgárok kifejezték választási opcióikat. A szavazatok megoszlottak Kiemelkedők voltak az óbesenyői szavazókörzet eredményei. Mindamelllett, hogy a szomszéd román lakosú falu (Vâlcani) szavazásra jogosult személyei is itt szavaztak, a bolgár nemzetiségűek abszolút többséget képviseltek. A szavazatok a következőképp oszlottak meg: a Liberális Párt 834, a kormány 483, a „Mindent a hazáért” legionárius szervezet 421, a magyar párt 123, és az ún. „georgisti” szervezet 47 szavazatot kapott. Ezek az eredmények két szempontból is kiemelkedők. Az összes előző parlamenti választáshoz viszonyítva Óbesenyőn most először szerez többséget az ellenzék. A Nemzeti Parasztpártra Temes-Torontál megyében az óbesenyői választókörzetből érkezett a legtöbb szavazat (Njagulov 1999: 237).

A bánsági bolgár kisebbségeket egységbe tömörítő párt létrehozásának kudarcra vezetett el egy új szervezeti forma létrehozásának gondolatához.

A romániai bolgár kisebbség a királyi diktatúra idején

Az új rezsím gyors lépéseket tett az országban élő kisebbségek sorsának szabályozására. Egyrészt ez az összes társadalmi réteg feletti politikai ellenőrzés megnyilvánulása volt. Románia kedvezőtlen nemzetközi megítélése az országszélien élő nagy kisebbségi csoportokban szeparatista mozgásokat idéztek elő. A hatalom kisebbségpolitikája az erre adott gyors válasz volt. A királyi kormányzat kisebbségi politikájának mindenekelőtt az volt a célja, hogy csillapítsa az etnikai feszültségeket, és bizonyítsa a nemzetközi hatalmak előtt a rezsím liberalizálódását. A vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz tartozó Kisebbségi Igazgatóság rendelkezésére 1938. május 1-jén megalapult a Minisztériumi Tanácson belül a Kisebbségekkel Foglalkozó Általános Bizottság. Élén prof. Silviu Dragomir állt.

Egy 1938. augusztus elseji kormányrendelet alapján leszögezték a kisebbségek státuszát, augusztus 31-én publikálták a Bizottság működési szabályzatát. A dokumentumok alapján az anyanyelv használatára, saját vallási, kulturális és társadalmi intézmények létrehozására, az állami költségvetés általi támogatásra, az iskolai anyanyelvi oktatásra, s a tanárok szabad hivatásgyakorlására kaptak jogot a kisebbségek (Bănescu 1938: 339–346).

Az új rezsím kisebbségeket integráló politikája valójában a Nemzeti Újjászületési Front tevékenységein keresztül zajlik. Az Újjászületési Front

az 1938. december 15-i törvényrendelet alapján, konkrétan 1939. január 3-tól kezdte működését, az egyetlen olyan politikai alakulatként, amely személyesen II. Károly királynak volt alárendelve. Célja hivatalosan az összes nemzeti erő mozgósítása az állam védelme és jólléte érdekében. A Nemzeti Újjászületési Front kisebbségekhez tartozó tagjai különféle törvényesen biztosított jogokat élvezhettek. Joguk volt független szekciókat létrehozni saját választott vezetőséggel. Így a rezsím az ellenőrzése alá vonta a kisebbségeket, és olyan aktivistákat készített fel, akik a hivatalos politikát támogatták. Mindemelllett a kisebbségek helyzetének megoldására is törekedtek.

1939. február 10-én a dél-dobrudzsai törvényes bolgár mozgalom három aktivistája, E. Nikolov, H. Toncov és Gh. Toporov aláírt egy állami szerződést. A román hatóságok részéről a Minisztériumi tanács elnöke, A. Călinescu és a kisebbségi miniszter, S. Dragomir írta alá. A bánsági bolgárok vezetői elégedetten fogadták a hírt, hogy a bolgár kisebbség a Nemzeti Újjászületési Fronthoz csatlakozott. Elégedettségük magyarázata, hogy a szerződés harmadik cikkelyének megfelelően törvényes lehetőség nyílt a bolgár mozgalom egységesítésére. Az Újjászületési Fronthoz való csatlakozás a királyi hatalomhoz való viszony alakulása szempontjából volt jelentős. Minden román állampolgár, beleértve az összes kisebbséget (a zsidók kivételével) jogot szerzett a csatlakozásra. 1938. december 29-ig 904 vingai lakos csatlakozott a Fronthoz, közöttük 449 bolgár nemzetiségű volt. 1939. április 21-ig a megyei tagok összlétszáma 1055-re emelkedik, ezek között 502 bolgár volt (Njagulov 1999: 244).

A Nemzeti Bolgár Társaság

A Nemzeti Bolgár Társaságnak 1939. június 11-én volt az alapító gyűlése. Vezetősége: E. Nikolov elnök, Gh. Tporov alelnök, H. Toncov titkár. A munkaköri feladatok leosztása, a területi körzetek kijelölése után, H. Toncov esküvel kötelezte magát, hogy a romániai bolgárokat, azaz a dél-dobrudzsai és bánsági bolgárokat is képviseli. C. Telbizovot hatalmazták fel a bánsági területi szervezet létrehozására (Njagulov 1999: 246). Ilyen módon jöttek létre egy bánsági bolgár szervezet megszervezésének a jogi alapjai. Ez a helyi vezetőség politikai megerősödésének lesz az alapja, ez válik nyilvánvalóvá a királyi küldött július 9-ei óbesenyői látogatása idején. A bolgár nemzeti társaság vezetői: dr. P.P. Telbis elnök, A. Lebanov alelnök és C. Telbizov.

Románia új politikai rezsimje 1940 szeptemberében véget vet a Bánsági Bolgárok Nemzeti Társasága nevű szervezet működésének. Az ezt követő politikai hatalmak, a legionárusok, majd később a katonai diktatúra vezetősége megakadályozták egy kisebbségi szervezet működésének lehetőségét, és új problémák elé állították a bolgár közösségeket.

A bánsági bolgárok a második világháború idején

Ion Antonescu kormányzása idején a bánsági bolgárok számára a legnagyobb problémát a föld államosítása jelentette. A romániai bánsági bolgár települések marginális elhelyezkedése és a román lakosság kis száma miatt ezeken a határvidékeken katonai zónákat alakítottak ki. A katonai zónában élő bolgárok földjeit elkobozták, s eltörölték örökösödési jogait, ami a bolgárok elszegényedéséhez vezetett egy teljes generáció idejére.

Az ország kisebbségei számára újabb hátrányt jelentett az 1941. február 24-ei törvényrendelet. Ez a kereskedelmi tevékenységeket szabályozó törvény arra kötelezett minden kereskedőjelöltet, hogy nyilatkozzon a nemzeti hovatartozásáról, amikor kitölti a kereskedelmi tevékenység folytatását igénylő kérvényt. A kérvény visszautasításakor nem fűztek magyarázatot a döntésükhöz. A bolgároktól több iratot is kértek, hogy bizonyítsák állampolgárságukat, és megszerezzék a kereskedelmi Minisztérium engedélyét, ami valójában nem is szerepelt a törvény előírásai között (Njagulov 1999: 256).

A második világháború idején a bánsági bolgárokat erőszakos kitelepítéssel fenyegették. Románia mozgósította a katonai szolgálatot teljesítő bolgár nemzetiségű csapatait és élelmiszereket, valamint marhát gyűjtött be a Bánságból. Az 1944 nyarán zajló erdélyi és bánsági katonai akciók érintik a bolgár településeket is.

A romániai bánsági bolgárok nehéz helyzete az Antonescu uralom idején abban nyilvánul meg, hogy Bulgáriába akarnak költözni, amit a krajovai szerződés aláírása elméletileg lehetővé is tett volna. A katonai időszakban a bolgár identitás megőrzése egyre nehezebb lett.

A kommunista időszak

A bánsági bolgárok helyzetét a háború végétől napjainkig két tényező befolyásolta: a kommunista párt totalitárius rezsimjének stabilizálódása, s aztán a demokrácia felé való átmenet. Az ország bolgár kisebbsége

a népszámlálás hivatalos adatai szerint az 1956-os 12.040-ről 1977-ben 9269-re csökkent. Az 1940-es román–bolgár területi *status quo* megőrzése nyomán és az 1947-es Párizsi egyezménynek megfelelően, a bánsági bolgárok alkották a legnagyobb számú bolgár közösséget Romániában. A kommunista kormányzás utolsó, 1977-es népszámlálási adatai azt mutatták, hogy számuk 8165 személy, vagyis a Románia területén élő bolgárok 88,11%-a. Többségük, 6801 személy Temes megyében élt, Óbesenyő, Bolgártelep, Berestyé és Denta településein, a fennmaradó 1364 személy pedig Vingán, Arad megyében (Mladenov–Jecev–Njagulov 1994: 386).

A második világháború utáni bánsági bolgár oktatás alakulása híven tükrözte a román kisebbségpolitika ellentmondásait

A bolgár tannyelvű iskolák megnyitása a román politika liberalizálásának volt köszönhető. Ebben az időszakban az új hatalom felé akarták vonzani a kisebbségeket. A törvény csak rövid ideig volt érvényben. Egy 1945-ös, a nemzeti kisebbségek helyzetét szabályozó törvényrendelet, aztán az 1948-as rendelet, az oktatás megreformálásának alkotmánya és törvénye szerint a romániai kisebbségeknek joguk volt a az oktatás minden szintjén az anyanyelvi oktatáshoz. Iskoláik fenntartását a román állam finanszírozta (Panaiotov 1994: 158–159).

A háború után az óbesenyői iskola „bolgárosítására” P.P. Telbis és N. Ciocan mérnök tette meg az első lépéseket 1946-ban. A bolgár iskola megalapítása, s a bolgár irodalmi nyelv bevezetése 1948 őszén lesz lehetséges, az iskolareform bevezetésével.

Vingán 1949-ben nyitották meg a bolgár iskolát. Az 1949/1950-es tanévben Románia területén hét bolgár tannyelvű általános iskola működik. A diákok összlétszáma 905, a tanároké 45. Az iskolák közül öt a Bánságban található. Óbesenyőn 550 diák, 17 tanár, Vingán 100 diák és 5 tanár, Brestyén 77 diák és 2 tanár, Bolgártelepen 40 diák és egy tanár van. A másik két bolgár tannyelvű általános iskola Bukarestben és Galacon található (Panaiotov 1994: 158–159).

A bánsági bolgár közösség fiataljait az időközben megnyílt Bukaresti Pedagógiai Kollégiumba küldték tanulni. Az intézmény 1956-os bezárásáig a végzősök több mint fele a bánsági bolgárok közül került ki. A végzősök egy része a bánsági általános iskolákban helyezkedett el. 1948 után Románia összes bolgár tannyelvű iskolája a bolgár helyett román iskolai státuszt kapott. Működésüket és ellenőrzésüket a helyi tanügyi szervek biztosítják. Akik nem ösztönzik az anyanyelven való oktatást. A jól felkészült pedagógusok hiánya megakadályozza, hogy új bolgár iskolák nyíljanak a

Bánságban. A Bolgáriából érkező vendégtanárok a bolgár irodalmi nyelven oktatnak, amelyet nehezen értenek meg a bánsági bolgár dialektusban beszélő diákok, s a román nyelv oktatását, mely a jövőbeni társadalmi érvényesülés szempontjából lett volna fontos, elhanyagolták. Ennek következtében fordultak a diákok a román tannyelvű iskolák felé. 1955-ben az Óbesenyői bolgár iskolában csak 198 diák maradt.

A bolgár iskolák sorsát még inkább befolyásolta az etnopolitikai problémák megoldásával foglalkozó pártpolitika változásai. 1952-ben felerősödtek a homogén nemzet létrehozását célzó törekvések, ami a kisebbségi jogok csökkenéséhez vezetett. A bolgár tannyelvű iskolákat vagy bezárták, vagy román iskolákkal egyesítették. Végül 1954-ben, Óbesenyőn 1956-ban következett be ez. A következő években az iskolákban csak román nyelven folyt a tanítás, a bolgár irodalmi nyelvet csak fakultatívan tanulmányozhatták.

Újabb próbálkozások a bolgár kisebbség megszervezésére

A kommunista hatalom azon szándéka, hogy megerősítse a társadalom fölötti totális kontrollt, a romániai kisebbségi szervezetekre is kihatással volt. A romániai bolgár kisebbség fölötti ellenőrzést támogatta a bolgár anyaország politikája, mely a románokéval azonos ideológiai elvek szerint működött. Bulgária nagykövetsége hozzájárult bolgár szervezeti struktúrák létrehozásához a kommunizmus idején. Így jött létre a Romániai Bolgárok Központi Akcióbizottsága, amit aztán 1950-ben a Romániai Bolgárok Demokratikus Bizottságává kereszteltek át. Kezdetben a bánsági bolgárok is tagjai ennek a bizottságnak, de később kizárják őket. Ennek hatására próbálják megalapítani a Szláv Szövetségek Egyesületét. Ezek a bolgár szervezetek az államnak vannak alárendelve és nem fejtenek ki független tevékenységet a kisebbségi érdekvédelemben, hiszen a kommunista politikai propaganda egyszerű szócsöveiként működnek (lásd Panaiotov 1994: 167–168).

A katolikus egyház

A romániai totalitárius rendszerben komoly problémákkal szembesült a bánsági bolgárok alaptámasza, a katolikus egyház. 1945, de főként a monarchia 1947-es felszámolása után az országban vallásellenes propaganda indul el. 1948 júniusában a bukaresti kormány kikényszeríti az erdélyi

görög-katolikus és a katolikus egyház egyesülését. A következő években a kormány megakadályozza a szabad vallásgyakorlást.

A hatóságok azon próbálkozásai ellenére, hogy korlátozzák a katolikus egyház bolgárok közötti befolyását, s erősítsék az ateizmust, a bolgárok vallásos kötődése nagymértékben megőrződött. A közösségek konzervativizmusán kívül ehhez az is hozzájárult, hogy lelkészeik bolgár származásúak.¹⁰ A közösség önmegőrzésének fontos tényezője volt egy saját értelmiségi réteg kitermelése a kommunizmus hosszas évtizedei alatt. Meghatározó jelentőségük volt a hagyományok és az identitás megőrzésében a Gyulafehérváron végzett lelkészeknek és a bukaresti pedagógiai kollégiumban végzett tanároknak.

A két romániai bolgár kisebbségi szervezet egymáshoz való viszonyát nézeteltérések, konfliktusok jellemzik. Ezek oka a román állam által nyújtott támogatás, amelyet az a szervezet kapott, amelynek parlamenti képviselője volt.

A romániai bolgárok napjainkban

Az 1989-es események hatására pozitív irányban változott a bolgár kisebbségek státusza. Néhány olyan településen, ahol kompakt bolgár közösség él (Óbesenyő, Vinga és Berestyé) fakultatívan oktatják a bolgár nyelvet. Óbesenyőn található az egyetlen olyan iskola, ahol a bolgár nyelvet mindegyik évfolyamon (heti 3-4 órában) oktatják. Bukarestben működik egy bolgár tannyelvű liceum, mely kétoldali egyezmény alapján jött létre. Az iskolában évente rendeznek bolgár folklórfesztiválokat.

Ami a politikai életben való részvételüket illeti az új alkotmányi előírásoknak megfelelően a romániai bolgárok több bolgár kulturális szervezetet alapítottak, amelyek célja a bolgár érdekek képviselése. Jelen pillanatban a bolgár kisebbségnek egyetlen parlamenti képviselője van a romániai Bán-

10 Óbesenyő lelkészei C. Calapisi (1954–1984) és I. Vasilciu (1984-től). Vinga N. Nacov szolgái (1966-tól), Berestyén Gh. Augostinov (1964–1993) és D. Calapisi (1993-tól). Azal a magatartásukkal, hogy megszervezték a gyülekezeti életet, és a fiatalokat vallásos szellemben nevelték, s bevonták az egyházközség életébe, meghatározó szerepet játszottak a katolikus vallás megőrzése mellett a bánsági bolgár identitás fenntartásában.

sági Bolgárok Egyesületének (UBB-R) részéről, amely szervezet az utóbbi 18 évben jelent meg a politika színterén.¹¹

Következtetések

Ahogy bemutattam, a bolgárok tömeges vándorlása a Dunától északra eső területekre a 14. századtól indult el. Ma ez a népesség két, történelmi és vallási szempontból elkülönülő csoportból tevődik össze: a katolikus bánági bolgár és a Románia déli részén élő ortodox közösségekből. A bolgár diaszpóra ezen csoportjait összeköti a közös eredet, nyelv, a tradicionális kultúra néhány jellemzője, s legfőképp a közösségek agrár jellege. Különböznek földrajzi elhelyezkedésükben, vallásukban, kulturális sajátosságaikban, sajtós nyelvjárásaikban, történelmükben, valamint etnikai identitásuk megőrzésének mértékében.

A bánági bolgár közösség különlegessége, hogy három politikai hatalomnak volt alárendelve: az osztrák, magyar és román fennhatóságoknak. Mindháromnak más volt a kisebbségekhez való viszonyulása. Mindamellett, hogy a századok folyamán egymásnak ellentmondó, hol támogató, hol asszimiláló kisebbségpolitikának voltak elszenvedői, a bolgároknak sikerült megőrizniük nemzeti identitásukat, nyelvüket, vallásukat és hagyományaikat.

Szakirodalom

Bánági bolgár napilapok

Banatsci Balgarsci Glasnic (BBG). Temesvár, 1935–1943.

Nasa glas. Temesvár, 1990–1998.

Monitorul oficial. (Hivatalos közlöny.) Bukarest, 1921, 1924, 1933, 1934, 1938, 1941.

Voința Banatului. (Bánáság Akarata.) Temesvár, 1927, 1936–1937.

¹¹ A bánági bolgárok politikai szerepvállalásáról lásd Karabencheva 2006: 617–635.

Alkotmányok

Az 1938-as, 1945-ös, 1991-es Alkotmányok

Általános írások és szakmunkák

ANGELOV, D.

1966 Une source peu utilisée sur l'histoire de la Bulgarie au XV. S. *Byzantinobulgarica* II. Sofia, 176–177.

BĂNESCU, P.

1938 Le nouveau régime des minorités en Roumanie. *Revue de Transilvanie*. (3–4) 339–346.

BOICEVA, P.

1983 *Moldovskite hroniki ot XV–XVI vec za balgarite po Siret*. Sofia

BOLDESCU, I.

1912 *Monografia orașului Giurgiu*. Giurgiu

CALAFETEANU, I. – POPIȘTEANU, Cr. (coord.)

1986 *Politica externă a României*. Dictionar enciclopedic. București

CASTIOV, Matei

1995 *Palcenete Istorici dati zavelezvanj ud zivota na palcenete u vreme na vise ud hiliada gudini. Pavlichenii. Date și însemnări istorice din viața pavlichenilor în decurs de peste un mileniu (595–1995)*. Timișoara

DECEI, A

1926 *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuși*. Sibiu

DICȚIONAR...

1965 *Dicționar enciclopedic român* III. Editura Politică, București

GANDEV, H.

1972 *Balgarskata natia prez XV vek. Demografsko i etnografsko izsledvane*. Sofia

GEORGESCU

1995 *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*. Ediția a IV-a. București

GHEORGHE, G.

1980 *Tratatele internaționale ale României. 1921–1939*. Texte, rezumate, adnotări, bibliografie. București

GIRESCU, Constantin C.

1968 *Istoricul orașului Brăila*. Editura Științifică, București

- GRECEANU, Radu logofătul
1970 *Istoria domniei lui C.Basarab Brâncoveanu Voevod (1688–1714)*. Editura Academiei RSR, București
- HURMUZAKI
1880 *Documente privitoare la istoria României I–III*. București
- IORGA, Nicolae
1905 *Brașovul și românii*. București
1924 *Istoria comerțului românesc*. București
- ISTORIA NA BALGARIA
1940 *Istoria na Balgaria III*, Sofia
1982 *Istoria na Balgaria*. Parva balgarska darjava 2. Sofia
1983 *Istoria na Balgaria 4. Balgarskia narod prez tursko robstvo (ot XV vek do nacialoto na XVIII vek)*. Sofia
- KARABENCHEVA, Katerina
2005 *Etno-kulturni aspekti na banatskite balgari v Rumania. Balgarski folklor*. (1) Sofia
2006 *La minorité bulgare de Roumanie: entre conservation de l'identité ethnique et émergence de la représentation politique après 1989. Romanian Political Science Review VI*. (3) 617–635.
- LIVEZEANU, I.
1998 *Cultură și naționalism în România Mare. 1918–1930*. Traducere din engleză de N. RUSSO. București
- LOOS, M.
1957 *Deux contributions à l'histoire des Pauliciens. 2. Origine du nom des Pauliciens. Bysanoslavica 2*. Praga, 202–217.
- LOTREANU, Ioan
1835 *Monografia Banatului*. Vol. I. Institutul de Arte Grafice „Țara”, Timișoara
- MANEA, Anton
1997 *Breștea: 150 de ani (monografie)*. Editura Helicon, Timișoara
- MAVRODINOV, N.
1943 *Le trésor protobulgare de Nagy-Szent Miclos*. 1943
- MESTERUIC, L.
1965 *Emigrația bulgarilor în Basarabia de Sud*. Chișinău
- MILETICI, Liubomir
1896 *Na gosti u banatskite balgari. Balgarski pregled*. (1) 40; *Nasite pavlicheani, (SbNUNK), kn. 19, Sofia, 1903*.

- 1896 *Novi vlaho–bulgarski gramoti ot Brasov*. In: *Sbornik narodni umotvorenia, nauka i knijnina, kn. XIII*. Sofia
- 1905 *Documenti za minaloto na nasite pavlicheni*. Vol. 21. 1–155.
- 1987 *Knijnina i ezik na banatskite balgari, (SbNUNK), kn. 16–17, 1900. Izsledvania za balgarite v Semigradsko i Banat, Sbornic*. Pod redaktiata na S. DAMIANOV. Sofia
- 1987 *Zaselvaneto na balgarskite katoliti v Semigrad i Banat*. In: *Izsledvania za balgarite v Senigrad i Banat*. Sofia, 514.
- MLADENOV, M.
1993 *Balgarskite govori v Rumania*. Sofia
- MLADENOV, M. – JECEV, N. – NJAGULOV, B. (coord)
1994 *Balgarite v Rumania XVII–XX vek. Documenti i materiali*. Sofia
- MUTAFICIEVA, Vera – VIANU, Alexandru
1965 *Feodalni razmiriti... In: Bulgaro–romanski vrazki i otnosenia prez vekovete*. T.I.C.
- NAIDENOVA, I.
1995 *Ungaria v duhovnia jivot na banatskite balgari (1867–1918)*. Sofia
- NJAGULOV, Blagovest
1995 *Les images de l'autre chez les bulgares et les Roumains (1878–1944). Etudes balcaniques*. (2) 3–25
- 1995 *Quelques remarques sur les Congrès des minorités nationales en Europe entre les deux guerres mondiales. Bulgarian Historical Review*. (2) 105–111
- 1995 *Balgarite v Rumania – minalo i nastoiaste*. In: *Balgarite v sredna i iztocina Evropa*, Sofia, 82–95.
- 1997 *Etno-malținstveni aspekti v bulgaro–rumanskite otnosenia. Mejdunarodni otnosenia*. (5) Sofia
- 1999 *Banatskite balgari*. Editura Paradigma, Sofia
- PAIUSAN, R.
PALADE, Theodor
1931 *Coloniștii bulgari la noi. Arhiva XXXVIII. (Iași) (2–4)*
- PANAIOTOV, Gh.
1994a *Balgarskata tarkva i uciliste v Bucuresti*. Sofia
1994b *Culturana deinost na a bulgarskata diaspora v Rumania prez a '40–'50 godini na XX vek*. Sofia

PAPACOSTEA-DANIELOPOLU

1966 Le régime privilégié des marchands bulgares et grecs en Olténie pendant l'occupation autrichienne (1718–1738). *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*. (3–4) 475–490.

1993 *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire. 1895–1919*. Timișoara SAVU, A.

1976 *Sistemul partidelor politice din România, 1919–1940*. București SIUPIUR, Elena

1982 *Balgarskata emigrantska inteligentsia v Rumania prez XIX vek*. BAN, Sofia

ȘTEFĂNESCU, Șt.

1970 *Țara Românească de la Basarab I „Întemeitorul” până la Mihai Viteazul*. București

TELBIZOV, Carol

1976 Listes des chartes privilèges octroyées aux XVII–XIX s. aux compagnies commerciales des Bulgares de Ciprocet dans les Principautés de Roumanie, en Transilvanie et en Banat. *Etudes balkaniques*. (4) 64–86.

1996 *Balgarskoto obrazovanie v Banat i Transilvania*. Velico Tarnovo TELBIZOV, Carol – VECOVA-TELBIZOVA

1963 Traditionen Bit i kultura na banatskite balgari. *Sbornik za narodni umotvorenia i narodopis (SbNUNK)*. kn. LI. Sofia

TELBIZOV, C. – VECOVA-TELBIZOVA – LIULIUSEV, M.

1996 *Balgarskoto obrazovanie v Banat i Transilvania*. Velico Tarnovo TRAIKOV, V.– JECEV, N. (coord.)

1986 *Balgarskata emigratia v Rumania XIV vek – 1878 gidina i uciastieto i v stopanskia, obștestveno-politiceskia i kulturnia jivot na rumanskija narod*. Nauka i izkustvo, Sofia

VASILEV, V.

1973 Literatura valaho–bulgară în secolele XV–XVII. *Slavii*. (6) 44–46.

VELICHI, Constantin N.

1963 Emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc. *Romanoslavica VIII*. București, 27–55.

1973 Expedițiile lui Mihai Viteazul la sud de Dunăre. *Jurnalul istoric*. (1) 63–72

1980 *România și renașterea bulgară*. Editura Științifică, București

Melléklet

A romániai bolgár emigráció iskolái a 19. században

Alexandria: Bolgár Iskola (1868–1877)

Bolgrad: Központi Iskola (1858–1878). 2-es számú fiúiskola (1858–1878). 2-es számú lányiskola (1858–1878).

Bolgrad megye: a kolóniának 1858–1878 között a következő településeken voltak iskolái: Balele, Borisovca, Cairaclia, Caracurt, Caragaci, Congas, Curci, Cesmea Variuta, Cesmeceu, Dermendere, Dolucoi, Enichoi, Etulia, Izmail, Fântâna Zânelor, Hadjiunda, Hasansponga, Imputita, Cami Hoi, Staro-Troian, Sicerli-Chitai, Tabac, Tasibunar, Vaisal, Vulcanesti

Brăila: Bolgár Magániskola (1842), Nemzeti Bolgár Iskola (1861–1878), N.D. Stefanov nevelőintézete, Lányintézet (1874–?)

Bukarest: Nemzeti Bolgár Iskola (1864–1878), M. Kasabova nevelőintézete (1871–?)

Focșani: Bolgár Iskola (?–1873)

Galac: Bolgár iskola (1858–1878)

Giurgiu: Nemzeti Bolgár iskola (1864–1878)

Oltenica: Nemzeti Bolgár iskola (1874–1878)

Ploiești: Nemzeti Bolgár Iskola (1866–1878)

Romániai bolgár olvasótermek, könyvtárak és klubok

Alexandria: olvasóterem (1871–1878)

Bolgrad: A Központi Iskola könyvtára (1860–1878). A *Sabujdane* (ébredés) iskolai szövetség könyvtára (1872–?)

Brăila: A Bolgár Iskola könyvtára (1870–1878). Az irodalmi társaság könyvtára (1869–1876)

Bukarest: bolgár olvasóterem (1861–?), *Bratska liubov* olvasóterem (1865–1875?), az „öregek” népi könyvtára (1868–1878)

Krajova: bolgár olvasóterem (1871–1872)

Giurgiu: *Saedinie* (egyesülés) olvasóterem (1870–1877)

Oltenica: *Haladás* olvasóterem (1870–1876?)

Ploiești: Bolgár olvasóterem (1869–1870?)

Turnu Măgurele: Bolgár olvasóterem (?–1872?)

A romániai bolgár emigráció által alapított nyomdák a 19. században

Bolgrad: A Központi Iskola nyomdája (1861–1878)

Brăila: H. Vaclidov román-bolgár nyomdája (1863–1867), St. Rasidescu nyomdája (1863–1864), Az Egyesülés nevű nyomda (1866), Hagı Dimitar panıicov nyomdája (1868–1876), Román-bolgár nyomda (1872), Triunghul tiparnita (1870–1877)

Bukarest: P. Sapunov nyomdája (1844–1845), a Szabadság nevű nyomda (1871–1875), A Pátria nevű nemzeti nyomda (1870–1871), Az egykori Szabadság nyomdából alakult Tudomány nyomda (1875–1876), D. Ivanesco nyomdája (1870–1877), Az egykori pátria nyomdából létrejövı Zászló nyomda (1875), D. V. Hranov nyomdája, az egykori Tudomány nyomda (1876–1878), D. Veselinov nyomdája (1876–1877), a S.S. Bobciev által alapított Stara planina nyomda

Giurgiu: a H. Botev által alapított Újbulgária nyomda (1876–1877), a Bolgár nyomda (1877)

Ploiești: A. D. Panicicov nyomdája (1877–1878), amit aztán Brăilába költöztettek

Romániai bolgár sajtóorgánumok 1878-ig

Bolgrad

1. Vallásos írások minden keresztyén számára (1864–1868), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: R.I. Blascov
2. Közös munka (1868), bolgár nyelven. Kiadó: A Bolgár Központi Iskola
3. Utazó (1870), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: B. Óaprianov
4. Bolgár hang (1876/1877), bolgár nyelven. Szerkesztő: K- Tulescov

Brăila

5. Bolgár méhecske (1863–1864), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: H- Vaclidov
6. Esthajnalcsillag (1864) bolgár nyelven. Szerkesztő: H- Vaclidov
7. Vallásos írások (1864)
8. Dunai hajnal (1876–1870), bolgár nyelven. Szerkesztő: D. Voinicov
9. Hitar Patar (1870–1874, 1879–1884), bolgár nyelven. Szerkesztő: A. Savici

10. Bolgár Nyelvű Időszakos Kiadvány (1870–1876). Szerkesztő: V. Stoianov

11. Kukuriku (1870). Szerkesztő és kiadó: B. Zaprianov

12. A bolgár emigránsok szava (1871). Szerkesztő és kiadó: H. Botev

13. Állampolgár (1817), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: A. Savici

14. Carlej??? (1871), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: D. Voinicov

15. Osa (1871), bolgár nyelven. Szerkesztő: Voinicov

16. Petel (1872), bolgár nyelven. Szerkesztő: B. zaprianov

17. Klepalo (1872), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: D. Panicicov

18. Jaba (1874), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: A. Savici

19. Braillksi telegraf (1874), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: K. Tarnovski

20. Urbanul (1874–1875), román nyelven. Szerkesztő és kiadó: A. Savici

21. Mihal (1875), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: S. Zaimov

22. Iunak (1876), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: I. Drasov és T. Peiov

23. Baiat (1876), bolgár nyelven. Szerkesztő: D. Veliksin

24. Újjászületés (1876), bolgár nyelven. Szerkesztő: I. Drasov és T. Peiov

25. Bolgár oroszán (1876), bolgár nyelven

26. Hasi (1877), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: A. Panicicov

Bukarest

27. Jövı (1864), román és bolgár nyelven. Szerkesztők: G. S. Rakovski és B. P. Hașdeu

28. Aparatirul (1864), román és bolgár nyelven. Szerkesztő: G. S. Rakovski, kiadók: G. S. rakovski és St. Rasidescu

29. Balgarska starina (1865), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: G. S. Rakovski

30. Naridnost (1867–1870), bolgár nyelven. Szerkesztők: I. Bogorov, I. Kasabov és I. Grudov

31. Tapan (1869–1870), bolgár nyelven, Szerkesztő: I. Manzov

32. L'étoile d'Orient (1868–1869), francia nyelven. Szerkesztő: K. Tankov

33. Pátria (1869–1871), román és bolgár nyelven. Szerkesztő: P. Kasimov.

34. Szabadság (1869–1872/1874), román és bolgár nyelven

35. Iskola (1870-1875), bolgár nyelven. Szerkesztő: R. Blaskov.

36. Miroznanie (1870), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: I. Dobrovski.

37. Újjászületés a tudományokon, iparon és kereskedelmen keresztül (1872), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: K. Sapunov.

38. Țaralej (1872), bolgár nyelven. Szerkesztő: L. Karavelov.

39. Függetlenség (1869, 1873–1874), bolgár nyelven. Szerkesztők: L. Karavelov és H. Botev.
40. Budilnik (1873), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: H. Botev.
41. Stupan (1874–1876), bolgár nyelven. Szerkesztő: V. Hranov.
42. Zászló (1874–1875), bolgár nyelven. Szerkesztő: H. Botev.
43. Gradinita (1874–1875), bolgár nyelven. Szerkesztő és kiadó: I. Blaskov.
44. Tudomány (1875–1876), bolgár nyelven. Szerkesztő: L. Karavelov, kiadó: I. Adghenov.
45. Balkán (1875), román nyelven. szerkesztő: K. Tancov.
46. Balkan, bolgár nyelven. Szerkesztő: K. Tankov.
47. Ștara Planina (1876–1877). Szerkesztő: S. Bobcev.
48. Sekidneven kalendar (1877), bolgár nyelven. Szerkesztő: P. Bobecov.
49. A bolgár (1877–1878), bolgár nyelven. Szerkesztő: D. Popov.
50. Szláv testvériség (1878), bolgár nyelven. Szerkesztő: R. Blaskov.

Giurgiu

51. Iskola (1874), bolgár nyelven. Szerkesztő: R. Blaskov (Bukarestben is megjelenik).
52. Gradinita (1874), bolgár nyelven. Szerkesztő: R. Blaskov (Bukarestben is megjelenik)
53. Az új Bulgária (1876–1877), bolgár nyelven. Szerkesztők: H. Botev, R. Blaskov és Stambolov
54. A bolgár (1878), bolgár nyelven. (Bukarestben is megjelenik)

Ploiești

55. Dunavska zora (1877), bolgár nyelven (Brăilán is megjelenik)
56. Sas (1876–1877), román nyelven. Szerkesztő: Karsovski
57. Nemzeti függetlenség (1877), román nyelven. Szerkesztő: I. Krasovski

Romániai bolgár szövetségek, kulturális és politikai bizottságok (1858–1878)

1. Dobrodetelna drujina (1862–1878), Bukarest. Alapítók: E. Gheorghiev, H. Gheorghiev, M. Benli.
2. Bolgár színházi társaság (1865–1878), Brăila. Alapító: D. Voinikov.
3. A bolgár iskolák szövetsége (1868), Brăila. Alapítók: Savici, Petrovici, Gencev.

4. Román–bolgár szent szövetség (1866), Bukarest. Alapítók: I. C. Brătianu, C.A. Rosseti, E. Karadasialti.
5. Múzsza Filharmóniai Társaság (1869), Brăila.
7. Bolgár Irodalmi Társaság (1869–1878), Brăila. Tagok: M. Drinov, V. Drumev, V. Stoianov.
8. Bolgár Központi Forradalmi Bizottság (1869–1876), Bukarest. Alapítók: L. Karavelov, V. Levski, H. Botev, K. Tankovsialti.
9. Bolgár Iskolák Szövetsége (1872–1878).
10. Giurgiui Forradalmi Bizottság (1875–1876), Giurgiu. Alapítók: Stambolov, S. Zaimov, N. Obretenov, P. Volov.
11. Bukaresti Bolgár bizottság (1876–1877). Alapítók: S. Ceren, T. Dimotrov, P. Jecev
12. Ceataslava (1875–1877), Bukarest.
13. Társaság a hasznos ismeretek terjesztésért (1875–1878), Bukarest. Alapítók: L. Karavelov, K. Tankov.
14. Bolgár Egyházszövetség (1876–1877), Bukarest. Alapító: P. Rasev.
15. Központi Bolgár Jótékonyági Egylet (1876–1878), Bukarest. Alapítók és tagok: K. Tankov, P. Enceev, St. Stambolov.
16. Romániai Hölgyek Jótékonyági Bizottsága (1876–1877), Bukarest. Alapítók: E. Pulieva, E. Mustacova.
17. Svetlina, a bolgár fiatalok színházi társasága (1876), Brăila. Alapítók: A. Karacasev, Ikonov.
18. Filharmóniai Szövetség (1876–1877), Bolgrad.

Maria Vasinca HADIJI

Krassovánok (horvátok) a Bánságban

Más európai országokhoz hasonlóan, Romániának is sajátos jellegzetességei vannak. A mi országunkban, különösen Erdélyben, a Bánságban és Dobrodzsában majdnem egy évezreden keresztül létrejöhettek több népcsoport és kultúra együttélése és interferenciája. Ennek következtében mindegyik kultúra megőrizte jellegzetességeit, miközben másoktól vett át, és adott át bizonyos sajátosságokat.

Egy ilyen etnikai csoport a krassovánok, akik meg tudták őrizni sajátos etnikai vonásaikat. A Bánság hegyvidékén élnek, az eredetük még mindig viták tárgyát képezi. Ennek a kérdésnek a megválaszolását nehezíti az a tény is, hogy kevés orális és írásbeli emlék maradt fenn, ennek következtében azt is nehéz eldönteni, hogy a Bánságba való érkezésükor katolikusok voltak-e már, vagy ott keresztelkedtek át. Kulturális és nyelvi sajátosságaik már több kutatási terület (nyelvészet, történelem, néprajz) figyelmét is magukra vonták. Ennek következtében számos tanulmány, nyelvészeti monográfia jelent meg, amelyek különböző szempontokból vizsgálták eredetüket, nemzetiségi hovatartozásukat, vallásukat, bevándorlásukat.

A rendelkezésünkre álló dokumentumok és statisztikai adatok alapján az a következtetés vonható le, hogy ez a népcsoport három különböző időszakban telepedett le a Bánságba, talán azért, hogy felfrissítse ezt a kis, de életrelévő közösséget.

Az első és a legrégebbi horvát hullám, akiket krassovánoknak neveztek, a 13–14. században vándorolt be Románia területére, a következő településekre: Carasova, Lupak, Clocotici, Nermet, Rafnic, Vodnic és Iabalcea (Krassó–Szörény megye).

A következő horvát betelepülők a 16. században eljutottak a lipovai településekre (Arad megye) és Rékás környékére (Temes megye). Napjainkra létszámuk nagyon lecsökkent. Más horvát etnikumok Jimbolia közelébe is elértek.

A harmadik hullám a 18. században érte el ezt a területet. 1801-ben Checea és Cernei településeken jelentek meg a Turopolje vidékéről származó horvát nemesek, akik az Osztrák-Magyar Monarchiával szembeni katonai kötelezettségeik teljesítése érdekében elhagyták otthonukat.

A fent említett településeken kívül kisebb-nagyobb számban jelen vannak még különböző településeken, például: Dognecea, Slatina Timiş stb. Feltehetően a Calina nevű településen beolvadtak a őslakosságba (Vărădean 1892). Ezen adatok szerint 1892-ben Calina községben 137 háztartásban 572 ortodox és néhány katolikus krassován élt.

A karasovánok jelenlétéről említést tesznek Tirol helységben is (Kraszó–Szörény megye). A település monográfiája szerint 1828-ban telepedtek le a Krassó megyéből származó krassovánok. A község létszámának harmad részét képezik egy külön lakónegyedbe tömörülve a helység déli részén. Theodor Catici krassói lelkész, az anyakönyvi adatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy 1830–1860 között több család Vodnicból, Rafnicból és Lupacból Tirolba költözött.

A Bánságon kívül többé-kevésbé egységes csoportba tömörülő krassovánok a szerb Bánságban éltek még, egészen pontosan: Banatsky Karlovac, Ulmja, Ibiste és Kutrica nevű településeken. A legújabb kutatások és terepmunkák azt bizonyítják, hogy egyes településeken (Ulmja és Ibiste) vagy beolvadtak a szerb lakosságba, vagy azokon a településeken, ahol a német katolikusok voltak többségben, elnémetesedtek (Radan 2000: 17–22).¹ Ezzel ellentétben a Bánság hegyvidékén élő krassovánoknak, több kedvező körülmény hatására sikerült megőrizniük etnikai sajátosságaikat és biztosítani fennmaradásukat.

A Bánság északi részén és a Krassó felső völgyében nagyon jól beilleszkedtek abba az etnokulturális környezetbe, amit ez a vidék kínált. Foglalkozásuk vagy hasonló volt az őshonos lakosságéval vagy hamar elsajátították a különböző (állattenyésztési, mezőgazdasági, gyümölcstermesztési, fafeldolgozási) technikákat. Ennek következtében szokásaik, hitviláguk és sajátos technikáik különböztek a többi szláv népcsoporttól (sangiorzi juh-tenyésztés, jühbemérés, amelyek a különböző bánsági, Oltyán, Beszterce-

Naszódbeli román falvakban voltak honosak). Ebben a kontextusban kell említeni azt a tényt is, miszerint nem véletlenül telepedtek le vagy voltak betelepítve erre a bányászvidékre (Anina, Doman, Dognecea, Calina). Egy elmélet szerint Boszniából származnak, ahol híres ezüsbányák voltak. Ugyanakkor, itt nem egy olyan etnokulturális kontextusba ágyazódtak be, amely felsőbbrendű és aminek elfogadása etnikai sajátosságaik feladására készítette volna őket. Ennek értelmében egy olyan együttélés jött létre, amely nem etnikai alapú, hanem a különböző népcsoportok foglalkozása és érdekei alapján valósult meg.

Az analogikus tényezőkön kívül megjelennek olyan ontológiai vonások (az ingeken levő fenyőmotívumtól kezdve egészen a viseleti és fizionómiai sajátosságokig), melyeket román és külföldi kutatók is jeleztek (Deleanu 1999: 40–41).

A népcsoport sajátosságainak a fennmaradása nagymértékben annak köszönhető, hogy hagyományos életmódot folytattak (a házasságkötés ma is csak a közösség tagjai között jön létre, néhány kivétellel, de az is kizárólag román nemzetiségűekkel stb.).

Az asszimilálódással azonos probléma ezekben a falvakban a folyamatos létszámcsökkenés. Létszámukat már a két világháború közötti időszakban felmérték a szociológusok (a Bánság-Körös Szociális Intézet tagjai). A létszámcsökkenés okai egyrészt a válságos gazdasági helyzetben, másrészt azon szokásnak köszönhető, miszerint a Bánságban minden családnak egy örököse lehet.

Az 1930–1940 közötti időszakról V. Tufescu gyűjtött információkat:

Falvak	1930	1941				
		Összesen	Román	Német	Egyéb	Krassován
Caraşova	2.940	2.875	90	97	110	2.570
Clocotici	1.074	1.058	8	4	46	1.000
labalica	339	332	14	-	18	300
Lupac	826	898	14	48	16	720
Nermet	646	646	-	2	4	640
Rafnic	716	648	22	-	16	610
Vodnic	489	444	2	-	2	440
Összesen	7.030	6.901	250	151	220	6.280

1 M. N. Radan 1998-as terepmunkája sok új adatot szolgáltat az Ulmja és Ibiste településeken élő krassovánokról.

A fentiek alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy a különböző falvakban csökken a létszám, kivéve kettőt, Lupac községet, ahol enyhe növekedés észlelhető, és Nermet községet, ahol úgy tűnik, hogy a létszám állandó. Ezzel a helyzettel kapcsolatban V. Tufescu kifejezi azon aggodalmát, miszerint: „ebben a helyzetben a krassovánok kis közösségét az eltűnés fenyegeti a létszámcsökkenés miatt, annak ellenére is, hogy olyan nagy kitartást tanúsítottak a beolvadás ellen” (Tufescu 1941: 508–509).

Az idő múlását a következő népszámlálási adatok is bizonyítják:

1977. jan. 5-ei népszámlálás

Község	Népesség
Carașova	3.829.
Lupac	3.419
Összesen	7.248
%	100

1992. jan. 7-ei népszámlálás

Község	Falu	Népesség összesen
Carașova	Carașova	2.629
	labalcea	277
	Nermet	644
Lupac	Lupac	1.084
	Clocotici	1.013
	Rafnic	642
	Vodnic	482
Összesen 6.771		
Amelyből autohton népesség (krassován) 6.138 = 90,65%		

Részletesebb kép kialakítása érdekében hasznos a következő táblázat:

Sor- szám	Év	Lakosok száma/ Települések							Lakosság összlétszáma
		K	N	J	KI	L	R	V	
1.	1831	3.729	649	524	1.329	933	958	699	8.866
2.	1851	3.959	640	500	1.320	937	982	663	9.001
3.	1865	3.870	649	513	1.200	621	920	538	8.311
4.	1896	3.339	679	512	1.161	866	728	473	7.758 ⁵
5.	1927	3.028	670	400	1.200	821	750	600	7.469 ⁶
6.	1930	2.945	643	344	1.073	850	720	493	7.068
7.	1977	2.815	698	316	1.096	1.112	733	479	7.248
8.	1992	2.629	644	277	1.013	1.084	642	482	6.771

A táblázat alapján levonható az a következtetés, hogy a népesség csökkenése folyamatos, még annak ellenére is, hogy az utóbbi népszámlálási adatok alapján a létszám állandónak tűnik. Ez azzal magyarázható, hogy az utóbbi népszámlálások más etnikumúak létszámát is tartalmazzák: magyarok (27), szlovákok, de legfőképpen cigányok (187), németek (29), ukránok (5), rutének (1), csehek (4), makedorománok (2), görögök (1), oroszok (1), vagyis összesen 258 (3,85 %). Ehhez a román nemzetiségűeket is hozzáadva, összesen 633 (9,35%). Ezen adatok az 1992-es népszámlálásra vonatkoznak. Ennek ellenére azt is figyelembe kell venni, hogy az 1997-es népszámláláshoz képest (ez összesen 375 román nemzetiségűt – 5,18%, és 336 – 4,63% más etnikumú egyént foglalt magába, összesen 711 fő – 9,81%) a többi nemzetiség létszámában csökkenés észlelhető. Következésképpen elmondható, hogy az adatok alapján a Romániában élő horvátok száma hozzávetőlegesen 4200 személy, azaz 0,02%-a az állam összlakosságának. Ezek közül 3682 személy Krassó–Szörény megyében és 299 Temes megyében él (Radan 2000: 14–32).

A 2007-es évre Carsova község helyi Tanácsa a következő adatokat bocsátotta közre:

Község	Település	Népesség	Férfi	Nő
Carasoava	Carasoava	2.437	1.223	1.214
	Iabalcea	227	121	106
	Nermet	596	292	304
Lakosság összlétszáma		3.260	1.636	1.624

2007-re azt figyelhetjük meg, hogy a három falu létszáma folyamatosan csökken (3260 lakos) az 1992-es népszámlálási adatokhoz képest (3550 lakos).

A nyelvhasználat problémája ennél sokkal komplexebb, mivel nem egységes, mind a hat faluban más-más nyelvjárást beszélnek, Iabalceaban a román nyelvet beszéli, annak ellenére is, hogy a lakosok krassovánoknak vallják magukat. A bolgár eredetű szláv kutató, Miletic, valamennyire fényt derített erre a problémára. Megfigyelései szerint a krassován nyelvhasználat nem bolgár eredetű, hanem szerb-horvát, mégpedig a Kosovo-Reseva dialektuscsoport része. Ennek a nyelvhasználatnak a földrajzi elterjedése nagyon kiterjedt, ugyanis a Dunától, a Timoc és Morava között, az albán határig húzódik. Ezen a területen Prizentől dél-nyugatra és a Mierla-fennsík szomszédos katolikus élt (Petrovici 1935: 1–18).

A nemzetiségi hovatartozás szempontjából is érdekes a helyzet, mivel a 19. században a hatóságok bolgároknak nyilvánították őket, a 20. században pedig horvátoknak. Ezt a felismerést alátámasztja az is, hogy az 1977-es népszámlálás alkalmával a krassován településeken 6453 horvátot és 84 szerb nemzetiségűt jegyeztek be. Tulajdonképpen ezen a területen az 1990-es évig nem is volt lehetőség arra, hogy bárki is krassovánnak vallja magát (nem létezett ilyen mező a kérdőíven), többségüket meg sem kérdezték etnikai hovatartozásukról, csak beírták horvátoknak, ha pedig valaki nagyon ragaszkodott hozzá, akkor legfennebb szerbnek vagy más nemzetiségűnek jegyezték be. Ki kell még hangsúlyozni azt a tény is, hogy növekedésben van azok száma, akik a horvát nemzetiségűnek vallják magukat. Ennek a helyzetnek a kialakulásához hozzájárult az is, hogy így nagyobb figyelmet és számos könnyítést kaptak Hortvátország részéről (ezek közül a legfontosabb a horvát állampolgárság megszerzése, amelyet

az útlevígelénylés során kaptak meg és vízum nélkül utazhattak Nyugat-Európába). Másfelől viszont a szerb hatóságok semmilyen stratégiát nem dolgoztak ki ennek a helyzetnek az orvoslására. Még azt is figyelembe kell venni, hogy Románia gazdasági helyzete az 1990-es években² is hozzájárult ahhoz, hogy egyre többen kezdték horvátnak vallani magukat, annak ellenére, hogy erről nem voltak meggyőződve (Radan 2000: 14–32).

Ugyanazon események sorozataként kell említeni Jugoszlávia függetlenedését 1992 elején, mint azt is, hogy a horvát nemzetiségűek megalapították saját szervezetüket, a *Romániai Horvátok Egyesületét*, amelynek elnöke és parlamenti képviselője Mihai N. Radan.

A nyelv és a szokások mellett a viselet hordozza egy népcsoport sajátos vonásait. Ugyancsak ez az a terület, amelyen sok olyan elem fedezhető fel, amelyek más népektől vannak kölcsönözve vagy olyan elemek, amelyek a kulturális interferenciák révén honosodtak meg. Ezen elemek jelenléte ellenére mégis megőrződik az a bizonyos valami, amely minden kultúra sajátja.

Traian Simu átfogó kutatásai a román kultúrával való kapcsolatot illetően azt bizonyítják, hogy a krassovánok népviselete tulajdonképpen román, kivételt képez ez alól az asszonyok viseletében a fején horható *conci* és a *fota*. Ezzel kapcsolatban azt írta még, hogy: „ezzel azonos *conciot* viselnek a Hátszegben és Krassó-Szörényben a nők, a *fota* pedig egész Románia területén honos” (Simu 1939: 102).

Annak ellenére, hogy a román hatás számottevő, ez a népcsoport nagyon jól meg tudta őrizni hagyományait és szokásait, sajátos anyagi és szellemi kultúráját.

A viselet vonatkozásában még elmondható az is, hogy annak ellenére, hogy a román viselet sok eleme felfedezhető benne, ugyanakkor megőrizte sajátos jellegét is azáltal, hogy a viseleten felfedezhető díszítésmotívumokat nem vette át, és a fejdíszeknek is sajátos karakterük van.

Természetesen az idők folyamán megakadályozhatatlan külső tényezők hatására, a román népviselet bizonyos elemeit átvették, másokat viszont helyettesítettek más praktikus elemekkel, melyek alkalmazkodtak az újabb körülményekhez. Az új elemeket mély szellemi jelentésekkel igyekeztek felruházni.

2 Resita iparnegyede lehanyaglik, a gyárak csökkentik aktivitásukat, sokan munkanélküliek lesznek.

A következőkben áttekintjük a krassovánok viseletének elemeit, változását és jelentéseit, melyeknek köszönhetően ez a viselet egyéni tulajdonságokkal rendelkezik.

A férfiviselet

A férfiviselet nem annyira látványos, mint a női (Lungu 2000: 8). A viselet darabjai hasonlók a román férfiak viseletével, megnevezésük is román.

A férfiak egy térdig érő hosszú inget viseltek, amit *kosulianak* neveztek. A gallér hímzése fekete vagy piros színű volt, lehetett esetleg még színes, ugyanúgy, mint az ingujjak. A nadrágot úgy nevezték, hogy *gatie*, ami egy fehér színű bokáig érő bő nadrág. Az úgynevezett *obile*-k különböző színűek voltak, legjobban a fehér színű zoknit kedvelték, ami gyapjából készült. A térd felőli felső részén egy sajátos díszítés található, aminek *ciurata* a neve.

Hétközben topánkát viseltek, ennek hegyes orra volt, amit *gurganinak* hívtak. Vasárnap és az ünnepnapokon csizmát vagy bakancsot húztak a lábukra. A derekukra ugyancsak gyapjából készült övet tettek, amit úgy neveztek, hogy *bracir/kanice*. Ezenkívül viseltek még egy másfajta övet is, a *praktika*-t.

Az ingen *pieptart* viseltek, ami bőrből készült, fehér színű volt, a galléron és a széleken díszítések voltak színes rajzokból, az uralkodó szín a piros és a fekete volt. Ritka volt a fekete színű suba, ugyanis erre a kontraszt kedvéért világos színű díszítéseket kellett alkalmazni. Ezeket a subákat nagyon fényes kövek és melltűk ékesítették.

Az idős férfiak egyszerű és díszítőmotívumok nélküli subákat viseltek. Esős, rossz időben *mânecart* viseltek, amely ugyancsak fehér gyapjából készült, díszítés nélkül.

Télen világos színű harisnyát viseltek, ugyanúgy mint a románok, báránybőrből készült *mellényt*, utazáshoz pedig az ujjas subát és fehér posztónadrágot. Nyáron egy kisebb kalapot tettek a fejükre, amelyet télen a *clabalutulnak* nevezett báránybőrsapkával helyettesítettek. Fagy idején az úgynevezett *pacliat* használták, ami bokáig ért, ez nyáron takaróként szolgált (Tufescu 1941: 502–505, Simu 1939: 102, Lungu 2000: 8).

A női viselet

Ennél sokkal bonyolultabb a női viselet, amely faluról–falura is eltéréseket mutat (Lungu 2000: 8–9). Traian Simu készített erről a viseletről egy részletes leírást még abban az időben, amikor használatban volt: „a krassován nőknek egy olyan hosszú ingük van, amely bokáig ér, a mellén és az ujjakon ki van hímézve. Erre az ingre veszik fel a fotát, ami deréktól térdig ér, ezt nevezik úgy, hogy *keca*, azaz *cheta* (fota), ami tulajdonképpen egy fekete színű rakott szoknya keskeny hímzéssel. Erre a gyapjából készült fotára esztétikai okokból ezüstszálakat szoktak tenni.

A fotát körületekerik a testen, amíg a két vége összeér, ezután egy olyan övvel kötik meg, amit úgy neveznek, hogy *kanica*. Erre szokták tenni még a *brăciet*. A módosabb nők a mellükön *tallérokat* viselnek, vagy pedig ezüsttel vagy arannyal díszítik. Nyáron, hétköznap nagyrésztük nem visel lábbelit vagy topánkában járnak, amihez fehér zoknit húznak. Vasárnap és az ünnepek alkalmával majdnem mindenki bakancsot visel. Télen báránybőrből készült díszített mellényt viselnek, esős időben pedig gyapjából készült ujjast. A férjes asszonyok a fejükön az úgynevezett *kopat* viselik, ami szépen ki van hímézve. Ez a férjes asszonyok jellegzetes viselete, amit egy kendővel takarnak le, ez azt az érzést kelti, hogy a kendő alatt két szarv található. A lányok kendőt viselnek, de sosem vasárnap vagy az ünnepnapokon, akkor ugyanis színes pántlikákat és virágokat fonnak a hajukba. Az eladó lányok ezüstözött koszorút viselnek a fejükön, a derekukon pedig övet, amelyen kapcsok vannak, ezt fehér gyöngök díszítik...” (Simu 1939: 103).

Más néprajzi tájegységekhez hasonlóan a krassovánok is ragaszkodnak népviseletükhöz. Ezt a hagyományt legfőképpen a nők őrzik. Itt is, ugyanúgy, mint más vidékeken, változások mentek végbe a hagyományos népviselet terén. Mivel ez régi bányászvidék, ahol vasfeldolgozó üzemek is találhatóak, így a falusi munkaerő 60-70 %-át az ipar szívta fel. Ez az egyik legfontosabb tényezője annak, hogy a férfiak lemondtak a viseletükről és városi ruhákba öltöztek. A nők megtartották viseletüket (ami az 1990-es években érte el a művészi díszítés legfelsőbb fokát), de lemondtak bizonyos viseletdarabokról (Pleșa 1975: 71–72). Még jelenleg is felöltöznek népviseletbe a vasárnapi templomozásra, ünnepnapokon, és más alkalmakon, esküvőkön. A krassovánok nagy része már lemondott erről az igen bonyolult népviseletről. A legújabb kutatások szerint a krassovánok népviselete a következő darabokat tartalmazza: bokáig érő *poale/pole*, ami a hátsó

részén aprón van berakva. Ebből az okból kifolyólag a nőknek kis lépéseket kell megtenniük, hogy a berakások ne szakadjanak el.

Az asszonyok rövidebb és ráncosabb szoknyát viselnek. Erre egy fekete színű fotát vesznek fel, aminek keskeny himzés van a szélén. Fölül egy derékig érő inget öltenek, amit *kosulija*-nak hívnak. Az ingujjakon és a mellen sűrűn van díszítve fekete, piros, zöld és kék motívumokkal. A gallér széleit egyszínű mintával külön díszítik és ezt később helyezik rá az ingre. A menyasszonyok és nagylányok viseletéhez még hozzájárul az *agrljak*, egy ezüstpénzecskekkel, arannyal és sokszínű gyöngyökkel díszített nyakdísz. Ezeket egy nagy vászondarabra erősítik rá, majd a vászon szélére csipkét varrnak (Lungu 2000: 7–8).

Fontos helyet foglal el az öltözködéskultúrában a fej díszítése. Ez a része a viseletnek a legrégebbi időktől foglalkoztatta a viselőit. A román népviseletben is, mint ahogy más népcsoportok esetében is, ez strukturális és tipológiai szempontból is sokrétű probléma. Ez a fejviselet hasonló az ország többi részén is használatos fejdíszítéshez, és hozzátartozik a kendő is. Más tájegységekhez tartozó viseletekhez hasonló módon változik a fejdíszek használata is, ezek kapcsolatban állnak az életkorral, a családi állapottal, az eseménnyel, az évszakkal és a társadalmi helyzettel.

Hétéves korig a lányok hajviselete közönséges volt, kicsi korban egészen rövidre vágott haj, majd fokozatosan, ahogy nőttek, két copfba fonták a hajukat, amelyeket a hátukon viseltek. Évszaktól függően viseltek sapkát, kendőt stb.

Tíz-tízennégy éves korig egyetlen hosszú hajfonatot viseltek, amit vagy hátraengedtek vagy kontyban viseltek a fejük tetején. Manapság hajadon fővel járnak, amikor csak az időjárás engedi. A hagyomány viszont megkívánja, hogy valahányszor a templomba mennek vagy közös ünneplésekre, a fejüket befödjék. Benec Ana 80 esztendősen lupaci lakos azt nyilatkozta, hogy: „ezek a mai lányok nagyon bűnösök. Az én időmben egy férjhezmenendő lány csak akkor járhatott hajadonfővel, ha pártát viselt. Ma még kiengedett hajjal is lehet látni őket.” A párta, egy koronához hasonló fejdísz, ma már nagyon ritka kiegészítő. Ezt vörös vagy kék, néha fekete 7-10 cm széles vászomból készítik. Az anyagot ráerősítik egy- vagy két részből álló kör alakú drótra, amely a fej alakját követi. Erre varrják rá színes gyöngyökből a virágmotívumokat. A párta alsó szélére körbe kerek két vagy három sorba arany- és ezüstpénzecskek vannak varrva, amik a homlokra és a hajra esnek.

Ma már kevés ezüstpénz van ezeken a hajdíszeken, nagyrészt a második világháború utániakat használják. Régebben ennek az volt a szerepe, hogy a lány anyagi helyzetét jelképezze. „A hajban levő pénzek számából lehetett tudni mennyire gazdag a lány” (Pleșa 1975: 71–71), meséli el a 78 éves Filca Margareta. Következésképpen elmondható, hogy a férjhezmenendő lányok legfontosabb fejdísz a párta volt, amelyet az esküvő napjáig viseltek (Lungu 2000: 8).

Ennél sokkal bonyolultabb a háromnapos esküvő alatti hajviselet. Megkülönböztető jelként a menyasszony az esküvő első napjain egy cilinderalakú koronát visel, amit úgy neveznek, hogy *venac*. Ennek az alapja ezüstoffal, amelyre színes gyöngyöket, tükördarabokat, művirágokat erősítenek (Pleșa 1975: 73). Más etnikumokhoz hasonlóan, a menyasszony fejdíszéhez hozzátartoznak még a fehér vászondarabok is, ezeket a szertartás ideje alatt is viseli, egészen addig, míg „kimennek a vízre”. Egy igen érdekes rítus után a virágból készített hajdíszek helyére a konty került, amit úgy neveznek, hogy *carp/krpa* (négyyszögletű, az elülső oldala magasabb) (Lungu 2000: 8).

Ez a fejdísz volt a fiatal házasszonyok megkülönböztető jele, tehát fontos szerepe volt, mivelhogy ez különböztette meg a férjhezmenendő lányokat a fiatal asszonyoktól. Attól a pillanattól kezdve, hogy a szülők és a násznagyok a menyasszony fejére helyezték a kontyot, ennek nem volt szabad kimennie a „világba” és nem volt szabad, hogy valaki idegen meglássa, anélkül, hogy a konty a fején lett volna.

Az asszonyok csak este, lefekvés előtt vehették ezt le a fejükről, de ezt sem a férfi szeme láttára (Ianesca Maria, 82 éves, Rafnic). A hagyomány arra kötelezi a nőket, hogy mindig viseljenek kontyot. Ezzel együtt a fiatal asszony megváltoztatja a hajfésülését is, amelyet halála napjáig hűségesen betart. Ezt a kontyot a következőképpen készítik el: a haját három egyenlő részre osztják, mindháromból egy-egy hajfonatot készítenek, mindegyiket megcsavarják (Pleșa 1975: 73–75), ezek közül kettőt a halánték fölé erősítenek hajtűkkel úgy, hogy szimmetrikusak legyenek, a harmadik konty a tarkó fölött helyezkedik el. A *carpa* trapéz alakú, a nagy alapja elől helyezkedik el, a homlok fölött, ezt egy darab nagy vászomból állítják elő. A *carpa* a konty alakját hivatott megerősíteni és megtartani. Ez a fejre helyezve úgy néz ki, mintha két szarvat takarna. A két szarv alá dugogatják be a megfésült haját.

Innen származik az a jól ismert kifejezés, hogy: „valakinek a lánya férjhezment, mert láttam, hogy szarvat visel” (Lungu 2000: 8). A homlok tincseket viseltek, ezeket forró szeggel csavarták meg.

A „hétköznapi” kontyot vastagabb pamutvászonból készítették, míg az ünnepi fejviseletet vékony vászonból, amelyet apró gyöngyökkel díszítettek. Az idősebb asszonyok fehér vászont viseltek, erre kétfelől keskeny anyagot varrtak, amely hímzéssel volt díszítve. Ezt a két anyagdarabot úgy hívták, hogy *usca*. Ma már nagyon ritkán viselik ezt a kiegészítőt. A fej díszítését ma már csak a fésülés technikája őrzi. A konty megerősítésére gombostűket és kendőt használtak. A kontyot ezekkel a gombostűkkel erősítik a fejhez. Régebb a gombostűk gombjait aranyból, ezüstből, drágakövekből és féldrágakövekből készítették. Ez jelképezte a vőlegény gazdasági helyzetét, ugyanis ő ajándékozta a menyasszonynak, azon a napon, amikor a menyasszony a fátlyat lecserélte a kontyra (Baniec Ana, 80 esztendő, Lupac). A konty feltűzésére használt tűk gombjait ma már színes üvegből illetve műanyagból készítik. A kendő széle, amelyet a kontyra tettek rojtos volt.

A kendőt az idősek otthon szőtték gyapjúból. A fiataloké világos színű volt, míg az öregeké sötét színekből állt. Feketét csak azok viseltek, akik gyászoltak. Halál esetén a nők fejére fehér színű kendőt helyeztek. A korporsóba a párnára tettek egy második kendőt, amely a színével jelezte a halott életkorát, a fiatalok világosabb színűt, míg az idősebbek sötét színűt kaptak. A kendő felfogása a kontyra kétféleképpen történt, ha a konty díszes volt, akkor úgy helyezték rá a kendőt, hogy az csak a konty hátsó felét takarja el, ha pedig egyszerű volt a konty, akkor a kendő teljesen elfődte a kontyot. A kontyot csak egyféleképpen fődtek be a kendővel: a kendő negyedét behajtották a széleken, a kontyra helyezték úgy, hogy két széle a háton volt és a másik két széle az arc mentén, ezeket felemelték és a tetején összekapcsolták a konty mögött.

A kendőnek ezt a fajta használatát bár nehéz leírni, mégis nagy fontossággal bír. A kutatások azt bizonyítják, hogy a fej ilyen fajta befödése rokonságban áll a test többi részének és az arc befödésével, amelyet ázsiai és szláv népcsoportok használtak vagy amely török közvetítéssel került át a balkán népek viseletébe.

A fejviselet újabb keletű, valószínűleg a két világháború közötti korból származó, kisebb kendő csipkével a szélein.

A városiasodás hatása az ipar fejlődésével arányos, ez vezetett a nők emancipációjához. A nők nem mentek többé a városi piacra hagyományos fejviselettel. A kendő használata sokkal egyszerűbb lett azáltal, hogy a kendőt csak hátul a tarkó alatt kötötték meg. A kendő alatt három copf található kontyba kötve. Annak érdekében, hogy a három hajfonat jobban látszódjon, a hajfonatba gyapjút tesznek (Pleșa 1975: 74–76).

Bár sok nőnek van kendője, ezeket ne mindig használják. Ez egy ugyanolyan sajátos jel, mint a nyakban található színes gyöngyök. A kendő általában szokványos, kereskedelemről vásárolt öltözetdarab, ami attól lesz egyedi, hogy a két, illetve három konty található alatta. Ezeket a kendőket általában külföldről szerzik be. Minél több kendője van egy lánynak, annál jobb szemmel nézik a faluban (Lungu 2000: 8). Egyrészt a kendő a családi helyzetet jelöli, másrészt viszont a falubeli hovatartozást, amelyet csipkék alakjából és számából lehet megtudni (Pleșa 1975: 76).

A nők már nem öltöznek hagyományos népviseletbe, de amikor mégis megteszik, akkor arra törekednek, hogy minél egyszerűbb legyen. Ezt nevezzük „egyviseletnek”. Tehát határozott *nem* a népviseletnek, és határozott *igen* az egyforma blúzra, cipőre, ruhára. „Nem is tudom – mondja Zorita, zagrebi fogorvostan-hallgató – hol találtak annyi egyforma cipőt és blúzt”. A szabásmintát vagy a hímzésmintát nem kölcsönzik. Azt el kell „lopni”. Volt olyan eset is, hogy valaki nagyon „szerelmes” lett a függöny hímzésmintájába és nem tudta megszerezni többszöri látogatás alkalmával sem, ezért éjjel az ablakhoz lopódzott és lefényképezte. A probléma nem az, hogy ki a „legek legje”, hanem az, hogy melyik egyforma a „legek legjével” (Luca 1998: 129).

A viselet ilyen irányú változása ellenére elmondható az, hogy ez a népcsoport megőrzi konzervatív mivoltát, ugyanis az utánpótlás a közösségen belül marad, nem irányul kifelé. Ezt a gondolatot továbbvive megfigyelhetjük azt is, hogy a női viselet legrepresentatívabb eleme, a fej díszítése (ez örökíti meg a női élet legfontosabb szakaszait) habár megváltozott, nem veszített jelentőségéből.

Összegzés

Következtetésképpen elmondható, hogy a krassovánok etnolingvisztikai hovatartozása még sok vitára adhat okot. Ők krassovánoknak vallják magukat, a szerbekkel szemben pedig horvátoknak (Simu 1939: 139). Történelmi szempontból a kutatóknak nem sikerült kideríteniük, hogy honnan származnak és milyen időperiódusokban telepedtek le. Nyelvi szempontból nem vonható le pontos következtetés a származást illetően. Kétségtelenül a dokumentumok tanulmányozásán alapuló kutatásokban (Rozkoš 1999: 69) lehet némi igazság. A jövő kutatásainak a feladata, hogy

a sok kérdéses problémát megoldják. Fontos figyelembe venni a kisebb kulturális elemeket is, amelyek nagyon is beszédeseek. Legfőképpen az idő területén lehet újabb eredményekhez jutni az értelmiségiek révén, akik ebből a közösségből kerültek ki és folyamatosan leveleztek a román és idegen kutatókkal. Ezekből a levelekből lényeges adalékokat tudhatunk meg az erkölcsről, a szokásokról és a szóbeliségről.

Szakirodalom

DELEANU, M. M.

1999 *Însemnări despre carașoveni. Interferențe lingvistice și culturale specifice Europei Centrale*. Editura Bantica, Reșița

KONING, C.

1999 Prefață. In: *Minorități între identitate și integrare*. Editura Trinom, Arad, 5–7.

LUCA, G.

1998 Muncă, bani și etică la carașoveni. *Analele Banatului* IV. 125–130.

LUNGU, A.

2000 Carașovenii între tradiție și noutate. *Timisiensis. Revistă a Centrului de Cultură și Artă a județului Timiș* II. (1) 7–9.

PETROVICI, E.

1935 *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. București

PLEȘA, T.

1975 Găteala capului în portul popular femeiesc al crașovenilor. *Tibiscus Etnografie Timișoara*. 71–77.

RADAN, M. N.

2000 *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*. Editura Anthropos, Timișoara

ROZKOŠ, Pavel

1999 Minorități etnice slave din vestul României. In: *Minorități între identitate și integrare*. Editura Trinom, Arad, 67–68.

SIMU, T.

1939 *Originea carșovenilor. Studiu istoric și etnografic*. Editura Corvin, Lugoj

TUFESCU, V.

1941 O măruntă populație balcanică: Carașovenii. *Balcanica* IV. 503–529.

VĂRĂDEAN, V.

1892 *Datele unei statistici magheare*.

Az aradi izraelita hitközségek 1849 és 1918 között

Az 1848–1849-es szabadságharc leverését követően az aradi izraelita hitközség azonnal az új Habsburg hatóságok (beleértve a rendőri felügyeletet) közvetlen ellenőrzése alá került. A kormányzók kötelezték a hitközségi tagokat az illetékes területi közösséghez való csatlakozásra, ezáltal igyekeztek biztosítani a zsidóság felügyeletét. Az aradi reformista hitközséget megszüntették. Az elnyomó intézkedéseken túl a hatóságok a hitközségi rendszer átszervezésére is rátértek. Ezzel az átszervezéssel kapcsolatosan 1851-ben egy értekezletet hirdettek meg Pesten, a kormányzat székhelyén. A Sacher kormányzati tanácsos elnöksége alatt tartott gyűlésre az aradi hitközség képviselőit – ismeretlen okokból – nem hívták meg. Az ekkor kidolgozott tervezetből semmi konkrét nem valósult meg. Ugyanígy a többi hivatalos, vagy hitközségi forrásból kiinduló törekvésnek sem sikerült megváltoztatni a kialakult helyzetet. Lényegében folytatódott a közösségi vezetőség hivatalos úton történő kijelölése, anélkül hogy tagadnánk e vezetőknél a zsidók érdekeit előtérbe helyező próbálkozásait.

Posztív változás következett be Aradon az 1861-es politikai elmozdulásokkal egyidőben. A liberálisabb légkört kihasználva az aradi hitközség tervbe vette, hogy az utóbbi évtizedekben körvonalazódó változásoknak megfelelően saját alapszabályzatot dolgoz ki és léptet érvénybe.¹ Az új alapszabályzat legfontosabb intézkedése a hitközség demokratikus rendszerének visszaállítása, az aktív és passzív szavazati joggal bírók körének kiszélesítése, valamint a szociokulturális tevékenységek serkentése volt. Ugyanekkor mégis kiélesedtek a régóta létező nézetkülönbségek a

1 Ben Chanaja. 357/1861.

reformok hívei és a konzervatív elemek között. Finger Ignác hatóságokhoz címzett ismétlődő panaszai jelezték a hitközségen belüli szembenállást a Chorin Áron egykori rabbi szellemiségét máig is őrző és követő fő vonal, valamint egy elkülönülő kis csoport között.²

Valójában a gyülekezeti tagok nagy többségének támogatását élvező hitközségi vezetőség semmibe vette a konzervatívok akcióit, ezeknek nem sikerült semmilyen direkt támogatást szerezniük a hatóságok részéről. Steinhardt rabbi megtagadta, hogy aláírja annak a 121 konzervatív rabbinak a – Bécsben zajló úgynevezett messiási jelenség alkalmával publikált – nyilatkozatát, amely azt próbálta bizonyítani, hogy az izraelita vallás valójában két különálló ágra szakadt. A konzervatív elemek elleneztek egy egyetemi szintű rabbiképző intézet létrehozását, arra hivatkoztak, hogy ez ellentétes lenne az izraelita vallási törvényekkel. 1865 őszén Nagymihályban (Michalovce – Szlovákia) gyűlt össze konzervatív rabbik egy csoportja, s a valamikori Szanhedrin mintájára kilenc pontba foglalt határozatot hoztak, amelyben egyértelműen elutasították annak a vallási reformnak az összes elemét, amely Aradon már hosszú ideje, Chorin Áron rabbi tevékenységétől kezdődően érvényben volt. Az említett rabbik még a zsidók emancipációs terveiről is mélyen hallgattak, pedig e törekvésekről a Chorin Áron 1848-ban Pesten post mortem megjelenő *Sollen die Juden Bürger werden* című tanulmánya többek között alapkövetelményként beszélt. Az övével azonos szellemiségű tanulmány jelent meg 1844-ben Aradon Friedmann Ábrahám rabbi tollából *Az izraelita nemzetiség védelmezése* címmel. Az aradi közösség mellőzte, egyszerűen érvénytelennek tekintette a nagymihályi zsinat határozatait. Ugyanígy viszonyultak a konzervatív pozíciók harcra megtartására létrehozott Hitőr Egylet kéréséhez is (Venetianer 1901: 494–500). A két irányzat között egyre erősebben elmélyülő nézetkülönbségek következtében 1868. február 6-ára Pestre hívtak néhány zsidó vezetőt azzal a szándékkal, hogy előkészítsenek egy, a közösségek modern működési szabályzatát kidolgozó kongresszust. Mindjárt az elején leszögezték azonban, hogy a szigorúan vallásos kérdések nem képezhetik megbeszélés tárgyát. Ezen a tanácskozáson az aradi közösséget Walfisch Pál képviselte.³

A jelenlévők reformista többsége – akik az 1867-es kiegyezés utáni hivatalosságok közvetlen támogatását élvezték – az illető irányzat hívei számára előnyösebb választási szabályzatot juttatott érvényre. Egészen odáig mentek, hogy megfellebbezték a rabbik és egyéb közösségi alkalmazottak mind aktív mind passzív szavazati jogát. Hosszas viták előzték meg a határozat végleges elfogadását.

Aradon a kongresszust megelőző választási hadjárat nem fajult el, mint más helyeken, azonban itt is jelentek meg olyan hangok, amelyek kritizálták a szabályzat bizonyos előírásait. Az *Izraelita Közlöny* egy olyan, Aradról érkező levelet közölt le, amelyben az aláíró kifogásolta a közösségi alkalmazottak kizárását a szavazásból, és kérte, hogy a rabbik számára legalább az aktív szavazáshoz való jogot biztosítsák.⁴

A szabályzatnak megfelelően az Arad vármegyében és városban működő hét hitközségben az adott időpontban 452 bejegyzett választó volt. Ezek közül 258 (57,07%) tartozott a városhoz, és 194 (42,52%) lakott vidéki környezetben. Hivatalos adatok állnak rendelkezésünkre a szavazók társadalmi összetételéről.⁵ Ez a statisztikai közlemény nem említi meg a rabbikat, szám szerint kettőt, őket csupán utólagosan jegyezték be a választók közé.

Kategória	Választók száma	Százalék
Rabbi	-	-
Orvos, ügyvéd, mérnök	5	1,10
Kereskedő	222	49,11
Kisiparos, mesterember, gyáros	59	13,05
Kocsmáros, vendéglős	44	9,73
Földműves	29	6,41
Földbérlő, gazdálkodó, intéző	68	15,04
Tanító, kántor	22	4,86
Magántulajdonos	3	0,66
Író, művész	-	-
Összesen	452	6

2 Magyar Országos Levéltár, Budapest (a továbbiakban: MOL). D 3, 15–25.466, 45.978, 102.184/1864

3 *Magyar Izraelita* V. (7) 1868. február 14. 55.

4 *Izraelita Közlöny* V. (10) 1868. április 17. 128.

5 *Hivatalos Statisztikai Közlemények* II. (1) Pest, 1869: 180.

A kongresszus 220 mandátumának elosztásakor az aradi hitközségnek két hely jutott, míg a vármegye hitközségeinek közösen egy.⁶

A tulajdonképpeni választási kampány 1868. július 20-a, a hivatalos egybehívás időpontja után indult meg. Walfisch Pál a választási kampány során világos programmal állt elő: az aradi választók felé intézett felhívásában egyrésztől üdvözölte a zsidók közelmúltbeli politikai és jogi emancipációját, másrészt pontosított néhány követelést. Ezek között szerepelt egy felsőfokú végzettségű rabbikat és képzett tanítókat biztosító rabbiképző intézet és felekezeti tanítóképző létrehozásának igénye. Walfisch Pál a zsidó érdekeket érvényesíteni tudó központi képviselet létrehozásának szükségességét bizonygatta. Szerepet kapott programjában az iskolai problémák szabályozásának és végső fokon az izraelita kulturális autonómia biztosításának kérdése is.⁷ Természetesen ebben a viszonylatban csupán ugyanazon jogok biztosítását javasolta, amelyekkel a más, az ortodox keresztény és protestáns vallásfelekezetek is rendelkeztek.

Az aradiak választottai Deutch Ignác és Walfisch Pál voltak. Vármegyei szinten a hitközségek képviselője Steinhardt Jakab rabbira hárult.⁸ A választások során nyilvánvalóvá vált a reformisták hangsúlyos többsége, a tanácskozó testületben 132 mandátumot szereztek meg, míg a konzervatívoknak 88 mandátummal kellett megelégedniük. Kiemelt szerep hárult Steinhardt rabbira a reformista táborban. „Kétség nélkül ő volt a progresszív párt legnagyobb támasza, nem csupán a kongresszus plénumában, hanem a közösségi bizottságban, sőt a klubban is” – értékelte az *Izraelita Közlöny*.⁹

A kongresszust (*egyetememes zsidógyűlést*) hivatalosan 1868. december 14-én nyitották meg, amely aztán a várakozásokkal ellentétben 1869. február 23-ig húzódott el. Szakbizottságokat hoztak létre, a két aradit a közösségi bizottságba osztották be.¹⁰ Sajnos a két tábor közötti nézetkülönbség nyílt összeütközéssé élesedett. Emiatt a kongresszus végleges felépítését – a napirend rögzítését is beleértve – csupán 1869. január 28-án sikerült megszervezni. Ezen a napon az alapkérdéshez kapcsolódóan a közösségek

szervezési rendszeréhez kötődően kezdődtek meg a tárgyalások. Steinhardt rabbi volt az első, aki felszólalt e tárgyban, nézeteit hallva az ortodoxok erős tiltakozásba kezdtek. Olyannyira ellenkeztek, hogy végül lármázva hagyták el a termet. A konzervatív küldöttségek kivonulása után gyors ritmusban vitatták meg az alapszabályzatot. 1869. február 5-én, a jelenlévő 116 képviselőből 103 szavazott az izraelita hitközségek szervezeti szabályzatának tervezetére. Február 16-án véglegesen megszavazták a dokumentumot. A következő napokban megbeszélték és megszavazták az izraelita felekezeti iskolák rendszerére és egy újabb kongresszus (aminek az újbóli összehívása végül elmaradt) megválasztására vonatkozó szabályzatokat. A legjobb szónokként értékelt Steinhardt rabbi ezeken a megbeszéléseken is jelentékeny szerepet játszott.¹¹

A kongresszus által megszavazott szervezeti szabályzat előírta, hogy egy adott település összes izraelitája, vagy a gyülekezeti tagok csökkent létszáma esetén egy adott térség is hitközséget alkot(hat). A hitközség élén választott képviselőtestület áll és egy világi elnök. A teljes jogú tagok egy tanácsadó testületet választanak és egy korlátozott számú előljáróságot (*antistie*), élén egy elnökkel. A rabbi a hitközség alkalmazottai, de hitéleti, valláserkölcsi kérdésekben az ő véleményük a mérvadó. A rabbit általános szavazás során választják meg. Kötelezettségei között szerepel az istentisztelet szertartásának lebonyolítása, a fiatalok Talmud szerinti nevelésének előmozdítása, a házasságkötések megáldása, a válások kimondása. Ugyancsak ő vezeti a születési, házassági és elhalálozási anyakönyveket. Viszont nincs joga a vezetőtanácsban részt venni és ennek a gyűlésein csak akkor jelenhet meg, ha valamilyen okból kifolyólag meghívást kap.

A hitközségeket körzetekbe osztották. Arad és a vármegyei egységek a temesvári székhelyű XXIII. körzetbe tartoztak. A fentiek mellett elhatározták egy pesti székhelyű „nemzeti iroda” létrehozását, amely 1871-ben kezdte működését az Izraeliták Országos Irodája néven (Venetianer 1901: 509).

Az alapszabályzat kötelező jellegét az Arad környéki közösségek mindegyike elfogadta, akárcsak a később megszülető törvényeket is. Viszont az ortodoxok vehemensen fellebbeztek kötelező jellege ellen. Az új szabályzattal kapcsolatosan mégiscsak megjelent néhány elzárt kritika Aradon is. Egy gyülekezeti tag, „aki kimondja az igazat” aláírással a *Magyar Zsidó*

6 *Magyar Izraelita V.* (9) 1868. február 28. 69; *Izraelita Közlöny V.* (35) 1868. augusztus 28. 312–320; *Magyar Zsidó I.* (39) 1868. szeptember 13. 320.

7 *Izraelita Közlöny V.* (41) 1868. október 11. 380–382.

8 *Izraelita Közlöny V.* (47) 1868. november 20. 450; *Congress Zeitung.* (10) 1869. január 6. melléklet; *Egyenlőség VII.* (47) 1888. december 9. 6–7.

9 *Izraelita Közlöny VI.* (25) 1869. május 7. 172.

10 *Egyenlőség XXXVII.* (28) 1917. július 21. 17.

11 *Egyenlőség XXXVII.* (28) 1917. június 16. 24.

folyóiratban támadta meg Steinhardt rabbit, azzal vádolva, hogy erőszakos módon akarja a gyakorlatba ültetni a kongresszusi szabályzatot.¹²

A Hitőr Egylet folyamatos ráhatásai következtében a Képviselőház elrendelte a kongresszusi szabályzat kötelező jellegének felfüggesztését (1870).¹³ A következő évben az ortodoxok saját külön szabályzatot hoztak létre. Ez szentesítette a rabbináthus vezető szerepét, és a Sulchán-Áruch törvénykönyv előírásainak elmozdíthatatlanságát. Tulajdonképpen ez a dokumentum egy autonóm, különálló vallás létrejöttét szentesítette, amely a fennállóval párhuzamosan egy újabb központosított szervezetet alakított ki.

A két párhuzamos rendszer megalakulásával egyidőben a lokális közösségek is orientálódni kezdtek. Az 1868–1918-as időszakban Arad környékén a megyei hitközség mellett egy sor más egység is működött a vidéki környezetben. Az 1941-es év zsidóüldözései következtében feldúlt falusi hitközségi archívumok pusztulása miatt nem maradtak fenn pontos adatok ezen vidéki hitközségek számáról. A rendelkezésünkre álló információk és a megmaradt temetők számának alapján körülbelül 30–35 közösségről, vagy legalább helyi képviselőről beszélhetünk. A legjelentősebbek, úgy tűnik, a következők voltak: a Simánd, Buttyin, Kürtös, Kisjenő/Erdőhegy, Nagyhalmagy, Szentanna települések. Ezekhez sorolhatjuk az akkori Csánád vármegyéhez tartozó nagylaki és tornyai hitközségeket is.

Különleges helyzettel találkozhatunk a béli hitközségnél, amely azokhoz a közösségekhez tartozott, amely a két irányzat közül egyikhez sem akart felsorakozni. Ezek az ún. „status-quo ante”-nak nevezett közösségek elutasították mind a kongresszusi, mind az ortodox alapszabályzatot és régi szabályzataikat őrizték meg, hosszú időn át elzártan élve. Éppen csak az alapjait fektették le a hitközségek e harmadik rendszerének az 1914-es esztendőben anélkül, hogy a következő évek zavargásaiban hatékonyan működhettek volna.

Az 1868-as kongresszust követő időszakban Aradon is működni kezdett egy kis ortodox csoport. Újból hangoztatni kezdték a zsinagógában gyakorlott rituáléval kapcsolatos egyet nem értésüket, és épp ezért igényt támasztottak egy „imatársaság” megalapításának engedélyezésére (1869). Kérésük elfogadása jogot biztosított volna nekik arra, hogy egy imahá-

zat nyissanak, ott gyakorolva az ortodox rituálét. A hitközség vezetősége azonban elutasította követelésüket.

A kérdés az 1872–1873-as években vált újra aktuálissá, amikor Kronstein József elnök vezetése alatt megszületett egy ortodox hitközség. Ez a hivatalosított ortodox szabályzatra hivatkozva igyekezett az összes hitközségi szolgálatot a szervezése alá vonni, többek között egy rituális mészárszék megnyitását is tervezte. A neológ közösség gyorsan reagált. Megszavazta az ortodoxok kizárását a zsinagóga, felekezeti iskola, kórház sőt még a Mosóczy-telepen lévő temető használatának haszonélvezetéből is. Ebben az utolsó esetben, a temető ügyében közbelépett a Polgármesteri Hivatal, és azzal az indoklással érvénytelenítette a hitközség határozatát, hogy ez az egészségügyi előírásokkal lenne ellentétes. A többi határozat tekintetében az volt a Polgármesteri Hivatal álláspontja, hogy csupán erkölcsi ráhatások bizonyos formájáról van szó. A feleket arra biztatták, hogy jogi úton keressenek megoldást. Ügyük a minisztérium hatáskörébe került. A következő évekből nincsenek arra vonatkozó adataink, hogy ez az ortodox közösség működött volna.¹⁴ A kérdés 1905-ben vált újra aktuálissá. Aradi ortodox gyülekezeti tagok egy csoportja egy saját hitközség megalakításának engedélyét kérvényezte a budapesti Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól. A miniszter továbbküldte a beadványt az anyahitközséghez, ennek véleményét kérve. A neológ hitközség vezetősége tagadta, hogy meglennének az új szervezet létrehozásához szükséges feltételek. Mivel a minisztérium részéről sem érkezett meg ügyük pozitív elbírálása, az ortodox igénylők egy újabb beadványt nyújtottak be. Kérésük alátámasztására speciálisan vallási doktrínájukból származó bizonyítékokra hivatkoztak. Mind a minisztérium, mind az aradi városi tanács válasza tagadó volt, a kérdést megvitatva úgy értékelték, hogy az ortodoxoknak nincs meg a kellő anyagi fedezetük egy hitközség működtetéséhez.¹⁵

Az ortodoxok ismétlődő próbálkozásai a következő évben mégis valamelyes előrehaladást könyvelhettek el. Sikertelenül megszerezniük egy „imatársaság” szabályzatára vonatkozó hivatalos engedélyt. A szabályzat engedélyezése után néhány napon belül már egy rabbit választottak maguknak a híres pozsonyi rabbicaládból származó Szófer Júda személyében.¹⁶

12 *Magyar Zsidó* III. (18) 1870. május 12. 529.

13 *Magyarországi Rendeletek Tára* V. 1871: 436–446.

14 *Arhiva comunității evreiești din Arad* (a továbbiakban: *Arhiva*) dos. 17, f. 84.399.

15 *Egyenlőség* XXIV. (12) 1905. március 19. 8.

16 *Szombati Újság* I. (7) 1906. február 16. 7, (8) 1906. február 25. 6.

A szinte megoldhatatlannak tűnő nehézségek dacára az aradi ortodoxoknak mégis sikerült elismertetniük közösségük létezését az 1909-es esztendőben.¹⁷ Ugyanebben az évben megnyithatták saját vallási hajlékukat is.

Egyenesen tragikusnak mondható helyzet alakult ki 1913-ban, a korán, 42 éves korában elhunyt Sofer Júda rabbi halálakor. Népes családot hagyott hátra mindenféle anyagi támasz nélkül. A helyi hitközség igyekezett megoldani a problémát, és megszavazta, hogy hat hónapon át betöltetlenül hagyja a rabbi állását, s a jövedelmet a gyászoló családnak adja. Ehhez hasonlóan még azt is eldöntötték, hogy csak azt a jelöltet veszik fel a rabbi helyére, aki hajlandó az elhunyt legidősebb lányát is feleségül venni.¹⁸ Végül 1914. január 16-án Schreiber Joáchim rabbit iktatták be. Ezen az eseményen Vágvölgyi Lajos neológ rabbi és hitközségének küldöttsége is jelen volt. Megjegyzésre érdemes, hogy a hitközség hivatalos nyelve a jiddis lett. A későbbiekben egy külön zsinagóga építését tervezték. 1917. november 9-én a hitközség 38 000 koronát fizetett egy a Preparandiei/Tanítóképző utcán lévő telekért. A zsinagóga tervrajzának elkészítésével és az építkezés kivitelezésével Tabakovics Emil építésztt bízták meg.¹⁹

A zsidó hitközségek soraiban létező torzsalkodások jócskán megnehezítették azt, hogy az izraelita felekezet a keresztény felekezetéhez hasonlóan államilag elismert státust kapjon. Szükséges volt ehhez az autonómia és a bevett vallás pozíciójának megszerzése. Nem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy az 1895-ös esztendőig, azaz a kötelező polgári házasságkötés bevezetéséig a hitközségek bizonyos hivatalos funkciókat is betöltöttek, többek között az anyakönyvek adatainak vezetését. Ez a jog mégsem került vissza mindegyik hitközséghez, hanem csupán azokhoz, amelyeket mint ilyeneket felruházott az állam. Ilyen joguk volt az aradi, zsigmondházi, szentannai, buttyini, simándi és pécskai hitközségeknek.²⁰ Tény azonban, hogy a hitközségek nagy általánosságban az állami anyakönyvezés bevezetése után (1895) is folytatták a saját anyakönyvek beírását.²¹

A bevett vallás státuszának megszerzésére tett első kísérlet (1869) kudarccal zárult. A későbbiekben elsősorban a neológ hitközségek folytatták a próbálkozást, ezek közül is kiemelkedő szerep jutott az aradinak. Igaz,

hogy itt sem volt teljes egyetértés, fel-feltűntek egymásnak ellentmondó hangok. Így 1892-ben a *Zsidó Híradó* újságban egy anonim személy „aradi neológ” aláírással olyan cikket jelentetett meg, amelyben támadta a bevett vallássá tétel gondolatát.²² Az adott időszakban a parlamentben vita folyt a polgári házasságkötésről és „a szabad vallásgyakorlás” kérdéséről. Meg kell jegyeznünk ezzel a törvénytervezettel kapcsolatban, hogy szentesítettné volna a szabad átjárást bármely keresztény vallásról az addig el nem ismert mózeshitű vallásra. Mivel a tervezet bizonyos elemei ellentétben álltak a mózeshitű vallás adott normáival, ezért a zsidó papság – leginkább az ortodox rabbi – ellenérzését fejezte ki a tervezettel kapcsolatban. Ennek ellenére a neológok az 1892-es esztendőben teljes erőbedobással azon munkálkodtak, hogy megszerezzék a „bevett felekezet” címét. Ehhez az akcióhoz néhány ortodox és status-quo hitközség is felzárkózott. Az akcióhoz csatlakozó hitközségek soraiban találjuk az aradi, buttyini, kürtösi, simándi, csermői és pécskai hitközségeket is.²³

A cél eléréséért a keresztények részéről is támogatást kértek, akik nagyrészt megértő állásponton voltak. Buttyinban Deutch Lázár főrabbi kérésére Bogdan Virgil képviselőjelölt kötelezettséget vállalt arra, ha sikerült megszereznie a helyi választói körzet mandátumát, népszerűsíteni fogja a Képviselőházban az izraelita felekezet bevett felekezetté tételének ügyét.²⁴ Ugyanebben az időben hasonló kötelezettséget vállalt Ioan Beleş. A radnai körzetben folytatott választási kampánya során jelentette ki, hogy „személyes kötelességének tartja, az izraelita vallás elismertetéséért vívott parlamenti küzdelmet”.²⁵ Rosenberg rabbi az aradi vármegyei tanács előtt is felvetette ezt a kérdést a vallási rendszerekre vonatkozó törvények engedélyezéséről tartott támogató beszédekor.²⁶

Az izraelita felekezet bevett felekezetté nyilvánító törvény elismerésének útjába azonban még számos akadály gördült. Az alsóházban uralkodó liberálisabb szellemiségnek köszönhetően az 1894-es ülészakon végül megszavazták a tervezetet. A tervezet eljutott a Képviselőházig, ott azonban a konzervatívok nagy része elutasította. A nemmel szavazók

17 *Egyenlőség* XXVIII. (26) 1909. július 4. 12., (25) 1909. július 27. 12.

18 *Magyar Izrael* VI. (6) 1913. július 1. 113; *Egyenlőség* XXXII. (18) 1913. május 4. 12–13.

19 *Egyenlőség* XXXIII. (5) 1914. február 8. 8, melléklet.

20 *Egyenlőség* V. (24) 1886. június 13. 5.

21 *Zsidó Híradó* VII. (2) 1897. január 14. 2.

22 *Zsidó Híradó* II. (10) 1892. március 10. 25.

23 *Egyenlőség* XI. (4) 1892. január 19. 10, (6) 1892. február 5. 10–11, (8) 1892. február 19. 7, (21) 1892. május 20. 5.

24 *Egyenlőség* XI. (3) 1892. január 22. 9.

25 *Egyenlőség* XI. (5) 1892. február 5. 8.

26 *Egyenlőség* XII. (12) 1893. március 24. 10–11.

között volt az aradi Mețianu Ioan püspök is.²⁷ 1895-ben a tervezetet újra megvitatták, s ez alkalommal a Képviselőházban is minimális többséget szerzett. Mețianu Ioan püspök ekkor is nemmel szavazott.²⁸

A zsidóság 1895-től törvény szerint is a magyar nemzethez tartozó egyik vallási felekezet lett, megtörtént a zsidó vallás recepciója. Bizonyos, hogy a már az 1895-től életbe lépő törvény előrehaladást jelentett, biztosítva az izraelita felekezet egyenjogúságát a többi történelmi felekezettel szemben. Mégis, a következő lépés, a felekezeti önállóság biztosítása, nehezen kikerülhető akadályokba ütközött. Ennek kiharcolását nem csupán a többé-kevésbé antiszemita befolyások gátolták, hanem a neológok és ortodoxok közötti ellentmondások is. Míg a neológok a jelenleg érvényben lévő törvényekkel egyetértésben egyetlen izraelita felekezetről beszéltek, addig az ortodoxok két különálló felekezet létét hangsúlyozták és a külön autonómiát hirdették.

Kétségtelen, hogy a neológok sokkal kitartóbban tevékenykedtek az autonómia megvalósításának érdekében. Már az 1896-os esztendőben az elnökök vagy az illető neológ hitközségek küldöttei megbeszéltek az előjegyzéseiket. Ezen a megbeszélésen az aradi hitközséget Bing Vilmos képviselte.

Csakhamar érezni lehetett a helyzet negatív hatásait. Az izraelita felekezetnek adott állami támogatást csökkentették, és ez szinte – Mendel Pál professzor szavaival élve – egyfajta „könyöradománnyal” volt egyenértékű. A mózeshitű felekezetnek nem biztosítottak képviseletet a Képviselőházban, és ennek következtében a keresztény felekezetek szóvivői mellől hiányzott az izraeliták érdekeit képviselő személy.²⁹

A neológok autonómiatörekvése hatalmas lendületet vett az 1908-as esztendőben, követelési programjuk három sarkalatos pont köré csoportosodott: autonómia, a hitközségek állami támogatása a gyülekezeti tagok lélekszámának arányában, valamint a zsidók belefoglalása az 1848-as évi 20. törvénytervezet haszonélvezőinek körébe.

Ez az évtizedek óta nem alkalmazott, de az említett időszakban újra elővett törvény megszabta a bevett vallások kiadásainak az állam általi teherhordozását.³⁰ Belátva, hogy ezek a követelések valós problémákat

képviselnek, több ortodox és status-quo hitközség zárkózott fel az említett mozgalomhoz, ideértve az egységes autonómia gondolatát is. Így 1908-ban a béli status-quo hitközség hivatalosan is nyilatkozatot tett erről.³¹ A legfontosabb tiltakozó akció az 1912-es nagygyűlés volt. Ennek előkészítésében részt vettek a borossebesi, nagyhalmágyi, pécskai, szentannai, világos-galsai, lippai, kisjenői/erdőhegyi, buttyini és természetesen az aradi hitközségek. Az aradi hitközség elnöke, Nemes Zsigmond képviselőtagja volt a gyűlés elnökségének és annak a küldöttségnek is, aki az illetékes miniszternek kézbesítette a beadványt.³² Az 1914-es esztendőben egy újabb beadványt nyújtottak be, amelyhez az Arad környéki hitközségek is csatlakoztak. A kívánt eredményt azonban nem érték el.

Időközben még jobban összekuszálódtak a szálak. Az 1906-os év után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élére új kinevezett érkezett Apponyi Albert személyében. Ez az államférfi kitartott az említett 1848-as törvény érvénybe léptetése mellett. A szükséges tervezetek kidolgozásához érve azonban azt hangoztatta, hogy az izraeliták nem részesülhetnek a törvény előírásaiból, mivelhogy megszavazásának időpontjában a mózesi felekezet nem szerepelt a bevett felekezetek között.³³ Ugyanezt a negatív hozzáállást képviselte 1910-ben utóda, Zichy miniszter is. Ellenben Tisza István, a Munkáspárt vezetője, a későbbi miniszterelnök még ugyanebben az évben a választási kampány során Aradra látogatva igenlő választ adott a helyi zsidók ezzel kapcsolatos kérdésére.³⁴ Utólag egyfajta kompromisszumos megoldásban állapodtak meg. Az 1917-es esztendőben az izraelita felekezet számára elkülönített speciális alap létrehozásáról rendelkező törvénytervezetet nyújtottak be a parlamentben. Ennek jövedelme azzal a juttatással lett volna egyenlő, amelyre az izraeliták a régebbi törvény alapján jogosultak voltak. Valójában a monarchia összeomlásának következtében ezt a tervezetet sohasem szavazták meg.³⁵

Kétségtelen, hogy a zsidó hitközségek többsége súlyos pénzügyi gondokkal küszködött a komoly jövedelmet hozó ingatlan javak hiányának következtében. Az 1868/1869. költségvetési évtől kezdve az állam elkezdett valamennyi államsegélyt juttatni az izraelita felekezetnek. Hosszú éveken át a segély változatlanul 5000 forint maradt. Többszöri szorgalmazás

27 Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. *Főrendiházi Napló* IV. 85.

28 *Zsidó Híradó* V. (19) 1895. október 16. 3–4.

29 *Egyenlőség* XXVI. (39) 1907. február 29. 1–3.

30 *Neue National Zeitung* X. (3) 1908. január 17. 2.

31 *Egyenlőség* XXVII. (20) 1908. május 17. 11.

32 *Egyenlőség* XXXI. (8) 1912. február 25. 1; *Zsidó Szemle* VI. (4) 1912. február. 15. 13.

33 *Egyenlőség* XXV. (50) 1906. december 16. 3.

34 *Egyenlőség* XXIX. (19) 1910. május 8. 1–3; (22) 1910. május 29. 2.

35 *Egyenlőség* XXXVI. 1917. december 22. 1.

után, az 1895-ös évet követően felemelték ezt a nevetségesen alacsony összeget. Ennek ellenére az aradi hitközség semmit sem kapott. A szegény vidéki hitközségek koronában kaptak csekély értékű, jelentéktelen összeget. Így 1912-ben bizonyos juttatások haszonélvezői voltak a borossebesi (400), kisjenői (200), nagyhalmágyi (200), szentannai (200) és kürtösi (250) hitközségek. A béke utolsó évében állami támogatásban részesült a borossebesi (400), kisjenői (200), kürtösi (250), pécskai (400), halmágyi (200) és simándi (300) hitközség.³⁶

Az aradi neológ hitközség a vizsgált időszakban saját erejéből tartotta fenn magát, ennek ellenére gyors fejlődésen ment keresztül, különösen a tanulmányozott időszak utolsó évtizedeiben. A hitközség az 1868/69-es kongresszus előírásainak alapján megszövegezett, 1902-ben véglegesített szabályzat alapján működött. A szabályzatnak megfelelően az aradi hitközség magába foglalta az Arad város területén és (Zsigmondháza valamint Új-Arad település kivételével – ez utóbbit később Temes megyébe illesztették be) a környező hitközségekben élő zsidókat. 1909 után, az ortodox hitközség létesítésével egyidőben, megbomlott ez a szervezeti egység. Az ortodoxok levéltárának nyom nélküli eltűnése nem teszi lehetővé azt, hogy felmérjük gyülekezeti tagjainak számát.

A judaizmus tradícióinak megfelelően a teljes jogú tagok az ún. „ósválasztók” voltak. Ezt a csoportot olyan nagykorú férfiakból állították össze, akiknek legalább három éve a hitközség hatáskörén belül volt az állandó lakhelyük, ha anyagilag jól álltak és elmaradás nélkül fizették a hitközségi adót. 1898-ban a tagok száma 800 főt tett ki, ezek közül 657 volt adófizető. Ez a létszám nagyrészt állandó volt a következő években is. A hitközség nagygyűlése egy 29 tagból álló képviselőtestületet választott, élén egy elnökkel és alelnökkel. Az előjárók mandátuma 3 évre terjedt ki. A választott tagokat a hivatásuk, foglalkozásuk függvényében 5 szakterület valamelyikébe osztották be. A szakterületek vallási, iskolai, pénzügyi, gazdasági és ellenőrző csoportokra oszlottak. Mindegyik testület élén a tagok által választott elnök állt.

Az 1902-es szabályzat 6 évre hosszabbította meg a mandátumot, azzal a kikötéssel, hogy a választottak felét cseréljék le három év után. A tényleges vezetői szövet 39 tagúra bővítették, amelyhez hozzáadódtak az elnökök és alelnökök. A szabályzat szerint a rabbi csak akkor vett részt, ha

36 *Izraelita Közlöny* VI. (16) 1869. május 14. 179; *Egyenlőség* XXXI. (28) 1912. július 14. 5–6.

bizonyos alkalmakkor meghívták. A valóságban azonban, mivel a városban nagy hírnévnek örvendő rabbik tevékenykedtek, ők az egyházközségen belül komoly befolyással bírtak.

Ugyanez az 1902-es szabályzat lecsökkentette a szavazati jog megszerzésének próbaidejét 2 évre, és összekötötte egy legkevesebb 20 koronás évi befizetés kötelezettségével. A szabályzat választási törvényében használt előírásokat követve a felsőfokú képzettségű tagok esetében a felére csökkentették az adózási felső határt.

A közösségi szerepek elosztása lényegében a hagyományos rendszertől függő maradt. A zsinagóga vezetősége például továbbra is három személyből állt. Kiemelt jelentősége volt az iskolaszéknek, amelyben a hitközségi meghatalmazottak mellett jelen voltak a megfelelő profilú társaságok képviselői és persze a pedagógusok is.³⁷

A hitközség élén álló legjelentősebb személyiségek a következők voltak: Walfish Pál, Deutch Ignác, Hirschmann József, Bing Vilmos és Deutch Bernát. Az első világháború kitörése előtti utolsó szavazás Nemes Zsigmond ügyvédet helyezte a hitközség élére, alelnökké pedig Ottenberg Tivadart választották. A világháborút követő óriási változások időszakában Schütz Henrik ült az elnöki székben.³⁸

Időközben a közösségi tevékenység sokszínűvé válása szükségessé tette az adminisztrációs gépezet növelését. Ennek betudhatóan a jegyzői tisztséget főjegyzői rangra emelték. A főjegyző mellé, aki valójában az adminisztráció feje lett, egy aljegyzőt és egy titkárt is alkalmaztak. A kántori tevékenységgel szemben támasztott követelmények növekedése főként a kántori tisztség létrehozását eredményezte. A főkántornak feltétlenül felsőfokú végzettséggel kellett rendelkeznie. Emellé egy alkántori állást is létrehoztak, s ezen kívül egy orgonistát is alkalmaztak. A zsinagóga tulajdonképpen személyzete a hagyományos kereteken belül maradt.

Komoly feladatot rótt a hitközségre a tanulók számának növekedése s még inkább néhány fiatal izraelita szétszóródása különféle, a vallást kötelező tantárgyként oktató intézményekbe. A hitközség azáltal igyekezett biztosítani a vallásoktatást és a vallásos szellemben való nevelést a felekezeten kívüli iskolákban, hogy képzett tanerőket alkalmazott erre. Az első

37 *Az aradi izr. hitközség jelentése 1897–1900 évről*. Arad, 1900 – a statisztikai adatok megtalálhatók az Aradi Zsidó Hitközség Levéltárában (*Arhiva* dos. 15.)

38 *Ben Chanaja* 946/1864, 319/1865; *Szombati Újság* I. 1882. július 16. 233; *Egyenlőség* VII. (22) 1888. június 30. 8, XVI. (19) 1897. május 9. 10, XX. (25) 1903. június 21. 8, XX. (9) 1903. március 1. 10, XXVIII. (23) 1909. február 13. 10.

problémák akkor jelentkeztek, mikor a helyi líceumba, melyet egy miniorita szerzetes vezetett, zsidó tanulókat is befogadtak. Így 1857-ben a líceum igazgatója Steinhardt rabbihoz intézett kérésében négy diák vallásos oktatását kérte. Köztük volt Chorin Ferenc is.

Nagy tekintélynek örvendő, a hitközség életében is igazi hajtóerőt képviselő személyiség volt Rosenberg Lipót. Egy fél évszázadon át elnökök és tanácsosok sora váltotta egymást, ő azonban végig megőrizte titkári, illetve főjegyzői tisztségét. Rosenberg Lipót nagy hatékonysággal oldott meg számtalan, a hétköznapihoz tartozó problémát és készített elő olyan megoldási javaslatokat, amelyek később a tanácskozó testület asztalára kerültek. Az 1849-es esztendőben lépett be a hitközségi adminisztrációba, miután édesapját megölték a február 8-i harcok során, éppen amiatt, mert ő nyíltan zsidónak vallotta magát. Ötven, a hitközség szolgálatában eltöltött évének jubileumát a hitközség nyilvánosan ünnepelte meg 1899-ben. A városi tanács, mely már az 1867-es évtől a város tiszteletbeli főjegyzőjének címével ajándékozta meg, ekkor is felköszöntötte. Rosenberg Leopold kulturális téren is sokat tevékenykedett, sok éven át adta ki az *Arader Zeitung* napilapot. Ugyancsak ő volt a *Synagoge Ordnung* dokumentum szerzője is.³⁹

A vizsgált időszak folyamán gyarapodott a hitközség vagyona. A hitközségi központhoz kapcsolódó építkezések befejezése, új iskolák felépítése, a rituális fürdő felújítása és számos alárendelt intézmény anyagi alapjának szervezése eredményezte azt, hogy 1898-ban az ingó- és ingatlan javak leltárának értéke 150 000 forintra emelkedett. Az első világháborúig ez a vagyon megduplázódott.

Ezen fejlesztések mellett számos grandiózus terv tűnt fel, amelyek csak részlegesen valósultak meg. A figyelemreméltó megvalósítások néhány a fennálló zsinagóga gondos felújításához kapcsolódott. Ezek között szerepelt az orgona felújítása és egy új erkély készítése a nők számára (1864). Deutch Ignác két nagy ezüst gyertyatartót adományozott és más javítások költségeit is viselte. 1884-ben egy 20 000 forintos kölcsönszerződést kötöttek, amelyből a zsinagóga kupolájának felhúzását fizették.⁴⁰

Nagy horderejű tervet dolgoztak ki egy grandiózus méretű templom emelésére. A Rosenberg rabbitól származó ötlet az 1909-es évtől került a

megvalósítás szakaszába. A következő években különböző alternatívákat mérlegeltek, végül 1913-ban három felállítási terv maradt. A városi tanács beleegyezett a tervezet megvalósításába, két telket ingyen ajánlott fel, a harmadikért 100 000 korona összeget kért. Az első világháború kitörése és a hitközségi pénzalapok elértéktelenedése megghiúsította a terv megvalósítását.⁴¹ Ahogy már volt róla szó, a 20. század második évtizedében megkezdődtek a Preparandiei/Tanítóképző utcai ortodox zsinagóga építkezési munkálatai.⁴² Különös figyelmet érdemel a jellegzetesen zsidó stílusban felépített új iskola (a jelenlegi 2-es számú Általános Iskola), amelynek az építése 1905-ben fejeződött be (Rosenberg L. 1905).

Ami a zsinagógai rituálékati, változatlanul megmaradtak a Chorin Áron rabbi által bevezetett újítások. Egyedüli jelentősebb változtatás az 1897-es évben történt az első 5 fős női csoportnak a kórusba való beengedésével. A későbbiekben a nők száma érezhetően emelkedett. Ehhez hasonlóan szólisták szerepeltetését is engedélyezték.

A hitközségi tagoknak komoly pénzügyi erőfeszítést jelentett a közösségi tevékenységek fenntartása, hiszen a hozzájárulások alkották az egyedüli komoly jövedelemforrást. Így az 1899-es évben a hitközség költségvetése 33 725 forintra rúgott. Ebből a bevételnél 20 763 forint szerepelt. Ez legfőbbképpen a gabellából (hitközségi adóból), a zsinagógai székek díjából stb. származott. A bevétel és kiadás közötti különbséget az illető hitközségi tag által fizetett állami adóval részarányosan kiszámított hozzájárulás biztosította. 1904 után folyamatosan emelkedett a költségvetés direkt hozzájárulással lefedett része.⁴³

A 19. század közepétől, egyre több Arad környékén működő zsidó közösség nyilvánította ki elszakadási szándékát az aradi anyahitközségtől. Míg a neológok és ortodoxok közötti szakadást ellenséges indulatok kísérték, addig a neológ rendszeren belüli egységek a legtöbbször békés úton váltak ki. Csupán egyetlen komolyabb konfliktusról van tudomásunk, amikor a buttyini (beleértve Borossebes, Borosjenő, Jószáshely településeket is) hitközségi tagok próbáltak önállósodni a simándi hitközséggel szemben (1862–1869). A buttyiniak a simándi hitközség vezetőségének hozzáállását egyenesen „zsarnokinak” nevezték.⁴⁴

41 *Egyenlőség* XXVIII. (21) 1909. június 20. 10, XXXII. (30) 1913. július 27. 9.

42 *Jüdische Volksblatt* V. (5) 1909. január 29. 5.

43 *Az aradi izr. hitközség jelentése az 1897–1900 évről*. Arad, 1900; *Egyenlőség* XIX. (22) 1900. július 3. 8.

44 *Arhiva* dos. 13, f. 323, dos. 76, f. 4, 94, 99.

39 *Arhiva* dos. 7, f. 313; *Egyenlőség* XVIII. (12) 1899. március 12. 1–5, (11) 1899. március 5. 8–9; *Ben Chanaja* 92/1860

40 *Ben Chanaja* 653, 946/1864.

Az 1861–1918 közötti időszakban egy sor, hosszabb–rövidebb ideig működő hitközség alakult meg. Amennyire lehetőségeik engedték, igyekeztek szépen feldíszített szent hajlékot teremteni maguknak. Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a valamikori csermői, pankotai, buttyini stb. zsinagógák. A hívek a zsinagógák építését gyakran hatalmas erőfeszítések árán fejezték be. Az 1897-es esztendőben egy tűzvész következtében használhatatlanná vált a halmágyi zsinagóga. A helybeli 20 család 14 éven át tett óriási erőfeszítéseket az újjáépítésre. A pénzalap legnagyobb részt adományokból gyűlt össze, az adományozáshoz a keresztények is csatlakoztak. Ilyen módon 1915-ben végül sikerült átadni rendeltetésének a gyönyörű új zsinagógát.⁴⁵ Az erdőhegyi gyülekezeti tagoknak rövidebb idő alatt sikerült egy impozáns zsinagógát emelniük (1891). A zsinagóga építése mellett még egy iskolát és egy tanítói lakot is felhúztak.⁴⁶ A hitközség fejlesztése érdekében hatalmas erőfeszítéseket tett Sillinger M. elnök.⁴⁷ Simándon Klein József és Blau Zsigmond elnökök dicséretes ténykedéséről vannak adataink. Szentannán Weiner Adolf érdemeit kell megjegyeznünk. Lippán Grósz József elnök tevékenykedett a hitközség érdekében.⁴⁸ Bél településen Emanuel Jakab elnök buzgólkodásait említhetjük meg.⁴⁹

Az első világháború kitörésének küszöbén sikerrel tevékenykedtek a következő elnökök: a pécskai Kél Izidor, a halmágyi Weisz A., a világosi Adler Lipót, a szentannai Werner Adolf, a kisjenői Messzer Lipót a buttyini Fekete József. Az aradi ortodox hitközség funkcióban lévő elnöke Farkas Ferenc volt.

A tárgyalt időszak első évtizedeiben Steinhardt Jakab volt az aradi rabbi, aki köztiszteletnek örvendett nemcsak a zsidók, hanem felekezeti különbség nélkül a keresztények körében is. Halála után Rosenberg Sándor rabbi örökölte a tisztséget. Rosenberg megrögzött követője volt a reformista vonalnak és büszke folytatója két nagy elődje munkájának. Véletlen, hogy Rosenberg rabbi is Makó városkában látta meg a napvilágot 1844-ben. Már négyéves korától alapos felkészítésben volt része. A Talmud és Tanakh tanításait és a zsidó nyelvet már ekkor elkezdte tanulni. Az első négy osztályt a helyi izraelita felekezeti iskolában járta, ahol Steinhardt Márk,

egykori elődjének a rokona tanította. Aztán négy évig a premontrei szerzetesek által vezetett váradi líceum padjaiban látjuk. Ez a líceum az első olyan erdélyi iskolák egyike, amelyik megnyitotta kapuit az izraelita diákok előtt. Szülei segítettek vágya elérésében, így az utolsó négy osztályt egy bécsi líceumban folytathatta. Végül a leendő rabbi a Lipcsei Egyetem filozófia fakultására került. A rabbi oklevelet a Seimer Hildes rabbi által vezetett világhírű bécsi rabbiképzőben szerezte meg. A korának legmagasabb szintjén felkészült végzőst gyorsan felkérték a szolgálatra. A váradi reformista hitközség választotta meg őt 1868-ban. Tízéves tevékenykedés után meghívták a kaposvári hitközség papi székébe (1878). A következő hét évben itt tevékenykedett.⁵⁰

Steinhardt Jakab rabbi halála után az aradi hitközség vezetőinek energiáját teljesen lekötötte az, hogy az előző évtizedek illusztris rabbijaihoz hasonló utódot találjanak. Rozenberg rabbi 1885 nyarán jelentkezett jelöltnek. Az aradi hitközségi nagygyűlés megválasztotta, és rövid időn belül ünnepélyes keretek között beiktatta. Ezen alkalommal olyan beköszöntő prédikációt tartott, amely mély benyomást keltett a hallgatókban.⁵¹

Rosenberg rabbi 1909-ben bekövetkezett haláláig, 24 éven át megszokott nélkül szolgált az aradi hitközségben (*Rosenberg...* 1910). Igaz, az utolsó öt évben a sokat szenvedő, nagy fájdalmakat átélő rabbi teljesen visszavonultan élt a mai Nicolae Bălcescu utca 16-os szám alatti otthonában. Asztmakrizisei miatt az utolsó két évben ki sem lépett a lakásából.

Amíg egészsége engedte, Rosenberg rabbi sokoldalú tevékenységet folytatott. Elsősorban fenséges prédikációi voltak figyelemre méltóak, amelyekben sikerült a judaizmus tradícióihoz, a Tanakh szellemiségéhez való ragaszkodását egyesíteni a modern idők kihívásaival. Nemcsak hívei, hanem az Ótestamentum atmoszféráját megtapasztalni szándékozó keresztények is odaadón hallgatták nagyon sok prédikációját.

Gyakran vett kezébe tollat, gondosan megszerkesztett írásait örömmel publikálták a különböző zsidó kiadványokban.

Adakozó hajlama szállóigészerűvé vált Aradon. Nemcsak a zsidókra, hanem felekezet nélkül minden rászorulóra kiterjedt ez a szerető gondoskodás. Rosenberg rabbi a máshová szétszóródott zsidók problémáira is odafigyelt, természetesen leginkább ott, ahol különleges problémák me-

45 *Magyar Izrael.* (8) 1911. október 1. 180; *Allgemeine Jüdische Rundschau* VI. (19) 1911. május 19. 6; *Egyenlőség* XXX. (38) 1911. szeptember 17. 6.

46 *Egyenlőség* XII. (34) 1893. augusztus 25. 8.

47 *Ungarische Wochenschrift* IX. (16/1) 1903. április 24.

48 *Egyenlőség* XXII. (5) 1897. február 5. 10.

49 *Egyenlőség* XVI. (4) 1894. január 24. 10.

50 *Aradi Közlöny.* (177) 1909. augusztus 4. 3.

51 *Egyenlőség* IV. (24) 1885. június 14. 7; (35) 1885. szeptember 7. 3.

rültek fel. A legtöbb figyelmet mégis az oroszországi és romániai zsidóknak szentelte.

Rosenberg rabbi több magasztos tervet dédelgetett, melyek közül néhányat sikerült is megvalósítania, mások csak a vágyak szintjén maradtak. Ezek közé sorolható az a terve, hogy a szegedinél, Európa legnagyobb zsinagógájánál is méretesebbet épített Aradon. Állandó elfoglaltsága volt az izraelita oktatás összes formájának a fejlesztése.

Rosenberg rabbi nem volt cionista, legalábbis egyetlen erre mutató bizonyítékot sem találni róla. Ellenben következetes őrzője volt a zsidó identitásnak. Szoros kapcsolatot tartott fenn a párizsi Egyetemes Izraelita Szövetséggel (Alliance Israelite Universelle), egyik felhatalmazottjuk lévén. A vármegyei és városi tanács tagjaként több alkalommal is felemelte hangját a zsidó kérdések, leginkább a mózeshitű felekezet elfogadtatásának ügyével kapcsolatban.

Működése során néha erős ellenállásba is ütközött. Figyelme középpontjában állt a kötelező polgári házasságkötés törvényé emelésének ügye, és minden akadályt el akart háritani a zsidó és keresztény pár között megkötendő polgári házasság útjából. Rosenberg rabbi valamilyen megoldást akart találni arra, hogy az ilyen családok izraelita tagja ne idegenedjen el a zsinagógától. A szent szövegekben megfogalmazott tanításokat idézve javasolta a zsidó és keresztény között megkötött polgári házasság zsinagógában történő megáldásának a lehetőségét is, azzal a kikötéssel, hogy az utódok a mózesi vallásban maradnak. Rosenberg rabbi ezt a nézetét egy megjelentetett dolgozatában is kifejtette (Rosenberg S. 1895). Alapötletét az 1895-ös esztendő⁵²től alkalmazni is kezdte az aradi zsinagógában. Valójában Rosenberg rabbi szinte teljesen egyedül maradt e kezdeményezéssel. Nemcsak a merev ortodox, hanem a neológ rabbik is szembekerültek vele, akik ezen a téren lemondtak az ősi zsidó gyakorlat bármilyen módosításáról.⁵³ Mindezen ellenségeskedések sem csökkentették a személyével szembeni tiszteletet. Ez a pozitív értékelés nyomatékosan megmutatkozott temetési szertartása alkalmával. Temetése elődeiéhez hasonlóan igazi ökumenikus esemény volt. Életét és tevékenységét jellemezve az *Arad és vidéke* újság így pontosított: „a hit törvényeivel és a vallással szembeni tisztelete csodálatosan megbékélt lelkében az általános emberi

humánus ideáljának megbecsülésével.” Ezen alkalommal is megkondult az összes keresztény templom harangja. Arad vármegye és város összes magasrangú méltósága megjelent. A felekezetek képviselőinek soraiban Beleş Vasile esperes és Ciorogar Roman esperes, valamint az Ortodox Római Szeminárium igazgatója, Dimitrie Luca görög katolikus esperes, a római katolikus lelkész és a minorita szerzetesek kolostorának rendfőnöke is ott volt. A menetet a városlakók nagy tömege kísérte (*Rosenberg... 1910*).⁵⁴ A elhunyt rabbi érdemeit elismerő hitközség, a sírja fölé egy emlékmű felállítását tervezte. Ez közadakozásból meg is valósult.⁵⁵

Rosenberg rabbi egészségének kritikus állapota arra kényszerítette a közösséget, hogy még életében gondoskodjanak az utódjától. Ennek következtében hívták meg 1907-ben a fiatal Vágvölgyi Lajost.

Vágvölgyi (Kohn) rabbi Illava (ma Illava, Szlovákia) településen született 1847. április 29-én. Az 1893–1904-es időszakban a budapesti rabbiképző intézet alsó tagozatának diákja, később pedig a felső tagozat egyetemistája. A szabályzati követelményeknek megfelelően 1903-ban a budapesti Pázmány Péter Egyetemen védte meg doktori dolgozatát. Dolgozatának címe: *R. Moses Maimuni. Commentarius in Mischnam ad Tract Sabbath*. 1903-ban szerezte meg a rabbiképesítést jelző oklevelet. Kevés időre rá a csurgói hitközség választotta meg, aztán 1907-ben Aradra került. A következő időszakban a papi funkciók nagy részét ő látta el a betegeskedő Rosenberg Sándor helyett, aztán 1908-ban, a gyülekezeti tagok bizalmát megszerezve, teljesen átengedték neki ezt a feladatot.

A gyászdíó letelte után 1910-ben a községi képviselők főbbivá választották a választási plénum testületének utólagos megerősítésével. Már az első időkben körvonalazódott az a tény, hogy az elődei által gyakorolt hagyományos vonal követője. Ugyanakkor nagy szónoki képessége is hamar megnyilvánult.⁵⁶

A falusi környezetben működő hitközségek is arra törekedtek, hogy kiváló képességű rabbikat alkalmazzanak. A valóságban azonban csupán Simándon létezett valamelyes folytonosság a 19. század második felében. A többi hitközségben csak időszakosan voltak rendelkezésre álló személyek

54 *Neue National-Zeitung* XI. (17) 1909. április 13. 7; *Egyenlőség* XXVIII. (31) 1909. augusztus 8. 3.

55 *Egyenlőség* XXIX. (21) 1910. május 22. 2; *Magyar Izrael*. 1910. 105.

56 *Egyenlőség* XXIX. (21) 1910. május 22. 2; *Allgemeine Rundschau* V. (15) 1910. július 15. 8; *A budapesti Ferencz József Országos Rabbiképző Intézet értesítője az 1916/17 tanévről*. Budapest, 1917. 18–20.

52 *Egyenlőség* XIV. (47) 1895. november 22. 1.

53 *Egyenlőség* XV. (16) 1896. április 17. 4–5; *Zsidó Híradó* V. (39–40) 1895. október 17. 4–5; *Jüdische Volksblatt* IV. (5) 1902. január 31. 3.

és anyagi források. A hiányos források miatt még Simánd esetében sem tudjuk pontosan megállapítani egy-egy rabbi működésének időtartamát. Annyit tudunk, hogy 1875-ben Spitzer Kálmán foglalta el a rabbi széket.⁵⁷ 1886-ból Fischer Mihály rabbi tevékenységéről vannak adataink, akinek a szerződése szerint egy elég széles körzetben kellett szolgálnia.⁵⁸ Az ő utóda, Náday Gyula alatt zajlottak a simándi rabbinátus hatókörzetével kapcsolatos tárgyalások. Az 1891-es fiatal kisjenői/erdőhegyi zsidó közösség erős jelét mutatta a függetlenedési szándékának. Ők az előbb említett településekre kérvényezték a rabbiszék átvitelét Simándról. A nézetkülönbségek egészen odáig fajultak, hogy bojkottálták a rabbi működését, és a helyi sakter kezdte hivatalosítani a házasságkötéseket. Mivel nem sikerült kiegyezni, az eset a polgári igazságszolgáltatás elé került. Végül 1897-ben a magyarországi Legfelsőbb Bíróság is megszólalt az ügyben, s magát az ítélethozatalra illetéktelennek nevezte. Ezt követően hívták össze a szavazati joggal bíró gyülekezeti tagok nagygyűlését, ahol a jelenlévők többsége amellet szavazott, hogy Simándon maradjon a rabbiszék. A valóságban mégis bekövetkezett a szakadás, a kisjenői/erdőhegyi hívek önálló működésre tértek rá. Úgy tűnik, hogy a simándi hitközségnek a hitközség keretén belül maradt településekkel együtt sem volt már lehetősége többé egy állandó rabbi állást fenntartani. Náday rabbi korai, 37 éves korában bekövetkezett halála után (1899) az állás betöltetlen maradt.⁵⁹

Buttyinban nagytiszteletű Deutsch Lázár főrabbi szolgált, tevékenységének csúcsa a 19. század utolsó évtizede volt.⁶⁰ Ugyanebből az időszakból vannak adataink a béli Grósz Ármin rabbiról, aki a tagok nagy sajnálatára 1892-ben elhagyta a gyülekezetet.⁶¹ Szentannán Stern Adolf rabbi folytatott értékes munkát. Ennek ellenére 1912-ben elhagyta a gyülekezetet, mivel a facsádi hitközség választotta meg.⁶² Az első világháború küszöbén Kürtösön Markovics M. rabbi tevékenykedett.

A rabbikkal szemben támasztott követelmények növekedése hatására a 19. század utolsó évtizedétől kezdődően a neológ közösségek feltétlenül

57 *Der Ungarische Israelit* II. (45) 1875. november 19. 360.

58 *Szombati Újság* II. (5) 1883. február 3. 31; *Egyenlőség* V. (14) 1886. április 4. 4–6.

59 *Egyenlőség* XVII. (34) 1898. szeptember 4. 10; XVIII. (45) 1899. november 5. 1; *Jövő* I. (1) 1897. január 8. 4, (24) 1897. június 25. 5, (31) 1897. augusztus 13. 4, (32) 1897. augusztus 4. 4.

60 *Egyenlőség* XI. (3) 1892. január 22. 9.

61 *Egyenlőség* XI. (3) 1892. január 22. 13.

62 *Egyenlőség* XXI. (29) 1902. július 20. 9, XXXI. (30) 1912. július 28. 10–11, XXXI. (8) 1912. február 25. 1.

igényelték a felsőfokú végzettséget. Ezt elsősorban a budapesti rabbiképző intézetben lehetett megszerezni. Az intézet első olyan végzősei, akik később az aradi hitközségek keretein belül tevékenykedtek, Vágvölgyi Lajos és a simándi Náday Gyula voltak. 1918 környékén az Arad környéki neológ rabbik mindegyikének megvolt a felsőfokú végzettsége. Ezeket a törekvéseket a helyi közösségek anyagilag is támogatták. A rabbiképző intézet megindulásakor már az első évben (1877/1878) ott szerepelt az adományozók között a szentannai, lippai, sebesi hitközség. Az utóbbi végül évente adott juttatásokat az intézetnek.⁶³

Állandó fejtörést okozott a rabbik fizetésének biztosítása. Míg az aradi főrabbit nagylelkűen látta el a gyülekezete, addig a kis közösségek különösen súlyos nehézségekkel néztek szembe. A zsidó körök vehemensen kritizálták a „kongrua” törvényt, amelynek az volt a rendeltetése, hogy a papi (a rabbikat is beleértve) fizetéseket állami alapokból egészítsék ki. Habár az izraelita vallás bevett státuszának köszönhetően a rabbik is a törvény hatálya alá estek, a támogatási rendszer aránytalanul kevés járulékkiegészítést biztosított a rabbiknak. 1913-ban egy komolyabb tiltakozó akciót szerveztek, amelynek élén a temesvári Schück Bernát ortodox rabbi állt.⁶⁴ Egy másik diszkrimináló intézkedés, amely leginkább az ortodox közösségeket érintette, annak megtiltása volt, hogy olyan rabbikat alkalmazzanak, akik nem a monarchia alattvalói, és akiknek nincs meg a megfelelő végzettségük. Az izraelita vallást egyenjogúsító 1895-ös törvény egyik bekezdése előírta, hogy nem működhet rabbiként az, aki nem a korabeli Magyarországon szerezte a diplomáját. Egy olyan kitétel volt ez, amelyet a keresztény felekezeteknél nem alkalmaztak.⁶⁵

A hitközségek másik fontos törekvése, hogy olyan kántorokat találjanak, akik képesek az istentisztelet áhítatosságát biztosítani, s egyben művészi átélést is nyújtani. Az aradi hitközség keretein belül tevékenykedők közül a legjelentősebb személyiség Grünzweig Adolf volt. 1859-ben alkalmazták kántorként, valamint a Steinhart Jakab segítségével újjászervezett kórus vezetőjeként. Grünzweig Adolf kitűnő kántori teljesítménye mellett, a szakmájához kapcsolódó publikációk szerzőjeként is kitűnt. 1862-ben jelentette meg a *Sabbatische Synagogalgesänge* kötetet. A könyv több kiadást

63 *Jahrebericht der Landes-Rabbinerschule in Budapest für das Schuljahr 1877–78*. Budapest, 1878: 10–11.

64 *Izrael* II. (12) 1913. március 17. 10.

65 *Magyarországi Rendeletek Tára* XVII, királyi dekrétum, 1884. február 6; *Egyenlőség* XVIII. (20) 1899. május 14. 3, melléklet.

is megért és széles körben ismerték. Érdemeit az 1899-ben, negyvenévi szolgálata alkalmából szervezett ünnepségek során is kiemelték.⁶⁶

Széleskörű elismerésnek örvendett az aradi zsinagóga szolgálatába a 20. század első évtizedében álló Kohn Dávid kántor is. Az 1911-es esztendőől kezdve Weisz Sándor főkántor lépett a helyébe, aki nyugalomba vonulásáig hűséges maradt Aradhoz. Weisz kántor Bécsben végezte az iskoláit, mesteri szinten töltötte be hivatását.⁶⁷ A simándi Weisz főkántort is meg kell említenünk, aki a Kisjenőn (1899) megalakult új hitközséget is szolgált. A személye iránti gondoskodás abban is megnyilvánult, hogy új hitközsége 5000 koronás biztosítást kötött az ő javára.⁶⁸

A nehéz helyzetekre adott válaszreakciók a zsidó hagyományokhoz való ragaszkodást tükrözték. 1892-ben Rosenberg rabbi táviratot küldött a felelős miniszternek, melyben az aradi izraelita fiatalok Yom Kippur napján esedékes besorozásának elhalasztását kérelmezte. Akciója sikerrel járt.⁶⁹

Határozott véleményt képviselt az aradi hitközség, a körülmételéssel kapcsolatos törvényrendelet szorításaival szemben is (1899). A tiltakozások az említett határozat visszavonását eredményezték (1900).⁷⁰ Problémák jelentkeztek azzal a hitközségi joggal kapcsolatban, amely engedélyezte a pászka-előállítás és -árusítást. Végül 1899-ben egy miniszteri rendelet pontosította, hogy itt az „izraelita hitközségek kizárólagos jogáról van szó”.⁷¹

Az aradi hitközség hírnevét nagymértékben kulturális és szociális intézményeinek köszönhetette. A néhány különleges személy lelki nagyságának és a gyülekezeti tagok áldozatkész szellemiségének köszönhetően létrehozott és fenntartott intézmények széles skálájú igényeknek feleltek meg.

A legjelentősebb intézmények egyike a Deutsch Ignác által megalapított árvaház volt. Az alapítvány 1870-ben jött létre, az árvaház 1874-ben kezdte el működését. Az alapító okiratban tett rendelkezésnek megfelelően a fiúárvaház a hitközség felügyelete alá került. Egy speciális bizottság intézte az ügyeket a hitközség mindenkori elnökének vezetése alatt.

66 *Allgemeine Illustrierte Judenzeitung* III. (5)1862. január 31; *Die Wahrheit*. (19) 1899. június 19. 1.

67 *Die Wahrheit*. (18) 1910. május 6. 8, (34) 1911. december 1. 10.

68 *Egyenlőség* XVIII. (46) 1899. november 12. 11, XXXII. (29) 1913. július 20. 11.

69 *Egyenlőség* XI. (41) 1892. december 30. 10.

70 *Zsidó Híradó* IX. (44) 1899. december 14. 9, X. (44) 1900. november 29. 1.

71 *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1889: 891–893.

Az intézmény anyagi bázisát egy 10.000 forint értékű alaptőke képezte, állami részvényekben. 1873-ban ezt az adományt megduplázták. A Deutsch család jóakarátának köszönhetően egy 2910 négyzetméteres telket szereztek a mai Seminarului utcában. Ezen a telken építették fel az árvaházat (ma állami óvoda). A szükséges anyagbeszerzés után 15 750 forintos elidegeníthetetlen alaptőke állt az árvaház rendelkezésére. Az új adományok révén 1896-ban az illető tőke 78 881 forint körül mozgott. Ennek az alapnak a jövedelmei álltak az évi költségvetés rendelkezésére.⁷² Az intézmény felszerelése, berendezése a vagyonosabb gyülekezeti tagok állandó feladatának bizonyult. 1908-ban az alaptőke 162.550 koronára emelkedett, amelyhez még hozzáadódott a Neumann család 40.000 és a Hatvani-Deutsch család 6000 koronás felajánlása is.

Ennek a jelentős alapnak a birtokában a felkarolt árvák száma is jelentősen megnövekedett. 1874-ben hat fiút fogadtak be, 1896-ban az árvaházban már tíz gyerekről gondoskodtak. 1908-ban 16 árvát tartott el az intézmény. Ebben az évben a felügyelő bizottság az épület kibővítése mellett döntött. Ez a lépés megengedte aztán, hogy 24 fiút fogadjanak be. A hitközség szigorúan őrködött afőlről, hogy optimálisak legyenek az árvaházi körülmények, s nem késlekedett hatékonyan beavatkozni a szükséges esetekben. Így 1897-ben sem késlekedtek meneszteni az árvaház igazgatóját, miután kifogások merültek fel a munkájával kapcsolatban.⁷³

Grandiózus teljesítménynek bizonyult volna a Fischer Eliz által létrehozott, lányárvaház létesítését megcélzó, alapítvány terve. Alapként az 1905-ben kidolgozott végrendelete állt, valamint az a működési terv, amit ő maga állított össze 1907-ben.⁷⁴ 1906. május 27-én ünnepélyes keretek közt történt meg az új árvaház alapkövetétele. Az alapító iratot a funkcióban lévő hivatalosságok, a hitközség vezetősége és Ioan Papp román ortodox püspök is aláírta.⁷⁵

A kétemeletes hatalmas építmény – a végrendelet utasításainak megfelelően – a hitközség tulajdonába kellett volna kerülnön, s ugyanígy a lányárvaház adminisztrálása is az ő hatáskörükbe. Az utólagos történések azonban más irányba vezettek. Az első világháború kitörésekor az

72 *Bold. Deutsch Ignátz úr által alapított aradi izr. árvaház számadási kimutatása az 1895/6 évről*.

73 *Jüdische Geheinde und Schulzeitung* II. (17) 1874. május 1. 137; *Egyenlőség* XVII. (21) 1908. május 24. 10, (46) 1908. november 15. 9, XVI. (22) 1897. május 30. 6–7.

74 *Egyenlőség* XXIV. (47)1905. november 19. 11, XXV. (7) 1902. február 18. 11.

75 *Egyenlőség* XXV. (23) 1906 június 10. 13.

építményt katonai kórházzá alakították át, aztán ennek bezárása után szülészeti kórházzá használták. Ilyen feltételek között az árvaház csak utólagosan kezdett el működni, az eredeti elképzelésnél sokkal szerényebb körülmények között.

Komoly pénzügyi kárt szenvedett az alapítvány, annak következtében, hogy a 300.000 korona értékű rendelkezésre álló alapot hadikölcsönbe fektették be, amely aztán elértéktelenedett, pontosabban többé nem is sikerült visszaszerezni. Következésképp az alapítvány fő vagyona a két épületre csökkent, azok bérleti díjából származott a csekély jövedelme.⁷⁶

Egy másik nagy jelentőségű megvalósítás a mindkét nemet befogadó öregotthon létesítése volt. Ezt a létesítményt 1913-ban alapították.

Az öregotthon megnyitása az aradi hitközségre testált két nagy összegű hagyaték révén szerzett pénzalapból volt lehetséges. Spitzer Ignác 100.000 korona értékű összeget hagyományozott azzal a céllal, hogy ebből egy tágas öregotthont építsenek. A végrendelet utasításait követve az aradi hitközség hozzáfogott az impozáns méretű emeletes lakás felépítéséhez az Eugene Potier utca 17-es szám alatt (ma kórház). Az említett végrendelet alapján a hitközség tulajdonába került 770 kataszteri hold a város határában elhelyezkedő, nagyon jó minőségű szántóföld. A végrendeleti feltételek előíranyozták a magukra maradt, gondozók nélküli, önfenntartásra képtelen öregek befogadását is.

Haas Béla nagyvállalkozó is hasonló céllal testált az aradi hitközségre 165 000 korona értékű összeget.⁷⁷

Érdeemes megemlíteni több olyan személyt is, akik még életükben, vagy végrendeletükben jelentős javakat adományoztak a neológ hitközségnek. Ezen a módon született meg az alapítványok többsége. Az adományozók között szerepelt a Neumann család is. 1913-ban, amikor a Neumannok megszerezték a bárói címet, egymillió korona értékben adományoztak különböző emberbaráti célokra, beleértve néhány zsidó érdekeltséget is.⁷⁸ Spitzer Ignác hagyatéka (1909) nem szorítkozott csupán az öregotthon részére adományozott javakra. Végrendeletében még hét hitközségi intézménynek, elsősorban a zsidó kórháznak ajánlott fel javakat. Ehhez hasonlóan a Haas Béla által testált teljes adomány is 700 000 korona összegre rúgott. Leopold Ignác 40 000 koronát bízott a hitközségre.

76 *Arhiva* dos. 68.

77 *Egyenlőség* XXVIII. (40) 1909 október 17. 12, (6) 1909. június 6. 8–9, XXIX. (1) 1910 január 2., 10–11; *Magyar Zsidó Lexikon*. 58.

78 *Egyenlőség* XXXII. (41–42) 1913. október 12. 11.

Végrendeletében kikötötte, hogy alapítványának jövedelmét a rászorulóknak között osszák ki segítségnyújtás formájában.⁷⁹ A Doble Alapítvány 28 955 korona értékű összeget küldött át Bécsből Aradra iskolai célokra.

Hagyományos módon az aradi hitközségek egyik legfőbb elfoglaltsága a saját iskolák fenntartása volt. Rögtön ki kell hangsúlyoznunk, hogy a határozói testület kiemelt érdeme volt az iskolák megszakítás nélküli fenntartása az 1849–1918 közti időszakban. Nem felejtethetjük el, hogy néhány hitközség, közöttük nagy hírnevűek is, mint például a Temesvár-belvárosi is, a látszólagos liberalizmus szellemétől vezetve feláldozta a felekezeti iskolákat a „közös” iskola oltárán. Ezeket az iskolai intézményeket az államnak vagy a polgármesteri hivataloknak engedték át. Nem kevés nyomást gyakoroltak ebben a tekintetben az aradi hitközségre is. Így 1872-ben a polgármesteri hivatal a „közös” iskola fontosságára hivatkozva felfüggesztette az izraelita felekezeti elemi iskolának nyújtott támogatást.⁸⁰

Hasonlóan törekedett a felekezeti oktatás fenntartására a vidéki környezetben működő hitközségek egy része is. A vidéki hitközségek közül a simándi volt az egyik legszervezettebb. A hitközség hosszú időn keresztül működtetett egy vegyes osztályokból álló iskolát. Az anyagi nehézségek dacára sikerült biztosítaniuk a környék bizonyos számú diákjának, hogy a helyi felekezeti iskolába járhassanak. Megjegyzésre érdemes, hogy az aprócska hitközség 1868-ban 26 600 forintos tanítói fizetést biztosított, amely jóval meghaladta az adott korban érvényes átlagot. Ezen a módon akartak tapasztalt tanítót vonzani magukhoz a Komáromba eltávozott helyett (1866). Az iskola egy ideig azután is fennmaradt, hogy a hitközség feldarabolódott. Egy másik fontos megvalósítás az 1891-ben megalakult kishenyő/erdőhegyi hitközség elemi iskolájának megnyitása volt. Jól felszerelt iskola működött Lippán is.⁸¹

Az 1848–1849-es szabadságharcot követően az iskolai hálózat fenntartása és a korszak kihívásaihoz való folyamatos alkalmazkodás az aradi részeken többször is nehézségbe ütközött. 1850. október 8-án, az abszolutista hatóságok nyomására, Nagyváradon gyűltek össze a hitközségek vezetői, hogy tanácskozzanak a „zsidók egyházi és iskolai problémáiról.” A megbeszéléseken Arad város hitközségének küldöttei is jelen voltak, élükön Walfisch Pállal. Ők azokhoz a hitközségekhez csatlakoztak, akik a

79 *Egyenlőség* XXII. (32) 1903. augusztus 9. 11.

80 *Arhiva* dos. 17, f. 370, Glück 1993a.

81 *Ben Chanaja*. 263/1866; *Izraelita Közlöny* V. (26) 1868. május 15. 171; *Der Ungarische Israelit* II. (40) 1875. szeptember 30. 35; *Magyar Zsidó Almanach*. 1911. 261.

nevelési-oktatási folyamat keretén belül az általános műveltségre összpontosító tantárgyakat helyezték előtérbe, természetesen a zsidó hagyomány fontosságának tiszteletben tartásával. A legközelebbi találkozáson, amelyet a következő évben szerveztek meg, a jelenlévők felhatalmazták a szegedi Löw rabbit, hogy dolgozzon ki egy szabályzatot. Sajnálatos módon mind ezen törekvések hatástalannak bizonyultak (Löw 1874: 214–223, Venatianer 1922).⁸² Az Arad városi hitközség vezetősége a tényeket figyelembe véve egyelőre lényegében a Chorin Áron rabbi tevékenységének ideje alatt felállított előírásokat őrizte meg. Mégis, bizonyos változtatásokat is bevezettek Steinhardt rabbi kezdeményezésére. Ő az 1850-es évtől kezdődően leginkább azon kezdett el buzgólni, hogy egy lányiskolát hozzon létre. Terve 1855-ben vált valóra. Az új intézménybe két tanítót, egy székfűzőtanárt, és két kézimunka nevelőt alkalmaztak. Az iskola működési szabályzatában is voltak pozitív változások. Előírták a tanári karnak, hogy havonta egyszer gyűljön össze és beszélje meg a nevelési és adminisztrációs kérdéseket. A hitközség vezetősége időközben az oktatás módozatán is javított. 1853-tól kezdődően mindegyik osztály kapott külön termet, és bevezették a naplórendszert.

1857-ben a fiúk esetén egy új, hét éves időtartamú oktatási rendszert vezettek be. Az előkészítő osztályt négy elemi osztály követte. A negyedik osztály után a diákok a kétosztályos reáliskolába kerültek. A lányok esetében az iskoláztatás időtartama továbbra is a négyosztályos rendszerre korlátozódott.

Az 1854-es évtől kezdve az új program szerint csökkentették a zsidó nyelvórák számát, a rendelkezésre álló órákat az általános műveltséget terjesztő tantárgyak javára használták fel. A legnagyobb hangsúlyt a nyelvtanulásra, a német nyelven való írásra, olvasásra fektették (Grünbaum 1896: 30–31). Az aradi zsidó iskola kereste a lehetőségét, hogy bekapcsolódhasson az 1856-os iskolareform nyomán létesített iskolamodell hálózatába, amely révén az iskolaalap anyagi támogatásából is részesülhettek.

Az előbb említett alap jövedelméből az aradi izraelita iskolák 1870-ig kaptak támogatást. Így 1865-ben előíraroztak az iskola számára hat évre terjedően évi 2000 forintot.

A központosított abszolutista rendszer fellazulása után változások történtek az iskolarendszerben. Az új szabályzat 1862-től lépett érvénybe,

előiraroztta az iskola két külön tagozatra való szétválasztását főelemi és alreál iskolára. Egyszersmind nagyobb hangsúlyt kapott a magyar nyelv tanítása. Ettől kezdve megfelelő felsőfokú képzettséget és nyelvismeretet követeltek meg a tanerőktől. A régieket vagy nyugdíjazták, mint Jeiteles Leót, vagy elbocsátották. Tizenkettőre nőtt a tanári helyek száma (Grünbaum 1896: 326).

Az 1850-es évtől kezdődően indult be a szakoktatás. 1861-ben kilencven diák szerzett képesítést tizenkét mesterségben.⁸³

1867-ben a zsidóság polgári és politikai egyenjogúsításának kimondása, aztán az 1868-as közoktatási törvény kihirdetése sem hozott látható javulásokat az iskolai tananyagban. Ahogy később bebizonyosodott, a politikai atmoszféra sem kedvezett a felekezeti oktatásnak, sőt az iskolaalaplól érkező támogatások megszűntek, hiszen az Országos Rabbiképző létrehozására és a budapesti izraelita Tanítóképző fenntartására irányozták azokat. A kisebb hitközségek esetében valószínűleg még nagyobbak voltak a nehézségek.

Az állami reáliskola megnyitásakor (1872) arra kötelezték a hitközséget, hogy az általa működtetett reáliskolát alakítsa át alsóbb fokozatú tanintézménnyé. Az 1874/1875-ös tanévtől az Arad városi izraelita iskola egyszerű elemi iskolává minősült le. Nyolc tanítót alkalmaztak, az iskola pedig 5 osztályos fiú- és 4 osztályos leány elemi iskolaként működött. A helyzet nem változott semmit 1918-ig, időközben egy fiúbentlakást nyitottak (Rosenberg L. 1905: 8–9).

Az Arad vármegyei és városi izraelita iskolai hálózat felépítését a következő táblázatban szemléltethetjük (Glück 1993a: 106):

Év	Arad városa	Arad vármegye	Összes
1888	2	7	9
1890	2	7	9
1895	2	7	9
1900	2	5	7
1905	2	5	7
1910	2	3	5
1914–1915	2	3	5
Csökkenés aránya	0	-85,71%	-66,66%

82 *Izraelita Közlöny* V. (34) 1868. augusztus 21. 314.

83 *Allgemeine Illustrierte Judenzeitung* III. (2) 1862. január 10. 14–15.

Az iskolák számának csökkenése, és főként a lehetséges diákok létszámának növekedése eredményeként az izraelita elemi iskolák csak részlegesen tudták befogadni a diákokat. Az Arad városi gyülekezeti tagok egyik legnagyobb érdeme abban állt, hogy nekik köszönhetően a felekezeti elemi iskolákba járó izraelita tanulók száma Erdély-szinten Aradon volt a legmagasabb. Az 1907/1908-as tanévben 502 iskolaköteles izraelita diákból 356 diák (70,91%) iratkozott be a felekezeti iskolába. Ezzel ellentétben az Arad vármegyei helyzettel már kevésbé lehetünk elégedettek. Az iskolahálózat csökkentésének hatására a 425 izraelita diákból csak 89-nek (20,94%) volt lehetősége zsidó iskolába járni (Glück 1993a: 107).

A rendelkezésünkre álló statisztikák az iskoláztatás iránti kivételes érdeklődést bizonyítják. A hat éven felüli írni-olvasni tudó személyek aránya nagyon magas volt Aradon: Ebben a viszonylatban is az első helyet foglalta el az erdélyi izraelita községek között (Glück 1993a: 110):

Az írástudók aránya

Területi adminisztrációs egység	1880	1980	1900	1910	Növekedés 1880 és 1910 között
Arad vármegye	63,8	72,5	78	81,7	128,05
Arad város	71,8	80,9	83,2	86,8	120,89

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy az aradi zsidó iskolák nem zárták ki azokat a keresztény gyerekeket, akiknek a szülei kérelmezték a beíratásukat. Így az 1897/1898-as iskolai tanévben a lányiskola 163 tanulója közül 5 keresztény volt. Ugyanebben az időben a fiúiskolában a 176 diák között 11 keresztényt (6,25%) találunk.

Az aradi zsidó iskolák az 1832–1905-ös időszakban a hitközségi főépületének emeleti részén működtek. Időközben jelentősen növekedtek a szükségletek, és 1858-ban el is határozták a modern követelményeknek megfelelő épület megépítését. A Bécsbe elszármazott Hirschl Mózes Sina báróhoz fordult segítségért, aki egy, a város központjában lévő telket ajánlott fel a hitközségnek. Az iskola felépítésére a hitközség 30 000 forintos kölcsönt kért a zsidó iskolaalaptól. A kérésükben kimutatták, hogy az illető összeget egy bizonyos kamat felszámolásával, havi részlet formájában húsz év leforgása alatt lehet visszaadni. Az iskolaalap elvben elfogadta a kérést, de az összeg kifizetése hat éven keresztül húzódott, aztán az eredeti engedélyt érvénytelenítették.

A hitközséget sújtó többirányú kötelezettségek miatt évtizedekre elhalasztódott a terv újbóli elővétele. 1902-ben végül változás történt. Egy 28 955 korona értékű örökséggel gazdagodott a hitközség az aradi származású, de Bécsben megtelepedő, s ott elhalálozó Döbler Julianna végrendelete révén. A végrendelet előírásainak megfelelően az örökségnek egy iskolai alapba kellett folynia. Ehhez az alaphoz adódtak más adományok és alapítványok felajánlásai, amelyek összesen 43 981 koronát biztosítottak. A Neumann család a rendelkezésre álló összeget 20 000 koronával pótolta ki. Ezen anyagi eszközök birtokában végül a hitközség felépítette a mai Pi-ata Lupei 2–4 szám alatti impozáns épületet (ma 2-es számú Általános Iskola). Az építkezés 1905-ben fejeződött be, ahogy ezt már említettük (Neumann 1898: 33).⁸⁴

A hitközségi tagok áldozatkészsége révén lehetővé vált az iskolai tandíjak mérséklése, vagy elengedése. 1898-ben például, a diákoknak csak 26,66%-a fizetett tandíjat. A tandíj kérdése mégis kedvezőtlen irányt vett az 1908-as törvény alkalmazásával, amelynek hatására megszűnt a tandíj-kötelezettség. Az állam a felekezeti iskolák esetében diákokként évi 15 koronát ajánlott fel kárpótlásul. Ez a rendelkezés nem vette figyelembe azt a tényt, hogy az izraelita iskolák esetében ez a kárpótlás jóval a veszteségek alatt maradt, hiszen a hitközségek ingatlanjövödelmek híján csupán saját jövedelmükből tartották fenn az iskolákat (Rosenberg L. 1905: 8–17).

A zsidó tanintézmények tanterve elvileg az állami után igazodott, különösen az 1868-as iskolai törvény alkalmazása után. A nevelési-oktatási tevékenység zsidó jellegét úgy biztosították, hogy a tanrend 15 százalékát a zsidó jellegű tárgyaknak tartották fent.

A budapesti izraelita tanítóképző megalapítása után, a 19. század hetvenes éveitől kezdődően az aradi iskolák tanítóit lényegében az intézet végzőseiből toborozták. Ugyanakkor a tanítók felkészítése nehézségekbe ütközött, mivel ezek különféle állami intézményekben, vagy keresztény felekezeti iskolákban végezték tanulmányaikat. Az első világháború kitörésének küszöbén egy speciális kurzust indítottak a tanítóknak az előbb említett tanítóképző keretén belül.⁸⁵

Az aradi hitközség az évtizedek folyamán gondoskodóan viszonyult a szolgálatában lévő tanítók szükségleteihez, legfőképpen a fizetés területén érződött ez. Valójában az izraelita iskolákban dolgozó tanítók státusa

84 *Az aradi izraelita elemi fiú és leány iskola értesítője az 1911–1912 tanévről.* Arad, 1912: 31.

85 *Ben Chanaja.* 473/1866.

törvényesség szempontjából sokáig tisztázatlan volt, s a bérezésük és jogaik a legtöbb helyen jóval az állami alkalmazottak szintje alatt maradtak. A helyzet orvoslására tett kísérlet volt 1866-ban az izraelita zsidók Szatmárnémetiben tartott nagygyűlése. Ekkor a zsidó felekezeti iskolákban tanítók követelésprogramját dolgozták ki. A nyugdíj biztosításának kérdésében az aradi tanítók azt jelenthették, hogy nincsenek ezzel kapcsolatos nehézségeik. A tanítók érdekeit támogató eszközt találtak az Ehrentheil aradi tanító által megjelentetett *Jüdische Volksschule* időszakos kiadványban. Egy másik jelentős megnyilvánulás az izraelita tanítók szövetségének Aradon 1869. szeptember 29–30. között, valamint október elsején tartott közgyűlése volt. Ezen a találkozón az izraelita iskolák pedagógiai rendjével kapcsolatos kérdésköröket beszéltek meg. A jelenlévők a hitközségek gyámsága alatt lévő iskolák felekezeti jellegének megőrzése mellett foglaltak állást. Számos, a tanítói jogokat tekintő kérdést tisztáztak, többek között a választásokon való szavazati jogot is.⁸⁶ Meg kell említenünk, hogy a korabeli törvények csak a felsőfokú végzettséggel rendelkező értelmiségieknek adtak szavazati jogot a vagyoni helyzetükre való tekintet nélkül.

A 19. század utolsó évtizedében a magyar parlament által megszavazott törvények a felekezeti iskolákban dolgozó tanítók javára egy magasabb fizetési besorolást írtak elő. Abban az esetben, ha a fenntartó egyházi szervezet képtelen volt saját erőből biztosítani a fizetéskülönbséget, az állam gondoskodott a kiegészítésről. Valójában ez a támogatás nem felelt meg sem az iskolának, sem a tanítónak, hiszen ez az államnak az iskola belső ügyeibe való beavatkozási jogát jelentette. Ezek a beavatkozási tendenciák még nyilvánvalóbbak lettek az Apponyi miniszter által kezdeményezett 1907-es törvény hatályba léptetésével. Az aradi neológ közösség elutasította a felajánlott támogatást. Az 1909-es esztendőben elhatározták, hogy pénzügyi erőfeszítéseket tesznek a szükséges források biztosítására.⁸⁷

Az aradi hitközség vezetősége bírálta az állam ártalmas beavatkozását a magániskolák életébe, valamint az iskolaszék tevékenysége fölötti kontroll bevezetését.

Az iskolai problémák egy újabb oldalát jelentette a zsidó fiatalok tömeges tódulása a különböző típusú állami és keresztény felekezeti középiskolákba. Emlékeztetésül mondjuk el, hogy az aradi izraelita reáliskola eltűnése után a felekezeti oktatás csak az elemi iskolára korlátozódott. Míg az

86 *Foaia Învățătorului Poporului* II. (43) 1869. október 28. 681, 699–700.

87 *Egyenlőség* XXVIII. (47) 1909. december 5. 1.

1849–1867 közötti időszakban a mőzeshitű diákok száma elenyésző volt, az 1867-ben közbejött események után számuk rohamosan megnőtt.

Az izraelita diákok első hulláma az aradi nyolcosztályos „katolikus királyi főgimnázium” státussal bíró Fiúliceum felé irányult. Az izraelita diákok jelenlétét a következő táblázat foglalja össze (Burján 1914: 171):⁸⁸

Iskolai tanév	Diákok összlétszáma	Izraelita diákok	%
1870/1871	336	36	10,71
1886/1887	337	97	25,72
1913/1914	578	150	25,95
Növekedés százalékban	172,02	416,66	242,29

Bizonyos késéssel a lányoknak is szerveztek középiskolai szintű oktatást. Az 1912/1913-as tanévben az aradi Állami Leánygimnáziumban a 170 diák közül 66 volt izraelita (38,82 %).

A szociális-gazdasági élet növekvő igényei a „reál” középiskolai oktatás megjelenését és fejlődését serkentették. Az 1870/1871-es iskolai tanévben a német nyelven oktató izraelita reáliskolában két 35 fős osztály működött. A diákok között három keresztény is szerepelt. Ugyancsak a Maros parti városban tevékenykedett a *Rotter* magániskola ugyanazzal a reál profillal. Ez három párhuzamos osztállyal működött 170 gyerekkel, köztük 23 zsidó (13,52%). A nyolcosztályos főgimnázium megindulása után az 1886/1887-es tanévben, a beiratkozó 166 diákból 73 mőzeshitű (43,92%). Az 1913/1914-es tanévben a 319-es összlétszámú diákseregbe 84 izraelita tanuló tartozott (26,33%).

Főlényes zsidó jelenlétet lehet kimutatni az aradi állami kereskedelmi iskolában, ahogy a mindenféle szakiskolai létesítményekben is. Ezek diákjai nagyon gyakran kaptak támogatást az e célból létrehozott zsidó egyesület részéről.

Az izraelita felekezet vallási normái bizonyos tekintetben megnehezítették az illető gyerekek iskolalátogatását az állami és keresztény egyházi iskolákban. Ezek a problémák Aradon is megnyilvánultak. Az 1877-es évben megjelent egy új minisztériumi rendelet, amely engedélyezte, hogy az állami iskolákban a szülők kérésére a zsidó gyerekeket a négy nagy vallási

88 *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 1872. 456–463, 478–479, 1888. 98–101, 114–117, 162–163;

ünnep alkalmával ne kötelezzék írásra és rajzolásra. Később ezt az engedményt még két ünnepnappal egészítették ki. A hitközségi előljárók többszöri közbenjárására az említett minisztériumi rendelet 1885-ben a szombati napra is kiterjedt. Az engedély időtartama sajnos tisztavirág-életűnek bizonyult. 1886-tól a rendelet a rabbik gyerekeire (beleértve a rabbinak készülő diákokat is) korlátozódott csupán. 1908-ban egy elfogadhatóbb megoldás született, végül 1913-ban megadták azt a jogot az izraelita diákoknak, hogy szombaton a zsinagógába menetel miatt bizonyos órákról hiányozhassanak.⁸⁹

Sok aradi fiatal látogatta 1849, de leginkább 1867 után a felsőoktatás különböző formáit. Sajnos erre vonatkozó pontos adatok nem maradtak fenn.

A tanulmányozott időszakban a gyülekezeti tagok folyamatos ösztönzésének hatására a hitközségi tevékenység megkettőzött erővel zajlott. Egy sor egyesület, társulás és szervezet működött, melyek vallási, szociális és kulturális téren fejtették ki tevékenységüket. A tagok nagy részének gazdasági megerősödése biztosította az egyesületek pénzügyi szempontból is zavartalan működését.

Mint a világ bármely más zsidó gyülekezetében, Aradon is az első és legfontosabb helyen a Chevra Kadisa (Szent Egyesület) állt. Aradon 18. század első negyedétől kezdődően megszakítás nélkül működött a Chevra Kadisa. 1869-ben az egyesületnek 520 tagja volt, 1900 után számuk meghaladta a 700-at.

Az izraelita jótékonyági és temetkezési egyesület legjelentősebb humanitárius megvalósítása a vármegyeszékhelyen lévő kórház létrehozása és működtetése volt. Ennek a működtetésére szükség volt, hiszen a zsidó népesség egészségügyi helyzete, főként a nagyszámú szegényebb rétegeké, elég rossz tendenciát mutatott. Elégséges megemlíteni azt a tényt, hogy az 1901 és 1905 közötti időszakban Arad városban és vármegyében 124 izraelita halt meg tuberkulózisban, az 1906 és 1910 közötti években újabb 89. A helyzet a továbbiakban is kritikus maradt. Az 1911–1915-ös évek között még 87 ilyen típusú elhalálozást regisztráltak.⁹⁰

A modern kórház felépítésének munkálatai, amely a már elévültet helyettesítette volna, már az 1848-as szabadságharc előtt elkezdődtek. Az anyagi lehetőségektől függően több-kevesebb lendülettel 1861-ig folytak

a munkálatok (Lakatos 1881: 82). Az első világháború kitörésének küszöbén az egyesület jelentős összeget kapott (176 861 koronát) Spitzer Ignác hagyatékából, azzal a feltétellel, hogy a korszak fejlett követelményeinek megfelelő nagy és modern kórházat emeljenek. Sajnos a rendelkezésre álló alaptőke elértéktelenedése megakadályozta a végrendeletbeli terv megvalósítását.⁹¹

A kórház működése saját költségvetéséből volt biztosítva. Hosszas megbeszélések után a hitközség hozzájárult ahhoz, hogy az 1875-ös esztendőben az egyesületnek független ügyvitel legyen. A bevétel megteremtéséhez a tagdíjak, a jóakarók adományai, az alaptőke kamatai (1900-ban ez 104 331 koronát tett ki) és a hitközség pénzbeli támogatása járult hozzá. Ehhez hasonlóan a Chevra Kadisa az 1912-es évig 325 504 korona értékben kapott adományokat, melyek közül a legjelentősebbnek a Deutsch Bernárt és az említett Spitzer Ignác hagyatékai bizonyultak.⁹²

Az 1860. évi bejegyzéstől kezdődően rendelkezünk a kórház működésére vonatkozó hiteles statisztikai adatokkal. Az év végén tíz beutalt beteg volt a kórházban. A következő esztendőben 117 beteget fogadtak (94 férfit és 23 nőt). Ezek közül 102 személy (83 férfi és 19 nő) távozott gyógyultán, ami 80,31%-os arányt képvisel. Ehhez az eredményhez még hozzáadódik öt férfi, akik felerősítve távoztak a kórházból (3,93%). 14 haláleset történt (11,02%). A bennmaradt betegek kezelése tovább folytatódott.

Két évtizeddel később, 1881-ben 90 beteget utaltak be.⁹³ Ebben az évben egy ambulancia is működött, amely 265 rászoruló betegnél segédkezett. 1887-ben a kórház nyilvántartási naplójában 100 személy szerepelt (67 férfi, 27 nő, 6 gyerek). A 19. század utolsó évében a betegek száma csupán 74 fő volt.⁹⁴ A rákövetkező időszakban, egészen az első világháború végéig ez a számarány állandó maradt. Megemlítsre méltó, hogy a betegek legnagyobb részét ingyen gyógykezelték. Így 1894-ben a 101 betegből csupán hat fizette ki a kórházi költségeket, a többi 95 ingyenességet élvezett.

A jó gyógykezelési eredmények, amelyeket a fenti adatok is bizonyítanak, legnagyobb részt két, különlegesen ügybuzgó orvosnak köszönhetőek.

91 *Egyenlőség* XXX. (50) 1911. december 10. 12; *Múlt és Jövő*. 1917. 301.

92 *Egyenlőség* XX. (15) 1901. április 14. 8, XXXI. (16) 1912. április 21. 11; *Ben Chanaja*. 183/1867.

93 *Ben Chanaja*. 55–56/1862.

94 *Szombati Újság* I. (19) 1882. május 6. 151; *Egyenlőség* VI. (16) 1887. április 24. 12, XX. (15) 1901. április 14. 8.

89 *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1877. 316–317, 329; *Magyar Izrael* II. (2) 1909. február 1. 3; *Egyenlőség* XXXII. (6) 1913. február 9. 9.

90 *Magyar Statisztikai Közlemények*. (62); *Arhiva* dos. 14, f. 152, 157 dos 11, f. 235–245.

Robicsek M. és Schuster I. évtizedeken át szolgálták a kórház érdekeit anélkül, hogy pénzbeli jutalmat vártak volna el.

A zsidó beteggondozással kapcsolatban érdemes megemlíteni a Hirschl Móric báró, halála után pedig özvegye által működtetett alapítvány Aradon kifejtett tevékenységét. Az alapítvány 1890-ben kezdte el működését. A rendelkezésünkre álló hiányos adatokból tudjuk, hogy 1898-ban Aradon egy poliklinikát tartott fenn, amely az ambulancia mellett otthoni betegellátást is vállalt. A poliklinika keretén belül két fizetett orvos tevékenykedett, speciális feladatuk a tuberkulózis leküzdése és a gyerekek orvosi felügyelete volt. Az orvosok száma a következő években is változatlan maradt. A poliklinika székhelye a jelenlegi Piața Catedralei utca (nr. 6a). A poliklinika működtetése mellett az alapítvány bizonyos betegek gyógyfürdőkre való utazását is támogatta, leginkább Buziás- és Herkulesfürdőre. Dicséretre méltó kezdeményezés volt az egyedül boldogulni nem tudó betegek otthoni gyógykezelése.⁹⁵

A Chevra Kadisa példamutató módon foglalkozott a temetési szertartások lebonyolításával. A Szentegylet hosszú időn keresztül egyaránt ellátta a neológ és ortodox hitközségeket is. Az utóbbiak aztán a saját rituáléjuknak megfelelő külön temető létrehozását kezdeményezték, de óhajuk csak az 1906-os év után válhatott valóra.

A tanulmányozott időszakban komoly felújításokat végeztek a ma Aradhoz tartozó Mosóczy-telepi temetőben. 1859-ben kezdett működni a halottasház. 1860-ban egy szakértő segítségével kidolgozták a temető területrendezési tervét, ekkor alakult ki a napjainkban is meglévő arculata. 1862-ben egy szomszédos telek megvásárlásával kiterjesztették a temető területét. Ennek a megvalósításnak a pénzalapja a Schreier Melchior által felajánlott 8 ezer forintos adomány volt. A temetőbe egy sor művészi értékkel bíró építészeti alkotást és szobrot helyeztek, ezek között szerepel Chorin Áron mellszobra, Steinhardt és Rosenberg rabbik és Fischer Elis filantróp emlékműve stb.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint 1900-ban Aradon 96 temetési szertartást szerveztek meg. Ezek közül 16 esetben a temetési költségeket teljes egészében az egylet pénzalapjából fedezték.

Nem kevés segílyt osztottak szét a rászoruló családok közt. Ezek közül a legjelentősebb összeget az otthonukban ágyban fekvő betegeknek utalták. Segítettek még az ambulancián felírt gyógyszerek kifizetésében,

95 *Emberszeretet* I. 1896, XIV. 1909 (éves jelentések).

s abban az esetben, ha a saját intézményben ezt nem lehetett elvégezni, akkor a más kórházi intézményben történő műtétek költségeihez is hozzájárultak Ehhez hasonlóan évente ruháztak fel bizonyos számú szegény sorsú diákot.⁹⁶

A Chevra Kadisa jelentékeny megvalósításai nagyrészt ügybuzgó vezetőinek voltak köszönhetőek. Az elnökök közül a következők tűntek ki: Herz József, Lustig Sig, Elias Simon, Schwartz Sig, Hecht M., Fleischer Samuel, Weisz Dávid stb. Az első világháború idején az egylet élén az elnöki tisztségben Pick E., az alelnöki tisztségben pedig Glück D. állt.

Az egylet hírneve annak köszönhetően is növekedett, hogy a tiszteletbeli tagok között olyan személyiségek szerepeltek, mint Sir Moses Montefiore (1784–1885) és Isac Adolf Cremieux.

Időközben a környező falusi közösségekben is létesültek Chevra Kadisák. A simándi, lippai, erdőhegyi egyletek működéséről rendelkezünk adatokkal.

A tanulmányozott időszakban is folytonosan működő, jótékonyági szándékkal létrehozott egylet volt a Humanitas Egyesület. Az egyesület első vezetői között volt Herz József és Blau Henrik. Valójában ez az egyesület egy régebbi intézménynek a munkáját vette át. Tevékenysége leginkább a szegények segítésében, szegény diákok felruházásában, a mesterműhelyek inasainak anyagi és erkölcsi támogatásában konkretizálódott. A tagdíjából és a jötevek adományaiból az egyesületnek jelentős alaptőkét sikerült felhalmoznia. 1868-ban az oszthatatlan alaptőke 7362 forintra emelkedett. 1877-ben a tagdíjat fizetők száma 150-ig jutott, míg a kamatoztatott alaptőke 18 037 forintig. Működésük fénypontja Lustig Adolf elnökségének idejéhez köthető (1874–1902). Halálának évében az egyesület alaptőkéje 53 936 koronát tett ki. Az egyesület vezetését Hegyi Albert elnök, és Tenner I. alelnök folytatta.

A növekvő anyagi lehetőségeknek köszönhetően az egyesület egyre nagyobb költségvetéssel működött. 1868-ban a bevételek 3166, a költségek 2571 forintra rúgtak. 1902-ben a jövedelem 6488 koronára emelkedett, míg a kiadások összege 5746 korona volt. A pénzalap teljes egészét a szegények pénzbeli és fűtőanyagbeli támogatására használták. 1881-ben 36 fiatal ruháztak fel a téli időszakra. Az 1910-es év elején ugyanennek a kiváltságnak örvendhetett az izraelita elemi iskola 56 diákja és a tanoncműhely 32 inasa.⁹⁷

96 *Arhiva* dos. 17; *Egyenlőség* XX. (15) 1901. április 14. 8.

97 *Izraelita Közlöny* VI. (18) 1869. március 19. 122; *Der Ungarische Israelit* V. (12) 1878. március 22. 90; *Egyenlőség* XXI. (24) 1902. június 15. 11, XXIX. (27) 1910. július 3. 11; *Szombati Újság* I. (24) 1882. június 10. 193.

Egy másik egyesület a korszak egyik nyomasztó szükségletére próbált válaszolni. Az 1897-ben megalapított Leánykiházásító Egylet felajánlotta, hogy évente 8–10 szegény lánynak ad hozományt. A hozományok értéke a tagdíjak és az alaptőke szűkös jövedelmének megfelelően csupán 100–200 forint körül mozgott. A tagok maximális száma az általunk ismert adatok szerint 320 személy körüli lehetett. Legtevékenyebb időszakuk a 20. század eleje volt, Kohn S. N. elnök vezetése alatt. Megemlítésre méltó, hogy a támogatott lányok között keresztény is akadt.⁹⁸

Széleskörű tevékenységet folytatott az aradi Izraelita Jótékonyági Nőegylet is, amely 1841-ben Chorin Áron rabbi biztatására jött létre. Kezdeményezése abból a meggyőződéséből fakadt, hogy az izraelita asszonyoknak ideje az előző évszázadokban rájuk kényszerített passzív szerepen túllépni. Az egylet eleinte szerényen indult, működése főként az 1848–49-es szabadságharc után vett lendületet. Működését Steinhardt Jakab rabbi is erőteljesen ösztönözte. A tagok száma fokozatosan emelkedett, az 1864-es évben 250 fős volt az egylet. A legmagasabb számot 1898-ban érték el, amikor az egylet 504 tagot számlált. Ismeretlen okokból a tagok száma csökkent az előbb említett időpont után, 1910-ben csak 443-an maradtak. A tanulmányozott korszak végén élükön Éles Árminné és Leopold Sig állt.

Az anyagi forrásokból – amelynek ugyanonnan származtak, mint a már említett egyletek alapjai – a rászoruló nők, leginkább a betegek, özvegyek és árvák felkarolását vállalták fel. Legjelentősebb megvalósításuknak mégis az 1896-ban létesített népkonyha bizonyult. Ez téli időszakban működött, rendszerint december, január és február hónapokban. Az ebédeket nagyon alacsony áron adták, esetenként ingyen is. Az étkezdét a keresztény kérelmezők is használhatták. A rászorulók nagy száma azonban mindig ellentétben állt a bevételek összegével. Ez szinte állandó költségvetési deficithez vezetett. Így 1910-ben a 9173 korona értékű bevétellel szemben a kiadások 9688 koronát tettek ki. A támogatások mértékének növekedése jól kivehető a következő táblázatból:⁹⁹

98 *Az aradi izr. kiházásítási egylet alapszabályai.* Arad, 1900; *Egyenlőség* XIX. (22) 1890. május 30. 11.

99 *Az aradi izr. jótékony nőegylet jelentése az általa fenntartott népkonyha évi igazgatásáról – Arad, 1896–1900.* Arad, 1900; *Ben Chanaja.* 1.017–1.018/1864; *Egyenlőség* XVII. (12) 1898. március 20. 10, XIX. (18) 1900. május 6. 9, XXX. (49) 1911. december 3. 12.

Év	Működési napok száma	A kiosztott ebédek száma	Napi átlag
1896	X	5108	X
1899/1900	77	9497	123,33
1910/1911	X	16.386	X
Növekedés	–	320,309%	–

Különleges szerep hárult az étkezde az első világháború alatti heves inség idején. Az *Aradi Közlöny* 1917-ben arra hívta fel a figyelmet, hogy ez a létesítmény nagymértékű szociális szerepet tölt be, ellentétben a városi vezetőség nemtörődöm hozzáállásával, akik közömbösek maradtak a leszegényedett rétegek iránt. Habár a 20 filléres díj inkább szimbolikus értékűnek mondható, a legtöbb rászoruló számára így is kifizethetetlen volt. Az anyagi nehézségek mellett állandósultak az élelembeszerzéssel/anyagellátással kapcsolatos problémák. Valódi csoda volt, hogy az 1917/1918-as és 1918/1919-es teleken az étkezde meg tudta nyitni kapuit.¹⁰⁰

A Gemilusz Cheszed egyesületet 1880-ban alapították, és már fennállása első évtizedében sikerült tagjai közé szerveznie 160 személyt. Az egyesület célja, az alapszabályzat szerint az újszülöttek és szüleik, valamint az aradi és az Aradon átutazó szegényrendű lakosok támogatása volt. Lehetőségeik viszonylag szerények maradtak, évi jövedelmük körülbelül 500 forintra korlátozódott.

Az első temetkezési és betegsegélyező aradi egyesület létrehozását Klein Adolf kezdeményezte. Jelentős lendületet vett az egyesület fejlődése az 1885-ben megválasztott Kohn S. N. elnöksége alatt, aki 1918-ig, a tanulmányozott korszak végéig maradt ebben a munkakörben. A tagok száma 1898-ban 500 körül mozgott, ez a szám a következő években is állandó maradt. Habár az egyesületnek nem volt kifejezetten felekezeti jellege, a tagok legnagyobb része zsidó volt.

Működésükről az első adat az 1867-es évből származik. Éves mérlegük alapján a bevétel 6987, a kiadás 5736 forint volt. A kiadásokról tudjuk, hogy 2467 forint kórházi díjak kifizetését szolgálta, 1070 forintot szántak a temetkezési költségekre. A maradékot néhány beteg egyesületi tag orvosi kezelésére, a gyógyszerházi számlák kifizetésére, valamint a beteg, munkaképtelen és megöregedett tagoknak nyújtott különféle segélyekre használ-

100 *Aradi Közlöny.* 1917. október 19–december 2.

ták fel.¹⁰¹ Az általunk tanulmányozott korszak utolsó éveire vonatkozóan nem rendelkezünk összehasonlító adatokkal.

Meg kell még említenünk az aradi beteg- és önszegélyező Fortuna egyesületet is. Ennek célzottan izraelita jellege volt. Kevés információt sikerült szerezni a jótékonyági és betegsegítő céllal működő Maskil el Dal egyesület tevékenységéről.

1910-ben alapult meg Aradon az izraelita Védegylet helyi szervezete. Ez a budapesti központú szervezet a gyereketthonokban, árvaházakban nevelkedő, valamint az állami szervek által családoknál elhelyezett mózes-hitű gyerekek sorsával foglalkozott. A zsidó társadalom kezdett ráébredni ennek a problémának súlyosságára, és arra a tényre, hogy e gyerekek számára nem biztosított a zsidó identitás megőrzése. Nem rendelkezünk pontos adatokkal az aradi régióban élő, ilyen helyzetben lévő gyerekek számáról. A központi nyilvántartásban 1500 gyerek jelenik meg, anélkül, hogy a társaság a kiadott statisztikában pontosítaná területi eloszlásukat.

Ideiglenesen Arad városában is működött az az egyesület, amely a palesztinai zsidó közösségek, jesivák és a Siratófal rabbinátusának támogatására gyűjtött pénzt.

Zsidó egyletek kiterjedt sora létesült az aradi vidéki környezetben is. Buttyinban működött a Buttyin és Környéke Izraelita Nőegylet. Ennek elnöke 1912-ben dr. Fekete Józsefné volt. A szervezetnek Halmágyon is volt egy kirendeltsége, élén egy elnökkel. Ugyanebben az időben Pécskán működött az Izraelita Jótékony Nőegylet (elnök: Eliás Adolfné). Kürtösön az 1907-es évtől kezdődően tevékenykedett hasonló intézmény. Az egyesület elsősorban az új zsinagóga felépítéséhez szükséges pénzalap összegyűjtésével foglalkozott.¹⁰² A szociális tevékenység területén tűnt ki a kisjenői/erdőhegyi nőegylet. Az 1899-es évtől kezdődően Messzer Lipótné vezetése alatt az egyesület tagjai egy sor karitatív tevékenységben vettek részt.¹⁰³ Pécskán az Izraelita Testvériség Egyesülete jött létre Róth Eduárd vezérlete alatt. Az egyesület éves mérlegéből tudjuk, hogy 1909-ben komolyabb értékű költségvetést használtak fel, jelentős segítséget ajánlva a bajbajutottaknak. Az említett évben 9575 korona volt a bevétel, a kiadások 9320 koronára rúgtak.¹⁰⁴

101 *Izraelita Közlöny* V. (16) 1868. április 17. 128.

102 *Zsidó Élet* I. (4) 1907. február 1. 10.

103 *Egyenlőség* XVIII. (10) 1899. február 26. 11, XIX. (3) 1900 január 21. 12.

104 *Egyenlőség* XXVIII. (16) 1909. április 25. 11.

A lippai izraelita nők jótékonyági egylete 1906-ban ünnepelte fennállásának 25. évfordulóját. Érdemes megjegyezni, hogy 1900-ban egy jótékonyági célú rendezvényük alkalmával egy alkalmi jellegű nyomtatványt adtak ki *Eleven Újság* címmel.¹⁰⁵

Az Arad környéki hitközségek a zsidó öntudat fenntartói voltak. Jelentős határozatot hoztak 1864-ben, amikor a Chevra Kadisa egyesület tiszteletbeli tagjává választották Sir Moses Montefiore-t és később Isac Adolf Crémieux-t. Ugyanebben az időszakban több értelmiségi iratkozott be a párizsi székhelyű Alliance Israelite Universelle csoportosulásába. 1867-től egy 80 tagot számláló helyi szervezete működött ennek. Elnöknek Walfisch Pált választották, aki levélben tartott kapcsolatot I. A. Crémieux-vel.

A szervezet tevékenykedése később Deutsch B. vezetése alatt zajlott. Egy 1882-ből származó adat alapján látható, hogy a helyi szervezet tagjainak száma 116 főre emelkedett. Ezek közül 85 aradi lakos volt, 31 a falusi közösségekben élt. A század vége felé a vezetés Rosenberg főrabbi irányítása alá került, e tényt életrajzában is megemlíti.

Erdélyben a 19. század utolsó éveiben megjelenő, a balázsfalvi Rónai János ügyvéd vezetése alatt álló cionista törekvéseknek nem volt nagy visszhangja Aradon, és ez így is maradt az első világháború végéig.¹⁰⁶

Tény, hogy a *galut*ban (jelentése: száműzetés, szétszórtság; azokat a zsidókat értik ez alatt, akik a világban szétszórta, és nem Palesztinában élnek) élő bármely zsidó hitközség élete és tevékenykedése elválaszthatatlanul összefonódik az antiszemitizmus és ökumenizmus közötti konfrontáció ügyével. Helyi szinten az 1849 és 1918 közötti időszakban az egyik-másik formában felbukkanó antiszemitizmus nem fajult erőszakos cselekményekig.

A dolgozat keretén belül utaltunk már arra, hogy az 1848/1849-es szabadságharc leverése után a Habsburg abszolutista rezsim zsidóellenes politikáját hangsúlyosabbá vált, 1859-től viszont fokozatos enyhülés vette kezdetét.

Kétségtől a zsidók 1867-es törvény általi egyenjogúsítása komoly csapást mért a zsidóellenes tendenciákra. E tanulmány terjedelme nem engedi meg, hogy az antiszemitizmus különböző rejtett és explicit formáit elemezzük. Megelégedéssel nyugtázzuk azonban, hogy az Istóczy Győző

105 *Egyenlőség* XXV. (10) 1906. március 10. 19.

106 *Ben Chanaja*. 263/1864; *Magyar Izraelita* IV. (16) 1867. július 18. 126; *Szombati Újság* I. (11) 1882. április 15. 127–128.

által vezetett Antiszemita Pártnak, amely számos javaslatot nyújtott be a magyar parlamentben a zsidók egyenjogúsításának teljes, vagy részleges visszavonására, nem volt értékelhető hallgatósága az aradi régióban. A tiszzaeszlári per – amelyben a település zsidóit rituális gyilkossággal vádolták – hullámainak sem sikerült láthatóan felkavarniuk a vizet az aradi régióban. Az antiszemita megnyilvánulások elzártak maradtak. 1882-ben az aradi rendőrség egy átutazó által szétosztogatott néhány antiszemita tartalmú iratot kobozott el. 1889-ben a szentannai római katolikus káplán mondott antiszemita beszédet, amellyel egy vérszegény antiszemita jellegű megnyilvánulást indított el az aradi líceum néhány diákjának részvételével.¹⁰⁷

A vallási kérdésekkel kapcsolatos törvények parlamenti megvitatása, beleértve a mózeshitűek részére engedélyezett bevett vallás státusát, bizonyos helyi antiszemita ellenreakciót váltott ki. 1895-ben a borosjenői Vasile Bălan lelkészt az aradi törvényszék elé idézték, mivel egy népgyűlésen a zsidók ellen lázította az embereket.¹⁰⁸ 1902-ben Zelenski gróf, a Néppárt – amelynek máskülönben nem volt helyi követője – pártvezéreknek egyike tüntetett az ellen, hogy a zimándközi elemi iskolába egy mózeshitű tanítót nevezzenek ki. Kiterjedt birtoka volt a község határában, s ebből kifolyólag feljogosítva érezte magát a közbeavatkozásra. Az illetékes hatóságok nem vették figyelembe feudális kényúri ambícióit.¹⁰⁹

Különleges problémát jelentett a román sajtó hozzáállása. Míg a püspökség *Biserica și școala* elnevezésű folyóiratában (1877–1918) ritkábbak voltak az antiszemita felhangok, addig az 1897 és 1915 között megjelenő hírlapok más, nyílabb pozíciót vállaltak fel. Ez az antiszemita hangnem egyrészt a Kárpátokon túlról érkező negatív befolyásokból, másrészt a *Tribuna Poporului*, a *Tribuna* és a *Românu* az erdélyi politikai valósághoz kötődő sértő szövegeiből generálódott. 1907-ben Alexandru Vaida-Voievod a bécsi *Neue National Zeitung*nak adott nyilatkozatában próbálta megmagyarázni az erélyi román sajtóban felbukkanó zsidóellenes megnyilvánulásokat, azzal vádolva a magyarországi (Erdélyt is beleértve) zsidókat, hogy 1848 után a magyar állam politikáját támogatták.¹¹⁰

107 *Szombati Újság*. I. (25) 1882. június 17. 201; *Luminătorul* (Temesvár) X. (58) 1889. július 12–24. 3.

108 *Tribuna* (Szeben) XII. (58) 1895. március 12–24. 233.

109 *Ungarische Wochenschrift* VIII. (42–43) 1902. október 31. 4.

110 *Neue National-Zeitung* XII. (12) 1910. június 12. 7.

Egy feltételezett rituális gyilkosság ügyében meginduló kijevei per (1913) világméretű hullámai Aradon is bizonyos, e rágalmozással szembeni állásfoglaláshoz vezettek. Elsősorban meg kell említenünk a tényt, hogy Dr. Vágvölgyi Lajos főrabbi is szerepelt a világ 700 rabbija által összeállított, a pert elítélő, a rituális gyilkosság létezésének abszurd és fantáziabeli jellegét bizonyító közleménynek az aláírói között. Az aradi *Românu* napilapban jelent meg a karánsebesi Miron Cristea püspök (későbbi pátriárka) nyilatkozata, aki pontosította, hogy a mózesi vallásban „nem létezik egyetlen olyan tanítás sem, amely elvezethetne a rituális gyilkossághoz hasonló borzalmas vallási fanatizmushoz.”¹¹¹

Az első világháború idején az antiszemitizmus felerősödésének lehetünk tanúi. Az egyre bizonytalanabb szociális, gazdasági és politikai helyzet, valamint a sovén elemek ténykedéseinek növekedése valóságos antiszemita hullámot szabadított el. Ürügyként azt hozták fel, hogy a zsidók kihúzzák magukat a katonai szolgálat és legfőképpen a fronti szolgálatteljesítés kötelezettsége alól. Általánosságban a zsidók számlájára írták az osztrák–magyar hadsereg szállítóinak kihágásait. Tény, hogy Aradon nem voltak a máramarosszigeti razziahoz hasonló ténykedések. Ott 1918 őszén a rendőrség épp Jom Kippur napján keresett a zsinagógában dezertőröket. Az aradi régióban az elégedetlenségek elsősorban a vidéki környezetben lévő, nagyrészt zsidó fűszeresek/szatócok ellen nyilvánultak meg. A monarchia összeomlását követő napokban (1918 novembere) egy sor településen – a zarándnádasi, pankotai, doroszlófalvi stb. közösségekben – kifosztották a boltokat/üzlethelyiségeket, s az áruhiány felelőseinek kikiáltott tulajdonosoknak el kellett menekülniük. Sok zsidó család nem is tért vissza többé, hanem a városokban maradtak. Habár ezekben a megmozdulásokban is voltak erős antiszemita hangok, végül a román nemzeti gárdák helyreállították a rendet. Selénden ebben a gárdában egy zsidó is szerepelt, akit aztán utólag ki is tüntettek (Glück 1993b).

Mindezen negatív tényezők nem tudják beárnyékolni a tényt, hogy a tanulmányozott időszakban számos ökumenikus jellegű megnyilvánulás is történt. Maga a tény, hogy az antiszemita jelenségek nagy általánosságban csak kivételt képező esetek voltak, az Arad környékiek nemzetiségi és vallásos megkülönböztetés nélküli békés együttélésének a bizonyítéka. A *Magyar Izraelita* újságban egy olyan jelentős híradás jelent meg 1862-ben, melyben a szerző azt a következtetést vonta le, hogy „Arad magyar, német,

111 *Românu* III. (232) 1913. október 5., november 5. 5–6.

szerb, és román lakói a legnagyobb egyetértésben élnek együtt a zsidókkal.” Ezen következtetésének bizonyítékeként hangoztatta, hogy a Chevra Kadisának sokkal több a keresztény tagja, mint más településeken.¹¹²

Érdekes módon, 1877–1878-ban a román hadsereg betegjei és sebesültjei javára adakozók között aradi zsidó neveket is lehet találni. Ezek között volt a siklói fűszeres is (Fialla 1977: 60). Zsidó jelenlétet lehet feljegyezni néhány román szociális összejöveten. A szebeni *Tribuna* napilapban publikált újságcikk kiemeli, hogy a résztvevő hölgyek és kisasszonyok közt legkevesebb hét zsidó is volt az Arad vármegyei Alcsil helységben rendezett román bálon (1891).¹¹³ Emlékezetes marad Rosenberg rabbi kezdeményezése a Nagykárolyi tűzvész károsultjainak megsegítésére.¹¹⁴

A vallási vonalon lévő kapcsolatfelvételek ugyanolyan gyakoriak és jelentősek voltak. Így 1892-ben a temesvári Dessewffi római katolikus püspök Aradra látogatásának alkalmával a minorita konvent egy ebédet rendezett. A meghívottak között szerepelt Rosenberg rabbi is, kit felkértek arra, hogy ő is felszólaljon. Az görög-keleti Ioan Iosif Goldiş püspökké szentelésekor (1899) az aradi hitközség küldöttsége is jelen volt, élükön az elnökkel és Rosenberg rabbival.

Egy másik emlékezetes esemény a temesvári Csernő János római katolikus püspök látogatása volt. Ezen alkalommal meglátogatta Vágvölgyi Lajos főrabbit a hitközség székhelyén (1910).¹¹⁵

Végül Ștefan Cicio Pop és Vasile Goldiş 1918. november 17-én Aradon tett nyilatkozatára utalunk, amelyben visszautasították az antiszemitizmus vádját.¹¹⁶

Az 1918. december elsejei gyulafehérvári nemzeti nagygyűlésen kikiáltották Erdély egyesülését Romániával. Ennek folyományaként az aradi részekben is megindult a román adminisztráció hatalomátvétele a román hadsereg 1919. május 17-én történő aradi bevonulásával bezárólag.

A zsidók alkalmazkodása az új körülményekhez nem zajlott zökkenőmentesen. Ez élesen felmerülő probléma volt, hiszen az erdélyi zsidók semmilyen téren nem rendelkeztek egységes szervezettel. Az aradi ortodox hitközség az 1920. január 6-ai dési gyűlés határozata alapján foglalt

112 *Magyar Izraelita*. 1862. 83.

113 *Tribuna* XI. (17) 1895. január 21.–február 2. 69.

114 *Egyenlőség* VI. (20) 1887. május 22. 9.

115 *Egyenlőség* XI. (41) 1892. szeptember 30. 10–11, XVIII. (32) 1899. december 6. 10; XXIX. (19) 1910. május 22. 12.

116 *Aradi Hírlap* II. (299) 1918. november 17. 18.

állást az új helyzetet illetően. Az ez alkalommal megszavazott határozatok értelmében leszögezték:

1. Az erdélyi ortodox zsidóság a világban mindenfelé szétszóródott zsidó nép szerves részének tartja magát, és közösséget vállal a világ más táján élő összes testvérével.
2. Az ortodox alapokon nyugvó erdélyi zsidóság – a zsidóságot, mint nemzetet tekintve – az állam keretein belül nemzeti kisebbségként kíván élni, és következetesen igényt tart mindazon jogokra, amelyek megilletnek egy nemzeti kisebbséget, ezek között a kulturális és a vallási autonómiára is.

Ezt a határozatot különleges megaláztatással fogadta Alexandru Vaida-Voievod miniszterelnök. A londoni *Daily Telegraph* napilap tudósítójával való találkozója során „örömmel közölte vele,” hogy az erdélyi zsidóság a dési rabbikonferencia keretén belül Nagy-Romániához csatlakozott. Az első dési gyűlést több is követte, egyik 1920. február 24-én, másik 1921. június 22-én. Ekkor tették le az erdélyi ortodox hitközségek – melynek az aradi ortodox hitközség is része volt – szervezetének alapját.

A neológ hitközségek integrálódása később kezdődött. Adorján Ármintól, a nagyváradi hitközségi kerület elnökétől indult a kezdeményezés. 1921. február 6-án ült össze az általa egybehívott vezetőtanács, ahol bejelentették, hogy az összes erdélyi hitközségnek küldtek egy körözlényt, amelyben az új helyzethez alkalmazkodó zsidó szervezet létesítését ajánlották fel.

Időközben neológ rabbik, köztük Vágvölgyi Lajos főrabbi is, megalapították az Erdély–Bánsági Rabbiegyesületet.

1922. március 22-én Kolozsváron gyűltek össze az aradi, váradi, kolozsvári, marosvásárhelyi és lugosi hitközségek elnökei és rabbijai. Az aradi hitközséget Vágvölgyi Lajos főrabbi és Schütz Henrik elnök képviselte. A meghozott döntések alapján egy új találkozózt szerveztek. 1922. június 22-én Kolozsváron elhatározták az Erdély–Bánáti Izraelita Hitközségek Szervezetének megalakítását. Az ideiglenes vezetőség tagjai közé választották Schütz elnököt is. 1922. augusztus 31-én állandó székhelyű irodát létesítettek Kolozsváron, az ügyvezető elnöki helyre Eisler főrabbit választották (Glück 1993b). A következő években az aradi zsidók élete és tevékenysége a két említett szervezet keretein belül zajlott.

Szakirodalom

BURJÁN János

1914 *Az aradi k. királyi főgimnáziumnak az 1913–14. iskolai évről szóló értesítője*. Arad

FIALLA, Ludovic

1977 *Reminiscențe de război din 1877–1978*. Culegerea studiului introductiv și note de Jenő GLÜCK. București

GLÜCK, Eugen

1993a *Jewish Elementary Education in Transilvania (1848–1918)*. *Studia Iudaica* II. 103–113.

1993b *Evreii din Transilvania în anul 1918–1922*. *Revista Culturii Mozaic* XXXVIII. (770) 7.

GRÜNBAUM Miksa

1896 *Az aradi izr. hitközség iskoláinak története*. Arad

LAKATOS Ottó

1881 *Arad története* I. Arad

LÖW Leopold

1874 *Zur neueren Geschichte der Juden in Ungarn*. Budapest

NEUMANN Ármin

1898 *Az aradi izraelita elemi fiú és leány iskola értesítője az 1897–98-iki iskolaévről*. Arad

ROSENBERG Lipót

1905 *Elhelyezett emlékmény az aradi új fiúiskola épületének zárkövébe 1905. év április hóján*. Arad

ROSENBERG Sándor

1895 *A zsidó és keresztény között polgárilag kötött házasságnak megáldása a zsinagógában*. Arad

ROSENBERG...

1910 *Rosenberg Sándor végtisztessége*. Kiadja az aradi zsidóhitközség. Arad

VENETIANER Lajos

1901 *A zsidóság szervezete európai államokban*. Budapest

1922 *A magyar zsidóság története*. Budapest

Lucian NASTASĂ

A történelem vége. A romániai zsidóság (1945–1965)

Ami a zsidóságnak a román társadalom modernizációs folyamataiban betöltött és a történetírás által hosszú időn keresztül mellőzött szerepét illeti, az utóbbi két évtized rekonstruálásának és elemzésének köszönhetően, új perspektívák tárulnak fel, újraértelmeződnek a nemrég még rejtett illetve ferdített folyamatok és események. Különben, ezek a blokkoló mechanizmusok nem hiányoztak a történetírás más területeiről sem, a közép-kelet-európai régió szinte áthagyományozta a többé-kevésbé felismerhető antiszemitizmus generációs sztereotípiáit és kivetített magyarázatait, illetve tudatosan „eltekintett” a zsidóság számbeli nagyságának és befolyásának kihatásaitól, ami néha „felgyorsította” a modernizáló társadalmi folyamatokat.

Ebben régióban, csupán az utóbbi két évtizedben sikerült megvalósítani egy társadalomtörténeti szempontból új diskurzus kibontakoztatását és a zsidóság jelenlétének erőteljesebb megvilágítását, mindez azonban, szinte teljes egészében megváltoztatta a zsidó közösségről eddig kialakult történelmi nézőpontot (Don–Karady 1989, Karady 2000, Karady 2001). Másképpen kifejezve – Soah-ra vonatkozó tanulmányok virágkorát kivéve – a második világháború befejezése után megjelent elemzések egyre mélyrehatóbbak és nem csupán a modern antiszemitizmus alapjait tárják fel, hanem sok más, az előző időszakban teljesen mellőzött szempontot is a zsidóság közép-kelet-európai jelenlétének horderejével kapcsolatosan, hiszen ez a terület a kontinens zsidó közösségeinek legjelentősebb gyűjtőhelyeként tartható számon.

Egyrészt, míg 1944-ig a romániai zsidóságra vonatkozó tanulmányok jelentős mértékben megsokasodtak, addig a következő korszak még

mindig a történetírás elhanyagolható részét képezi, talán azért is, mivel ebben a jelenhez közelebbi időszakban, a román levéltári forrásanyag hozzáférhetőségét ellehetetlenítő törvények uralkodnak (Rotman 2004). Másrészt, a korszaknak megfelelő szerkezeti átalakulásoknak következtében, a kommunista rezsim sajátosságai leszűkítik a zsidó tömegek identitásának megnyilvánulási formáit: faji megkülönböztetést előidéző törvények eltörlése, melyek az ateizmus hivatalos bevezetése által, az állampolgárok etnikai alapon történő megkülönböztetését és a vallásos tényező (vallási hovatartozás) politikai jelentőségének csökkenését szorgalmazták; a zsidóság önkéntes vagy erőszakos asszimilációja, valamint társadalmi, politikai és gazdasági integrációja (azáltal, hogy eltűnt, illetve nagymértékben csökkent a zsidóságot és a társadalom többi, nem-zsidó rétegét elválasztó távolság) stb. Másszóval, a kommunizmus, mivel sok más, a társadalmi megosztottságra vonatkozó, addig létező másodlagos tényezőt (etnicitás, vallás stb.) kiküszöbölt, elvezetett az identitás – legalábbis dokumentumokban fellelhető – elvesztéséhez.

Változó világ. A kommunizmus hatalomra kerülése Romániában

Románia kilépése a szovjetellenes háborúból és a Németország legyőzéseig bekövetkező események, a Közép- és Délkelet-Európa történetében végbemenő nagyarányú változások előszeleként jelentkeztek és a szovjet hatalom befolyásának feltétel nélküli elfogadásában teljesedtek ki több olyan államban, melyek később a „szocialista blokk” néven válnak ismertté.

Romániában egy, a múltat csaknem teljes egészében megtagadó korszak vette kezdetét, melynek megformálói az 1944 szeptembere utáni új politikán keresztül a szovjet tanácsosok voltak. Ezek minden állami intézményben hivatalos kiküldöttként léptek fel, illetve a legváratlanabb helyeken jelentek meg (Oprea 1997). Moszkva politikai eszközeiként, valamint a Kommunista Párt illegálisban levő tagjaiként, akik a Szovjetunió hatalomszerző útján a kiszolgálók és egyben ideológiai elvtársak szerepét töltötték be. Az ország utólagos fejlődési iránya már 1945. január 16-tól nyilvánvalóvá vált, amikor Gheorghie Gheorghiu-Dej, rövid moszkvai látogatás

után, többször is kinyilvánította a Szovjetunió politikai „vonalához” való hűséges ragaszkodás szükségességét, a politikai sajtóorgánumok pedig egymással versengve dicsérték a kelet felől érkező védelmező hatalmat. A. J. Visinszkij szovjet külügyi népbiztos-helyettes érkezése (1945. február 27.) rövid időn belül kimunkálta a Petru Groza által irányított és a Kommunista Párt támogatását élvező koalíciós keverék-kormány – az Országos Demokrata Arcvonal – megalakulását.

Az új politikai struktúra szinte azonnal működésbe léptette a Moszkvában eltervezett változásokat megvalósító gépezetet, kezdve a Belügyminisztérium – ennek élén Teohari Georgescu állt – átszervező intézkedéseitől, egészen az 1947. december 30-án közzétett kiáltványig, melyben eltörölték az alkotmányos monarchia és Románia „népi köztársasággá” alakul.

Fokozatosan eltűnik a politikai pluralizmus és a szabad véleménynyilvánítás, a polgári szabadságjogokra vonatkozó kényszerítő intézkedések pedig, a kommunisták helyzetének megszilárdulásával egyidejűleg, egyre szorosabbá válnak. Az 1946. november 19-ei választások útján szentesítik a „népi demokratikus” rendszer hatalomra kerülését. Már a választások előtt – de kiváltképpen azután – az állam, szovjet mintára szervezett tervezés és központi vezetés útján, ellenőrzése alá vonta a gazdaság kulcsterületeit. Az államosítás során majdnem minden állami tulajdonba került: a külföldi vállalkozások, az energetikai szektor, a bányák, a nehézipar, a bankok, a kiskereskedelmi vállalatok, stb. A tervgazdaságra való áttérés szovjet mintára történt, először két egyéves terv keretében (1948, 1949), majd az első öt éves terv megvalósítása útján (1950–1954). Ezzel párhuzamosan került sor a mezőgazdaság szocialista átalakítására, a kollektív gazdaságok létesítésére (GAC). Minden erőszak és megtorlás ellenére a mezőgazdasági dolgozók nagyrésze csak nehezen engedett és kellenlenül járult hozzá a mezőgazdaság kollektivizálásához.

Erre az időszakra, különösen 1948-ra, a párt- és állami szervek önkényeskedése jellemző, több halálos ítéletet mondanak ki, több százezer embert szabadságvesztésre ítélnak (sokan elpusztulnak a börtönkben), munkatáborok létesülnek, a lakosságot deportálják, illetve kényszerlakhelyekre hurcolják stb. (Bálan 2000). Ebben a felfokozott és bonyolult helyzetben, az új vezetőréteg olyan politikai alapelvek bevezetésére törekszik, melyek a segítik a rendszer megszilárdítását és megakadályoznak mindenféle nacionalista vagy xenofób kísérletet, ugyanakkor ebbe a folyamatba a nem-román „demokratikus” elemeket is bevonják (a kommunista ideológiának megfelelően).

1948-tól megindul egy vallásellenes, ateista áramlat, amely az egyházi hatalom elleni harcban teljesedik ki. A görög-katolikus egyházat felszólítják, a különböző vallású egyházak javait pedig agrárreform útján tulajdonítják el. Egyházi szervezeteket tüntetnek el, több szerzetesrendet betiltanak, az egyházi iskolákat államosítják, a vallásos oktatást teljesen felszámolják – mindezt a vallási identitás megsemmisítése érdekében. A kommunista rendszer valláspolitikája látszólag ellentmondásos elemekből állt: egyrészt megtartotta az állam által elismert vallási identitást és az egyház szabadságjogait a rá jellemző tevékenységekkel együtt (ezeket azonban kizárólag az egyház hatáskörébe szorította vissza), másrészt pedig erőteljes ateista propagandát fejtett ki. A hagyományos vallási ünnepek helyett az újonnan bevezetett világi ünnepek (augusztus 23, november 7, december 30, és a már ismert május elseje, stb.) taplnyaló politikája került előtérbe. Ez a hosszú ideig tartó vallásellenes megtorlás sietette a román társadalom szekularizációs folyamatát és a vallás iránti közömböség elterjedését.

Sztálin halála után, 1953 márciusában, jelentős változás következett be. 1956 februárjában, a SZKP XX. Kongresszusán Hruscsov „titkos jelentésében” elítélték a Sztálin által elkövetett gyilkosságokat és a személyi kultuszt, így Gh. Gheorghiu-Dej pozíciója is meginogni látszott. Ehhez, valószínűleg a lengyelországi és magyarországi események is hozzájárultak. Csak hogy a véres megtolások, tisztségükben méginkább megerősítették a román vezetőket. Gh. Gheorghiu-Dej megmaradt az RKP élén anélkül, hogy a társadalom vagy az azonos ideológiát valló elvtársak részéről a legkisebb ellenállást is tapasztalhatta volna, míg ellenfelei inkább kívárták természetes halálát – ami 1965. március 19-én be is következett – és közben számígtatták saját felemelkedésük lehetőségeit. A már ismert körülmények között, 1965. március 22-én – az RKP KB plenárisán – Nicolae Ceaușescut választották első titkárnak, hiszen ez azt jelentette, hogy van remény a liberalizáció és desztalinizáció megvalósítására, illetve egy új politikai-ideológiai felfogás hatalomra juttatására, stb., ami nemsokára be is következett. Az, hogy utólag az események teljesen más fordulatot vettek, nem tartozik e tanulmány tárgyköréhez.

A zsidóság a holokauszt után. A normalizálás érdekében tett erőfeszítések

Romániában, már a 19. századtól kezdődően létezett egy erős zsidóellenes áramlat, ez a második világháború éveiben rasszista törvények, progromok, illetve a zsidó közösségek deportálásában csúcspontot ért el. A zsidókat kényszermunkára vagy a transznisztriai lágerekbe vitték (Benjamin 2001).

A Ion Antonescu-kormány, 1944. augusztus 23-tól kezdődően mindenféle zsidóellenes rendelkezést beszüntetett Romániában, különösen azokat, amelyeket 1938 után vezettek be. Ami pedig az intézményrendszert illeti, szeptember elsején megszüntetik azt az Államtitkárságot, amelyik a románosítást, betelepítéseket és ezek nyilvántartását volt hivatott elvégezni, a Zsidó Központ pedig – 1942. január 11-én alapítják a zsidó közösség képviselője céljából – önmagát oszlatja fel egy dühödt sajtóhadjárat után, melynek eredményeként ennek elnöke, Gingol Nándor, 1944. szeptember 20-án önként jelentkezik az új hatóságoknál. 1944. szeptember közepén megalakul a Zsidók Központi Tanácsa és ebben, dr. W. Filderman, a Romániai Zsidó Közösségek Egyesületének elnökén kívül helyet kaptak a Nemzeti Demokrata Blokk (Nemzeti Parasztpárt, Nemzeti Liberális Párt, Romániai Szociáldemokrata Párt, Román Kommunista Párt) zsidó képviselői is; ez a szervezet – többek között – célul tűzte ki, hogy visszaszerzi a zsidóság Antonescu rezsim alatt eltulajdonított vagyonát és jogait.

A holokauszt kihatásai a koncentrációs táborokból visszatért zsidók rendkívül alacsony számából is kiderülnek. Míg az 1930-as népszámlálás adatai szerint 756.930 zsidó személyt tartanak nyilván (Manuilă 1938), 1941 áprilisában a zsidó lakosság száma 314.859 Romániában (Erdély észak-nyugati részét, Besszarábiát és Bukovinát leszámítva); a háború után, 1946-ban az ország háború előtti határai között csupán 372.000 zsidó élt; a különböző szerzőknél ez a szám ugyan változó, de mindig 350.000 és 428.000 között található, az utolsó változat az 1949-ben itt élő zsidók számát rögzíti (Rotman 1994: 287–288, Glass 2000: 56). Ezek szerint, a háború következtében a zsidó lakosság legkevesebb egyharmada eltűnt, a megmaradtak pedig felettébb elszegényedtek, mivel a faji törvény életbelépésével javaikat elkobozták vagy a háború alatt veszítették el birtokaikat.

A zsidóság anyagi helyzete siralmassá vált: hiányoztak az alapvető élelmiszerek, nagyon sokan szenvedtek különféle betegségekben, mások

megcsonkított családokban éltek (szinte nem is létezett olyan család, ahol a koncentrációs táborok és deportálások borzalmi ne hagytak volna maradandó nyomot), stb. Mindezek ellenére, az új körülmények között a zsidó közösségek élete fokozatosan normalizálódik, régebbi, önálló közösségi szervezetek lépnek működésbe és a zsidóság lehetőséget talál további képviselői szervek felépítésére is, bár ezek közül néhány – mint például a Zsidók Központi Tanácsa, melyet szeptember 14-én alapítanak és két hónappal később feloszlatnak – tisztavirág életűnek bizonyul (Glass 2002: 121–138), míg mások, mint a Romániai Zsidó Közösségek Egyesülete, hosszabb ideig működnek. 1944. szeptember 18-án újra megalakul a Zsidó Párt, viszont egészen más politikai keretek között mint a háború előtt. Ezzel egyidőben, november 19-én, újraszerveződik a Zsidó Világkongresszus román szekciója, a régebbi cionista szervezetek pedig most már szabadon tevékenykedhetnek. A zsidó származású tanügyi kádereket visszahelyezik jogaikba, iskoláikban pedig újrakezdődhet a tanítás, a tisztviselőket és más magán- illetve állami intézményben dolgozó szakembereket is visszafogadják. Ugyanakkor, 1944. december 19-én hivatalosan hatálytalanítják a faji törvényt. Egy egész sor időszakos zsidó kiadvány jelenik meg újra: *Izraelita Kurír* [Curierul israelit], *Megváltás* [Mântuirea], *A zsidó nép* [Ne-amul evreiesc], *A mi újjászületésünk* [Renașterea noastră], *Hanoar Hazoni* és az egész országban kongresszusokat, konferenciákat szerveznek, politikai megnyilvánulásokra kerül sor, stb. Mindez azt jelenti, hogy helyreállt a rend, de rávilágít a zsidóság új körülmények között betöltött szociális politikai és kulturális szerepére is.

Intenzíven folyik a deportált zsidók visszafogadása. Ilyen irányban, a koncentrációs táborokat túlélők ápolására és támogatására, különösen Erdélyben tesznek erőfeszítéseket, hiszen ebben a régióban a zsidóság szintén sokat szenvedett. Az 1940. augusztus 30-án bekövetkezett bécsi döntés értelmében, Erdély észak-nyugati része – egy majdnem 43.500 km²-es terület, körülbelül 2,2 millió lakossal együtt – Magyarországhoz került. A szovjetellenes hadszíntér katasztrofális helyzete miatt, 1943 januárjától Kállay, a magyar miniszterelnök, kapcsolatba lépett a Szövetségekkel, abban reménykedve, hogy sikerül kieszközölnie országa számára a semlegesség elérését. Hitler, miután erről tudomást szerzett, 1944. március 19-én elfoglalta Magyarországot és közvetlen fennhatósága alá helyezte. Ebben a helyzetben, az Eichmann által vezetett hivatal – a magyar csendőrséggel közreműködve – 1944. május 15 és július 8 között több mint 430.000, már előzőleg gettókba kényszerített zsidót deportált a haláltáborokba, főleg

Auschwitzba. Mindez Horthy beleegyezése nélkül történt, az elhurcolások azonban október 15-e után is folytatódtak, amikor a kormányzó már beleegyezett a fegyverszünetbe. Szálasi Ferenc, az új miniszterelnök és a Nyilaskeresztes Párt vezetője, folytatta a zsidóellenes politikát, ami további körülbelül 100.000 izraelita eltűnéséhez vezetett. A régi rendszerrel a szakítást, az 1944 novemberében megalakított Nemzeti Függetlenségi Front és a december 22-én, Debrecenben beiktatott ideiglenes, Dálnoki tábornok által vezetett kormány megalakítása jelentette, ebben, a kommunistákon kívül szociáldemokraták, kisbirtokosok, parasztpártiak és liberális demokraták kaptak helyet. 1945. január 20-án aláírták a fegyverszüneti egyezményt a szövetséges hatalmakkal, ennek következtében Magyarország szovjet katonai ellenőrzés alá került, a kormány pedig felvállalta a fasiszta elemek és háborús bűnösök felderítését is. Ami a zsidó lakosság helyzetét illeti, a tényállás tragikus volt: körülbelül 63.000-an, „munkaszolgálat” közben eltűntek és körülbelül 450.000 személy vesztette életét a haláltáborokban vagy a „nyilaskeresztesek” jóvoltából (Kramer 2000).

A zsidók visszatérése Erdély észak-nyugati területére nemcsak azoknak az embereknek a megjelenését jelentette akik a román Ókirályságban némiképp különböző sérüléseket szenvedtek, de annak a lakoságnak a beözönlését is, amely egyrészt rendkívüli módon kötődött a magyar szellemiséghez és teljesen asszimilálódott, másrészt pedig a budapesti kormányzat fele igen ellenséges érzületet mutatott. Sőt, mialatt a terület hovatartozása még nem dőlt el, a zsidóságnak ez a része Északnyugat-Erdély jövője szempontjából fontos mozgatórugóvá is vált. Ezért, itt hamarabb kerültek alkalmazásra a zsidósággal szembeni jóvátételi eljárások, különösen az ingó- és ingatlan javakra vonatkozóak. Ezenkívül, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a zsidók közül sokan, még az illegalitás idejéből erősen kötődtek a kommunista mozgalomhoz, az új kommunista vezetőknek pedig megbízható emberekre volt szükségük.

Az Ókirályság területére azok a zsidók kerültek vissza, akiket Transznisztriába deportáltak. Dorohoi-ban, 1945. március 30-án megalakul a „Transznisztriába deportált és visszatért zsidók Egyesülete”, ugyanazon év október 6-án pedig Bukarestben megszületik a „Transznisztriai volt deportáltak Egyesülete”, melynek az egész országban léteztek fiókszervezetei és a Romániai Zsidó Közösségek Föderációjának volt alárendelve, a következő célkitűzések megvalósítása érdekében: a) a Transznisztriába deportáltak számának és helyzetének megismerése; b) érdekeik védelme és támogatásuk, azzal a céllal, hogy visszakapják anyagi és erkölcsi jogaikat,

ezenkívül, az eltűnt vagy örökösök nélkül elhalt volt deportáltak esetében, az úgynevezett „elhagyott” javak jogi helyzetének szabályozása; c) az állam részéről rendelkezésre bocsátott és különféle magánszemélyek önkéntes hozzájárulásából származó, illetve kulturális események, stb. útján begyűjtött pénzalapok segítségével, a Transznisztriába deportált zsidók erkölcsi és anyagi támogatása a létező zsidó közösségek által; d) a Transznisztriából visszatért zsidóság társadalmi és gazdasági újraregéződése az új társadalmi-gazdasági helyzetnek megfelelően.¹

Egyszóval, a háború végén súlyos társadalmi problémák léteztek és zsidók tömegei – akiket, természetesen, a deportálások és a holokauszt borzalmi ugyancsak megviseltek – próbálták életvitelüket normális kerékvágásba terelni, annak ellenére, hogy vagyonukat elvesztették és hagyományos intézményeik megszűntek. Kevesen voltak azok a zsidók, akik az Antonescu-hatalommal együttműködtek vagy hittestvéreik szenvedése árán meggazdagodtak, de ezeket szinte azonnal „leleplezték” és megbüntették, mint például, Ghelfmant (Râbnita város volt polgármestere), Zilbermant (a tiraszpoli gettó volt polgármestere), Meyer Teichot (a Suceava-i zsidó közösség volt elnöke és az Ukrajnában levő sargorodi deportáltak telepének vezetője) és másokat (Şandru 1997: 252).

A *The American Jewish Joint Distribution Committee* (röviden: Joint) és a Jewish Agency által küldött pénzsegélyek fedezték a szükségletek legnagyobb részét, hiszen a helyi közösségek nem rendelkeztek még megfelelő anyagi alappal, a román állam pedig szintén elszegényedett a háború alatt és a szovjet katonaság eltartása miatt. Különösen a moldvai és dél-bukovinai zsidóság került nehéz helyzetbe, ehhez hozzájárult még az 1946-ban bekövetkezett szárazság okozta éhínség (Glass 2002: 71–80). Ezenkívül, a román állam nemcsak hogy nem törődött eléggé a zsidók életfeltételeinek javításával, de amikor alkalma volt, például 1945-ben, vigyázott arra, hogy lefaragjon a Joint által, az itteni zsidóság megsegítésére küldött összegekből.² A Romániában állomásozó szovjet hadsereg is kihasználta ezt a helyzetet és szintén harácsolt a zsidóság vagyonának egy részéből. Jól példázza ezt a Nagyváradi Polgármesteri Hivatalnak a rendőr-felügyelőségre

- 1 Cf. *Arh. St. Bucureşti, Direcţia Generală a Poliţiei* [Bukaresti Állami Levéltár, a Rendőrség Országos Igazgatósága iratainak megfelelően], 82/1946. csomó, 32–34., 43. sz.
- 2 A Joint svájci frankban küldött segítséget W. Filderman-nak, amit lehetetlen volt a szabad piacon lejbe beváltani (18,75 millió svájci frankot tett ki). Ezt az összeget a kormány segítségével váltották be, de kialakultott ügylet a kormány részére hozott jelentős nyereséget (Glass 2001: 294).

küldött egyik feljegyzése is, melyből kiderül, hogy 1944. október 20. és 1945. január 20. között, a Szovjet Katonai Parancsnokság 403 bútorgarnitúrát vitt el zsidó családoktól.³

Már 1944 őszén újra működésbe léptek a szegénysorú zsidó lakosság segélyezésére alakult szociális szervezetek, szinte mindenik városban „népkonyha”, „tejcsarnok”, árvaházak, kórházak stb. létesültek. Lassan megnyitották kapukat zsinagógák, de sokan közülük csak nagy anyagi erőfeszítések árán, majd újra megjelentek a Népszínházak stb., másszóval, kezdtek újra felépülni azok az intézményi struktúrák, amelyek hosszú időn keresztül összetartották a közösséget, megóvva őket az ellenséges megnyilvánulásoktól.

Mindezek ellenére, kihasználva az áruhiányt, több zsidónak is sikerült újraindítani vállalkozását, különösen a kereskedelmi szférában. Ez azonban – múltbeli, antiszemita indulatok hatására – azt a látszatot keltette, hogy a zsidók a legnagyobb „spekulánsok”, ami aztán egy szigorú és megalázó törvény bevezetéséhez vezetett. Azokat, akiket nyereszkeséssel vádoltak „leleplezték” és általános megvetésben volt részük (nyakukba akasztott feliratos táblákkal kiállították őket a piactéren, stb.), majd a rendkívüli bíróságok ítélete alapján többévi börtönbüntetésre ítélték. A zsidóság „megvesztegethetőségét” a segélyszervezetektől érkező alapélelmiszerek tárolása és eladása közben számos rendőrségi és csendőrségi jelentés taglalja. Másoknak sikerült felügyeleti jogot szerezniük a CASBI (az Ellenséges Javakat Kezelő és Felügyelő Hivatal) gondnoksága alatt álló vállalatokra, ami szintén hozzájárult a nem-zsidó lakosság elégedetlenségéhez.

A zsidóság az újonnan beiktatott hatóságoktól leginkább azt várta, hogy a visszaéléseket és a fosztogatásokat jóvátegyék: hatálytalanítsák a faji törvényt, szolgáltatassák vissza az ingó- és ingatlan eszközök tulajdonjogait (vagy kárpótolják a tulajdonosokat), stb. Csakhogy ez nehézkesen, illetve csak részben történt meg, nehezen leküzdhető előítéletek közepette. Például, az 1945. október 2-ai minisztertanácsi ülésen, amikor az ingatlanok rekvirálásáról beszéltek, Petru Groza miniszterelnök a következőt mondta (első látásra, ez akár jóindulatként is értelmezhető): „mi visszahelelyeztük őket jogaikba, de nem teremthetünk számukra kiváltságos helyzetet [...]; visszaadtuk ingatlanjaikat. De ezután már adjunk előjogokat is a

- 3 Cf. *Arh. St. Bucureşti, Direcţia Generală a Poliţiei* [Bukaresti Állami Levéltár, a Rendőrség Országos Igazgatósága iratainak megfelelően], 44/1945. csomó, 20. sz. (a nem-zsidóktól 253 bútorgarnitúrát vitt el).

románokkal szemben? Meddig és milyen alapon? [...] Többet nem vagyunk kötelesek tenni. Ezután nem vállalom, hogy a zsidókért többet tegyek, mint más román állampolgárért. Miután visszahelyeztük őket jogaikba, ne követeljenek kiváltságokat csupán azért, mert zsidók. Egy megingathatatlan elhatározással jöttem vissza most vidékről. Ott zsidókkal telis-teli kávéházakat láttam. Felkérem a zsidók vezetőit, hogy vessenek véget ennek a helyzetnek, ami nem tűr halasztást. Lugoson, Temesváron és Nagyváradon rettenetes, hogy mi történik. A zsidók egész egyszerűen felháborító módon élnek. Vidéken és még itt is, olyan hangulat uralkodik, amelyik rossz szolgálatot tesz maguknak a zsidóknak, de magának a demokráciának is. Mint kertben a dudva, úgy növekszik a sovinizmus és antiszemitizmus, ki akaruk irtani és egy időben úgy is tűnt, hogy kiirtottuk”.⁴ Azokban az években, az itt bemutatott diszkurzus nem volt egyedülálló, a zsidó „paraziták”-ra vonatkozó sztereotípiák tárháza – természetesen – sokkal régebbi keletű.

Bár nem közvetlenül a felszabadulás után és esetenként eléggé nehezen, de megkezdődnek a peres eljárások a diktatúra éveiben átélt szenvedések erkölcsi jóvátételéért. 1945 májusában tartják meg azt a tárgyalást, amelyik a „háborús bűnösök” első csoportjáról – élén N. Macici tábornokkal – ítélkezik, és ahol életfogytiglani kényszermunka és egy év börtönbüntetés közötti szankciókat szabnak ki. Június 4-én, az „újságírók” perében hasonlóan szigorú ítéleteket hoznak, az elítéltek közül pedig sokan vannak olyanok, akik az antiszemitizmus terjesztéséhez és fenntartásához hozzájárultak. Júniusban – a harmadik „háborús bűnös”-csoport tárgyaláskor – azokat ítélik el, akik hozzájárultak a különböző mézárásokhoz, vagy munkatáborok vezetői voltak. 1946. február 18-án, a Népbíróság kimondta az ítéletet a „Zsidó Központot” érintő per öt vádlottja felett: Isăceanu Vasile életfogytiglani kényszermunka; Ghingold Nándor életfogytiglani nehéz börtön; Grünberg Mátyás (Willman) 20 évi nehéz börtön; Grossman-Grozea A. 15 évi nehéz börtön; Leon Jack 12 évi nehéz börtön. Ugyanabban a hónapban vannak folyamatban a fasiszta propagandát terjesztőknek, a Sima Horia-kormány néhány tagjának, valamint Bessarábia volt kormányzójának, Voiculescu C. tábornoknak a pereit. Májusban, kivégzéssel végződik I. Antonescunak és három közeli társának a tárgyalása. Rövid időn belül, az Antonescu-kormány újabb tagjait, valamint a szovjet területen elkövetett, odesszai mézárásokért felelős Șt. Ivașcut és V. Gheorghiu is elítélik. 1948.

4 *Arh. St. București, Președinția Consiliului de Miniștri. Stenogramme* [Bukaresti Állami Levéltár, Minisztertanácsi elnökség iratai. Sztenogramm], 10/1945. csomó, 36–37. sz.

június 26-án befejeződik – többszöri halasztás után – az 1941-es jászvásári vérfürdőt előidézők pere. Mindezek csak elenyésző mértékben példázzák azt az igyekezetet, amivel a kormány a múlt borzalmait próbálta jóvátenni.

Az is igaz azonban, hogy az új kommunista hatósági szervek nem voltak túl lelkesek a jóvátételek végrehajtását illetően és nem foganatosították az intézkedéseket minden rendelkezésükre álló területen. Halogató politikájuk eredménye csupán az volt, hogy ígéreteket tettek a zsidóság és a nem-zsidó népesség irányában, mivel egyre nagyobb tömegeket akartak a maguk számára megnyerni, beleértve az antiszemitékat is, akik időnként dühös kifakadásokban törtek ki. 1945. október 5-én, az egyik tömegszervezeti gyűlésen, amelyen több kommunista vezető – köztük Luka László is – résztvett, határozottan kimondták, hogy különösen „Moldvában növekszik az antiszemitizmus”, de „nem kisebb mértékben Erdélyben is”, hiszen – vetették fel a gyűlésen – „ez a zsidó népesség elleni gyűlölet abból származik, hogy a reakció maximálisan kihasználja azt, hogy a zsidók nagyrésze a könnyen elérhető, jövedelmező nyereséget keresi”; ennek orvoslására javasolják, hogy „ezekből az elemekből, melyek nem vesznek részt a termelési folyamatban, állítsanak össze csoportokat és küldjék őket a zsilvölgyi szénbányákba, illetve másfele, ahol szükség van munkásokra. Ilyenformán ott is megoldódna a fennálló helyzet, ugyanis az ott dolgozók, időnként megszöknek a bányákból, ugyanakkor a reakciós hadjáratnak is véget lehetne vetni”.⁵ Ez a magatartás minden szinten jelentkezett, „mivel – amint azt egyébként W. Filderman megjegyzi – az antiszemita zavargásokat egyáltalán nem azok a fasiszta elemek okozzák, akik az országban megteremtett demokrácia ellen fellépnek”,⁶ hanem a falusi lakosság, a társadalom legáthatóbb szálain keresztül. Ilyen értelemben, az ellenőrző szervek (rendőrség, csendőrség, Securitate) számos tájékoztató jellegű jelentése hivatkozik az ország különböző vidékein észlelt antiszemita légkörre.⁷ Talán ezért volt az, hogy a kidolgozott jóvátételi törvények annyira kivélt, illetve megszorítást tartalmaztak, hogy a zsidóságnak csak igen

5 *Arh. St. București, CC al PCR. Cancelarie* [Bukaresti Állami Levéltár, az RKP KB Titkárságának iratai], 86/1945. csomó.

6 *Arh. St. București, Inspectoratul General al Jandarmeriei* [Bukaresti Állami Levéltár, a Csendőrség Főfelügyelőségének iratai], 144/1946. csomó.

7 Például, Tóti községben, 1949. július 20-án a cigányok azt kiabálták: „egyetlen szem búzát sem adunk, mert azt a zsidók fogják elvenni és eladni”; a lakosok ellenállását csak a Securitate-nak sikerült megtörnie, 38 embert tartóztattak le (cf. *Arhiva SRI* [a Román Hírszerző Szolgálat Levéltári iratainak megfelelően], „D” fond, 4638. csomó, 76–77. sz.; 7611. csomó, 1. köt., 43–44. sz.).

kis hányada részesülhetett előírásaiknak megfelelő kártérítésben, ezáltal is a helybeli lakosság érzékenységét kímélve.

Másfelől, 1945 nyaráig, szinte teljességgel lehetetlen volt az ország területén élő zsidók számarányát és helyzetét akár csak megközelítőleg is megismerni, egyrészt az újonnan alkalmazott hatóságok szervezési problémái miatt, hiszen a front áthaladása után a csendőrség és a rendőrség átalakulóban volt, másrészt pedig, a Lengyelországból, Csehszlovákiából, Besszarábiából, Magyarországról és Németországból román területre érkező, egyre növekvő zsidó bevándorlók hullám miatt, akik, ha csak átmenetileg is, az országban maradtak és abban reménykedtek, hogy Palesztinába, Észak-Amerikába vagy Dél-Amerikába fognak kivándorolni. Az idegen állampolgárokra vonatkozóan, csupán 1945 júniusától vezetnek be szigorú intézkedéseket, ezek előírják az érvényes iratok nélküli állampolgárok kitoloncolását, az 1581-es számú, 1946. június 5-ei Törvényerejű rendelet pedig meghatározza összeírásukat⁸. Ez a népességözönlés azonban, azt eredményezte, hogy a segítéyzések mind az állami, mind a zsidó szervezeteknek egyre nagyobb nehézségeket okoztak, ennek következményeként a korszak zsidósága rendkívül elszomorító képet mutatott: zsidók csoportjai, illetve csonka családok lesóványodva, rongyokban bolyongtak az utcákon szállás után vagy a szegénykonyhákban kerestek maguknak némi élelmet.

Mint kiderült, a normális életvitelhez való visszatérés nem volt egyszerű folyamat és sokak számára nem jelentette a várt körülmények eljövételét. Nélkülözésekkel teli évek voltak, nem csak anyagi szempontból, hanem a félreértésekre okot adó ideológiai kihívások miatt is, melyek elhamarkodott döntéseket szültek. Egyesek a Szovjetunió által képviselt új értékek nyomán, valójában a kommunizmus meggyökereztetéséhez járultak hozzá, mert meggyőződésük volt, hogy ezzel örökre ki lehet zárni az antiszemitizmust és az előző időszakban tapasztalt társadalmi igazságtalanságot. Mások, akiket keményen megviseltek a holokauszt ideje alatt végbement tragédiák, bizalmatlanul szemlélték az új realitásokat és reménységgel tekintettek egy, az Izrael nemzeti államban megálmodott „új élet kilátásai” elé, csatlakozva a cionista mozgalmakhoz. Nyilván, a két irányzat egyike sem volt új a romániai zsidóság számára.

8 *Románia Hivatalos Közlönye*. (128) 1946. június 5.; lásd még az említett helyen a 140. sz. 1946. június 20-ai Határozatot. Utólag, honosítás útján, megpróbálták egyes bevándorló-kategóriák helyzetét rendezni a 162/1947 sz. Törvény (*Románia Hivatalos Közlönye*. (121) 1947. május 30.) és a 125/1948. sz. Rendelet (*Románia Hivatalos Közlönye*. (154) 1948. július 7.) alapján.

A zsidóság és a kommunizmus

Általánosan elfogadott tény, hogy az idők folyamán a közép- és kelet-európai zsidóságot általában – de nem csak őket – vonzották a szocialista eszmék. Ezek minden igazságtalanság és kizsákmányolás végét, egyetemes szabadságot és más, ésszerűbb társadalmi szerveződést ígértek. Nem véletlen, hogy a zsidóság már a legelső szocialista mozgalmak idején csatlakozott ezekhez az eszmékhez, a kezdeményezők és fő teoretikusok azonban nem ők voltak. Csakhogy a keleti térségben, ahol a legtöbb zsidó közösség élt, a szocialista mozgalom legradikálisabb formái láttak napvilágot. Itt a zsidóság hátrányos megkülönböztetések és tömeges antiszemita mozgalmak egész sorát kényszerült elszenvedni. Általában, a zsidók a szocialista-demokrácia hívei voltak, de nem voltak kevesen azok sem, akik behódoltak a kommunistáknak. Végül, nem elegendő a zsidók magatartását csupán a létező igazságtalanságokkal motiválni. Valójában, sokan közülük komolyan hittek a marxista-leninista eszmékben. Ez nem is csoda, hiszen egy olyan új világot hirdetett, ahonnan minden rossz végleg eltűnik, a jelenlegi berendezkedés pedig alapjaiban dől össze, az új eszmék a világot és a történelmet teljes körűen és „tudományosan” magyarázták, miközben modelljét – amiről egyébként nem sokan rendelkeztek „hiteles” ismeretekkel – éppen akkor próbálgatták a Szovjetunióban.

Ilyen értelemben nem lehet csodálkozni azon, hogy a két világháború közötti időszakban már léteztek olyan baloldali politikai szervezetek, mint a „Bund” Zsidó Szociáldemokrata Párt, a „Poale Zion” Zsidó Szocialista Párt, stb. és, hogy ezek közül több a háború után is működött, valamint egy sor cionista szervezetet támogatott. Az új eszmékhez általában, a hitüket elhagyó és különféle baloldali ideológiák vonzáskörébe került, modern neveltetésű zsidók csatlakoztak (lásd C. Dobrogeanu-Gherea, Anna Pauker, stb. esetét). A szocialista eszmékkel a középiskola, majd az egyetemi évek alatt kerültek kapcsolatba, azután pedig Itzhak Artzi emlékiratai – hogy a nálunk megjelent hasonló jellegű munkák közül egyet megemlítsünk – voltak azok a mozgatóerők, amelyeken keresztül a fiatalok ezt az irányzatot követhették, annak ellenére, hogy az észak-moldvai kisvárosból (Siret) származó ideológus megmaradt a központi liberalizmus cionista ideológiája (Klal-cionizmus) mellett. Artzi már 11 éves korában egy szélsőségesen vallásos ifjúsági mozgalom, a „Pirhei Agudat Israel”, kezdeményezői közé tartozott, elég hamar felhagy azonban ezzel a tevékenységgel, mivel nem tartja „megfelelő keretnek” és a „Hanoar Hatzioni” szervezethez pártol,

melyről azt vallja, hogy az „élete Egyeteme”. Ezekben az években, „a könyvek amelyeket elolvastam – mondja Artzi – kiélezték szociális érzékenységünket, megnyitva előttünk az igazságért és szebb életért folyó küzdelem útját (...); az általunk olvasott irodalom baloldali irányultságot eredményezett körünkben” (Artzi 1999: 55, 66). Hozzá hasonlóan, fiatalok tömegei lettek a baloldali ideológiák hívei és egyesek – személyes tapasztalataik függvényében – eljutottak a szélsőséges magatartásformákig is.

Nyilván, az ehhez hasonló szövetségek kialakulásában az antiszemitizmus jelentős szerepet játszott és ez folyamat nálunk az első világháborút közvetlenül követő évek alatt válik egyre inkább érzékelhetővé (Nastasă 2001: 59). Másrészt, sok zsidó azért szimpatizált a Szovjetunióval, mert úgy hitték, hogy ez az egyetlen hatalom, amelyik képes arra, hogy az 1930-as évek második felétől kezdődően megmutatkozó zsidóellenes náci túlkapásokat megfékezze. Ennek okáért, a háború éve alatt a Vörös Hadsereg előretörését Románia területére és a Reich központjába mint utolsó, a koncentrációs táborokban sýnlódó zsidóságot megmentő akcióként fogták föl, jelenlétét pedig – legalábbis kezdetben – úgy értelmezték, hogy az nem más, mint a román antiszemitizmus kilengéseinek megfékezésére adott biztosíték. Míg a háború végére a társadalmi partnerek között létező politikai vagy jelképes kapcsolatokat az etnikai és vallásos identitás felvállalása határozta meg, ezután megvolt annak a lehetősége, hogy az új, keletről érkező ideológia segítségével teljesen kiiktassák a megkülönböztetésnek ezt a formáját és más, az egyenlőségen alapuló devianciák kerüljenek előtérbe.

Közvetlenül 1944. augusztus 23-a után visszatért Romániába az a volt moszkvai menekültekből, zsidó és nem-zsidó személyekből álló csoport, amelyik a Komintern aktivistái közül került ki és akikhez más, szovjet állampolgársággal rendelkező zsidók csatlakoztak, erősítve ezáltal a Román Kommunista Párt akkor még gyenge szervezetét. Például, csatlakozott hozzájuk körülbelül 300 besszarábiai zsidó tolmács, akiknek az volt a feladatuk, hogy magasrangú szovjet katonai hivatalnokokat kísérenek az ország területén és akik – bár látszólag szerepük elhanyagolható volt – az új központi, illetve helyi hatalom ellenőrzésének hűséges kiszolgálói lettek. Nem véletlenül, mindannyian román állampolgárságot kaptak és a szovjetek kivonulása után is, többé-kevésbé homályos, de az ellenőrzés és befolyás szempontjából döntő pozíciókban, az ország területén maradtak (Şandru 1997: 253). Az ideológiai szempontból igen jó felkészültséggel rendelkező és a „politikai hatalom kivívásának” eszköztárát ugyancsak jól ismerő csoport

– általában – a párt és állami vezetés második-harmadik lépcsőfokán kapott helyet, kivételt csak a valóban kiváltságos helyzetben lévő Anna Paucker, Iosif Chişinevschi vagy Leonte Răutu képeztek, valamint a hatalom csúcsához ugyancsak közel álló Nicolae Goldberger, Liuba Chişinevschi, Valter Roman, Vas Gizella, Gaston Marin, Gh. Stoica, Toma Sorin, Roşianu Mihail, Gh. Florescu, Nicolae Schwartz, Silviu Brucan, stb. A kommunista zsidók, etnikai hovatartozásuktól függetlenül, majdnem kivétel nélkül elhanyagolták vallási közösségeik iránti kötelezettségeiket és a „munkásosztály” érdekeivel azonosultak, míg közülük többen is fontos beosztásokat kaptak a párt propaganda-gépezetében, illetve sajtószerveiben.

Természetesen, ehhez még hozzáadódik a Besszarábiából alkalmasszerűen érkező zsidóság, amely vagy azért jön Romániába, mert jól szervezett és külföldi kapcsolatokkal rendelkező hálózatain keresztül Palesztinába akart emigrálni, vagy mert kötődött ehhez a területhez (például rokon kapcsolatok által). A zsidóságnak ez a része hozzájárult az antiszemita érzelmek fenntartásához, valamint azoknak a nézeteknek a kialakulásához, melyek szerint, egyrészt a zsidóság a kommunista rendszer hatalomra jutásának eszköze volt a szovjetek kezében, másrészt pedig arra hivatott, hogy egyes térségek etnikai összetételét megváltoztassa, különösen a Bánság és a Székelyföld esetében. Arra a kijelentésre vonatkozóan, hogy Romániában a zsidók (a magyarokkal együtt) állnak a kommunista rendszer hatalomra jutásának hátterében, eddig még nem rendelkezünk kellően mélyreható elemzésekkel.⁹ Tulajdonképpen, a kommunisták hatalomra kerülésével egyidejűleg, felszínre került a zsidóság problémája, ami már majdnem egy évszázad óta foglalkoztatta a román társadalmat és amelyre még nem született megoldás. Nem csupán számbelileg (a zsidóság számaránya tekintetében) merült fel problémaként a zsidók jelenléte, hanem gazdasági szempontból is, a különböző ipari és kereskedelmi, stb. ágazatokban betöltött tisztségeik miatt. Ez azonban most új jelentést kapott, hiszen az igazság az volt, hogy az új rendszerben tevékenykedő hivatalnokok jelentős hányada zsidó volt, de nem lehetett ellenük határozott vádakkal előállni addig, amíg ez számszerűen nem volt bizonyítható. Az erre vonatkozó, Moszkvában összeállított anyag 1947. június 1-jén az RKP tagjait 703.000-ra becsülte, ami etnikailag a következő összetételt adta: a

9 Az ehhez hasonló vélekedésekkel szemben lásd Roth 1999, Tăraşu 1996: 289–302, Kuller 2000 megingathatatlan érveit.

kommunisták 79,59%-a román, 12,35%-a magyar, 4,16%-a zsidó, 3,9%-a pedig egyéb nemzetiségű (Buzatu 1996: 159).

Azt is meg kell említeni, hogy ezek a zsidó-kommunisták egyformán kegyetlenek voltak saját hittársaikkal is, hiszen nem a vallásos alapon működő rokonérzelmeik irányították tetteiket, hanem az „osztályharccal” kapcsolatos jelszavak. Nicolae Goldberger, az RKP Észak-Erdélyi KB-nak kiképzője – a kor egyik legbefolyásosabb embere, aki az RKP V. Kongresszusán (1931) megfogalmazta azt a tézist, miszerint Románia nemzetiségeket elnyomó kapitalista ország és akinek felesége, Fanny, az 1950-es években a KB kancelláriájának élén állt – 1945. május 4-én, a párt kolozsvári tartományi Konferenciáján a következőket mondta: „Jól tudjuk, hogy a magyar nemzetiségű tömegek [itt a magyarokkal azonosuló zsidókra is gondolt] 20 éven keresztül szenvedtek, a románok pedig az utóbbi 4 évben. Természetesen, a megpróbáltatások nemcsak a különböző etnikumok nemzeti érzéseinek kiéleződéséhez vezettek, hanem fokozott sovínizmushoz is”, de – folytatta – „egy kommunista nem lehet sem a magyarok, sem pedig a románok megbízottja. Éppen pártunk egysége a mi erőnk, a mi felemelkedésünk”.¹⁰ Másfelől nem szabad azt hinni, hogy a román pártvezetők nem tettek semmit annak érdekében, hogy megakadályozzák a zsidók esetleges bejutását az állami és pártszervek kulcspozícióiba. Éppen ellenkezőleg, azzal indokolták a különböző ágazatokban tevékenykedő „hatalmi” mozdulatokként működő kulcspozíciók etnikai szempontból való ellenőrzését, hogy nem kívánatos a románok antiszemita érzéseinek felkorbácsolása, annak ellenére, hogy a *numerus clausus*-t bevezették. A kijelentés nem alaptalan, ha megvizsgáljuk a különböző államvédelmi szervek jelentéseit, melyekben időről időre xenofób érzelmi kitörések megnyilvánulásait találjuk, nem beszélve arról, hogy már a jelentések írói is világosan fogalmazznak antiszemita meglátásaik tekintetében. A Piatra Neamț-i „közhangulatot” leíró, 1946. augusztus 1-jén keltezett rendőrkapitánysági vizsgálatból, kitűnik hogy „a keresztény és zsidó párttagok között faji gyűlölet nyilvánul meg az utóbbiak ellen, mivel a vezető pozíciókat, mind a pártban, mind a szakszervezetekben, illetve a vállalati bizottságokban és a takarékszövetkezetekben, stb., kivétel nélkül

10 *Arh. St. Cluj, Comitetul Regional PCR Cluj* [Kolozsvári Állami Levéltár, a Kolozsvári RKP Tartományi Bizottságának iratai], 1. fond, 1/1945 csomó, 21. sz. A konferencia dokumentumai adatokat szolgáltatnak a párttagok számbeli növekedésére vonatkozóan: Kolozsváron, 1944 októberében csupán 4 párttag létezett, 1945 januárjában 300, ugyanazon év május 1-jén pedig már 2400 tagot számláltak, aminek csupán 5% volt román nemzetiségű (24. sz.).

zsidók foglalják el, akiknek magatartásuk kihívó és csak saját érdekeiket tartják szem előtt (Șandru 1997: 159).

Maga Luka László hoz fel érveket ennek alátámasztására, 1945. október 15-én, az RKP Politikai Bizottságának értekezletén, ahol a tömegszervezetek képviselői is részt vettek: „Ha mi dialektikus módon gondolkozunk, akkor nem szabad siránkoznunk, hogy a jelenlegi helyzetben, az antiszemitizmusnak ezzel a súlyos örökségével egyidőben, politikai vonalunk egy kissé eltért és nem emelte vezető pozíciókba a zsidókat a szervezetek keretén belül. És ezt minden zsidó kommunistának meg kell értenie. És miközben tömegeink antiszemitizmustól fertőzöttek, amikor csak egyetlen zsidó főnököt vagy rendőrpáncsnokot is látnak, azt fogják mondani, hogy ez nem a román rendőrség, hanem zsidó”.¹¹ Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy nem volt könnyű kiiktatni azokat a zsidó-kommunista elemeket, melyek sokak számára az illegalitás biztosítékát és Moszkva támogatásának és védelmének a zálogát jelentették. Másszóval, a zsidók egy része a végleges hatalomátvitelre készülő új társadalmi berendezkedés hasznos szövetségesei voltak, egyébként ezt a szerepet, a legfontosabb romániai kisebbség – a magyarság – jelentős hányada is ugyanolyan mértékben betöltötte. Azonban semmi többet: csupán szövetségesei voltak és semmi esetre sem a kommunizmus megteremtésének fő mozdulatrugói.

Néhány megye etnikai összetételét vizsgáló, 1947-re vonatkozó elemzés meglepő adatokkal szolgál: Konstanca megye zsidó párttagjainak számaránya 0,8%, Fogarasé 7,32%, Szilágy megyében 3,61%, Tecuci megyében pedig 1,24%-ban vannak jelen a zsidó kommunisták, mindez azt mutatja, hogy a zsidóság messze nem volt túlképviseelve (Moisil 2001: 206). Ezzel szemben a párt különféle vezető szervei, az Ifjúmunkás Szövetség és a szakszervezetek képviselőit vizsgálatakor kiderült, hogy például, 1952 decemberében, a számarány igen eltérő volt: az osztályvezető-helyettesek 20%-ban, a körzeti vezetők 50%-ban, a szekció-előadók 5,88%-ban, a körzeti előadók 20%-ban, a pártfőiskolák vezetői pedig 30,76%-ban zsidók voltak (Ionel 2001: 251–270). Ez a százalékarány azt mutatja, hogy azokban a körökben, ahol elsősorban szellemi képességekre és meggyőző erőre volt szükség a tömegek vezető rétegeinek kiképzésében, a zsidók aktívan bekapcsolódtak a kommunista ideológia terjesztésébe. Meg kell azonban jegyezni, hogy az 1950 augusztusában bekövetkezett területi-

11 *Arh. St. București, CC al PCR*. Cancelarie [Bukaresti Állami Levéltár, az RKP KB Titkárságának iratai], 86/1945. csomó.

közigazgatási felosztás után, egyetlen zsidó tartományi illetve rajoni első titkár sem maradt (Pleșa 2001: 276).

Egy 1949. február 11-jei, a Securitate személyzetére vonatkozó jelentésben az áll, hogy a zsidók mintegy 10%-át tették ki az intézmény alkalmazottainak, a románok 83%-ban, míg a magyarok 6%-os arányban dolgoztak itt. Az Országos Igazgatóságon belül 127 zsidó alkalmazott dolgozott (890 román és 7 magyar), a Bukaresti Városi Igazgatóság 22 zsidó személlyel rendelkezett (a 260 románnal szemben), a Securitate Tartományi Igazgatóságain pedig 192 zsidót alkalmaztak (1781 román és 205 magyar alkalmazottal szemben) (Trancotă 1999: 337). 1956. május 1-jén, a Securitate 12.865 alkalmazottjából (tiszték, altiszték és civilek) már csak mindössze 1,85% volt zsidó, míg a románok részaránya 89,22%-ot, a magyaroké pedig 7,71%-ot tett ki (Banu 2001: 83). Ilyen értelemben, a román Securitate alkalmazottairól kialakult kép megvédése érdekében – akiknek úgymond, semmi közük sem volt az azokban az években elszabadult fékevesztett rémuralomhoz – az idegenek nyakába varrni az intézmény által elkövetett egész iszonyatos tevékenységet, nemcsak módfelett egyszerű, de határtalan tévedés is. Nyilvánvalóan, sokkal egyszerűbb a megszokott mentegetőzést követve bűnössé nyilvánítani azt, akit már egy évszázad óta amúgyis mindenféle vádak illettek a nemzettéválás kudarcáért („összeesküvő zsidók”, „judeo-maszonikusok”, „judeo-bolsevikok” stb.).

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a szovjetunióbeli zsidóüldözések elkezdődése, a zsidók elleni koholt vádak alapján fellépő és az egész szocialista „tömb” területén hasonló módon megnyilvánuló peres eljárások, nálunk a „jobboldali elhajlók” (Anna Pauker, Luka László és Teoharie Georgescu) eltávolítása, valamint a cionista perek elkezdődése (1952–1953), illetve a párttagokat érintő újabb átvizsgálások és újraellenőrzések következtében, a zsidók számaránya fokozatosan csökkent, majd a Gheorghiu-Dej-i rendszer végén, a román nacionalista elemek pártapparátuson belüli pozícióinak megszilárdulása kerül előtérbe. Másszóval, ami a „számarányok helyreállítását” illeti, a dolgok fokozatosan a normális kerékvágásba terelődnek. Míg 1945 májusában az RKP Tudova-i megyei bizottságában, a 16 tag közül 8 volt zsidó, a Brăila-i 13 bizottsági tag közül pedig 5, stb. (Șandru 1997: 259), három-négy éven belül ezek száma rendkívüli módon lecsökken. Kolozsváron például az RKP tartományi bizottságában 1959 májusában a nomenklatura kádereinek száma elérte a 541-et és ennek a zsidók csak 1,48%-át tették ki (13 személy),

szemben a románok – 65,61% (355 személy) és magyarok – 30,31% (164 személy) számarányával.¹²

Tehát, elméletileg eltűnnek, jobban mondva mérséklődnek azok a múltbeli okok, amelyek Romániában az antiszemitizmus strukturális alapjainak a felépítéséhez elvezettek. Míg a régi rendszerben – egészen a Soah kezdetéig – az egyik alapvető ok a zsidók túltreprezentáltsága volt a gazdaság különféle ágazataiban, 1945 után ez a helyzet gyökeresen megváltozik. A kommunista elitet másféle szabályok szerint toborozzák: a kommunista értékekhez való kötődés, az új vezetők iránti engedelmesség, a kommunista illegalitás politikai tőkénének megléte, (a régi rendszerben a harcosszellem kialakítása, illetve a „fasizmus áldozatai” címet viselők) vagy annak támogatása (szimpatizálás), stb. játszanak főszerepet. A „fasizmus vagy a régi rendszer áldozatai” cím miatt, a Soah-t túlélők közül sokan, illetve azok utódai, szert tettek arra a jelképes tőkére, ami ahhoz kellett, hogy a párt- és állami vezetés – különösen helyi szinten – kulcspozícióba jussanak és szinte a teljes sztálini időszak alatt a „zsidó uralom” képét közvetítsék kortársaik, illetve az utókor fele. A valóság azonban teljesen más és sokkal sokrétűbb. A régi zsidó polgárság és értelmiség legnagyobb része maga is a rendszeren kívül állott, hiszen tisztségétől megfosztva, vagyonából kisajátítva, lakásaiból kiűldözve, a felsőoktatás áldásos légköréből kizárva, „reakciós” elemként és a „nép ellensége”-ként, stb. élt. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy számottevő román „reakciós elem”-nek nyilvánított honfitársaikhoz hasonlóan, a letartóztatott, bebörtönzött, száműzött zsidók száma is magas, de ide tartoznak azok a kommunisták is, akik az országban, a pártapparátuson belül maradtak, illetve egyéb, letartóztatott értelmiségiek, akik közül sokan régi kommunista káderek leszármazottai voltak és több-kevesebb dizidens tevékenységgel rendelkezvén, 1989-ben gyorsan új politikai keretek közé szervezkedtek.

Ebben az időszakban, a zsidók körében újabb asszimilációs érdeklődés jelentkezik: vallási áttérés a egyes házasságok vagy a vallás iránti közömbösség kimutatása útján, alkalmazkodó magatartás, ami nem feltétlenül valamilyen más hitbeli elkötelezettségen keresztül valósul meg – tehát csak formális –, hanem ateista viselkedésmódban nyilvánul meg; nevek elrománosítása, stb. Az utóbbi talán a legérdekesebb és a leginkább elterjedt, hiszen azok éltek vele, akik érdekeltek voltak a különböző hatalmi vezető-pozíciók

12 *Arh. St. Cluj, Comitetul Regional PCR Cluj* [Kolozsvári Állami Levéltár, a Kolozsvári RKP Tartományi Bizottságának iratai], 13. fond, 6/1959 csomó, 200. sz.

vagy az addig kizárólag őslakosoknak fenntartott beosztások (például katonai tisztségek) betöltésében és nevüknek nem volt szabad elárulnia zsidó származásukat. Ilyen értelemben azt lehet mondani, hogy a beolvasztásnak ideológiai feltételei voltak. A zsidóság társadalmi integrációjának szavatolása (abban az értelemben, hogy jelentős mértékben csökken a zsidóság és a többi társadalmi csoport közötti távolság) az egyetemes-kommunista rendszer égisze alatt sikeresebb volt, mint az addig létező, a kizárólagosság elvein alapuló (nacionalista vagy fasiszta) kormányzatok esetében. A kor gyakran használt propagandája szerint „csakis a szocializmus biztosíthatja a zsidó kérdés igazságos megoldását” (*Unirea* [Egység] IV. (195) 1948. december 22. 4.) a társadalom szekularizációja pedig, egyike volt azoknak a fontos mechanizmusoknak, melyek a beolvasztást elősegítették; ilyenformán, a vallásosság kiiktatása hozzájárult az antiszemita ideológiák alapját képező elemek egyikének a tovatűnéséhez. Ugyanakkor, a kommunizmus rendelkezett az egységesítéshez szükséges intézményi feltételekkel: politikai szinten; közhivatalokban (az állam a párttal azonosult); nyílt iskolai hálózatok szintjén (nincs etnikai vagy vallási megkülönböztetés); a párt és állam által szervezett egyesületek (KISZ, szakszervezetek, stb.) tekintetében. Ebben az értelemben, részben érvényes Marius Mircu emlékiratainak modellje, melynek átdolgozott és kibővített kiadása Tel Avivban látott napvilágot. Az író illegalitásban tevékenykedő párttag, aki Ury Benador segítségével augusztus 23-a után egy ideig Gheorghiu-Dej mellé áll, majd végül – miután mellőzik – a *Filatelia* nevű folyóirat szerkesztője, majd 1987-ben Izraelbe emigrál, ahol jelenleg is néhány román nyelvű folyóiratot vezet (Mircu 1998).

Ezenkívül, a kommunizmus hatalomra juttatásának és megszilárdításának éveiben, az állam támogatja a zsidóság etnokulturális identitásának megőrzését, ugyanúgy mint a magyarság esetében is. Az Antonescu-rezsim felszámolása után, a zsidó közösségek segítségével, Romániában igen rövid idő alatt újra megjelent 85 zsidó iskola, 15 középiskola, 56 „Talmud-Thora” és „Jesiva” tanintézet (vallásos iskolák, ahol kizárólag a Bibliát és a Talmudot tanulmányozzák), valamint 11 „Tarbut”-iskola (valódi cionista iskolák, ahol héber nyelvű oktatás folyik); ezenkívül működött még két nagyobb könyvtár: „Tarbut” (csak héber nyelvű könyvekkel) és „Dr. Singer”, valamint egy történelmi levéltár is, „Dr. Niemirower”. Ezekon kívül, számos hírlapot és folyóiratot adtak ki, közülük 13-at román nyelven, egyet jiddis, egyet magyar nyelven, az egyik pedig kétnyelvű (román–magyar) kiadvány volt. Utólag, alapítottak még állami jiddis nyelvű iskolákat, 1949 júniusában 90 tanár és 6000 diák létezett, ezek számára több jiddis nyelvű tankönyvet is

nyomtattak. Működtek jiddis nyelvű színházak és a nemzeti rádióadó egy jiddis nyelvű műsort is sugárzott, stb., miközben a héber nyelvjárást, a zsidók történelmének, hagyományainak és elsődleges identitásának alapvető kifejeződését, egyre inkább „kapitalistának” nevezték. Nem véletlen, hogy a különböző zsinagógák mellett működő héber nyelvű tanfolyamok létét, a hatóságok nem nézték jó szemmel és a zsidó nacionalizmus egyik kifejeződésének tartották. Már az RKP KB-nak 1948. szeptember 5-ei titkársági gyűlésén, a Demokratikus Zsidó Szövetség kérésére válaszolva, miszerint a zsidó gyerekek számára fenn kell tartani bizonyos számú román tannyelvű elemi- és középiskolát, ahol azonban a jiddis és héber nyelv is kötelező lenne, Gh. Gheorghiu-Dej rámutatott, hogy ez a szempont a „Sztálin elvtárs írásaiban mélyrehatóan tárgyalt nacionalista kérdés” és az volt a véleménye, hogy „a Demokratikus Zsidó Szövetség vezetősége a bundista-cionista álláspont fele hajlik”, ami a zsidó kommunista vezetőkkel szemben súlyos vádat jelentett. Ebben az értelemben, Gheorghiu-Dej azt a gondolatot érvényesítette, miszerint „a magániskolák felszámolásával óriási előrelépést lehetne tenni annak érdekében, hogy minden állampolgár számára ténylegesen biztosítani lehessen a jogegyenlőséget; a külön iskolák hátráltatnák a zsidó lakosságot abban, hogy részt vállaljon az egész nép közös harcában”. Ilyen ideológiai előfeltételek mellett, a gyűlésen döntés született arról, hogy a jövőben ne legyenek külön zsidó iskolák, ugyanakkor erőteljes „meggyőző akció kezdődött a zsidó lakosság irányában, amelyből kiderül, hogy az intézkedés a zsidóság hasznára válik, mivel ezt a feladatot az állam fogja átvenni az egyenlőség biztosításának körülményei között”, azzal a kikötéssel, hogy „minden iskolába vezessék be az együtt élő nemzetiségek irodalmát és ezeknek a nemzetiségeknek a marxista elveken nyugvó történelmét”¹³.

Valószínűleg, a zsidók közül sokan – úgy, ahogy az a nem-zsidók esetében is történt – nem látták előre a kommunizmus romboló hatását. A Demokratikus Zsidó Szövetséget a kommunisták alapították – 1945. június 22-én – éppen azért, hogy a zsidóság egyéb képviselő szerveinek (Zsidó Párt, Cionista Szervezet, Romániai Zsidók Szövetsége) befolyását, az első szakaszban kiegyenlítsék, hiszen ezek a szervezetek mindig ki lettek volna téve annak, hogy az RKP-al szembeni pozíciójukat újra meg kell határozniuk. A régi vezetőket, akik az üldöztetések és a holokauszt idején a közösség gondjainak terheit viselték, lassanként „kompromittálták” és

13 *Arh. St. București, CC al PCR. Cancelarie* [Bukaresti Állami Levéltár, az RKP KB Titkárságának iratai], 26/1948. csomó. 5–7. sz.

eltávolították, helyükre pedig más, a Kommunista Pártba beékelődött véleményvezetőket, illetve engedelmes hajlongókat ültettek.

Wilhelm Filderman, a Romániai Zsidó Közösségek Föderációja és a Romániai Zsidó Közösségek Egyesületének elnöke, 1944. augusztus 23-a után is dolgozott a zsidó közösség érdekében. Különféle beadványokat juttatott el a kormányhoz, illetve a minisztertanács elnökével, Petru Grozával vagy más vezetőkkel való találkozások alkalmával kérte a hatóságok – legalább ideiglenes – közbelépését a deportálásokból visszatért, illetve a háború éve alatt leszegényedett vagy kötelező munkaszolgálatban kimerült zsidó lakosság súlyos társadalmi-gazdasági problémáinak megoldása érdekében. Filderman hajthatatlansága, kényelmetlenné vált az új hatóságok számára. Ennek ellenére még mindig eléggé nagy befolyással rendelkezett, így esetében, a hatóságok inkább a fokozatos lejáratás és kompromittálás taktikáját alkalmazták. A kommunista sajtó dühödt hadjáratot indított ellene, különféle nyilvános találkozókön bírálták, 20 napra letartóztatták, lefoglalták levelezéseit, stb. Azonkívül, hogy a saját felekezetének körében, még mindig a legnagyobb tekintélynek örvendő vezető volt, Filderman azért is szem előtt tartották a hatóságok, mivel a Joint megbízásából a zsidók megsegítésére küldött pénzalapot is ő kezelte és ez, csupán az 1945-ös év végén, 6,5 millió dollárt tett ki (Glass 2001: 291–292).

Mindezek ellenére, először politikai stratégiai okokból, a Szociáldemokrata Párt KB-nak székhelyén 1945. április 14-én megtartott gyűlésen, a résztvevők – Anna Pauker, Teohari Georgescu, Miron Constantinescu, C. Titel Petrescu, Lotar Rădăceanu, Șt. Voitec, Tudor Ionescu és M. Levin – elhatározták a propagandisztikus tevékenységek számának növelését „a zsidó vonalon, a zsidóság tömeges megszilárdítása érdekében pedig, addig fel kell függeszteni a W. Filderman ellen irányuló sajtóhadjáratot, ami mára időszerűtlenné vált”.¹⁴ Ezután, nem annyira a hatóságok, mint inkább a saját honfitársai – a Demokratikus Zsidó Szövetség kötelékeibe (és az RKP vezetése alá) tartozók – részéről jövő zaklatások következtében, 1945. október 24-én, a Zsidó Közösségek Föderációjának és Egyesületének közös gyűlésén, W. Filderman lemond az Óromániai és a Föderációhoz tartozó Zsidó Közösségek Egyesületének elnöki tisztségéről, majd később emigrál. A „támassz vizályt és uralkodj” elve alapján működő mechanizmus egyszerűsége folytán, Filderman egyik közeli emberének

14 Cf. *Arh. St. București, CC al PCR. Cancelarie* [Bukaresti Állami Levéltár, az RKP KB Titkárságának iratai], 28/1945. csomó, 2. sz.

– M. Zelter-Sărățeanu – nem volt nehéz az Egyesület néhány tagjával együtt kihirdetni, hogy ő a „valódi Egyesület” megalapítója, míg az események háta mögött, nyilvánvalóan a Kommunista Párt állt és hivatalos napilapjában, a *Scânteia*-ban, ez alkalommal kivételesen megjelentette a szakadásról szóló hírt.

Ugyanazt a vonalat követve, Zelter-Sărățeanu, a Demokratikus Zsidó Szövetség *Unirea* [Egység] címet viselő lapjában, dühös sajtóhadjáratot indít A. L. Zissu, a Romániai Cionista Szövetség elnöke és a zsidó vallás teoretikusa ellen. Bár Fildermantól eltérő vonalon haladt (a cionizmus és a beolvasztás ellen küzdött), A. L. Zissu is a zsidóság érdekeit tartotta szem előtt és a háború ideje alatt több ezer élet megmentéséhez járult hozzá. Antonescu félreállítása után, Zissu minden reményét egy valóban demokratikus romániai változáshoz fűzte, hiszen ez lett volna a zsidóság számára az egyetlen lehetőség állampolgári jogainak elnyerésére. A Demokratikus Zsidó Szövetség azonban az emigrációt is ellenőrzése alá akarta vonni, ilyen értelemben pedig a cionista vezetőt el kellett távolítania. Zissut letartóztatták és kényszermunkára ítélték, de a külföldi nyomás és beavatkozások eredményeképpen, 1956-ban szabadon engedték.

Alexandru Șafran, a Romániai Zsidó Közösségek főbbijája is arra kényszerült 1948-ban, hogy elhagyja az országot, majd genfi rabbiként, *Un tăciune smuls flăcărilor. Comunitatea evreiască din România, 1939–1947. Memorii* [Tűzből kikapart üszök. A Romániai zsidó közösség, 1939–1947. Emlékiratok] című memoárjában tárja fel azokat az eseményeket, amelyeknek tanúja, de áldozata is volt. Az új rendszer által elfogadott Moses Rosen lép a helyébe, betöltve a főrabbi tisztséget és nem csupán vallási és kulturális, de politikai tekintélyt is szerezve a zsidóságnak; később ő is publikál egy több mint egy évtizede megjelent emlékiratot tartalmazó kötetet, melyben egy rendkívül összetett történelmi kor képét állítja az olvasó elé, bemutatva közössége javára tett, nehéz körülmények között véghezvitt eseményeket (Rosen 1991).

A Demokratikus Zsidó Szövetség nem csupán az RKP alszervezete volt, hanem azoknak a kommunista zsidóknak a szervezete, akik az új társadalomba történő beolvadás hívei voltak, ugyanakkor ez a közösség éppen az intézmény és a „zsidó utca” közti kapcsolat megalkotása érdekében tartotta meg etnikai-felekezeti töltetű elnevezését (Glass 2002: 142–147). Bár némileg hasonlított a Magyar Népi Szövetséghez, a Demokratikus Zsidó Szövetség sokban különbözött is ettől, annak ellenére, hogy a párt- és

állam vezetősége – egészen megszüntetésükig – egyforma bánásmódban részesítette mindkettőt.

A Demokratikus Zsidó Szövetség, többek között a zsidóság körében, propaganda tevékenységet is folytatott. Minden helységben, ahol valamennyire is jelentős zsidó közösség élt, a Szövetség mindent megtett annak érdekében, hogy még az 1946-os választások előtt az új hatalom részére megnyerje a zsidó lakosságot. Például, 1946. július 6-án a jászvásári központi zsinagógában tartott gyűlésen felszólaltak dr. Marcel Dulbergher, a helyi Demokratikus Zsidó Szövetség képviselője, dr. M. Freghel főrabbi, Streifeld Leon ügyvéd és Sărăteanu, a bukaresti Demokratikus Zsidó Szövetség részéről, akik a zsidóságnak a Demokratikus Pártok Blokkjába való tömörülésének szükségességéről beszéltek, mivel – mondták – csak „így lehet megfékezni a faji gyűlölet újraélesztését”.¹⁵ Ilyen előzmények után, a zsidó közösségek majdnem mindenik irányzata ebben a csatlakozásban látta problémái nagyrészének megoldását. W. Filderman támogatói féltek az esetleges választások utáni következményektől, a cionistákat gyakorlati okok vezették, hiszen kivándorlásuk kimenetele teljes egészében az állami szervek jóindulatán múltott, a légerekből nemrégiben visszatért zsidók pedig helyzetük tisztázására vártak, ami viszont a soron következő kormánytól függött, stb.

Tehát a széthúzások, főleg a zsidó közösségen belül éleződtek ki, ennek okai pedig igen sokrétűek voltak. A második világháború utáni első Cionista Világkongresszusra küldött képviselők kiválasztása, nem csak a zsidóság számára bírt jelentőséggel, hanem a kommunista vezetők is fontosnak tartották. Ezek után, a Demokratikus Pártok Blokkjával közös platform kialakítása tekintetében felmerülő véleménykülönbségek nyomán, meglepő magatartásformák alakultak ki. A Zsidó Párt, a Zissu-vonalnak megfelelően kérte, hogy a zsidókat nemzeti entitásként kezeljék és ismerjék el vitathatatlan törvénykezési jogait, amit a „mérsékelten” vallásos és a párt irányelveit szem előtt tartó zsidóság nem fogadott el.¹⁶ Ennek következtében A. L. Zissu lemondott a Zsidó Párt vezetéséről, helyette Motti Moscovici töltötte be a főtitkári tisztséget. A baloldali cionista elemek beszivárgása a Demokratikus Zsidó Szövetségbe, a Cionista Szövetség határozata

15 Cf. *Arh. St. București, Direcția Generală de Poliție* [Bukaresti Állami Levéltár, a Rendőrség Országos Igazgatósága iratainak megfelelően], 20/1946. csomó, 130. sz.

16 Lásd: *Arh. St. București, CC al PCR. Cancelarie* [Bukaresti Állami Levéltár, az RKP KB Titkárságának iratai], 8/1946. csomó., 2., 5–8. sz. Az 1946. január 11-ei tömegszervezeti képviselőkkel tartott gyűlés sztenogramja.

ellenére, szintén hozzájárult az újabb problémák felszínre kerüléséhez, ami ugyancsak a Zissu-csoport tevékenységét akadályozta. A Cionista Szövetség vezetője lemondott, míg a szervezet, ezáltal teljesen elvesztette az „Ihud” Szociáldemokrata Cionista Párt fölötti befolyását. Mindezek azonban csak ízelítőt adnak azokra a problémákra vonatkozóan, melyekkel a zsidó vezetők küzdöttek. Mindannyian szerették volna, ha eltörölik a faji és a még érvényben lévő állampolgári törvényt, ha visszahelyezik jogaikba a deportációból hazatérteket, ha a zsidó árvák, özvegyek és hadirokkantak jogot kapnak nyugdíjaikhoz, illetve ha visszakapják kisajátított tulajdonaikat, stb. Talán az 1946. novemberi választások előtt megjelenő zsidó lapok tükrözik legjobban mindazokat a sokrétű problémákat, melyek között a közösség őrlődik, beleértve a palesztin kérdést is, amelyet az RKP meglepő megértéssel kezelt. A Demokratikus Pártok Blokkjával közös platform megvalósítása – többek között – azt eredményezte, hogy a külön választólistán induló Zsidó Képviselői számára három helyet „biztosítottak”, B. Rohrlisch, Ed. Manolescu és Anghel Dascalu személyében (az utóbbit a Demokratikus Zsidó Szövetség jelölte a „Mismar” baloldali cionista párt tagjaként). Cserébe, a zsidó vezetők felvállalták, hogy komoly meggyőző tevékenységet folytatnak a Demokratikus Pártok Blokkjának támogatása érdekében, amit a jelen kötet dokumentumai is jól példáznak.

Amint láttuk, a Demokratikus Zsidó Szövetségnek a kommunisták oldalán kifejtett egész tevékenysége saját sajtószerveire támaszkodott: *Unirea* [Egység] (első száma 1945. november 3-án jelent meg, majd 1951. január 27-től a *Viața nouă* [Új Élet] nevet kapja) és *Egység*, a magyar anyanyelvű zsidók számára,¹⁷ ugyanakkor ezek hozzájárultak a többi, nagyobb hagyománnyal rendelkező zsidó időszak kiadvány betiltásához, mint például: a *Mântuirea* [Megváltás], *Curierul israelit* [Izraelita Szemle], *Renșterea noastră* [A mi újjászületésünk], *Neamul evreiesc* [A zsidó nemzet], *Viața evreiască* [Zsidó élet], *Răspântia* [Útelágazás], stb. (Kuller 1996: 133–143).

Az RKP útmutatásai alapján és felhasználva kommunisták által már alkalmazott technikákat, a Demokratikus Zsidó Szövetségnek sikerült dizidenseket előállítani, vezetőket lecserélni, másszóval kézben tartani az összes többi zsidó szervezetet. A Romániai Zsidó Közösségek Egyesületének élére M. Poppert állították és 1948-ban, a Demokratikus Zsidó Szövetség

17 Kolozsváron jelent meg 1946. május 9. és 1950. áprilisa között, főszerkesztője Sándor Neumann volt, majd 1946. október 18-tól Rózsa György. 1949-től kezdődően az *Új Út* [Drum Nou] címet viseli.

részéről újabb vezetőket „választottak” be a Nagy Nemzetgyűlés képviselőlétebe: Bercu Feldmant, Leibovici-Şerbant, M. Fischlert, Ed. Manolescut és – természetesen – M. Poppert.

Jutalomként és a kommunistákkal szimpatizáló zsidó lakosság bizalmának megnyerése érdekében, a kormányon lévő politikusok kidolgozták a 113/1948-as Törvényrendeletet, az örökösök nélkül elpusztult, elüldözött zsidó áldozatok megmaradt javaira vonatkozóan, melyek a Romániai Zsidó Közösségek Föderációjának tulajdonába mentek át. Szintén abban az időszakban, 1949. augusztus 11-én egyesítik egy egységes bizottság égisze alatt a romániai nyugati rítusú (neológ), ortodox és szefárd zsidó közösségeket. A bizottság tagjai a következők: Leon Stern (elnök), Filip Stopler, I. Campus és S. Ellenbogen (alelnökök). Egyébként, a *RMP KB Politikai Bűrójának a nemzeti kérdésre vonatkozó 1948. decemberi Határozata* szellemében, a szervezet éles anticionista hadjárata mellett, a Demokratikus Zsidó Szövetségben, egy úgynevezett ideológiai alapvetés, majd kádercsere következett, ami általában a második vonalban tevékenykedőket érintette. Ugyancsak a Demokratikus Zsidó Szövetségre volt bízva a zsidóság társadalmi „áttérítése”, a régi, kispolgári elemek gondolkodásmódjának megváltoztatása és a kizárólagosan gyakorlati területek fele történő irányítása.

Annak ellenére, hogy 1945 után egyre nagyobb hangsúly tevődött a zsidók társadalmi és hivatásbeli megváltoztatására, ezek annak utána is megtartották hagyományos foglalkozásaikat: bankrendszer, kereskedelem, orvosi és értelmiségi szakmák stb. Ezenkívül, a háború után jelentkező minden gazdasági nehézség ellenére, a zsidóságnak sikerült viszonylag gyorsan talpraállnia, 1947-ig 35.000 zsidó alkalmazottat, 49.000 iparost, 34.000 kereskedőt és ipari vállalkozót regisztráltak, csupán az 1946-os esztendőben, például, 2017 zsidó vállalatot jegyeztek be. Mégsem beszélhetünk a zsidók sajátos társadalmi funkciójáról, abban az értelemben, ahogyan az 1940-ig történt. Ezzel szemben az újraretegződés, a munka hatására megszületett „új ember”, a proletár-foglalkozásokra fókuszáló újraképesítés vezető helyet foglalt el a Demokratikus Zsidó Szövetség propagandájában, a Duna–Fekete Tenger csatorna pedig fontos szerepet játszott a „kétkezi” munkások kiképzésében.

Mindezek azonban nem azt jelentik, hogy a kommunista rendszer nem manipulálta volna célzatosan a régebbi antiszemitizmust. Arról van szó, hogy minden, a „munkásosztály” és az államapparátus közé került autonóm közösségi szintet kiiktatott, illetve ellenőrzött. Az „osztályharc” kifejezést

használva, a kommunizmus kizárt minden társadalmi tagozódásra vonatkozó lehetőséget (etnicitás, vallás, stb.): az antiszemita üldöztetés áldozatai átalakultak „a fasizmus áldozataivá”; a zsidóságot csak ritkán említik etnikum, illetve felekezetként, inkább a „cionista” vagy „osztályellenség megjelöléssel” illetik. Másszóval, ezáltal elveszítik etnikai és vallási identitásukat. Az is igaz, hogy a kommunisták is azt remélték, hogy a zsidóság beolváztatását szorgalmazva meg tudják akadályozni az antiszemitizmus újjáéledését. Ha megfigyeljük a romániai Soah-ra vonatkozó irodalmat, kitűnik, hogy 1948-ig, igen jelentős mennyiségű cikk, tanulmány és kötet íródott ebben a tárgykörben, míg utólag, ezek száma hirtelen lecsökkent és csak nagyon ritkán jelent meg hasonló tárgyú írás.

A vallási élet terén is hasonló regresszió mutatkozik: 1956-ban, Romániában körülbelül 363 zsinagóga működik és 32 aktív vallásitanító dolgozik, mindamellett, hogy ugyanarra az évre vonatkozóan, a román hatóságok adatai szerint 196 rabbról beszélnek, ami azonban nem fedí a valóságot. Sőt, az úgynevezett „zsidó hitközösségek föderációját” is az RKP aktív tagjai vezetik, a szervezet elnöke éppen dr. Maximilian Popper, főtitkára pedig H. Leibovici-Şerban.

Összefoglalva az eddigieket, ennek ellenére a zsidóság csak kis része csatlakozott a kommunista mozgalomhoz. Sokan kívül maradtak, sőt áldozatokká váltak. Nem szabad megfeledkezni azokról a nagyszámban tevékenykedő zsidókról sem, akik intellektuális és erkölcsi szinten is küzdöttek a kommunizmus megértéséért és legyőzéséért, valamint azokról sem akik, bár politikailag nem voltak semmilyen szervezetbe besorolva, mégis Romániában maradtak és visszavonultak a kulturális-művészeti tevékenységek területére, hozzájárulva annak a közkincsnek a létrehozásához, amely a rendszer bukása után is időtállóan bizonyult.

A cionizmus

Megalapítói szerint – Theodor Hertzltől kezdődően – a cionizmus „a zsidó kérdés” megoldása lenne. Az idők folyamán ennek a mozgalomnak Romániában is nagy hagyománya alakult ki, a zsidók beolváztatásának és szüntelen megkülönböztetésének eredményeként. A cionista tervek létezése, majd Izrael állam létrejötte teljesen megváltoztatta a zsidóság életét. Míg egy másfajta asszimilációt ígérő szocializmus a Szovjetunióban

elbukott és elviselhetetlenné vált, addig a cionizmus, a zsidóság számára is egy jobbik szocializmusként jelent meg, mind a nacionalista, előrevetítve mind a szocialista jövőképet. Nem véletlen, hogy Izrael állam megalapításában együttműködtek (és versengtek) mind Weizmann liberálisai, mind a romantikus nacionalisták – mint például, Jabotinsky, – vagy olyan orosz hagyományokkal rendelkező szocialisták, mint Ben Gourion, stb.

A második világháború előtt, a romániai zsidóság száma majdnem háromnegyed millió volt. Magyarországon, Lengyelországon és Oroszországon kívül, itt élt a legszámottevőbb európai zsidó lakosság. Magától értetődően tehát, ezekben az országokban volt a legintenzívebb az európai cionista szervezetek tevékenysége is. A háború előtt – törvényes keretek között, illetve azokon kívül – Romániában a cionista mozgalom majdnem minden irányzatát meg lehetett találni, kezdve a szélsőjobboldali „Betar”-tól egészen a vallási-cionista „Mizrachi”, illetve a baloldali szociáldemokrata „Hasomer Hacair” mozgalmakig. Ezek mellett több cionista szervezet is működött: „Zeirei Zion”, „Hatchia”, „Hehalut”, „Zionim Chlalim”, „Borochowia”, „B’nei Avoda”, „Mismar”, „Hanoar Hazioni”, „Dror”, „Hitachduth”, „Hasmonaea”, „Herzlia”, „Makabi”, „Gordonia”, „B’nei Ezra”, „Brit Trumpeldor” stb., legtöbbször az ország területén található és fiókszervezetekkel rendelkező ifjúsági szervezetként. A legtöbb tagot számláló és legnagyobb befolyással bíró cionista szervezet azonban a „Hapoel Hamizrachi” volt, ez a vallásos zsidóságot támogatta. Meg kell még említeni a szinte kizárólagosan pénzalapok gyűjtésével foglalkozó WIZO (Women International Zionist Organization) szervezetet és a Zsidó Nők Kulturális Szövetségét, melyek az emigráció lebonyolításában nem vettek részt. Ezenkívül, Romániában már 1924. március 23-tól tevékenykedett a „Zsidó Nők Világszervezete” és ennek célja többek között az volt, hogy a Palesztinába történő kivándorlásokat elősegítse. Létezett egy szocialista zsidó párt is, a „Poale Zion”, amely a marxista eszmék hirdetésén kívül a palesztinai emigráció elősegítését is szorgalmazta.

Ezeknek a szervezeteknek a szócsövei a cionista érzelmet terjesztő sajtóorgánumok voltak, például a fővárosban megjelenő *Renașterea noastră* [A mi újjászületésünk] (1924–1942), *Știri din lumea evreiască* [A zsidó világ hírei] (1922–1938), *Junimea evree* [Zsidó ifjak] (1922–1929), *Mișcarea sionistă* [A cionista mozgalom] (1931–1935), *Hajarden* (1935–1940), stb. (Kuller 1996: 97–105), nem említve a hatalmas példányszámban publikált vidéki időszaki kiadványokat.

Az említett szervezetek kiterjedt propaganda-hálózattal rendelkeztek és tevékenységeik két síkon működtek: egyrészt pénzgyűjtési akciókat

szerveztek különböző izraeli-nemzeti alapok megteremtésére – a legismertebbek „Keren Kayemeth” és „Keren Hajessod” voltak, ezeket az alapokat izraeli földterületek megvásárlására, telepek és városok létrehozására és sivatagos területek termőföldekké alakítására, stb. fordították, – másrészt pedig, az úgynevezett „hachsara” (előkészítő) helyeken, ifjúsági szövetségekben készítették fel a fiatalokat a mezőgazdasági munkákra. A második világháború idejéig, csak nagyon kevés palesztinai kivándorlásról beszélhetünk, hiszen a független Izrael megalapítása még akkor utópiának tűnt. Még a fiatalok is nehezen szánták rá magukat egy ilyen útra. Ezért, főleg a cionista szervezetek voltak azok, melyek a zsidó lakosságtól begyűjtötték a pénzalapokat. A zsidóság, a közösségnek adományozott, egyfajta adónak tekintette ezt és a cionista szervezettel való kapcsolata ebben ki is merült.

A második világháború idején azonban, a cionista szervezetek jelentősége nagyon megnőtt, a zsidóság számos vezetője – Wilhelm Fildermann, a Joint romániai elnöke és A. L. Zissu – intenzív tevékenységet fejtett ki ebben az irányban. A kutatások egyelőre csekély mértékben tárták fel ebben a tárgykörben azt a feltételezést, hogy a cionista ifjúsági mozgalmak keretében, eddig ismeretlen személyek hatalmas erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az országban maradt, különböző kényszereknek és megaláztatásoknak kitett zsidóság életfeltételein javítsanak.

Az 1940–1944 közötti, Palesztina fele irányuló emigrációk csupán „túlélési” stratégiák voltak, a kivándorló zsidók nem szívesen mentek olyan területre, ahol akkor még nem létezett törvényesen elismert hazájuk és sokszor ez a választás veszélyesnek is mutatkozott, például a hajókatasztrófák esetén. Abban az időben, a propaganda-tevékenység abban merült ki, hogy a faji megkülönböztetés zsidó áldozatainak figyelmét – mint a túlélésnek egyetlen lehetőségét – Palesztinára irányítsák. A háború éve alatt, a pénzalapok gyűjtésére vonatkozóan, a cionista szervezetek tevékenysége folytatódott, sőt egyre fokozódott. Az így összegyűlt pénzzel a cionista vezetők tömeges kivándorlást akartak szervezni. Sikerült is néhány emigráns-csoport kíségetése 1942-ben és 1943-ban.

A háború alatt a cionista szervezetek majdnem kizárólagosan a Zsidó Központon keresztül tevékenykedtek, mivel részükről minden más megnyilvánulás be volt tiltva. Ennek ellenére hatalmas erőfeszítéssel dolgoztak. Amikor Románia 1944. augusztus 23-án felszabadult, ezek a szervezetek felszínre kerültek és fokozottabban tevékenykedhettek. Egyébként a román Sănătescu-kormány ideje alatt működő hatóságok, hasznosnak tartották a zsidóság emigrációjának támogatását, az Országos Vöröskereszt, illetve

a Nemzetközi Vöröskereszt segítségével (Şandru 1997: 256–257). Csupán az jelentett problémát, hogy a brit hatóságok nagyon kis számú román emigránst fogadtak, ezek a magyarországi vagy lengyelországi zsidókkal „osztottak” a helyeken, akik átutazásra használták Romániát. Ennek ellenére, 1945–1946-ban, a hatóságok engedélyével még két hajó kelt útra („Transilvania” és „Smirna”), Bulgárián keresztül pedig – hivatalosan vagy nem – több szállítmány is elindult erre a kalandos útra, ezenkívül több népes csoport várt a palesztinai út lehetőségére.

Tulajdonképpen, a palesztinai kivándorlás problémája a második világháború utáni nemzetközi kapcsolatok fejlődésével állt szoros összefüggésben, amikor a Szovjetunió úgy gondolta, hogy anti-imperialista tervei érdekében támogatja Izrael állam megeremtését, ehhez kapcsolódik Gromâko nyilatkozata, melyet 1948. május 15-én, az Egyesült Nemzeteknél tett és amely elismeri Izrael függetlenségét és szuverén jogait. Ilyenformán, a Közel-Kelet a szocialista tábor és a szabad világ közötti hidegháború másik ütközési területévé vált. Ezzel magyarázható, hogy Konstancáról, Bulgáriából és Jugoszláviából viszonylag nagyszámú hajó indult útnak Izrael fele, telve ott letelepedni kívánó zsidókkal, akik a szükséges katonai technikát biztosították az arabok ellen harcoló Hagana részére, stb. A háború végén, Romániában a zsidóság száma még mindig nagy volt, ez az oka annak, hogy a szovjetek érdekelték voltak a Palesztina fele tartó emigránsok támogatásában.

Amint már említettük, a felszabadulás után, Romániában a cionista mozgalmak minden színezete újra életre kapott. A legerősebb két szociáldemokrata szervezet az „Ichud” (a „Histadruth Haovdim” párt román fiókszervezete) és a már említett „Hapoel Hamizrachi” volt. Ezek a szervezetek régiók szerint működtek, központjuk Bukarestben volt és majdnem mindenik városban léteztek fiókszervezeteik. Igen kiterjedt propaganda-hálózatot építettek ki, számos könyvet, brosúrát nyomtattak, mivel központi hírügynökséggel is rendelkeztek. A nagy példányszámú hírlapok közül az egyik, a *Renaşterea noastră* [A mi újjászületésünk], Bukarestben jelent meg román nyelven, a másik – az *Egység* [Unitate] címet viselő – pedig Kolozsváron és az erdélyi magyarul beszélő zsidókat szólította meg.

A háború után, a romániai cionista szervezetekkel együtt megalakult a Demokratikus Zsidó Szövetség – erről már az előbbiekben szoltunk – és célul tűzte ki a zsidó lakosság bevonását a termelőmunkába és a szocializmus építésébe. Megalakulása elején, ez a szervezet együttműködött a cionistákkal, különösen a baloldaliakkal, de az irányukba tett bátortalan

kísérletek annak érdekében, hogy befolyásukat éreztessék, a felszabadulás utáni egy-két évben nem hozták meg a várt eredményt. Eredetileg, a Demokratikus Zsidó Szövetség támogatta a kivándorlásokat és felzárkózott a Moszkvából érkező parancsnokságok mellé, hiszen a cionizmust abban az időben leginkább utópiának tekintették és nem hittek egy izraeli állam létrejöttének a lehetőségében. Amikor azonban 1948. május 14-én Izrael megalakult, szinte egyik napról a másikra alapvetően megváltozott ez a felfogás.

Szinte azonnal, miután Románia a szovjetellenes háborúból kilépett, a fővárosban és a vidéki nagyvárosokban, az amerikai Joint különböző fiókszervezeteinél elkezdődött a munka. Ezek a fiókszervezetek pénzt, ruhát, iratokat, sőt kivándorlási engedélyeket is biztosítottak deportációból hazatérő és kivándorolni akaró zsidók számára. Az első két évben, a kivándorlások kizárólagosan a Joint anyagi és más természetű segítségével útján tudtak megvalósulni, legtöbbször szárazföldön keresztül. Abban az időben a titokban emigrálók úgynevezett „lifet” (hatalmas, szállításra alkalmas láda) használtak, amivel sikerült javaiknak nagyrészt elszállítani.

A nagyobb cionista szervezeteken kívül, Romániában a Palesztinából származó aktivisták is tevékenykedtek, ezek átvették a kivándorláshoz kapcsolódó propaganda- és ügyviteli ténykedésekkel járó feladatokat. Például, 1947-től kezdődően, az „Ichud” szervezethez tartozó kivándorló-csoportok irányítását, a palesztin (Histadruth) szakszervezeti csoportosulás kérésére, egy palesztin megbízott – Meir – vette át, ez évente többször is megtette a Palesztina és Románia közötti utat.

Ugyanakkor, a kivándorlók, elmenetelük előtt számos felkészítő táborban vehettek részt, ahova különösen a fiatalok jelentkeztek. Egy ilyen felkészítő tábor létezett például Hátszeg mellett, egy volt magyar nemesi kúria területén és közel két évig működött a „Briha” nevű szervezet kiképző központjaként, ahol a titokban, Palesztinába hajóval emigrálókért (*olim*) felelős fiatalokat képezték ki. A kiképzések félkatonai jellegűek voltak és a „Hehalut” szervezethez tartozó különböző ifjúsági mozgalmak tagjai vettek részt bennük. Azok a fiatalok, akiket ezekben a szervezetekben besoroltak, elbúcsúztak családjuktól, hiszen a kivándorló-csoportok általában teljesen váratlanul indultak útnak, elmenetelük mindig hirtelen hozott döntések és megegyezések következtében történt és haladéktalanul kellett végbemenjen. A tengeren tett utazásokhoz szükséges hajókat a Joint vásárolta Palesztinából vagy más országokból. Ezek a hajók általában igen rossz állapotban voltak, sokszor a Konstanca és Haifa közötti út volt az

utolsó, amit megtettek. Nyilvánvalóan, hogy a hajók megviselt állapota és a túlsúlyos rakomány miatt, kalandos események is bekövetkeztek, amint az Itzhak Artzi már említett emlékirataiban is olvasható, aki Jugoszlávián keresztül emigrált (Artzi 1999: 154).

Az 1945–1947 közötti időszak általában véve az illegális kivándorlások időszaka. Ezt a megoldást választották mind a cionisták, mind azok akik az új társadalmi-politikai körülmények és gazdasági jellegű megszorítások között nem találták helyüket, illetve az őslakosok régebbi antiszemita indulatai még nyíltan jelentkeztek és a zsidóság körében még elevenen élt a háború alatt elszenvedett szörnyűségek emléke. Ilyen körülmények között, sokan arra a döntésre jutottak, hogy inkább biztonságot és anyagi jólétet keresnek. Ezekre az évekre vonatkozóan, a rendőrségi és csendőrségi jelentések azt mutatják, hogy naponta történtek illegális határátlépések, hihetetlen helyzeteket teremtve és gyümölcsöző üzletek lehetőségeinek kínálatát hozva magukkal. Ehhez kapcsolódik az 1948. január 19-én megjelent 4. sz. Törvény,¹⁸ amely a Büntető Törvénykönyv 267-es bekezdését módosította és előírta az illegális kivándorlást megkísérlők és az azokat segítők büntetésének szigorítását. Ennek ellenére, a csoportok nagyrésze szárazföldön keresztül jutott ki az országból. Az illegális kivándorlók Olaszországba utaztak Bécsen keresztül, ott hajóra szálltak Haifa fele, útközben azonban angol hadihajók fogták el és ciprusi menekült táborokba vitték őket, ahonnan csak néhány hónap, sőt néhány év múlva indulhattak végcéljuk, Palesztina fele.

A zsidók tömeges kivándorlása Palesztinába, majd Izrael államba, 1947-ben kezdődött, az úgynevezett aliyah-szervezeteken keresztül. Az 1947-es év nyarán és őszén a cionisták két aliyah-ot szerveztek Romániában, ennek segítségével 5-6000 zsidó emigrált. Abban az időszakban, a hajókat a Joint bocsátotta a kivándorlók rendelkezésére. Az 1947-es év második felében, körülbelül 3-4000 kivándorló jutott el Bulgárián keresztül (a Giurgiu-Russe vonalon) Varna-ig, ahol a Joint által előkészített hajókra szálltak. A következő aliyah-ot a cionisták 1947 decemberében szervezték, ami nagyságrend szempontjából felülmúlta az addigiakat. Ez alkalommal, 14.000 zsidó ment el, Konstancáról indultak két hajóval, amit a cionisták készítettek elő. Az 1948 májusában megvalósult izraeli állam megalapításáig, Romániából körülbelül 32.000 zsidónak sikerült emigrálnia.

Mindezek ellenére, azt lehet mondani, hogy az 1945–1947-es időszakban a zsidóság nagyrésze nem feltétlenül akart kivándorolni, hiszen ezt a korszakot, a holokauszt rémséges éveit után az emberi és gazdasági talpraállás jellemezte. Sokuk számára a kivándorlás nem a jelen, hanem esetleg a jövő eseményei közé tartozott és sokkal inkább életvitelük normalizálódására, az anyagi felépülésre és elkobzott vagyonuk visszaszerzésére koncentráltak. A kivándorlás kérdése inkább akkor merült fel, amikor az egymást követő törvénymódosítások (államosítás, stabilizáció, stb.) alapvetően megváltoztatták a szabad gazdaság működési szabályait, ez pedig közvetlen módon érintette a zsidóságot, miután úgy érezték, hogy kezdeményező kétségüket hirtelen elnyomják, megfélemlítik. Ezenkívül, Izrael állam létrejötte – az újrakezdés esélyével kecsegtetve – éppen kapóra jött, azonban nyilvánvalóan egy régen várt óhaj beteljesülését is magában hordozta. Ugyanakkor, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az 1950-es évek kivándorlási sikereiben Anna Pauker külügyminiszter magatartása is szerepet játszott. Ő maga is zsidó származású volt és annak ellenére, hogy rendkívüli módon kötődött az RKP-hoz, teljes odaadással csatlakozott a párt irányvonalához és többször is kinyilvánította ateizmusát, mégis tapintatosan, megértéssel viszonyult hittársaihoz (Levy 2002: 144–159). Nem véletlen az sem, hogy a korszak kivándorló-hullámain „Anna Pauker-emigrációnak” nevezték. Ebben az időszakban (1945–1947) a román kormány egyébként is közömbös maradt a zsidóság kivándorlása tekintetében, az RKP dokumentumai pedig nem adnak világos útmutatást ebben a kérdésben. Amint az a rendőrségi és csendőrségi tájékoztató jelentésekből kiderül, a kivándorolni akaró zsidók ezrei, valóban a rendszer bürokráciájának ellenállásába ütköztek, azonban szabadon kinyilváníthatták szándékaikat, a különféle cionista szervezetek tevékenységei pedig minden akadály nélkül és mindenki szeme láttára, olykor éppen feltűnő módon játszódhattak le.

Az 1947-es év második felétől azonban, csoportos útlevelek használatára kényszerítik a kivándorlókat, amit a Demokratikus Zsidó Szövetségnek kell előkészítenie, ide kellett feliratozzanak azok, akik emigrálni szerettek volna. Miután összeállították a kivándorlási kérelmet benyújtók névsorát, a Demokratikus Zsidó Szövetségen esti tanfolyamokat szerveztek a kérelmezők megfelelő „politikai” felkészítése céljából. 1947 augusztusában és szeptemberében, 13 csoportban, több ezer személy vándorolt ki. Ezek csak kézipoggyászt vihettek magukkal, de a Romániában maradt családtagok segítségével, lehetőséget kaptak bútoraik és más háztartási tárgyaik kiküldésére. Mindez, valamint a tanfolyam-szervezés is, nyilvánvalóan az aktív

18 *Románia Hivatalos Közlönye*. (15) 1948. január 19.

vezetők megállapodásai nyomán mehettek végbe, akiket azután kizártak a cionisták soraiból. A szemináriumok előadóinak többsége olyan cionista volt, aki az első szállítmánnyal elhagyta az országot.

Egy ideig, a Szövetség számos problémával szembesült (különösen személyes konfliktusokkal), azután pedig, 1950-ben, mind a központi vezetés szintjén, mind helyi szinten, újjászervezték a Demokratikus Zsidó Szövetséget (a július 27–28-ai bővített vezetőségi gyűlés következtében) és 60 fiókszervezetet létesítettek. Most már, a cionisták ténykedésének ellen-súlyozása érdekében és főként a Nagy Nemzetgyűlés képviselőjének, Șerban Leibovicinak, a zsidó vallásos közösség elnökének ösztönzésére, hat-hatósabb és kiterjedtebben működő tevékenységek szervezésében vehetett részt. A sajtó, különböző előadások és más rendelkezésére álló eszközök segítségével megpróbálta meggyőzni a zsidó lakosságot a kivándorlás hiábavalóságáról és kísérletet tett az izraeli kormány népellenes politikájának és az emigránsok nyomorúságos életének bemutatására. Ezt a magatartásváltozást – a kivándorlások eltűrésétől annak nyílt ellenzéséig – abban az időszakban, főleg a zsidó kommunisták számlájára írták, ami az RKP KB-án belül ingerült közmegegyezésű változást váltott ki a cionizmus ellen. Ezért a kivándorlást ellenző magatartásért, a legtöbb cionista a zsidó kommunistákat tette felelőssé, akik a tömeges izraeli kivándorlásokban saját párton belüli helyzetük veszélybe kerülését látták.

1948-ban, Izrael állam megalakulása után, ez a helyzet radikális fordulatot vett. A cionista szervezetek célja tulajdonképpen az volt, hogy a zsidó állam létrejöttéért harcoljanak és megszervezzék a palesztinai kivándorlásokat, annak érdekében, hogy a zsidóság többségi népességgé telepedszen le. Meglátásuk szerint, Izrael létrejöttével, a zsidó államon kívüli munkájuk értelmét veszítette. Ezzel egyidőben, 1948 őszén heves anticionista hangulatkeltés bontakozik ki, bár a cionista vezetők nagyrésze már emigrált, az ittmaradtakat rövid időn belül letartóztatják. A kampány alapját képező dokumentum a híres *A RMP KB-nak a nemzeti kérdésben hozott Határozata*, tulajdonképpen egy éles anticionista nyilatkozat. A Demokratikus Zsidó Szövetség aktivistái megpróbálták siettetni a cionista szervezetek feloszlását, az izraeli konzulátus megalapítása után néhány nappal elfoglalták a cionista szervezetek székházait és irataikat megsemmisítették vagy az újonnan létrehozott Országos Népbiztonsági Igazgatóságra (1948. augusztus 30.) bízták, ahol a két államtitkári tisztséggel rendelkező főigazgatóhelyettes egyike, a Besszarábiából származó zsidó Alexandru Nicolschi vezérőrnagy volt, aki annak előtte a Boris Grumberg nevet viselte.

A anticionista kampányt – többé-kevésbé burkoltan – a kommunista párt irányította, de tulajdonképpen a Demokratikus Zsidó Szövetség sajtó orgánuma, az *Unirea* volt a megvalósítója és szinte azonnal lereagálta a már említett *Határozatot*, melyet teljes egészében meg is jelentetett az 1948. december 15-ei számában (193. sz., 1., 6. old.) és amelyben kijelentik, hogy „a cionizmus, bármilyen színezetű is legyen, a zsidó reakciós burzsoázia nacionalista politikai irányzatát képviseli, amelyik el akarja szigetelni a zsidó munkásságot a vele együtt élő nemzetiségektől”. Egyébként, ez az időszakos kiadvány már augusztus óta egyre szenvedélyesebben nyilvánult meg az összes olyan zsidó szövetség és szervezet ellen, amelyik nem tartozott az RKP ellenőrzése alá és „haladásellenes propaganda-helyek”-nek nevezte ezeket, amelyek elszigetelik a zsidóságot a „közvetlen valóságtól”. Ilyenek voltak, többek között, az *Unirea Okleveles Zsidók Szövetkezete*, a *Iavne Kulturális Zsidó Intézet*, a *Zsidó Nők Kulturális Szövetsége*, *Coral Templom Kulturális Intézete*, stb.

Egyre gyakrabban történt meg, hogy a politikai diskurzus azonosnak könyvelje el a cionizmust és a fasizmust. Már 1948-tól a cionista ifjúsági szervezeteket a „legreakciósabbaknak” tartották (*Unirea* IV. (190) 1948. december 4. 4.). Mindenféle ürügyeket keresve, letartóztatják és elítélik a közösség számos tagját: Moise Goldsteint, a „Dr. Niemirower” Népegyetem elnökét és az Ortodox Zsinagógák Egyesületének főtitkárát két évi börtönre ítélik (1948. november 22-én), mert engedély nélkül pénzt gyűjtött; a „Haoved Haționi” Brăila-i szervezet vezetője részére „előállítanak” egy iratcsomót, melyből kitűnik, hogy a háború előtt a volt Siguranța (állambiztonsági szerv) ügynöke volt és több kommunistát elárult, ezért 1948. december 2-án letartóztatják; Avram Hahamut, a jászvásári zsidó közösség volt elnökét és 1945 után, a „Mizrahi” zsidó szervezet vezetőjét, a háború éve alatt kifejtett feltételezett kollaboránsi tevékenysége miatt feljelentik; 1950 februárjában, a konstancai helyi Demokratikus Zsidó Szövetség gyűlésén „leleplezik” a „zsidó burzsoázia nacionalista elemeit”, Avram Bercovici (a konstancai Zsidó Központ volt elnöke), Gherș Golgenkranz (nagykereskedő), Solomon Israel (nagyiparos) és Marcel Sternberg személyében; ugyanazon év májusában, Marosvásárhelyen, a Demokratikus Zsidó Szövetség cionistákat „leleplező” közgyűléseket tart, ahol Marc Ludovic, éppen a helybeli szövetség titkára, Șt. Fekete (Spilman József egyetemi tanár által „leleplezett” kereskedő), Martin Tihany (ügyvéd), Maurițiu Berner (orvos), stb. kerülnek pellengére.

Ez csupán néhány, a cionista vezetők lejárataát bemutató példa, de meg kell említeni azt is, hogy ezzel párhuzamosan intenzív anticionista propaganda folyt és ennek stratégiai összefüggései, 1949. január 9–10-én, a Demokratikus Zsidó Szövetség országos pártaktívájának gyűlésén körvonalazódtak, melyet a már említett *Határozat* „feldolgozásának” céljából hívtak össze. A „feldolgozás” pedig az ország minden fiókszervezetében végbement. Megállapítható, hogy az *Unirea* hasábjain, 1951-ig (amikor, január 27-ei kezdettel, címét a hatásos *Viața nouă*-ra [Új Élet] cseréli), a cionizmus és a kivándorlás ellen ádáz sajtóhadjárat indult, gyakran az Izraelben immár megtelepedettek leveleinek hasonmását is publikálták, ezek pedig siralmasnak mutatják be az ottani helyzetet, valamint az imperializmus és bizonytalanság negatív hatásait és visszakiváncokznak Romániába. Ugyanakkor napirenden vannak a pártideológiát tartalmazó írások. A megjelenő írások már címeikkel – *A cionista ifjúsági szervezetek a zsidó ifjúságnak a maradás és sovén nacionalizmus rákfénéjével való megméltelyezői* (190. sz., J. Gold), *A cionizmus – burzsoá-nacionalizmus, amely nem oldja meg a zsidó kérdést* (192. sz., H. Leibovici Șerban), *A „szocialista” cionizmus – a zsidó burzsoá-nacionalizmus álarc* (197. sz., Iosif Bercu), *A kibuc valódi arca* (198. sz., I. Buium), *Folytassuk még határozottabban a cionista nacionalizmus elleni harcunkat* (247. sz., Iosif Bercu), *A kibuc – a cionista burzsoázia megtévesztő fegyvere* (307. sz., I. Buium), stb. eléri, hogy a kivándorolni készülő megrettenjenek, néhány esetben pedig a cionista szervezetek önmagukat oszlatják fel és természetesen a propaganda tárgyává válnak. Ez történik a „Borochovia” szervezettel is, amelyik a szocialista „L’Ahdut Avoda Poale Sion” párt keretén belül működött és a médiában jól megjelentett körlevelen keresztül azt nyilatkozta, hogy 1948. december elsejétől beszünteti tevékenységét, mert az feleslegessé vált a RNK-ban létező körülmények között, ugyanakkor azt javasolja tagjainak, hogy támogassák a Demokratikus Zsidó Szövetséget (Unirea IV. (190) 1948. december 4. 1., 4., a körlevél aláírója Tuța Lazarovici).

Ezzel egyidőben, az RKP a Demokratikus Zsidó Szövetség segítségével, kihasználva a zsidó közösségen belüli rivalizálásokat, 1948 novemberének végén, egy úgynevezett „önfeloszlato” gyűlés keretében feloszlatta a Romániai Zsidók Szövetségét, mivel ennek fő célkitűzése – a faji gyűlölet elleni harc – az új politikai körülmények között már elvesztette jelentőségét.

Egyébként, az anticionista hadjárat az egész szocialista táborra jellemző, s ennek nálunk a Demokratikus Zsidó Szövetség volt a leghatásosabb mozgatórugója.

Természetesen, mindez nem riasztotta el a kivándorlókat, csupán zavaros helyzetet teremtett. Egyfelől ádáz anticionista hadjárat folyt, másfelől pedig rendszeres hajójáratok indultak Konstanca és Izrael között ezernyi utassal a fedélzeten, ugyanakkor több ezer zsidó állampolgár adta be kivándorlási kérelmét. Másként mondva, a propaganda dolgozott, a tilalmak felfüggesztése pedig teljesen más lapra tartozott. A konstancai kikötőt anticionista jelszavak lepték el, számos zsidó indult innen útnak. Különben mindenik nagyobb városban léteztek kiaggasztott plakátok, melyek „az imperializmus igájába hajtott Izraelt” ábrázolták, elszomorító lakóhelyekkel, munkától elgyötört és rosszul öltözött emberekkel, mellettük pedig a kivándoroltak kétségbeesett, szenvedéseikkel teli leveleit lehetett olvasni. Az RKP csúcsvezetői körében, annak ellenére, hogy az anticionista hadjárat már a tetőfokára hágott, még mindig toleránsan kezelték a kivándorlás problematikáját. Például, az RKP KB titkárságának 1949. augusztus 31-ei gyűlésén, melyen Gh. Gheorghiu-Dej elnökölt és melyen Anna Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, L. Rădăceanu és I. Chișinevschi is részt vettek, az egyre nagyobb számú kivándorlási kérelem hatására, T. Georgescu belügyminiszter határozottan kijelenti: „Kezdjük el útlevelet adni azoknak az embereknek, akik máshol akarnak boldogulni. 7000 kivándorlási kérelem érkezett be, amiből 1000 párttagok részéről”. Anna Pauker, támogatja a javaslatot, Gh. Gheorghiu-Dej is beleegyezik, de csak a következő feltétellel: „Arra a következtetésre jutottam, hogy ha megadjuk az engedélyeket, kevesebben fognak elmenni Palesztinába. Olvastam néhány levelet; sírni lenne kedved attól a nyomortól, ami ott van. Mi nem közöltünk ilyen leveleket, nem foglalkoztunk ezzel. Ne hagyjuk, hogy csak a Demokratikus Zsidó Szövetség foglalkozzon ezzel a kérdéssel. A *Scânteia*-nak is állást kell foglalnia. A *Scânteia* közölje az értelmiségiek nyilatkozatait, akik foglaljanak állást. Jelentessen meg az ottaniak életéről szóló leveleket. Izrael kormánya az amerikai imperializmus érdekvonalára lépett. Nincs miért itt tartasuk a burzsoá elemeket. Menjenek el. Hibázunk, amikor a kivándorlás kérdésében vitákba bocsátkozunk velük.”¹⁹

Nem sok időn belül azonban a kormány szigorúbb, egyenesen radikális intézkedéseket is hoz, például, 1950. július 10-én több tucat cionista vezetőt is letartoztatnak. Ez nem jelentett semmi újdonságot senki számára.

19 *Arh. St. București, CC al PCR. Cancelarie* [Bukaresti Állami Levéltár, az RKP KB Titkárságának iratai], 74/1949. csomó, 10. sz.

A cionistákat azelőtt is vádolták, főleg kémkedéssel, hiszen a háború után, a kivándorlások ismertetésén, megszervezésén és tájékoztató tevékenységeiken kívül, többször is megemlíti Wilhelm Fildermann, A.L. Zissu, dr. Marton Ernő, Szőnyi István, Hönig Ernő, Mahler Károly, Huppert József, dr. Rozenhal, Reiter Károly, stb. nevét. Például Fildermann, aki a felszabadulás után a kapott utasításoknak megfelelően, az amerikai Donald Dunham ügynöknek dolgozott, a Joint román fiókszervezete vezetőjeként pedig, a Vasgárda több tagjának és más háborús bűnösnek (!?) a szabadlábra helyezéséhez járult hozzá. Fildermann kémtevékenysége főleg a bukaresti amerikai és angol sajtóügynökségek „leleplezése” során került felszínre.

A romániai szabotázs-akciókra és kémkedésekre vonatkozó perek tehát többször is feltárták államellenes cionista tevékenységeket. A resitai szabotálók pere során kiderült például, hogy Max Auschnitt 1945–1947 között többször is pénzalapokat irányított a cionista szervezetek fele, ugyanakkor az illegális Vasgárda-szervezet főnökének Petraşcunak is több ízben adott pénzt. 1949 júniusában „leleplezték” és letartóztatták a bukaresti professzionális átképzési központ cionista vezetőit, élén Willy (Zeev) Lazarovici-al, aki a „Hasomer Hacair” szervezet vezetője volt. A cionista Aurel Rozei-Rosenberg a Duna–Fekete Tenger csatorna szabotőreinek listájára került, stb., stb.

Ilyen előzmények után, a zsidóság kivándorlási kedve – a kormány elvárásaival ellentétben – majdhogynem feltartozhatatlanná vált. Izrael megalakulása után, a kivándorlások megszervezésével járó ügyvitelt a zsidó állam külügyi szolgálatának bukaresti képviselője és a román állami belügyi szervek látták el. A kivándorlások okai nem csupán kitalációk voltak. A „felülről” jövő társadalmi-gazdasági változások – a vállalatok, bankok és különböző üzleti vállalkozások államosítása, a kisiparosok szövetkeztetésítése, a szellemi szabadfoglalkozásúak (orvosok, gyógyszerészek, ügyvédek, stb.) esetében a magánszféra eltörlése, az ingatlanok kisajátítása, a közösség ingó- és ingatlan javainak állami közkinccsá tétele, a kommunista rendszer hatalomra juttatására használt törvények és alapelvek kíméletlen meghonosítása (például, a méltányosság és a kommunista erkölcs elve, stb.), a magánvagyonok állami ellenőrzése, stb. – mélyen érintették a romániai zsidóság legnagyobb részét, mivel anyagi tartalékait jelentős mértékben csökkentette. Bár a médiák erőszakos hangnemben ecsetelték, az „újrátévezési” stratégia nem csupán a családok elszegényedéséhez vezetett, hanem csírájában elfojtott mindenféle személyes kezdeményezést vagy hivatást. A „nem termelékeny” zsidóság (pl. volt kereskedők) számára

egyáltalán nem volt vonzó az „élmunkás” állapot (*Unirea* IV. (170) 1948. szeptember 21. 1., 5.) vagy a traktorista, illetve esztergályosi munkakör.²⁰ Ezenkívül, annak a szegény zsidókból álló rétegnek a számára, amelyik megpróbálta elfogadni az új körülményeket, a kormány intézkedései – az addig kiterjedt és jól szervezett szociális intézmények bezárása, több segélyszervezet, mint például, 1949-ben a Joint törvényen kívül helyezése – újabb okot szolgáltatott a kivándorlásra. A kivándorlás-ellenes kampány ellenére a tömeges kivándorlási hullám egyre nőtt a zsidóság körében, a román hatóságokat nem várt helyzet elé állítva, míg a kommunista vezetők egy része értetlenül állt a jelenség előtt.

Ezután a kivándorlásokat csak egyéni útlevel alapján engedélyezték, ezt pedig csak a Belügyminisztérium felhatalmazásával rendelkező hatósághoz – tehát a Milícia Országos Igazgatóságához – benyújtott személyes kérvény segítségével volt lehetséges. Ennek ellenére, hatalmas tömegeket vonzott a kivándorlás lehetősége, még akkor is, ha a formások rendkívül bonyolultak voltak. A milíción a kérelmezőknek több oldalas nyomtatványt kellett kitölteniük. A nyomtatványokat a hétnek bizonyos napjain, névsor szerint lehetett igényelni. A kitöltött nyomtatvány és a mellékelt iratok benyújtása után a milícia felelt az útlevel kiadásáért és a hajóutak betervezéséért, ami azt jelentette, hogy több hónapig – sokszor 1-3 évig – kellett várakozni a hajóra, ez pedig olyan pszichés traumákat okozott, melyekről csak a kivándorlók tudnának mesélni. (Tulajdonképpen, 1950 után már nem adtak ki útleveleket, hanem csak utazási dokumentumokat, amikre rá volt írva, hogy „nem jogosít fel a visszatérésre”.) Voltak olyan személyek is, akik évekig nem kaptak választ kiutazási kérelmükre. Általában, az engedélyezés, illetve visszautasítás teljesen „logikátlanul” működött, még akkor is, ha félhivatalosan, a hatóságok feltérképezték a kérelmezők „társadalmi jelentőségét”, tehát a magasabb képesítéssel rendelkezőknek (orvosok, technikusok, építészek, mérnökök, stb.), gyakorlatilag semmi esélyük sem volt a kiutazásra. Több olyan eset is létezett, amikor idős személyek – „hajlott hátú, 80 éven felüli zsidó bácsi, aki öregotthonban tengeti életét” és minden gyereke Izraelben él²¹ – nem kaptak kiutazási engedélyt, ugyanakkor fiatal szakképzett emberek, minden gond nélkül elmehettek, ha a különféle, felelős szervezetek nyújtott anyagi

20 A Demokratikus Zsidó Szövetség keretén belül különböző mesterségek elsajátítását biztosító szakiskolák működtek, ahol általában rövid idő alatt lehetett szakmát tanulni.

21 *Arhiva Ministerului de Externe Bucureşti fond Israel* [Külgügyminisztériumi Levéltár Bukarest, F. Izrael] 1951, sz. n.

osztónzésnek sikerült feloldania a korlátozást. A korrupt hivatalnokok esettanulmányozása kapcsán, konkrétan Vasile Bologna esete említhető meg, akit 1961. október 20-án kizártak az RKP-ból, mivel a Milícia Kolozs Megyei Igazgatóságán belül működő, Lakossági Nyilvántartási Osztály főnökeként, értéktárgyak és ékszerek ellenében elősegítette több személy végleges kiutazását az országból.²²

A legtöbben, miután beadták a kivándorlási kérelmet, elvesztették munkahelyüket, ami részben megmagyarázza azt is, hogy sokan meg gondolták magukat. Csakhogy időközben eladták javaikat, ami újabb kétségbeeséseket szült.

A kiutazó személyek számát egy külön erre a célra létrehozott vámhivatal ellenőrizte, ez a Bukarest-Obor vonatállomáson működött. A fővárosból különvonat vitte a kivándorlókat, erre azonban már csak az útlevéllal rendelkezők juthattak fel. A kivándorlóknak nem volt szabad elhagyniuk a vonatot mindaddig, míg meg nem érkeztek a konstancai kikötőbe, ott hajóra szálltak (miután a kikötőben átestek az utolsó vámvizsgálaton) anélkül, hogy az őket kísérő rokonoktól búcsút vehettek volna, hiszen meg volt tiltva, hogy hozzájuk közeledjenek. Az utazás a Konstanca és Haifa között közlekedő „Transilvania” gőzessel történt, ez általában tíz nap alatt érkezett meg végcéljához. Egy-egy utazás alkalmával, nyári időszakban a hajó körülbelül 1500 utast szállított, télen pedig általában 3-400 embert. A kivándorlás 1952 februárjáig folyt ebben az ütemben, a kiutazók száma összesen kb. 80-100.000. A már említett időpont után, a jelenséget vizsgáló szakemberek által jól ismert és számon tartott kivándorlási hullámoknak megfelelően, Romániából már csak ritkán emigráltak Izraelbe (Bines 1998: 86–122).

Valószínűleg, hogy a romániai kommunista rendszer, egyrészt azért is támogatta a kivándorlásokat, hogy – egy mélyen meggyökerezett antiszemita szemléletmódnak köszönhetően – az emigrációba kényszerülők száma csökkenjen, másrészt pedig, 1952-ig még léteztek az államapparátuson belül olyan zsidók, akik többé-kevésbé tudatosan kitarítottak etnikai önazonosságuk mellett, ami a hatóságok kevésbé jóindulatú időszakaiban elősegítette a kivándorlást. Az is igaz azonban, hogy a körülményeknek megfelelően, olykor visszaszorították és beszüntették a kivándorlásokat, indokaik pedig nem hagyhatók figyelmen kívül: valójában Romániában munkaerőhiány

22 Arh. St. Cluj, Comitetul Regional PCR Cluj [Kolozsvári Állami Levéltár, az RKP Kolozs Tartományi Bizottsága] F. 13, 16/1962 csomó, 2–5. sz.

volt és ez különösen a szakképzett munkásokra vonatkozott; a kapcsolatok kibővítése egy sor arab állammal maga után vonta ezen országok kérésének teljesítését, miszerint a romániai zsidók kivándorlásának megakadályozása hozzájárul az izraeli zsidóság számbeli stagnálásához; végül pedig, a zsidók közül sokan a romániai helyzet szócsovei voltak, feltárták a zsarnoki rendszer egész ördögi gépezetét, annak minden megaláztatásával, a vérontásokkal és az anyagi nincstelenséggel együtt, stb., végül pedig nem szabad megfedkezni Moszkva irányító szerepéről sem.

Az 1952-es év végére az egyértelmű zsidóellenes magatartásformák jellemzőek, a szocialista táboron belül ezt a „Slansky-per” jelzi, mellyel a kor sajtótermékei igen sokat foglalkoznak, az „árulók” megjelöléshez mindig hozzáadva a „zsidó” jelzőt is. A zsidókat most a nemzetközi cionizmus potenciális kémeinek tartották. Amikor ezt a vádat nem lehetett bebizonyítani, különféle egyéb indokokat kerestek a letartóztatásra (különösen „gazdasági” ürügyet: devizakereskedés, nemesfémek birtoklása, sikkasztások, stb.), a letartóztatottak közül sokan azonban nem kerültek a bírósági tanács elé. Amint bebizonyosodott, a Slansky-ügy a romániai zsidó kommunisták esetében is veszélyes előzményt jelentett. Rudolf Slansky, a Csehszlovákiai Kommunista Párt főtitkára és Klement Gottwald pártelnök jobbkeze volt, ennek kapcsán pedig ellenőrzése alatt tartotta az állambiztonsági és a katonai szolgálatot. Annak ellenére, hogy 1951 júliusában Slanskyt – 50 születésnapja alkalmából – Csehszlovákia legmagasabb állami érdemrendjével tüntették ki, a Kremlben egyre inkább azzal gyanúsítják, hogy egy „trockista” összeesküvés élén áll. Ezért 1952 őszén felmentik főtitkári tisztségéből és rövid időre miniszterelnök helyettesé nevezik ki, majd november 24-én letartóztatják. Kilenc hónapon át kínzások közepette vallatják, míg az összes vádpontot illetően beismerő vallomást tesz. A tárgyalások alatt – 1952. november 20-án – a vádlottak padjában 13 személy jelenik meg, ezek közül 10-en zsidó származásúak és mindeniket trockista, valamint cionista-nacionalista árulással vádolják, mondván, hogy a nyugati hatalmak kiszolgálói és a demokrácia bukását akarják előidézni Csehszlovákiában. Slansky-t, 10 másik elítélt társával együtt, 1952. december 4-én kivégezték.

A csehszlovákiai főpróba után, az 1953-as év elején, a szovjet „orvosok összeesküvésének” színrevitele következett. Ekkor az események a közvélemény szeme láttára zajlottak és hivatalosan, nem úgy, mint annak az „autóbalesetnek” az esetében – példának okáért –, amelynek során eltűnt a kitűnő jiddis nyelven előadó színész, Solomon Mihoels, aki Sztálin

szemében maga a cionista veszedelem megtestesítője volt (Kostyrtchenko 1998). Most, 1953 idején, a főszerepet a zsidó orvos játssza, aki a nemzetközi cionizmus ösztönzésére elköveti a *mal praxist*. Tulajdonképpen nem annyira anticionista, mint inkább antiszemita kampány bontakozik ki, aminek a csúcspontja a már említett „összeesküvés”, ennek kapcsán a zsidókat és Izraelt minden elképzelhető vádponttal meggyanúsítják. Ebben az esetben a Szovjetunió és Szerbia területén élő összes zsidó tömeges elhurcolását is megtervezik, amit azután Sztálin halála miatt nem ültetnek gyakorlatba, ez viszont nem jelenti azt, hogy a nagy vezető nyomdokaiba lépők nem nyilvánítottak ugyanolyan magatartást a zsidóság irányába.

Nálunk szinte hasonló sors várt Anna Paukerre, akit 1952 júniusában váltanak le. Nem véletlen, hogy ugyanabban az évben függesztenek fel minden kivándorlást Romániából (egészen 1958-ig). Ugyanolyan elbánásban részesült Anna Pauker testvére, Zalman Robinsohn, akit több évre bebörtönöztek (Levy 2002: 160–188). Ezeknek az antiszemita megnyilvánulásoknak az alapja az Izrael és a „szocialista tábor” országai között fennálló feszült viszony, amit egyébként a Kremlben idéznek elő.

1954–1959 között átmenetileg nyugalom és viszonylagos tolerancia mutatkozott a cionista mozgalom iránt, bár hivatalosan nem ismerik el, de az Izraelbe történő kivándorlások szintjén elfogadják. 1958-ban újra lehetőség adódik az emigrációra, a milícia tartományi irodáiban a zsidóság hatalmas tömegei várják útleveleiket. 1959-ben azonban a cionizmus-ellenesség, a letartóztatások és a rémuralom újabb hangulatkeltésének hulláma érződik a zsidó közösségen belül, amihez a *Scântea* február 25-ei közleménye is hozzájárul, ideológiailag előkészítve a terepet. Ennek a magatartásnak az izraeli rádió – „Kol Israel” – által közvetített románellenes műsorsorozat volt az oka, ami kiváltotta az RKP hivatalosságainak reakcióját. A kivándorlásokat hamarosan felfüggesztették. Több cionistát letartóztattak és azokat az útlevelükre váró személyeket, akik a termelésben voltak alkalmazva, azonnal kitették a vállalatokból, a kivándorolni készülő egyetemistákat pedig kizárták az egyetemről, stb. Ekkor vetették börtönbe Zisse Portugalt, a közösség egyik címeres tagját, ami az Egyesült Államokban dühös ellenkampányt indított el. Rövid fellángolás volt, ami ugyanazon év őszének kezdetén be is fejeződött, de a kivándorlások soha nem érték el azelőtti méretüket. Izraelben azonban, kenszetul megszavaztatta azt a törvényt, amelyik megtiltja a román emigrációra vonatkozó megjegyzéseket a médiákban.

Természetesen, a zsidóság nem csupán Izrael fele emigrált, sokan Nyugat-Európa, illetve Észak- és Dél-Amerika irányába vették útjukat. Izraelbe, 1948. május 15-e és 1951 között – az 1951-es év az emigráció tetőfokának is tekinthető – 117.950 zsidó vándorolt ki Romániából; azután, 1952–1960 között szigorú korlátozások mentek végbe, de ennek ellenére még 32.462 zsidó kivándorolt; 1961–1964 között 63.549-en mentek el, általában családgyűjtés ürügyén; 1965–1971 között további 22.635 zsidó emigrált, míg 1972–1979 között 18.418-an (egy másik osztályozás szerint, Bines 1998: 94). Így lehetséges, hogy az 1977-es népszámlálási adatok szerint, Romániában csupán 24.667 zsidó él, 1992-ben pedig ez a szám 9000-re csökken.

Jelen tanulmány a romániai zsidó közösségek történetének csupán néhány támpontját mutatja be, az egészében véve gyászos korszak, a kommunista rendszer hatalomra jutásának és megszilárdulásának első két évtizedében, ez pedig a történetírás által még igen kevésbé ismert kisebbség alakváltozásainak problematikáját tárja az olvasó elé.

Szakirodalom

- ARTZI, Itzhak
1999 *Biografia unui sionist*. Traducere din ebraică de Smaia AVNY. Editura Hasefer, București
- BANU, Florian
2001 *Profilul angajatului Securității în anii '50*. In: ONIȘORU, Gh. (coord.): *Totalitarism și rezistență, teroare și represiune în România comunistă*. CNSAS, București
- BĂLAN, Ion
2000 *Regimul concentraționar din România, 1945–1964*. Fundația Academia Civică, București
- BENJAMIN, Lya
2001 *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România, 1940–1944*, Editura Hasefer, București
- BINES, Carol
1998 *Din istoria imigrărilor în Israel, 1882–1995*. Editura Hasefer, București

- BUZATU, Gh.
1996 *Români în arhivele Kremlinului*. Editura Univers Enciclopedic, București
- DON, Yehuda – KARADY, Victor (ed.)
1989 *A Social and Economic History of Central European Jewry*. Transaction Publishers, New Brunswick–London
- GLASS, Hildrun
2001 *Viața evreiască din România după catastrofă. Ajutoare pentru supraviețuire și despăgubiri*. In: *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* VI. Editura Hasefer, București
- GLASS, Hildrun
2002 *Minderheit zwischen zwei Diktaturen. Zur Gheschichte der Juden in Rumänien, 1944–1949*. R. Oldenbourg Verlag, München
- IONEL, Oana
2001 *Secția organelor conducătoare de partid, sindicale și de UTM a CC al PMR. Aspecte privind evidența cadrelor (1952)*. In: ONIȘORU, Gh. (coord.): *Totalitarism și rezistență, teroare și represiune în România comunistă*. CNSAS, București
- KARADY, Victor
2000 *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Replika Kör, Budapest
- 2001 *Őnazonosítás, sorsválasztás. A zsidó csoportazonosság történelmi alakváltozásai Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- KOSTYRTCHENKO, Guennadi
1998 *Prisonniers du Pharaon Rouge*. Actes Sud, Paris, Plon
- KRAMER, T. D.
2000 *From Emancipation to Catastrophe: The Rise and Holocaust of Hungarian Jewry*. University Press of America, Lanham
- KULLER, Hary
1996 *Presa evreiască bucureșteană, 1857–1994*. Editura Hasefer, București
- KULLER, Hary
2000 *Un slogan care poluează istoria sau confruntarea cu istoria unui slogan: evreii și comunismul în anii 1944–1950*. *Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei istorice a evreilor din România*. (4–5) 15–37.
- LEVY, Robert
2002 *Gloria și decăderea Anei Pauker*. Traducere de Cristina PUPEZA și Ioana GAGEA. Editura Polirom, Iași

- MANUILĂ, Sabin (ed.)
1938 *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. II. Tip. Monitorul Oficial, București, LXXXIV–LXXXV.
- MOISIL, Delia
2001 *Politica de cadre a PCR în anul 1947*. In: ONIȘORU, Gh. (coord.): *Totalitarism și rezistență, teroare și represiune în România comunistă*. CNSAS, București
- MURCU, Marius
1998 *M-am nascut reporter* II. Ediția a II-a. Editura Glob-Papyrus, Tel Aviv
- NASTASĂ, Lucian
2001 *Die Unmöglichkeit des Andersseins. Überlegungen zum universitären Antisemitismus in Rumänien 1920–1940*. In: Bott, Marie-Luise (hrsg.): *Jahrbuch für Universitätsgechichte*. Band 4. Franz Steiner Verlag, Stuttgart
- OPREA, Marius
1997 *Comuniștii români sub control sovietic*. *Analele Sighet* V. 105–140.
- PLEȘA, Liviu
2001 *Aspecte ale politicii de cadre a PMR în perioada 1950–1965: prim-secretarii raionali*. In: ONIȘORU, Gh. (coord.): *Totalitarism și rezistență, teroare și represiune în România comunistă*. CNSAS, București
- ROSEN, Moses
1991 *Primejdii, încercări, miracole*. Ediția a II-a. Editura Hasefer, București
- ROTH, Andrei
1999 *Naționalism sau democratism? Pro Europa*, Târgu-Mureș
- ROTMAN, Liviu
1994 *Romanian Jewry. The first decade after the Holocaust*. In: BRAHAM, Randolph L. (ed.): *The tragedy of Romanian Jewry*. Columbia University Press, New York, 287–331.
- 2004 *Evreii din România în perioada comunistă, 1944–1965*. Editura Polirom, Iași
- ȘAFRAN, Alexandru
1996 *Un tăciune smuls flăcărilor. Comunitatea evreiască din România, 1939–1947. Memorii*. Cu o introducere de Jean ANCEL. Editura Hasefer, București
- ȘANDRU, Dumitru
1997 *Imigrarea și emigrarea evreilor (1944–1948)*. In: *Anuarul Institutului de istorie A. D. Xenopol* XXXIV. Iași

FOLYAMATOK ÉS LÉTHELYZETEK – KISEBBSÉGEK ROMÁNIÁBAN

TRANCOTĂ, Cristian

1999 *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceaușescu*. Editura
Ion Cristoiu, București

ȚĂRĂU, Liviu

1996 *Instaurarea comunismului în România și evreii*. In: *Anuarul Institutu-
lui de Istorie XXXV*. Cluj-Napoca

POZSONY Ferenc

A szász társadalom intézményei

A szomszédságok

Művelődéstörténeti előzményeik

Az erdélyi szász helységek területén belül több olyan szomszédságnak (*Nachbarschaft*) nevezett intézmény működött, mely alapvetően meghatározta a társas kapcsolatokat. Ez a lokális alapon szervezett társadalmi intézmény normatív módon kodifikálta a szász faluközösségben élő egyének belső és külső kapcsolatrendszerét, szocializációját, értékrendjét, valamint identitását.

Stephan Ludwig Roth ezt a sajátos helyi, gazdasági, biztonsági, rituális, morális, jogi, egyházi és etnikai funkciókkal rendelkező szász intézményt a következőképpen határozta meg: „Azt a területileg meghatározott testvéri közösséget nevezzük szomszédságnak, melynek tagjai egy kútból isznak, éjszaka egymás biztonsága és csendje fölött őrséget állnak, közösen építik fel a családi házaikat, betegség és sorscsapás idején rokonként viselkednek, egyszer egyazon ravatalon nyugszanak, egymás sírját megássák, az elhunytakat saját maguk viszik ki a sírgödörhöz, a halotti toron együtt tisztelik meg az eltávozottat, majd szomszédi odaadásból együtt gondoskodnak az özvegyről és az árvákról” (Weber 1985: 473).

A szász szomszédságok kialakulásával, eredetével már a 19. század idején, tehát a romantikus történelem- és kultúraszemlélet jegyében nagyon sokan foglalkoztak. A legátfogóbb monográfiát e témával kapcsolatban Hans-Achim Schubert állította össze (Schubert 1980). Hajdú Farkas Zoltán pedig a székelyeknél előforduló kölcsönös segítségnyújtás intézményeivel hasonlította össze működését (Hajdú 2001). A szász kutatók nagy része azt

hangsúlyozta, hogy ez a lokális, társadalmi intézmény ősi, germán eredetű. Arra hivatkoztak, hogy már Tacitus megemlítette, hogy a germánok egy-egy kút, berek vagy mező körül szomszédságokba tömörültek. A kora középkori katolikus egyházi kapituláriák szövegei élesen elítélték a szomszédságok pogány áldozatait. Nagy Károly pedig több rendeletében tiltotta a szomszédságok által temetések alkalmával végzett pogány áldozatokat, a Szent Istvánkor, vagyis karácsony másodnapján tartott bíraskodásokat (Székely 1974: 449).

A szomszédságok szerepének alapelemei (a közös kutak ápolása, az egymáshoz közel lakók gazdasági, rituális és közbiztonsági életével kapcsolatos kölcsönös segítségnyújtás) valószínűleg már a betelepedőkkel együtt meghonosodhattak Erdélyben, ahol funkcióik fokozatosan kibővültek a középkori vallásos társulások, majd a céhes egyletek hatására (Schullerus 1926:146–158).

A középkor idején az egyházigazgatás eléggé decentralizált volt, éppen ezért, elsősorban városi közösségekben, a laikusok különböző vallásos jellegű társulásai viszonylag szabályozatlanul működhettek. Tagjaik és alapszabályzataik elsődlegesnek tekintették a vallásos, a lelki és a túlvilági üdvösség biztosítását. Az egyes csoportok saját jogait és érdekeit intézményesen sokkal nagyobb mértékben és súllyal tudták érvényesíteni a középkori társadalom keretei között. A tisztán rendi, lokális és vallásos egyletek mellett a gazdasági, karitatív és kegyes tevékenységeket egyesítő intézmények közötti különbségek idővel fokozatosan egybemosódtak, átrendeződtek. Különösen a 15–16. századi Európában, gomba módra elterjedtek azok a társulások, amelyek a polgárság és a világi papság alsóbb rétegeit integrálták (Tüskés-Knapp 1992: 12–13).

„E közösségek tagjait egyenlőségen alapuló *testvéri* viszony fűzte egybe, ezért eredetileg a *testvériség* (fraternitas, confraternitas, Bruderschaft) elnevezést használták. Maguk közül választották elöljáróikat, akik bizonyos fokú joghatóságot is gyakoroltak a közösség tagjai felett és, ha volt, a közös vagyont is kezelték. Természetesen a közösség gondoskodott elhalálozott tagjainak méltó végtisztességadásáról, részt vett azon, misét mondatott lelki üdvükért, de tudunk arról is, hogy hasonló közösségek a városban elhalt idegen illendő eltemetéséről is gondoskodtak” (Kiss 1994: 87–88).

Már a 14. századtól kezdődően ezeket a középkori *testvériségeket* a magyar népi köznyelvben *kalandos társulatoknak* kezdték nevezni. Ez az elnevezés a középkori latin nyelvhasználatból ered, mivel a Julianus-féle római naptárban a hónap első napját, kezdetét *Calendae*-nek nevezték,

amikor a fennebb említett egyletek is rendszeres havi összejöveteleiket tartották (Kiss 1994: 88).

A 14. századi Kolozsváron már két oltárgondozó társulat, testvériség működött. Egy 1408-ban keletkezett okirat szerint három kolozsvári polgár (Bülkisser Jakab, Mwn Miklós bíró és Baumann János fia, Keresztély) egy szőlőt és egy mészárszéket adományoztak a Szent Katalinról elnevezett oltári társaságnak (*confraternitas altaris Scte Catharine*), azzal a kikötéssel, hogy a Szent Mihály-templom plebánosa minden héten egyszer a halottak lelki üdvösségéért mondjon misét (Lindner 1894: 74–75).

A szász városokban már a 14–15. században működtek olyan testvéri egyesületek, melyek elsősorban a társulat védőszentjének (például Keresztelő Szent Jánosnak – 1484) közös tiszteletével, vallási gyakorlatok végzésével és a tagok tisztességes eltemetésével foglalkoztak. Egy 1372-ben keletkezett okirat Nagyszebenben három vallásos társulatot említett: egy az Úrnap, a második Szent János, a harmadik pedig a Szent Kereszt tiszteletéhez kapcsolódott (Székely 1974: 448–449).

A 15. század végén Krisztus Teste társulat működött Besztercén, Brassóban és Nagyszebenben. Az 1372-ben alapított nagyszebeni *testvériség* hamarosan a város vallásos, leki életének irányítója lett. A Boldogságos Szűz tiszteletére felszentelt plebániatemplomban oltárt gondoztak, 1460-tól minden csütörtökön ünnepi körmenetet szerveztek. Betegeiket rendre meglátogatták, gondosan ügyeltek arra, hogy a társulati tagok közül senki se haljon meg oltári szentség felvétele nélkül. A negyedévi üléseiken az elhunytakról megemlékeztek, lelki üdvözülésükért misét mondatottak. A városban elhalt idegeneket meg szegényeket tisztességes módon eltemették. A lutheránusok a szebeni vallásos társulatok tevékenységét már 1526-ban megzavarták, végül 1543-ban megszüntették, vagyonukat pedig elsősorban a szegények javára fordították (Pásztor 1940: 25–38).

A céhek Erdélyben is elterjedtek a 14–15. század idején. Ezek az intézmények elsősorban az azonos vagy a hasonló mesterséget űző kézműveseket tömörítették egy-egy gazdasági, érdekvédelmi közösségbe. Kezdetben a céhek is átvették a testvériség (*fraternitas, Bruderschaft*) elnevezést, s nagyon sok esetben kegyes célokat (például oltárgondozást) is elláttak. Alapszabályzataik szövegei nagyon sok esetben azt tanúsítják, hogy a céhtagok kötelesek voltak a vallásgyakorlásban is közösen buzgólkodni. Rendszerint minden egyes céh elsősorban a saját védőszent oltárát gondozta. Lindner Gusztáv véleménye szerint az előbb említett kolozsvári Szent Katalin oltártársulat az aranyművesek céhével állhatott kapcsolatban. Szintén ez a céh

gondozta Szent Elegius oltárát is. Ugyanezt a kegyes célt fedezhetjük fel a kolozsvári mészárosok 1422-es, tímárok 1448-as, lakatosok 1467-es és a kötélverők 1487-es céhleveleiben is (Lindner 1894: 76–78).

A középkori kegyes társulásoktól a nagyszebeni céhek is átvették a védőszentek kultuszát. A cipészek Szent Jánost, a szabók Szent Lászlót, a kovácsok Szent Antalt, az asztalosok és festők Szent Lukácsot, az aranyművesek Szent Lajost, a kerekések pedig Szent Mihályt tisztelték (Fronius 1885: 50, Muşlea I. 1972: 395, Székely 1974: 449).

A patrónusok kiválasztásában azonban egységesen ható minták és helyi adottságok is szerepet játszottak. A szászkezdí vargalegényeknek a Szentkereszt és Szent Sebestyén, a segesvári szűcsöknek Szent Mihály, a brassói szabóknak a 11.000 szűz, a festőknek, képfaragóknak, üvegeseknek és asztalosoknak pedig Szent Lukács volt a védőszentje (Pásztor 1940: 43).

A védőszent ünnepét valószínűleg minden céhes közösség megtartotta. A nagyszebeni szabó céh tagjainak Szent László napján szabad fürdő járt, s míg a mesterek a szentmisén vettek részt, addig a legényeknek dolgozniuk kellett. A céhek folyamatosan gondozták a védőszent tiszteletére felállított oltárt, melyet megfelelő képpel, szobrokkal díszítették fel. A kegyes célok megvalósításáért a céhek sokszor hatalmas anyagi áldozatoktól sem riadtak vissza. Például a nagyszebeni ötvösök a 15. század végén jelentős összegért (180 forint) készítették szárnyasoltárt Mindszentek tiszteletére. Saját pénztárukból fedezték az istentiszteletek megtartásával kapcsolatos kiadásokat (Pásztor 1940: 47).

A besztercei szűcscéh 1500 táján keletkezett szabályzatának hatodik pontja arra figyelmeztette az egylet tagjait, hogy a főtemplom Boldogszony-oltárán minden szombaton és ünnepnap vecsernyekor, vasárnap pedig három alkalommal (a hajnali, a délelőtti és az esti misén) gyűjtsanak gyertyát. Ennek a kegyes feladatnak a követésével a fiatalabb céhesatyát bízták meg. Szintén ebben a szabályzatban olvassuk, hogy az elhunyt céhtárs korporsóját négy fiatalabb mesternek kellett kivinnie a sírhoz. A koporsóvívés elmulasztásáért és a temetésről való igazolatlan elmaradásért egy-egy font viaszt kellett büntetésből fizetniük (Binder–Kovács 1981: 67–68).

A céhszabályzatok határozott hangnemben kötelezték tagjaikat arra, hogy tisztességesen ápolják és gondozzák beteg társaikat. Rendszerint a céhmester jelölte ki azt a személyt, aki egy súlyosabb beteg mester vagy legény mellett éjjel virrasztott. Szászkezdén a rokonok kötelessége volt az

utolsó kenet biztosítása a haldoklónak. Ha ezt elmulasztották, akkor az elhunyt vagyonát már nem rokonai, hanem a céhes társulat örökölte (Pásztor 1940: 48).

A protestantizmus elterjedése utáni évtizedekben az erdélyi céhes iratokban nyomatékosabban vannak jelen azok az artikulusok, amelyek a céhtagok tisztességes eltemetésével kapcsolatosak. A céhek szabályzataiból fokozatosan kimaradtak az oltárgondozással kapcsolatos kötelezettségek és a megreformált hittel nem egyeztethető buzgólkodások (Lindner 1894: 78–79).

Az erdélyi írott forrásokban a *szomszédságok* viszonylag későn, csak a 16. század elején, a protestantizmus elterjedése után bukkantak fel. Egy korabeli irat szerint 1526-ban Segesváron, egy 1533-as oklevél szerint Brassóban és egy 1563-as dokumentum szerint már Nagyszebenben is működtek (Nussbacher 1979, 1987: 38, Dorner 1910: 97, Schenk 1987: 163). Annemie Schenk véleménye szerint késői felbukkanásuk is azt jelzi, hogy korábbi előzmények (például vallásos társulatok és céhes modellek) felhasználásával itt Erdélyben, városi közösségekben alakultak és kristályosodtak ki a 16–17. században. A céhekkel együtt az adott kor jellegzetes társadalm szerkezetét és mentalitását tükrözik (Schenk 1995).

A középkori vallásos társulatoktól átvették és megőrizték a rendszeres vallásgyakorlással kapcsolatos utasításokat, tételeket. A középkori céhes szervezetek mintájára szervezték meg az új tagok felvételét, választották meg a szomszédságok vezetőségét (például öregebb és fiatalabb atya), működtették a tárgyi szimbólumokat (például ládat, behívó táblát). A városokban megszervezett szomszédságok később a falvakon is megjelentek. Például a brassói várostanács 1541-ben azzal a céllal küldött ki két tisztségviselőt Sárkányba, hogy azok ott is szervezzék meg a szomszédságokat (Muşlea C. 1957: 317).

A szász lutheránus egyház a 17. században, a független erdélyi fejedelemség idején megerősödött, intézményrendszere pedig kiteljesedett. A jelzett korban a szomszédságok is fokozatosan az egyház hatása alá kerültek, s ezt a folyamatot a korabeli alapszabályzatok szövegei, az egyházi értékrend megerősítését és intézményes ellenőrzését célzó artikulusok is híven tükrözték. A lutheránus egyház felfedezte, hogy ebben az intézményes keretben kitűnően meg tudja valósítani a vallásos értékek ellenőrzését, biztosítani tudja a tagok rendszeres részvételét a templomi istentiszteleteken, ugyanakkor a normasértőket éppen a közösségek által tudja megbélyegeztetni s példásan megbüntetni. Az egyház tudatosan arra törekedett, hogy

a szomszédsgok artikulusait úgy változtassa meg, hogy azok segítségével minél tökéletesebben ellenőrizhesse az egyén viselkedését és cselekedeteit (Schenk 1987: 166, Schenk 1995: 181).

A koncivilitás 1781-es bevezetésétől a királyföldi szász falvak etnikai homogenitása fokozatosan megszűnt, s a román lakosok azokba a településekre is beköltöztek, ahol korábban csak a szász helyi tanácsok engedélyével lehetett telket és házat vásárolni. A szász közösségek a 18. század végén még megpróbálkoztak a románság visszaszorításával, de az osztrák adminisztráció ezt határozottan elutasította. Az említett időszakban rendre megalakultak az első erdélyi román *veciniák* is. Például a brassói Bolgárszegen 1785-ben már három olyan szomszédsg működött, melynek tagjai nagyjából görögök és románok voltak, de az élükön kötelező módon még mindig szász atyák állottak. Végül csak 1821-ben érték el azt a jogukat, hogy a bolgárszegi egyletek élére a szász atyák mellé helyettesnek román is kinevezzenek (Muşlea C. 1957: 326–328).

A 19. század második felében fokozatosan felszámolták a szászok középkori rendi kiváltságjogait és a szász autonómiát biztosító és működtető intézményeket. Az egyházi értelmiségiek a dualizmus korában felfedezték, hogy a szomszédsg az etnikai identitás, kultúra és egyházi élet alappillérvé válhat. Például G. D. Teutsch szász lutheránus püspök erdélyi vizitációs körútjain arra szólította fel a meglátogatott szász közösségek lakosságát, hogy ott is éljessék fel újra, ahol azok már rég megszűntek működni.

A magyar belügyminisztérium azonban 1891-ben olyan rendeletet bocsátott ki, melynek értelmében a szomszédsgok, mint a városi és a falusi társadalom autonóm intézményei, elveszítették nyilvános közjogi jellegüket és funkcióikat. Ennek az adminisztratív intézkedésnek a hatására a legtöbb városban a szomszédsg intézménye felszámolódt. Az 1891-es törvény a homogénebb vidéki helységekből működő szomszédsgokra azonban nem tudott olyan hatást gyakorolni, mint az etnikailag megszínésedett városokban, éppen ezért a hagyományörzőbb falvakban, funkcióik átrendeződésével, egészen a 20. század végéig továbbra is fennmaradtak (Weber 1985: 463, Schenk 1995: 180).

A szász szomszédsgok struktúrája

A szász szomszédsg tagsága

A szász falu társadalma általában négy kisebb lokális egységre, szomszédsgra tagolódt. Minden szomszédsg, függetlenül a nagyságától, négy tizedre (*Zehnschaften*) volt felosztva. Egy-egy falusi tized rendszerint 16–20 egymás mellett fekvő paraszti telket, gazdaságot, háztartást ölelt fel, városban pedig általában tíz szász családot tömörített. Például a szénaverősi faluközösség négy szomszédsgra tagolódt, s általában 15–60 külön háztartás, család tartozott egy-egy szomszédsghoz. Szénaverősen mind-egyik szomszédsg további négy kisebb egységre, tizedre tagolódt. Amikor a szomszédsgok közgyűlésre készültek, akkor a négy tizedes a behívó táblával rendre bejárta körzetét és operatív módon mozgósította az odartartozó családokat (Weber 1985: 466–468).

A legényegylet tagjai csak házasság után kérhették felvételüket a szomszédsgba. Az erdélyi szomszédsgok alapszabályzatai szerint a nők nem lehettek tagjai ennek az intézménynek. A nagyon jól strukturált, rendezett szász társadalomban a szomszédsgba való bejutást sem bízták az egyének szabad választására vagy döntésére. Egészen a 19. század végéig csak azok a házas férfiak kérhették felvételüket, akik külön telekkel, udvarral rendelkeztek a falun belül. Ezt a megszorítást később, az első világháború utáni évtizedekben, a legtöbb helyen eltörölték. Gyakorlatilag egyetlen szász gazda sem maradhatott ki ebből az intézményből. Mivel a második világháború után nagyon megfogyatkozott, szétszóródott a királyföldi falvak szász lakossága, már özvegyeket, vagyis egyedül élő nőket is felvettek. A szomszédsgon belül mindenki egyenlő volt, és egy-egy szavazattal rendelkezett különböző vitás ügyek eldöntésekor vagy az új tisztségviselők megválasztásakor. A szomszédsg gyűlésein véleményét mindenki nyíltan kifejezhette. Rendre mindenkit bevontak az anyagi javak adminisztrálásába is. Különösen a 20. században, nagyon sok helységeben a szomszédsgatyát is sorrendben, rotációval jelölték ki. Súlyosabb vétségekért a szomszédsgok szabályzatai a társaságból való kizárást is előírták. Ezt a drasztikus büntetést azonban csak ritkán alkalmazták, mivel gyakorlatilag lehetetlenné tette a vétkes további ottani életét és reintegrálódását. Például nem használhatta a közösség kútját, sütőkemencéjét, kiközösítették és rendszerint a helység elhagyására kényszerítették (Dorner 1910: 97).

Az új tagok felvételére általában a farsang végén szervezett évi közgyűlés (*Richttage, Sittag*) alkalmával került sor. A húshagyókedden megszervezett ítélezőnapokon előbb megbüntették az elmúlt évben vétkesnek talált személyeket, majd utána került sor a tulajdonképpeni tagfelvételre. A legtöbb szász faluban a felvételre jelentkezett fiatal házas férfiak egy-egy közösségre meghatározott bor- és pénzmennyiséget ajándékoztak a szomszédságnak, ritkábban lakomát szerveztek. Minden fiatal férfi csak abba a szomszédságba kérhette a belépését, melynek területén feküdt az udvara és a háza. Nagyon fontos követelmény volt az, hogy a jelentkező német származású és lutheránus vallású személy legyen (Schunn 1936: 7).

A koncivilitás 18. századi bevezetése után nemcsak a szász városok, hanem a falvak is megszínesedtek etnikai szempontból. Az osztrák adminisztráció már abban a korban szorgalmazta, hogy a más etnikumokhoz (például románokhoz, magyarokhoz) tartozók is beléphessenek abba a szomszédságba, melynek területén telekkel, házzal rendelkeztek. Ennek ellenére a legtöbb helyen ez nem történt meg, mivel a románok meg a magyarok az etnikailag vegyes településeken külön szomszédságokat alakítottak. A 18–19. században a szász falvak mellett gomba módra szaporodó cigánytelepek lakosságát már határozottan kizárták az etnikailag homogén társaságokból. Habár a cigány családok a második világháború utáni évtizedekben legtöbbször a falvak belső területén fekvő szakrális centrumban népesítették be a régi szász telkeket, házakat, mégsem léphettek be az ott még működő szász szomszédságokba.

Az Erkeken talált szomszédságiratok azt tanúsították, hogy ezek az intézmények etnikai és felekezeti szempontból nagyon zártak és homogének voltak. Az említett falu szomszédságának iratanyagában csak az 1920-as években bukkant fel egy magyar férfi neve, aki a lutheránus templomban házasságot kötött egy odavaló szász leánnyal és befizette a belépéshez szükséges összeget. Az erkei szomszédság névsoraiban viszonylag későn, 1945-ben, tehát a második világháborút követő veszélyes időszakban bukkant fel egy ortodox vallású román férfi neve (Schenk 1995: 181–182).

A szomszédságok szabályzata és vezetősége

A szomszédságok működését szabályozó normákat kezdetben csak a szájhagyomány őrizte, később már írásban is rögzítették. A szomszédságok életét olyan írott alapszabályzatok (*Artikel*) határozták meg, melyek hűséggel tükrözték a szász faluközösségek értékrendjét. Ezeket a státutumokat a

világi és az egyházi hatalom képviselői hagyták jóvá, artikulusaik pontosan meghatározták a tagság jogait, kötelességeit, a belépés, a kilépés és a kizárás körülményeit, valamint a vezetőség és a tisztségviselők hatáskörét. Ezt az alapokmányt féltve őrizték, rendszerint a szomszédság ládájában tartották, ahonnan csak az évi közgyűlés idején rendezett tagfelvételkor vették elő, amikor felolvasták az újonnan felvett férfiak okulására, épülésére. Egy kutatócsoport 1993-ban az erkei szomszédságládájában olyan 1837-ben keletkezett szabályzatot talált, melyet az erdélyi szász püspök által még 1668-ban kiadott artikulusok felhasználásával állítottak össze (Schenk 1995:181).

A 19. század végétől a lutheránus egyház tudatosan beavatkozott a szomszédságok életébe, s uniformizált, egységesített, kötelező alapszabályzatot dolgozott ki. Annak legfontosabb artikulusa közé tartozott az istentiszteleten és az úrvacsorán való rendszeres részvétel betartása. A szomszédságok alapszabályzatait a lelkészek ellenjegyezték, és ellátták a parókia pecsétjével is. Ennek ellenére a legtöbb helységben továbbra is a helyi íratlan tradíciók határozták meg a szomszédságok működését és struktúráját.

A szomszédságok élén egy öregebb és egy fiatalabb szomszédságotya (falvakon *Nachbarvater*, városokban pedig *Nachbarhann* vagy *Altester Wortmann*) állott, akit nyílt vagy titkos szavazással, rendszerint két vagy négy évre választottak az idősebb, a tapasztaltabb, jó szervezői érzékkel rendelkező családós férfiak közül. Tevékenységükért nem kaptak semmi anyagi fizetséget. A szomszédságotya rendszerint nagy tekintélynek örvendett, mindenki feltétlenül engedelmeséggel, tisztelettel viszonyult hozzá.

Ugyanakkor a szomszédságotya viselkedése is szigorú társadalmi, közösségi ellenőrzés alatt állt: minden tetteivel, magatartásával példát kellett mutatnia, vagyis a szabályzatokban előírt, elfogadott módon és normaértékű artikulusoknak megfelelően kellett élnie, egész életvitelében egyesítenie és képviselnie kellett a szomszédságon belül élő összes pozitív értéket, előírást. Ha vétett a normákkal szemben, akkor őt sokkal súlyosabban (sok esetben háromszor szigorúbban) büntették. Feladatai közé tartozott a szomszédság gyűléseinek összehívása, az egyházi feladatok elosztása, a rászorulóknak segítése megszervezése és ellenőrzése, az egyházzal és a községi vezetéssel való párbeszéd, kapcsolat fenntartása, a szomszédok közötti vitás kérdések és konfliktusok megoldása, a megbomlott házastársi kapcsolatok helyreállítása, a népszokások, tradíciók megőrzése, a közösségi viselkedési normák fölötti őröködés, az idegen etnikumokhoz és

felekezetekhez tartozó egyének házvásárlásának és betelepedésének határozott megakadályozása. Békebíróként az atyának csak abban az esetben volt joga beavatkozni a házastársak életébe, ha a civódás már kihallatszott az utcára.

A szomszédság és a falu helyi polgári meg egyházi vezetősége közötti kapcsolat fenntartásában is különösen a szomszédságfőnek jutott fontos szerep. Az államhatalom már a 18. században, II. József osztrák császár uralkodása idején újabb funkciókkal is felruházta a szomszédságok vezetőit. Városokban az utcák polgármestereiként az államhatalom felügyeletét is ellátták. Falvakon pedig a helyi polgári vezetőség éppen az atyák segítségével mozgósította a szomszédság tagjait a fontosabb közérdekű munkák elvégzésére: például közösségi épületek, utak, hidak javítására, építésére, az egyház és az iskola földjeinek művelésére stb. A szomszédságok városban a magisztrátus részévé, faluhelyen pedig az egyháztanács tagjaivá váltak. Igaz, hogy a helyi közösség és a hatalom közötti kommunikációban a szomszédságok a felülről jövő rendeleteket, intézkedéseket mindig a helyi értékrend, mentalitás és tradíciók függvényében fogadta be és minősítette. Ha összefoglaljuk a felsorolt feladatait, azt látjuk, hogy elsősorban vállaira nehezedett egy zárt etnikai, egyházi, lokális együttműködésre támaszkodó társadalomnak és intézménynek a megvédése.

A szomszédságok vezetői a *fiatalabb szomszédságok* voltak, akik egyes közösségekben szintén szavazással választottak meg, más faluközösségekben éppen az öregebb szomszédságfő jelölte ki fiatalabb helyettesét. Feladatai közé tartozott az öregebb szomszédságok helyettesítése, a közösség pénztárának, tárgyi állományának kezelése, a bevételek és a kiadások pontos számontartása. Érdekes módon a legtöbb szász faluban a szomszédságok ládáját két kulccsal lehetett kinyitni, az egyik mindig az öregebb, a másik pedig a fiatalabb szomszédságfőnél volt.

A szomszédságok tisztviselőit kisebb létszámú (például Szénaverősen hat tagból álló) *tanács* segítette. Ez a konzultatív feladatokat ellátó bizottság rendszerint idősebb, nagyobb élettapasztalattal és bölcsességgel rendelkező férfiakból állt. A 18. század végétől a szomszédságok szabályzatokban egy írnoki (*Schreiber*) tisztség is feltűnt. A szomszédság irataival, adminisztrációjával megbízott tisztségre általában a fiatalabb „öreg”, tanácsosok közül jelöltek ki egy személyt. A szomszédságok vezetőségének megválasztására periodikusan, két- vagy négyévenként került sor. Tisztújításra a legtöbb faluban a farsang végén, húshagyókedden megszervezett szomszédság- vagy ítélezőnapokon került sor, közvetlenül a vétkesek

megbüntetése és az új tagok felvétele után. Az újonnan megválasztott szomszédságok vezetőit ilyenkor ünnepélyes menetben kísérték házához. A díszes viseletben vonuló szomszédság élén hordozták az egyet szimbólumait, vagyis a zászlót, a ládát és a behívó táblát. Az új szomszédságok vezetőinek felesége saját lakásában bőségesen megvendégelte a közösség tagjait (Weber 1985: 465–471).

A 19. század végétől a legtöbb vidéken fokozatosan feloldódott a szomszédságok zárkózottsága, s a 20. század elejétől, de különösen a második világháború utáni évtizedekben már a feleségek is részt vehettek a farsangvégi szomszédságok ünnepén, mulatságon.

A szomszédság tárgyi vagyona

A szomszédságok birtokában pár szimbolikus funkcióval rendelkező tárgy is volt. Ezek között említhetjük meg a behívó táblát, a szomszédságok ládáját és zászlóját. Ezek közül a behívó táblának (*Taffel*) az operatív hírközlésben, vagyis a kommunikációs aktusban volt fontos szerepe, mivel régebben a szomszédságok által elindított szóbeli üzenettel együtt, nyomtatékosított elemként adták házról házra. Később, az írásbeliség elterjedése után, a behívó táblához már a papírra írott üzenetet, utasításokat is mellékeltek. A behívó tábla segítségével a tagokat viszonylag gyorsan mozgósítani tudták egy-egy temetésre, közgyűlésre vagy az egyház számára szervezett közös munkára. Minden faluban nagyon pontosan meg volt határozva, hogy egy család mennyi ideig tarthatja magánál a behívó táblát. A céhes behívó táblákhoz hasonlóan a falusi szomszédságok táblái kezdetben egyszerű, hosszúkás fadarabból állottak, később a barokk hatásra leggyakrabban szívre emlékeztettek (Teutsch 1833: 74).

A szomszédságok ládája két kulccsal zárható, díszesen faragott, festett bútordarab volt. Abban őrizték a szomszédságok szabályzatát, az összegyűjtött tagdíjakat, a pénzüsszegekkel kapcsolatos fontosabb iratokat és a pecsétnyomót. Ha a ládának két kulcsa volt, akkor az egyik az öregebb, a másik pedig a fiatalabb szomszédságfőnél volt. Abban az esetben, ha csak egy kulcsa volt, akkor azt a fiatalabb őrizte, de maga a ládikó az öregebb szomszédságfő házában maradt, így azt egymás nélkül nem tudták felnyitni. A ládának fontos szerepe volt a szomszédságok megválasztását követő processzióban, mivel a szomszédságokhoz tartozók a ládát ünnepélyes menetben vitték át az újonnan megválasztott atya házához. A periodikusan összehívott gyűléseken és az évente egyszer megszervezett ítélezőnapokon

a ládát ünnepélyesen elhelyezték egy asztal tetején, és felnyitották, így az a helyzet komolyságát, fennkölttségét fejezte ki és szimbolizálta.

A ládában őrizték a szomszédság életével kapcsolatos iratanyagot. Például a kutatók Erkeiden közel száz év írott dokumentumait találták meg benne 1993-ban. Pontosan feljegyezték a tagdíjakból, büntetésekből és gyűjtésekből származó készpénzbevételeket. A büntetésekből származó pénzt külön zacskóban vagy rekeszben tárolták. Az iratanyag azt tanúsította, hogy ebből az alaptőkéből kölcsön is adtak a rászorulóknak. Erkeiden 1945–1947 között már 150 000 lej gyűlt össze, ami aztán 1952 után gyorsan elértéktelenedett. Olyannyira ragaszkodtak a pontos nyilvántartáshoz, hogy a ládában még az Osztrák–Magyar Monarchia idején forgalomban lévő aprópénzeket, pengőket és koronákat is megőrizték (Schenk 1995: 182).

A szomszédságok nagyon sok faluban zászlóval is rendelkeztek, azokat rendszerint temetéskor vagy az új szomszédságapa megválasztását követő felvonulás idején hordozták ünnepélyesen. A 18. század végétől a szomszédságok címert is rajzoltattak, mások pedig pecsétnyomót készítettek. A szomszédság iratait nemcsak a tisztségviselők aláírásával, hanem pecsétjével is hitelesítették (Muşlea C. 1957: 320).

Az említettekén kívül a rituális meg a gazdasági életben használt tárgyak egy részét is közösen birtokolták. Így például Szénaverősen mindegyik szomszédság közösen birtokolta az esküvőkhöz, halotti torokhoz szükséges asztalokat, padokat, edényeket, a halotti felszereléseket, krumplihúzó gépeket, kender- és borsórostákat, mérővékákat, mértékeket és súlyokat, barombélyegző vasakat, permetezőgépeket, tenyészállatokat, tűzoltólétrákat, fecskendőket, csákyákat, vedreket stb. Az erkediek a szomszédság pénztárából fizették ki a közösen birtokolt eszközök és gépek árát. A templom egyik hűvös tornyában külön kamrával rendelkeztek, ahol a szomszédsághoz tartozók őrizték a füstölt szalonnát, kolbászt meg sonkát. Az ott őrzött élelemből csak meghatározott napokon és órákban lehetett hazavinni, rendszerint ennek felügyeletére külön személyt jelöltek ki (Schenk 1995: 182).

Szászdályán a szomszédság tulajdonába a következő tárgyak tartoztak: a szomszédság díszes ládája, a temetkezési felszerelés (például leeresztő-kötelek, rudak, padok stb.), a boroshordók és kannák, a fából készült mérőedények, lucernavető-gépek, tűzoltó csákányok, marhabélyegzők, harapófogók stb. A kivándorló szászok a szomszédságok tárgyait mindig az ittmaradottaknak adták át. Például Szászkézden 1993-ban több mint százan szülőföldjükön maradtak, éppen ezért a szomszédság tárgykészlete

az élet biztonságát, folyamatosságát jelenti és szimbolizálja az etnikai csoport tagjainak (Schenk 1995: 183).

A szomszédságok funkciói

A szász szomszédságok legfontosabb funkciói a következők voltak: segítségnyújtás, a tradíciók átadása és megőrzése, a szocializáció elősegítése, az egyházhoz való viszony ellenőrzése.

A kölcsönös segítségnyújtás

A segítségnyújtás és annak elfogadása szervesen összefüggött a szász falvakban élő kulturális elvárásokkal, normákkal és értékekkel, mivel a szoros egymástól való függés alapjaiban meghatározta a szász falusi társadalom működését. Ebben a tradicionális együttműködésben a segítségnyújtás pontos mennyisége nem volt jelentős és meghatározó tényező, mivel legtöbbször nem is létezett valamilyen elszámolási egység. Egészen a második világháború végéig nagyon széles skálán működött a reciprocitáson alapuló segítségnyújtás ajándékcsereje (Hajdú 2001: 73–77).

Például esküvők idején odakölcsönözték edényeiket, segítettek az étel-neműek elkészítésében. Később a fiatal házasoknak nagyon jelentős támogatást nyújtottak a házépítésben. Szintén közösen készítettek el, újították meg egy-egy ház vagy csűr tetőzetét. Ugyanez valósult meg a tűzkárosultak esetében is. Ha egy szomszéd megbetegedett, akkor gondosan ápolták, helyettesítették a háztartásban, földjét megművelték, terményét betakarították, borát kipréselték és pincében, hordóban tárolták. Ha egy családot természeti csapás (árvíz, földrengés, szélvész stb.) sújtott, akkor annak megsegítésére az egész szomszédság összefogott, s a károsultat ideiglenesen mentesítették a közterhek és az adófizetés alól, amit átvállalt a közösség, társuk tartozását a szomszédság pénztárából fizetve ki. Ez a kölcsönös segítségnyújtás működésbe lépett a hátramaradottak esetében is, mivel egyetlen szász szomszédság sem engedte meg azt, hogy a területén valamelyik szász család egy bizonyos, elfogadott színvonal alatt éljen (Hajdú 2001: 73–76).

A kölcsönös segítségnyújtás esküvők és temetések alkalmával is automatikusan működésbe lépett. A lakodalmi mulatságot rendszerint a szomszédság edényeivel, asztalaival és padjaival szervezték meg. Ilyenkor a szomszédsághoz tartozó asszonyok általában főzésben, sütésben és tállalásban segítettek a családot (Hajdú 2001: 76).

Ha valaki elhalálozott, az érintett család ugyancsak reciprocitási alapon számíthatott a szomszédság segítségére. A halál beálltát gyorsan jelezték a szomszédságfőnek, akivel megegyeztek a temetés időpontjában. A szomszédságapa azonnal körbeküldte a táblát és értesítette a tagságot a halálhírről, a temetés időpontjáról. A tradicionális szász falvakban a fiatalabb férfiak rotációs elv alapján ásták ki a sírgödört, és segítettek a koporsó vivésében, valamint annak behantolásában. A szomszédság aszszonyai összefogtak, és elkészítették a halotti torra szükséges ételneműeket. A szomszédságon belül egy személy pontosan számon tartotta, hogy ki hiányzik a temetési szertartásról. Az igazolatlanul távolmaradót pénzbüntetéssel sújtották (Hajdú 2001: 76–77).

Például az 1697-ben keletkezett brassói, középutcai szomszédság (*Mittel Nachbarschaft in der Burg Gassen*) alapszabályzata 20 dénár büntetéssel sújtotta azt a tagot, aki halál esetén nem adta tovább a szomszédságtáblát, s 50 dénárral büntette a sorrendben következő koporsóvivés elmulasztását (Muşlea C. 1957: 325).

A szomszédságok biztonsági funkciói

Égészen a második világháború végéig a szomszédságok cselekvő részt vállaltak az utcák, a szántóföldek, az erdő nappali és éjjeli őrzésében. Nagy figyelmet fordítottak a szomszédságok belterületén és határrészében fekvő kutak, csorgók tisztaságára és karbantartására, a hidak, utak folyamatos javítására, árvízveszélyes területeken pedig a védőgátak építésére.

Éjszakára és nappalra öröket állítottak, hogy tűz esetén gyorsan közbeléphessenek és megakadályozhassák annak elterjedését. Nagyon sok szász faluban a szomszédságok külön személyt jelöltek ki a kémények, tűzhelyek periodikus vizsgálatára. Már a 18. század végétől a tűzesetek megelőzésére és a kémények tisztaságára kéménybiztosok (*Rauchfang-Aufseher*) vigyáztak. A legtöbb helyen arra kötelezték a gazdákat, hogy telkeiken víztároló medencéket építsenek. Azt a családot, amelyik nem fordított kellő gondot a tűzvédelemre, súlyosan megbüntették, és mulasztásának helyrehozatalára kötelezték.

Régebbi századokban a szomszédságok szerepet játszottak a közegészség és higiénia védelmezésében is. Területükre különösen járványok (pestis, kolera) pusztítása idején szigorúan megtiltották a gyanús idegenek belépését. A szomszédság által kijelölt személy (*Leichen Aufseher*) mindennap rendre sorba látogatta a családokat, és tájékozódott egészségi

állapotuk felől, számba vette a legújabb betegeket és az elhunytakat. Nagyon szigorú büntetésekkel kötelezték a gazdákat arra, hogy portájukat, a kapujuk előtti utca- és patakrészt folyamatosan tisztán tartásuk, vigyázzanak a közösen használt kút tisztaságára stb. Egy 1760-as adat szerint minden tíz gazda közül egy (*Brunnen-Aufseher*) a kutak tisztaságát ellenőrizte (Muşlea C. 1957: 318, Myss 1993: 362).

Az erkölcsi értékek védelmezése

Már a szomszédságfő funkcióinál említettük, hogy a szomszédi közösségnek hajdanán fontos szerepe volt az erkölcsi értékek megőrzésében, a normasértők megbüntetésében. A szász értékrendben, az írott vagy az íratlan szomszédsági szabályzatokban nagyon kiemelt helyet foglalt el a szavahihetőség és a tisztesség.

Érzékenyen ügyeltek az alkoholfogyasztás mértékére. Periodikusan olyan rendezvényeket szerveztek, ahol mindenki korlátozott és ellenőrzött formában szórakozhatott. A szász falvakban a borárúsítás sorrendjét is pontosan meghatározták. Annak rendjével külön személyt (*Zeiger Aufseher*) bízták meg. Egy bortermelő család egyszerre csak nyolc napon át árúsíthatott italt. A soros gazda háza elé ilyenkor egy magas rudat állítottak. Ha eladó óbora volt, akkor az említett karóra szalmakoszorút, ha pedig csak újbora volt, akkor arra már egy fej káposztát erősítettek.

A szász szomszédságok nagyon határozottan felléptek azokkal szemben, akik megszegték az írott vagy az íratlan szabályokat. Ilyenkor lépett életbe a szomszédságok ellenőrző és szabályozó funkciója. A szász faluközösségen belül a szomszédságok olyan intézményként működtek, melyek biztosították az egyének szocializációját, az elfogadott erkölcsi normarendszer átadását és ellenőrzését.

Lássunk pár olyan elemet, ami szerves részét képezte ennek a tradicionális értékrendnek. A szomszédságok nagyon határozottan felléptek azokkal a házastársakkal szemben, akik a köztük kiobbant viszályokkal az utcára kerültek, hangosan veszekedtek vagy egymást súlyosan bántalmazták. Nem tűrték azt, hogy a gyermekek saját szüleikkel durván bánjanak vagy szemtelenkedjenek. Tiltották az egymás mellett lakó szomszédok veszekedéseit, határvitáit, s megtették mindent, hogy a vitatkozók csak súlyosabb, szomszédságon belül már kezelhetetlen esetekben kerüljenek a falusi bíró elé. Éppen ezért a szomszédságok a falu bíróságától függetlenül működő békéltető fórumot is jelentettek (Schuller-Libloy 1882: 423).

A keresztény értékek jegyében szigorúan büntették a káromkodókat meg a szitkozódókat. Említettük, hogy a becsületességnek mekkora jelentőséget tulajdonítottak közösségeikben. A szász falvakban az egyik legsúlyosabb bűnnek számított a tulajdon megsértése, a lopás. Az egyének becsületességét a szomszédságon belül is felmérhették, mivel rendre mindenkit tetemes közösségi tulajdonban lévő anyagi javak adminisztrálásával bíztak meg. Becstelennek tekintették és kiközösítették azt a gazdát, aki a szomszédjánál kiválóan dolgozó cselédet a szóbeli megegyezésben megállapított határidő előtt elcsábította. Elítélték a román papokkal és cigányasszonyokkal végeztetett jóslásokat, a kártyázást, valamint a hivalkodó cifrálkodást, az új viseleti darabok bevezetését.

Nagy ünnepek idején minden szász faluban az oltár elé szomszéd-ságonként járultak úrvacsorát venni. Évente három alkalommal a behívó táblával úgynevezett bűnbánó istentiszteletre hívták össze a tagokat. Egészen az első világháború előtti évekig élt az a gyakorlat, hogy a nagy ünnepek (karácsony, húsvét, pünkösd, termésünnep stb.) előtt két nappal a haragban álló szomszédok jelentkeztek a szomszédságotya házában. Ott a két szomszédágfő és az öregek tanácsa előtt arra kötelezték őket, hogy béküljenek ki, fogjanak egymással kezet. Ha a haragosok közötti viszály úgy elmérgesedett, hogy már nem tudták őket kibékíteni, akkor nagyon sok esetben nem is engedélyezték nekik a soron következő úrvacsoravételt.

Nagyon sok helységben évszakonként, negyedévenként a szomszéd-ság tagjai családjukkal együtt ünnepi öltözetben a szomszédotya házában találkoztak az úgynevezett bűnbánó napi (*Busstag*) gyűlésen, ahol megbeszélték az eltelt három hónap alatti eseményeket, meghallgatták a haragosokat, és megbékülésre szólították fel őket. A békülő estét (*Versöhnungsabend*) követő napon az érintettek elmentek templomba, hogy ott „meggyónják” bűneiket. Ezáltal az egész faluközösség színe előtt jelezték és kifejezték, hogy helyreállt a harmónia.

Az erkölcsi rendszer működésében jelentős szerepet játszott a farsang végén megszervezett ítélező- vagy bírónap (*Sittag, Richttage, grosse Nachbartag* vagy *Gerichstag*). Húshagyókedden a szomszédsághoz tartozó férfiak a legdíszesebb ünnepi ruhájukban gyülekeztek a szomszédságotya házában, ahol sor került az említett évi közgyűlésre. Az asztalon elhelyezett szomszédságládát felnyitották, és ékes szónoklattal az öregebb atya megköszönte, hogy az Isten az elmúlt évben is kegyelmében részesítette a közösséget. Beszédében ismételtén áldást kért a szomszédság minden

egy tagjára. A szomszédságotya szónoklata után pontosan ellenőrizték a szomszédság pénzügyi, anyagi helyzetét.

Utána következett a tulajdonképpeni *ítélkezés*. Érdekes módon, nagyon sok helységben enyhítő körülménynek számított, ha a vétkesek önként bevallották bűneiket. A fiatalabb szomszédságapa a megelőző év során pontosan följegyezte a szomszédsághoz tartozó tagok vétségeit, s ezt a bűnlajstromot ilyenkor hangosan felolvasta. Utána a közgyűlés eldöntötte, hogy milyen pénzbüntetéssel sújtják a vétkezőt. Az összegyűjtött pénzbírságot mindig a szomszédságládjába helyezték el.

A farsang végi ítélezőnapokon az említett szertartás keretében újra megerősítették a szomszédság által elfogadott normatív értékrendet, viselkedési szabályokat. Általában ilyen alkalmakkor is megbeszélték, kezelték és feloldották a tagok közötti feszültségeket meg konfliktusokat. A gyűlés végén a régi választmány átadta mandátumát az öregek tanácsának, és utána megválasztották az új vezetőseget (Schuller-Libloy 1882: 423).

A második világháború utáni évtizedekben a szomszédságok évi üléseinek szimbolikus jelentősége megnőtt, mivel a számában megcsappant etnikai közösség egyetlen közös találkozási, szórakozási alkalmává nőtte ki magát. Az 1970-es évek közepétől a totalitárius hatalom helyi intézményeitől már engedélyt kellett kérni a szomszédságok évi közgyűléseinek és mulatságainak megszervezésére.

Az egyházi értékrend védelme

A szomszédságszabályzatok artikulusai nagyon szigorúan büntették azokat a személyeket, akik távol maradtak a templomi istentiszteletekről. Minden vasárnap a szomszédság vezetőségéből egy megbízott személy pontosan számba vette, hogy ki hiányzik a templomból. Az igazolatlanul távolmaradót a soron következő gyűlésen megrótták és pénzbírsággal büntették. Az egyházi értékrend alapján szigorúan tiltották a vasárnapi munkát. A szomszédság szabályzatában pontosan meghatározták az ünnepi és a templomi viselet darbjait, hogy elkerüljék a fölösleges rivalizálást és költségek.

A funkciók átrendeződése

Az erdélyi szomszédságok olyan lokális intézmények voltak, melyek érzékenyen válaszoltak a hatalmi, gazdasági, társadalmi és politikai változásokra. Már a 19. század második felétől fokozatosan csökkentek a

közbiztonsággal, a mindennapos társas együttéléssel kapcsolatos funkcióik. Különösen a 20. század elejétől kezdődően elveszítették morális és jogi funkcióikat. Az első világháború utáni évtizedekben azonban továbbra is fontos etnikai csoportszervező és identitáserősítő szerepet játszottak. Az 1930-as évek elejétől egészen a második világháború végéig nagyon sok helységben az egyházi és világi értelmiségiek a totalitárius eszmék kiszolgálójává akarták degradálni.

A második világháború, a menekülés, a szibériai hadifogság, a bărăgani deportálások után nagyon megváltozott az erdélyi szász falvak etnikai, demográfiai, kulturális és társadalmi összetétele. Például Szelindeken 1945 után a 26 szász család mellett már 60 román család élt. A második világháború végén elmenekült, evakuált szénaverősi szász lakosságnak csak az egyharmada tért vissza korábbi, szétdúlt, kifosztott lakóhelyére (Schenk 1987: 173).

A gyökeresen átalakult, állandó fenyegetésekkel és veszélyekkel teli világban az egykori királyföldi falvak szász lakossága újból a régi, bevált modellekhez nyúlt segítségért. A második világháború után, igaz szűkebb hatáskörrel, viszonylag gyorsan újraszervezték a szomszédságok tevékenységét. A következő évtizedekben továbbra is az Erdélyben maradt szász családok kölcsönös segítségnyújtását, közös szórakozását, művelődését szervezte meg. Mivel 1945 után a kommunista propaganda visszaszorította az egyház mozgásterületét, a szomszédságok voltaképpen a kisebbségi egyház helyi, lokális intézményeként működtek tovább. A kalendáris ünnepek előkészítése és lebonyolítása mellett fontos szerepet játszottak az elhunyt tagtársak tisztességes eltemetésének megszervezésében.

Szénaverősen 1945 után már csak egy szász szomszédságot élesztettek fel, mely összefogta a faluban élő összes szász házas férfit. Tehát lemondtak a négy területi egységre kiterjedő szomszédságról és a további belső, tizedekre történő tagoltságról. Az 1960-as évek második felében bekövetkezett ideológiai és hatalmi „lazítás” éveiben újra megszervezték az 1944 előtti állapotokra jellemző négy szomszédságot, de mikor az 1970-es évek elején felerősödött a Németországba tartó emigráció, a falu területén szétszórta lakó szász családokat újra át kellett szervezni, hogy működőképes állapotban tudják fenntartani a hagyományos négy szomszédságot. Az első számú szomszédsághoz 36 családfő és 12 özvegy, a másodikhoz 33 családfő és 6 özvegy, a harmadik csoportba 33 olyan háztartás tartozott, amelyből hétnek a gazdája özvegy volt, s végül a negyedik szomszédság 26 teljes és csonka családot foglalt magában. A második világháborút követő

évtizedekben a falu belterületén megszűntek a homogén szász területek, éppen ezért már nem a szomszédi, térbeli közelség, hanem kizárólag az etnikai hovatartozás alapján szerveződtek újra a szomszédságok. A falu többségét alkotó románokat és cigányokat még akkor is kizárták az egyletből, ha azok a szomszédban laktak. Érdekes módon, az újonnan betelepített többségiek is természetesnek vélték ezt a helyzetet, senki sem kérte felvételét a szászok intézményébe (Weber 1985: 471–480).

A társadalmi, etnikai, gazdasági és politikai változásokkal egy időben belső strukturális átrendeződések is bekövetkeztek. A tisztségviselők száma lecsökkent, s minden szomszédságot csak egy atya és egy tizedes vezetett. Ugyanakkor a szomszédságotya funkciói is leredukálódtak: legfontosabb feladata az volt, hogy házában évente megszervezte az etnikai ünnepként működő farsang végi ítélkezőnapot és közösséget tanácsosi minőségében képviselje a falusi szász lutheránus egyháztanácsban. A tizedes őrizte a szomszédság tárgyait (például a temetési torokon használt padokat, asztalokat), továbbította az elhunytak halálhírét, megszervezte a temetéseket és a lutheránus egyháznak nyújtott közös munkákat. Egészen 1989-ig nem gyöngült a tagok közötti kooperáció és összetartozás, hiszen a gyors ütemben fogyatkozó százságnak egyre nagyobb kölcsönös segítségnyújtásra volt szüksége (Weber 1985: 476–480).

Az 1989-es változások után a legtöbb királyföldi településen belül már csak egyetlen szász szomszédság működött tovább, s annak legfontosabb funkciója a szülőföldjükhöz ragaszkodó, ittmaradt idős szászok tisztességes módon történő eltemetése volt.

A legényegyletek

Fejlődéstörténetük

A legényegylet (*Bruderschaft*) az erdélyi szász települések olyan jellegzetes nemi és generációs alapon szervezett társadalmi intézménye volt, mely a konfirmáció és a házasság közötti időszakban biztosította a fiatalok szocializációját, a hagyományos szász értékrend átadását és csoportos szórakozását. Az erdélyi szász legényszervezetek (a szomszédságokhoz hasonlóan) korábbi előzményekre építkezve itt Erdélyben alakultak ki.

Archaikus legénycsoportosulások

Valószínű, hogy már az Erdélybe érkezett szász telepések magukkal hozhatták a germánoknál is működő archaikus, európai legénycsoportosulások elemeit. Ezt a feltételezést erősítik meg azok a funkciói, amelyek a napfordulón élő mágikus szokások megszervezésével kapcsolatosak: például a téli napforduló idején gyújtott tűz és tüzeskerék-gurítás, a tavaszi napfordulón élő maszkos felvonulások (például rituális eke-húzás, libanyakszakítás) vagy más mágikus tavaszközöntő szokások (kút- és csorgóújítás, határkerülés, májusfaállítás, húsvéti kakaslövés és legényavatás, pünkösdi zöldágazás, lovas királyválasztás és koszorútépés), a nyári napfordulón gyakorolt koszorúünnepségek, tűzgyújtás stb. A felsorolt szokáselemek szerte Európában a mágikus feladatok elvégzésére szerveződött és szakosodott legénycsoportok jellegzetes feladatai közé tartoztak.

Kegyes testvéríségek

A szomszédságok művelődéstörténeti előzményeinél már említettük, hogy a protestantizmus előtti korszakban szerte Európában testvériségeknek (*Bruderschaft, confraternitas*) nevezett, kegyes célokat követő, laikusokat, világi és egyházi embereket összefogó vallásos társulatok működtek. Valószínű, hogy a középkori Erdélyben és Európában működő vallásos társulások elemei (például vallásos értékrend követése, rendszeres havi összejövetelek megszervezése, a tagfelvétel ceremóniái, az elhunyt „testvérek” tisztességes eltemetése stb.) nemcsak a céhes legényegyletek, hanem a falusi legénytársaságok szerkezetébe is beépültek. Székely László nem tartotta véletlennek azt sem, hogy hajdanán az erdélyi szász legényegyletek tagjai éppen Keresztelő Szent János vigíliáján lovagoltak ki a mezőre, ahol az együtt eltöltött éjszaka után reggel megtisztították a mezei kutakat, majd ünnepi menetben visszatértek a faluba, ahol nagy ceremóniával fogadták és megvendégelték őket. Véleménye szerint e nyári legényünnep időpontja összefüggésbe hozható a Keresztelő Szent János tiszteletére szervezett vallásos társulatokkal, amelyek már a 15. század idején (például 1484-ben) működtek Nagyszébenben (Székely 1974: 448–449).

Céhes legényegyletek

A falusi legénytársaságok struktúrájára és kialakulására döntő hatást gyakoroltak a középkori céhes mesterlegények egyesületei. Ezek a társaságok rendszerint egy-egy jellegzetes kézművescéh (vargák, szűcsök, cipészek stb.) felszabadult inasait, vagyis legényeit gyűjtötték össze. Működésüket írott alapszabályzatok határozták meg: például a szebeni vargalegények 1556-ban keletkezett statútuma 40 tiltó rendelkezést tartalmazott, a brassói kötélverő legények 1613-as szabályzata pedig 67 pontban foglalta össze a tagok kötelelességeit és jogait.

A céhes legényegyletek szabályzataiban szereplő artikulusok határozottan tiltották a lustaságot, a veszekedést, a káromkodást, a mértéktelen ivást, a verekedést, a mester házából való késői távolmaradást. Elítélték a templomkerülést, az istentisztelet alatti illetlen viselkedést, a mesterek iránti modortalanságot. A szász városok templomaiban külön padokat jelöltek ki a kézműves fiatalok egyleteinek. Arra kötelezték a legényeket, hogy beteg társaikat látogassák, a súlyos gyengélkedőhöz hívassanak lelkeszt, s az elhunyt „testvérüket” pedig tisztességesen temessék el (Binder–Kovách 1981: 91–95, 138–144).

A céhes legénytársaságot egy öreglegénynek (*Altknecht*) nevezett előjáró vezette, akinek tevékenységét egy fiatalabb öreglegény (*Jungknecht*) segítette. A gazdasági ügyekkel és a mulatságok rendezésével külön legény (*Schaffner*) foglalkozott. Az egylet táblájával a tagok összehívását, vagyis a kommunikációs funkciókat egy küldőnc (*Irtentrager*) végezte. Az írásbeliség szélesebb elterjedése után egy írnokot (*Schreiber*) is választottak (Binder–Kovách 1981: 47–48, *Wörterbuch* I. 1908: 767–769).

Havonta és évnegyedenként gyűlést tartottak, ahol belső fegyelmi ügyeiket a kinyitott láda előtt vitatták meg. Az alapszabályzatban előírt tiltások megszegését pénzbírsággal büntették, amit a legények pénztárába helyeztek. Utána becsukták és bezárták a ládát, s ilyenkor az öreglegény a tagságot emlékeztette arra, hogy amit addig beszéltek, az a társaság ládájába „bezárt” titok, s ha valaki az elhangzottról mégis kiszivárogtat valamit, akkor azt súlyos pénzbírsággal büntetik. A gyűlések után rendszerint mulatságot szerveztek, amit általában a közös kasszából fizettek. Ha egy mesternél szolgáló inas felszabadult, akkor az *öreglegények* elküldtek érte két legényt, és meghívták a céhes legények társaságába. A belépésnek nagyon sok írott és íratlan szabálya volt: ügyességpróbákat kellett kiállni, a többieknek *társ poharat*, vagyis italt kellett fizetni stb.

Falusi legénytársaságok

A legényegyletek a nagyobb kézműves centrumokból már a 16. század második felében, tehát a protestantizmussal egy időben fokozatosan terjedni kezdtek olyan mezővárosok felé, ahol a kézműves fiatalok mellett földművesek is éltek. Onnan aztán kisugároztak előbb a nagyobb, majd a kisebb falusi települések felé, ahol szintén alapvetően meghatározták az ifjúság életformáját, társas kapcsolatrendszerét. A segesvári tanács már 1564-ben egy forintot adományozott a földész legények társaságának abból a célból, hogy a templomban saját padot állíttathassanak fel. Míg a falusi legénytársaságokról a 17. századi okiratokban kevés adat bukkant fel, addig a 18. század elejétől (például Nagysink 1761) számuk megnövekedett (*Wörterbuch* I. 1908: 777–778).

A falusi legényszervezetek működését az egyház által kidolgozott vagy csak szentesített, írott szabályzatok határozták meg. A lutheránus egyház hamar felismerte, hogy ezek a társaságok fontos szerepet játszhatnak a földműves ifjak szocializációjában, s éppen ezért saját intézményrendszerébe integrálta, s irányításukra jól meghatározott alapszabályzatot dolgozott ki. A családos férfiak, egyháztanácsosok közül egy vagy két személyt megbíztak a legényegylet „atyai” irányításával. Ezeket rendszerint a legények atyjának (*Knechtvater*) nevezték, részt vettek a legénytársaság havi és évnegyedi ülésein, a fiatalok által szervezett táncmultságokon. Szászpénteken a legények atyját a presbitérium nevezte ki. Kötelező módon részt vett a legényegylet gyűlésein, rendet és fegyelmet tartott a fonókban meg a fiatalok multságain (Sitz 1988: 107).

A legényegyletek számára Teutsch püspök a 19. század második felében olyan célrendszert és irányvonalat határozott meg, mely átsugárzott a 20. század első felére is. Az egyház vezetője az erdélyi szász legényegyletek legfontosabb céljának tartotta a hagyományos vallásos értékek megőrzését, a kulturális felemelkedést és nevelést, valamint az erdélyi szász etnikai identitás megerősítését.

A legénytársaságok vallásos nevelésével a legtöbb faluban a lelkész és a tanító foglalkozott. Téli esteken hetenként összegyűltek, vallásos kérdésekkel foglalkoztak, de gazdasági előadásokat is hallgattak. A Fehér megyében fekvő szász falvakban a 19. század végéig az úrvacsoravétellel összekötött nagyünnepek előtti héten (általában pénteki napon) is tartottak gyűléseket (*Zugang*). Egy nappal korábban az öreglegény elment a lelkészhez, és az egyesület nevében bocsánatot és engedélyt kért, hogy közösen

az úrasztalához járulhassanak. A gyűlés végén megkérdezte a tagokat, hogy készen állanak-e a kiengesztelődésre. Igenlő válaszukra rövidebb beszédben arra intette őket, hogy máskor kerüljék a civódást s béküljenek ki egymással. Erre az ifjak rendre egymástól bocsánatot kértek. A legénytársaságok szabályzatai nagyon szigorúan büntették az úrvacsoravételről igazolatlanul távol maradókat (Weinrich 1896: 693).

A második világháború idején, 1942-ben Wilhelm Staedel lutheránus püspök kompromisszumot kötött a fasiszta ideológiák képviselőivel, s ennek eredményeképpen elhatározták a korábban egyházi irányítás mellett működő legényegyletek önfeloszlatását és a faji felsőbbrendűséget hirdető német nemzeti ifjak társaságába (*Volksgruppenführung*) való besorolását. Ez a határozat összességében nagyon kevés szász településen valósult meg, éppen ezért sajátos kettősséget eredményezett, mivel a lelkészek és a helyi tradíciók továbbra is ellenálltak annak a fasiszta törekvésnek, amit közösségeikben elsősorban a tanítók próbáltak érvényesíteni (Szegedi 1994: 71–76).

A második világhégés utáni években, amikor ismét felújították működésüket, elsősorban a korábbi, 19. századi struktúrákat próbálták újraéleszteni. Habár a totalitárius hatalom 1948-ban (éppen a náci ideológiákkal való korábbi kapcsolatukra hivatkozva) betiltotta működésüket, mégis egészen a mezőgazdaság kollektivizálásáig életben voltak, s különösen a fiatalok közös ünnepi szórakozásában, valamint a temetések megszervezésében játszottak szerepet. Az utána következő évtizedekben a fiatalok már csak a szülőfalujukon kívül fekvő román többségű városokban kaptak munkát és lakást, éppen ezért a legények egyletei is csendben megszűntek.

Szerkezetük és működésük

Tagfelvétel és kilépés

A legényegyletek alapszabályzatai elsősorban olyan elvárásokat fogalmaztak meg, amiket a szász falusi társadalom és annak központi intézménye, a szász lutheránus egyház határozottan elvárt ettől a generációtól, nemi csoporttól.

Mivel a közfelfogás szerint egyházi intézmények voltak, ezért csak azok a fiúk léphettek be, akik már konfirmáltak és azáltal a szász egyházközség teljes értékű tagjaivá váltak. A legtöbb szász faluban az egyházi jellegű beavató szertartásra, konfirmációra általában tavasszal, virágvasárnapján

vagy húsvétkor került sor. A fiatalok egyházi státusának megváltozása egyúttal egy más korosztályba, nemzedéki csoportba való belépést is jelentett. Az újonnan konfirmált fiúkat a legtöbb faluban közvetlenül a konfirmáció után következő vasárnap fogadták be a legényegylet tagjai közé. A szász falvakban minden fiúnak kötelező volt jelentkeznie és részt vennie a legényavató szertartáson. Az újonnan konfirmált fiúk felvétele tradíciók által meghatározott és megőrzött archaikus szertartások keretében történt.

Például Homoródon *zöldcsütörtökön* került sor a konfirmációra, mivel a falu korábban ezen a napon három ízben is leégett. A sorozatos csapás után a falu vénei elhatározták, hogy a fiatalok konfirmációját és az azt követő legényavatást mindig erre a napra rögzítik. Az istentisztelet után énekszóval, ünnepélyes menetben, zászlókkal, énekelve vonultak át az iskolába, ahol megtartották az újonnan konfirmált legények beavatását (Bálint 1973: 207, 385).

A századforduló éveiben a barcasági fiúk felvételi díja egy-egy kenyér és gyertya volt, amit csak a következő télen megszervezett táncmulatságok alkalmával kellett megadniuk. Az ünnepélyes felvétel és fogadalom után az öreglegény elkiáltotta magát: „Legyetek vígak, fivérek!” Erre a legénytársaság régebbi tagjai kiszaladtak a helyiségből, s kintről kövekkel, dorongokkal, lópokrócokkal, lószerszámokkal tértek vissza a terembe, azokat az újonnan felvett *testvérek* nyakába akasztották, majd a nehéz súlyok alatt roskadozókon nagyokat nevettek. A fiúk a földre nem engedhették le a nehezekeket, mivel éppen hosszas emelésükkel tették próbára fegyelmességüket, engedelmességüket, állhatatosságukat és teherbíró képességüket (Dorner 1910: 75).

Szászpénteken húsvétvasárnap délután szervezték meg a legényavatást. Az ünnepi, templomi viseletbe öltözött fiatalok menete, fúvószenekarral az élen átvonult a községi táncterembe. Amikor oda belépett az öreglegény, akkor a zenekar a szász himnuszt kezdte játszani. A terem közepén a fiatalok két koncentrikus kört formáltak, a belsőt a lányok, a külsőt pedig a legények alkották. A himnusz végén az öreglegény a fából készült jogarával nagyot ütött az asztalra, ezáltal jelezve az avató rituálé kezdetét. Utána hangosan felolvasta a szervezeti szabályzat szövegét, melyre az avatásra jelentkezett ifjak rendre felesküdték. Az avatóünnepséget közös táncmulatsággal folytatták, s annak kezdetén a küldönc minden ifjú legényhez egy-egy lányt kísért (Sitz 1988: 108).

Ezt a szertartást Bilakon húsvét másodnapján délután, az öreglegény házában szervezték meg. Az újonnan konfirmált fiúk első ízben ekkor

ölthették magukra a szász nagylegény szimbólumának számító hosszú fekete kabátot, a *Kotzent*. Az egylet szabályzatának felolvasása után megfogadták, hogy annak szellemében fognak élni és cselekedni. A legényavatás kakasütéssel folytatódott, amit a piactéren rendeztek meg, ahol a feláldozásra kerülő szárnyast zsineggel egy cövekhez kötötték. A legifjabb legények szemét rendre bekötötték, testüket többször megforgatták, s lelkesen arra biztatták, hogy egy karóval üssék meg a kakast. 1937-től a bíró betiltotta az állatkínzó szokást, s azután már puskával lőttek a kakasra (Weiss 1986: 88–89).

Az erdélyi szász falvakban szervezett legényavatási ceremóniákban is megtalálható volt a fájdalom elviselésének próbája. Dipsén húsvét másodnapján kétévenként szervezték meg, a jelentkezőknek előbb hangosan felolvasták a szabályzat szövegét, majd rendre előléptek és kezüket a szabályzatra helyezve megesküdték. Ezalatt az öreglegény hirtelen nagyot ütött a fiú kezére, amit szisszenés nélkül kellett eltűrniük. A fájdalompróbát a lányokkal közösen szervezett rituális tánc (*Irtentanz*) követte. A felsorakozott legényekhez a két küldönc (*Irtentrager*) egy-egy leányt vezetett. A dipsői kislegények első ízben csak ekkor viselhettek igazi nagykabátot, amit elől két sorban tíz darab öt centiméter átmérőjű gomb ékesített. Azokat, mint a legényélet szimbólumait, az egyházi esküvőt megelőző legénybúcsúztató keretében eltávolították, levágták (Klösler 1986: 192).

Szénaverősen templomozás után került sor a legényavatásra. Istentisztelet után az öreglegény közgyűlésre (*Zugang*) invitálta az ifjakat, amit rendszerint a legények atyjának házában szerveztek meg. Az idősebb *testvérek* ilyenkor ünnepi, templomi viseletbe öltözve várták az ifjakat. A helyiségben álló asztalra helyezték a legényegylet ládáját, s annak kinyitották fedelét, utána a fiatalabb öreglegény bevezette a fiúkat, majd egy szájhagyomány útján terjedő, kötött szövegű beszédben arra kérte a vezetőséget, hogy a konfirmált fiúkat vegyék fel a társaságba. Utána az öreglegény emelkedett szólásra, s egy írásban hagyományozódó beszédben válaszolt, abban kiemelve, hogy a konfirmálás és az úrvacsoravétel után már csak egy nagyobb közösségben, a legényegyletben folytathatják életüket. Az öreglegény ünnepi beszéde után elővették a szabályzatot, és azt hangosan felolvasták a fiataloknak. Utána rendre minden fiú odajárult az asztalhoz, és ujját az alapszabályzatra téve megesküdt, hogy csakis az abban foglaltak alapján fog cselekedni. Az idősebb legények ilyenkor minden felavatandónak nagyot ütöttek az ujjára, hogy mindig jusson eszébe az akkor tett fogadalma. A felvételre jelentkezett fiúknak a

legtöbb faluban bort és pénzt kellett ajándékozniuk a legényegylet többi tagjainak (Weber 1985: 437–448).

A szász falvakba betelepedett fiúk szigorú kötelessége volt a megérkezésétől számított négy héten belül jelentkeznie a helyi legényegyletbe. Azoknak az ifjaknak, akik sorkatonai szolgálatukat teljesítették, tagságát ideiglenesen felfüggesztették. A legénytársaságokból való kilépés csak házasság, lakhelyváltás és halál esetén történhetett meg. A legényszervezet tagjai társuk koporsója mellett díszőrséget álltak, a templom hangjait meghúzták, sírját kiásták és behantolták, s utána közvetlenül az öreglegény elbúcsúzott tőle a társulat nevében (Weinrich 1896: 694).

A legényegyletből való kilépés a legtöbb faluban kötött, szertartásos formában zajlott. Például Petresen hagyományosan a húsvéti bál idején kerítették erre sort. A fűvósok adott pillanatban egy jellegzetes éneket játszottak, mialatt az idősebb asszonyok mind elhagyták a termet. Egy megbeszélte jelre a legények a táncterem közepére vonultak, ahol nagy kört alkotva összefogóztak. Egy közösen elénekelt dallal elbúcsúztatták azokat a legényeket, akik a farsang idején megnősültek. Utána borral és süteménnyel kínálták meg az ifjúságuktól búcsúzókat, s felmentették őket legényegyleti esküjük és kötelességeik alól (Kauntz 1988: 190–191).

Fehér megyei falvakban a házasság előtt álló legény elbúcsúzott a társaság tagjaitól, és ekkor az öreglegény társuk segítségére a kisebb *testvérek* közül négy hívogatót (*Laderknechte*) jelölt ki, akik a lakodalomba invitálták a vendégeket. A következő vasárnapon tartott istentisztelet idején a többi legény melletti saját templomi ülőhelyére még egyszer utoljára beülhetett, de a rá következő vasárnap már a házasemberek padjába kellett beülnie (Weinrich 1896: 694).

A legényegylet vezetősége

Habár az egylet működését az egyház is figyelemmel kísérte, belső életét elsősorban a választott vezetősége határozta meg. A választmány feladatai közé tartozott a szabályzat betartásának nyomon követése, a rend fenntartása, a templomi, iskolai, továbbképző tanfolyamokról távolmaradók feljegyzése, a közösségi munkák és szórakozások megszervezése, a bepanaszolt tagok megbüntetése a periodikusan összehívott gyűléseken, a pénzbírságok összeszedése stb.

Az *öreglegényt*, a legényegylet vezetőjét, az évente megszervezett tisztújító közgyűlésen választották. Erre a tisztségre rendszerint példamutató,

erkölcsös, munkaszerető és tekintélynek örvendő fiatal jelöltek. Feladatai közé tartozott a társaság által szervezett ünnepi szokások megszervezése, a tagok közötti ellentétek és viták megoldása, az írott alapszabályzatban rögzített elvárások betartásának nyomon követése, a vétkesek megbüntetése, a közösségi munkák megszervezése, az elhalálozott tagtársak tisztes temetéséről való gondoskodás. Száspénteken az öreglegény kiemelt státusát egy rövidebb fából készített jogar jelezte. Dipsén az öreglegény jelvénye egy 35 cm hosszúságú keményfából faragott bot volt, amit minden gyűlés alkalmával magával hozott, s ha szót akart kérni, akkor azzal nagyot ütött az asztalra. Botjának jelenléte más közösségi rendezvényeken is tekintélyt és megbecsülést parancsolt (Sitz 1988: 107–108, Klösler 1986: 190–193).

Az egylet vezetőjét tevékenységében mindig a *fiatalabb öreglegény* (*Unteralknecht*) segítette. Annak legfontosabb feladata volt a legénypénztár gondos kezelése, de pontosan számon kellett tartania és felügyelnie a legények viselkedését különböző közösségi események alatt, például templomi istentiszteletek, táncmulatságok és felvonulások idején. A havonta vagy az évnegyedenként megszervezett közgyűléseken „bepanaszolta” a vétkezőket. Az öreglegénnyel együtt az ellenőrzés intézményesített formáját valósította meg, hatáskörét mindkettő a tekintélyelvű értékrend jegyében gyakorolhatta. Dipsén a fiatalabb öreglegény jelvénye egy fogantyúval ellátott, szív alakú tábla volt, melyre ráragasztották a tagok névsorát (Klösler 1986: 190–193).

A falusi legényegyletek harmadik tisztsége a *szószóló* (*Irtenknecht* vagy *Wortknecht*) volt. A céhes legényegyletek küldöncéhez hasonlóan, a vezetőség rendeleteit, utasításait egy behívó tábla jelenlétében továbbította, hirdette ki. Több faluban úgynevezett *háznagyot* (*Schaffner*) is választottak. Legfontosabb feladata a közös lakomák, táncmulatságok előkészítése volt, éppen ezért mindig neki kellett gondoskodnia a megfelelő helyiségről, a jelenlévők tisztességes magaviseletéről (Dorner 1910: 74).

Közgyűlései és tárgyi szimbólumai

A legényegylet ellenőrzését, kontroll szerepét nemcsak a tisztviselők látták el, hanem ezt valósította meg a periodikusan összehívott *közgyűlés* is. A 19. század végéig havonta kétszer gyűltek össze, utána jóval ritkábban, általában csak évnegyedenként. A legényegylet gyűlésein (*Zugang*) tematikus csoportokban, esetenként elemezték az egyes kihágásokat, és

kiszabták a vétkesek büntetését. A fiatalabb öreglegény, mint egy fővádoló, tanúk nélkül is bepanaszolhatta a bűnösöket, de a megvádoltnak saját védelmére már legkevesebb két tanút kellett kiállítania. Az érintett legények első fokon az öreglegényhez, legfelső szinten pedig a helybéli lelkésznel fellebbezhetek. Ha előttük sem tudták igazukat hihetően bizonyítani, akkor az első fokon megítélt pénzbírságának a többszörösét kellett kifizetnie (Weinrich 1896: 692).

1918-ban Szénaverősen a következő kihágásokat büntették: a temetésekről és az istentiszteletekről való igazolatlan távolmaradást, a templomi alvást, fecsegést, hangoskodást, a kocsmái italozást. A következő évben már az ülésrend eltévesztése és felborítása okozott konfliktusokat. Közvetlenül az első világháború után, 1922-ben 43 fiútestvér tagságdíját nem fizette ki, de a falusbíró pár legényt határozottan felpofozott, s végül az összeg törlesztésére kényszerítette őket. Az évi ítélkező közgyűlés mindig kölcsönös bocsánatkéréssel és bűnbánó istentisztelettel fejeződött be. A közös templomi rituáléval elsősorban a hagyományos, a szervezeti szabályzat által kodifikált helyi értékrendet, modelleket erősítették meg, ugyanakkor az összes felhalmozódott konfliktust és feszültséget is feloldották, semlegesítették. Ennek eredményeképpen a legényegylet belső rendje stabilizálódott, csoportszelleme erősödött és a tradicionális szász összetartozás jegyében megújult (Weber 1985: 437–448).

A szász falvakban rendszerint egy vagy két évenként szerveztek tisztújító közgyűlést. Ennek időpontja eltérő lehetett: például Homoródon két évenként pünkösd harmadik napjára hívták össze, Szénaverősen pedig január 6-án, tehát vízkereszt napján tartották. A főistentisztelet után a templom lépcsőiről az öreglegény közgyűlésre hívta meg a tagokat. Ebéd után a falu központjában gyülekeztek, ahonnan a legények egyházi énekekkel a legények atyjának házához vonultak. A tisztújító közgyűlésen részt vettek az egyház és a község küldöttei is. Nagyon sok esetben a presbitérium is élt javaslati jogával. A tagok rendre a legények atyja elé vonultak, és annak megsúgták választásukat, aki pedig írásban rögzítette a szavazatokat. A tisztújítást általában bíráskodás követte: ekkor mindenkit felszólítottak arra, hogy önként panaszolja be bűneit (Weber 1985: 437–448).

Vindán a vízkereszt utáni első vasárnap délutánján tartották a tisztújító közgyűlést. Századunk elejétől mindenki cédulát kapott a kezébe, s arra titokban ráírta annak a legénynek a nevét, akit ő legalkalmasabbnak tartott egy tisztség betöltésére. Rendszerint *öreglegényt*, *fiatalabb* helyettesét, két *ülnököt* (*Beisitzer*), két *csaplárt* (*Anschinker*, akik ugyanakkor

az írnok és a kasszás szerepkörét is betöltötték), valamint egy *elővezetőt* (*Anführer*) választottak. A legényegylet tagjai ősszel meghatározott mennyiségű szőlőlevet adományoztak és vásároltak a társaságnak, amit egy nagy méretű, közös hordóban tároltak. A két csaplárnak az volt a feladata, hogy rendszeresen ellenőrizze a bor minőségét és mennyiségét, s arról a legényegylet vezetőségét periodikusan tájékoztassa. Minden társas összejevetel után díszes kannákban a pincéből felhozták a szükséges bormennyiséget. Az elővezetőnek az volt a feladata, hogy a lányokat egyenként meginvitálja a legényegylet által szervezett rendezvényekre. Különösen a táncmultságokon játszott fontos szerepet, mivel a vitatkozások elkerülése végett nem a fiúk kérték fel a hajadonokat, hanem minden legényhez rendre ő vezetett oda egy-egy lányt. Ezáltal nemcsak a legények közötti rivalizálást megkonfliktusokat kerülték el, hanem azt is megakadályozták, hogy egy hajadont senki se kérjen fel táncolni a multság során (Csellner 1983: 76).

A dipsői tisztújító gyűlésen az egyházi és a világi vezetők is részt vettek. Mikor a tulajdonképpeni választásra került a sor, a termet minden legény elhagyta, s utána egyenként bevonultak, az asztalnál ülő lelkésznek és presbitereknek szóban minden egyes tisztségre megnevezték az általuk javasolt legény nevét. A szavazatokat összesítették, és utána kihirdették az eredményt. Dipsén a legényegylet rendelkezett egy díszes kannával, egy ládával, melyben őrizték a féltett statútumot, a pénzüsszegeket és a pecsétet. Rendszerint az öreglegény házában tárolták ezeket, ahol általában üléseiket is tartották (Klösler 1986: 190–193).

A legényegylet tárgyi szimbólumait a tisztújító közgyűlés után ünnepélyes menetben szállították át az újonnan megválasztott öreglegény házába. Alcinán a felvonulók élén egy legény vitte a zászlót, egy másik pedig a ládát. Utánuk haladt az öreglegény és az *ifjabb* helyettese, majd a többi ünnepi, templomi viseletbe öltözött legény. A legfiatalabb legény díszes zsákban szállította át az egylet edényeit: 3 kisebb és 5 nagyobb fából készített kancsót, 1 kehelyt, 3 hosszú, füles ivópoharat és egy 1746-ban készített kancsót. Az utóbbin nem véletlenül volt olvasható egy rövid utasítás: „Aki ebből inni akar, az legyen bölcs és elég okos”, mivel a kancsó felületén és fülein több díszes csap volt, de közülük csak egyből folyt ki a bor. Ezzel a csali korsóval különösen a legényavatásra jelentkező újoncokat tréfálták meg, mivel azok nem ismerték, hogy melyik „szopókájából” lehet inni, és próbálkozás közben mind magukra öntötték a bort a többiek szórakozására és nevetésére (*Wörterbuch* I. 1908: 778).

Szásznádason a legényegylet szimbólumait a templomban, a legénycéh székei fölötti falon őrizték. A hamvazószerdán megrendezett legényünnep (*Reihen der Knechte*) alkalmával a társaság két zászlójával (*Bruderschaftsfahnen*), nagyméretű dobjával (*Trommel*), a hosszú szárú, kemény bükkfából készült, kifestett és bearanyozott buzogányával (*Busogany*) meg egy szintén hosszú szárú, fakorongokkal ellátott bottal (*Plaak*) meghatározott útvonalon és módon végigvonultak a falu utcáin. A legények, felvonulás közben, ezeket a jelképeket kezükből nem teheték le, nem adhatták át másnak. A farsang végi legényünnep keretében szervezett menetben pontosan meghatározott volt a tárgyi jelképek helye. A fiatalabb öreglegény a magasba tartott buzogánnyal nyitotta a sort, utána haladtak láncot alkotva az öreglegénybe fogózott társaik, majd hátul követte őket a korongot vivő. Az ünnep végén a felsorolt jelképeket szertartásos mozdulatokkal adták vissza az öreglegénynek, aki újból elhelyezte azokat templombéli helyükre (Manchen 1892).

A legényegylet funkciói

Mivel a legényegyletek az egyház szigorú és következetes irányítása mellett működtek, azok voltaképp minden faluban a vallásos értékrend utasításait valósították meg. A nyelvszigetekben élő erdélyi szász fiatalok életében nemcsak egyszerű etnikai intézmények voltak, hanem sajátságosan tradicionális közösségi létformát is megtestesítettek, hiszen az erdélyi szász legényegyletek rendszerében nagyon sok közösségi funkcióval találkozhattunk. A szász falusi társadalomban a legényegyletnek elsősorban olyan feladatai voltak, melyek hatást gyakoroltak az egész helyi társadalomra, faluközösségre. A legtöbb faluban ilyen feladatnak számított a mezei kutak tavaszi megtisztítása és rendbetétele, a különböző ceremóniák (püspöki vizitáció, új lelkész vagy tanító fogadása stb.) idején történő lovas felvonulás, a községi tisztviselők újévi felkösztöntése, fiatal halott temetésén való közreműködés, táncmultságok szervezése, az egész helyi közösséget érintő ünnepi szokások lebonyolítása stb.

A legénytársaság egyik legfontosabb feladata a fiatalok szabadidejének és különböző táncmultságainak megszervezése volt. A legtöbb faluban a délutáni istentisztelet után a templom előtti tágas téren a legény- és a leányegylet tagjai együtt táncoltak. Nagy ünnepek (karácsony, húsvét, pünkösd) idején is tartottak táncmultságot, melynek megszervezésére a lelkésztől az öreglegény kért engedélyt. A szász lányok sohasem ismerték a

tétlen szemlélődést és üldögélést (*Freilhalten*), mivel a rendezők (*Anführer*) kor szerint minden lányt rendre meg kellett táncoltatniuk (Weinrich 1896: 693). Nagyon súlyosan büntették azt a legényt, aki a rendezőtől (*Irtantra-ger*) a hozzá vezetett lányt megvetette, ha a táncbéli partnerével illetlenül viselkedett vagy táncalkalmakkor lerészegedett (Dorner 1910: 76–77).

Egészen a második világháborúig a téli időszakban a fonó (*Rockenstube*) volt a fiatalok közös szórakozásának színtere. A fonóházban a lányok zárt körben ültek rokkáikkal, s a kör közepére pedig egy vizes kannát helyeztek el. A legényeknek tilos volt a dohányzás meg a lányok háborgatása (Weinrich 1896: 694). A fonóházakat fával fűtötték, s külön legénypróbának, virtuosus cselekedetnek számított a tűzifa beszerzése. Szénaverősön 1815-ben a legények lopott fát vittek a lányok fonóházába, s ezért a falu vezetősége megtiltotta a fonók szervezését, a közösen előállított és őrzött bajtársi vagy barátságbor (*Kameradschaftswein*) töltését (Weber 1985: 450–452).

Az előbb említett társadalmi funkciók mellett a legényegyletek hatékonyan elősegítették a fiatal fiúk szocializációját és társadalmi integrálódását. A konfirmáción átesett fiatal szembetalálta magát egy olyan szabályrendszerrel, mely normáival, tiltásaival, felkínált lehetőségeivel pontosan meghatározta mozgásterületét és szerepkörét. A legényegyletek szabályzatai elsősorban olyan társadalmi normákat és követendő értéket fogalmaztak meg, melyek már mindenki előtt ismertek voltak: pl. a tradíciók és az öregek tisztelete, a szülőkkal szembeni szófogadás, szerénység, a vallásosság, az etnikai értékekhez való hűség, megfontolt bölcsesség, takarékos gazdaságosság, becsületesség, munkaszeretet és csoportszolidaritás. Mindezek az elemek a hagyományos erdélyi szász családi és közösségi értékrend legfontosabb rendezőelveit tükrözték, melyekhez minden fiatalnak kötelezően igazítania kellett beszédét, cselekvését és viselkedését.

A legényegyletek szabályzatában megállapított szerepek, normák és a fiatalok elvárásai, igényei között mindig nagy szakadék tátongott. Ezt a tényt tükrözték az ítélezőnapokon vezetett jegyzőkönyvek is. A szabályzatok artikulusai a társadalom által ideálisnak tartott és az elvárt norma-rendszert kodifikálták, amitől a gyakorlatban mindig eltértek. Ugyanakkor azt kell látnunk, hogy a zárt, etnikailag, felekezetiileg, társadalmi szempontból homogén szász falusi társadalom nagyon szűk teret engedélyezett a felkínált szerepektől való elhajlásnak, a szabad egyéni kezdeményezésnek. Ezzel is magyarázzuk azt, hogy ez a fajta introvertált, túlorganizált társadalom nem volt képes dinamikusan alkalmazkodni és elviselni a 20.

századi újfajta szituációk (hadifogság, kitelepítés, iparosodás, városra történő migráció) kihívásait, s viszonylag gyorsan felmorzsolódott.

A legénytársaság a hagyományos élethelyzetekben, ünnepi szokások keretében bármikor felhasználható, aktualizálható kész cselekvési és magatartásbeli mintát, modellt és értékrendet jelentett. A legényegyletek alapszabályzata nagyon pontosan programozta minden legény saját tagtársaihoz, egyletének vezetőségéhez, a falusi társadalom idősebb tagjaihoz, vezetőihez fűződő kapcsolatait. A legényszervezet valamennyi tagját orientációs mintával látta el az élet ünnepi és hétköznapi helyzeteiben, alapvetően a biztonságérzetet és a harmóniát erősítette.

A leányegyletek

A leányközösségek körében megszervezett egyletek (*Schwesterschaft*) szintén a szász falusi társadalom belső, nemek és generációk alapján tagolt, kodifikált rendjét tükrözik. Ezek az intézmények jóval később születtek meg, mint a legények társaságai. Az erdélyi leányegyletekről szóló írásos dokumentumok csak a 19. század közepétől gyarapodnak, régiókban csak a polgári értékek megjelenésével és széleskörű elterjedésével egy időben születtek meg. Falvakon elsősorban csak a század végén terjedtek el.

Működésüket szintén a lutheránus egyház modellálta, és tevékenységi területüket külön szabályzatokban kodifikálta, artikulusaik pedig pontosan meghatározták a belépés körülményeit, a tagok jogait és kötelesegeit. A leányegyletek szabályzatai elsősorban a keresztényi értékrendet tükrözték. A lutheránus egyházköztség részéről egy-egy *leányok anyjának* nevezett, férjezett asszony vett részt az egylet által szervezett tevékenységekben, aki folyamatosan felügyelte a társaság működését.

A szász leányok társaságát is demokratikus úton választott vezetőség irányította. Évente egyszer (például Szénaverősen karácsony második napján) tisztújító közgyűlést szerveztek, amikor *öregleányt* (Altmagd), *fiatalabb öregleányt* és *hírnököt* választottak. Tárgyi szimbólumaik a legényegyleteknél említettekhez voltak hasonlóak. A legtöbb faluban rendelkeztek egy díszesen kivarrott zászlóval, behívó táblával és egy társasági ládával. A vindai öregleánynak volt egy sajátos feladata is. A faluban ő határozta meg, hogy az évszakok és az időjárás változásának függvényében a következő ünnepnapon az egylet tagjai milyen öltözetben jelennek meg. Ez

úgy valósult meg, hogy szándékát közölte a fiatalabb öregleánnyal, aki a behívó táblával körbejárta a leányos családokat. Ennek eredményeképpen a leányegylet tagjai mind azonos viseletben jelentek meg a templomban (Csellner 1983: 76).

Az egyletbe való belépést a legényavatással egy időben szervezték, tehát közvetlenül a konfirmáció után fogadták be az újabb tagokat, akik egészen férjhezmenésükig vettek részt tevékenységében. A tagfelvételt rendszerint az öregleány házában tartották. Ilyenkor az anyák gyermekeiknek egy-egy tál tésztaát sütöttek, likórt ajándékoztak. A hajadonokat csak a társaságba való felvétel után vehették fel a lányviselet ékességét, a fekete bársonyból készített, színes szalagokkal feldíszített süvegszerű pártát (*Borten*). Ezt a viseleti darabot, mint a leányélet szimbólumát, egészen házasságkötésig viselhették, amikor az ifjú menyecskék már főkötőt kaptak. A leányegylet tagjai rendszerint egymást *Magde*-nak, a fiúk pedig *Knechte*-nek, vagyis testvérnek szólították a közösen szervezett események idején.

Az erdélyi szász leányegyletek legfontosabb funkciója az volt, hogy szervezett, intézményesített formában vezessék és irányítsák a hajadonok életét. Alapszabályzataik nagy hangsúlyt fektettek a leányok vallásos nevelésére. Éppen ezért minden hajadont szigorúan köteleztek, hogy rendszeresen vegyen részt az egyházi életben, istentiszteleten. Vasárnapként a templom bejárata előtt álltak, s a falubeli idősebb emberek így a díszes ünnepi viseletbe öltözött lányok sorfala között vonulhattak be az istentiszteletre. A leányegylet tagjai a templomban külön padokban foglaltak helyet. Püspöki vizitáció alkalmával, lelkész vagy tanító fogadásakor is kötelező módon részt vettek az ünnepélyes fogadásban, felvonulásban. A legtöbb faluban a lányok takarították a templomot és a többi parokiális épület helyiségét.

A szász falvakban nagy súlyt fektettek a lányok folyamatos továbbképzésére. Éppen ezért már a 19. század utolsó évtizedeiben a leányegylet tagjainak gyermekneveléssel, háztartásvezetéssel, főzéssel, varrással, szabással, zöldségtermesztéssel és higiéniai kérdésekkel kapcsolatos tanfolyamokat szerveztek. Ezek az összejövetelek jó alkalmat kínáltak arra, hogy a lányok felkészülhessenek a családi élet szervezésére és vezetésére. Nagyon sok faluban a lányok összejövetelein irodalmi műveket olvastak fel, különböző színműveket és műsorokat tanultak meg, amelyeket a táncmulatságok előtt mutattak be.

A falusi leányegyletek is cselekvő módon vettek részt a fiatalok mulatóságainak megszervezésében. A legényekkel együtt a vindai lányok az év

folyamán három alkalommal (a tisztújító közgyűlés és a konfirmációt követő tagfelvétel után, valamint Márton napján) szerveztek olyan zártkörű táncmulatságot, ahol csak a leány- és legényegylet tagjai vehettek részt. A hajadonok ilyenkor a legdíszesebb fehér rakott szoknyájukban és hímezett kötényükben jelentek meg (Csellner 1983: 75–85).

A naptári nagy ünnepek szokásait a leányegylet tagjai a legényekkel együtt készítették elő és bonyolították le. Az ünnepi szokások működése közben a lányok csoportját rendszerint úgy mozgatták térben és időben, hogy felmutassák a bennük rejlő emberi szépségeket, s jövőképet nyújtsanak a közösség számára.

Az asszonyegyletek

Házasságkötés után az ifjú menyecskék nemcsak egy újabb korosztályba léptek, hanem egy másik intézménybe, az asszonyok társaságába (*Frauenverein*) is kérhették felvételüket. Az asszonyegyleteket is rendszerint a szomszédságok szintjén szervezték meg.

Az asszonyok intézményei városi közösségekben a 19. század elején, faluhelyen pedig annak második felében jelentek meg. Például Százkézden már a 19. század közepén a férfiak szomszédságaival párhuzamosan létrejöttek és működni kezdtek olyan asszonyközösségek, melyek saját szabályzattal, feladatkörrel és ládával rendelkeztek (Schenk 1995: 181).

Az asszonytársadalom intézményei már létrejöttek idején nagyon erős egyházi befolyás alatt állottak. Teutsch püspök 1886-ban kezdeményezte egy egész szász Királyföldre kiterjedő nőegyesület megalapítását. Az asszonytársaságok működését a legtöbb helységben a lutheránus lelkész felesége vagy a tanítóné vezette és irányította, belső életüket pedig az egyház által jóváhagyott írott alapszabályzat határozta meg (Dorner 1910: 86).

A városi egyletek céljai között szerepelt: az egyházi élet elősegítése, a szegények, árvák, betegek megsegítése, iskolák támogatása, árvaházak, menhelyek, óvodák, népkonyhák és betegápoló intézetek létesítése, a szegénysorsú, de kiválóan tanuló lányok továbbtaníttatása, népkönyvtárak felállítása, a templomok, temetők gondozása és feldíszítése, a karácsonyi ünnepek megszervezése stb. A működésükhöz szükséges anyagi alapokat általában tagságdíjából, kézimunkák kiárusításából és gazdagabb

egyének alapítványjaiból fedezték. Téli hónapokban műkedvelő előadásokat, háziipari tanfolyamokat és kiállításokat, dalárdákat szerveztek. A városi vigadóknál pedig ausztriai és németországi művészek fellépésével szerveztek jótékonyasági estéket (Dorner 1910: 86–88).

Az erdélyi szász falvakban megszervezett asszonytársaságok tagjai évi tagságdíjat fizettek. Ugyanakkor nemcsak adományokból éltek, hanem kézimunkaköröket, kötő-, horgoló-, neccelő-, szabó- és varrótanfolyamokat szerveztek, majd az ott készített munkákat eladták, s az így elért bevételt egyházi vagy karitatív célokra fordították: például kijavították az orgonát, kimeszeltették a templomot, új abroszokat vásároltak az úrasztalára, szegény sorsú családokat, gyermekeket, egyedül élő öregeket gondoztak.

Nemcsak a városi, hanem a falusi asszonytársaságok is nagy hangsúlyt fektettek az önművelésre. Összejöveteleiken irodalmi műveket olvastak fel, verseket és szindarabokat tanultak. Például Árokalján az asszonyegylet tagjai a téli hónapokban a fonóházakban gyűltek össze, ahol nemcsak kézimunkáztak, hanem egymásnak irodalmi művekből olvastak fel. A faluban gyűjtést szerveztek, és az eladott tojásokból edényt vásároltak, amit aztán esküvők alkalmával szerényebb bérért kikölcsönöztek (Göckler 1986: 62).

A barcasági Keresztényfalván a szász asszonyok egyletét *Führsorg-frau*-nak nevezték. Tagjaiktól havonta díjat szedtek össze, jótékonyasági rendezvényeket szerveztek. A bevételből öregeket, betegeket segítettek, lakodalmak és halotti torok szervezésére edényeket vásároltak. A templom tornyába kis harangot vásároltak, amit a helybeliek asszonyharangnak (*Frauenglocke*) neveztek. A lelkész feleségének irányításával általában vasárnaponként gyűltek össze. Kávét, teát, tésztát fogyasztottak, verseket szavaltak, s rövid színműveket mutattak be. Ezekre a rendezvényeikre csak asszonyokat fogadtak be. A zsiberki asszonyok újév első napján szerveztek teaestnek nevezett zártkörű összejövetelet, asszonybált. Annak kezdetére meghívták a helybéli lelkészt és a zenészeket is, de a többi férfiakat már nem engedték be. A mulatságon kolbászt, süteményeket, kalácsot, teát és bort szolgáltak fel. Rendszerint késő estig együtt szórakoztak. Amikor a férfiak két évenként a húshagyókeddi tisztújító szomszédsággyűlésen vettek részt, a menyecskék a fiatalabb szomszédságapa házában találkoztak, hogy ott előkészítsék az ételneműeket a férjeik ünnepségére. Ilyenkor az asszonyok is italt fogyasztottak, s önfeledten játszottak (Depner 1991: 63).

Candid Muşlea Schuller-Libloy Frigyesre hivatkozva említette, hogy szász közösségekben, miközben a férfiak részt vesznek a farsang végi szomszédsággyűlésen, az asszonyok éppen a fiatalabb szomszédságapa házában talál-

koznak, ahol a fiatalabb szomszédságanya vezetésével megtartják évi gyűlésüket, a közösségükben keletkezett nézeteltéréseket megbeszélik, a közös pénztár kezelését ellenőrzik, s utána nagyot mulatnak (Muşlea C. 1957: 321)

Nem tartjuk véletlennek azt, hogy a zsiberki asszonyok is éppen húshagyókedden mulattak és vigadtak, mivel ez a nap, szerte Erdélyben, a szász asszonyok számára dologtöltő nap volt. Az erdélyi szász hiedelmekben ezzel a farsang végi jeles nappal kapcsolatban olyan felfogás élt, hogy ezen a napon az asszonyok különleges erő birtokába jutnak, ők uralkodnak még a férfiak fölött is. Ezt az ideiglenes erejüket és hatalmukat csak cipőjük lehúzásával lehet semlegesíteni. Párhuzamát ennek a szokásnak és hiedelememnek széles körben megtaláljuk a belső német folklórterületen. Húshagyókedden a németországi farsangi szokások keretében még napjainkban is az asszonyok ollóval vágnak ki egy darabkát a gyanútlan férfiak nyakkendőjéből (Fronius 1882, Heinrich 1883, Wolf 1883).

A középkori jogszokások alapján elsősorban a férfiak játszottak kiemelt szerepet a falusi társadalomban. A fentebb ismertetett farsangi szász asszonymulatságok azt jelzik, hogy a férfiak és az asszonyok viszonyát me-reven és aszimmetrikusan szabályozó szokásrendet évente legalább egy napra felfüggesztették, s a nemi (férfi–női) szerepeket ideiglenesen felcserélték. Ezáltal azokat a feszültségeket oldották fel, amelyek az asszonyközösségben egy év alatt felgyűltek.

A polgárosodás előrehaladásával azonban fokozatosan átrendeződtek a férfiak és az asszonyok közötti viszonyok is. Az erdélyi szász városokban és falvakon viszonylag korán, már a 19. század elejétől működő asszonytársaságok éppen a szász társadalom gyorsabb ütemű fejlődését, polgári-asodását és modernizációját dokumentálják.

Szakirodalom

BÁLINT Sándor

1973 *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából.* Szent István Társulat, Budapest

BINDER Pál – KOVÁCH Géza

1981 *A céhes élet Erdélyben.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

CSELLNER, Michael

1983 *Windau ... es war ein mal.* Eigenverlag, Nürnberg

DEPNER, Ilse

1991 *Seiburg in Siebenbürgen. Ein Heimatbuch.* Selbstverlag der Heimator-gemeinschaft Seiburg, Bad Soden

DORNER Béla

1910 *Az erdélyi szászok mezőgazdasága.* Győr

FRONIUS, Franz Friedrich

1882 *Das Urzel-Laufen in Agnetheln. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde V.* (1) 17–23.

1882 *Fassnachtbrauch: Das Ausschuh der Frauen. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde V.* (1) 34–35.

1885 *Bilder aus dem sächsischen Bauernleben in Siebenbürgen.* Ein Beitrag zur deutschen Culturgeschichte, Wien

GÖKLER, Johann

1986 *Heimatbuch Kallesdorf in Nordsiebenbürgen.* Gefördert u.a. vom Sieb.-Sächs. Kulturrat, Bad Hall

HAJDÚ Farkas-Zoltán

2001 *Székelyek és szászok. A kölcsönös segítség és intézményei a székelyeknél és az erdélyi szászoknál.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

HEINRICH, G.

1883 *Das Ausschuh der Frauen in der Fassnacht. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde VI.* 31–32.

KAUNTZ, Johann

1988 *Petersdorf bei Bistritz.* Gefördert u.a. vom Sieb.-Sächs. Kulturrat, Ros-stal

KISS András

1994 *Kalandosok – kalandos-temető Kolozsvárt.* In: *Uő: Források és értelmezések.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 83–102.

KLÖSLER, Michael

1986 *Dürrbach.* Eigenverlag HOG . Anton Ruhland Verlag, Altötting

LINDNER Gusztáv

1894 *A kolozsvári Kalandos-társulatok. Erdélyi Múzeum XI.* 65–84, 140–152, 215–226, 373–383.

MANCHEN, G.

1892 *Das Reihen der Knechte in Nadesch. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde XV.* 132–135, 137–140.

MUŞLEA, C. Candid

1957 *Contribuții la instituția „vecinieii” la românii braşoveni. Studii și articole de istorie II.* 317–344.

- MUŞLEA, Ion
1972 Obiceiul Junilor braşoveni. Noi contribuţii la studiul Obiceiului Junior braşoveni. In: *Cercetări etnografice şi de folclor* II. Editura Minerva, Bucureşti, 37–139.
- MYSS, Walter
1993 *Die Siebenbürger sachsen Lexikon*. Edition Wort u. Welt, Wien
- NUSSBÄCHER, Gernot
1979 Vom Alter der Nachbarschaften in Schassburg. *Neuer Weg* XXXI. 9285. (1979. márc. 25.)
- PÁSZTOR Lajos
1940 *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
- SCHENK, Annemie
1987 Interetnischer-Austausch zwischen Siebenbürger Sachsen und Rumänien am Beispiel der Institution Nachbarschaft. *Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde* 30. 162–175.
- 1995 Die Nachbarschaft bei den siebenbürger Sachsen. Zum Inhalt von Nachbarschaftsläden. In: KRUPA András – EPERJESSY Ernő – BARNA Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozása – kultúrák konfliktusai*. Az V. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudományi Konferencia előadásai. Békéscsaba 1993. október 7–9. Magyar Néprajzi Társaság, Békéscsaba–Budapest, 180–183.
- SCHUBERT, Hans-Achim
1980 *Nachbarschaft und Modernisierung. Eine historische Soziologie traditionaler Lokalgruppen am Beispiel Siebenbürgens*. (Studia Transylvanica, 6.) Böhlau Verlag, Köln–Wien
- SCHULLER-LIBLOY Frigyes
1882 Züge aus dem Volksleben der Sachsen in Siebenbürgen. *Transilvania* III. 101.
- SCHULLERUS, Adolf
1926 *Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss*. Leipzig
- SCHUNN, Wilhelm
1936 *Die Nachbarschaften der Deutschen in Rumänien*. Hermannstadt
- SITZ, Andreas
1988 *Heimatbuch der Gemeinde Pintak bei Bistritz in Siebenbürgen*. Linkner, Wels
- SZEGEDI Edit
1994 Nemzetiség és a hit viszonya az erdélyi szászoknál Wilhelm Staedel püspöksége idején. *Korunk* V. (11) 71–76.

- SZÉKELY László
1974 Katolikus néprajzi emlékek az erdélyi evangélikus szászok hagyományában. *Vigilia* XXXIX. (7) 448–450.
- TEUTSCH, Fritz
1833 Siebenbürger deutsche Altertürmer. *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* VI. 7.
- TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva
1992 Vallásos társulatok Magyarországon a XVII–XVIII. században. *Néprajzi Látóhatár* I. (3–4) 8–36.
- WEBER, Georg – WEBER, Renate
1985 *Zendersch. Eine siebenbürgische Gemeind im Wandel*. Delp Verlag, München
- WEINRICH Frigyes
1896 Alsófehér vármegye szász népe. In: *Alsófehér vármegye monográfiája* I. Nagy-Enyed, 677–720.
- WEISS, Martin
1986 *740 Jahre Billak in Siebenbürgen*. Gefördert vom Sieb.-sächs. Kulturrat aus Mitteln der Sieb.-sächs. Stiftung, Augsburg
- WÖRTERBUCH
1908 *Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch* I. A–C. Trübner–de Gruyter, Strassburg–Berlin–Leipzig

Pasi HANNONEN

Megszakadt láncolatok. A romániai Bánság történelmének és etnikumainak német és magyar percepciói

Bevezetés

Jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogy hogyan éli meg a közember a történelmet és az etnikai kapcsolatokat. Ha csak felületes pillantást vetünk a két témára, úgy tűnhet, semmi közük egymáshoz, hogy ez két különböző diskurzus témája kellene legyen. Mégis, úgy vélem, hogy a Bánság romániai részében élő németek és magyarok történelemszemléletét erőteljesen meghatározza az etnikai megoszlás és ennek változásai az egyes időszakokban, illetve az éppen fennálló politikai helyzet. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy hogyan látják a kisebbségek – németek és magyarok – a történelmet és a jelenleg kialakult helyzetet.¹

Kutatási anyagát tekintve írásom tudatosan elfogult, ahogyan ez a címben is tükröződik. Adatközlőim nagy része német vagy magyar származású. Terepmunkám során a többségi románokkal való találkozásaim nagyrészt az üzletekben, szálláshelyeken stb. való felületes szökváltásokra

1 Az itt megjelenő szempontok és idézetek egy része megtalálható Bo Lönnqvist tanulmányában is (Barna –Lönnqvist 2000). A hasonlóságok az együtt végzett terepmunkának és közös kutatási anyagnak köszönhetőek.
57 adatközlővel készült interjú a Bánság romániai részében, 1997–2000. között. Ezek a finnországi Jyväskylä Egyetem Néprajz Karán kerültek elraktározásra.

szorítkoztak. Éppen ezért ennek az írásnak nem igénye a Bánság helyzetét átfogóan bemutatni. Sokkal inkább arra törekszem, hogy a tényeket az adatközlők saját, szubjektív szempontjából mutassa be. Természetes, hogy a más nemzetek történelmének, etnikai kapcsolatainak émiikus értékelése nagyban különbözne a jelenlegi bemutatástól, ha a többségi románság szempontjait is figyelembe vettem volna. Az általam összegyűjtött anyagot több szempontból lehetett volna értelmezni: például élettörténeti elemzést vagy szokásvizsgálatot. Jelen írásban annak a bemutatására törekszem, hogy az etnikai megoszlás és a nehéz politikai körülmények hogyan befolyásolták a mindennapi ember világszemléletét, hogy két kisebbségi csoport tagjai hogyan látják az életet és a megélt időket a vizsgált régióban.

Tanulmányomat a terepmunka és az adatközlők bemutatásával (nem, kor és nemzetiség), valamint a források értékelésével kezdem, majd röviden felvázolom a többes identitás kérdését. A következő rész a bánsági németek és magyarok, mint etnikai csoportok, közötti különbségeket és hasonlóságokat írja le, úgy, ahogy hat jól meghatározott történelmi korban különbözőképpen érzékelték azt. Ezt követően az adatközlők által az „idegenekkel” szemben kitermelt sztereotípiákat mutatom be. Írásom a múlt idealizálásának értelmezésével és a jelenlegi bánsági státust a múltbeli, idealizált bánsági státusától elválasztó „megszakadt láncolat” leírásával zárul.

A terepmunka és az adatközlők

Bo Lönnqvist (1997–2000) és Pirkko Järvelä (1997) finn etnológusok és a néprajzkutató Pasi Hannone 1997 és 2000 között 57 adatközlőt interjúoltak meg négy látogatás során. 1999-ben Csősz László magyar kutató is készített interjúkat egyedül vagy Pasi Hannonennel együtt. Jelenlegi írásomban ezeket az interjúkat is felhasználtam. Az összes német és magyar nyelvű interjút az Arad (Arad/Arad), Temeschwar (Temesvár/Timișoara) és Lippa (Lippa/Lipova) közötti térség falvaiban és városaiban készítettem.² Az adatközlőket nagyrészt a római katolikus egyházon keresztül találtam, mivel a helyi egyházközségnek tudomása van a legtöbb körzetében

2 Mivel a legtöbb adatközlőm német anyanyelvű volt, a cikk során minden helységnevet német változatában használok, és első megjelenésénél zárójelben feltüntetem a magyar és román megfelelőit is.

élő németről és magyarról. A kutatás során a hólabda módszert érvényesítettem. Nagyon kevés adatközlő tagadta meg hozzájárulását, hogy a vele folytatott beszélgetést rögzítsük. Az adatközlők barátságos magatartása és nyitottsága minden elvárásunkat felülmúlta, noha egy olyan országban interjúoltunk, ahol csak egy évtizeddel azelőtt a jelenlegi terepmunkát lehetetlen lett volna elvégezni, sőt, ahol gyakorlatilag minden idegenekkel való kapcsolattartást szigorúan tiltottak, és ahol a magnószalag, a kérdések, a mikrofon látványa kellemetlen emlékeket kavart fel az emberekben.

Azonban a kultúrákat tanulmányozó tudósnak mindig kötelessége kritikusan mérlegelni az interjúk során összegyűjtött anyagot. Esetenként például megtörténhet, hogy alanyai nem képviselik teljes érvényűen az általa tanulmányozott területet. Aki hozzájárul ahhoz, hogy részt vegyen egy tanulmányban, alapvetően pozitív magatartással áll hozzá a kutatáshoz. Ez viszont arra csábíthatja az adatközlőket, hogy a kutatónak szebb képet fessenek a közösségről és annak történelméről, mint amilyen valójában volt, és kerüljék a negatívumok felelőlegességét (Suojanen–Suojanen 2002: 22). Pontosan ezt tapasztalta Pirjo Rautiainen egy amerikai indián rezervátumban is. A közösség vezetői megpróbálták pozitív színekben feltüntetni az indiánok életét a rezervátumban, de a valóság néha teljesen más volt. Ilyen jellegű bemutatásokban az idegenek elől elhallgatják a negatívumokat, és a kutatónak más forrásokra kell támaszkodnia, ha egy valóságközelibb képet akar kialakítani a vizsgált tárgyról (Rautiainen 2001).

Mind a Suojanenek, mint Rautiainen esetében az a gond, hogy a kutató kívülálló a kutatót közösséghez képest. A kutató csak rövid látogatásokat tesz a közösségbe, túl rövideket ahhoz, hogy annak jellemzőit valóságosan is megismerje. Másrészt viszont egyetlen antropológustól vagy néprajzkutatótól sem várhatjuk el, hogy élete hátra levő részét egy kis közösségben töltsse el csak azért, hogy megírhasson néhány cikket vagy egy monográfiát. Így hát a kutató fel kell használjon minden lehetséges forrást, hogy a rendelkezésére álló rövid idő alatt a lehető legmegbízhatóbb képet alakítsa ki a kutatót területről.

Jelen kutatás esetében a Bánságban töltött idő a négy látogatás alatt összesen körülbelül egy hónapra tehető. Egyetlen éjszakát sem töltöttünk adatközlőink házában, külön, a Caritas jótékonyági szervezet vendégházában szálltunk meg. Ez biztosította számunkra az adatközlőktől való, néha nagyon szükséges, távolságtartást, az estéinkenti pihenést és a napi események csoportos elemzésének lehetőségét. Másrészt az ilyen jellegű terepmunkának az a hátránya, hogy esetleg kimaradtak olyan adatok,

amelyeket egy hosszabb látogatás és a közösségben való jobb elmélyülés felszínre hozott volna.

Az adatközlőktől nyert képen is gondolkoztam, hogy vajon mennyivel kedvezőbb képet festettek a dolgok valós állásához képest. Az határozotlan látszik, hogy az elmúlt időszakot nagyon pozitívan értékelték. A régebb szinte teljesen német falvakat és azok életét szinte kritikátlanul pozitívnak írják le, mintha csak egy szorgalmas emberek benépesítette földi paradicsom lett volna. Ezekben a narratívákban az „azelőtti” időszakot idealizálják.³ Világosan látszik, hogy a német (és magyar – itt talán kevésbe) közösségi életet ebben az idealizált Bánságban úgy mutatják be, hogy szinte semmi negatív szempont nem kerül be az elbeszélésbe. Sőt, inkább azokat a dolgokat értékeli negatívan, amelyek a jelenhez kapcsolódnak: amikor a jelenkori Bánsági életről beszélnek, az adatközlők nem kerülnek el a negatív tapasztalatok megemlégtetését. Határozottan állíthatjuk, hogy ebben az esetben nem idealizálják a kívülállóknak lefestett képet. Nem nagyon hiszem, hogy a régi és jelen idők között ekkora lenne a különbség. Például, Herta Müller bánsági származású német író könyveiben eléggé elítélően mutatja be a bánsági német falvak életét, noha ezek a kommunizmus idején játszódó eseményeket mutatnak be, nem a két világháború közötti évtizedeket. Ugyanakkor arra a következtetésre jutottam, hogy ha például a bánsági románokat interjúvoltam volna meg arról, hogy milyen a német falvakban kisebbségben élni, valószínűleg a múlttól az itt leírtól nagyon különböző képet kaptam volna.

Jelen írás fő célkitűzése nem az, hogy igazoljuk vagy mellőzzük az adatközlőktől kapott információkat: a kutatás témája maga a közölt információ, nem annak igazságtartalma.

Az adatközlők nagy részével csak egyszer készítettem interjút. Néhány esetben ugyanazt az adatközlőt interjúvoltam meg kétszer, és sok esetben készítettem interjút ugyanannak a családnak különböző tagjaival közösen vagy külön-külön. Az adatközlők között több volt a nő (36), mint a férfi (21). Az alábbi táblázat az adatközlők megoszlását mutatja be nem és nemzetiség szerint. Az adatközlőktől nem kérdeztük meg, hogy a hivatalos romániai népszámláláskor milyen nemzetiségűnek vallotta magát.

3 Egy másik beszélgetéshez arról, hogy a közemberek hogyan látják a történelmet és a jelent (lásd Hannonen 2001.)

1. Táblázat. Nemzetiség és nem

Nemzetiség/Nem	nő	férfi	Összes
német	25	13	38
magyar	11	6	17
román	–	1	1
szlovák	–	1	1
Összesen	36	21	57

Az 1. Táblázat adataiból kitűnik, hogy e tanulmány által vizsgált legjelentősebb etnikai csoportot a németek képezik. Ez azzal magyarázható, hogy már az elején a német népcsoportra koncentráltunk. A legtöbb tanulmányozott faluban valamikor a németek voltak többségben, ezért érdekesebb tanulmány alanynak bizonyultak, mint a magyarok, akik már akkor is kisebbségben éltek itt. A két „kivülálló” az egyik német adatközlő román származású férje és egy magyarul beszélő szlovák férfi.

2. Táblázat. Születési év⁴

Év/Nemzetiség	német	magyar	más	Összesen
1910–1919	6	1	–	7
1920–1929	14	4	1	19
1930–1939	12	4	–	16
1940–1949	3	2	–	5
1950–1959	1	3	1	5
1960–1969	–	–	–	–
1970–1979	–	1	–	1
1980–1989	1	1	–	2
Összesen	37	16	2	55

A 2. Táblázatból kitűnik, hogy az idősebb korosztályban a németek vannak többségben. Az 1910 és 1939 között született csoportban a németek vezetnek a magyarokhoz és más nemzetiségekhez képest 32:9:1 arányban, a második világháború előtt született adatközlők háromnegyedét téve ki, viszont az 1940 után született csoportban a magyarok vezetnek (heten vannak öt némettel és egy más nemzetiségűvel szemben). Mivel

4 Két zavaros meghatározású eset kivételével.

az adatközlőket véletlenszerűen választottuk ki, a számadatok a bánági német lakosság kihalását tükrözik. Továbbá, míg az átlag adatközlő 1933-as születésű (a férfiak valamivel idősebbek voltak a nőknél, de ez legjobb esetben is csak elhanyagolható adat), az átlag német adatközlő 1929-es születésű, míg az átlag magyar adatközlő 1941-es.

Az adatközlők többségére az jellemző, hogy egész életében szülőhelyén élt. A megkérdezettek kétharmada azon a településen élte le az életét, ahol született. Természetesen mindazok kivételével, akik ideiglenesen máshol vállaltak munkát, katonai szolgálatot végeztek, vagy akiket a Szovjetunióba deportáltak. Arról a kb. húsz emberről, akik nem a szülőhelyükön laknak, néhány magyarázatot kell fűznünk. Az ebbe a csoportba tartozó németek közül kilenc – kb. minden negyedik – valahol a Bánágban született, közel a jelenlegi lakóhelyükhöz, de egy másik településen: például ide tartozik az az asszony, aki Königshofban (Németremete/Remetea Mică) született, de már egy jó ideje Lippán él (53GN37)⁵, illetve az a nyugalmazott férfi, aki szintén Lippára költözött Guttenbrunnból (Temeshidegkút/Zábrani) néhány évtizeddel ezelőtt (47GF35). Egyesek közülük távolabbrá is költöztek, például az a német adatközlő, aki Lippán született, de az interjú idején Grosswardeinen (Nagyvárad/Oradea) lakott, bár azóta már visszatért szülőfalujába (4GN40). Az egyedüli román adatközlő (19RF21), aki egy német nőt vett el, „idetelepedettnek” nevezte magát, aki a „régii Romániából” jött ide, minthogy a második világháború után költözött a Bánágba, míg az egyedüli szlovák férfi (44SF50) húsz évvel ezelőtt költözött máshonnan abba a faluba, ahol jelenleg lakik.

A csoportbeli németekhez viszonyítva a magyarok nem tűnnek ennyire földhöz ragadtaknak. Egyikük Lippán született, de jelenleg Németországban él, és szabadsága idején tett látogatásakor interjúvöltük meg (2HF36). A többiek közül kettő a Bánág más részeibe költözött, de meglepő módon négyen máshonnan költöztek ide – így az arány egy a négyhez ahhoz viszonyítva, például hogy nincs egyetlen olyan idetelepedett sem, akinek első generációs erdélyi szász háttere lenne. Ezek közül egyik Olténiában született, ahol szülei napszámosokként dolgoztak, és később, mikor ő még gyermek volt, költöztek abba a faluba, ahol élt (40HF23). Három férfi eredetileg a Székelyföldről vagy Erdély valamely más részéből jött (43HF41;

5 Az első szám az adatközlő sorszám, a betűk az adatközlő nemzetiségét (G=német, H=magyar, R=román, S=szlovák) és nemét (N=nő, F=férfi) jelölik, míg az utolsó szám a születés évét jelenti.

55HF49; 56HF53). A költözések fő oka a munka és/vagy a házasság. Ezek az adatok két dolgot tükröznek: a németek nagyon kis számban költöztek el Románia valamely más vidékére, míg a románok és a magyarok közül sokan szenvedtek a Román Kommunista Állam szülőhelyen kívüli kihelyezési politikájától vagy éltek a Román Kommunista Állam szülőhelyen kívüli kihelyezési politikájával – ez szempont kérdése (noha, például a fentebb említett három Bánágon kívüli származású magyar férfi mindegyike azt vallotta, hogy önszántából jött ide).

Noha, a táblázatok tekintve jól meghatározott, egyedi identitást sejtünk, a valóság az identitást illetően ennél sokkal bonyolultabb. A egyes házasságok és az asszimiláció következtében mindig vannak olyan személyek, akik a népszámláláskor ugyan csak egy nemzetiséget vallhatnak a magukénak, viszont a valóságban többnemzetiségűek. Ilyenkor, főleg ha kívülálló sűrgetik azt, hogy az egyén sorolja be magát valamely kategóriába – jelen tanulmány során én magam is kértem ezt statisztikai célokra – a két nemzetiségből fakadó örökség gyakran versenyre kel egymással. Más kontextusokban nézve a dolgot, azt is mondhatnánk, hogy a kívülálló arra való törekvése, hogy rábírák az egyént, hogy egyetlen kategóriába sorolja magát az élő, természetes multikulturalitás megszegését célzó politikának is tekinthető. A néprajztudományban az egyetlen identitásba való besorolásra sűrgetés fontos téma (lásd pl. Anttonen 1999 és Nevalainen 1999 – mindketten tanulmányukban szót ejtenek a kívülálló ebbéli hatásának problémájáról).

Adatközlőink között is volt példa kettős identitásra, például egy férfi, akinek anyja magyar volt, apja pedig az egykori Jugoszláviából származott, egyik nagyanyja ugyanakkor erdélyi szász. A magyart tartotta anyanyelvének, de Németországban élt, németként, és Magyarországon, a román határ közelében épített magának nyaralót, hogy közelebb érezze magát az otthonhoz. Amikor a bánági németekről és magyarokról beszélünk, mindkét csoportot úgy emlegette, hogy „mi” (2HF36). Adatközlőink közül egy nőnek cseh családneve volt és saját bevallása szerint „német az anyanyelvem, magyar vagyok nemzetiség szerint és román állampolgár” (4HN40). Egy fiatal lány, aki román-magyar vegyes családból származott, és német iskolában tanult, és németül is készítettük vele az interjút így fejtegette nemzetiségének problémáját: „Nem vagyok német, hiszen csak a nyelvüket tudom, és a családkban nincs is senki német származású... Részben magyar, részben román vagyok, mert édesanyám részben magyar, részben román és édesapám magyar. Itt, Romániában születtem, de a katolikusokhoz járok...

Azt hiszem magyar vagy román [vagyok]...” (54HN85). Érdekes a lány megjegyzése, ami azt feltételezi, hogy ha valaki a katolikus (azaz nem ortodox, pontosabban nem többségi) egyház tagja, attól valaki kevésbé tekinthető románnak. Amikor ennek a lánynak az apját, aki tiszta magyar származású megkérdeztük nemzetiségi hovatartozásáról, és hogy kinek szurkolna egy esetleges magyar-román futball-mérkőzésen, így válaszolt: *„A szíve dönt az embernek! Biztos a magyaroknak szurkolnék, eszembe se jutna másként cselekedni! Azt hiszem ilyen esetekben attól függ, hogy ki melyik nemzetnek a tagja ... Én a magyar nemzethez tartozom, noha jelenleg a hazám Románia.”* (56HF53). És sorolhatnánk a hasonló példákat. Így hát levonhatjuk azt a következtetést, hogy egy hagyományosan többnemzetiségű régióban az emberek gyakran többes identitásúak (lásd még Anttonen 1999, Gereben 1999: 60–71). Az egyre növekvő számú vegyes házasság még jobban elhomályosítja a helyzetet – ezt a fejleményt pedig a népszámlálási adatok, ahol csakis egy nemzetiséghez tartozónak és egy anyanyelvűnek vallhatja magát az ember, nem tükrözik. Az adatközlők esetében a fiatalabb generációra jellemzőbb a többnemzetiségű háttér.

A nyugat-európai diskurzusban a többnemzetiségű jelleget az életet gazdagító pozitívumnak tekintik, viszont más kontextusba téve a dolgot a kisebbségek lassú asszimilálódását a többségbe általában maguk a kisebbségek is fenyegető lehetőségként élik meg. Viszont azt is figyelembe kell vennünk, hogy például a vizsgált régióban ezek az etnikai folyamatok semmiképpen sem csupán az utóbbi évtizedek termékei.

A bánági németek és magyarok mint etnikai csoportok közötti különbségek és hasonlóságok

Ha a Bánág romániai részének főbb etnikai csoportjairól beszélünk (románok, magyarok, németek és cigányok/romák), hamar kitűnik, hogy a németek és a magyarok érzik legközelebb magukat egymáshoz, szinte határvonalat húzva maguk és a románok, különösen a román „idetelepettek” között, akik a második világháború után telepedtek le a Bánágban. Viszont a németek és magyarok csoportjai között is vannak bizonyos csoport-különbségek, amik részben az utóbbi 200 év történelmi eseményeinek köszönhetőek. Alább fogom felszínesen tárgyalni ezeket a

hasonlóságokat és különbségeket három különböző területen: vallás, történelem és népi kultúra. A hasonlóságokat részben a románoktól (és legtöbb esetben a többi Bánágban élő nemzetiségtől is, cigányok, szerbek, szlovákok, stb.) megkülönböztető tényezőknek is tekinthetjük.

A vallás

A németek és magyarok többsége katolikus, ami megkülönbözteti őket az ortodox román többségtől, hiszen más egyházi naptár, ünnepek és gyülekezeti élet szerint élnek. Ennek ellenére, amikor adatközlőink a köztük és a románok közötti különbségeket írták le, ritkán említették megkülönböztető, negatív jegyként a vallást. Vannak katolikusok, akik elmennek férjükkel/feleségükkel az ortodox templomba, és ezt nem tekintik elítélendő dolognak. Úgy tűnik, a bánági kihalófélben levő német és magyar közösségek számára a római katolikus egyház fő szerepe az, hogy németül/magyarul beszélő közösséget teremtsen, ahol a hitüket gyakorolhatják és a kapcsolatban maradhatnak a múltjukkal. Sajnálatosnak tekintik, hogy egyre kevesebb istentiszteletet tartanak, és állandó paphiány van.

A romániai és más szomszédos kárpát-medencei országokban élő magyarok között végzett előző tanulmányok például azt mutatták ki, hogy a határon túli magyarok messze vallásosabbak a magyarországi magyaroknál. A saját valláshoz való ragaszkodás különösen azokon a helyeken erőteljes, ahol a magyarokat ortodox többségek veszik körül. Például Gereben Ferenc tanulmánya szerint a szomszédos országokban élő magyarok sokkal többre értékelik a vallásos nevelést, és gyakrabban vallják magukat hívőknek, mint a magyarországiak (Gereben 1999: 28, XI. táblázat). Az 1992-es hivatalos romániai népszámlálás során egész Erdélyben a magyarok közül csak 0,3% vallotta azt, hogy semmilyen egyháznak nem tagja (Kocsis 1999: 15). Esetenként egyes egyházak annyira egybefonódnak egy-egy nemzetiséggel, akinek tagjai teszik ki fő létszámukat, hogy az adatközlők többen is úgy beszéltek az ortodox egyházzal, mint „a román egyházzal”, illetve egy német adatközlő „a magyar templom”-nak nevezte a régi református templomot Lippán (53GN37; lásd még Túros 1996: 171).

Világos tehát, hogy minden névleges tolerancia ellenére a római katolikus vallás olyan tényező a németek és magyarok számára, amely egyesíti őket a román ortodoxia ellen, amit néha egy agresszív módon terjeszkedő egyháznak tekintenek. A felszín alatt tulajdonképpen viták és konfliktusok húzódnak meg. A kisebbségek fenyegetésként élik meg azt, hogy román

ortodox templomok épülnek olyan helyeken, ahol régebb még a katolikusok voltak többségben (az egyik általam tanulmányozott faluban éppen ez történt, hogy ortodox templomot építettek a régi római katolikus templom udvarára), viszont egy ortodox templom felépítése olyan helyen, ahol a lakosság már szinte teljesen románokból tevődik össze, akik feltehetően ortodox vallásúak és a hitüknek megfelelő egyházi szolgálatot kívánnak, a románok szempontjából csak természetes alkalmazkodást jelent az új helyzethez.

A történelem

Történelem alatt a történelmi eseményeket értem, és a tanulmányozott csoportok hivatalos/nem hivatalos státusát. Mindkét csoport régebb valamilyen értelemben kiváltságos csoport volt a román többségiekhez képest. Például a német betelepedés önmagában is kiváltságnak tekinthető, ami különleges státust biztosított a bánági németeknek. A kiegyezés (1867) és a Bánság ennek a részének a Romániához való csatolása (az I. világháború után) között azt mondhatni, hogy a magyar kisebbség volt kiváltságos helyzetben, mint a magyar királyság többségi nemzete. Ez egybeesik a hivatalos magyarosítási politikák idejével is. Tehát a Bánság a Román Királysághoz való csatolása, különösen a II. világháború és az 1989 közötti kommunista időszak mindkét csoport számára státusvesztést jelentett. A két nemzet közösségi történelmét jelen cikkem egy későbbi részében elemzem.

Ezeknek a történelmi változásoknak egy érdekes aspektusa a két nyelv státusa a Bánságban. A magyar nyelv elvesztette státusát mint hivatalos nyelv és ma gyakorlatilag nincs olyan magyar vagy német, aki egynyelvű lenne egy olyan környezetben, ahol valamikor a magyar és a német nyelv volt a domináns. Román szemmel nézve ez a helyzet úgy is értelmezhető, hogy az elmúlt nyolcvan évben a román nyelv elnyerte azt a státust, amely évszázadok óta többségileg románok lakta régióban megilleti.

(Népi) kultúra

Különböző etnikai csoportok elemzése során, Paul R. Brass az általam már felsoroltak mellé (nyelv, történelmi tapasztalatok és vallás) további potenciális kulturális jellemzőket is felsorol, amelyek különböző etnikai csoportok határait jelölik, például a nyelvjárás, öltözködés, sajátos ételfélék, szokások és a faj (race) (!) (Brass 1980: 2). A faj, mint fogalom nem játszik szerepet ebben a kontextusban – nem nagyobb, mint bármely más kontextusban

–, míg a nyelvjárás már tárgyaltuk az etnicitás nyelvi aspektusainál, az öltözködés, ételfélék és szokások kevésbé fontosak. Noha különösen az idősebb német adatközlők fel tudtak idézni tipikus német ételféléket, az étkezés jelenleg nem jelent fontos választóvonalat a németek, magyarok és románok között. Az öltözködésbeli különbségek nagyrészt a népviseletre szorítkoznak, amelyet régebb büszkén viseltek a Kirchwein festen, de ebben a kontextusban ennek már csak néprajzi jelentősége van. A népviselet már minden bizonnyal a (feltehetően) statikus kultúrák korának jellemzője, és semmi köze a jelenlegi Bánsághoz. Neudorf (Temesújfalú/Neudorf) utcáin járva ma már csak a szakértők tudják megállapítani a ruházatból, hogy ki német és ki magyar. A szokások nagyrészt az egyházi élethez kapcsolódnak, és a vallásnál már tárgyaltuk őket. Tehát a (népi) kultúra, ami régebb nyilvánvaló választójelzője volt az egyes népcsoportoknak, mára már elvesztette ezt a szerepét – például a Kirchweint néphagyományként átvették már a többségi románok is. Maguk az adatközlők is azt vallották, hogy a régebbi időkhöz képest az egyes népcsoportok között már nincsenek olyan nagy különbségek.

Azonban a kultúra fogalma a maga teljességében túl terjedelmes probléma, hogysem itt foglalkozhatnánk vele. Hadd jegyezzünk hát csak annyit meg, hogy a fentebb említett különbségek főleg a kultúra egyes, a múlt viszonylatából tekintett aspektusait képezik. A mindennapok és a kortárs kultúra szintjén levő jelenlegi különbségekkel jelen tanulmányban nem foglalkozok, az adatközlők maguk sem nevezik a jelenleg végbemenő jelenségeket „kultúrának”. Látszik ez például egyik adatközlő azon panaszából is, hogy a fiatalok diszkóba járnak és a strandra, amiben implicit módon benne van, hogy ő ezeket a tevékenységeket visszaesésnek tartja a Kirchwein idejéhez képest.

A németek, a magyarok és a történelem: hat kiválasztott történelmi kor úgy, ahogyan az adatközlők látják

A tanulmányozott régió történelméről gyakran mondják, hogy a különböző nemzetek részarányát illetően radikális változások jellemezték. Jelen cikknek nem célja a Bánság akárcsak felületes történelmét is leírni – hiszen ezzel jelen kötet más szerzői foglalkoznak –, viszont hangsúlyoznunk

kell bizonyos történelmi fejleményeket ahhoz, hogy megértsük az adatközlők történelmi emlékezetét és a múltról és jelenről alkotott felfogását. A legidősebb adatközlők, akiknek a száma igen kevés, az 1910-es években születtek, tehát igen kevés emléük van az 1920-as évek előtti időszakból. Viszont ebben a kontextusban az is jelentőséggel bír, hogy mit mondtak nekik elődeik, „az öregek”.

Az adatközlők elmesélte történelem két kategóriába sorolható: az etnikai megoszlás története a régióban (a népesség költözködései, emigrációja stb.) és bizonyos történelmi események elbeszélése (háborúk, forradalmak, a mindennapi élet változásai). A történelem mindig válogatás kérdése, azé a folyamaté, amelynek során a múltat a jelen társadalmi, erkölcsi és politikai helyzetei alapján építjük fel (Chapman–McDonald–Tonkin 1989: 5). Az az időszak, amire az adatközlők emlékeznek, csupán néhány évtizedre terjed ki, ami a múltról alkotott képet jelentősen befolyásolja. A tanulmányozott régió évszázadokig a különböző egymással versengő etnikumok és politikák színtere volt és a különböző nemzetiségek részarányban történt hatalmas változások, amiknek az utóbbi évtizedekben tanúja lehetünk, bizonyára nem először történnek meg ebben a régióban, noha az adatközlők szempontjából így tűnhet.

Ha először a nemzetiségi arányok változásának történetét vizsgáljuk meg, világossá válik, hogy a nemzetiségi részarányok módosulása a Bánságban általában a hivatalos politikák alkalmazásának eredménye volt. Például a szándékos német betelepítések és később az elmagyarosítás kiegyezés utáni osztrák-magyar politikája váltak a Nicolae Ceaușescu elrománosítási politikájának előzményeivé. Általában ezen politikák eredményeként a többségi nemzeti száma és/vagy részaránya drámaian megváltozott a térségben. Például a Bánság egész területén (nemcsak a romániai részben) a magyarok száma csak az 1880 és 1910 közötti időszakban 111.000-ról 242.000-re nőtt, tehát egy 117%-os növekedés ment végbe a románok, szerbek és németek 14-17%-os népességnövekedéséhez képest. Az ilyen radikális változásokat igen kevéssé valószínű, hogy csupán a természetes szaporulattal vagy a kisebbségek emigrációjával lehetne magyarázni (Gräf 2000: 22).

Ahogy ezt majd a cikk későbbi részében részletesebben is kifejtem, a térség német telepítései csak az előző generációk által átadott emlékképekben él és az elmagyarosítás időszakára is csak a legidősebb adatközlőnk, egy 1910-ben született német asszony emlékezik, ő is csak halványan. Ő mesélt azokról az időkről, amikor az iskolában nem volt szabad németül

beszélni (20GN10). Viszont egyes adatközlők említették az Osztrák–Magyar Monarchia idejét, megjegyezve, hogy „akkoriban mindenki magyarul beszélt, mert ez a térség Magyarországhoz tartozott”.

A Bánság többségi nemzetiségei ugyanakkor nem mindig annak a nemzetnek a tagjai voltak, akiknek országához éppen tartozott a térség. Például 1840-ben a bánsági németek száma szinte megegyezett a szerbekével (kb. 200.000). Az 1910-es utolsó magyar népszámlálás adatai szerint, a már említett elmagyarosítási törekvések ellenére is a magyarság csak a teljes Bánság (beleértve a Jugoszláviához és Magyarországhoz tartozó részt is) negyedik legnagyobb nemzete volt 242.000 taggal az 592.000 román, a 387.000 német és 284.000 szerb után (Gräf 2000: 22). Végül pedig megemlíteném, hogy a Nagy Románia I. világháború utáni kialakulása, amikor a többségiek (románok) végre a hivatalos többséggé is válhattak a térségben, ez a helyzet nem mindig felelt meg a népesség helyi / kistérségi nemzetiségi megoszlásának.

A magyar többségű Székelyföldön a román hatalomátvételt még mindig a román hatóságok megérkezésének emlékéhez kötik (lásd Biró–Gagyi 1999: 231), és a románok sztereotípiája számukra gyakran még mindig a hivatalnok vagy a rendőr képében merül ki, a Bánságban viszont egyáltalán nem élnek ilyen történelmi emlékek. A hatalomátvétel jelei a későbbiekben látszottak meg a nyelvhasználatban, a történelmi tapasztalatokban és a népesség változásában.

A hat korszak, amiről adatközlőimet meséltettem a német betelepítések kora (ami nagyrészt a 18. században folyt), a két világháború közötti időszak (kb. 1920–1940), a II. világháború és az utána következő időszak (kb. 1940–1947), a kommunista időszak (kb. 1947–1989) és az 1989 és a jelen között eltelt időszak (1997–2000). A hatodik „történelmi” szakasz az ez után következő periódus, vagyis a jövő. Minden hasonlóság és a történelem során fennálló szorosabb kapcsolat ellenére a németek és magyarok között egyetlen nagy különbség mégis megmaradt, nevezetesen az, ahogyan a történelmi eseményeket megélték. Kiderült, hogy a német vagy magyar népcsoportokhoz tartozó adatközlők tapasztalatai és értelmezései ezekről az időszakokról többé-kevésbé magukon viselik ezeknek az időknek a hatását. Hadd következzen tehát az időszakok részletes elemzése!

A németek betelepítése, avagy a Bánság elnémetesítése

Már említettem, hogy erre az eseményre a bánsági német adatközlők jól „emlékeznek”.⁶ A magyar adatközlők esetében nem mindenkit kértünk fel arra, hogy meséljen a családjá történetéről, viszont az ő esetükben a jóval vegyesebb háttér arra utal, hogy valószínűleg nincs a tudatukban egy ilyen erőteljesen megosztott, személyesen át nem élt, az emlékezet megőrizte történelmi tapasztalat. Noha a németek betelepődése elég hosszú időszak alatt történt, számukra referenciaértékű a bánsági németek történelmének kezdete. Egy távoli országból szándékosan idetelepített előre megtervezett falvakba, amelyeknek ilyen festői neveik vannak, mint Königshof („királyi udvar”) vagy Blumental („a virágok völgye”) szinte mitológiai értékű a megmaradt németeknek, akik azt élik át, hogy hamarosan kultúrájukat teljesen felváltja egy másik.

A Bánság egy részét a németek a 18. századi hatóságok tervei szerint népesítették be. A betelepítés időszakában, a török hódoltság megszűnte után, a Bánság csak egy részét lakták, másik része gyakorlatilag elhagyott pusztaság volt. De már a betelepítés korában is a térség a többnemzetűség mozaikja volt.

Úgy tűnt, hogy a legtöbb német adatközlő tud részleteket a német betelepítésekről: tudják honnan jöttek őseik, és Németország melyik részéből származtak. Egyik férfi tudta, hogy ősei Elzász-Lotaringia vidékéről jöttek ide az 1760-as években, olvasott erről (14GF19), egy másik tudta, hogy ősei már 250 éve élnek a Bánságban (16GF28), ismét másik emlékszik, amint nagyapja mesélt neki az 1780-as betelepítésekről (30GF14), és még sorolhatnánk. Látható tehát, hogy az adatközlők többsége mind tud valamilyen részletet erről az időszakról. (A Bánság népességének történelméről lásd például Gräf 2000: 15–21, Hockl 2000, Zollner 1997a–e.)

Érdekes módon a betelepítésről szóló diskurzus során a „betelepült” szónak, amelyet a németek maguk is használnak, nincs semmilyen negatív vonzata a II. világháború után betelepült románokra való utalással ellentétben. Viszont arról se feledkezzünk meg, hogy vannak románok is, akik a német betelepítés tényét nem nézik jó szemmel.

6 Ez összevethető Anna Collardnak egy görög falu történelmi emlékeiről szóló tanulmányával: sok falubelinek voltak „élénk” emlékei az ottomán időről, pedig akkor ők még nem is éltek (Collard 1989: 95–97).

Mindent egybevetve, azt mondhatni, hogy a németek ezt az időszakot büszke hőskoruknak tekintik: a korról kapcsolatos egyedüli negatív vonzatú emlék a betelepültek nehézségei és az általuk átélt szenvedés. Ennek a kornak a megfelelője a II. világháború utáni németországi visszatelepedés. A kor értékelése mindenképpen etnikai/nemzeti alapú: a németek sokkal „személyesebbnek” élték meg a betelepődést, mint a magyarok. Természetesen ezzel az időszakkal kapcsolatban nem történt említés semmiféle etnikai konfliktusról vagy sztereotípiáról. A betelepődés utáni időszak már kiesik az adatközlők történelmi emlékezetéből egészen a saját, már átélt emlékei idejéig.

A két világháború közötti időszak

Az 1920-as trianoni béke, amelynek következtében több millió magyar rekedt az új Magyarország határain kívülre, hatalmas megrázkódtatás volt a magyaroknak, akik számára a Bánság az új nemzeti állam határain volt, noha például a németek ezt egyáltalán nem így érzékelték. A két világháború között a határok újrajzolása a magyar politika egyik központi kérdése volt, míg Németország és Románia között nem voltak határviták. Ennek következtében azt tartják, hogy a Nagy Románia fennállása idején a magyaroknak nehezebb sorsa volt, mint a németeknek, noha mindkettőt ugyanaz a kormánypolitika sújtotta (Haidu 2000). A magyarok közül senkinek sincsenek személyes emlékei a német betelepedésről, viszont a két világháború közötti időszokról nagyon is: az adatközlők közül összesen 26 (majdnem fele) született az 1930-as évek előtt, ha ehhez hozzáadjuk azokat is, akik az 1930-as évek elején születtek és azokat, akik később születtek, de tudnak erről a korról szüleik, nagyszüleik elbeszéléséből. Elmondható, hogy gyakorlatilag mindenkinek van véleménye a két világháború közötti időszokról.

Az adatközlők elbeszéléseiben szinte kivétel nélkül központi helyet foglal el ez a kor. Nagyon sok elbeszélés van a gyermekkorról, az ünnepekről, a munkáról, több mint amennyit itt fel lehetne sorolni. A kor értékelésére az jellemző, hogy szinte gyermeki módra idealizálják ezt az időszakot. A legtöbben boldog gyermekkorukkal kapcsolják össze ezt a kort, az utolsó jó időknek tartják és a jólét és az etnikai kapcsolatok egyensúlyának a koraként emlegetik. A kor kiértékelésére mindegyik német adatközlő szinte ugyanazokat a szavakat használja: „Azelőtt sokkal szebb volt” (12GN34). „[a Kirchwein fest] szép volt” (17GN25). „Guttenbrunn nagyon szép volt!”

Olyan szép ünnepeket tartottunk! Azok a szép idők soha nem térnek vissza már!” (20GN21). *„A háború előtti időszak kellemes volt, talán azok voltak a legjobb idők”* (36GN26). *„Az egész falu szép volt, tiszta, és szorgalmas emberek laktak”* (37GN34). Élénken él az adatközlők emlékezetében, hogy jó közösségek voltak, ahol mindenki ismert mindenkit és a nagy szegénység ellenére nem voltak jelentős konfliktusok. Főleg a németek emlékeznek úgy a Bánság ezen időszakára úgy, mint a német összefogás egyik szép periódusára, ahol a németek között helye volt a többi velük együtt élő népnek is, kivéve ahol a falu teljesen német népességű volt.⁷

Gyakran előfordul, hogy az adatközlők ezt a kort általában „jó”-nak, „szép”-nek vagy „kellemes”-nek minősítik, anélkül, hogy részleteznék a helyzetet. Amikor részletek is előkerülnek, az adatközlők többek között az ünnepekre és az idealizált, szorgalmas munkával megélt paraszti életre hivatkoznak. Ezt a kort a magyarok is a németekhez hasonlóan látják. Mindenki úgy emlékszik, hogy etnikai szempontból teljesen kiegyensúlyozott volt ez a kor, mindenki egy nagy boldog egységben és teljes egyetértésben élt. Hogy ez mennyire igaz, nem lehet tudni, viszont Victor Neumann (1996: 2) például azt állítja, hogy „1800 és 1950 között a Bánság a békés együttélés mintaképe volt, a kölcsönös egyetértés és az etnikumok közötti és felekezeti kapcsolatok mások elé állítandó példája”.

A II. világháború és az utána következő időszak

Furcsamód az adatközlők közül kevesen beszélnek bővebben a II. világháborúról, noha az idősebb férfiak emlékeznek még, hogy hol harcoltak, hogy a lakóhelyükhöz közel szolgáltak-e vagy a fronton. Azóta keservebb tapasztalatokat éltek meg, amelyek elhomályosították a háború éveit. Az 1945–1950-es időszakban történt néhány drámai esemény, amelyek egyszerre bírták összefogásra és idegenítették el egymástól a térség különböző nemzetiségeit. Először is az 1945 januárja utáni időszakban körülbelül 70 000 romániai németet deportáltak kényszermunkára a Szovjetunióba, nagyrészt az ukrainai szénbányákba az általános bűnösség

7 Időnként úgy tűnik, hogy az adatközlők homogénebbnek emlékeznek a falvakra, mint amennyire azok homogének voltak, beleszámítva a nem német származásúakat is szám és foglalkozás szerint. Gyakran előfordul, hogy a statisztikák nagyobb számban tartanak számon más nemzetiségűeket a németek mellett egy-egy faluban, mint amennyire azok emlékeznek. Ugyanezt a jelenséget jelezték a Székelyföldön is (Biró-Gagyai 1999: 229).

politikájának szerevezve érvényt (Gräf 2000: 28, Haidu 2000). A legtöbben soha nem tértek vissza a kényszermunka-táborokból, akik pedig mégis túléltek, arra érkeztek haza, hogy a frissen érkezett románok beköltöztek házaikba. 1948-ig a németeket kollektív módon megfosztották állampolgári jogaiktól is (Haidu 2000).

Románia egészéről beszélve Julius Rezler megjegyzi, hogy a földreform, ami ez után következett, szintén súlyosabban érintette a németeket, mint a magyarokat, hiszen a német életmód alapja a szabad paraszti lét volt. A magyarok is elvesztették ekkor földjeiket, és ez által a németekkel való hagyományos kapcsolatukat is, ami fokozott elszigetelődéshez vezetett. A földek szétosztása a Románia minden részéből érkező románoknak szintén csökkentette a magyar népesség számarányát a régióban. A később bekövetkezett kollektivizálás is elősegítette a kisebbségek asszimilációját és peremre sodródását (Rezler 1980: 330–331). Míg maga a háború a legtöbb adatközlő szemében nem bír jelentőséggel, az utána következő időszakot gyakorlatilag minden adatközlő említi – és teljesen negatív fénybe helyezi azt. A német adatközlők közül sokan rettenetes éveket éltek át a szovjet deportálás idején, erről szóló beszámolóik néha hosszasak és drámaiak.

A németek és a magyarok szemlélete erről az időszakról merőben különbözik egymástól. Mivel csak a munkaképes németeket hurcolták el,⁸ a magyarok a németek elmenetelét és az új „betelepültek” érkezését inkább tudják a kívülálló szemével nézni. Kétségtelenül az adatközlők ezt az időszakot tartják életük legnehezebb szakaszának. Ebben a korban jelennek meg az elbeszélésekben először az etnikai konfliktusok, ezeket a német deportálás, a románok betelepítése és az ezt követő tulajdonjogi harcok okozzák. Ez persze nem jelenti azt, hogy a II. világháború előtt a térségben nem voltak etnikai konfliktusok. Noha a románok betelepítését negatívan értékelik, a legtöbb adatközlő a hatóságokat hibáztatja a németek deportálásáért. Az egyszerű románokat nem hibáztatják.

8 Amikor deportálási élményeiket mesélik, az adatközlők nagyon hangsúlyozzák német identitásukat. Olyan mondatokat használnak, mint például: *„És csak azért, mert németek voltunk”* (5GN20). Az elbeszélések is elég részletesek, elmesélik, hogy hova vitték őket, milyen hosszú volt az út, milyenek voltak a körülmények a táborban, egyesek még arra a pillanatra is emlékeznek, amikor elhurcolták a családjuk tagjait. A körülbelül öt évnyi kényszermunka utáni hazatérésről mesélve szintén elbeszélnek a hazatérés pillanatát, hogy mi történt a családi házzal, mennyit kellett küzdeniük, hogy visszakapják jogos tulajdonukat stb.

A kommunista időszak

Tulajdonképpen a kommunista időszokról is kétfajta diskurzus van: a német és a magyar változat. Mindkét diskurzus ugyanazon szempontok szerint (személyi szabadság, gazdaság, stb.) értékeli ki a kort (gyakorlatilag mindkét csoport ugyanolyan fényben látja ezt a periódust), viszont a németek szemléletén ismét érződik a bánásági németek drámai történetének hatása. A „kommunizmus-narratíva” mellett (milyen volt az élet a kommunizmus idején és hogyan emlékeznek rá az emberek) elhangzanak narratívumok és értékelések a németek tömeges kivándorlását illetően is (akkoriban magyarok is emigráltak, de sokkal kisebb számban).⁹

A kommunizmus narratívákat is két vagy három csoportba lehet sorolni: a jobb idők úgy 1960-70 körüli időkig (adatközlőtől függően), majd a lassú dekadencia éveit és a legrosszabb, a Ceaușescu-kor utolsó éveit. A német emigrációt gyakorlatilag minden adatközlő megemlítette nemzetiségétől függetlenül. Noha a kivándorlás egy jelentős része 1989 után

9 Az emigráció gyökerei a II. világháború utáni időszakra nyúlnak vissza, amikor sok német, aki a német hadseregben szolgált, nem tért vissza Romániába a megtorlásoktól félve. A későbbi történések már a láncreakció kategóriájába sorolhatók: egyre több német vándorolt ki látva a jobb életszínvonalat és hallva a kinti jólétéről a látogatóba hazatérő emigránsoktól. Az emigráció a Ceaușescu-kor idején fokozódott. Amikor a Ceaușescu éra első éveiben Románia és a Német Föderatív Köztársaság diplomáciai kapcsolatokat alakított ki, megteremtődött a lehetőség egy nagyméretű család-egyesítési program létrehozásának. 1978-ban Helmut Schmidt és Nicolae Ceaușescu egyezsége kötött miszerint Románia évente 12.000-16.000 németet ad el Németországnak 5000 DM személyenkénti áron. Az adatközlők szempontjából az anyagi oldal is nagyon hangsúlyos, valószínűleg szenvedést okoz nekik az a tudat, hogy eladták őket, hiszen sokan más személyenkénti árat említenek, mint ami a valóság. Ezt az egyezséget később még öt évre meghosszabbították. A német emigráció legvadabb éveit az 1989-es forradalom előtti és utáni időszakban voltak (Haidu 2000). A kivándorolt németek száma forrástól függően változik. Antal Imre azt írja, hogy 120.000 német ment el 1988-ban, 95.671 1989-ben és 101.000 1990-ben, és megjegyzi, hogy az összes 1990 és 1992 között elment romániai kivándorló közül a németek részaránya aránytalanul nagy, 54,5% (Antal 1998: 51–52). Az Andrea Haidu által nyújtott adatok valamivel kisebb számokat mutatnak: 23.000 1989-ben és 100.000 1990-ben. Az 1990-es nagyarányú kivándorlás azzal magyarázható, hogy a németek féltek, hogy Németország hamarosan bezárja kapuit a romániai németek előtt. (Az alábbi adatok mind egész Romániára vonatkoznak, nem csak a Bánáságra). A kutatók azt állítják, hogy ez a tömeges kivándorlás nem magyarázható csupán gazdasági okokkal, különösen Ceaușescu asszimilációs politikái idején nem, inkább arról van szó, hogy a kisebbségek féltek, hogy a továbbiakban nem tudják majd fenntartani identitásukat (Haidu 2000).

következett be, az erről szóló narratívák beleszövik ebbe a témába a következő időszakot is, viszont a kivándorlás okai a kommunizmus idejére vezethetők vissza, ezért itt foglalkozunk vele. Természetesen a németek narratívái erről a témáról jóval élénkebbek, hiszen ők elköltözött rokonaikról beszélnek vagy személyes próbálkozásairól annak érdekében, hogy kijussanak Németországba, meg a kivándorlás utáni látogatásokról és arról, hogy milyen érzéssel látták azt, hogy kultúrájuk felszámolódik. Másrészt, sokan arról beszélnek, hogy miért maradtak szülőhazájukban. Egy magyar férfi, akinek voltak német felmenői is, és aki németként kivándorolt Németországba arról beszél, hogy mennyire az elidegenedés érzését élte át, amikor másodrangú állampolgárként kezelték¹⁰ (2HF36), egy másik sikertelen kivándorlási próbálkozásairól beszél (22GF50). Egy asszony elmesélte, hogy nem vándorolhatott ki Németországba, mert román férje a román katonaság tisztje volt (53GW37).

Ezeknek a narratíváknak a párjai azokat a változásokat írják le, amelyek a németek kiköltözése után történtek. Az itt maradt németek szolgáltatta narratívák szerint a németek kiköltözése után a Bánáság rendezetlenné, piszkossá és elmaradottá vált, ez a leírás magának a narratívának a jellegét is megváltoztatja, ahogyan az alábbi példák is mutatják: „Szomorú látni, hogy itt régebbi rend volt” (22GM50). „Olyan piszkosak a házak, mindennek vége... nincs már meg a régi Blumental [Máslak/Maşloc]” (37GW34). Ezeknek a narratíváknak rendszerint nincs elbeszélészerű váza, hanem inkább általános leírásokból és véleménynyilvánításból áll.

Magát a kommunizmust is nagyon negatívan értékelik. Bár az idősebb adatközlők az 1930-as évekre emlékeznek nosztalgikusan, a későbbi generációk a Ceaușescu-kor legsötétebb időszaka előtti kort tartják életük legjobb szakaszának. „1965-ig jó volt, aztán meghalt Gheorghiu-Dej. Mindennünk megvolt, mindenünk!” (43HF41). „A legjobb időszak a 70-es évek voltak. Mindenkinél megvolt mindene, a fizetés elég volt, volt áru az üzletekben”

10 Az etnikai kapcsolatok tematikájának egyik, rendszerint kevésbé hangsúlyozott részét azok a konfliktusok képezik, amelyek például Németországban az ott született és bevándorolt németek között merülnek fel, aminek csupán egy példája az itt említett másodrangú állampolgárként való kezelés. A környező országokból bevándorolt magyarok magyarországi fogadtatásának problémáiról olvashatunk röviden Hannonen 2001-ben közzétett tanulmányában (lásd még Mungiu-Pippidi 2000: 122–123), aki szintén foglalkozott a jelenséggel, és a Finnországgal kapcsolatos hasonló jellegű problémákról, amikről már elég sokat írtak.

(44SF50). „A 70-es években volt a legjobb. 1982-re már semmit sem lehetett kapni az üzletekben” (45HF56).

A kommunizmus utolsó éveit szinte kivétel nélkül mindenki nagyon negatívan értékeli: számos leírását találjuk a kiürült üzleteknek, a besúgóknak és a szabadságjogok megnyirbálásának. „Még a kenyeret is jegyre adták. A jégszekerünkben fújt a szél. És nem lehetett cukrot kapni” (43HF41). A következő példa még részletesebb leírást tartalmaz: „Minden este néhány óra műsort közvetített a televízió, ebből egy óra kizárólag politikai hírekből állt... Mindent csak részekben adtak. Esténként nem volt villany, amikor hazajöttünk a munkából. Nem volt se víz, se villany. Nem volt fűtés, nem volt étel az üzletben, ha kenyérhez vagy húshoz akartál jutni, sorba kellett állni vagy ismerősökön keresztül beszerezni. Egy száz kilós disznó két hónapi fizetésedbe került” (56HF53).

Implicit módon a kommunizmus évtizedeit egyrészt a két világháború közötti időszakokkal, másrészt az 1990-es évekkel hasonlítják össze. És annak ellenére, hogy az 1980-as éveket Romániában az interetnikai konfliktusok éveinek tartják, adatközlőink, úgy tűnik, erről mit sem tudnak. A nemzetiségi konfliktusok minden esetre nem mélyültek el, sőt egyes adatközlők azt állították, hogy mindenkinek nehéz volt az élete. A fentebb idézett magyar férfi azért egy kicsit másként látja a helyzetet: „Mindenkinek nehéz volt, viszont a magyaroknak nehezebb volt, mint a románoknak, mert a legtöbb magyar Erdélyben él, ahol más értékrendjük van, mint a románoknak.” Ez után a férfi azt állította, hogy a magyarok és a németek nagyra értékelték a szorgalmat és a rendet, míg a románok értékrendjében ez nem volt olyan hangsúlyosan benne, mert az ő szemléletüket évszázadokig a balkán és török világ befolyásolta. Végkövetkeztetésként pedig azt vonta le, hogy valószínűleg a románok nem élhették volna túl a zsarnokság éveit ha az évszázadok során nem fejlesztették volna ki azt a képességüket, hogy alkalmazkodjanak a nehéz helyzetekhez (56HF53).

Az 1989-es forradalomtól (?) napjainkig

Erre a korra is kétfajta narratíva jellemző. Először is, továbbra is hangsúlyozzák a németek tömeges kivándorlását, és azt állítják, hogy a német kultúra pusztulása felgyorsult. A magyarok kivándorlásával is többet foglalkoznak, ami nagyrészt a fiatalokat, a tanult réteget és az idénymunkásokat érinti, de itt is sokkal kisebb méretei vannak, mint a bánági németek

„végét járó” drámájának.¹¹ Ezt a kort rendszerint a kommunizmus időszakához hasonlítják, és a német kivándorlás kivételével ugyanúgy vélekednek róla a németek és a magyarok. Az értékelések arról szólnak, hogy „most már van mit vásárolni, de nincs mivel” (ez tipikus mondat), keserűség tapasztalható a személyi szabadságokkal kapcsolatban és megnövekedett személyes problémák az újonnan beköszöntő individualizmus miatt.

Noha a külvilág számára az 1989-es események drámaiaknak hatottak, az adatközlők narratíváiban ritkán tükröződnek világosan, pedig Temeschwar – a változásokat előidéző események egyik gócpontja – gyakorlatilag a szomszédban van. Az adatközlők a nehézségekről, az etnikai változásokról és esetenként a politikai változásokról mondanak véleményt. Néhány adatközlő az eseményeket „forradalom” helyett inkább „államcsínynek” minősítette. Általános a politika és politikusok iránti bizalmatlanság.

A kezdeti eufória utáni csalódásban sokan panaszkodnak, hogy Románia a jómódúak és a napjaikat tengetők országára oszlott. Egyes adatközlők nosztalgiával gondolnak a múltra, míg mások elítélik ezt a magatartást. Egy értelmiségi magyar ember (56HF53) részletesen kielemezte ezt a döbbenetet a velünk való beszélgetésben, kifejezésre juttatva, hogy megérti ezeket az érzéseket, de nem ért egyet velük. Végül pedig azt állította, hogy egy egész generációnak kell kicserélődni ahhoz, hogy a „megkönnyített” kommunista rendszer egyes vonatkozásai iránti nosztalgiát elhaljon.

11 1940-ben a Bánság romániai részében még mindig 310.000 német élt. 1989-ben a Bánságban maradt németek számát 90.000-re tették, 1991-ben 30.000-re (Gräf 2000: 28–29). Helmfried Hockl becslése szerint 1998-ban még mindig 30.000–33.000 német élt a Bánságban (Hockl 2000). A további népességszökkenést már nem a kivándorlás, hanem az asszimiláció és az idősebb generáció elhalála fogja meghatározni. Mindenesetre az általunk meglátogatott falvakra vonatkozó adatok megdöbbentőek: *Aljosch* (Temesillésd/Aljos) hagyományosan román többségű falu így a németek száma itt csak az 1910-es 17% csökkent 2%-ra 1990-re (Zollner 1997a). *Blumental* német falu volt, a népesség 92%-a volt német 1910-ben és 94%-a 1930-ban. 1977-ben a falu lakosságának két harmada még mindig német származású volt. Az 1992-es népszámlálási adatok szerint ekkor már a németek a lakosságnak csak 4%-át tették ki (Zollner 1997b). *Fibischben* (Temesfüves/Fibiş) a részarány az 1910-es 23%-ról 14%-ra esett vissza 1992-ben az akkor 1630 lelkes faluban (Zollner 1997c). *Königshofban* a lakosság 92,5%-a német volt 1910-ben, 1992-re a 487 lelkes faluban már csak 14 német élt (Zollner 1997d). *Neudorf*-ból, egy szinte teljesen német faluból (1820-ban még a lakosság 97,5%-a német) 1993-ra egy 4%-os német lakosságú falu lett.

A jövő

Bár ez nem tekinthető történelmi időszaknak, sokszor megjelenik az adatközlőkkel való beszélgetés során. A magyarok, akiknek egy része Románia más vidékeiről származik, és akik nem éltek át olyan drámai csökkenést a Bánságban, mint a németek, általában bizakodók „etnikai jövőjüket” illetően a térségben. Egy előző tanulmány eredményei szerint tulajdonképpen a romániai magyarok sokkal pozitívabban látják a jövőt, mint a magyarországiak (Gereben 1999: 118).

Ezzel ellentétben a németek szinte egyöntetűen borúlátók. Íme egy néhány tipikus megfogalmazás és értékelés részükről: *„mindennek vége”, „itt a német kultúra már meghalt/haldoklik/hamarosan eltűnik”*. Csak néhány disszidens lát reményt a német kultúra fennmaradására: ez vagy az által történik meg, hogy román gyermekek fognak megtanulni németül, vagy a németországi emigráció körülményei között. Ha a kultúrát statikus entitásként szemléljük, a borúlátóknak mindenképpen igazuk van, hogy „azok a régi szép napok” soha nem térnek vissza már, a Kirchwein soha nem fogja újra vonzani a péntek esti diszkó helyett a vegyes házasságokból származó gyermekeket, és természetesen a Bánság soha nem lesz már az a német Bánság, ami az idősebb adatközlők gyermekkorában volt. Viszont ha a kultúrát állandó mozgásban levő entitásnak tételezzük, a probléma nem ennyire egyszerű. Ez a kérdés sok más kisebbségi népcsoportot is érint, például az észak-norvégiai kvenekeket, akikkel Marjut Anttonen (1999) foglalkozik.

A különböző etnikai csoportok szemléletei: etnocentrizmus, tolerancia és paradoxonok

Láttuk tehát, hogy a Bánságban a németek és magyarok számára egyaránt nagyon fontos a történelem. Különböző korokat értékelnek ki az egyes etnikai csoportok személyes és kollektív történelmi szemléletük alapján. A térség interetnikai kapcsolatairól is értékítéletet kapunk az egyes korokra nézve. A változásokat alapjában két szempont szerint értékelik: politikai és etnikai szempontból. A politikai változásokat úgy festik le, mint ismeretlen forrásból előtörő jelenségeket, az adatközlők pedig ezzel

szemben tehetetlen egyénekként jelennek meg, akik más gonoszságai miatt szenvednek. A térség történelmét ismerve, érthetőek ezek a borúlátó szemléletmódok.

De a németekre és magyarokra nem csak a politikai változásokat erőltették rá (forradalmak, háborúk, politikai rendszerek változása), hanem az etnikaiakat is. A kommunizmus Románia lakosait szülőföldjüktől távoli helyre küldte dolgozni, főleg az iparosodás korában, és így töltötte meg például a többségi magyar városokat román lakossággal. Ugyanígy, a kivándorló németek házai nem maradtak üresen, hanem az újonnan betelepültek foglalták el azokat. És noha az újonnan betelepültek között is voltak kisebbségiek (lásd például a nem bánsági születésű magyar adatközlőket), de természetesen ezek nagy része a román többségiek közül származott. A következőkben kiemlem, hogy hogyan látták adatközlőink ezeket a változásokat, és hogyan érzékelték a többi népcsoportot és az interetnikus kapcsolatokat. A tanulmányomból hiányzik a románok nézőpontja. Ne feledjük, hogy a kommunista népesépgolitikának nem csak a németek és magyarok estek áldozatul, hanem a románok is, akiket szándékosan küldtek el szülőföldjükről, és akik éppen ezért nem érzik magukat otthon új otthonukban. Az otthontalanság érzete és az általa okozott konfliktusok valószínűleg idővel el fognak csitulni, ahogy ezek az emberek beilleszkednek új környezetükbe. Viszont figyelembe kell venni azt, hogy a beilleszkedés folyamatában szükséges a Másik megértése és tolerálása mindkét részről.

Mielőtt elkezdeném a leírásokat, felhívnam a figyelmet néhány dologra. Először is megjegyzendő, hogy az alábbi leírások általánosítások, és ehhez képest az egyes adatközlők szemlélete különbözhet egymástól. Másodsor, csakis az adatközlők leírásait, előítéleteit és sztereotípiáit mutatom be. Tulajdonképpen az az etnocentrikus és fehér-fekete világnézet-ről tanúskodó szemlélet, ami ezekből a sztereotípiákból kristályosodik ki számomra valóságosnak tűnik. Harmadsor, ez a fejezet egyoldalú, mivel nem tudtunk egy hasonló jellegű felmérést végezni terepmunkánk során a bánsági románok körében is, hogy az ők németekről és magyarokról alkotott sztereotípiáikat, előítéleteiket és véleményüket is meghallgassuk. Az éremnek mindenképpen két oldala van, itt azonban sajnálatos módon csak egyiket mutatjuk be. Negyedszer, azt is figyelembe kell venni, hogy az etnikai jellegű értékelések és sztereotípiák általános jelenségek és a románokra és cigányokra aggatott jellemzők nagyban hasonlítanak azokhoz, amikkel általában az „idegen”-t nevezzük meg. Paradox módon

esetenként a bánási németek és magyarok hangsúlyozzák, hogy mennyire toleránsak és mennyire értékelik a multikulturalizmust, de közben a más nemzetek iránt eléggé ellenséges magatartást tanúsítanak.

Továbbá a saját etnikai csoport és sajátosságainak túlértékelése nem korlátozódik csak a bánási németekre és magyarokra. Az sem tisztázott, hogy az ilyen értékítéletek tapasztalatból születnek-e vagy a személy intoleranciája vagy előítéletei okozzák őket. Az újonnan betelepítettektől való félelem egyik fő oka a Ceaușescu-kor vezetői által végzett rombolásban keresendő (Barna–Lönnqvist 2000: 131). Persze ez a fajta címkézés nem befolyásolja túlságosan a mindennapi életet, hiszen olyanok is gyakorolják, akiknek férjük/feleségük más nemzet tagja, vagy akik tisztelik román barátaikat, szomszédaikat és munkatársaikat. Végül, de nem utolsó sorban megjegyzendő, hogy más csoportokkal szemben is működhetnek hasonló negatív attitűdök például a fiatalokkal szemben az öregek, a politikusokkal szemben a szavazók stb.

Általában a németek és magyarok kapcsolata problémamentesnek látszik, legalábbis senki sem említett semmiféle problémát. Elmarasztaló megjegyzések vannak, de ezeket inkább személyes viták váltják ki, és nem az etnikum többségének véleményét fejezik ki (például az egyik német adatközlő azon állítása, hogy a falujabeli magyarok „terroristák” [!], mert nem fizetik az egyházadót). A kisebb etnikai csoportok értékelésére alig kerül sor. Nem találunk semmiféle megjegyzést a szerbekről, bulgárokról, szlovákokról stb., a horvátokról csak egyetlen állítás, miszerint „agresszívek” (2HF36). Ennek oka az, hogy ezek a csoportok túl kicsik ahhoz, hogy a bánásiak felfigyeljenek rájuk. Egyetlen kivétel ez alól egy olyan falu, ahol sok Kelet-Romániából érkezett rutén telepedett le. Az egyik falubeli asszony az Olténiából és Moldvából érkező románokra használatos kifejezésekkel festette le őket: lusták, tolvajok, hangoskodók, és általában „közömbösek” (!) (34HN22). A vízvázstó rendszerint a németek/magyarok (= mi-csoport) és a románok/cigányok (=ők-csoport) között húzódik. Világosan megkülönböztetik „a mi románjaink”-at (cigányjainkat) „a Moldvából, Olténiából és Havasalföldről idetelepedettek”-től.

Ezt a leírást más szempontból is lehet szemlélni: a más népcsoportok leírására használt jellemzőket úgy is lehet tekinteni, hogy ezek olyan jegyek, amelyek megkülönböztetik ezeknek a csoportoknak a tagjait a németektől és románoktól. Azaz ha a románokat és a cigányokat tisztességtelennek vagy lustának tekintjük, ez azt jelenti, hogy „mi”, németek

és magyarok tiszteletre méltók és szorgalmasak vagyunk – akár igaz ez, akár nem.

A történelem során románok és magyarok között számos konfliktus adódott (a románok és németek között már jóval kevesebb), ami a negatív jellegű sztereotípiák hatalmas áradatát indította el mindkét részről. A magyarok nyugatibb szellemiségűnek tartják magukat, és gyakran tekintik (a történelmi) Magyarország keleti és déli határait a nyugati, sőt az európai civilizáció határainak. Természetesen ez a fajta gondolkodás jó táptalaja a pejoratív jellegű etnikai címkézésnek – mindkét részről. Egy 1997-es tanulmány szerint a magyarok általában politizálóknak, hazafiasnak és fontoskodónak tartották a románokat – ez a vélekedés kölcsönös volt. A más nemzetűeknek kiosztott jellemzők közül a legkevésbé használatosak a népszerű, jókedvű, jóindulatú, barátságos és művelt. Viszont mindkét nemzet magáénak vallotta azt, hogy ő jókedvű, barátságos, hazafias és művelt (Hunyady 1997). Biró és Gagyai (1999: 266) tanulmánya szerint a Székelyföldön élő románok rendszeretőknek, szervezetteknek, társadalmilag összetartóknak és tartózkodóknak írták le a magyarokat, pontosan úgy, ahogyan a magyarok szeretik látni magukat. Lőrincz József (1999: 72) megjegyezte, hogy a magyarok rendszerint úgy látják magukat, mint akik tisztaságban és rendszeretben a németek után következnek.

Ami a feltételezett, idealizált múltat illeti, egyik adatközlőnk például a jelent az 1930-as évekhez hasonlítva úgy festette le, hogy „mostanában” semmit sem lehet a házon kívül hagyni, mert ellopják (41HN17). Egy idős német asszony (akinek férje román volt!) azt állította, hogy „*a német az német, a román az román*”, noha „a régi románok” jó emberek voltak (52GN29). Alina Mungiu-Pippidi román kutató (Mungiu-Pippidi 2000: 125–126) azt állítja cikkében, hogy Erdélyben mind a magyarok, mind a románok negatívan viszonyulnak a Románia más részeiből idetelepedett bevándorlókhoz. Cikkében érdekes pozitív meglátások is szerepelnek, például adva olyan esetekre, amikor Erdély különböző népcsoportjai tiszteletet és toleranciát tanúsítanak egymás iránt.

Egy magyar férfi, aki a Székelyföldről származott, és aki szintén román nőt vett feleségül, igazi bánási érzelművé vált miközben megőrizte székely identitását is: ő a székelyeket tiszteletre méltóknak, szorgalmasoknak, tisztáknak és céltudatosoknak írta le, miközben a románok megbízhatatlanok: „száz román közül egy ha megtartja a szavát”. 1973 óta a Bánásban él, így emlékszik arra, amikor a németek elköltöztek és helyükbe „román

parasztok jöttek, akik felszedték a parkettet és az egész házból istállót csináltak” (55HF49).¹²

Létezik egy csoport, akik még a románoknál is alantasabbak a németek és magyarok szemében: a cigányok, akikről nagyon negatív kép alakult ki. Általában piszkosaknak, erkölcsteleneknek, szegényeknek és tisztességteleneknek tartják őket (korábbi tanulmányokhoz lásd Oláh 1996, Túros 1996). Egy székely faluban a falusiak gyanakvásukat fejezték ki az iránt, hogy a gazdag cigányok vajon honnan szereztek vagyonukat (Túros 1996: 170). Ez a fajta gondolkodás a Bánságtól sem idegen. Az adatközlők jó néhány alkalommal tekintették a cigányokat az új elitnek vagy „milliomosok”-nak. Ami a régióban régóta lakó cigányokat illeti, a tolerancia és multikulturalizmus iránti tisztelet, az idealizált bánsági jellemzők esetükben paradoxonokká torzulnak. Mivel szegények és munkanélküliek, a cigányokat nem szereti senki, mert „lusták” és „nem érdekli őket a munka”, és ha gazdagok és munkahelyük is van, rendszerint gyanakvással nézik őket, hogy vajon hol szereztek javaikat.

Még az ideális bánsági jellemző, a többnyelvűség hagyományos aspektusa is negatív jelleget ölt, ha a cigányokról van szó. Miközben a múltban élt németeket és magyarokat tisztelet övezi nyelvtudásukért, és a románokat implicit kritika éri azért, hogy semmilyen idegen nyelvet nem beszélnek, a cigányokat senki se dicséri azért, hogy többnyelvűek. Saját hagyományaikhoz való ragaszkodásukért és saját életmódjuk fenntartásáért sem tiszteli őket senki – noha ezek önmagában pozitív értékeknek bizonyultak az egyes etnikumok szemében.

A cigányok származását és életmódjukat valamiféle titokzatosság övezi. Jó példa erre egy nyugalmazott német asszony leírása két lippai, illetve radnai (Máriaradna/Radna) cigánycsoportról. A radnai oldalon levő állandó cigány települést (tulajdonképpen utcát) úgy írta le, mint akik „más nemzet fiait, mint a lippaiak”, itt „szorgalmas, jó emberek” élnek, akik a Római Birodalom néger rabszolgáinak románajkú leszármazottai. Viszont

12 Ezen állítások egy része nagyon hasonlít a nyugat európai bevándorlói és kisebbségi etnocentrikus közléseire. Sok történet van bevándorlókról, menekültekről és kisebbségekről, akik valószínűleg nem tudtak beilleszkedni a városi élet körülményeibe. Szájhagyomány-gyűjteményében Lea Virtanen (1991: 366–367) három városi legendát közöl példaképpen: finn bevándorlók Svédországban, akik lakrészüket konyhájában szaunát rendeztek be, vietnámi menekültek, akik lakrészüket egyik helyiségében rizsültetvényt létesítettek, és egy finnországi tömbház, amely azért dőlt össze, mert két egymás mellett lakó cigánycsalád kidöntötte a lakrészeik között húzódó falat. Ezeknek az elbeszéléseknek az igazságértéke kétséges.

a lippai cigányok szerinte Indiából származnak és cigányul beszélnek, de írni-olvasni nem tudnak, mégse járnak iskolába (53GN37).

Hangsúlyoznunk kell, hogy az értékelésekben világosan különbséget tesznek a Bánság „őshonos” népessége (azaz az adatközlők gyermekkorában is itt élő népesség és annak leszármazottai; egy ilyen változatos népességű térségben, mint amilyen a Bánság, ahol etnikai konfliktusok és komoly nemzetiségi arányváltozások voltak, elég furcsa lenne „őshonos” lakosságról beszélni) és a II. világháború utáni „betelepedettek” között. Számos adatközlő fejezte ki azt, hogy büszke „a mi románjainkra, akik mások, mint a betelepültek”. A bánsági románokat etnocentrikus szempontok szerint civilizáltaknak tartják, akik műveltséget és értékrendet tanultak a németektől és magyaroktól. Más kutatás során, Zatykó Vivien hasonló jelenséget figyelt meg a bánsági bulgárok esetében: egyik adatközlője azt mondta, hogy a bánsági bulgárok „magasabb kulturális szinten vannak” mint a bulgáriai bulgárok, mert évszázadok óta Közép-Európában élnek (Zatykó 1995: 199). Ugyanakkor azt is kimutatták, hogy például a kisebbségi magyarok általában pozitívabb véleménnyel vannak magukról, mint a magyarországi magyar többség, és pozitív énképüket a többségekkel való összehasonlításból nyerik (Gereben 1999: 96).

Viszont azt is érdekes megfigyelni, hogy milyen különbségekről nem beszélnek a sztereotíp értékelések. Míg a leggyakoribb címkék a „piszkos”, „rendetlen” és „civilizálatlan”, addig egyetlen negatív kommentár se hangzik el az újonnan betelepültek vallásával és/vagy nyelvvel kapcsolatban, hogy az például rosszabb vagy csúnyább lenne. Ugyanakkor a sztereotípiák egész gyűjteményével csoportokat jellemeznek: szinte kivétel nélkül, egyetlen negatív jellemvonással se jellemeznek csupán egyéneket, se a románok, se a cigányok esetében. Mi több, az emberek – úgy tűnik – képesek eltekinteni a barátok, szomszédok, munkatársak stb. esetében annak a csoportnak a negatív jellemzőitől, amelybe ezek beletartoznak. Amikor a németeket és magyarokat megkérdezték, hogy volt-e bármilyen üldözésben részük a nemzetiségük miatt (a kormánypolitikákon kívül) az ezzel kapcsolatos emlékek csupán néhány személyi szintű vitára korlátozódtak, és ezek is igen gyakran a többség egy-egy kevésbé toleráns egynyelvű tagjára szorítkoztak, aki becsmérlően megkommentálta a kisebbségi nyelv használatát, mint ami számára felfoghatatlan, ahogyan azt Laihonen cikke is bemutatta. És szintén minden csoportokat érintő sztereotípia ellenére, az adatközlők szinte kivétel nélkül azt állították, eléggé paradox módon, hogy a vallás szintjén nem látják problematikusnak az egyes nemzetek közötti kapcsolatot.

Az sem ritka, hogy egy adatközlő a különböző etnikai csoportokat, például egy magyar a magyarokat és németeket pozitívan értékeli, míg a román „betelepedetteket” és a cigányokat negatívan, piszkosoknak és tisztességteleneknek írja le őket, majd ennek ellenére, néhány perccel később úgy nyilatkozik, hogy a környéken nincsenek etnikai problémák, mindenkivel jó viszonyban van, és hát igen, minden nemzet tagjai között vannak jó és rossz emberek. A konkrét vitákat nagyon ritkán említik. Egy korábbi tanulmány eredményeképpen azt fogalmaztuk meg, hogy ilyen esetekben még az egyes, jónak tartott emberek saját hibáját is úgy tekintik, mint a csoportjellemzőkből eredő hibát, amitől az illető nem tud „szabadulni” (Bíró–Bodó 1999: 223–224).

Egy Gereben Ferenc (1999: 103) idézte adatközlő osztja a mi adatközlőink nagy részének véleményét: a politikusokat leszámítva a románokról csak jó véleménnyel volt. Ez a szemléletmód, amely különbséget tesz a rossz politikusok és az ártatlan közemberek ([különböző nemzetiségű] ártatlan társak a szenvedésben) között, máshol is fellelhető. Például Szűts Pálnak, Magyarország bukaresti nagykövetének a Ceausescu-kor utolsó éveiben írt naplója a komoly politikai nehézségek és a kisebbségekkel szemben gyakorolt egyre növekvő diszkriminációs politikájának narratívája, ennek ellenére a napló egy másik fő vonulata arról beszél, hogy a közemberek szintjén szinte zavartalan volt a kapcsolat (Szűts 1999).

Azt is mondhatnánk, hogy létezik különálló bánásági identitás: egy Bánáság, amely mindenkié, nemzeti hovatartozástól függetlenül, és amelynek mindenki része lehet, aki a régió értékeit magáénak vallja. Úgy tűnik, az adatközlők ezeket a bánásági értékeket a Másokat meghatározó ellenértékek alapján határozzák meg. Az adatközlők többsége – úgy tűnik –, nagyon ragaszkodik ahhoz a térséghez, ahol él – ezt a fejleményt Hódi Sándor kutatásai is bizonyították, miszerint a térség kisebbségi csoportjai inkább a térséghez ragaszkodnak semmint a teljes országhoz, és így különböztetik meg magukat a többségiektől (Hódi 1999: 19–21; lásd még Mungiu-Pippidi 2000: 121). Székelyföldi magyar tanulmányok (lásd pl. Bíró–Bodó 1999, Gagyi 1996) arról beszélnek, hogy egy bizonyos tanulási folyamat megy végbe, ami alatt az újonnan betelepültek megpróbálnak beilleszkedni a helyi közösségbe, és magukévá tenni annak értékeit. Ugyanakkor a Bánáságra gyakran úgy is tekintenek, mint egy „a gonosz világtól félreeshő hely”-re: például sok adatközlő említi a románok és magyarok közötti konfliktusokat Erdélyben, úgy tűnik büszkének arra, hogy a Bánáság mentes az ilyen „butaságoktól”.

Megszakadt láncolatok?

A megszakadt láncolat ősi metafora, amit sok kultúra ismer és ért. Érdekes, hogy ezt a hasonlatot két adatközlőnk fogalmazta meg kétszer, két külön interjúban. Az egyik egy német férfi volt, a másik egy magyar. A harmadik hasonlatot e cikk írója állította fel. Mindhárom hasonlat egy-egy elemi dolgot közöl arról, hogy a bánásági németek és magyarok milyenek látják az életüket, múltjukat és etnikai kapcsolataikat a Bánáságban. A három láncolatot a statikus népeség, az értékek és az idő láncolatának neveztem el.

Az első hasonlat egy német származású, nyugalmazott, a közigazgatásban dolgozó köztisztviselőtől származik (47GF35). Elmesélte találkozását az 1980-as években egy szekuritátés (állambiztonsági szolgálat) tisztviselővel. A szekuritátés tisztviselő adatgyűjtő körúton volt, így tért be a német köztisztviselőhöz is, és hosszú beszélgetés kezdődött arról, hogy melyek az okai a német kivándorlásnak. Amikor a tömeges kivándorlás okairól kérdezték, adatközlőnk az egész emigrációt egy láncolathoz hasonlította, elmagyarázva a tisztviselőnek, hogy eddig a romániai német kisebbség olyan volt, mint egy töretlen láncolat. A kivándorlás megkezdődésével a láncolat egyes elemei felbomlottak, és így a láncolatot nem lehet már visszaállítani a maga épségében. Ezért a kivándorlás jelenségét már nem lehet megállítani. Adatközlőnk számára ez a hasonlat jól megfontolt és fontos gondolat lehetett, ugyanis mind az 1999-es, mind a 2000-es interjú alkalmával elmondta, és úgy tűnt, hogy az egész narratívája jól strukturált. Ezt a láncolatot a bánáság német történelme megszakadt láncolatának neveztem el, amely valamikor virágzott ugyan, de ma már utolsó éveit éli, és hamarosan már csak a történelemkönyvekben olvashatunk róla, ahogyan az adatközlők közül is sokan megfogalmazták. Noha a németek tömeges kivándorlása nem az első ilyen jelenség a Bánáság történetében, ez a kivándorlás korszerűsége és személyes jellege miatt különösen fontossá vált a németek számára. A magyarok jövőképe, úgy tűnik, nem ennyire borúlátó, aminek fő oka az, hogy az ő számuk nem csökkent ilyen nagy mértékben és mind a deportálás, mind a tömeges emigráció jelensége elkerülte őket. De mivel a németekhez közelebb érzik magukat, mint a románokhoz, a magyarok is fájlalják a dolgok ilyen kimenetelét, annál is inkább, hogy a láncolat megszakadása minden nap a szemük láttára zajlik.

A második megszakadt láncolat hasonlatot egy székely származású magyar adatközlő fogalmazta meg (55HF49). Az interjú során többször is

hangsúlyozta székely identitását és jellemvonásait: megbízhatóság, szavatartás, tisztaság, munkaszeretet, ő ugyanis szintén nem tősgyökeres bánági, hanem „betelepedett”. Az interjú végén ezeket az ideális jellemvonásokat egy láncolathoz hasonlította: meg kell bízni az emberekben, és ha valaki hazudik, megszakad a láncolat. Ezúttal a hasonlat az értékek megszakadt láncolatára vonatkozik, azoknak az értékeknek a láncolatára, amelyek valamikor (véltetőleg) az értékpiramis csúcsát alkották a Bánságban. Mihelyt az értékláncolat egy eleme megsérül, a régebbi idealizált Bánság örökre elvesz – és az interjúk alapján elmondható, hogy szinte mindenki úgy látja, hogy a (vélt) valamikori értékeket, a tisztaságot, a rendszeret és a közösséget felváltotta a (vélt) piszok, megbízhatatlanság, rendtelenség és gyökértelenség. Itt két tényezővel kell számolnunk. Először is én nem hiszem, hogy ez az idealizált Bánság valaha is létezett volna, és inkább azt állítanám, hogy az öregek körében jelen levő általános nosztalgia valamennyire eltorzítja az interjúk valóságtartalmát is. Másodsor, úgy gondolom, hogy az általuk leírt változás okait kutatni kell. Véleményem szerint az okok a térség kegyetlen politikai történelmében keresendők, különösen a II. világháború utáni eseményekben. Viszont ez a kegyetlen sors a Bánság minden lakóját érintette, nem csak a kisebbségeket.

A harmadik hasonlatot én állítottam fel, inkább a sorok között olvasva, semmint az adatközlők közlései alapján. Véleményem szerint a német adatközlők többségének az az érzése, hogy az idő valamiféle láncolata szakadt meg. Régebb az emberek vissza tudták vezetni őseik történetét a bánági mitologizált letelepedésre. Tudták pontosan, hol éltek őseik. Ideális esetben a német környezetet biztosító Bánságban nőttek volna fel, nyugalmazottaként látták volna szülőfaluiukban felnőni unokáikat, és életükben egy általános kontinuitást. Mára mindebből már csak a földrajzi környezet maradt meg virtuálisan, az emberek ugyanis már rég kivándoroltak vagy lassan halnak ki, a még megmaradtak mártirokból állnak, akik tudatosan választották a szülőföldön maradást (lásd Lönnqvist 2000). Otthon, a szomszédságból egyre többnek van az övéktől különböző múltja és jövője. Akárcsak az első két láncolat, e harmadik is vonatkozik a magyarokra is, csak a fentebb említett okokból kifolyólag kisebb mértékben. A múlt iránti nosztalgia egy ideális világgá szépítette a múltat, ami most már ebben az ideális formában fog fennmaradni az emberek emlékezetében, míg onnan is lassan ki nem törődik. Idősebb adatközlőink közül sokan gondolkodnak így.

A jövő bizonytalan, és ami bizonytalan, azt az idősebb adatközlők elutasítják. A fiatalabb generációk, akik már nem kötődnek olyan szorosan

a nosztalgikus szépségű múlthoz, már nem. Valószínűleg ők már más jellemzők mentén lesznek bánágiak, mint szüleik és egyéb felmenőik. Hogy meylek lesznek ezek a jellemzők, az hálás kutatási téma lesz majd kollégáink eljövendő generációi számára.

Utószó: zűrzavar és félelem a Bánságban?

A cikkem befejezésére készülve egy nagyon érdekes tanulmányra bukantam, amelynek az enyémmel megegyező eredményei voltak. A Pekka Nevalainen tollából származó cikk: *„Viskoi kuin Luoja kerjäläistä”* (1999) történelmi szempontból tanulmányozza a két világháború között Oroszországból Finnországba jött menekülteket. A menekültek között voltak oroszok és finn-ugorok is (karjalaiak és inkerik), valamint más nemzetiségű, kisebb létszámú csoportok (ukrajnaiak, zsidók, tatárok stb.). Természetesen a két cikk kontextusa különbözik. Nevalainen kutatása idején Finnország kétnyelvű, de mégis nagyrészt monokulturális új nemzetállam volt, amely hirtelen nagyszámú menekültet kellett befogadjon. Tulajdonképpen Nevalainen azt tanulmányozta, hogy a finn többségiek hogyan viszonyultak az újonnan jöttekhez. Az én kutatásom idején a Bánság romániai része a monokulturális régió státus felé haladt az addigi multikulturális múlt után, főleg a német kivándorlás következtében. Én azt vizsgáltam, hogy milyen szemléletmódot alakított ki a régi többség és kisebbség a változás folyamatával kapcsolatban.

De a két kutatás eredményei között mégiscsak párhuzamot lehet vonni. Az egyik közös vonás az idegentől való félelem. A két világháború között Finnországban az oroszországi menekültekkel nem mindig bántak jól, különösen, ha orosz nemzetiségűek voltak. Ezeket az előítéleteket a finn állam maga is többé-kevésbé támogatta, arra kényszerítve az oroszokat, hogy titokban tartsák identitásukat (pl. megváltoztassák a nevüket) vagy a megélhetés sajátos formáit válasszák (pl. művészek). Az irántuk tanúsított általános magatartás a finneknek az 1990-es bevándorlókhoz és menekültekhez való viszonyulásához hasonlítható, vonja le Nevalainen a következtetést. Ma a nagy különbség már az, hogy a hivatalos intoleranciát hivatalos toleranciapolitikák váltották fel. Ennek ellenére a népesség egy része még mindig fél az „idegenek”-től és rémisztő történetek keringenek állítólagos magatartásokról. Persze, van a lakosságnak egy olyan része is,

akárcsak a múltban is, akik toleránsak és nyitottak az új hatásokkal szemben (Nevalainen 1999: 301–306).

Valószínűleg ez a Bánság romániai részében is így van. A különbség csupán az, hogy a „betelepedettek” ugyanannak az országnak egy másik részéből jönnek, az „őshonos” bánságiak nyelvét beszélik (noha nem mindig ez az anyanyelvük) és ugyanahhoz a néphez tartoznak, amely a Bánságban a többséget alkotja. De itt is akadnak akik címkézik őket és sztereotíp magatartást gyakorolnak velük szemben, és olyanok is akik toleránsak és természetesen alkalmazkodnak a változó helyzetekhez.

A változó helyzetekben uralkodó zűrzavar és az ezektől a helyzetektől való félelem, úgy látszik, az emberi lények igen belsőleges jellemzői közé tartozik. És amikor a zűrzavart átélők még fenyegetve is érzik magukat, akkor ezek a jellemzők hirtelen felerősödnek, ahogyan ez a Bánságban is történt.

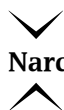
Szakirodalom

- ANTAL Imre
1998 *Idegenben: jegyzetek a svédországi magyar szórványról*. Pallas Akadémia, Csíkszereda
- ANTTONEN, Marjut
1999 *Etnopolitiikkaa Ruijassa: suomalaislähtöisen väestön identiteettien politisoituminen 1990-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- BARNA Gábor – LÖNQVIST, Bo
2000 The Lost Future – die expatriierte Kultur. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 96.
- BIRÓ A. Zoltán – BODÓ Juliánna
1999 Exclusion and Incorporation Techniques in Interethnic Relationships. In: BIRÓ A. Zoltán – LŐRINCZ D. József (eds.): *Szeklerland in Transitioni: Essays in Cultural Anthropology*. WAC – Center for Regional and Anthropological Research, Csíkszereda
- BIRÓ A. Zoltán – GAGYI József
1999 Romanian–Hungarian Interethnic Relationships in Csíkszereda. In: BIRÓ A. Zoltán – LŐRINCZ D. József. (eds.): *A Case Study. Szeklerland in Transitioni: Essays in Cultural Anthropology*. WAC – Center for Regional and Anthropological Research, Csíkszereda

- BRASS, Paul R.
1980 *Ethnic Groups and Nationalities: The Formation, Persistence and Transformation of Ethnic Identities*. SUGAR, Peter F. (eds.): *Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*. ABC-Clio, Santa Barbara
- CHAPMAN, Malcolm – MCDONALD, Maryon – TONKIN, Elisabeth
1989 Introduction – History and Social Anthropology. In: TONKIN, Elisabeth – MCDONALD, Maryon – CHAPMAN, Malcolm (eds.): *History and Ethnicity*. Routledge, London
- COLLARD, Anna
1989 Investigating 'Social Memory' in a Greek Context. In: TONKIN, Elisabeth – MCDONALD, Maryon – CHAPMAN, Malcolm (eds.): *History and Ethnicity*. Routledge, London
- GAGYI József
1996 Jonika. In: GAGYI József (szerk.): *Egy más mellett élés: a magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda
- GEREBEN Ferenc
1999 *Identitás, kultúra, kisebbség: felmérés a közép-európai magyar kisebbség körében*. Osiris Könyvkiadó, Budapest
- GRAF, Rudolf
2000 Germanii din Banat sau istoria întregă emigrării: cercul care s-a închis. In: VULTUR, Smaranda (szerk.): *Germanii din Banat*. Paideia, Bukarest
- HAJDU Andrea
2000 A romániai németek kivándorlása az 1970/1980-as években. *Kisebbségkutatás* 9. <http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/48.htm>, Oct 6, 2000
- HANNONEN, Pasi
2001 Coca-Colaa ja kommunismia: Jugoslavia ja Unkariunkarilaisopiskelijoiden sosiaalisessa muistissa. *Elöre* 1. http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_01/phan101.html, Febr 14, 2000.
- HOCKL, Helmfried
2000 Ein Mosaik zerbröckelt: Plädoyer für die multikulturelle Landschaft des Banats. <http://www.banat.de/geschichte/mosaik.htm>, Oct 5, 2000.
- HÓDI Sándor
1999 Regional Research: Report on a Comparative Investigation. In: CHOLNOKY Győző (ed.): *Minorities Research: A Collection of Articles by Hungarian Scholars*. Lucidus Könyvkiadó, Budapest

- HUNYADI György
1997 A nemzeti identitás és sztereotípiák görbe tükre. *Új Pedagógiai Szemle* 10. <http://www.oki.hu/upsz/1997-10-ta-Hunyady-Nemzeti-ck.html>, Jan 13, 2000.
- KOCSIS Károly
1999 Findings about the Demographic-Ethnic Geography of Hungarian National Minorities in the Carpatian Basin. In: CHOLONOKY Győző (ed.): *Minorities Research: A Collection of Articles by Hungarian Scholars*. Lucidus Könyvkiadó, Budapest
- LŐRINCZ D. József
1999 Letters to the Editor: The Values Guiding an East European Minority during Transition. In: BIRÓ A. Zoltán – LŐRINCZ D. József (szerk.): *Szeklerland in Transition: Essays in Cultural Anthropology*. WAC – Center for Regional and Anthropological Research, Csíkszereda
- MUNGIU-PIPPIDI, Alina
2000 Nemzetiség és terület ellentéte: identitásépítő és -tulajdonító mechanizmusok napjaink Erdélyében. *Pro Minoritate*. (Tavaszi)
- NEUMANN, Victor
1996 *Multicultural Identities in a Europe of Regions: The Case of Banat County*. (Discussion Papers, 34.) Collegium Budapest–Institute for Advanced Study, Budapest
- NEVALAINEN, Pekka
1999 *Viskoi kuin Luoja kerjäläistä: Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- OLÁH Sándor
1996 Cigány–magyar kapcsolatok. In: GAGYI József (szerk.): *Egy más mellett élés: a magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda
- RAUTIAINEN, Pirjo
2001 *Kentän ja toisen kohtaaminen: kokemuksia kenttätyöstä intiaanireservaatissa*. *Elöre* 1. http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_01/rau101.html, Febr 14, 2000.
- REZLER, Julius
1980 Economic and Social Differentiation and Ethnicity: The Case of Eastern Europe. SUGAR, F. Peter (ed.): *Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*. ABC-Clio, Santa Barbara
- SUOJANEN, Päivikki – SUOJANEN, Matti K.
2000 *Retulaatsissa Miamissa... Kasvokkain amerikansuomalaisten kanssa*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku

- SZÚTS Pál
1998 *Bukaresti napló*. Osiris Könyvkiadó, Budapest
- TÚROS Endre
1996 Magyarok, románok, cigányok: ki van a középpontban? In: GAGYI József (szerk.): *Egy más mellett élés: a magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda
- VIRTANEN, Leea
1991 *Kansanviisauden kirja*. WSOY, Helsinki
- ZATYKÓ Vivien
1995 Hungarian–Bulgarians? Ethnic Identity and the Process of Acculturation among the Bulgaians of the Banat Region. In: KORHONEN, Teppo (ed.): *Encountering Ethnicities: Ethnological Aspects of Ethnicity, Identity and Migration*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- ZOLLNER, Anton
1997a *Durch gewesene deutsche Dörfer des Banats (64): Aliosch*. <http://home.t-online.de/home/ALBedoe/akt1ali.htm>, Oct 6, 2000.
1997b *Durch gewesene deutsche Dörfer des Banats (65): Blumental*. <http://home.t-online.de/home/ALBedoe/akt1blu.htm>, Oct 6, 2000.
1997c *Durch gewesene deutsche Dörfer des Banats (63): Fibisch*. <http://home.t-online.de/home/ALBedoe/akt2fib.htm>, Oct 6, 2000.
1997d *Durch gewesene deutsche Dörfer des Banats (62): Königshof*. <http://home.t-online.de/home/ALBedoe/akt4kni.htm>, Oct 6, 2000.
1997e *Durch gewesene deutsche Dörfer des Banats (66): Neudorf*. <http://home.t-online.de/home/ALBedoe/akt5ndo.htm>, Oct 6, 2000.

Narcisa ȘTIUCĂ

A Tulcea megyei Izvoarele görög közössége

...és akkor elnevezték a falut Alibeichioinak. Néhány adat a község megalapításáról

Izvoarele község görög közössége legalább két szempontból jelentős és érdekes számunkra. Először is azért, mert ez az egyedüli görög közösség, amelyik vidéki környezetben a 20. század elejétől fennmaradt, másodsorban pedig azért, mert egy egységes és nagy számú közösségről van szó (kb. 350 tagja volt az utolsó népszámláláskor).

A falu legendáját a múlt században jegyezték le. Elmondhatjuk róla, hogy néhány történelmi esemény és a mitikus-szimbolikus alapok érdekes ötvözete. Megtudjuk belőle, hogy a közösséget alapító családok Görögországból menekültek ide 1829 körül, és hogy az akkoriban éppen Törökországot legyőző cári hadsereget követték egészen Besszarábiáig. „1829-ben, egy időben az orosz csapatok kivonulásával a legyőzött Törökországból, elindultak a lakóhelyeikről és rövid időre letelepedtek Besszarábia déli részén, Frecăței, Cișmechioi, Traianu-Vechi, Pelini és Curciu helységeekben. Később a szülőhelyük utáni vágytól hajtva visszafelé indultak. Mivel egy Vasili Lefter nevű ember feleségének ikrei születtek (Tudorița és Chiriac), az anyának pedig be kellett tartania a higiénia érdekében történő 40 napos pihenőt, ezen a helyen pihentek meg az egész karavánnal” (Bonjuc 1929: 273).

Kiseb változtatásokkal, generációról generációra adva, a közösség alapításának legendája a mai napig megmaradt az izvoarele emberek emlékezetében: *1820–1821-ben a görög forradalom idején, elmentek Görögországból*

és eljutottak Oroszországba, Besszarábia területére. 1828-ban megpróbálták lemenni a tengerparta és ahogy haladtak lefelé, eljutottak ezekre a helyekre és itt megpihentek. Időközben született egy gyerek, a szabály pedig az volt, hogy 40 napig nem hagyhatta el a helyet sem az anya sem a gyerek. Így hát itt maradtak. De gondoskodniuk kellett a megélhetésükről. Mivel a helyet erdők vették körül, elkezdtek fát vágni Tulcean, és bárkákat építeni belőlük. Amikor látták, hogy ez jövedelmező, letelepedtek és itt maradtak. Kunyhókat építettek, megélhetést teremtettek... itt az úr egy török volt, Ali-Bei így a falut elnevezték Alibeichioinak. (N. D.)

Ugyanez a szerző a 19. századból is jegyzett fel eseményeket: 1838-ban 15-20 olyan család volt amelynek az etnikai hovatartozása nem ismert (ezek a török hatóság térképén vannak feljegyezve, az etnikai hovatartozás pontosítása nélkül) és 20 görög család (Ion Ionescu de la Brad dobrozdjai úti feljegyzései alapján). Meg kell említenünk, hogy a *család* terminus (görögül *famelí*) egy olyan, apai vezetés alatt álló társadalmi egységet jelöl, amelyet a szülők és összes családos vagy nem családos gyermekeik alkotnak (Stahl 2000: 111). Más szavakkal, a fogalom megfelel a román néprajz által használt *neam* (rokonság vagy nemzetség) terminusnak. Ez a tény nagyon jelentős, ha meg akarjuk érteni a település múltját, hiszen a levéltári dokumentációs források hiányában ez az egyedüli dolgozat a helységről, amelyet használni tudunk.

A települést tizenhárom Aspruból (Acderé) származó görög család és hét Curuchioiból (Districtul Varnei, Várnai Járás) származó bolgár család alapította, ez együttesen száz személyt jelent. Ezek a családfők, akiknek neveit nyolc évtizeden keresztül megőrizte az öregek emlékezete a következők voltak: Tranulus Moscu, Pandilëmus, Ștefan Altâparmac (6 ujj), Vașilis Chiriac, Panaiot Vașilis, Nicolos Măcris (Uzumus), Ciubănis Nicola, Lifteris Mandagiolar, Foti Tanăși, Stoian Ciolachis (ciungul), Ianciu Vașili, Custandas Nicôlas, Mutuis Rușius (mind görögök) és Ștefan Burlacu, Jeliu Stoian, Ștefan Jeliu Stoian, Hagi Gheorghe, Hristu Nediu, Rusi Cioban, Peiciu Dermengi (molnár) (bolgárok) (Bonjug 1929: 274).

Azt beszélnek még, hogy a 19. század közepén a falut a lakosság szétszédésének veszélye fenyegette. Ennek a veszélynek az oka egy romantikus, viharos családi történet volt, amely a lokális történelem egy érdekes színpontja. „Valamikor egy Ruși Lifteris nevű lakos egyik első unokatestvérét elrabolták Aspruból és eltörökösítették (a török szokások felvételére kényszerítették). A lányt feleségül vette egy jusz-basa, aki magával vitte Dobrudzsába, Balabancea-ba, majd Accadanaba (Alba). Amikor a jusz-basa

hazája hadseregének behívó parancsának engedelmeskedve elutazott, a lopott feleség napjait a fiatal Cara-Ianachiș (Tanași Cara Lifteris fia) tette elviselhetőbbé. Rábeszélte a nőt, hogy szökjön meg vele a Dunán túlra, Besszarábiába. Itt aztán egy orosz katonatiszt felesége lett. A jusz-basa bosszújától félve egész családok hagyták el a falut. Ezek a következők voltak: Gheorghe D. Dimu, Tranulus Moscuani, Tanași Cara Lifteris, Sfeatcu Jeliu Stoian akik Tulceán telepedtek le; Cara Ianachis, Chiriac Tanași, Tantelis Tudurachis és még néhány másik család, akik visszamentek Besszarábiába, azokba a Pelini és Curciu nevű falvakba, ahol egykor laktak” (Bonjug 1929: 275).

A 19. században az egyházi szolgálatokat végző papok az anyaországból jöttek és a következők voltak: Fucaras pópa, aki a caramaneasai nyelven végezte az egyházi szolgálatot, Ilie pópa, Moscu pópa, Dima pópa és Panteli Cumbidis pópa, akik mindannyian Aspru Acdere-ből származtak, és Misëvri pópa, Curi pópa, Carăacci pópa és Vașilică pópa, akik Trákiából származtak és a vallásos szertartást a régi fatemplomban végezték. 1904 és 1909 között, Asanachi Marinescu papi szolgálatának ideje alatt, felépítették Alibeichioi-ban az új templomot, amelynek védőszentje Szent Demeter lett. Az új templom megépítését anyagiakkal támogatók név szerint a következők voltak: Gligore Dimu, Gheorghe Alexe Ștefan, Cara Ghiorghii és Arhondi Dascălu (Bonjug 1929: 276). A település kisonográfiajának szerzője, Nichita Bonjug még a következőket is feljegyezte: „1899-től kezdődően folyamatosan Panait D. Iofciu román iskolában felkészített énekes végezte az egyházi szolgálatot. [...] E hosszú időszak alatt több papot irányított, amikor pedig nem voltak papok ő maga keresztelt és végezte a temetési szertartásokat, egyedül. Tudásához mérten prédikált is, sőt meghatározó beszédet mondott a Hősök napján, ő maga is részt vett a nagy háborúban, érdemrenddel tüntették ki és Mărășești-Kárpátok-Dobrudzsa sávot is kapott.” (Bonjug 1929: 276).

Izvoarelében az oktatás kezdetei is a 19. századra tehetőek, amikor a papok a falu fiataljait otthon, a lakásukon tanították, mert nem volt a faluban iskolaépület. Ilyen tanító-papok voltak Moscu és Panteli Cumbidis pópák is, akik segítettek a fiatalokat abban, hogy ne felejtsek el az anyanyelvüket, és hogy elsajátítsák az egyház tanításait és az általános ismereteket is. Az első tanító, aki román nyelven oktatott a Teodorescu nevet viselte, az ő aláírása van azon a füzetben, amit Nicolae Iorga történész az Azaclău-i templomban talált és amelynek címe *Ájtatosságok az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében, ámen* (1856 augusztus 16.-ai keltezéssel). A helyi

polgármesteri hivatal levéltárában őrzött, egyes kéziratban fennmaradt adatok szerint az első iskolát Tudor erdélyi származású tanító építette a Függetlenségi háború után. Attól kezdődően, az idők folyamán ebben az iskolában tanítottak: Carpus (1883), Olimpia Nicolau (1891), Constantin Rădulescu (1894), Sevastia Deculescu (1898), Teodor Popa (1901), Simion Mardare (1908), Ion Mihai és Mihai Sava (1910), Nichita Bonjug (1912), Andrei Mălai (1929), Simion Nicolae (1930), Grigore Popescu, Niculae Scărlăteanu és Maria Constantinescu (1934), többségük az al-Duna menti városokból származott. Az iskola első végzettjei N. Pintilie, V. Lefter, N. Lefter és P. Geambazu (1883) voltak, 1936-ban pedig hét osztályból vizsgáltak Tranule Moscu, Chiriac Lefter, Anghelina Lefter, Tanase Fote és Petre Geambazu. Az iskola új épülete 1935-ből származik és Nichita Bonjug erőfeszítéseinek köszönhető, aki az épületben egy iskolai múzeumot is létrehozott, amelyben megtalálhatóak a paraszti életforma lekicsinyített használati tárgyai és munkaeszközei, vannak régi egyházi relikviák és régi pénzek is. A múzeumnak petrográfiai és természetrajzi részlege is van.

Egy egységes nagy család. A családi életformák

Az 1838-ban jött görög nemzetségek hosszú időn keresztül megőrizték a szigorú endogámiát, mivel ilyen körülmények között is lehetőségük volt a nem vérvonalon történő strukturálódásra. Utóbb rokonságba kerültek a helyi bolgár családok leszármazottaival, akik házassági kapcsolatokat kötöttek az Accadâna-i (ma Alba falu) bolgár lányokkal is. A 19. század végétől már beszélhetünk egy kiterjedtebb endogámiáról, exogámiáról pedig majd csak a későbbiekben. Nagyon érdekes az a tény, hogy ez nem az etnikai csoporton belül valósult meg, ahogyan azt elvárható lett volna, hanem más kisebbségi sőt többségi csoportokkal is. Az alapkritérium mindvégig az maradt, hogy az illető ortodox vallású legyen.

Konkréten az izvoarelei görögöknek nem volt lehetőségük a városi környezetben élő görög kisebbségekhez eljutni, sem a kezdetekben sem később. Ez a tény részben megmagyarázza a városi görögök tartózkodó, gyakran visszautasító magatartását az izvoarelei görögökkel szemben, akiket egészen az elmúlt évtizedig gyakran bolgároknak vagy gagauzoknak tartottak. Ha az első értékelés történelmileg helytálló (az alapító csoport eredetileg görög és bolgár összetételű), akkor a második a csoport

bessarábiai vándorlásaival kapcsolatos, amikor is a feltételezések szerint házasságokat kötöttek a helyi etnikai csoportokkal. A visszautasítás egy másik oka a foglalkozásuk volt: mint tudjuk a görögök egymást követő szakaszokban vándoroltak be Romániába és kereskedőként telepedtek le itt. Ez ellentmond a hagyományos pásztorkodási foglalkozásnak, amelyet utólagosan elhagytak, amikor földművelésre és szőlőtermesztésre alkalmas zónákba vándoroltak az alibeichioi-i (izvoarelei) családok.

A másik érdekes tényező, amelyet a már említett szerző is kiemel (igaz, hogy kissé felháborodott hangnemben) az általunk tanulmányozott csoport nagy asszimilációs ereje, amelyet az újonnan jött népességre gyakorol: „A görögök, akiket elkerültek a szomszédos falvak lakói, hosszú időn keresztül csak maguk között és a falubeli bolgárokkal kötöttek házasságot. A bolgárok nagyon ritkán más falvakból is hoztak lányokat, de a lányok általában visszautasították, hogy a görögökhöz menjenek” – hangsúlyozza a szerző, hogy aztán beszéljen még „...a görögök etnikai karakterének megtartásáról, a bolgárok elgörögösítéséről és a lakosság nagyfokú összetartásáról, amelyet megmagyaráz az, hogy ők valójában egy olyan nagy család voltak, amelynek tagjai mind közeli rokonságban voltak egymással” (Bonjug 1929: 275).

A közösség mostani tanulmányozása alkalmával megfigyeltem hogy ez a fajta túlélési stratégia nagyjából megmaradt. Minden olyan személy, aki házasság révén a közösségbe került annyira elfogadta annak életmódját, hagyományait, sőt még a nyelvét is, hogy az utolsó népszámlálás alkalmával az izvoarelei lakosok mind görögnek vallották magukat.

Megpróbáltuk különböző módszerekkel rekonstruálni a volt családok hangulatát. Tudnunk kell, hogy ezek szigorú értelemben vett patriarkális családok voltak, amelyeken belül a státusok jól elhatárolódtak egymástól és ezeket a viszonyokat fenn is tartották. A közösség konfigurációjában és annak összetartásában ma is jelentős és fontos szerepük van azoknak a szabályoknak, amelyeket a régi román törvényhozásban is megtalálunk. Ilyenek a „primus genitus” ténye (az elsőszülött joga, a virtuális örökös), a „jus ultimi geniti” (az utolsóként született joga), az ősök neveinek fennmaradása, a virilokalizmus (a háztartás a férj családjában van), a lelki kapcsolatok hagyománya (a nemzetségi keresztapaság mint a rokonság kifejezése, a bábasszony tisztelte).

A családi kapcsolatok érdekes módon tükröződnek a rokonsági fokokat meghatározó terminusok sokaságában is. Vannak görög nyelvű általános fogalmak, amelyek a fontosabb rokonsági fokok megnevezésére

szolgálnak. Vannak olyan kifejezések is, amelyek az egyén (ego) viszonyát határozzák meg a három szentesített rokonsági kapcsolattípus keretein belül (Radcliffe-Brown 2000: 52): szülő–gyermek, férj–feleség, ugyanazoknak a szülőknek a gyermekei, a bolgár nyelvből származó (családi) idioma. Olyan kifejezések is vannak, amelyek spirituális kapcsolatokról származnak: ilyen például a keresztapaság, vagy a kapcsolat a falu bábaasszonyaival (ezek a görög és a bolgár nyelvekből származnak). A probléma nyelvészeti aspektusain túl, azt is meg kell jegyeznünk már az elején, hogy létezik egy nagyon gazdag és igen aktív rituális és szertartásos megnyilvánulásokról álló alap, amely gesztusnyelvben, mágikus nyelvben és a tárgyak nyelvében testesül meg és mondja el a személyek, családok közötti viszonyokat a státusváltozások kontextusában. Amint a későbbiekben látni fogjuk, nemcsak erre a kontextusra érvényes, hanem más általános ünnepélyes alkalmakkor is.

Mivel nem akarjuk nagyon terjedelmesen és elmélyülten tárgyalni a rokonsági terminusokat, először az anya (*mana*), az apa (*baba*), a fiú (*iosum*), a leány (*thigateram*), a nagyapa (*papus*), az anyós (*pitheram*), az após (*pitherasum*), a vő (*ghambros*), a meny (*nif*), az unokatestvér (*acsadri-fus*), az unokahúg (*acsaderfiam*), az unoka (*angonem*), a keresztapa (*nunu*), a keresztanya (*nuna*), a keresztfiú (*cumbaru*) és a keresztleány (*cumbara*) terminusok előfordulását fogjuk megfigyelni.

Az egyén (ego) szempontjából a rokoni kapcsolatok sokkal komplexebben és árnyaltabban érzékeltnek bizonyultak, és a nyelvben is ily módon jelennek meg. Így például a *buliu* terminussal egy személy megszólíthatja a nagynénjét (akármelyik szülőnek a feleségét), a férje nagynénjét vagy annak idősebb komaasszonyát is. A *lalu* megnevezést – amely a nagybácsi megfelelője –, az apa testvérének, az anya testvérének, sőt az apa vagy az anya lánytestvérének a férjének megszólítására is használják. A *leliu* pedig kizárólag az anya vagy az apa vérszerinti lánytestvérének megnevezésére szolgál. A *bati* az idősebbik vérszerinti testvér megnevezésére, a *cacu* a nagyobbik lánytestvér megnevezésére, az *athrifosum* a kisebbik fiútestvér és az *athrifim* a kisebbik lánytestvér megnevezésére szolgál. Mindezek az *aderphos* (fiútestvér) és az *aderphi* (lánytestvér) általános terminusokhoz állnak közel. Ezek a rokonsági fokozatok a házasságkötés szemszögéből is kifejeződnek: a férj nagyobbik fiútestvére *ienistí*, a kisebbik pedig *drăghincu*, a férj kisebbik lánytestvére pedig *călinu*.

Már az egyszerű felsorolásokból is észrevehető, hogy a társadalmi státus megváltozásakor a férj és a feleség új kapcsolatokat alakít ki, és ezek

a nyelvben is tükröződnek. Sőt mi több, jelentős az a tény is, hogy a másodfokú rokonok (a férj illetve a feleség nagyobb fiútestvérei) vagy összetéveszthetetlen fogalmakkal vannak megnevezve, vagy – ha házasság révén bekerült új családtagokról van szó –, a saját harmadfokú rokonok elnevezéseivel egyenértékű terminusokkal (a szülők testvérei és ezek feleségei).

Elmondhatjuk, hogy az apa ágáról származó rokonokra és a férj ágáról származó rokonokra nagyon odafigyelnek. Ez az odafigyelés a különleges szeretetet és tiszteletet tükröző szavakból is látható. A Radcliffe-Brown féle strukturális analízis kritériumait használva, kijelenthetjük, hogy a rokonságot kifejező fogalmak nemcsak a családi kapcsolatok alapján szerveződnek, hanem az egyén nemétől, korától és korosztályától függően is. Másrészt, a férj rokonaira vonatkozó megnevezések sokaságából látható, hogy „a patrilocális rendszer, amely a házasságkötéskor kialakuló rokoni kapcsolatokban nagyon korán győzedelmeskedett, elhatalmasodott és eltávolított egy sor kifejezést a rokonsági kapcsolatokban fennálló kettős helyzet következtében – derült ki Émile Benveniste bemutatásából (Benveniste 1993: 252).

Másképpen mondván, egyes kifejezések, különösen azok, amelyek a férj ágáról származó idősebb személyekkel való oldalágú kapcsolatok meghatározására szolgálnak, ugyanazok, mint amelyekkel a saját családbeli ugyanolyan fokú rokonokat szólítják meg, amíg a másodfokú rokonokat másképp nevezik, alkalmazkodva az új státushoz. Ehhez még hozzáadódik az, hogy a fentebb említett megnevezések (az idősebb és a fiatalabb fiútestvérekre), a férjhez ment nőkre és a megnősült férfiakra is érvényesek, a különbséget nem a nem, hanem a saját személy képezi. Az hogy ezek a kifejezések egyidejűleg léteznek, a férj vagy feleség dupla hovatartozásának hangsúlyozására hivatottak, nem pedig az első hovatartozás megsemmisítésére.

Másrészt, a meghatározások sokféleségét nemcsak a csoport vegyes, görög-bolgár összetétele (ezeket érzékeltetik a *drăghincu* vagy *călinu*, *buliu*, *bati* stb. terminusok), hanem a nemrégiben, pár évtizeddel ezelőtt még érvényes társadalmi valóság is okozza. Egy család több generációból és azok háztartásából állt (nagyszülők, fiaik, unokáik), a családot a közös háztartásban élők alkották. Ez különben az egész balkáni térségben megfigyelhető, de különösen a görögök és az arománok esetében, akikről Th. Capidan-t idézve Paul H. Stahl a következőket állítja: „Belső szinten, a gazdaság szintjén, létezik a *fimelínek*, családnak nevezett társadalmi csoport. Ez a csoport egy összeházasodott párból (a szülők), és az ők házasságban

élő gyermekeikből áll, akik velük élnek, az anya és az apa fennhatósága alatt, együtt dolgoznak, közös vagyonuk van, ami általában a juhnyáj. A család az apa halálakor – amikor már mindenki fiú megnősült – bomlik szét, de vannak esetek, amikor továbbra is egy társadalmi egységet alkotnak” (Stahl 2000: 111).

Összehasonlításképpen íme egy beszámoló arról, hogy mi volt Izvoareleben a helyzet harminc évvel ezelőtt: *Éltünk, éldegéltünk együtt. Az apósom és az anyósom itt a régi házban, a komám – aki pár éve halt meg – a komaasszonnyal, mi pedig ott hátul. Itt dolgoztunk, itt főztünk, itt aludtunk. De nem! Mindenkinél megvolt a saját szobája, a saját bejárata. A munka és az evés közösen történt, mert a földet elvették a kollektívbe. Még a kisebbik lányuk, Nicolina is itt lakott. Ő még lány volt, nem volt férjhez menve. Ő is velünk lakott!* (C. G.)

Az izvoarelei gazdaságok szerkezete kis változásokkal ugyan, de ma is ezt a képet mutatja. A régi udvarok nagyok, a háznak több bejárata van, a lakások egymás után épültek a generációk folyamán beköltözött fiatal párok számára. Ez a stílus a Paul Petrescu és Paul. H. Stahl által leírt, dobrudzsai török és bolgár gazdaság kialakítási típusba sorolható be (Petrescu–Stahl 1957: 25–40). Újabban az izvoarelei fiatalok külön lakást építenek, amit derékszőgbe helyeznek el, nem pedig a régi lakás folytatásaként, de ha a faluban élnek, továbbra is a szülők mellett maradnak. Könnyen elképzelhetjük, hogy milyen volt a feleség helyzete egy ilyen környezetben. A fiatal pár életéből hiányzott az autonómia. Az adatközlők elbeszéléseiből kiderül, hogy az első évben, vagy sok esetben amíg sikerült lakást építeniük, a fiatalok helyzete sokszor a serdülőkorúakéhoz vagy a családalapításra készülőkéhoz volt hasonló.

Helyzetük hasonlított a sarcatsani-i közösség helyzetére (görög nyelvet beszélő, vándorló pásztorok, Bulgáriában és Görögországban élnek): „a lényeg az, hogy a fiatal feleség ezekben a nagy családokban a család minden tagjának alá van rendelve. [...] Ő, amint azt gyakran mondogatni szokták, a *mi menyasszonyunk*” (Stahl 2000: 112).

Éppen ezért, külön magyarázatot érdemel a *nif* (meny) terminus, amely román nyelvre fordítva a menyasszony szinonimája, mind a nászéjszakai szertartások, mind pedig a többi ehhez kapcsolódó utólagos hagyományban. Ez két kapcsolattípust tükröz: a család viszonylatában a férj szüleiével való kapcsolatot, a rokonság és a közösség viszonylatában pedig a többi rokonnal, a szomszédokkal és amint azt látni fogjuk az egész közösséggel való kapcsolatot. A családok *nif*nek nevezik az újonnan férjhez

ment nőt, a fiaik és az unokáik feleségét, aki újonnan lépett be a szomszédok kis csoportjába is. Nemcsak ők nevezik így, hanem a szomszédok és a falubeliek is.

Ez kihangsúlyozza a család a patrilinearitását és virilokális jellegét. Az általunk tanulmányozott görög közösségben a nők helyzete nyilvánvalóan változott, kevésbé korlátozták azt a család, a nemzetség, az egyház és a közösség hajlíthatatlan szokásai. Például a régió török-tatár csoportjánál ennek a megszólításnak a használata (azok használják, akik a férj családjához való tartozásukat akarják kifejezni) betekintést enged abba a szigorba, amelynek a szülők házában élő menyki volt (és még mindig ki van) téve, valamint egy kvázi általánosítható rokonsági viszonyba is. Gyakorlatilag, a *nif* terminus a *xena* (idegen) terminus enyhítése, különösen mostanában, amikor Izvoarelebe már más helyiségekből is hoznak feleségeket. Ez a jelentés alig létezett a múltban, amikor is a görögök még csak nagyon ritkán lépték át a falu határait feleség keresés céljából. A *nora* tehát egy más nemzetség tagja, de sem etnikailag, sem vallási szempontból nem tekinthető idegennek, hanem a település kompakt, zárt közösségének része.

Nagyjából ugyanez a helyzet a *ginerele* (vő) terminus esetében is, hiszen mindkettőnek szertartásos konnotációi vannak a családi szokások kontextusában. Mivel adott a virilokalizmus szabálya, nagyon ritkák azok az esetek, amikor a fiatal pár az apóshoz költözik. Így az összes férfit, aki nem tartozik a feleség nemzetségéhez (családjához), és akikkel a többi tagok sógorsági (a házasság révén létrejött) kapcsolatokban állnak a *ghambròs* terminussal jelölik.

A megnevezési szabály, a rokonsági kapcsolatok rendszerének második aspektusa, véleményünk szerint a házassági cserék szabályainak a következménye. Az összegyűjtött információk szerint a keresztnévre vonatkozó szabályok a következők: „...nálunk az a szokás, hogy az elsőszülött nevét az apa mondja meg, aki az ő apjának a nevét, vagyis a gyerek nagyapjának a nevét adja az újszülöttnak. Ha a gyermek lány, akkor az anyósának a nevét fogja kapni. A második gyermek, ha fiú, az apa apósának nevét, ha pedig lány, az apa anyósának nevét kapja. A harmadik gyermek pedig a keresztszülők nevét kapja. Ezt ma is így csináljuk. Ha nem így csináljuk, kiméssz az utcára és nevetnek rajtad, hogy nem tisztel a menyed és a fiad. De nem adhatsz nevet addig a gyermeknek, amíg nem mentél el a keresztszülőkhez és nem szóltál nekik, mert másképp szóváltás, harag lehet belőle. (C. G.)

Fontos tisztázni, hogy a szülői ház örököse legtöbb esetben az utolsóként született gyermek lesz. Ez viszont nem az apai nagyapa nevét viseli,

hanem a felsorolt szabályok alapján az anyai nagypapa nevét. Így beszélhetünk a szülők házasságával kialakított, a két nemzetség között kialakult kapcsolatok megerősödéséről. Ennek a ténynek rituális-ceremoniális következményei is vannak, mivel a ház és a család patrónusa rendszerint az a szent lesz, akinek a nevét a családfő viseli („curbanul casei”).

Nagyjából ugyanez volt a helyzet a Karpathos szigeteken levő Elympos faluban élő görögöknél is: „Mindegyik fiú és mindegyik lány az apai nagypapa vagy az anyai nagymama nevét viselte. Ez azt jelenti. Hogy minden második generációhoz tartozó egyén esetében visszajön ugyanaz a keresztnév, így olyan, mintha a nagypapa és a nagymama újból élne. Ezt a szabályt szigorúan betartják, az örökség birtoklása és a nagyszülők neveinek viselése kötelező” (Stahl 2000: 105). Az említett névadási szabály kiterjedt román területeken, különösen az Észak-Dunánál is érvényes. A nemzeti keresztnév szabályának fogalmára gondolok. Minden család elsőszülöttje az egyenes ágon számított közvetlen elődje nevét kapja (apa, nagypapa, dédapa nevét, akkor, ha az elsőszülött elsőszülöttjeként jön a világra). Ez azt jelenti, hogy a „lelki apa”, vagyis a keresztnév neve állandóan ismétlődik. Ezzel a fajta névadással, kis eltérésekkel, sok népnél találkozhatunk. Nem tudjuk tehát meghatározni, hogy ez az öröklési forma és névadás a bolgárokkal való együttélés, a szomszédos román lakosság befolyásának eredményeként jött-e létre, vagy már akkor létezett, amikor a görögök elindultak Dobrudza felé. Mindenképpen, azon a véleményen vagyunk, hogy a kisebbségben élő népcsoport szimbolikus és gazdasági összetartozásának megőrzését szolgálja.

Mi még őrizzük az ünnepeinket! Családi szokások a kereszténység ünnepeinek kontextusában

A házassághoz és a lakodalomhoz kapcsolódó szokásoknak érdekes folytatásai (utószokásai) vannak, amelyek az év során összekapcsolódnak a többi ünnepekkel. A társadalom számára nagyon jelentősek, mivel általuk, a fiatal házasságok új közösségbe való beilleszkedésében az egész közösség részt vesz. Ezek, az izvoarelei görögök identitásörzésében döntő jelentőséggel bír, következő három nagy ünnepi eseménysorozat köré csoportosíthatóak: a *Karácsony*, *Szent György napja* (a gregorián naptár szerint

január 6-án, május 6-án tartják) és a *Húshagyt* (változó időpontú ünnep, a románokhoz hasonlóan a húsvéti böjt előtti utolsó vasárnapon tartják).

Az év folyamán tartott egyes ünnepek esetében még a szokások nevei is a közösség összetartozását, együttlétét hangsúlyozzák és az új családi kapcsolatok megszentelését szolgálják. A „vők meglocsolása”, a „menyek meglocsolása” és a „bábaasszonyok napja” az egyik évből a másikba való átmenet ideje köré csoportosulnak. A „a menyasszonyok cipőjének lehúszása” és a „a gyermeklopás” Szent György napján történnek, míg az „ajándékszedés” egyszerre történik a „megbocsátás és kézcsofolás” ceremóniájával, amelyet minden család kötelezően megejt az idősebbekkel (keresztszülők, szülők, idősebb testvérek, nagybácsik) a nagyböjt megkezdésekor.

A „vők megöntözése” szokást a június 6-ról 7-re virradó éjszakán tartják. A szokás aktív résztvevői a még meg nem nősült legények, ezek általában a kolindáló csapat (*a Drăgumanului* tagjai), haszonélvezői pedig az elmúlt év folyamán megnősült fiatalok. Ez a szokás is a lakodalom egyik utóceremoniája, célja a fiatalok (házasság) státuszának véglegesítése. Ezek ugyanis a házasság révén kiváltak a generációjuk többi fiataljai közül és átkerültek egy más csoportba, a gazdák csoportjába. Ezt a szokást nemcsak azért gyakorolják, mert félnek meg nem tartani, hanem nem is akarják kihagyni. *Általa ugyanis láthatóbbakká válnak, jobban észreveszik őket. Ha valamelyiküket nem öntözik meg, az azt jelenti, hogy az illető nem jó semmire. ...Attól is függ a dolog, hogy mit csináltál addig, amíg legénysorban voltál, hogy hogyan viselkedtél másokkal. Ha rossz voltál, merészebb voltál, olyanok lesznek veled is! A többiek mind észbe tartanak!* (I. I.) Habár ez a szokás inkább a tűrőképesség próbájának tűnik, mintsem valamiféle mágikus gesztusnak, megállapíthatjuk, hogy a legények szófogadóak, sőt türelmetlenek és elégedetlenek ha a csapat késik.

Az öntözés formális visszautasítással kezdődik (elszaladás, eltitkolják egymást), majd egy sajátos kolinda hangjára, amely Szent Jánosról a nap védőszentjéről szól, a legények hagyják magukat egymás után három kútnál megöntözni, majd hóval feltámasztani is. Az idős emberek elmondása szerint egykor a férfiakat elvitték „la derea” és a kemény fagy ellenére addig öntözték, amíg a ruha megfagyott rajtuk. *Ha ellenszegültél, méginkább csináltak, segítséget hívtak és úgyis letettek. Én így csináltam: fiatal voltam és erős, s gondoltam elfutok. Úgy csinálom, hogy ők is dolgozzanak, hát nem? ... És elfutottam a kerteken át, fel a dombra. De amikor elkaptak..., hát úgy meglocsolva még senki nem volt, mint én. Észbe tartották azokat is, akik katonák*

voltak, akik nem voltak még megöntözve, s egy-két éven belül, amikor kiszabadultak, ők is megkapták a magukét! (I. L.)

Öntözés után minden háznál a legényeket asztalhoz ültették, és a vő felesége egy törülközőt ajándékozott annak, akinek sikerült elkapnia a vőt. Ily módon az újdonsült feleség „megfizette” azt, hogy a férje véglegesen az övé lett, és azt, hogy az a gazdák (*arhondas*) soraiba került. Tudnunk kell, hogy az öntözés bekövetkeztéig a férjnek még szabad volt a generációjából régi barátaival szórakozni járn.

Január 7-én, hajnalban a *nurorak* (menyek) öntözése volt soron. Ez alkalommal egy termékenységi és megtisztulási rítusról van szó, amely társadalmi síkon a férjes asszonyok soraiba való végleges beilleszkedést szolgálja. A résztvevők – férjes asszonyok és nagyon kevés fiatal lány – a *nuna* (násznagyasszony) látványos menetét alkotják. A családi hierarchia ismét felszínre kerül azáltal, hogy a *nuna* anyósának, a komaasszonyaiknak és ezek húgáinak, és az összes szövetséges rokonságnak kötelező a jelenléte. A fontossági sorrendben csak ezután következik az anya, a húgok és unokahúgok és esetenként a *nunák* keresztlányainak a jelenléte. A menet festőiségét és pompáját fokozza az, hogy ebből az alkalomból a résztvevők a helyi hagyományos népviseletbe vannak öltözve. Ilyenkor a *nora* ajándékokat készít, amelyekkel tulajdonképpen a családba való befogadását, a saját státusát készíti elő. A készített szötteket, drága szöveteket, selyemanyagokat, *chitcit* (apró bazsalikomcsokrot), pénzerméket feltűzik a résztvevő asszonyok fejére, akik egy jelképes pénzösszeget adnak cserébe, hogy „szerencséje legyen a háznak”. A *nora* elrejtőzik a locsolók elől és úgy tesz, mintha félne a locsolástól. Ezzel azt fejezi ki, hogy még visszavágyik a lánykorába. Végül hagyja, hogy a keresztanyja lelocsolja a fejét és a testét egy csokor vízbe mártott bazsalikommal. Ezután következik a kézcsókok ceremóniája. A kézcsókolást a keresztanyjával, az anyósával, és az anyjával kezdi és a nagynénjei komaasszonyaival, a húgaival és más idős asszonyokkal, folytatja, végül pedig megöleli a *nurorával* egykorú asszonyokat. Estefelé az asszonyok csoportja kimegy az utcára táncolni. Ez az a pillanat, amikor a *norat* véglegesen fiatalasszonnyá nyilvánítják. Jelen van az anyós, az anya és az esküvői keresztanya, akik az egész falu szeme láttára átveszik az ajándékokat. Eközben a falusiak csak kívülállóként kommentálják a dolgokat, nem vesznek részt aktívan a játékban. A helyszínen végzett ankét során, a megkérdezettek (a falu legidősebb asszonyai) kihangsúlyozták, hogy a szokást generációkon keresztül megőrizték. Azonban Nichita Bonjug múlt századból fennmaradt feljegyzéseiben azt

állítja, hogy rituális-szimbolikus téren változások vannak, sőt egyes számok is kimaradtak: „A *Virmenus nifis* egész időtartama alatt az asszonyok egy fehér törlőből meg egy piros törlőből készült zászlót tartanak. A piros felső részét egy csokor szalaggal összekötött bazsalikommal díszítették, és egy csípős paprikát tettek rá, amelynek a hegyén pénzérme és kukoricaszemek voltak egy szál cérnára felfűzve, mindez pedig a férfi nemi szervet jelképezi. Ezen a napon ez a zászló a női szuverenitás jele volt.” A szerző azt is megjegyzi, hogy a *nunak*at körülvevő csoportok a *Cântecul Paraschivei* (Piroska éneke) című éneket énekelték. Ezt a lírai szerelmi dalt, ma már lehetetlen rekonstruálni (Bonjug 1929: 282).

Ennek az év eleji ünnepség-sorozatnak a harmadik napját teljes mértékben a nőknek szentelték. Ilyenkor az öreg bábaasszonyokat ünnepelték, akik nélkül a közösség létezése elképzelhetetlen lenne. Bár a szüléseket ma már a tulceai, a konstancai vagy a bukaresti erre szakosodott kórházakban bonyolítják le, a bábaasszonyok segítségére sok más esetben is szükség van. Véleményüket kikérik az *ursitoarek*kal (mitikus női lények) kapcsolatban, sőt nemegyszer mágikus, apotropaikus, megelőzési és gyógyító praktikák végzésére is felkérlik őket. Kutatásaink során információkat gyűjtöttünk az egyes mágikus és összetett mágikus-orvoslási praktikákról, amelyeket a különböző bántalmak és az újszülöttek megbetegedéseinek helyrehozására használtak. A bábaasszonyok hozzáértése vitathatatlan, mély és archaikus népi gyógyászati és mágikus tudáson alapul. Megőrizték mind a közösség kezdeti szakaszának hagyományait, mind a leleményességüket, mert ez volt a csoport fennmaradásának garanciája.

A hagyományok nagy része természetesen egyetemes jellegű, a Balkán egészére jellemző. A szokások régisége és stabilitása miatt, a rítusok és hagyományok hatására szinte a múltban éreztük magunkat. A múltban a hagyományos társadalmak emberei még nagyon figyeltek arra, hogy megtartsák a család és a közösség egyensúlyát, betartották a rituálék által diktált hierarchiát, így a bábaasszony a falu életének egy igen tisztelt, tekintélyes tagja volt, akit egyfajta testőrként tiszteltek.

A „bábaasszonyok napja” népszokásban nemcsak ennek a mély tiszteletnek a nyomai maradtak fenn, hanem mondhatnánk úgy is, hogy ugyanúgy, mint az előző példák esetében, itt is egy *in actu* megőrzött hagyományról van szó, amelyet egyformán tartanak az idős asszonyok és a frissen férjhez ment asszonyok is.

A bábaasszonyok kezének megmosása és megcsókolása nemcsak egy hagyományos szokás egyik mozzanata, hanem egy új státus kifejezése

és megerősítése is. Annak a kifejezése is, hogy a közösség tagjai függnek ezektől a személyektől, mert azok már bebizonyított tudással és erővel rendelkeznek, és ezzel kivívták a közösség tiszteletét. A bábaasszonyok erejüket és tudásukat a közösség javára használják, az élet megvédésének szolgálatába állítják.

Megkérdeztük az asszonyokat arról, hogy mennyi időt át kell tartaniuk a kapcsolatot a bábaasszonyokkal. Gondolkodás nélkül, azonnal mind azt válaszolták, hogy: *Egész életen keresztül! Egész életen át, amíg a bábaasszony él! Szükségünk van rá anyósként, nagyanyaként, hogy ápolja a menyemet, az unokákat... a bábaasszonyok sokat tudnak, sok mindenben tudnak segíteni, úgy mint a doktorok, ...ilyesmiket is kell csinálni amikor megöregedsz!* (A. L.)

A január 8-ai ünnepeket a művelődési házban tartják és megszervezésében manapság az összes feleség részt vesz. A szokás még tartalmazza a fiatal anyák beilleszkedésére vonatkozó elemeket: ilyen például a körhintázás (datul în leagăn), az a pillanat, amikor az először szülő nőt megölelik a többi anyák vagy amikor a bábaasszonyokat megajándékozzák a szolgálataikért (tyúkkal, kaláccsal, pálinkával és édességekkel). E hagyomány azokat a folytonosságot fenntartó elemeket is tartalmazza, amelyek évről-évre szentesítik közösség belső viszonyait – a feleség, az anya és a közösség tagja társadalmi szerepeket –, még akkor is, ha az izvoarelei nő úgy dönt, hogy elmegy a faluból. A hora – amely kizárólagosan női táncmulatság– alkalom a hazatérésre, valamint a régi rokoni kapcsolatok gesztusokkal, jókívánságokkal, ajándékozással történő ápolására.

Régebb ezt a szokást szűkebb körben tartották meg, mivel a faluban hat-hét bábaasszony volt. Minden asszony előkészített egy vendégséget a bábaasszonyánál (annál, aki mellette volt szüléskor és segítette őt, hogy „felvegye a gyereket”). Volt ott lakoma, bor és zenészek is: „miután jóllaktak és megittak 2-3 vagy még több pohár bort, megjött a bátorságuk és kimentek az udvarra. Megkérték a zenészeket, hogy játszanak, ők pedig este 9 óráig táncoltak, viccelődtek és komédiáztak” – jegyezte le a szerző, valószínűleg közvetlen megfigyelés alapján (Bonjug 1929: 282). Estefelé a férfiak is eljöhettek a mulatságba, hogy hazakísérjék a feleségüket, majd azzal az ürüggyel, hogy ott kell maradjanak segíteni *elfogyasztani a bort* (N. D.), a mulatság eltartott hajnalig.

A *Húshagyat* vasárnapja – ugyanúgy, mint a románoknál –, a mérték-telenség és a megbékélés ünnepe. Ilyenkor minden család *plocont* (hagyományos ajándékcsoomag) készít a keresztapának (kalácsot, bort és tyúkot csomagolnak egy terítőbe) és elviszi neki. Ilyenkor a keresztgyermek és

a keresztapák a *Bocsássatok meg!* (*Si nu rimena!*) szavakkal szólnak egymáshoz, ezzel jelezve a böjt kezdetét. *Az abban az évben összeházasodott fiatalok meglátogatják a közeli rokonokat, azok pedig a háztartáshoz szükséges edényeket ajándékoznak nekik. A keresztapához elmennek egy héttel korábban, visznek neki bort, kalácsot és tyúkot. A Húshagyat éjszakáján ismét elmennek megbocsátásért. Ebből az alkalomból kezet csókolnak a keresztapának és a keresztanyának, majd átadják, aztán az asztalra teszik az ajándékokat.* (C. G.)

Egy másik olyan alkalom az év folyamán, amikor a családi élet ciklusához kapcsolódó rítusokat és ceremóniákat végeznek, a május 6-ai Szent György nap. Ezt is, akárcsak a kolindálást a régi naptár szerinti dátumon tartják. Az adatközlők szerint a legfontosabb népszokás, amely az egész településre jellemző az egészségért történő áldozat (*curbanul de sănătate*): *Szent György napján nincs olyan család, amelyik ne vágna le egy bárányt vagy egy kost. Levágják a szentnek, aki a házra vigyáz, az egészségért és az állatokért, hogy szaporodjanak a háziállataid.* (N. D.)

Assia Popova szerint, aki a *Le kourban, ou sacrifice sanglant dans les traditions balkaniques* című tanulmányában ezzel, a korai kereszténységben gyökerező hagyományról beszél: „...a kereszténység balkáni országaiban a véráldozatot jelenleg is gyakorolják, sőt mi több, mindezt a papok áldásával és buzgó részvételével teszik. A véráldozatot a bulgáriai, a görögországi, az albániai és a volt Jugoszlávia országaiban élő ortodoxok a *kourban* szóval jelölik. Ezt a törököktől kölcsönözték, valójában azonban bibliai eredetű. A terminus egyszerre jelöli az áldozati szertartást és az áldozati lényt is” (Popova 1995: 147).

Az Izvoareleben élő görögöknél a szokás három egymást követő részből áll: minden gazdaságban levágják az állatot. Az áldozáshoz Szent Györgyöt hívják segítségül. Utána összegyűl egy páratlan számú, szomszédos családokból álló csoport és a levágott állatot közösen megsütik, majd miután a halottak porcióját is félreteszik, hazamennek és megeszik.

Meg kell említenünk egy sor nagyon archaikus rituális összetevőt is, amelyek a balkáni áldozathozatali szertartás részei és amelyeket az év egyes napjain tartanak meg. Ilyen például az, amikor az áldozati állatot sóval tisztítják meg (a só „a varázslók fehér aránya”), megfűstölik tömjénnel és szarvai közé meggyújtott gyertyákat helyeznek, majd pedig a szent képe és a meggyújtott gyertya előtt a szentet hívják, hozzá fohászkodnak egészségért és imádkoznak a bőségért. Szintén nagyon archaikus szokás az is, hogy a fohászkodás után minden ajtó küszöbét megjelölik vérrel, az

összes maradékot megőrzik és elássák, hogy nehogy elszálljon valami a ház szerencséséből, bőségéből.

A „*corbanul de sănătate*” (‘az egészségért történő áldozás’) tehát egy áldozati szertartás, amelyet a tágabb értelemben vett család (nagy szülők, szülők, leszármazottak és rokonok) és a közösség egészének védelméért végeznek. Olyan szokás, amely az egyéneket csoportokba tömöríti és a falu egészére jellemző. Ugyanakkor igazolja a nyári gazdálkodási-pásztorodási ciklus megnyitásokor rendezett Szent György ünnep értékes voltát, hiszen attól függ a termés és a nyájak szaporodása (Popova 1995: 166). Akárcsak a románoknál, Szent György a görög kisebbségnél is a pásztorok és az eljövendő gazdag termés védőszentje. Emiatt őt is a helyiség védőszentjeként ismerik el az izvoarelei emberek, Szent Demeterral együtt, akinek a búcsúját – ugyancsak régi naptár szerint – november elején tartják.

Meg kell említenünk, hogy a „*curbanul de sănătate*” mellett minden családnak van egy másik ünnepe is a „*curbanul casei*” (‘a házért történő áldozathozatal’), amikor a család védőszentjét ünneplik. A „*curbanul casei*” rokonértelmű párja a „*hramul casei*” (a ház védőszentjének ünnepe).

A ház védőjét a házasságkötés pillanatában választják ki, az újonnan alapított család fejének keresztnéve vagy esetenként a feleség keresztnéve után. *A továbbiakban minden évben levágsz egy hímnemű állatot (gúnár, gácsér, kakas, az első évben pedig mindenáron bárányt). Meggyújtod a gyertyát, egy fakanál vízbe sőt teszel, ezt megítatod az állattal a szentkép előtt, aztán megfüstölöd tömjénnel, meggyújtasz még egy gyertyát és a következőket mondod: „Ez az állat Szent György vagy az a szent, aki a házasságom őrzil” A kanalat az állat mögé dobod majd a fejétől és a farkától – ha az illető állat bárány – vett vérrel jeleket rajzolsz az ajtó küszöbére (fent, lent és egyet-egyet mind a két oldalára). A bárányt megfőzöd (kizárólag pörköltet készítesz) és szétosztod. Először a násznagyoknak adsz belőle, aztán még 2-3 ház népének, a többit pedig megeszed otthon.* (C. G.)

Mindezek ellenére a ház – és egyben a közösség – patrónusait (Szent Györgyöt és Szent Demetert) inkább valamiféle kereszténység előtti démonoknak tartják, mintsem az egyház által felszentelt védőknak. Egyrészt homonímiát figyeltem meg a „szent”, az „ünnep”, és az „áldozat” terminusok között, hiszen mindegyiket ugyanazzal a szóval nevezik meg: *corban* (a török nyelvből származik, jelentése: kurban, áldozat), másrészt pedig arra lettem figyelmes, hogy a szellem, amelyet az izvoarelei lakosok megidéznek, eléggé könyörtelennek tűnik. Az adatközlők elmeséléseiből egy archaikus, büntető és bosszúálló szellem képe bontakozik ki, az elkövetkezőkben

bemutatott álombeli megérzések pedig a biblia Ótestamentumának Ábrahám-történetére utalnak: *Én csak egy bárányt vágtam. Egy adott pillanatban a feleségem azt álmodta, hogy a bárány, amit levágtam Gigi volt. „Bolond vagy te feleség?” – kérdeztem. És ténylegesen megjedtem az álmától és nekifogtam levágni két bárányt.* (N. D.)

A corban őrzil a házat! Én Szent György napjakor a házasságért is áldoztam. Amikor a fiam megszületett, az apósom nevét adtam neki, így Gheorghe lett. Már 4-5 éves volt, amikor azt álmodtam, hogy mentem az úton Brăila fele és vittem az átalvetőmben a fiamat áldozatnak. A saját gyermekemet! A gyermek kezei pont úgy álltak, mint a bárány lábai, amikor kiszeded a sütőből! Igen, ezt álmodtam Szent György ünnepe előtt pár nappal. Jöttem és azt mondtam az uramnak: „A gyermek neve Gheorghe és mi bárányt vágunk Szent György napkor. Hát tudd meg, hogy Szent György áldozatot kér tőlünk.” „Ej, ugyan, honnan tudod?” – kérdezte az uram...

Aztán elmentem a kántorhoz: „Na nézze mi történt!” (Látta, hogy fiatalok és szegények vagyunk, pénzünk nincs...) „Mit mondjak nektek? Cseréljétek ki az áldozatot? Te Căliță, vegyél egy báránycombot, készíts belőle tokányt, oszd szét... s ezzel minden rendben van!”

Így is tettem. De egész évben nem voltam nyugodt. Ahogy közeledett a Szent György nap – néztek meg, keresztet vetek, nem hazudok, Isten úgy segítjen! –, az uram is álmodott egyet. Azt álmodta, hogy volt egy nagy kése, hogy azzal vágja le az áldozatot. Kit vágjon le? George-t, áldozatnak! A gyermek közben járkált és kérdezősködött: „Apa, hol van a bárány, amit le kell vágjál?” S az uram azt mondta: „Nem tudtam rávenni magam, hogy megöljem a gyermekem!” Elment a szomszédhoz s átkiáltotta neki: „Te Tudorache, gyere át és vágd le te, mert én nem tudom rávenni magam, hogy levágjam a saját gyermekem!” „Te! A saját gyermeked akarod levágni áldozatnak! Menj el inkább a Revizor Ana-jához, annak van egy csomó báránnya. Menj oda, végy egyet s tedd a dolgoz!” Amikor az uram felébredt: „Nézd asszony, mit álmodtam!” „S amikor én álmodtam ezt a tavaly te mit mondtál?... Szent György áldozatot kíván a gyermekért, tudd meg.”

Még egyszer elmegyek a templomba, Ianachi bácsihoz s azt mondja: „Gyűjts meg három gyertyát, tedd egy székre és mondd azt: ez itt Szent György (ami most járt le!), a második szent Tănase, s a harmadik pedig a férjem szentje, Szent Demeter. S amelyik gyertyát megfogja a gyerek, annak a szentnek áldozz házassági áldozatot. Szent Györgynek pedig a Szent György napkor. Ha Szent Györgyöt markolja meg, akkor két bárányt kell levágni: egyet Szent Györgynek és egyet a házasságért.” A gyermekem a középső gyertyát fogta meg. Szent

Tănase napján, május 2-án, a házasságért áldoztunk, Szent György napjakor pedig Szent Györgynek. Én is, és az uram is kicseréltük a nevünket és Szent György napjakor Szent Györgynek áldoztunk. Nagyon sokan így tettek még. Sok ilyen átom van, ami megmutatja az embernek az utat! (C. G.)

Ugyancsak a Szent György napkor van még egy hagyomány, amely arra szolgál, hogy véglegessé tegye a fiatal feleség státusát. Ez a menyasszonyok cipőjének lehúzása („descălțatul mireseilor”). Akárcsak a rituális menyasszony-öntözéskor, ebben is a *nuna mare* (a násznagyasszony) és rokonai vesznek részt. A látvány ma már sokkal kevésbé hangsúlyos. Máskülönben ezt a rituális ceremóniát ma már csak azok tartják, akik még mindig ragaszkodnak az öregek szokásaihoz, valamint akik meg akarják mutatni a gazdagságukat és a nagylelkűségüket. Az egyik tényező, amely miatt ez a szokás leegyszerűsödött, a hagyományos kapuról való lemondás volt. Ennek a kapunak több szerepe is volt, ám az egyik legfontosabb éppen az, hogy jelezze a családi állapotot (házas vagy nem házas).

A kézcsókolás ceremóniája után, megmossák a menyasszony lábait, a testét és a fejét pedig vízzel locsolják le. Ennek szimbolikus jelentése van. Utána a násznagyasszony lehúzza a menyasszony cipőjét (azt, amelyet fiatal feleség korában viselt), átdobja a házon és új cipőt húz a lábára. Ez a gesztus – hogy a vőlegénytől esküvői ajándékként kapott cipőt a násznagyasszony által vásárolt cipőre cserélik – azt jelzi, hogy a fiatal lány férjes asszonnyá alakulásának átmeneti periódusa véget ért. A cipőcsere a lelki rokonsági kapcsolatot is nyomatékosítja, amelynek, mint láttuk ennél az etnikai csoportnál nagyon jelentős szerepe van.

A menyasszony ajándékait (amelyekből mindenkinek ad) és a gazdag lakomát az új családba és rokonságba (a férj családja) való belépés egyfajta szimbolikus, szertartásos megvásárolásának foghatjuk fel.

Szent György estéjén – néha késő éjszaka – egy olyan szokást is éltetnek, amely hasonlít a (küszöbön, ablakon és határon keresztül) történő szimbolikus eladás román népszokásához, amelyet akkor tartanak, amikor egy gyerek gyógyíthatatlan betegségben szenved. A „gyermeklopás” azonban kissé különbözik a román szokástól: fő résztvevői az úgynevezett „tisza lányok” (kamaszlányok és pubertánsok), a gyermekeket életük során csak egyszer lopják el (lehetőleg 3 éves korukig) és ez inkább hasonlít egy szimbolikus örökbefogadásra, mivel a gyermek egész életében *buliunak* fogja nevezni az őt ellopó lányt, ugyanúgy, ahogyan a vérbeli nagynénjeit is nevezi. *Gyermekeket csak lányok (12-13 évesek, kisasszonyok vagy gyermeklányok) rabolnak. Hazamennek, összeszednek az udvarról mindenféle*

virágot, megfőzik s a vízében megfürdetik a gyermeket. Megmossák, tisztába teszik, megetetik és lefektetik. Aztán a gyermeket addig fel kell venni, amíg ég a tűz a kemencében, kenyeret és bort kell neki adni a kemence előtt, hogy pirosoodjon az orcája! Utána haza kell vinni az anyjához, aki ajándékot, borralalót kell adjon cserébe. A lopás a gyermek egészségéért történik. Végül az anya ad egy anyagot: vagy ruhának valót, vagy blúznak valót, de valamit mindenképpen adnia kell neki. A lakodalomba majd a lánynak is jönnie kell, hogy ajándékot kapjon, ruhának valót, úgy mint a közeli nagynénék. És kell hozzá a férjét is! Ha az első évében egy gyerek nincs a helyén, kórházban van vagy elment, a lányok tudnak róla és mondják is: „Te, ezt a gyereket még nem lopták el!” – és a következő évben ellopják. (C. G.)

Az elrablás mindig a családtagok hallgatóságos beleegyezésével, sőt támogatásával történik (kivéve az anyát). A 2002. május 5-én történt gyerekrabláson résztvevő nagymamákkal folytatott beszélgetésből rájöttem, hogy ezek intézkednek a megfelelő lány megtalálásáért. Az olyan indoklások mellett, mint *ez így van jól, jó ha elviszi, hogy a rossz elfelejtse vagy hogy a betegségek ne támadják meg* a következő hozzászólást is feljegyeztem: *Én mint nagymama próbálok egy szófogadó, szorgalmas, szép lányt találni (és gazdagot is ha lehet) és megbeszélni vele, hogy lopja el. Később, amikor a gyerek megnő, azt mondod neki: „Látod téged ez a lány lopott el. Ha dolgoz vagy... nem vagy dolgoz, az azért van mert rá hasonlítasz (az aki téged ellopott adta neked ezt a tulajdonságot...)” (C. G.)*

Így van ez rendjén, mondogatták az öregek. **A közösség régi ünnepei és hagyományai**

Az év folyamán napjainkban is sok ünnepet tartunk. A fentiekben bemutatottak, hogyan kapcsolódtak össze az ünnepek egy sor olyan gyakorlati szokással, amelyek az új házások beillesztésére irányultak. Olyan szokásokat láthattunk, amelyek a fiatal házaspárokat bevonták a falu életébe, és amelyek segítségével kialakult az új család státusa a falusi közösségen belül. A kereszténység alapvető ünnepei komplex és nagyszabású közösségi értéket kapnak így, és azokat a rituális életszakaszokat, amelyek során az egyén egyik állapotából egy másikba megy át, igazi eseményekké alakítják. Segítik tehát a csoport összetartozásának megőrzését.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy példának okáért a karácsony, a Megváltó születése elvesztette volna az eredeti értelmét. Megjegyzem, hogy az első találkozásunk ezzel a közösséggel éppen 1997 decemberében történt, amikor is a *Karácsony együtt* elnevezésű előadáson abban a meglepetésben volt részünk, hogy más részvevők mellett az Izvoarele községbeli *Drăgumanului* nevű kolindáló együttes is fellépett. A kolindáló csoport repertoárjában ugyanúgy, ahogyan az aktív, minden évben kolindáló helyi legények csoportjában is, még mindig jelen van a hírhozó énekek csoportja (*Koran ghi ma ši*, amit az úton énekelnek, *Hrisos i neti*, amelyet a házban énekelnek a szentképek előtt), sőt a közvetlen megszólítással rendelkező énekek csoportja is (*Eras kalos palicarus* – a fiatal nőtlen legénynek, *Deşpina Korim* – az eladó lánynak, *Arhondes* – a családnak, és a *Margariti* – az újszülötteknek). Mindezeket két forrásból regisztráltam: egy részét rekonstruálással,¹ a másik részét pedig 2003. január 5-én és 6-án a kolindáló csoport részvételével.²

Nyilvánvaló a románok karácsonyi kolindálási szokásaival való hasonlóság: a csoport hierarchiája és összetétele ugyanaz (fiatal legények, élükön egy frissen házasodott férfival), a körút során itt is megvannak a kötelező „állomások” (a polgármesteri hivatal, ahonnan az engedélyt kapták, a falu papjai, a falu más élenjárói, ezután következnek sorban azok a családok ahol eladó lányok és nősülés előtt álló legények vannak, a frissen házasodott családok, azok a családok ahol újszülött van, végül pedig az idősebb családok). Az ilyenkor kapott ajándékok lényegesen hasonlítanak azokra, amelyeket a románok is kapnak ebből az alkalomból (háromágú fonott kalács, bor és pénz, amelyet az egész csapat végig mustrál).

A fennmaradt újévi szokások közül a „Szent Vasile palacsintája” (*pița*) készítését és fogyasztását figyeltem meg. Ez valószínűleg a bolgárokkal való együttélés során öröklődött át, mivel a délszlávoknál és a mai Bánságban élő románoknál is megtalálhatjuk. A palacsintát a család legidősebb asszonya készíti el: *Készítenek egy túrós, tejes palacsintát, a tetejére tojást tesznek, a közepébe rejtenek egy érmét és beteszik a kemencébe. Este, amikor mindenki összegyűlt, meggyújtják a gyertyát, az asztalra tesznek egy sült tyúkot, minden étellel és pénzzel együtt (amennyi pénz van a házadba, mind tedd az asztalra, hogy egész évben sikered legyen!), betömjénezik az asztalt*

és megfogják egymás kezét (meg kell bocsátani egymásnak, mert egy új évbe lépnek be). Ezután elosztják a palacsintát annyi fele, ahány lélek van a házban, és akihez az érem jut, az lesz a szerencsés (az érmét egy bizonyos céllal tették a palacsintába: állatokért, szárnyasokért vagy termésért). Vagyis: elosztod a palacsintát például ötfele, és mind az öt résznek adsz egy-egy elnevezést: ez a ház jólétéért, ez a juhokért, tehénekért, tyúkokért, ez a búzáért és kukoricáért... s annak a résznek amelyikbe a pénzt teszed ugyanígy. Ez azt jelenti, hogy valakinek a háziak közül szerencséje lesz abban, amiért tetted. (C. G.)

Ezt a pillanatot jóslásként fogják fel az eljövendő időszakra vonatkozóan, így az egész családra vagy nemzetségre nézve következményekkel jár. A Húshagyat, mivel az új mezőgazdasági év kezdetét jelzi, valószínűleg szláv befolyás hatására, egy új szakasz kezdeteként, egy új év kezdeteként fogják fel. Mai napig fennmaradt egy rituális palacsinta készítésének hagyománya, amelynek igaz hogy nincs jóslási szerepe, elfogyasztása mégis kötelező a nagybőjt előtti vasárnapon, a ház jólétéért és megtisztulásáért. Amint azt már megmutattuk, a bőjt kezdete a megbékélés és a megbocsátás, valamint az új családok beilleszkedésének a napja. A beilleszkedés a rituális szokások megtartásával valósul meg.

A múlt századi feljegyzések a helység hagyományainak sokoldalú átvételéről tanúskodnak: ilyen például a *Košù* (a lovak megülése), amely Szent Tódorkor történt (a nagybőjt első szombatja), amikor is a *iuruccidişiket* (a versenyzők) egy kossal, színes textiliákkal és terítőkkal jutalmazták meg, ha szőnyegekkel és *mandilisekkel* (hímzett zsebkendők) díszített csődöröket mutattak be (Bonjug 1929: 284). A 2002–2003-as évek során végzett kutatásom alkalmával megfigyeltem, hogy a lovak megülést Vizkereszt reggelén tartják, és hogy ez tulajdonképpen egy román néphagyomány átvétele.

Az izvoarelei görögöknél a megőrzött hagyományok szempontjából a húsvéti ünnepkör az egyik leggazdagabb, mivel számos, a növényi kultuszhoz kapcsolódó tradíciót megőrzött. Ezek közül említésre méltó az a szokás, amelyet „Lázár szombatján” tartanak meg (a Jézus Krisztus jeruzsálemi bevonulása előtti szombat). A *Buianciunak* nevezett népszokás³ főszereplői, ugyanúgy mint a románok *Lăzărița* szokásának esetében, 10 és 14 év közötti lányok, régebb a férjhez adandó lányok, vagyis 15–18 közötti lányok voltak. Ezek a legidősebb és legerélyesebb lány vezetésével

1 Adatközlők: Anastazia és Ianis Lefter, Ion Iofciu és Ioana Dascălu, 2002. július.

2 *Acasă la grecii din Izvoarele* [Othon, az izvoarelei görögöknél] videofelvétel, Danut Dumitraşcu és Narcisa Ştiucă készítésében.

3 Ehhez hasonló népszokás a *Buienițul*, amelyet napjainkban is tartanak a főváros környéki településeken (Hereşti, Valea Dragului, Vărăşti), sokkal gazdagabb repertoárral.

népviselőbe öltözve, csapatosan bejárják az egész falut és közben a román lánykolindákhoz és lírai dalokhoz hasonló énekeket énekelnek. Nagyon érdekes, hogy a mai napig három szövegváltozatot ismerünk:⁴ egy görög nyelvűt (*Marlu Ianis*), egy bolgár nyelvűt (*I mălai mamă*) és végül ezeknek egy román nyelvű adaptációját (*M-am sculat de dimineață*). Ezeket az énekeket 2002-ben vettem fel az egyik csoport előadásában,⁵ akik a rokonok és családi barátok házáinál kolindáltak és cserébe nyers tojást és édeségeket kaptak. A *Buianciului* szokása több okból is nagyon felkeltette a figyelmemet. Először is a szokás még mindig él, az izvoareleiek városokban élő unokái hazajönnek erre a napra, másodsorban pedig kihangsúlyozza a tanulmányozott közösség bolgár-görög etnikai szintézisét és ugyanakkor jó példa a románok általi átvételre is.

Végül érdemes megemlíteni azt is, hogy a lányok táncáról és énekeiről még ma is azt tartják, hogy szerencsét hoznak és sikeressé teszik a gazdálkodást. Ez azt jelzi, hogy ez a népszokás még nem veszítette el teljesen a jósló-befolyásoló funkcióját.

A két évtizeddel ezelőtt összegyűjtött adatok⁶ azt mutatják, hogy az izvoarelei görögök esetében jóval terjedelmesebb és gazdagabb népszokások léteztek. Nemcsak Vízkeresztkor, hanem a *Tai Tudori* ünnepkor is (Szent Toader, valószínűleg Szent Teodor Tiron, akit február 17-én ünnepeltek, mivelhogy az adatközlő egy tavaszi ünnepről beszél) lóversenyeket tartottak (*coșii*). *Trifonkor* (február 1.), tartották a szőlőmetszés rituáléját, amelyet akár három napon át is tartó, borban és viccelődésekben bővelkedő multság követett. A húsvéti *Húshagyat* ünnepkor tüzeket gyújtottak a dombtetőkön és a fiatalok azt kiabálták, hogy *Hurhumbolul*, éjszaka pedig báránybőr maszkokat öltöttek, koromfeketére festették magukat, *kukerikké* változtatták magukat, nemcsak azért, hogy szórakozzanak, hanem azért is, hogy *elijessék a gyerekeket attól, hogy a böjt ideje alatt tojást és más tiltott ételeket egyenek*.

4 Az 1985-ös gyűjtésekkor dr. Gheorghe Mihalcea professzor több, a fiatal házassághoz és azok családjaihoz szóló görög nyelvű szöveget is lejegyzett, amelyeket minden próbálkozásom ellenére sem sikerült rekonstruálnom a 2001–2003-as kutatásaim alkalmával.

5 Adatközlők: Maria Alexe, 9 éves, Dumitrița-Denisa Fotea, 10 éves és Lucia Lefter, 15 éves.

6 Az adatokat 1985-ben gyűjtötte dr. Gheorghe Mihalcea professzor Horia községben, Gheorghe Pelivántól, aki 72 éves volt, Nani Marincatól aki 83 éves volt, Dimu N. Dascălútól aki 62 éves volt és Paul Ciobanutól, aki 34 éves volt a gyűjtés idején.

Tai sarándi-kor (március 9., a negyven mártír napja), az asszonyok negyven darab 8-as alakú kalácsot készítettek, ezeket *fraistóval* díszítették és a kapu előtt szétosztogatták. A férfiak negyven barázdát húztak, elültettek ugyanannyi fát, vagy megmetszettek negyven szőlőtövet. Közben megittak negyven pohár bort is. Nagycsütörtökön áldoztak a halottaknak, ugyanúgy ahogy az Úr feltámadását követő kilencedik napon (a halottak vagy a szelídek húsvétja), a Mennybemenetelkor és a halottakról való megemlékezés alkalmával is.

Szent György napjára a pásztorkodáshoz (a juhász szerződés és a nyájak elosztása) kapcsolódó hagyományok voltak jellemzők: az ünnep előestéjén az egész háztartásban gyertyákat gyújtottak, bevitték a házba egy veder *tukmirt* (mezei csalánt), hogy az embereket és az állatokat megóvja a gonosztól. Az öregek szerint ez a nap a vendégszerető juhászoké és gazdáké, Szent Demeter napja pedig a szerződés lejártakor fellépő káromolásoké, amelyek a pásztorkodással kapcsolatos alkuk és félreértések miatt következtek be.

A közösség életéből a szárazság elűzéséért folytatott mágikus praktikák sem hiányoztak: agyagból és szalmából elkészítették a *Ghermengiut* (a *Caloianul* megfelelője), a gyermekek megkeresztelték, elsírták és a mezőn a vetésbe temették. Később kiásták, és leúszatták a patakon. A Valea Teilor-i cigányasszonyok, akik csak terítővel takarták be a testüket megérkeztek a faluba és bolgáruul, románul énekeltek és táncoltak. A még régebbi időkben pedig, május elsején, két árva lány zöld levelekbe öltözve házról házra járt és a *Pipiriát* hívta (Bonjug 1929: 290).

Pünkösdkor az asszonyok ürmöt és csombort gyűjtöttek, amelyet aztán a párnák alá teregettek a házban, azért hogy megvédje őket a rossz szellemektől, amelyeket éjszakánként látnak. Ugyanebből a célból aratáskor (június 24-én) búzakaralászból egy koszorút és egy csokrot készítettek (*barbă*) és ezeket a következő évig megőrizték a házban.

A Szent Péter, Szent Illyés és Szent Foca napokat is tiszteletben tartották, azért, hogy a vetéseket megvédjék a betegségektől, „a rossz esőktől” és a jégveréstől. Ugyancsak ekkor szétosztogatták az első gyümölcsöket a halottak lelki békéjének megőrzéséért. Nagyboldogasszony napján egyes gazdák áldoztak az egészségért (*curban ia ipușini, curban de sănătate*) és ekkor lett szabad a szőlőézés is, de csak miután megszentelték azt a templomban. Másfajta áldozatokat is hoztak még ezen a napon.

Izvoarele-ben a szüretelés nagy multságokra adott alkalmat. *Amikor a szőlő megérésekor az emberek kalákákba gyűltek: meghívták a kereszt-*

gyermeküket, unokafivéireket és unokahúgaikat, hogy hozzák a vedreckséiket és jöjjenek szüretelni. A régebbi időkben, az emberek a zöldszőlőből is készítettek bort és ezt szüretkor kipróbáltatták egy legénnyel. A legénynek egyúttal meg kellett ennie egy egész berbécsot és meg kellett innia egy veder bort (egy veder 12 liter bort tartalmazott), és ha úgy megrészegett, hogy nem tudott felkelni, az azt jelentette, hogy a bornak volt ereje abban az évben, ha nem részegett annyira meg, akkor a bor gyenge volt. A must készítésekor a többiek is mulattak és megrészegettek. A borpróbálók Fotea bácsi és Iordan Dascălu bácsi voltak.

Amikor októberben a mezőn megértek a tökök, a fiúcskák megtisztították őket, kivájták a belsejüket és maszkokhoz hasonló lámpásokat készítettek belőlük, amelyeknek a közepébe gyertyát szúrtak. Ezeket feltették a fejükre, fehér lepedőkbe öltöztek és *Thalassu!* kiáltásokkal rohagáltak a falu között, hogy megijesszék az embereket.

Végül pedig, Szent András estéjén *filaumi scórdat* (fokhagyma őrzést) szerveztek, amely a karácsonyi böjt időszakában az egyetlen engedélyezett zenés-táncos mulatság volt, ahol sok jóvendöléssel és a házasság siettetésével kapcsolatos játék és mágikus praktika is mulattatta a résztvevőket.

Az izvoarelei görögök ezen régi hagyományainak tanulmányozásából kitűnik, hogy a népszokások hasonlítanak a románok hagyományaira, amelyek tulajdonképpen nem is kizárólag román hagyományok, sok közülük Európában vagy legalább a balkáni területeken elterjedt. Éppen ezért nem tartottam szükségesnek összehasonlító megjegyzéseket és észrevételeket tenni.

A szigorú endogámia és a csoport konzervativizmusa miatt nehezen hihető hogy az említett hagyományok többsége kultúrahíányból fakadna, vagy a többség asszimilációs tevékenységének köszönhetően alakult volna ki. Hajlamos vagyok azt hinni, hogy itt nagyot nyomott a latban egyrészt a csoport kezdeti összetétele (görög-bolgár), másrészt pedig az a közös balkáni tradicionális örökség, amelyet a kereszténység előtti, valamint a keresztény értékek fgyelemreméltó szintézise határoz meg.

Az izvoarelei közösség, amely nyomatékosan görögnek vallja magát, a dobrudzsai kulturális modellbe tökéletesen beillő rusztikus archaikus maradványok hordozójaként tárul fel számunkra. A dobrudzsai modell tulajdonképpen egy kisléptékű mása a balkáni kulturális modellnek, amelyben az etnikai, vallási és népszokási kavalkád kölcsönzéseket és kulturális ötvözeteket tesz lehetővé, és amelyek legalább annyira megfejthetetlenek, amennyire lenyűgözőek.

Szakirodalom

- BENVENISTE, Émile
1993 *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*. Les Editions de Minuit, Paris
- BONJUG, Nichita
1929 Note asupra grecilor din satul Regele Ferdinand (Alibeichioi) I. *Analele Dobrogei* X. (1–2) 270–278.
- PETRESCU, Paul – STAHL, Paul H.
1957 Înrauririle vieții sociale asupra arhitecturii țărănești din Dobrogea. *Studii și cercetări de istoria artei*. (1–2) 25–40.
- POPOVA, Assia
1995 Le kourban, ou sacrifice sanglant dans les traditions balkaniques. *Europaea* 1. (1) 145–170.
- RADCLIFFE-BROWN, Alfred R.
2000 *Structură și funcție în societatea primitivă*. Editura Polirom, Iași
- STAHL, Paul H.
2000 *Triburi și sate din sud-estul Europei*. Editura Paideia, București

Az adatközlők névsora (2001–2003)

- Maria Alexe, 9 éves, Tulcea
Ioana Dascălu, 44 éves, Izvoarele
Nicolae Dascălu, 53 éves, Izvoarele
Niculina Dascălu, 78 éves, Izvoarele
Elena Dumitru, 82 éves, Izvoarele
Dumitrița-Denisa Fotea, 10 éves, Tulcea
Calița Gheorghe, 54 éves, Izvoarele
Ion Iofciu, 63 éves, Izvoarele
Anastasia Lefter, 61 éves, Izvoarele
Ianis Lefter, 62 éves, Izvoarele
Lucia Lefter, 15 éves, Tulcea
Ana Milu, 72 éves, Izvoarele

Narcisa ȘTIUCĂ

A Tulcea megyei Greci olasz közössége

Ott ahol ők éltek Olaszországban, ott nagy szegénység volt...

Ki tudná ma elképzelni azt, hogy több mint egy fél évszázada a nagy lendülettel fejlődő Románia egyfajta ígéret földje – terra promessa – volt, ami felé az idénymunkások jobb kereseti lehetőségek reményében sóvárgó tekintettel pillantgattak, vagy ahova nyugatiak vándoroltak abban a reményben, hogy itt egy bőséggel tele földre találjanak?

E tényt semmi nem bizonyítja jobban mint az a 19. század vége fele alapított olasz közösség, ami a Dobrudzsában fekvő Măcin-hegység gránitbányáinak szomszédságában vert gyökeret.

Összehasonlítva a múltat a jelennel, a saját életüket az elődök életével, Romano Fauro, a Măcin-hegységi kőbánya volt munkása, a következőket vallotta nekem: *Most minden megfordult. Most olyan a helyzet Romániában, mint amilyen akkor volt Olaszországban. Nem volt munkájuk, és nem volt hol (vagyis a kőfejtő mesterségre gondolok) dolgozni. I. Károly volt az első, aki idehozta őket. Most minden megváltozott! Most sokan szeretnének Olaszországba menni. Testvére, Iduina Sachetti, aki az egyik vállalkozó menyje, hozzáteszi: *Ott, ahol laktak Olaszországban, nagy szegénység volt... Gesztenyepuliszkát készítettek maguknak, hogy egyenek. Jöttek, mert nem volt munka Olaszországban. Nem akartunk visszatérni akkor, '53-ban, mert mi azt hittük, hogy Olaszországban még mindig szegénység van. De a háború után az olaszok meggazdagodtak. Az a falu, ahonnan jöttünk ma nagyon szép, de**

máskülönben majdnem minden olyan, mint itt. Fent van Baba-Rada: fent hegyek vannak, és lent úgy, van a falu. Ott sokan vannak a mieink közül: Faurok és Sachettik. Elment a sógornóm [Giuseppina Fauro], úgy a '70-es években, Olaszországba, és amikor jött, mondja: „Milyen jó Olaszországban! Milyen jó Olaszországban!” Erre azt mondja az egyik nagybácsim: „Mondja csak, hogy milyen jó Olaszországban! Mintha én nem tudnám azt, hogy mi van!... Szegénység! Gesztenyepuliszkát ettünk gyökérrel (radiccio)!”.. Úgyhogy az áttelepülés okai – legalábbis az Észak-Olaszországból érkezettek számára – a nehéz életkörülmények és a szegénység voltak, pedig, amint majd látni fogjuk, nem is köfajtók jelentek meg először a településen, hanem földművesek.

Más dobrudzsai etnikai csoportoktól eltérően, az a közösség, amit tanulmányozunk több egymást követő szakaszban jött létre, több mint egy évtized alatt. A bevándorlók Olaszország különböző vidékeiről érkeztek: először jöttek a *bellunéz*ek (Udine régió keleti feléből), ezt követték a *friulánok* (Friol dél-keleti síkságairól), majd ezeket más családok is követték különböző régiókból (Vence, Lombardia, Rovigo). Bizonyos 1960 körül gyűjtött adatok alapján, a második világháború előtti időszakban, a greci-i olasz telepeselek száma viszonylag magas volt: közel 120 család, amiből 360 személy a Mácin-hegység köfajtójében dolgozott. Az 1992-es népszámlálás adatai szerint, a község lakói közül 85 személy vallotta magát olasz nemzetiségűnek. Az első családok a Valsok, Borok, Grigorettek és Sachettik voltak, amelyek I. Hohenzolern Károly királyi dekrétuma alapján állampolgárságot kaptak, földtulajdonhoz jutottak. Ezek a családok házakat építettek az 1889-ig ott álló, az Oszmán Birodalom adminisztrációs és katonai személyzetét kiszolgáló épületek helyébe, *otthon* a falu központjában lévőkhöz hasonlatosakat. Egyedül a Vals család háza tanúskodik még azokról a letűnt időkről: a kőből épült, tágas, kétszintes házat – aminek a földszinti része pajtaként szolgált – leanderrel fedték be, faragott fából készült oszlopai a szűk tornácát szegélyezték. Egy ház a család három fiúgyermekének, akik a hagyományokhoz híven együtt laktak szüleikkel.

A Buonavetti család szülöttje, Mirela Turtoi mesélte, hogy az ő dédszülei 1890 körül érkeztek, amikor az ő nagyapja majdnem négy éves volt; a család egy másik ága, miután leutazott a Dunán Ausztria felől, Craiován állt meg, majd később Dobrudzsában telepedett le. A gazdálkodócsaládok biztos egzisztenciát teremtettek maguknak, és nemsokára virágzó közösségekké váltak: szarvasmarhákat tartottak, saját szántóföldet műveltek meg, kertjeik és szőlőseik voltak, és román honfitársaikhoz hasonlóan izzadságos munkával keresték kenyerüket.

Ugyancsak a Mirela Turtoi beszámolójából megragadtam egy-két olyan vonatkozást, amit „adaptációs stratégiának” nevezhetnék: *Nagyanémhez ugyanúgy látogatott el vízkereszt és karácsony alkalmával az ortodox pap, mint nem is tudom pontosan milyen alkalmakkor a hozza. Érkeztek a vízhordó taligával, minden ház előtt megálltak és adtak egy-egy veder vizet (vagy locsintottak egy veder vizet). Hogy milyen jelentősége volt? Nem tudnám megmondani! És jött a hozza is az ő törvényével, és akkor fogadta őt is... A románokhoz a hozza nem tért be, mert az ortodoxok nem engedték be, mert nagyon... főleg míg a régi rítust tartották...*

Az idénymunkások, az „útlevelesek” csak majd egy évtized után jelentek meg, amikor a iacobdeali és a greci-i gránit kitermelését megkezdtek. Évek hosszú során át laktak a kőbányák szomszédságában fekvő siralmas állapotú barakkjaikban, sokszor késő őszig, amikor egyesek hazautaztak Olaszországba. Romano Fauro izgatottan és keserű izzel a szájában meséli: *Olyan hosszú házak voltak építve három-hat család részére. Úgy éltek ott szegények, hogy jaj nekik! Mind egy szobában! Az igazat megvallva egy kissé nyomorúságos volt, de mit tehettek? A fizetésük sem volt valami nagy, és hogyha nem volt elég, akkor a vállalkozóktól kértek, de tavaszra mind le voltak égve! A szüleim mondták! Sok gyerekük volt! Itt főleg, Baba-Radán, ajjaj...! ...egy szobában annyian!...*

Mivel nem volt földvásárlási joguk, idegen állampolgárok lévén, megelégedtek a kis fizetésekkel, az asszonyok meg pótolták valamit a családok jövedelmén, kis vászoncipőket (scarpeti) varrogatva és elcserélve gyümölcsre és tejre a faluban élőkkel.

Később, az ugyancsak Dobrudzsában fekvő Cataloi helységet elhagyva, más rovigo-i származású olasz is áttelepedett, miután mezőgazdálkodással próbálkoztak a vidék kedvezőtlen viszonyai ellenére. Annak ellenére, hogy integrálódtak az olasz kisebbségi csoportba, mégis mindig más szemmel tekintettek rájuk, aminek bizonyítéka az a tény is, hogy *catalogoiánok*nak nevezték, így stigmatizálva a kezdeti sikertelenségükért, ezzel megkérdőjelezve olasz és regionális identitásukat: *A legvégén a cataloi olaszok jöttek. Földművesek voltak. Azok jobban hasonlítottak a cigányokra. Zajosabbak voltak és csúnyábban beszéltek... De most Olaszországban ők nagyon gazdag emberek. Annak ellenére, hogy rovigoiak voltak, Mussolini idejében Roma köré telepítették őket, hogy a lecsapolási munkálatokban részt vegyenek. Földet kaptak, eszközöket, jól ment a soruk, és most tehetősek, de tudja meg, hogy ugyanazok maradtak, mert ez a természetük! Elmentek innen a faluból, és látogatóba autókkal jöttek, de cataloiakként mentek el, és cataloiakként tértek vissza!”*

Taljánoknak mondjuk magunkat, tutti, hogy taljánok vagyunk!

A közösségi múlt tanulmányozása nyomán megállapítottam, hogy már a kezdetekkor két típusú ellentétpár strukturálódott: külső- és belső ellentétpárok. Az ellentétek első kategóriájába, ami a kisebbségi és a többségi csoport között létesült, az etnikus, felekezeti és foglalkozási kritériumok érvényesültek, minek nyomán beszélni lehet olasz–román, katolikus–ortodox valamint kézműves–földműves ellentétpárokról. A maga során, az első ellentétpár nyelvi, viseletbeli és szokásjogbeli különbözőségeken öltött testet, a második ellentétpár az ünnepekben és hajdani hagyományokban tükröződött, amire az egyház hangsúlyosan rányomta a bélyegét, míg a harmadik kategória a bevándorló csoportnak csak egy részét érintette. Ennek nyomán egy sor ellentétpár jött létre az olasz bevándorló csoporton belül is: útlevelesek–honosodottak, kőfaragók–földművesek. Megfigyelhetjük, hogy itt gazdasági és szakmai kritériumok érvényesülnek, ezért az ellentétpárokat át lehet nevezni *felső olaszok*, „útlevelesek”, kőfaragók csoportjára, akik a kőbányában dolgoztak kis fizetésért, akiknek sok gyerekük volt, és akik a vállalkozók által rögtönzött barakkokban éltek, valamint *alsó olaszok*, a honosodottak és a román állam által földtulajdonhoz juttatottak, amelyek tehetős földművesekké váltak. Nincs kizárva, hogy egyes negatív értékítéletek, mint amilyenek a rovígániaiakhoz kötődtek, az anyaországbeli régiók közti hierarchiákban gyökereztek volna, miképp a társadalmi-foglalkozási státus is, ami később, a szakaszokban való letelepedés következtében csak mélyült.

Már a kezdetekkor, mindkét olasz bevándorló csoport a helybeliek közvetítéséhez folyamodott, annak érdekében, hogy társadalmi-gazdasági pozícióját megerősítse. Konkrétan, ahhoz, hogy az endogámia szorításából kikerüljenek, már a második generációs *alsó olaszok* a románokkal való összeházasodást választották, elkerülve ily módon egy nemkívánatos szövetséget az „útlevelesekkel”, akiket hozományvadásznak tartottak, annak okán, hogy nem birtokolhattak földet. Ez utóbbi ok folytán, a kőfaragók ugyancsak a helyi román lakosságba vetették bizalmukat, akiknek nevére kis földbirtokokat vásároltak a faluban, úgy, ahogy Antonio Fauro családja is eljárta: *Az útleveleseknek, igazat szólva, nem volt joguk házat, földet, semmit vásárolni! Nézd, az apám háza sem volt a nevéen! Egy szomszéd román ember nevéen volt a ház!... Egy komoly ember!*

A csoporton belüli ellentét mérséklődött az idők folyamán, a közösség folyamatosan homogénné vált, aminek egyik jelentős pillanata a Santa Luciának felszentelt templom felállítása körüli összefogás volt. Az itt szolgáló lelképászorok hozzájárultak a hívek életének felvirágoztatásához: egyházi iskolát hoztak létre, hogy mindenkinek lehetőséget teremtsenek szűkös tanulmányaik kiegészítésére, rózsafüzér estéket tartottak a keresztyén tanok elmélyítésére, mulatságokat és más szórakoztatási formákat szerveztek a nagy ünnepeken.

Megélt és elmesélt történelem

Hangsúlyosabban talán mint más dobrudzsai kisebbségi csoport esetén, a greci-i olasz kisebbség életében, a történelem összes viszontagsága és szeszélye meghatározta az itt élő emberek sorsát, hozzájárult az identitás újjáértékeléséhez és megújulásához.

A mai olaszok élettörténeteiből egy helyi, regionális identitással való azonosulás szűrhető ki: ők magukat dobrudzsai olaszoknak vallják, mivel az idők során sokszor kellett megtapasztalniuk azt, hogy a hatalom kihasználja őket, mint az Osztrák–Magyar Monarchia, amely ágyútölteléként használta őket területi integritásának megőrzésére, vagy éppen a Mussolini-féle hatalom fasiszta törekvéseinek elérésére, vagy éppen cserbenhagyta a hatalom őket, szinte teljesen kiszolgáltatva a kommunista hatalom kénye-kedvének.

Az első világháború folyamán a letelepedett olaszokat a román állam besorolta katonai kötelékeibe, ami azt jelentette, hogy akaratukon kívül az anyaország ellenségei és a császári katonaság soraiba berukkolt „útleveles” honfitársaik ellenfeleivé váltak. Elkötelezettségükért cserébe a román állam elégtételt nyújtott: Mirela Turtoi nagyapja a román katonaság veteránjaként földet kapott az államtól, ugyanakkor Iduna Sachetti nagyanyja havonta kapott *sostarliot* az olasz államtól, amiért a fia a fronton harcolt.

Azok, akik otthon maradtak Greci-en, hasonlóan súlyos megpróbáltatásokon kellett átesniük, ami a közösségben azt eredményezte, hogy elítélően nyilatkozzanak a háborúról, mint olyanról, amibe az embereket akaratuk nélkül vonszolták bele. Az emlékek még elevenek, és a fájdalom csak tűnő beszámolóik hasonlatosak a halállal való első találkozással: *Pian kisasszony volt szegény, és [az apja] megrakta az ökrös szekérét a lányaival, és*

elvitte oda, ahova vitték a románok is, tudod?... Anyósomnak volt: Gigi, Angilica, Tranquilla, Margarita, Ernesto, Nello és egy másik az ölében: hét gyerekük volt, és Pinaval nyolc és Gigivel kilenc. (Maurizziot később szülte, a háború után). És egy kis házikóban...A, te la ditto! V-am spus parcă! (Mintha már ezt mondtam volna!) És ott voltak mind! Anyósom éppen kibontotta a fiúcsecsemőt, hogy újrapielenkázza és megszoftassa. És nem berepült egy szilánk? Hallod? És eltalálta anyósom testvérét, aki lányát az ölében tartotta. És nem úgy eltalálta, hogy az agya is kiloccsant, neki és a lányának is?... De igen. Szörnyethaltak! Apósom mit tehetett volna? Gyorsan-gyorsan hívott valami román embereket a faluból (mert idős emberek maradtak a faluban, nem mentek el). És gyorsan nekifogtak és egy sírt ástak és megjelölték egy kereszttel. És akkor apósom befogta az ökröket a szekérbe, mindent feltett rá (gyerekeket, mindent), és elmentek Cernára. Ugyanazon a napon mentek el Cernára, mint amikor mi mentünk el. Mivel ki volt adva parancsba, hogy menjünk el, mert itt harcvonal volt!... A bolgárok golyói spize (comme si dice? ascuțite!) [‘hogy is mondják? élese!’] voltak, a németek golyói gömbölyűek voltak. És mi, a gyerekek megtaláltuk, és játszottunk velük. És azután számos szerencsétlenség volt, mert a gyerekek megtaláltak egy-egy aknát, egy-egy lövedékgránátot és csonkák és vakok maradtak! Egyesek meg is haltak!

Gyerekefjével átélve, ezt a sokkos tapasztalatot Iduina Sachetti soha nem tudta kitörölni emlékezetéből, és megtanulta becsülni a bolgár megszállók lelki nemességét és együttérző szellemiségét: *A nálunk megszállt bolgár katonák közül a tiszt vadászni ment (hat éves voltam, kislány még akkor!) és jött ilyen nagy hócipőkkel, ami neki volt, és levetette a cipőit... Édesanyám készített neki ilyen vászoncipőket, és én gyorsan mentem, megtakarítottam a cipőit, és vittem a vászoncipőket... És amikor visszavonult, elment haza Bulgáriába, és hozott nekem egy ilyen nagy babát! Hogy az nekem milyen örömet okozott! Amikor letettem így szólt: Aaa! És azóta is kapok ajándékokat! És készítettem egy kis zsákocskát, és a zsákocskában tartottam... mivel mi szegény gyerekek voltunk, fadarabokat göngyöltünk be, és azt mondtuk, hogy baba!...[...] Édesanyámnak volt valamicske pénze: gyűjtötte, hogy vásárolhassunk itt házat, és amikor Cernára mentünk, akkor elővette, hogy törökbúzalisztet vegyen. A bolgárok adtak lisztet puliszkának, és nekünk volt szalámink. Egy hétig maradtunk ott. Mert édesanyám megsebesült, bement a lábába egy szilánk. Ajj! Megdagadt, és csúnyán begennyesedett! És egy orvos, nagyon rendes orvos volt, bolgár tiszt, ott Cernán gyógyította, operálta, kötözte be. Minden nap látogatóba jött, a saját fejadagjából adott, hogy megerősítse! Jó ember volt az a doktor!*

A harmincas évek végén az olasz állam az útlevelesek gyerekei számára iskolát alapított, ahova viszont a Romániába már letelepedett olasz állampolgárok gyerekeit nem vették fel. A tanárok, a tankönyvek és az egész felszerelés Olaszországból érkezett, és ugyanott töltötték a vakációjukat a greci-i gyerekek az olasz félkatonai táborokban. Rosita Bertig és Romano Fauro meglátogatták nagyszüleik hazáját, amikor besorozták őket a barilla különítményeibe: *A Lago di Commo-i táborban voltunk, ott fent Svájc irányában. Nápolyból indultunk vonattal (akkor már, '38-ban villanyárammal működtek). A tanárok ott voltak! Rezesbanda! Uniformisban voltunk: akik a hegyekben táboroztunk fekete nadrágban, kék blúzban és fekete fezen voltunk, mint a törökök. Akik a tengeren voltak, azoknak ilyen tengerész volt ugyancsak, fekete és fehér pantalló! Barillának nevezték! Ez egy ilyen, hogy is mondták ezelőtt?!... örök, úttörők! Egy féle propaganda volt, biztos, hogy az volt! Azok a hatások, amit az átélt tapasztalatok a két generáció óta Dobrudzsában élő olaszokban keltettek nagyon erős volt, ellenben a fellevenített emlékekben a fasiszta olasz hatalom eljárását elsősorban propagandaként értékelték, és csak másodsorban olyan eljárásnak, amely az olasz diaszpóra iránti aggodás kifejeződése lett volna.*

A Mussolini-féle állam ezen gyakorlata bizonyos feszültségeket keltett a közösségen belül, mivel román állampolgársággal rendelkező olaszok sem adták fel az őket meghatározó jegyeket: nyelvüket, vallásukat, hagyományukat. Az a tény, hogy az anyanyelvi oktatáshoz való hozzáférés csak azoknak volt biztosított, akiknek mindkét szülőjük (úgy az apa, mint az anya) olasz állampolgár volt, a közösség többi tagjai között egy mély frusztrációs érzést váltott ki. Ennek ellenére ez soha nem vezette őket saját értékeik feladásához, valamint a már megvalósul közösségi szellem felbomlásához, amihez a közösségben szolgáló plébánosok is jelentősen hozzájárultak, annak ellenére, hogy nem voltak olasz származásúak.

Az olasz állam oktatóprogramjának haszonélvezői lehetőséget kaptak az irodalmi olasz nyelv, valamint az anyaországi történelem és földrajz elsajátítására, de mivel a családok anyagi lehetőségei nagyon korlátozottak voltak, ezért csak az elemi szintet tudták elvégezni. Ezen kísérlet után, a közösség soha többet nem próbálta kérvényezni az olasz nyelv oktatását az iskolában, úgy hogy a helyi olasz nyelv ma a friuli, román és billumata sajátos keveréke, amit a déd-, és nagyszüleiktől örököltek.

A második világháború újból lehetőséget alkalmat adott arra, hogy az olasz közösség néhány évre kettészakadjon: a greci-i olaszokat besorozták a román katonaságba, amely a tengelyhatalmak szövetségese volt. Végül

a honosított olaszok, akárcsak apáik, Olaszország ellen kellett harcoljanak, valamint azok ellen, akik közösségükből önkéntesnek jelentkeztek az olasz hadseregbe. Pierino Sachetti története, aki 1942-ben, Ivanovskaban, vesztette életét a keleti fronton, számomra szimbolikus jelentőségű a nehéz sorsú, és a folyton „itt” és „otthon” között megosztott közösségre vonatkozóan: *És 7-8 hónap kiképzést kaptak (hogya kaptak!). Négy útleveles fiatal elment, és mivel Olaszország a németek szövetségese volt, korábban hívták be. Együkük Abbesziniába harcolt (merthogy ott is háború volt), ketten otthon maradtak (szerencsájük volt!) és a testvéreimet Oroszországba küldték. 3-4 hónapig készítették, míg végül Oroszországba küldték a hegyivadásokhoz. Nem jött többet haza. Írt, írt, míg végül egyszer csak nem írt és eltűntnek nyilvánították. És eltűnt! A Don-kanyarnál. De ott vele volt még egy, és azt hívták. (Az én Dantém egy éves volt, mert Rino a karjaiba vette, és elkezdett sírni!). Igen! '42-ben ment el. Abban az évben ment el, és abban az évben halt is meg!... És ő azt írta: „Mamma, találkoztam egy jó baráttal Romániából, és amikor hívnak ott, a tábornok, vagy ami, nem tud taljánul, és én segítem!” És ők ott egymásnak megadták a lakcímeiket, hogyha meghal valamelyik közülük, akkor a másik értesítse, hogy eltűnt. És ő megírta amit a testvérem mondott neki, hogyha meghalna, mit mondjunk anyáknak, mit mondjunk apáknak. És azt írta: „A maguk fia éppen karácsony nagyhétén halt meg. Nyakán érte a találat, és sokat vérzett.” (Mert a testvérem ezt írta: „Mamma, ne adjon az Úr soha többé háborút! Vágóhíd, nem háború van itt!”)*

Iduina Sachetti megrázó történeteit fiútestvére, Romano Fauro megjegyzései egészítik ki: *Mindenik csúfot űzött belőle: mindig oda lökték, ahol a legnehezebb volt: Igen uram, ön önkéntes, uram! (de ők voltak azok, akik önkéntesnek nyilvánították, ők voltak azok, akik behívták Olaszországban!). Rino nem érezte maguk közül valónak magát, igazi olasznak akkor, amikor kényszerrel vitték háborúba, és nem látta helyénvalónak azt, hogy befogadó hazája ellen harcoljon, ugyanakkor bajtársai alsóbbrendűként kezelték, mivel más országban volt ő olasz állampolgár. Csak egy magához hasonló társaságában (egy Iaşiban vagy Craiován megtelepedett olasz honfitársával) érezte magát igazán jól, nem érezte a gyökértelenségét, míg az olasz katonák számára a „másikok” maradtak.*

A községközpontban felállított emlékmű őrzi ma áldozatuk emlékét, amin megtalálhatóak egyaránt a román és olasz nemzetiségű áldozatok nevei, akik a keleti fronton estek el, vagy azok a hősök, akik elérték Berlin falait. Emellett egy hatalmas gránitliliomot emelt G. Savioli, aki egyike azoknak, aki a kőfaragás mesterségét művészi magasságba emelték:

alkotását azoknak az emlékezetére állította, akik a kőbányákban vesztették életüket, legyenek azok akár románok vagy olaszok.

A kommunista rezsim bevezetése abszurd és radikális változást hozott az „útlevelesek” életébe: egy 1953-as, az Államtanács (Consiliu de stat) által kiadott rendeletnek megfelelően minden Románia területén található személyt román állampolgárnak nyilvánítottak. Ezek szerint anélkül, hogy valaha valamilyen kiváltságot adott volna, a román állam megengedte magának, hogy elvegye tőlük azt, amire születésük jogosította fel őket. Néhányan a bányából már a háború kitörése előtt elmentek, azonban nagyon sokan egzisztenciát teremtettek a már fentebb említett módon. Kertes házaik és gazdaságaik voltak, fiaik román iskolákban tanultak, átlépve rég a nagyapáik és apáik által járt néhány osztályos iskolázottság küszöbét, mivel már nem voltak rákényszerítve, hogy lemenjenek a kőbányába zsenge gyermekkoruktól.

Az olaszok kettős helyzetét fürkészve, Remo Bertig a következőket vallotta: *Az, hogy útleveles olasz voltál, az egyaránt jó és rossz volt, hasonlóképpen mint földművesnek lenni. Az útleveles olaszoknak megvoltak a maguk iskolái, olasz tanárokkal, könyvekkel és étkezéssel. Nyáron Olaszországban táboroztak az olasz kormány költségén. Mi, hogyha feladtuk az olasz állampolgárságot, akkor román iskolát jártunk (ejj, ott né, 3-4 évet, mert édesapánk elvitt a kőbányába még mikor kicsik voltunk!). A román hadseregben végeztem a katonaságot, nem Olaszországban, és az anyák, vagy a feleségek nem kaptak, akár az olaszok stipendiumot... Végül, amikor a kommunisták jöttek mindannyiunkat alkalmaztak: nekünk elvették a földjeinket, és nekik az állampolgárságukat! Ezután azt kérdeztem, hogy miért nem telepedtek haza, a mélyről jövő válasz a helyhez való kötődésüket bizonyította: Azért, mert itt van a mi hazánk. Olaszország már nem kívánt, ha nem tett semmit, hogy az állampolgárságunkat megtarthassuk, nem volt szüksége már ránk. Nem igaz? Itt voltak a házaink, a gazdaságaink, családjaink. Itt vannak eltemetve szüleink!*

Hasonló választ kaptam egy romániai olasztól, aki megkért, hogy ne fedjem fel kilétét, miután beszámolt az egyetlen, az 1990-es években Olaszországban tett látogatása megalázó élményéről: *Minek menjünk vissza Olaszországba? Olaszország már nem akart bennünket, nem kellettünk neki, egyszer ha nem tett semmit, hogy a sérelmeket kiigazítsa! Most néhány éve is, amikor meglátogattam a rokonokat, a rendőrök órák hosszán át tartottak a vámnál, hogy kikérdezzenek afelől, hogy milyen gondolatokkal utazok hozzájuk. Megalázva éreztem magam. Mintha koldus lettem volna! Mások, románok turistavízummal, de amelyek feketemunkát kerestek, fütyölve mentek*

át, de én... Azt mondtam: Maradjatok ti a hazátokban, én hazamegyek! Nem jöttem csak néhány napra, hogy a nagyszüleim sírját láthassam, nem kérek én semmit! Nem akarok én itt maradni, ne féljete! (És ha azt, akkor mi lett volna? Nem ez az ország, ahonnan elindultak az enyéim?) És néhány napon belül visszatértem: tényleg hazatértem, nem akartam hallani többet róla!

Olaszország csak az „övék”, az olaszoké, akik nem hagyták el soha! Természetesen nem: szívükben, a dobrudzsai olaszok, akárcsak a szélrózsa minden irányába szétszórt honfitársaik, olasz módra élnek és éreznek, szívükben lelkesedéssel vannak tele a világ ezen napsütötte tája, művészete, történelme iránt, csakhogy... csakhogy a greci-i olaszok túl sokszor érezték azt, hogy ez a szeretet nincs hasonlóképpen viszonzva, amit a rájuk jellemző őszinteséggel jelentenek is ki.

Nyilvánvalóan, hasonló események az emberek szívében kételyeket és ellentmondásos érzelmeket tudnak ébreszteni: úgy érezték, hogy igazságtalan módon árulták el, megkülönböztették, miután az idők során használták és kihasználták őket. A Mácín-hegység lábainál megteremtett olasz oázis nem bomlott fel, annak ellenére, hogy gyakran – ahogy a beszélő-partnereim is beszámoltak – a harag és felháborodás tette próbára: *Nem tudjuk feledni, hogy kik vagyunk, nem tudunk lemondani nyelvükről, emlékeinkről, életmódunkról. Olaszok maradunk bármilyen kevesen maradjunk!*

Az 1989-es antikommunista forradalom után sem éltek az újonnan felcsillant lehetőségekkel: néhányan meglegegedtek azzal, hogy egy rövid időre felkeressék közelebbi vagy távolabbi rokonaikat, hogy meglátogassák azokat a tájakat, ahol nagyszüleik is jártak, és csak nagyon kevesen fordultak az olasz államhoz, hogy jogaikat követeljék. Szinte hihetetlen, de a greci-i községből arányait tekintve sokkal kevesebben dolgoznak Olaszország területén, mint az ország száz más vidéki településéről. A hajdani kőfejtők leszármazottjai, akárcsak a honosodott földművesek fiai, felsőfokú képzést szereztek, és a nagyvárosokban telepedtek le, vagy kivándoroltak az öreg kontinensről.

Úgy gondolom, hogy az esetüket más kisebbségi csoportokéval összevetve nem lehet árulásról beszélni, ellenkezőleg, annak ellenére, hogy az államhatalom ezt mindig vitatta, hangsúlyosan egy regionális identitás volt jellemző erre a csoportra az etnikus és állampolgári identitással ellentétben. Mikor sugalmazott, mikor javasolt identitásjátékok között, a befogadó vidékhez való tartozás mintegy túlélési stratégiaként tételeződött.

Vagyis annak ellenére, hogy lelkük mélyén ők még mindig olaszoknak érzik magukat, az őket befogadó ország iránt megfellebbezhetetlen

kötődés politikai, szociális és gazdasági állásfoglalásukban is tükröződik. Egyesek úgy mondják, hogy „romanizálódtak”, vagyis hagyták magukat a románok által asszimilálni, mások, árnyalva a tényeket, hogy a legtermészetesebb módon integrálódtak, amit a két nép közötti affinitással és közös eredetükkel magyaráznak: *Mind latinok vagyunk, nem? Már a kezdetekkor megértettük egymást a románokkal, mivel hasonlóképpen beszélünk. Jól ment a sorunk itt a románok között, mert nagyon szerettük egymást, és nagyon jól megértettük egymást!* – válaszolta Giuseppina Fauro válaszként az általam feltett gyötrő kérdésre Dobrudzsa elhagyását illetően.

Élet olasz módra

Hogy minél mélyebben beleláthassak a greci-i olasz közösség életébe, valamint minél alaposabban megismerhessem szellemiségüket, az a célt tűztem magam elé, hogy fel fogom fedezni együtt a ma élőkkel a hajdani élet varázsát. Varáznak nevezem, nyilvánvalóan, meghatározatlanul vonzódva ehhez az optimista és életkedvvel teli, ugyanakkor romantikusnak és zajosnak nevezhető csoporthoz. Később láttam, hogy a dolgok nem éppen olyanok, mint amilyennek látszanak, mert ezen aspektuson túl, nagyapáik és dédnagyapáik élete nem ritkán volt megnehezítve dologgal és hiányokkal, ugyanaz az elkeseredett harc még egy időszlet megvívásához...

A beszélgetések bizonyították, hogy hogyan működtek az ellentétek a csoporton belül és milyen mélyek voltak az ellentétek, és csak miután egy sor részlet birtokába jutottam értettem meg, hogy differenciáló mechanizmusuk, ami elég későn vesztett éléből, hozzájárult a helyi románsághoz való közeledésben.

Egy olasz földműves családmmodellje nem különbözött gyökeresen egy bányában dolgozó családtól, és bátorkodom állítani, hogy nem különbözött abban a korban a családi etika sem: az apai tekintély és az anya meghatározó szerepe, a családi feladatmegosztás szigorú elosztása biztosították a rendet és fenntartották a hagyományokat, az ingatag egzisztencia és a számos utód ellenére. Mégis a jólétnek meghatározó szerepe volt: míg a faluban élő olasz fiúgyereknek tető volt a fejük felett, legyenek azok a szülők által több család számára építettek, vagy szülők segítségével emeltek, a lányok hozománnyal rendelkeztek, és a szülők halála után egy-egy darab

földet kaptak örökségbe, azok akik fent laktak már zsenge gyermekkoruktól követték szüleiket a kőbányába, folytatva szüleik nyomott és bizonytalan életmódját, ingadozva a szülőföld és a befogadó haza között, soha nem rendelkezve biztos jövővel.

A Vals házban három család lakott egymás mellett: a szülők és két házias fiúk. Földtulajdonnal rendelkeztek, amelynek megművelése a férfiak feladata volt, a tehének gondozása és a vaj készítése, a híres *formai* (sajt), a kert, a családi rend, mind a nők feladatkörébe tartozott. Egy munkanap nyáron napfelkeltevel vette kezdetét, és jóval napnyugta után fejeződött be, a hosszú téli éjszakákon ehhez hozzáadódtak a családi ház földszintjén található pajtában tartott fonók, ahol az asszonyok fontak és varrtak, tollat tisztítottak vagy törökbúzáat hántottak, a férfiak tanácskoztak, vagy *cantilliot* játszottak egy-egy pohár bor és egy-egy tál csöröge mellett.

Fent a hegyen, a munkástelepeken, a családok közös barakkokon osztottak, és a férfiak szűkös jövedelméből és az asszonyok által varrt papucskok eladogatásából tartották fent magukat.

A tarisznyába (boccea) helyezett darabka kenyérrel, vagy éppen hideg puliszkával és házi szalámival az oldalukon a bányászok hajnalhasadtakor felmentek a kőfejtőkbe, ahol kimerülésig dolgoztak; otthon, az asszonyok a gyerekekre vigyáztak, majd szegényes vacsorát készítettek, és várták az est eljövetelét. Milyennek tűntek a faluban élők számára, különösképpen a leggazdagabbak részében élőknek? Gondok és felelősség nélküli élet egyik naptól a másikig, egy féle édes semmittevés, ami megosztotta belülről a közösséget: *A bálokat ott fent szervezték; a faluban élők nem közösködtek a kőfaragókkal: ők jómódúak voltak. A hegyen élők inkább mulattak, de télen nem volt mit megegyenek! Egy falka gyerekük volt. A faluban élők gazdák voltak.*

Ezek természetesen túlnyomórészt szubjektív megfigyelések, mivel a valóság másképp festett, és lehet, hogy a népes mulatságok ideig-óráig elűzték a bizonytalan és nyomorúságos élet súlyos gondját.

Megfigyeltem, hogy a biztos identitásjelzőkön kívül – nyelv, felekezet, családi és közösségi hagyományok – az olaszok hangsúlyt fektetnek két olyan dologra, ami egy felületes megfigyelés után elkerülte volna a figyelmet: étkezés és öltözködés. A beszélgetések alapján ezeknek az volt a rendeltetésük, hogy jelöljék a kisebbségi csoportot a többségi csoporttal szemben, valamint fenntartsák a csoporton belüli oppozíciókat. Egyrészt a helyi, hagyományos olasz konyha találkozási pontokat keresett a román gasztronómiai elemekkel, másrészt arra törekedett, hogy kihangsúlyozza

a specifikus elemeket. Ezzel többnyire a jó, kiszámított, kiegyensúlyozott gazda tulajdonságait szerették volna kihangsúlyozni, az olasz hagyományok *savoir être*-ét, ami az egyéni jellege mellett egy megkérdőjelezhetetlen tekintélyt és egyensúlyt is biztosított.

A „karácsonyi malac” és a „puliszka”, íme két olyan fogás, amit mi, románok a falusi kultúra jelképének tekintünk: egyik egy áldozati állat, a bőség és az ünnep szimbóluma, a másik, egy szerény, hétköznapi étel, ami számos gúnynev és rosszindulatúság forrása. A románok karácsonyi disznóvágásának és elfogyasztásának szokása az olasz közösségen belül nem rendelkezett hasonló ünnepi és szociális jelentőséggel, ezért nehezen tudták megérteni ezek „pazarlását”: *Tudom, hogy a román szomszédok karácsony nagyhetén disznót vágta, és volt cheleru (tudod mi az, nem?), Gavrilă apó, aki salavárit viselt... (én még láttam öregeket, akik török salavárit viseltek!)... és volt a cheleru, és vágta a disznót, és letették az asztalra. És egész karácsony éjszakáján mentek (mert voltak kántálók), vágta belőle és sütöttek... Vízkeresztig ő többet nem ehetett a disznóból! Utolsó, az utolsó a faluból... Mert mennyit fésülték, ameddig az új rítusra rátértek!... Sikertelen bevinni a templomba, tíz évvel az új rítus bevezetése után. Ő még tíz évig nem vágott disznót az új rítus szerint, amikor vágta, akkor még a régi rítus szerint tette. De nagy családja volt: volt egy fia, akinek a maga során még volt tizenegy gyereke... és képzelheted! Azok a gyerekek látták, hogy mások már levágták a disznót, és ők még nem ehettek! Az öreg volt a családfő, és nem engedte ezt meg! És minden évben hívták a patriarkátusra, ott jól lehordták, de nem akarta! Addig, amíg egyik közülük – mert sokan voltak akik próbálkoztak [meggyőzni] – azt mondta: „Öreg, bármit tegyél te, meg tudnád fordítani a Dunit, hogy arra folyjon merről jött?” Az egyetlen ok, ami miatt megenyhült az ez volt; és megtért és nem mondott többet semmi. Következett Ignác: „Vájjatok disznót! Holnap vájjatok disznót!” Ezek kővé meredtek: „Vájon mi lehet apával, hogy ezt mondta?” Most jöttek a régi hitben megmaradt öregek: „Mit mondtál? Mit mondtál? Mit tettél?” „Menjetez haza, és vájjatok le a disznóitokat és hagyjátok már!” És a többiek csak jóval később tudták meg, hogy a Duna folyásának példájával hogyan győzték meg! [...] Ellenben a mieinknek volt idejük a nyárig, még ha előtte vágta is le. A kommunisták hatalomra kerülésekor még rugalmasabbakká váltak, és egyes dolgokat még hamarabb átvettek.*

Mirela Turtoi beszámolója segített abban, hogy az elődök szemével láthassak, mint egy patinás időtükörben, kép, amit az egy és valamennyi évszázada lombardok és a bellunézek a Greci-en talált emberekről alkottak: a románok hagyományos szokásvilágából, kinézetükből, életmódjukból, a

világgal való kapcsolataikból megmutatkozó konzervativizmus, ami számukra érthetetlennek tűnt. A világ haladt előre, de ők nem fogták fel ezt a dolgot, csak nagy nehezen! – úgy tűnik, hogy ezt állítják a mai mesélők. „A kommunisták eljövetele”, amint azt kimutattam, hogy az uniformizáció és a kifosztás időszaka volt, összefogásra sarkallták az egész olasz közösséget, de ugyanez történt a helyi román lakosokkal is. Ezek már nem voltak pazarlók, rugalmasabbakká váltak, valójában a körülmények által kényszerítve hagytak fel az ünnepi idő által megkövetelt bőségből, megtanulva a *taljánoktól*, hogy feldolgozzák és tartósítsák a disznót, ami az ünnepi áldozatból gondosan tartogatott és beosztott eleség lett, amit hónapok hosszán át tavaszig fogyasztottak.

A „karácsonyi disznó” már Szent Lucia előtt levágódott az olaszoknál, mivel feldolgozása megkövetelt néhány hetet. Az őrlésre való húsból, amit szalonnával vegyítettek össze és néha soványabb borjúhússal, jól meg volt sózva és borsózva, mivel a „a só fehérje, és a borsó feketéje soha nem árt!”, elkészítették az olasz szalámit, amit egész nyár közepéig lehetett fogyasztani. A hátizomból, egy összetett recept alapján elkészítették az *ossacolt*, ami egy ínycsés, egy féle szeletnek való hús, a *cataloianok* Rovigoból hozták a maguk specialitását, a *jamponet* (a disznóláb bőrét őrölt hússal töltötték fel, valamint zsiradékkal, fűszerekkel, amit majd megfűstöltek). A főtt ételek nemesítésére *mujetut* tettek el (ami húsdarabkákból és a fej bizonyos részeiből készítették, jól megsózták és borsózták, és hasonlított a disznófőcsajhoz). Egyes beszélőpartnereim részletei majdnemhogy kultúr-hősökké avatják az olaszokat: *Mindenféle zöldségekből ételmezt készítettek! Mert a mi románjaink az elején kacagtak, hogy ezt eszik, hogy azt eszik... de a végén sokat átvettünk az olaszoktól. A savanyú paszulyleves savanyú paszulyleves volt, a krumplis cibre (borş) csak krumplis cibre volt: csak később tanultuk el az olaszoktól, hogy zellert és zöldségeket használjuk. A cibre édes volt, a savanyó cibre török étel! A cibret elég későn vették át tőlünk az olaszok! Később aztán átvették az olaszok is a román ételeket: töltelék, savanyú cibre; nem tették a káposztát savanyodni, hanem gyökerestől a pincébe tárolták; összeválogatott savanyúságokat tettek el télire (paprika, töltött padlizsán). A disznót megfontoltan használták el az olaszok: télen a disznóhúst, tavasszal a bárányt, és nyáron a szarvasmarha húsát ették.*

Még a puliszka is más volt az olaszoknál: jobban kelesztett, ízletesebb, kiadósabb, és a románok nem tudtak betelni a csodálkozástól, sőt a receptet is elkérték: *A puliszka látta, hogy éhes vagy, míg megfőzted! Egy órát kellett főzni! És ezalatt folyton kavarni kellett! Nem volt éppen olyan kemény! Jól*

megfőttnek kellett lennie! Feltették a kondért a tűzhelyre, és a puliszkát rendre eregették bele... Mint a gyors puliszkánál, és kavarták és kavarták... Nem hagyták főni, mint ahogy a román teszi (most nem tudom, hogy hogy lehet!). Ez ott ült, és kavarta egy órán keresztül! Édesanyám és édesapám olaszok voltak. Egyik testvérük románhoz ment férjhez. Amikor jött: „Még sokáig kavarod azt a puliszkát?” „Mit akarsz, hogy főtlenül tálaljam?” Én ezt csak később értettem meg. Nagy voltam már, a '47-es éhínség ideje alatt, amikor a nagy szegénység volt... Konstanca megyéből búzával, kukoricával jöttek, hozták... És édesapám követ faragott, hengereket készített (csépeltek vele!), malomköveket faragott valamint kézi malmokat... és ez az ember, aki a búzával jött... (apám kőért volt elmenve) és anyám úgy tizenkettő fele azt mondja: „Még marad, mert úgy estefele megjön. Ha nem, akkor még maradsz egy éjszakát.” És volt nekünk az a nagy, világos konyha, és édesanyám, nem tudom milyen ételünk volt, de puliszkát készített. És kavarta, és kavarta... És az az ember csak ült, nem szólt semmit! És anyám csak kavarta a puliszkát, míg aztán kiborította, az ember megette, és a végén azt mondta: „Asszonyom, ne haragudjon, de meg szeretném kérni valamire: ha tud, akkor adjon egy darab puliszkát, mert el szeretném vinni a feleségemnek.” „Hát készíték holnap majd másikat, ha nagyon szerette, mert mi, ha már hideg, akkor nem esszük meg!” „Hát miért?” „Hát, mondta, mit tett bele? Mert én nem láttam, hogy tett volna, csak puliszkát!... Mit tett, hogy olyan finom... olyan szép? Árulja el, hogy mondjam el én is feleségemnek, hogy készítsen nekem is ilyen puliszkát!” „Az első dolog, amit mondjon neki, az az, hogy... látta mennyit kavartam?... egy órát kavart, és a puliszka nagyon finom lesz!

Úgyhogy a románok, akik elismert „puliszkások”, az olaszoktól tanultak puliszkát főzni! Újból egy szubjektív nézőponttal találtam szembe magam, ami kimondottan egy olyan jómódú család nézőpontjára korlátozódott, amely meg tudta engedni magának, hogy a kegyetlen éhínség éveiben egy utast lásson vendégül, és még amellett másnap az oly nagy gonddal elkészített puliszkát eldobja, mert már „hidegen nem ették meg”! Ezt nagyon jól tudtam, ahogy erre már korábban rámutattam, a gesztenyepuliszka volt az otthoni szegénység megtestesítője, otthon a Friol falvaiban. Még azt is megtudtam, hogy gyakran előfordult az is, hogy a bányászoknak nem volt még kenyérre sem pénzük, ezért abba a tarisznyába, amit magukkal vittek a munkába gyakran beletették az előző estétől megmaradt puliszkát, és az attól való félelmükben, hogy otthon a gyerekek nem fognak jóllakni ebédkor a felszolgált levessel (minestra), az apák csak szerivel ettek, meghagyva néhány falást, amit este visszavittek a telepre, hogy a gyerekek ne

mondják azt, hogy „üres kézzel érkeztek”... Majd fellapozva néhány családi albumot, valamint felelevenítve családi emlékeket, rájöttem, hogy az 1947-es éhínség olyan nagy volt, hogy néhány család az Arad megyei Borossebesre, Nádalmásra, Susányfalvára és Halmágycsúcsra ment el dolgozni. Egy fényképen az olaszok, akinek a történetét házigazdám hívták elő róla, büszkén mutatkoztak Sica és Nana Brândușa pásztorok öltözetében, hogy emlékként vigyék, amikor hazamennek. Többnyire mások meséiből ismerve, mivel túl kicsi volt ahhoz, hogy önmagától valamit is felelevenítsen, Valentina Algiu (született Sachetti) történetei egy majdnem kézzelfogható tragikusságot adnak ezen évek eseményeinek, annak ellenére, hogy az évek múlásával a gyerekkor paradicsomi állapotával való viszonyítás ideálisztikusan körvonalazza a történeteket: *Negyvenhat-negyvenhétben egy ilyen kis vekni ára egy millióra ment fel! Olyan kicsi, mint amilyenek ma a kis édességrudak! És jöttek Bräiláról ide az emlékműhöz: több kukoricaliszt volt, nem tudom, hogyha volt búzalisztjük is! Olyan nagy hiány volt! Egyeseknek zsákokkal volt a pénzük, nekünk nem volt annyi beváltanivalónk, amennyit beváltottak! És mégis... mi jobban álltunk, mert egy évvel azelőtt készítettünk valamennyi bort, és megtartottuk, és tavasszal a bort adtuk és adtak puliszkalisztet, búzalisztet... Jöttek ők ide, mert itt, a lápon megtermett. [...] És még jöttek azok, akik szegények voltak, hogy adj, és akartál adni, de arra gondoltál, hogy neked is elfogy, mert olyan volt, mint porcióra!... Az első évben olyan szárazság volt, hogy nem lett semmi: sem búza, sem törökbúza, semmi! A második évben megint! De végül elkezdett esni, mint most [2003-ban]. Amikor a törökbúza akkora volt, elkezdett esni, és tett törökbúza, tök és paszuly. És az a törökbúza megmentette valamennyire a népességet. A kukorica virágzott! A kukorica megért! Kukoricácska, így becéztük, mivel táplált minket!... Nekem még ma is megvan az emlékézetemben a szilvaes puliszka! Dinnye is lett, és készítettünk dinnyéből mézet. Hozták a dinnyét haza szekerekkel, letisztítottuk, volt ilyen nagy tepsink, felfőztük azt a lágy belet, hogy megpuhuljon, és végül rostán áteresztettük (aminek speciális lyukai voltak), hogy maradjon a mag, tudod?... És végül csak a lé maradt! És rátették a levet ilyen nagy tepsikre (ami a törököktől maradt, azt hiszem!) és éjjel-nappal forralták, amíg dinnyeméz nem lett belőle! Egyfajta gyümölcskocsonya.*

A hajdani rusztikus fogások között még ma is őrzik az emlékét a *radicio* (cikória) salátának, amit az öregek gyűjtöttek a mezei vakondtúrásokról, és amit ecetben és forró zsírban dolgoztak fel, az érett gesztenyének, ami soha nem hiányzott egyetlen mulatságból sem, valamint a tökmag és a napraforgómag a románoknál, de hasonlóképpen a főtt kukoricaszemek,

amit nagy élvezettel ettek a fonóban télen. Megkérdeztem, hogyha a hajdani olaszok tartottak böjtöt, és a válasz meglepő volt: a böjt az böjt volt! A húsvéti nagyböjt, valamint a karácsonyi, az advent, az öregek által betartottak voltak. Egy év folyamán a hétfői és a pénteki napon böjtöltek.

A hétköznapi menü híven tükrözte a társadalmi különbségeket: a faluban élőknek soha nem hiányzott a tej, vaj, házikenyér egyetlen reggeli alkalmával sem, míg a telepen élőknek: *Reggel rántásleves... Mind ez: odateszik a zsírt sülni, és... comme se dice? Megpirítják a lisztet, míg olyan pirospozsgás nem lesz, mint a halva, majd hideg vízzel felöntik, majd jól felfőzik és kenyérral aprítva eszik... Csak úgy cukor nélkül, semmi nélkül. Ezt úgy nevezték, hogy az „olaszok teje”. Ez volt, hogyha nekik nem volt tehenük – útlevelesek!*

A taljánok nem készítenek sok ételt, nem is esznek sokat – mondta első találkozásomkor Iduina Sachetti, egy friuliáni olasz család leszármazottja. Valóban az élelmiszerek egyszerűek voltak, amit legfőképpen zöldségekből készítettek: paszulyleves (minestra), krumplileves, krumplitokány (toccio), krumpligaluska (noccio di pattate) és zöldséges piláf (rizotto). Ezzel ellentétben, a gazdálkodók családjában elkészített fogások kiadósak és jól kidolgozottak voltak, ami ellentmondott az öregek otthoni szűkölködéséről szóló történeteknek: *Ők a szegénység miatt hagyták el otthonukat: mert nem volt ott nekik úgy és semmiképp sem túl! Ej, hát eljöttek Romániába. A románoknak volt tehenük, juhaik, és... úgy! de ők eladták a termelt tojást, nem ették meg! Ezek, szegények milyenek voltak, ahhoz hogy levest készítsenek, szükségük volt: egy kiló borjúhúsrá és egy tyúkra. Ahhoz, hogy elkészítsenek három tányér levest. Ők aztán szegények voltak! De honnan tudták ezt, ha olyan szegények voltak? A levesbe, amikor forrón fel volt tálalva az asztalra, tettek egy-egy pohár bort is, és egy egész tojást, ami megszilárdította. Hogyha pasta sutát készítettek – most csak szegénységből teszik – de valaha, legfőképpen a lakodalmakon, levágták a tyúkot, jól megforrázták abban a lében és mind csak ott forralták a pépet, abban a lében az egész májat, zúzáat, az aprólékot megőrölték, majd ebből elkészítették a pasta suta szószát. Most már késő, hogy megkérdezd: de hogy, Uram bocsá, hogy tudtátok mindezt elkészíteni, ha a szegénység elől menekülve jöttetek!*

Azt lehet mondani, hogy néhány készítménynek ceremoniális értéke volt, és az egész csoport hagyományainak megtartását bizonyították. Kelesztett pánkót (fritole) készítettek karácsonyra, ugyanúgy a kántálónak, mint a család számára, valamint tepertős piskótát (frizelle, pan de fritte), nagy tálca csörögével várták az álarcos csoportokat hamvazószerdán, karácsony szombatján, a szentmise előtt a család összes tagja dunai

sózott-szárított halat fogyasztott gesztenyével, vagy sült krumplival, és a Szent Lucia alkalmával megrendezett közösségi lakomán nem hiányzott a rántott béka sem. Ez utóbbit az olaszok nagyra értékelték, ami az elején kiváltotta a románok ironikus megjegyzéseit, hogy végül aztán átvegyék ők is: *Hát... mentek a mieink is, hogy békát fogjanak. A béka fogó eszközökkel dugva kellett menjenek, mert ha meglátták a románok, az nagy szégyen volt! Hahha! Békászok! És ebből nem engedtek!... Most, egy idő óta jöttek valami fiúk, és békát hoztak, mert már nem volt, aki... Várom én egyik napon, várom, és nem jönnek. Találkozom az egyikkel: „De te, nem hozod azt a békát?” „Ajj... De tudod azt hogy én is rákaptam? Miért hoznám neked?!... Most megeszem én! Most majdnem mindenki megeszi!”*

A soha nem hiányzó fogás az ünnepi asztalról az örölt húsos laska (pasta suta) volt, ami örölt húsos főtt laskából állt, és amihez még hozzáadtak paradicsomszószt és zsályát. Ez, megfigyelésem szerint, egy féle gasztronómiai szimbólum, amit a román asszonyok is átvettek, de nekik ez nem sikerül olyan ízletesre, mivel nincsenek beavatva készítésének minden titkába. Ami a *pandorot*, a *panfruttot* és a *pizzát* illeti, ezek azok a specialitások, amelyek az olaszokat híressé tette szerte a világon, a válaszok egyenesen csodálkozásra készítettek: a nagyanyáik és dédnagyanyáik nem készítettek ilyen ételeket, vagy azért mert nem tudtak készíteni, vagy azért, mert nem engedhették meg maguknak, hogy elkészítsék. Jóval később, az egyik olasz férfi felesége, egy magyar nő hozta magával a receptet, *de ezért szenvedett is eleget, mert hol karácsonykor, hol húsvétkor mindenki dagasztani hívta*. A kalács helyébe az olasz menyecskék egy valamivel jobban megkelesztett süteményt készítettek, amit megkentek tojással, valamint megszórtak cukorral: karácsonyra, nap formára alakítva, húsvétra pedig madár formára.

Az első megtelepedettek kiváltak öltözetükkel, amit a román falvakba hoztak – még rusztikus és konzervatív jegyeket hordozva magukon – a 19. századi európai városok divatját. A férfiak elegánsak és stílusosak voltak: nem mentek az utcára kalap nélkül, és a mulatságokon nem hiányzott öltözetükből a keményített gallér és a csokornyakkendő. A nők *bal-kánát* viseltek (ez hosszú és rétegzett volt, ami a vállaknál redőztek) vagy *goneret* (sötét vászonszoknya, amit sok, hosszú és széles betoldással varrtak, acélsörétekkel szegélyeztek, hogy egyenesen álljon, és kis zsebekkel láttak el), az ingük fehér volt, mindig hosszú kézelőkkel, amit egyszerűen állig begombolva hordtak, és amit a lehető legdiszkrétebb redőkkel és csipkével díszítettek. Hajukat szorosan, tarkóra fésült kontyban hordták,

de férjhezmenetel után fejüket sálakkal és kendővel fedték, amelyek végeit a fej búbján kötötték át, ellenben kacéran látni hagyták a homlok göndör hajtincseit. Kevesen voltak, akik az eljegyzési gyűrű, valamint a jegygyűrűn kívül még meg tudtak maguknak engedni más ékszereket, és ezek sem lehetek másak, mint kereszttecskék vagy egyéb vallásos relikviák. Mérték-tartás, elegancia, jóízűség, mondtam magamnak, igyekezve megtudni, hogy azok akik utólag érkeztek, hozták-e magukkal legalább egy hagyományos viselet emlékét: *Az olasz lányoknak nem volt saját viseletük. Szegények voltak, és egyszerű ruhákat viseltek, vászonból, tutto mind ők készítették. Az ünneplő, de inkább mind feketében jártak, ha férjhez mentek, nem öltöztek többet virágosba. A kötény, igen, a kötény nem hiányozhatott. Még viseltek egy féle kosztümöt: tirlinak mondták, de ez egy olyan divat volt. A férfiaknak egyszerű ruhájuk volt, olyan bársonyos, sávolt és sapka... (és akinek volt, annak kalap)*. Azt hittem, hogy könnyen meg lehet majd cáfolni egyes kontextusokra vonatkozóan azt a közmondást, hogy *nem a ruha teszi az embert*, akkor amikor beszélőpartnereim családi albumokat adtak a kezembe, hogy lapozzam, és amiből komoly, előkelő és jól öltözött urak néztek le rám, fesszenen gálaruhába öltözve, elfordított lábszárral és megpödört bajusszal: a faluban élő olaszok, és egyszerű, majdnem szegényes ruhában, körbevéve számos gyerekekkel, akik az útlevelesekhez hasonlóan voltak felöltözve.

Az ünnep mint identitásjelölő

Minden településnek, legyen az multietnikus vagy nem, van egy olyan jeles napja, amelyet a közösség minden tagja ünnepel, mivel azt meghatározónak, fontosnak tartja. Az olaszok számára ez Szent Lucia (december 13) napja. A templomnak a védőszentje szintén Szent Lucia, mivel a közösség védelmezőjének volt választva.

Szent Lucia alkalmával reggel misére mentünk, és édességet, valamint élelmet és bort vittünk. A misén azt mondták, hogy Szent Lucia a kőfaragók védőszentje, mivel ő egy nagyon gazdag ember lánya volt, és nagyon nagy hívő volt. Nagy vagyont örökölt, de az egészséget a szegényeknek adta. Végül egy nagy kereskedő, egy úr beleszeretett: egy magas rangú római. Többször megkérte a kezét, és ő nem akarta, de a római nem tárgított, mert nagyon szép volt. Szent Lucia! És mondják, hogy a férfi mindig azt mondta a lánynak, hogy a szép szemei miatt akarja. És még mondják, de ez legenda, hiszem én!... hogy a lány

kivette a szemeit, ráhelyezte egy aranyserpenyőre, és azt mondta: „Ha annyira tetszik neki a szemem, szemet adok neki, de a lelkemet nem!” És akkor, mivel a szemeit adta és a látását, ő a kőbányások szentje maradt, mivel védi az emberek szemének a világát. És ezért választották a templom védőszentjévé, mivel a bányában sokszor kerül a látásuk veszélybe – világosított fel Pierina Bertig.

Ez a története az egyik legismertebb és leginkább imádott mártírnak a keresztény világból, úgy ahogy azt ma a greci-i olaszok tudni vélik. A templom védőszentjévé való megválasztásának az volt a gyümölcse, hogy a közösségen belüli különbségeket tompította, mivel a templom felépítésével a kőbányások rákényszerítették környezetükre azt, ami ettől elválasztotta, legyenek azok románok, vagy már honosodott olasz honfitársak: a foglalkozásukat. A vallásosság jegye alatt megvalósult a két közösség egyesítése, megértve talán azt, hogy a negatív értékkéleteknek, amelyek feszültségekhez vezetnek, nincs értelmük egy olyan országban, amely még teljesen nem fogadta be őket. Máskülönben, ahogy már azt említettem, a közösség teljes életét áthatotta a vallásos érzület, mivel a katolikus valláshoz való tartozást meghatározó értéként fogták fel és ápolták.

A Szent Lucia alkalmával tartott mulatságoknak – ami a mai napig fennmaradt – sajátos varázsuk volt, áldása egy helyre vonzotta azokat, akiknek a gyökerei ide nyúlnak vissza, azért, hogy egy néhány órára újraegyesítse őket, úgy, ahogy az hajdanán volt. Azokban az években, amikor Greci-en százával éltek olaszok, zenészcsoportok is alakultak, amelyek klarinétjaikkal, kürtjeikkel és harmonikáikkal hangulatot teremtettek. Az emberek *sette passit*, *tarantellát* és keringőt táncoltak késő éjszakáig. *Pasta sutát* és hagyományos húskészítményeket ettek, valamint vörösbort ittak. Mindenki azzal járult a mulatsághoz, amivel tudott. Együtt mulattak öregek és fiatalok, ez utóbbiak, amikor megjött a kedvük, a szülőföldjükről hozott, és a lelkükben szállított dalokat énekeltek.

2003-ban nekem is alkalmam volt résztvenni a Szent Lucia napi mulatságon, amit már hosszú ideje nem a parókián, hanem a községközpontban található vendéglőben tartanak. Mintha megfordult volna az idő, vagy jobban mondva megállt volna a folyásában: az oly zaklatott múltat feledték, vidámság uralkodott el még az öregeken is. Vörösborral koccintottak, dicsérték a háziasszonyok által felszolgált ételeket, ugyanazokat a melan-kolikus énekeket énekeltek, vagy ugyanazokat a táncdalokat, amelyek a régmúlt időkre emlékeztettek: *Santa Lucia*, *Piemontesina bella*, *O, bella ciao*, *Il vaporino*, de román dalokat is: *Ciobănaș cu trei sute de oi*, *Mândra mea de altădată*, *A ruginîi frunza din vii*.

Ennek ellenére ma alig lehet összeszedni néhány tucat embert: gyerekek és unokák szélszóródtak a szélrózsa minden irányába, a kőbányákat évtizedek óta bezárták, de már úgyszemint kívánna senki egy ilyen fárasztó munkát. Akik a faluban maradtak, azok vagy nagyon öregek és magukra maradtak ahhoz, hogy egy ilyen mulatságon részt vegyenek, vagy már nem érzik magukat a közösséghez tartozónak, mivel az idők során számos házasság kötöttet a román lakossággal és ez véglegesen és radikálisan átalakította életüket. Az iskolában néhány tanuló megtanulta táncaikat, amire nagyapáik is forgolódtak, és izgalommal, balkezesen táncolták el nekik, ahogy csak az első alkalommal elmondott idegen nyelvű verset lehet elmondani. Lehet, hogy néhány éven belül ez lesz az egyetlen emléke a Szent Lucia alkalmával tartott ünnepségnek...Vagy lehet, hogy nem...

A hosszú beszélgetéseim során, amit beszélőpartnereimmel folytattam, kiérződött az a nosztalgia, amit a kulturális örökségük egy részének az elvesztése jelentett: az egy éven át tartott ünnepek eltűnése. A családban, a tűz körül megünnepelt karácsony, a hagyományos ételek, áthatva Babbo Natale várásának izgalomával, aki észrevétlenül surrant be, hogy a kályha mellé felakasztott zoknikba ajándékot tegyen, a páratlan énekek a Megváltó születésének éjszakájáról, és a vallásos jelenetek a templomban, amit a pap tanított, és amit a templomban adtak elő a gyülekezet előtt ma már csupán egy emlék. Dante Stella a többi fiú társaságában kántálni járt. Vették a házakat egyenként sorra: az övéknél a *Notte di Natalet* énekeltek, a románoknak elénekeltek az iskolai tankönyvekből és osztálytársaiktól eltanult énekeket. Az emberek elragadtatva fogadták, és pénzzel, valamint süteményekkel hálálták meg fáradozásaikat. Ma már a gyerekek mintha nem is akarnának tudomást venni arról, hogy ünnep van, karácsony szombatján nem akarnak elszakadni a televíziótól, a templomban pedig már nincs, aki bemutasson jeleneteket.

Ma még él az emlékezetben a Zöld Csütörtök, a *Corfus Domini*, amit a feltámadás ötvenedik napján ünnepelnek. A családok az útkeresztezésekbe oltárokat emeltek, amit szobrokkal, kelmékkal és zöldágakkal díszítettek fel. Körmeneteket rendeztek, amin ünneplőbe öltözve jelenek meg azok a gyerekek, akik a püspök jóváhagyását élvezték. Ez egy kegyes örömmel teli, valamint a Megváltó mély imádatának napja volt, egy olyan pillanat, amikor a béke és a remény áthatotta az emberek lelkét.

Az az ünnep, amit ma az olaszok a legnagyobb izgalommal emlegetnek, az az *Ultimo Carnaval*, a nagybőjt előtti nagyhét volt. Lehet hangsúlyozottabban, mint más hagyományok, a karnevál a közösség egyik emblémája

volt, mivel érvényesülni engedte jókedvű és reménykedő természetüket, és mivel a másíkoknak, a faluban élőknek nem volt egy hasonló szokásuk, hanem az ettől különböző, a tavasz jöttét és a nagybőjtire való lemondásokkal és önmegtartoztatással teli időszakra való áttérést ünnepeleék.

Az egyik csodálatos augusztusi estén, 2002-ben, Rosita Bertig lelkesedve mesélte: *Felöltöztünk mindannyian! Ajj, milyen szép volt!... Az olaszok házaíhoz jártunk. Énekeltünk az úton. Mindenki várt! Jelmezeket készítettünk régi ruhákból, de jól kikészítettük! Én többnyire férfi voltam, mivel jó magas voltam! Frakkba öltöztem, és egy darabot játszódtam. Nagyon szép volt. Majd indián voltam. Az arcom el volt takarva, és ha nem, akkor bemázoltam az arcom, és a központban elvittek néha a rendőrök, mert zajt keltettünk, és nem volt szabad! Elsősorban az öregeinket látogattuk meg, mivel ők megtartották a hagyományokat, és nekünk örömet okozott az, hogy meglátogassuk, szórakoztassuk, és megmutassuk, hogy mi is azt tesszük, amit ők tettek valaha, mert mi tudtuk, hogy ők tartanak ehhez! [...] Mentünk az úton álarcokban, és a világ, az ortodoxok, kiáltottak egyik-másik: „Gyertek hamar, mert elhalad a karnevál!” A románoknál is van húshagyat, elmennék a keresztapákhoz, mulatságot rendeznek étellel-itallal, de csak akkor, vasárnap. Mi jártunk egész héten, kedd estig, mert másnap volt a Hamvazószerda, amikor szigorú böjtöt tartottak, és elmentünk a templomba, ahol a pap keresztet rajzolt a homlokunkra hamuból, hogy ne feledjük, hogy halandók vagyunk...*

Barátnőivel együtt, Cecilia Grigorinivel, Pina Grigorettoval, Elena Pas-torcici-csal és Pierina Bertiggel azután egy sor részletet elevenítenek fel: hogyan rontottak el egy ruhadarabot azért, hogy egy háremhölgy ruhájává alakítsák át Pierina számára, hogy felöltöztetve Maricát menyasszonyi ruhába hogyan változtatták balett-táncosnővé, és hogyan tépték ki egy liba tollait, hogy Lidia számára egy jól sikerült indiántörzsfő fejdíszét elkészítsék. Az álarcosok arra törekedtek, hogy ne legyenek felismerhetőek, de legfőképp arra, hogy mulattatóak legyenek: arcukra selyemharisnyákat húztak, kirívóan kifestették magukat, korommal mázolták be magukat, átváltoztatták hangjukat, és ha erre nem voltak képesek, akkor pantomimhez folyamodtak. *Minél csúnyább voltál, a karnevál annál szebb volt, és mindenki jól mulatott!* – vont le a következtetést Remo Bertig. Az 1970-es évek végétől már nem rendeznek karnevált, mivel a fiataloknak már nem tetszett, úgy érezték, rendre-rendre eltávolodva a szülőföldtől, értelmet keresve életük számára, hogy már nem képviseli őket.

A hosszú évek során, akkor, amikor meglátogattak olaszországi barátai-m és rokonaik, majd mindenkinek alkalma nyílt arra, hogy a nevezetes

velencei karnevált megláthassák. A maszkok és az álruhák sokkal szebbek voltak, majdnem fényűzőek: az emberek úgy mutattak, mint egy színházi előadáson, vagy mint az operában, de nem zajongtak annyit, csak járkáltak, és kölcsönösen meghajoltak egymás előtt, vagy udvarló gesztusokat tettek egymásnak. Az egyetlen meglepő hasonlóság az volt, hogy az összes bódéból csörögét árultak, mint otthon, Greci-en... Ez a kép maradt belevésődve emlékezetükbe, és magukkal vitték azt, elmesélve unokáiknak és szomszédaiknak. Néhány évvel ezelőtt, Otilia Meragiu, a közösség elnöke, győzködni próbálta az iskolában a gyerekeket, hogy élesszék fel ezt a hagyományt, de a gondolat nem lelt követőkre, mivel ők fényes velencei öltözetet akartak, és nem fogadták el azokat a komikus improvizációkat, amelyek nagyszüleik hajdanán viseltek, szerény kőfaragók, vagy parasztok.

Az adatközlők névsora (2002–2003)

Valentina Algiu, 55 éves
Pierina Bertig, 76 éves
Remo Bertig, 77 éves
Rosita Bertig, 75 éves
Giuseppina Fauro, 78 éves
Romano Fauro, 75 éves
Otilia Meragiu, 55 éves
Mirela Turtoi, 74 éves
Iduina Sachetti, 90 éves

FODOR Ferenc

A lipován közösségek etnokulturális sajátosságai

Észak-Dobruzsza és a Duna-delta évszázadokon keresztül az üldözött népek menekülési helyének számított. Ezen a területen a hivatalos népszámlálási adatok szerint, ma is 17 nemzetiség él egymás mellett békében. A lipovánok az egyik legkisebb létszámú népcsoport.¹

A Deltában élő sokféle népcsoport² közül elsősorban az orosz nyelvű lipovánokat kívántuk vizsgálni. Első utunkon Tulceában megbizonyosodtunk arról, hogy a lipovánok kutatásával nagyrészt még adós mind a román, mind a nemzetközi néprajztudomány. A népviselettel (Secoșan–Pârâu 1980) és a halászzattal (Sadoveanu 1956) foglalkozó munkák nem említik a lipovánokat, jól használható viszont egy a pravoszláv ünnepeket bemutató könyv (Evseev–Ivanov–Petuhov 1997), mely érinti a lipovánok egyházi szokásait is, valamint a nagyszebeni szabadtéri néprajzi múzeum kiadványa (Bucur 1995). A városban tartózkodva felkerestük a helyi közösség pópáját, Georgiu bátyuskát, aki kérésünkre bemutatta a templomot,³

- 1 A lipovánok néprajzi, történeti szempontú kutatását célul kitűző munkacsoport 1997 év végén alakult Fodor Ferencnek, a szegedi Móra Ferenc Múzeum muzeológusának vezetésével. A kutatásban részt vett Csósz László, Ozsváth Gábor és Töröcsik István a Szegedi Tudományegyetem Néprajz és Kulturális Antropológiai Tanszék, valamint Hegyeli Attila és Szilágyi Levente, a kolozsvári Babes–Bolyai Tudományegyetem néprajz szakos hallgatói.
- 2 A Duna-delta, és tágabban Dobruzsza – elzártsága miatt – a történelem során a népek végső menedékhelye volt, ezért etnikailag rendkívül heterogén. A területet törökök, bolgárok, görögök, tatárok, macedónok, haholok (ukránok), lipovánok és románok lakják.
- 3 A templomaikat nagyon nehezen mutatják meg idegeneknek, mivel rendkívül sok esetben feltörték azokat egy-egy ilyen „turistalátogatás” után. Rengeteg fára festett értékes ikont találunk ezekben a templomokban.

illetve a 17. századi szerkönyveket és ikonokat. A következő napokban bejártuk a Duna déli ága mentén és a Razim-tó partján fekvő lipován és egyes lakosságú településeket (Sarichioi, Jurilovca, Mahmudia, Murighioi). Sarichioiban vendégei voltunk Sevastian Fenogen képviselő úrnak, akinek köszönettel tartozunk, amiért rendelkezésünkre bocsátotta a terület földrajzára, néprajzára vonatkozó disszertációját, és felhívta figyelmünket a *Zorile* című orosz-lipován folyóírra, mely havonta jelenik meg orosz és román nyelven.⁴

Második utunk során (1998 nyarán) eljutottunk a delta belsejében lévő, csak hajóval megközelíthető Peripravaba. A falutól délre egy több száz négyzetkilométeres homoksziget húzódik, melyen további négy település található. Az etnikai összetétel itt is jellemző: C.A. Rosetti (község, az adminisztratív központ) román, Sfistofca és Periprava lipován, Letea hahol (ukrán), Cardon erősen asszimilált bolgár falu. Az elnéptelenedés mértéke szemmel látható, Sfistofcaban például minden második ház lakatlan. A 19. század végén még ez volt a községközpont, a mai központ, C.A. Rosetti nem is létezett, később telepítették. Az 1901-ben kiadott nagy román földrajzi szótár így ír a községről és környezetéről: „Teljes lakossága lipován nemzetiségű, a popovsci szektából. Fő foglalkozásuk a halászat. Három halászhelységük van⁵: Musora, a tengerparton, Periprava és Popina a Chilia ágon. Halásznak a tengeren is és a Dunában is. A halat Besszarábiába exportálják. Van egy a helyiek által épített templomuk, melyben egy pap és egy kántor szolgál. Van két iskolájuk, egy a román nyelvű és egy a lipován közösségé. Ötven juhot, 800 szarvasmarhát és 1000 disznót tartanak. A községet a 18. században alapították a lipován halászok, akik egy Vilcovul⁶ nevű helységből futottak el.” (Lahovari, V. kötet). Érdekes megfigyelni, hogy bár a teljes lakosság lipován nemzetiségű, létezett a századfordulón egy román iskola. Ma a lakosság elsősorban halászattal foglalkozik, de tenyésztenek szarvasmarhát és lovat, szántóföldet alig látni. Az elszigeteltségből fakad, hogy néhány traktort leszámítva a lovaskocsi az egyetlen közlekedési eszköz a szigeten. Rosettiben van egy sütőüzem, ezen kívül mindent a hajó hoz, amely kétnaponta fut be Tulceából Peripravaba.

- 4 Az Andrei Ivanov által szerkesztett folyóirat gyakran közöl a népcsoport múltjáról és mindennapi életéről szóló cikkeket, 1990 óta folyamatosan jelenik meg Bukarestben.
5 Sfistofca a homoksziget belsejében van, közvetlenül a falu mellett nincs víz, ezért kialakítottak halásztanyákat, melyek később önálló faluvá nőttek ki magukat.
6 Kisváros a mai Ukrajna területén, Peripravával átellenben a Chilia ág túloldalán.

Harmadik utunkra 1999 augusztusában került sor. Megismerkedtünk a tulceai múzeum régészeti és néprajzi gyűjteményével, illetve a Tulcea-megyében található néprajzi gyűjteményekkel (Babadag). Az együttműködési megállapodás értelmében az addig gyűjtött anyagot (fényképfelvételek, videófilmek) kicseréltük.

2000. márciusában kutatást végeztünk Ghindarestiben. Ez a falu Constanca megye észak-nyugati sarkában található a Duna partján. Lakossága 99,7 %-a orosz-lipován. A Húsvét előtti szokásokat vizsgáltuk, különös tekintettel a farsang utolsó napjához kötődő *Масленица* ünnepkörre. Ezenkívül alkalmunk volt megfigyelni a vallási étellel kapcsolatos szokásokat.

2000 augusztusában fölkerestük az orosz-lipovánok két kolostorát, amelyek Slava Rusa és Slava Chercheza településeken találhatók. Megismerkedtünk a női és a férfi kolostorok életével, egyedülálló hagyományvilágával, a romániai lipovánok vallási életében betöltött szerepükkel.

2002. évi kutatóutunk október 28. és november 6. között zajlott le. Utunk során fölkerestük a Moldvában és Bukovinában található azon településeket, ahol jelentősebb lipován közösségek élnek. Így jutottunk el Târgu Frumosba, Sucavában, Manoleába, Lipovenbe és Climaubá. Utunk során érintettük Plopanat, amely szinte kihalt településnek tekinthető.

Hosszabb szünet után kutatócsoportunk 2005. június 21. és július 1. között járt ismét a Moldvában, Bukovinában és Ukrajnában élő lipovánok között. Târgu Frumoasa-ban a földművelésügyi és kertészeti módszereket, hagyományos eszközkészletét, terminológiáját gyűjtöttük és tanulmányoztuk. A következő kutatópont Manolea volt, ahol 2002-ben már szintén rövid időt tölthettünk. Az ott élő szerzetesek, ill. apácák segítségével, részletesebben megismerkedhettünk a kolostorokban lakók életével, munkájával. A Suceava melletti Sokolincán, korábbi kapcsolatainkat kihasználva, tájékozódunk az elmúlt években történt gazdasági változásokról, megfigyelhettük az aktuális mezőgazdasági munkákat végző családokat. Tanulmányutunk utolsó állomása az Ukrajnában található Belaja Krinyica volt. A templomban két fiatal diakónus szolgál, kik családjukkal élnek a faluban. A velük készített interjúk alapján nem csupán a hely írott és íratlan történetéről szereztünk részletes információkat, de az óhitű liturgiára vonatkozó ismereteinket is gyarapítottuk.

2006 évi pályázatunkban a dobrudzsai lipovánoknak az emberi életfordulókhoz kapcsolódó szokásainak vizsgálatát tűztük ki célul. Terveinket azonban módosította az a körülmény, hogy meghívást kaptunk egy,

az ukrainai Csernovicban zajló nemzetközi konferenciára, melynek egyik szekciója főként Bukovina etnikai és vallási csoportjaival foglalkozott.

Csernovici tartózkodásunk alatt a konferenciát szervező kollegák segítségével megismerhettük a város történetét, a helyi lipován közösség templomát, papját, az itt élő lipovánok sorsának alakulását. A konferencia végén a csoport résztvevőivel meglátogattuk a Belaja Krinyicán lévő templomokat.

A konferencia után korábbi gyűjtéseink színhelyére, Ghindarestibe utaztunk. Ghindarestből a helyi közösség vezetőjének kíséretében Csernovodába, majd Bodosanba látogattunk.

A 2008. évi kutatásunkon célunk a Dél-Dobrudzsában, és egy a román határhoz közeli bolgár településen – a Silistra melletti Azdemir Tataric nevű kerületében – élő lipován közösség életkörülményeinek vizsgálata volt.⁷

A lipovánok népi kultúrájára vonatkozó szakirodalom nehezen hozzáférhető és rendkívül hiányos. Történetükre vonatkozóan ugyanez érvényes. Most már rendelkezünk egy megközelítőleg átfogó bibliográfiával,

7 Kutatóútjainkat a tulceai „Institutul de Cercetari Eco-Muzeale Delta-Dunării, a bukaresti Lipován Szövetség – (Община руских липован Румынии) – (Fjodor Petuhov) a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Dunatáji népek kutatása” szakalapítványa, a szegedi Móra Ferenc Múzeum „Múzeumi Tudományért” alapítványa, a Szegedi Tudományegyetem Néprajz és Kulturális Antropológiai Tanszéke, a „PETROM Hungária Kft”, a kiskunmajsai „Jonathermál Gyógyüdülő és Idegenforgalmi Rt.”, a csólyospálosi „FAMÍLIA” Teherfuvarozási Bt. támogatták. Külön köszönet illeti Dr. Simion Gavrilă múzeumigazgató urat és Dr. Steluța Părău tudományos-igazgatóhelyettest a tulceai múzeum széleskörű segítségével. Sarichioiban Sebastian Fenoghen tanár – a lipovánok első parlamenti képviselője – informált és kalauzolt bennünket. Munkánkat segítette Ivanov Petru a iași-i közösség vezetője, illetve Ghindarestiben Alexe Melicov és Eftei Damian, Lipoveniben (Sokolinca) Vasile Ciubatura, Climautzban Fomin Mina, Bodosanban Stefan Skolnik, Tirgu-Frumosban Ichim Neculai iásii püspök úr, Belaja Krinicán Dimitrij Bugunov szvisennyik, Aydemirben Vladimir Carp szvisennyik, Sfistofcan Cristea Alexandra, Maria Parvan, Peripravan Vladimir Nikofof, Lidov Jon, Mila 23-ban Sergej Fedosia, Kozlov Adrian, Slava Rusban Flavjan arhipiskop, Slava Chercheza Petrov Alekszandrov, Irina Mihailova, Manoleaban Adrian George, Kersan Ioan szvisennyik, Majka Evseja. Külön köszönettel tartozunk Alexander Prigarinnak, az odesszai „Mecsnyikov” Állami Egyetem tanárának, és Tatyana Voronyinának a moszkvai Tudományos Akadémia tagjának szakmai segítségéért. Kutatóútjainkon kb. 2000 színes- és fekete-fehér fölvételt, több órányi videó-, illetve magnófelvételt készítettünk. Lehetőségeinkhez mérten több tárgyi – elsősorban viseleti anyagot – gyűjtöttünk. A dokumentáció és a tárgyi anyag a szegedi Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Osztályán található.

melynek legfontosabb tételeire itt felsorolásszerűen hivatkozunk. Talán a legátfogóbb munkát eddig Melchisedec aldunai püspök írta román nyelven. Ebben találunk a történetükre és akkori jelenükre vonatkozóan adatokat. Külön szól a beszarábiai, moldvai, havasalföldi és törökországi lipovánokról (ekkor a Duna-delta/ Dobrudzsa még török terület). Folklorjukkál a bukaresti egyetem szlavisztikai tanszéke foglalkozott. Itt meg kell említenünk Mihail Marinescu nevét, kinek egy könyve és egy tanulmánya jelent meg e tárgyban (Marinescu 1975: 1988). Igazából itt csak folklórszövegek töredékeit és azok elemzését közli, az elemzésen lévén a hangsúly. A román nyelvű kiadványokban az orosz szövegrészleteket mellékletben közli. Tehát szinte érintetlen terület még folklórgyűjtés szempontjából a lipovánok népi kultúrája. Ugyanez vonatkozik a tárgyi kultúrára is, ugyanis az az anyag, amit a tulcea-i, illetve szebeni múzeum őriz pontosan olyan véletlenszerű gyűjtésen alapul, mint a folklórananyagból eddig közölt részletek. Nyelvészeti megközelítést ad Croitoru Otilia tanulmánya, mely a ház tárgyi anyagának orosz megnevezéseit elemzi összehasonlítva a mai ill. történeti orosz adatokkal, következtetve így a lipovánok eredetének kérdéseire is (Croitoru 1972), és a Chirilă–Ivanov–Olteanu szerzők által közölt dialektológiai elemzés (Chirilă et al. 1993). Vallásukra vonatkozóan Melchisedec művén kívül Mihail Plătică ill. Paul Trager tanulmányait forgathatjuk haszonnal (Trager 1918, Plătică 1960). Jól használhatóak még a népességföldrajzi kiadványok (ezek közül a legjelentősebb Herbst-Rădoi Athena 1970-ben született doktori dolgozata, melyből a népességföldrajzi adatokat használtuk a kutatás során – jó demográfiai áttekintést nyújt). Továbbá a század elején kiadott lapok, folyóiratok (*Analele Dobrogei, Arhiva Dobrogei*) anyaga is értékes forrásnak számít, azonban ezekben is csak elvétve találtunk néprajzi anyagot.

A demográfiai adatokat Dobrudzsára összesítve 1880-tól kezdődően találtuk meg. A lipovánok nem jelennek meg külön nemzetiségként csak a legfrissebb 1992-es népszámlálás adatai közt, így az orosz kategória rejti magában e nemzetiséget:

Nemzetiségek	1880 ⁸	1912 ⁹	1930 ¹⁰	1956 ¹¹	1966 ¹²	1992 ¹³
Dobrudza össz-lakossága	106 943	380 430	–	474 581	510 346	
Románok	30 977	216 425	242 183	408 482	447 305	
Magyarok	–	–	530	614	361	152*
Németek	2 471	7 697	10 566	436	250	
Zsidók	1 051	4 573	1 311	368	163	
Cigányok	–	3 263	3 666	1 174	340	
Ukránok, rutének	–	–	–	6 978	5 095	
Szerbek, horvátok, szlovének	–	–	479	61	26	
Oroszok	16 420	35 859	25 116	29 350	29 404	20 434*
Szlovákok	–	–	54	9	16	
Tatárok	6 540	21 350	15 130	16 176	16 553	
Törökök	16 493	20 092	18 364	7 848	9 895	
Bolgárok	28 715	51 149	40 894	554	295	
Csehek	–	–	54	23	7	
Görögök	3 165	9 999	4 046	–	320	
Lengyelek	–	–	153	–	18	
Örmények	803	3 194	713	–	64	
Gagauzok	–	–	608	–	–	
Más nemzetiségek	308	6 829	13 952	2 502	174	
Nem nyilatkoztak	43	–	–	–	60	

Néhány fontosabb, a dolgozatban is említett helység demográfiai adatait is érdemes nyomon követni¹⁴

Helység	1912	1930	1948	1956	1966
Tulcea	22 526	20 403	20 151	24 639	34 678
Babadag	4 686	4 626	4 022	5 549	7 336
Isaccea	4 655	4 576	4 653	5 203	5 038
C. A. Rosetti	489	596	727	581	486
Cardon	x	x	x	79	59
Letea	920	930	988	1 000	966
Periprava	559	558	602	593	1 047
Sfistofca	809	797	680	644	577
Carcaliu	3 276	3 823	4 960	4 690	5 170
Crişan	986	837	844	809	688
Caraorman	986	837	967	894	816
Mila 23	x	x	x	684	727
Mahmudia	2 018	2 150	1 911	2 437	2 388
Murighiol	1 038	1 362	1 914	1 824	1 699
Sarichioi	3 428	3 948	3 049	4 062	4 290
Slava Rusă	1 555	1 895	2 013	2 332	2 306
Smîrdan	312	276	1 358	1 311	1 140
Pardina	407	653	476	545	781
Jurilovca	2 653	3 611	2 814	3 489	3 478

A táblázatból jól látható, hogy a nemzetiségi megoszlás igen változatos volt a régebbi időkben. A lipován lakosság itt kevésbé asszimilálódott, mint más területeken. Ennek egyik oka az elzártság, másik oka pedig ez a nemzetiségi sokszínűség, mely kötelezően egy magasabb fokú toleranciát hozott magával.

Sok érdekes következtetést lehet levonni a legfrissebb, 2002-es népszámlálási adatokból is. Itt már az orosz–lipován nemzetiségi megnevezést használják, amelyet a lipovánok értelmiségi rétege 1990 után talált ki és általánosan próbálja elfogadtatni, mint a szerintük adekvát megnevezést. Maguk a lipovánok még nem használják.

8 Arbore 1930: 92
 9 Brătescu 1928: 236
 10 Hivatalos népszámlálási adat. 1930. dec. 29.
 11 Hivatalos népszámlálási adat. 1956. febr. 21.
 12 Hivatalos népszámlálási adat. 1966. márc. 15.
 13 Hivatalos népszámlálási adat. 1992. jan. 7.
 * Csak Tulcea megyére vonatkozik

A népszámlálási adatok szerint Romániában összesen 35 791 (az ország lakosságának 0,2%-a) orosz–lipován nemzetiségű él. Tulcea megyében pedig 20 434, ami a megye lakosságának 7,5%-a. Ebből falun 14 911 (falvak lakosságának 10,7%-a), városban pedig 5 523 (városok lakosságának 4,2%-a) orosz–lipován nemzetiségű él. Tehát láthatjuk, hogy az orosz–lipován kisebbség több mint fele Tulcea megyében él, azonban nem elenyésző

14 Az adatok Herbst–Rădoi (1970) munkájából származnak.

azoknak a száma sem, kik az ország más részein élnek (főleg Konstanca megyében és Moldvában). És az is nyilvánvaló, hogy főleg falvakon élnek ma még lipovánok, ez tulajdonítható a város erősebb asszimilációs erejének is, de annak is, hogy alacsony iskolázottságuk, elzártságuk és hagyományos mesterségük a falvakhoz, a vízhez köti őket.

Anyanyelv szerint Romániában összesen orosz anyanyelvűnek 29 246 személy vallotta magát. Tulcea megyében: 17 661. Ebből falun: 14 525, míg városon csak 3 136 személy vallotta anyanyelvét orosznak. Érdekes adat, hogy Tulcea megyében 2 969 olyan személy van, aki orosz–lipován nemzetiségűnek, de román anyanyelvűnek mondta magát. Ez arra enged következtetni, hogy a nemzetiségi identitásuk elég erősnek látszik ahhoz, hogy a nyelvi asszimilációt is túlélje bizonyos mértékben.

Romániában összesen 16 211 (10 023 férfi és 6 188 nő) orosz–lipován nemzetiségű aktív lakost jegyez a népszámlálás, ezzel szemben feltűnően nagy az inaktív lakosság száma: 22 395 (8 531 férfi és 13 864 nő).

Nyilvánvaló, hogy vallásilag elhatárolódnak az ortodox románságtól, továbbra is megtartva régi rítusú ortodox vallásukat, ami miatt ezekre a vidékekre kerültek évszázadokkal ezelőtt. Ezeket a rítusokat ma is abban a formában végzik, ahogy a már említett püspök, Melchisedec is leírja könyvében, illetve úgy, ahogyan a szintén általa idézett korabeli egyházi iratok is leírják. Lényeges dogmatikai különbségek nincsenek, pusztán a rítusuk különbözik valamennyire. Ugyanakkor ők még mindig a régi ortodox kalendárium szerint ünnepelnek, így a karácsony a mi naptárunk szerinti vízkeresztre esik.

A lipovánok története a 17. századi orosz egyházszakadásig nyúlik vissza. Oroszországban az eredeti görög liturgikus szabályok a századok folyamán módosultak és sajátos szláv vonásokat vettek fel. A 16. században több nemzeti zsinat is próbálkozott a liturgikus könyvek és szertartási szokások egységesítésével, de eredménytelenül. Az 1654-ben Nikon patriarcha által elrendelt reform ellenkezést váltott ki a közpapság és a nép egy részéből, akik ragaszkodtak a „nemzeti jellegű” liturgiához. Avvakum nevű pápa vezetésével kiváltak az orosz egyházból, ők lettek az „ószertartásúak”. A szakadárak (raszkolnyikok) később két csoportra váltak, egy részüknek megmaradtak papjaik (az ő nevük *popovci*), míg másik csoportjuk papjai elhunytá után lelkipásztorok nélkül maradt (őket *bezpopovci*-nak nevezték). Az 1730-as években egy Fótij nevű nincstelen sztrelec Filipp álnéven az arhangelszki és olonci kormányzóságban az utóbbiak egy részéből szektát

alapított, melyet később róla Filippovcsinának, követőit filippovci-nak, filippovánoknak nevezték el. Egyes vélemények szerint innen ered a lipován elnevezés. E szélsőséges szekta célja a hagyományos ortodoxia előírásainak minél tökéletesebb teljesítése volt, ennek érdekében sokan még az öngyilkosságot is vállalták. A hagyomány szerint, amikor Fülöpöt a katonák elfogták, hetven társával együtt az önkéntes tűzhalált választotta. Követői az üldöztetések elől a Krím félszigetre menekültek, de onnan a tatárok kiszorították őket. II. József idejében egy részük Bukovinába telepedett.

A hagyományok szerint a Duna-deltába a Dnyeper vidékéről elűzött kozákok települtek le, akik folytathatták eredeti mesterségüket, a halászatot. Idetelepülésükről azonban pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre.

Bukovinában a lipovánok első települései a mai Ukrajna és Románia határának közvetlen közelében ukrán oldalon található Belaja Krinyica (román nevén Fântână-Albă), illetve román oldalon Klimautz és Szokolinca voltak. Szokolincára – mai nevén Lipoveny – az adatok szerint 1724-ben költöztek. A 19. század végén ezeken a településeken a popovcük mintegy 2400 lelket számlálnak. A bezpopovcük a már említett Klimautzban illetve Lukavetz mellett Mechindrában – mai nevén Manoleában – laknak. Ez a terület Bukovina néven egységes közigazgatási terület volt, mely 1920-ig az Osztrák Magyar Monarchiához tartozott.

Belaja Krinyicán két templom van, Szent Kozma és Damjan-, Szent Miklós-, és Uszpényijá (Nagyboldogasszony) tiszteletére felszentelve. Belaja Krinyica – ahol ma mintegy 80 lipován család él – ma már a lipovánok egyik legnagyobb búcsújáró helye. Szent Kozma és Damjan ünnepén – november 14-én – még Dobrudzsából is ellátogatnak ide a lipován közösségek tagjai. A helybeliek, a klimautziak – akik közvetlen a határ mellett laknak – hetente háromszor léphetik át a határt útlevelel nélkül. A másik templom szentjeinek tiszteletéről legtöbbször csak a helybeliek emlékeznek meg.

A kút nevének eredete ma már nehezen tisztázható. A ma gyűjthető visszaemlékezések szerint valóban fehér vize volt, de hogy mitől volt fehér, arról nem tudnak. A kút egyébként ma nem létezik, kommunizmus ideje alatt teljesen eltűntették. Az idősek hallottak hollétéről, ma folyik a kutatás, szeretnék ismét visszaállítani az eredeti állapotokat. A Belaja Krinyicai templomokat az 1990-es évek elején Raisza Gorbacsova ajándékából újjították föl.

Ambrócij metropolita Belaja Krinyicából 1945-ben tette át székhelyét Brajlába, ahol azóta is a Romániában élő popovcük mindenkori legfőbb vallási vezetője székel.

Női és férfi kolostorok ma Szlava Ruszban és Manoleában működnek. Az évszázados hagyományoknak megfelelően a szerzetesek ma is a kolostorhoz tartozó földterületen gazdálkodnak, illetve a női kolostorokban egyházi textíliákat szönek.

Dobrudzsában a Szlava Rus-i férfi kolostor a településtől mintegy négy kilométerre, egy völgy végében, jól védett, bekerített helyen található. A korábban jelentős nagyságú szántóföldből és szőlősökből mára csupán 2-3 hektár maradt. Szőlőt egyáltalán nem termesztenek, a régi domboldalba vágott hatalmas pince bejárata összeomlott, a pincében lévő hordók, kádak, stb. tönkrementek. A templomon és a szerzetesek lakásán kívül ma már csak a téli-, és a nyári konyha, és a szakácsnő lakrésze használható. A méhes, a ló- és tehénistállók, malom, fásszín, a könyvtár épülete ma már használhatatlan. A szerzetesek ma is művelnek kevés földet, de a néhány jószág őrzésére román munkást fogadnak. A szerzetesek legfőbb bevétele a búcsúk alkalmával befolyt adományokból származik.

Szlava Rusban a női kolostorhoz tartozó földet az apácák művelik, emellett póisz és egyéb egyházi textíliák szövésével foglalkoznak. 2000 augusztusában a kolostorhoz tartozó melléképületeket helybeli mesterek és munkások renoválták, elmondásuk szerint társadalmi munkában. A kolostorhoz több hektárnyi terület tartozik, melynek egy részén valaha az apácák házai álltak. Ezek kis alapterületű, önálló nádtetes házak voltak. Mivel ma már alig néhány apáca él a kolostorban, ezek az épületek összedőltek. Siralmas látványt nyújtanak az egyébként jól karbantartott téli-, és nyári templom szomszédságában ezen épületek tucatjai.

Bukovinában, Manoleában található férfi és női kolostor. Sajnos a faluban 1960-ban pusztító tűzvész megsemmisítette a kolostor épületeit, valamint a templomban is nagy kárt tett. A férfi kolostor templomát újjáépítették és 2000. szeptember 4-én szentelték fel. E kolostorban élt és dolgozott Fjodor Evfimovics Melnyikov, kinek fő műve: Krátkoj isztórii drevlepravoszlavnoj (ctarooobrdjácsezkjoj) Cerkvi (Barnaul 1999) Melnyikov 1960. május 13-án hunyt el, sírja a kolostor temetőjében található.

Romániában a forradalom előtti évtizedekben a rendszer nemzetiségellenes és vallásellenes politikáját a lipovánok csak vallásuk szigorú előírásainak betartása miatt tudták túlélni. Ennek köszönhető, hogy ma is ilyen erős az összetartás. Mindenekelőtt a hithez, Istenhez való ragaszkodás az, amely még a mai fiatalokban is elevenen él. Mivel iskolákat megszüntették,

orosz tanárokat nem képeztek, orosz anyanyelvű oktatásban nem részesülhettek, mára a fiatalok nagy része nem, vagy csak alig beszél anyanyelvét. Ez településenként változik. Ahol nagyobb lipován közösség él, ott a fiatalok jobban beszélik az orosz nyelvet. Ilyen például Ghindărești, Mila 23, Climăuți. A városokba költözött lipován fiatalok gyermekei szinte teljesen elvesztették anyanyelvüket, ám vallásukat gyakorolják. Ami a legnagyobb problémát jelenti ma, az a templomban használt ószláv nyelv. A «служба» hagyományos ószláv nyelven történik, melyet ma már nemhogy a fiatalok, de még az idősebb korosztály sem ért meg. Ez a körülmény komoly vitákra ad alkalmat a lipován közösségek világi és egyházi vezetői között. Egyesek szerint bizonyos reformok elengedhetetlenül szükségesek lennének a hit és az anyanyelv megőrzése szempontjából. A vallás alaptétele azonban évszázadok óta a szabályok és előírások pontos betartása volt. Az egyház ehhez ma is ragaszkodik, habár jól látható hogy egyes településeken ma már a lipován fiatalok is a román fiatalokkal együtt, inkább a románok templomaiba járnak.

A lipován közösségek világi vezetőinek Románia szerte egyre inkább hangoztatott véleménye szerint be kell vezetni a lipován papok батюшка szervezett, tudományos teológiai oktatását. Jelenleg a papokat választják, a hivatás sokszor apáról fiúra száll, illetve néhány hónap, esetleg év betanítás után bárki, akit a közösség elfogad pappá свещенник válhat. Ezért a papokat a világi vezetők műveletlenséggel vádolják, ami szintén konfliktus-helyzethez vezetett több közösségben. A probléma megoldásához az anyaországtól sem várnak segítséget, mivel véleményük szerint a segítséget feltételekhez kötnék, mely csorbítaná önállóságukat és a hit hagyományokhoz ragaszkodó, szabad gyakorlását.

Az anyaországgal való kapcsolattartás a szocialista korszak idején lehetetlen volt, mivel sem Moszkva, sem Bukarest nem tartotta fontosnak a nemzetiségek vallási és kulturális igényeinek támogatását. Romániában – a többi kelet-európai szocialista országgal ellentétben, nem volt kötelező az orosz nyelv oktatása, így hasonlóan más nemzetiségek anyanyelvi oktatásához – megszüntették az orosz nyelv oktatását a lipovánok által lakott településeken is. Természetesen megszüntették az anyanyelven tanító tanárok képzését is. Az utóbbi években azonban a helyzet javult. A Romániai Lipovánok Szövetsége erőfeszítésének köszönhetően Tulcea-ban és Bukarestben megkezdődött az orosz anyanyelvű tanárképzés, illetve néhány településen az általános iskolai orosz nyelvoktatás. Legkönnyebb az oktatás szervezése a tiszta lipován lakosú településeken,

mint pl. Ghindărești, Climăuți, Lipoveni. A szocialista korszak oktatáspolitikájának köszönhetően a lipovánok közül kevesen tudtak továbbtanulni, melynek következtében hiányzott az értelmiségi réteg, amely a kulturális vezető szerepet betölthette volna. Szerencsére ez a helyzet mára sokat javult.

A lipován identitás megőrzésében a vallási előírások megőrzése mellett nagy szerepe van a hagyományok megőrzésének. Igaz, hogy ezek a hagyományok is legtöbbször szoros kapcsolatban állnak a vallási előírásokkal. Legnagyobb ünnepnek természetesen a karácsony és a Húsvét számít. Egyes vidékek között azonban lényeges eltérések mutatkoznak. A Húsvét előtti хоровод például Tulcea megyében több napos táncos mulatság, míg Bukovinában csupán szerény felvonulás, amikor egyházi énekeket énekelnek. A közös azonban az, hogy ezt mindenhol asszonyok járók.

Régen a lipován lakodalmakban nem volt zenekar, a vendégek saját énekeikre táncoltak. Lipoveniben az első élőzenés lakodalom 1970-ben volt, amikor Vasziliј Csubatura házasodott, a helyi lipován közösség mostani vezetője.

A lipovánok sokáig egymás között házasodtak. A házassági feltételeket is szigorú egyházi előírások szabályozták, és szabályozzák ma is. Vegyes házasság esetén például kötelező az újrakeresztelkedés és a teljes alámerülés. Erre a célra pl. Lipoveniben a kis keresztelő edény mellett egy többhektós fakád is található, melyben az újrakeresztelt felnőttnek kell alámerülni. Climăuți-ban, még pár évvel ezelőtt ezt a szertartást a falu melletti tó vizében végezték.

Ma már természetesen igen sok a vegyes házasság: Azonban a lakodalomban az élőzene szünetében az asszonyok még ma is saját énekeikre táncolnak. A régi lovas fölvonulással egybekötött esküvők – melynek nagy hagyománya volt például Klimautzban – ma már nem léteznek.

Egységesen ismerik azonban a január 7-én, fiatalok által végzett kolindálást, melyhez szép ének is tartozik. Hasonló egységességet mutatnak a karácsonyi és a Húsvéti ételek ugyanúgy, mint az évente három alkalommal tartott День радителское (halottak, szülők napja) alkalmával készített кутья. A megfőzött búzát mézzel keverik össze, melyet kis csészében visznek a templomba, ahol megszentelik. A pap mindegyik csészéből kivesz egy kanállal és egy nagyobb edénybe meri. Ezt mise után a gyerekek fogyasztják el. Ezzel emlékeznek halottaikra. A hazavitt szentelményt szintén a gyerekek fogyasztják el. Különösebb természetfölötti

erők befolyásolására nem alkalmazzák, mivel a lipován egyházi törvények tiltják a népi hiedelmeket.

A temetkezési szokások is egységesnek mondhatók. A változást csak a kor adta technikai lehetőségek kihasználása jelenti. Pl. a венечик – egy papír szalag, melyre a halott adatait írja fel a pap - előre fénymásolt nyomtatvány, melyet csak ki kell tölteni. A рукописание, mely a pap ajánlását tartalmazza a túlvilági hatalmak számára, szintén egy fénymásolt formanyomtatvány, melyet ma is a hagyományoknak megfelelően a halott jobb kezének ujjai közé hajtogatnak Lipoveniben.

A hagyományos lipován viselet ma már csak a nőknél figyelhető meg. Ruházatukat általában az élénk színek jellemzik. A bukovinai és északmoldvaiak viselete kissé visszafogottabb, barnás tónusú. Az ünnepi viselethez tartozik a hajat összefogó сборник, amely egyszerű textil vagy gumi. E fölé hajtúkkal erősítik a кичка-t, melyek különböző színűek, flitterekkel gazdagon díszítettek. Mindegyik különböző, nincs két egyforma. A bukovinai településeken nagyobb méretűek, szolidabban díszítettek. Ezeket helyi, idősebb varróasszonyok készítik. A кичка-t férjhez ment fiatal asszonyok hordhatják. A lányok hajukba színes szalagot kötnek, az idősebb asszonyok sötét színű kendőt hordanak. A nők jellegzetes ruházata a сарафан, egész ruha, melyet két vállpánt tart.

Templomban a nők kendőt kötnek a fejükre, koruktól függetlenül. Törvény ugyanis, hogy a hajuk nem látszódhat. Ezt a szokást Bukovinában ma már kevesen tartják be, míg pl. Ghindăreșt-ben ma is kötelező. A templomba járó viselethez mindenki számára kötelező a поус, a лестулка és a подручник. Érdekes, hogy pl. Climăuți-ban a поус-t már csak az idősek használják, a fiatalok körében most kezd ismét elterjedni. A viseletek közötti különbséget jól lehet látni az évente megrendezésre kerülő találkozón, ahol szinte minden, lipovánok által lakott településről érkeznek hagyományőrző együttesek.

Mint már említettem, a lipovánok könnyen alkalmazkodnak környezetükhöz, az adódó lehetőségekhez. Szívesen vállalnak munkát úgy az országon belül, mint külföldön. Romániában elsősorban, mint földmunkásokat ismerik őket országszerte. Szakállas bulldózereknek, vagy szakállas eszkaátoroknak nevezik őket, ezt az elnevezést maguk is hangoztatják. Klimautz lakossága régóta arról volt ismert, hogy saját gazdaságuk mellett, lóval, szekérral messzi vidékekre eljártak földmunkára; gátakat, vasútvonalakat építettek, tavakat ástak. Egy ilyen munkavállalás nyomán jutott el az egyik család Aradra, ahol le is telepedtek, majd őket követte

a rokonság, és a szomszédság. Ma Climăuti-ban kevés olyan lakos van, akinek ne lenne Aradon rokona. Az adatközlők szerint eltelt több mint három generáció, és még ma is tartják a rokonságot.

A lipovánok kreativitásának másik kiváló példája a Moldvában található, Târgu Frumosban élő családok története. A 19. század végén a város határában bolgárkertészek telepedtek le. A kiváló talajadottságokat és öntözési lehetőségeket kihasználva virágzó kertkultúrát alakítottak ki. Segítségül a földmunkához kiválóan értő lipovánokat fogadták meg. Ők ay évek folyamán eltanulták a mesterséget: a csatornák kialakításának rendszerét, a bolgárkerék készítését, a természetből növények tulajdonságát, stb.

Az 1960-as években Târgu Frumosban műanyagfeldolgozó üzemet létesítettek, ahová a környező térszemből összehordták az elhasznált műtrágya zsákokat. A helybeli lipován asszonyok rájöttek, hogy ezeket vasalóval össze lehet vasalni, tehát megvásárolták a zsákokat. Favázakat építettek, melyeket az így kapott fóliával terítettek le. El kellett teljen egy évtized, mire rendes, gyári fóliához juthattak. Működésüket még a Ceaușescu-korszakban sem tudták ellehetetleníteni, mert saját portájukon termeltek. Ma Târgu Frumosban a lipovánok különálló negyedben laknak, a kertekben kivétel nélkül mindenhol fóliásátrak találhatóak. A Romániában élő lipovánok között ők a leggazdagabbak. Áruikkal ma is találkozhatnak a vásárlók Galațitól Kolozsvárig.

Ahol a természeti lehetőségek nem biztosítottak hasonló megélhetést, ott előtérbe került a külföldi munkavállalás. Elsősorban Carcaliu és Ghindărești példáját lehet említeni. A munkaképes férfi lakosság túlnyomó része külföldön dolgozik. Elsősorban Olaszországban és Kanadában vállalnak munkát. Az Olaszországban dolgozó lipovánok Torinóban már saját templomot építettek. A Târgu Frumosban élő lipovánok után e két település tartozik a leggazdagabbak közé. A gazdagság elsősorban az épületek minőségében nyilvánul meg, de jól látható ez a lakásberendezésben – színes televízió, videó, mobil telefon, parabola antenna – és természetesen a személyautók számából is.

Napjainkban Cernăvodában csupán pár száz fős lipován közösség él. Problémáik hasonlóak más, romániai városokban élő lipovánokéhoz. Az alacsony életszínvonal, a magas munkanélküliség következtében innen is külföldre mennek munkát vállalni. Ma már családostul költöznek ki a munkavállalók. A helyi vezetők aggódnak a közösség jövőjéért, mivel az a tapasztalat, hogy a kitelepültek nagy része nem kíván visszatérni. A hazatelepülők viszont már nem tartják olyan fontosnak hagyományaik

ápolását, anyanyelvük megőrzését, sőt vallási kötelezettségeiket sem. Ez az attitűd más településeken is egyre nagyobb problémát jelent. Érdekes azonban, hogy a nehézségek ellenére is – habár méreteiben kicsi – de új templom építésébe fogtak. 2006-ban, ottjártunkkor, még csak a falak álltak, mára azonban a templom építése a befejezéshez közelít. A templomot a város szélén, egy felszámolt gyár területén építették fel. Itt kaptak legolcsóbban telket.

A helyi közösség vezetői bíznak abban, hogy pár év múlva új templomukban imádkozhatnak.

Látszólag jobb a helyzet falun. A Duna bal partján (szinte Ghindărești magasságában) található Bordusan község mintegy 3000 fős lakosságának egyharmada lipován. A település lakói, köszönhetően a jó talajadottságoknak, mezőgazdasággal foglalkoznak és jó anyagi lehetőségekkel rendelkeznek. Templomuk közvetlenül a Duna partjára épült. A mintegy 15-20 méter magas, meredek part az évtizedek során egyre jobban megközelítette a templom épületét. Ez készítette a helybeli közösséget arra, hogy új templomot építsen. Jellemző azonban, hogy az új templom méretei messze fölülmúlják a helyi közösség létszámához viszonyított szükségletet. A templom nagysága a közösség anyagi erejére utal, ezt már más településeken is tapasztalhattuk (például Târgu Frumosban). A településen a külföldi munkavállalás mértéke messze elmarad a Ghindărești-től vagy a Carcaliuétól. A helyi közösség vezetője köztisztviselőként álló, gazdag vállalkozó. A helyi lipovánok élelmességéről tanúskodik az a tény is, hogy saját házuk előtt, a széles utcák szabad területein is konyhakerti növényeket termelnek. Gazdálkodásuk alapja a takarmánynövény-termesztés és állattartás. A bordusani közösség énekkara minden évben részt vesz a romániai lipovánok folklórtalálkozóján. 2005-ben a bordusani közösség rendezte a találkozót.

Ghindărești-ben soha nem látott építkezési hullám vette kezdetét. A nyugat-Európában dolgozó vendégmunkások, megszerzett jövedelmüket saját autó vásárlására, illetve a hagyományos stílusban épült házaik felújítására, átépítésére fordítják. Így ma már elérkezett az az állapot, amikor a nyugat-európai hatás nemcsak a vallási hagyományok jelentőségének visszaszorulását eredményezi, hanem a település, építészetileg egységes utcaképét az új ízlésnek megfelelően megbontja. Ennek a folyamatnak természetesen egyéb negatív hatásai is vannak, amelyek sajnos visszahatnak a közösségek szervezeti felépítésére, kulturális és gazdasági életére. A romániai törvények értelmében a lipovánok, mint nemzeti kisebbség,

önálló parlamenti képviselettel és önálló költségvetéssel rendelkeznek, amelyet az állam támogat. Sajnos a legtöbb belső konfliktus forrása személyi és anyagi problémákra vezethető vissza. Ez kifejezetten szembetűnő a ghindărești-i közösség életében.

A Duna jobb partján található Silistrát kettévágja a román–bolgár határ. A város gazdasági és közigazgatási központ. Itt is él számos lipován család, de nem képviselnek hivatalos közösséget. Egységes lipován közösség Silistra mellett, Aydemir településen, a Duna partjához közeli Tataric negyedben él. A település alapításáról, a lipovánok betelepüléséről máig több legenda él. A legendák abban egységesek, hogy a Dunán fölfelé hajózva, különböző települések lipován halásza, elsősorban kereskedelmi szándékkal hozták létre első településüket, mely a hagyomány szerint közvetlenül a Duna partján, a mai településtől kb. két kilométerre volt. Kapcsolataik a romániai közösségekkel ma is élő, mindennapos. Nemcsak családi kötődések révén, hanem a Romániai Lipovánok Szövetsége rendezésében, hivatalos találkozók, rendezvények meghívott vendégei.

Rendkívül szép templomuk van. Sajnos a bátyuska gyógyíthatatlan betegségben szenved. Minket az őt helyettesítő szvisenyik kalauzolt. A mintegy 80-100 családból álló közösség a rendkívül rossz gazdasági körülmények miatt egyre fogy, előregedőben van. A fiatalok külföldön dolgoznak, még a bátyuska fia sem kívánnak itt letelepülni. Az anyanyelvet a fiatalok, valószínűleg a bolgár nyelv hasonlósága miatt, jobban beszélik, mint romániai korosztályuk.

Szakirodalom

- ARBORE, Al. P.
1930 Noi informații etnografice, istorice și statistice asupra Dobrogei. In: *Analele Dobrogei XI*.
- BRĂTESCU, C.
1928 *Dobrogea*. Cincizeci de ani de viață românească (1878–1928). București
- BUCUR, Corneliu
1995 *Tausend Jahrige rumanische Zivilisation im Astra Museum Sibiu*. Sibiu

- CHIRILĂ, Feodor – IVANOV, Andrei – OLTEANU, Teodor
1993 *Probleme de dialectologie. Graiurile rusești lipovenești din România*. Editura Universității, București
- CROITORU, Otilia
1972 *Lexicul casei lipovenești din comuna Slava Cercheză, județul Tulcea*. Din *lexicul interiorului casei*. In: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*. Series Philologia. Fasciculus 2. (12), Cluj-Napoca
- EVSEEV, Ivan – IVANOV, Andrei – PETUHOV, Feodor
1997 *Cununa anului. Calendar popular și creștin (de rit vechi)*. Editura Kriterion, București
- HERBST-RĂDOI, Athena
1970 *Geografia populației Dobrogei*. (Kézirat. Doktori disszertáció.)
- IVANOV, Andrei – MORRIS, Richard (eds.)
1996 *Cultura rușilor lipoveni (rușilor credincioși de rit vechi) în context național și internațional*. Primul seminar internațional, Tulcea (1–4 octombrie 1993). Culegere de comunicări științifice. Comunitatea Rușilor Lipoveni din România, Redacția ziarului *Zorile*. Editura Ararat, București
- KISS János Botond
1997 *Cartea Deltei*. Udvarhely
- LAHOVARI, G.I.
1901 *Marele dicționar geografic al României*. București
- PLĂTICĂ, Mihail
1960 *Cultul creștin de rit vechi*. Scurt istoric. In: *Biserica Ortodoxă Română 78*. SADOVEANU, Mihail
1956 *Das Dunau-delta*. București
- SECOȘAN, Elena – PĂRĂU Steluța
1980 *Die rumanische Volkstracht des Kreises Tulcea*. Tulcea
- SUHOV, Petru
1996 *Județul Tulcea – date statistice*. In: IVANOV, Andrei – MORRIS, Richard (eds.): *Cultura rușilor lipoveni (rușilor credincioși de rit vechi) în context național și internațional*. Primul seminar internațional, Tulcea (1–4 octombrie 1993). Culegere de comunicări științifice. Comunitatea Rușilor Lipoveni din România, Redacția ziarului *Zorile*. Editura Ararat, București
- MARINESCU, Mihail
1975 *Cîntecul istoric rusesc la lipoveni din România*. *Analele Universității din București*, Filologie. (24) 119–27

1988 *Cîntecul rusesc, lipovenesc I.* Universitatea din București, Facultatea de Filologie, Catedra de limbi slave. București, 374.

MELCHISEDEC

1871 *Lipovenismulu, adică schismaticii seu rascolnicii și ereticii rusești.* După autori ruși și izvoare naționali române. Imprimeria Națională, București

TRAGER, Paul

1918 *Studien über die Dobrudscha III. Die russischen Sekten in der Dobrudscha.* Bilder aus der Dobrudscha. Hrsg. von d. Deutschen Etappen-Verwaltung in der Dobrudscha. Constanza, 197–210.

Mirjana PAVLOVIĆ

A temesvári szerbek. A bánsági identitás

A két részből álló tanulmány első része röviden ismerteti Bánság és Temesvár történetét, valamint a város szerb közösségének legrelevánsabb sajátosságait, míg a második rész a helyi hovatartozás vizsgálatával foglalkozik, valamint a bánsági kulturális identitás szerkezetének egyes aspektusaival összefüggésben a temesvári szerb közösség tagjain keresztül megmutatkozó etnikai/nemzeti identitással.

A tanulmány a temesvári szerb kisebbségen végzett első terjedelmesebb kutatások egyikének eredményeit mutatja be. Ezen kutatások az itteni szerb közösség életvitelének, szokásainak és kultúrájának a vizsgálatát célozták meg, különös hangsúlyt fektetve az etnikai/nemzeti identitáskonstrukciókra. Megjegyzem, hogy a jelen kutatás első sorban nem a helyi bánsági identitás vizsgálatára irányult, de felmerültek olyan aspektusai ennek a problémakörnek, amelyek közvetlen módon érintik azt.

Az elemzett adatállományt a 2002–2003-ban, valamint rövid megszakítás után 2006-ban végzett terepkutatások anyaga képezi. A kutatás során több módszert is alkalmaztam: adatgyűjtést, interjút, szabad beszélgetéseket és résztvevő megfigyelést. Az adatgyűjtés első részeként névtelen adatgyűjtést végeztem a Dositei Obradovici Szerb Líceum 12 tanulója körében. Ezt követően a temesvári szerb közösség 14 eltérő nemű, végzettségű és életkorú tagjától gyűjtöttem adatokat. Összesen 40 személlyel készítettem interjút egy részletes kérdőív alapján, lefedve az összes korosztályt.

A szabad beszélgetéseket a szerb kisebbségi szervezetek alap-, illetve aktívabb tagjaival folytattam, valamint az önkormányzati, illetve az államigazgatási intézményekben dolgozó képviselőkkel. Emellett az anyaggyűjtés mellett a kutatás során felhasználtam a különböző írott források

és kiadványok által szolgáltatott adatokat is. Ilyen forrás volt például a temesvári szerb nyelvű *Naša Reč* című hetilap.

Kelet-Európa ezen régióját, a Bánságot nyugaton a Tisza és a Duna, északon a Maros határolja, a keleti határvonala a Cserna és a Temes völgyén húzódik végig, déli határát pedig a Duna képezi.

A középkortól kezdve egészen az első világháború végéig a Bánság egy történelmileg, kulturálisan és politikailag egységes térséget képezett, amely az idők során különböző országok kulturális és politikai befolyása alatt állt (a középkori Magyarország, a Török Birodalom, a Habsburg Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia).

Az első világháborút követő trianoni békeszerződés nyomán a térséget először osztották három részre, oly módon, hogy annak legfontosabb része Temesvárral és középrégiójával együtt Romániához került, egy kisebb része Jugoszlávia része lett, a megmaradó, legkisebb részét pedig Magyarországhoz csatolták.

Nem ismerjük pontosan a szerbek a Bánságba, és különösképpen Temesvárra való betelepülésének idejét. A történelmi források a szerbeket Temesváron először Mátyás király uralkodása idején említik (Popovici 1933: 22). Az viszont bizonyos, hogy a szerbek már az említett korszak előtt is nagy számban éltek ebben a térségben. Egy történelmi forrás megemlíti, hogy 1366-ban „hitükben nagyon határozottak voltak” (Церовић 1997: 22), egy másik 1543-ból való dokumentumban pedig azt jegyzi meg a szerző, hogy Temesvár „Rácország közepében” fekszik (in medio Rascianorum)” (Церовић 1997: 23).

A törökök elől menekülve vándorolnak a szerbek a Bánságba, és majd ezután az első letelepedés után is folytatódik a vándorlásuk, mivel a ma itt élő szerbek nagy részének ősei a 15. és 19. század közötti hosszú időszakban vándoroltak Szerbiából ebbe a térségbe.

A török megszállás alatt a Bánság egy alacsony népsűrűségű mocsaras terület, és Temesvár, habár a szandzsák adminisztratív és katonai központját képezte, csak egy palánkkal körülvett török vár volt. A térség történelmében a török uralom alól való felszabadulás és a Habsburg Birodalomhoz való csatolás újabb fordulópontot jelentett.

Ausztria alapvető változásokat vezet be a gazdasági és társadalmi élet terén, olyannyira, hogy a térség elkezd a modern közép-európai kulturális modell szerint átalakulni, különösen az ipar és a kereskedelem terén. Ugyanakkor tanúi vagyunk Bánság gyarmatosításának, amely demográfiai robbanáshoz vezetett. A németek, majd magyarok

és románok által spontán módon benépesített terület etnikai összetétele is megváltozik.

Az osztrák fennhatóság alatt álló Bánságban a négy nagy etnikai csoport külön településeken vagy városnegyedekben élt, és ez mindegyik közösség számára lehetővé tette etnikai-, és kulturális sajátosságainak a megőrzését.

Bármennyire ellentmondásos is hangzik, elmondhatjuk, hogy az osztrák adminisztrációnak a társadalmi rend megőrzésére irányuló törekvései által, amelyek tulajdonképpen előfeltételét képezték a zavartalan gazdasági fejlődésnek, szegregáción keresztül sikerült megvalósítani az integrációt (Pavel–Popa 1999: 312). Ekképpen, a kulturális sajátosságok megőrzése által alakul ki a polgári, merkantilista és kozmopolita szellemiség, amely a térség közösségeit jellemezte, és az életvitelen keresztül a közép-európai kulturális modelleket propagálta (Nojman 2000: 2). Éppen ezért volt megszokott dolog, hogy a falvak és városok lakói a régióknak mind a négy nyelvét beszélték (németet, magyart, román és szerbet) legalább társalgási alapszinten. Eszerint Temesvárnak is mind a négy nyelven volt neve: Timișoara, Temisvar, Temesburg, Temesvár (Nojman 2000: 3).

Miután Temesvár magyar joghatóság alá került, és majd azt követően, az első világháború után, amikor a térséget a Román Királysághoz csatolták, a szegregációs integráció megszűnt, és azt az asszimiláció váltotta fel, amely először a magyarosításban, majd a románosításban nyilvánult meg.

A Bánságnak mint régióknak meghatározó jellemzője a multikulturalitás, többnemzetiség és a különböző etnikumú csoportok békés együttélése volt. Az etnikai csoportok közül a legnépesebb közösséget a románok, a németek, a magyarok és a szerbek képezték.

Az első világháború után az újonnan megalakult országok egységes nemzetállamokként definiálták magukat, annak ellenére, hogy a lakosság nagy százaléka rekedt az anyaország határain kívül.

Ekképpen a régió új határai drasztikus módon megszakították a több százados gazdasági, politikai, szociális és kulturális kapcsolatokat, ugyanakkor a rokoni, baráti és egyéb személyes kapcsolatoknak sem kedveztek.

A román Bánságban fellépő központosítási törekvések mellett – amely a jelen tanulmány tulajdonképpeni tárgyát képezi – megnő a betelepített románok száma, és megjelenik az a jelenség, amit románosításnak fogunk hívni. Ugyanezek a törekvések figyelhetők meg a második világháború után is, amikor az iparosítás és államosítás következtében fokozódik a belső vándorlás, főképpen a román lakosság körében.

Kiegészítésképpen meg kell említenünk egyes kisebbségeknek az anyaországba való visszatérését, illetve a deportálási időszakokat. Sok német hagyta el Bánságot, a szerbek a Bărăganba való kitelepítéseknek voltak kitéve, a temesvári zsidók száma mára rendkívül kicsire apadt.

Ekképpen, míg a 19. század végén 20. század elején a németek, magyarok és románok külön-külön a város összlakosságának az egyharmadát tették ki, addig 1992-ben a románok a város lakosságának a 82%-át, a magyarok 9,5%-át, a németek 3,9%-át és a szerbek 2,3%-át képezik, a fennmaradó részt pedig a többi etnikai csoport (Nojman 2000: 322). Mégis, a negatív integrációs és asszimilációs törekvések ellenére, a román Bánságnak, és főképpen Temesvárnak sikerült megőriznie (nemcsak főterének építészetében) közép-európai kulturális sajátosságait és polgári szellemiségét, amely elsősorban a másság iránti toleranciában és a különböző nemzetek békés együttélésében nyilvánul meg. Ennek köszönhetően Temesvár ma is egy többnemzetiségű, multikulturális és többvallású térség jellegét és sajátosságait őrzi – amelyben a különböző kisebbségek meg tudták őrizni vallási, kulturális és nyelvi jellegzetességeiket, a térség pedig ezeknek a különböző kultúráknak az együttélési színtere. A Bánság egyébként Románia egyik leggazdagabb és legvirágzóbb régiója, Temesvár pedig az ország egyik vezető ipari, tudományos és kulturális központja (Baga 2003: 5).

Habár a múltban a szerbek egy gazdag anyagi és szellemi kultúrával és tevékeny szociális élettel rendelkező közösség voltak, mára csak egy kis etnikai/nemzeti közösséget alkotnak Temesváron, amely már régtől fogva ki van téve az asszimilációnak és az elnéptelenedésnek. Mégis, a temesvári szerbek gazdag és változatos szervezeti hálózattal rendelkeznek, amely nemcsak vallási vagy oktatással foglalkozó szervezeteket foglal magába, hanem a szociálpolitikaiaktól a kulturális és sportszervezetekig sokféle csoportosulást meg lehet itt találni. Meg kell említeni azt a tényt is, hogy Temesvár még ma is a bánsági, illetve a romániai szerbek kulturális, vallási és politikai központját képezi.

Ezt a közösséget vizsgálva az a kérdés merül fel, hogy a régió kulturális, politikai és történelmi feltételei milyen mértékben járultak hozzá a helyi bánsági hovatartozási tudat kialakulásához, illetve hogy ezen hovatartozás újbóli hangoztatásának a jelenben milyen következményei vannak.

Az elemzés előtt fontos megjelölnünk azokat a legfontosabb fogalmakat, amelyek a „bánsági” hovatartozási tudat kinyilvánítása szempontjából relevánsak.

Az etnikai és/vagy nemzeti identitást csoportidentitásként lehet meghatározni, amelyet a csoport tagjai az őket összekötő és/vagy másoktól megkülönböztető szimbolikus reprezentációk segítségével építenek fel. Ezek a szimbolikus reprezentációk ugyanakkor segítik az egyént az adott csoporttal való azonosulásban (Павлович 1991).

Ez az identitás mindenek előtt egy közös és egyedülálló kultúra és hagyomány öntudatán alapszik (Павлович 2003: 371). Tehát, bár a nemzeti identitás meghatározásában a kultúrának fontos szerepe van, a kulturális és a nemzeti identitás nem egészítik ki egymást kötelező módon. A kulturális identitás egy „együttélési és együtt gondolkodási, illetve a közösségi élmény modelljeként” határozható meg, „valamint egy olyan értékrendszer keretében, amely kijelöli a közösség tagjai számára, hogy mi kívánatos, és mi nem az adott kultúra szemszögéből” (Голубович 1999: 34).

A nemzeti és kulturális identitásdefiníciók alapján a regionális identitást kulturális identitásként lehet meghatározni, illetve egy adott régió lakosságának közös kulturális vonásainak és egy közös kulturális örökség létezésének tudomásulvételeként függetlenül a nemzeti hovatartozástól.

Mégis, egyes vélemények szerint a regionális identitás nem annyira a közös örökségen alapul, mint amennyire a közös problémákon, sőt mi több, az új kihívások által kiváltott strukturálisan hasonló reakciókon (Митровић 2002: 26).

A multikulturalitás meghatározásai gyakran azt sugallják, hogy a multikulturalitás nem korlátozódik pusztán annak normatív létezésére és bizonyos kisebbségi jogok betartására, hanem valódi interferenciát jelent az egyes etnikumok és nemzetek kultúrái, illetve a polgári szuverenitás között. Tehát tulajdonképpen a különböző nemzeti kultúrák szimbiózisáról, nem pedig párhuzamáról van szó. Hogy mindezeket világosan megértsük, a kultúrák köziség/interkulturalizmus terminust fogjuk a következőkben bevezetni.

Már első látásra, a terepkutatások alatt elmondottakból, majd a *Naša Reč* hetilapban 2002 és 2003 folyamán közölt szövegek elemzéséből is kiderül, hogy a temesvári szerbek regionális identitását a múltban többet hangoztatták, mint manapság.

A bánsági hovatartozási tudat az idősebb generációnál jobban megfigyelhető, viszont azt is észre kell vennünk, hogy főleg az utóbbi években a fiatalabbak körében is kezd elterjedni. Ennek oka az lehet, hogy a temesvári szerb közösségben még mindig uralkodik az etnicitásra/etnikai identitásra vonatkozó konzervatív gondolkodásmód, amely szerint a legfontosabb helyen az eredet és a hagyomány állnak.

A hagyomány és implicit módon az etnicitás megőrzésének legrelevánsabb mutatói a szerb ortodox hit, az anyanyelv, a népszokások és a folklór. Kiemelt szerepe a vallásnak és a nyelvnek van. Ezen következtetés értelmében – nagyon explicit véleményekről van szó – a temesvári szerbek (a megkérdezettek több mint 50%) úgy gondolják, hogy azok, akik nem beszélnek a szerb nyelvet, vagy elhagyták a szerb ortodox egyházat, nem tekinthetők a romániai szerb közösség tagjainak, vagy legalábbis nem tekinthetők „jó” vagy „igaz” szerbeknek. Ilyen esetekben úgy vélik, hogy az akkulturációs folyamat felerősödött, és ha nem is rögtön, de a következő generációnál ez teljes asszimilációhoz fog vezetni.

A közösséget az etnikumközi kapcsolatokat illetően egy egysíkú attitűd jellemez, amelyben az integrációra legtöbbször úgy tekintenek, mint szegregációra és asszimilációra, míg a beilleszkedést és akkulturációt az asszimiláció egy másik megnyilvánulási formájára. A fentebb kifejtettek értelmében a megkérdezettek többsége visszautasítja a kettős vagy többetnikumú identitás lehetőségét. *Vagy szerb vagy, vagy román. Mind a két kultúrát egyformán ismerheted, de csak egyetlen kultúrához vagy egyetlen nemzethez tartozhatsz.*

A román antropológusok kimutatták, hogy az idők során a Bánság lakóinak, főként pedig román nemzetiségűeknek a tudatában két olyan meggyőződés is kialakult, amely regionális identitásuk kulcsponyját képezi. Egyfelől kikristályosodott a Bánságnak azon képe, hogy az etnikumok és a kultúrák közötti tolerancia térsége, másfelől pedig úgy vélik, hogy Közép-Európa kulturális értékei egyben a Bánság immanens jellemzői is (Batt 2001).

Még ha az idősebb megkérdezettek kis aránya rendelkezik is körvonalazott bánsági és regionális hovatartozási tudattal (*Én romániai szerb vagyok, Bánságban születtem, nem akárhol.*), a megkérdezettek nagy része azon a véleményen van, hogy a Bánság, és főként Temesvár különleges kulturális jellegzetességekkel bír. Ezen jellegzetességek legfontosabbika a tolerancia és a jó etnikumközi kapcsolatok. *Az etnikumok közti kapcsolatok jók – nincsenek problémák. Mindenki jól van, románokkal, bolgárokkal. Nincsenek etnikumközi problémák.*

Elmondásaik szerint, az ilyen együttélések még hangsúlyosabbak voltak a második világháború előtt. *A két világháború között Temesvár egy konglomerátum volt. Nem tevődött fel a kérdés, hogy ki kicsoda; ebben az épületben [a szerb Püspökség épülete, amelyben ma a Romániai Szerbek Szövetségének a székhelye van] a háború előtt minden kisebbség lakott: zsidók, szerbek, németek, magyarok, mind egy helyen jó szomszédokként.; a*

második világháborúig az etnikumok közti kapcsolatok Temesváron nagyon jók voltak. Minden szép volt, az emberek békésen tudtak egymás mellett élni. Üzleteik is egymás mellett voltak, a szerbnek, a németnek, a zsidónak. Kölcsonösen megbecsülték egymást. A katolikus ünnepekkor a katolikusok nem dolgoztak, szombaton pedig a zsidók nem dolgoztak.

A kölcsönös együttműködés és tolerancia legtöbbször a személyes és családi kapcsolatokban fejeződött ki. *Mi a falunkból átjártunk a szomszéd német faluba bálba, és a németek is szerettek a szerbekkel együtt mulatni. Temesváron a kapcsolatok és a barátságok nem a nemzeti hovatartozástól függenek. Én románul végeztem a középiskolát, és soha nem éreztem magam idegennek. Német óvodába jártam. Oda jártak a magyarok is és más nemzetiségűek is. És senkit nem zavart az a tény, hogy német líceumba járt valaki. Amikor fiatalok voltunk, nem volt kötelező kizárólag szerb temploma járni. Mentünk a románokhoz is és a Székesegyházba is.*

Ez az együttélés az intézmények szintjén is megfigyelhető. Azaz, a különféle szerb kisebbségi szervezetek sem a múltban nem voltak, sem manapság nincsenek elszigetelve, hanem más etnikumok/nemzetiségek hasonló szervezeteivel egy többszázados együttműködési hagyományt építettek ki mind a formális, mind az informális szinten (Павлович 2006: 309–318). Például a szerb Együttes már az 1874-es évtől nagyon jó kapcsolatban állt a Temesvári német Filharmonikus Zenekar kórusával, amely a kölcsönösségen alapult, azaz énekeseket, karmestereket, partitúrákat, zongoratermeket cseréltek. A szerb *Sloga* együttes 1929-ben részt vett a *Magyar Dalárda* fennállásának 25. évfordulóján, majd 1934-ben a román *Speranța* együttes zászlószentelésén is (Степанов 1994: 39). Ezek mellett a szerb szervezetek programfüzeteiknek, meghívóiknak és egyéb anyagaiknak német, magyar és/vagy román nyelvű változatát is elkészítették.

Beszélgetőtársaim, a temesvári szerb közösség tagjai, azon a véleményen vannak, hogy Temesváron a toleranciát és multikulturalitást máig sikerült megőrizni. *Nem kell feszegetni a multikulturalitás kérdését Temesváron, mivel Temesvár egy multikulturális város. Ez az igazság, így természetes. Mindegyik közösségnek megvan a maga élete és megvannak a maga ünnepei.*

Az múltbeli etnikumközi jó kapcsolatok és főleg Bánság egységessége alatti békés együttélés létrehozta egészséges légkör kölcsönzésekhez vezetett. Voltak olyan esetek, hogy egy adott etnikai közösség átvett ünnepeket a másiktól, de számos más példát is lehet említeni a kulturális interferencia megvalósulására. Ezek nyilvánvalóak a beszédben, zenében, folklórban és az egyes nemzetek „konyháját” illetően. A megkérdezettek

nagyon szuggesztíven fogalmaztak: *Együtt, összevegyülve nőttünk fel, aszimilálódtunk. Néptáncainkban vannak román elemek, és a románokéban is vannak szerb és német elemek. Átvettük a Hallottak Napját – november 1-jét, és megyek a temetőbe és viszek virágot. Ez egy katolikus szokás, de mindenki elfogadta, és mindenki kimegy a temetőbe.*

A megkérdezettek véleménye szerint egy másik nagyon fontos jellemvonása a térségnek az, hogy Bánság népessége elhatárolódik más régiók lakosságától sajátos mentalitása révén. Ez a bánsági mentalitás gyakran sztereotípiaként fogalmazódik meg, például ami a temperamentumot (*A bánsági emberek jószívűek, nem csípősek, gyakran közömbösek*), vagy a munkához fűződő viszonyt illeti (*A bánsági nép szorgalmas, dolgoz és felelősségteljes, úgy városon, mind falun, ami a német hatás miatt alakult ki*). E sztereotípiák az anyagi javak felhalmozásában vagy általánosan a gazdagsághoz fűződő viszonyban is megfogalmazódnak (*A bánsági emberek megtanultak pragmatikusak lenni, de nem önzők*).

Ezek az említett jellemvonások, főleg pedig azok, amelyek a társadalom iránti személyes felelősségtudatban nyilvánulnak meg, a megkérdezettek tudatában egy közép-európai értékrend örökségét képezik. Ekképpen a tolerancia, a multikulturalitás, és a közép-európai értékrend öröksége Temesvár lakosságában és az itteni szerbek számára a Bánság (és főleg Temesvár) gazdasági és kulturális felsőbbrendűséget jelent. *Románia más régiói számára Bánság kis Amerika, és Temesvár pedig kis Bécs.*

Mégis, bizonyos értelemben a bánsági és temesvári tolerancia bizonyos konfliktusokat rejt a temesvári szerb közösségen belül is. De még akkor is, ha például az intolerancia vagy a kisebbségi közösségek zaklatása kerül szóba, amint az a távolabbi történelmi korokban vagy a második világháború után megtörtént, ezekért mindig az ország és kormányzati központjának hivatalos politikáját okolják (Bécs, Budapest, Bukarest). Ugyancsak ide kapcsolódik az a tény, hogy a „közemberek” – szomszédai, ismerőseik, barátai, vagyis a bánsági és temesvári románok – mindig toleranciával viseltettek, és támogatták a temesvári szerb közösséget. Ugyanakkor, az intolerancia és etnikai konfliktusok jelenkori példáit csupán egyéni incidensekként tartják számon, és azokat a túlzott román nacionalizmussal magyarázzák, amely az ország más régióira jellemző, illetve Temesvár lakosságának azon részére, amely ezekből a régiókból származik (Erdély, Olténia stb.).

Végezetül levonhatjuk azt a következtetést, hogy, bár a temesvári szerb közösség tudatában nincs teljesen kialakulva a bánsági regionális hovatartozási tudat, az itteni szerb közösségnek Bánság és Temesvár különleges

kulturális értékei, illetve a multikulturális európai térség szimbólumai iránti attitűdje olyan mátrixot képez, amely alapján egy megfelelő politikai légkör kontextusában a regionális hovatartozás könnyen kifejezhető.

Másfelől, ugyanerre a mentális mintára épül az a tudat – bár egyelőre csak kis arányban és homályosan a fiatal generáció köreiben – hogy a régió és lakossága az európai értékrendhez tartozik. Ebben a kontextusban a Temesvári Elméleti Szerb Líceum egyik tanulója határozottan jelentette ki a névtelen adatgyűjtés során, hogy szerbnek, románnak és európainak vallja magát.

A regionális bánsági identitás és az európai hovatartozási tudat a szerb/román hovatartozási tudat mellett szép lassan kezdi megnyitni az utat a többetnikumú identitásban való hit és annak szabad kifejezése előtt, amely a multikulturalitás, vagy pontosabban a polgári Európa interkulturalitásának egyik alapját képezi

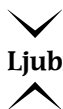
Bibliográfia

- BAGA, Enikő
2003 *Sailing in Troubled Waters, Drinking Water Provision in Timisoara. Research Group Transnationalism Working Paper.* (1)
- BATT, Judy
2001 *The Impact of EU Enlargement on Regions on the EU's New Eastern Border.* Audition to Governance WG6, 20 March, 2001
- ЦЕРОВИЋ, Љубивоје
1997 *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена.* Матица српска, Нови Сад
- МИТРОВИЋ, Љубиша
2002 *Судбина културних и етничких идентитета у процесима глобализације и регионализације на Балкану.* Културни и етнички идентитет у процесу глобализације и регионализације Балкана, Јуниор, Ниш
- NOJMAN, V.
2000 *Грађанска култура у Трансилванији и Банату, Улога Темишвара у политичким променама из 1989.* Habitus 1. Београд
- ПАВЛОВИЋ, Мирјана
1991 *Појмовно-методолошки оквир проучавања етничког идентитета Срба у Багањи.* Гласник Етнографског института САНУ 40. Београд

- 2003 Sârbii din Timișoara: structura etnică a comunității minoritare. In: HUREZAN, Pascu – COLTA, Elena Rodica (red.): *Minoritarul imaginar – minoritarul real*. (Colecția minorității, 5.) Complexul Muzeal Arad, Arad, 364–374.
- 2006 Институције српске мањине у Темишвару. *Probleme de Filologie Slava* XIV. 309–318
- ГОЛУБОВИЋ, Загорка
1999 Ја и Други – антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета. Република, Београд
- СТЕПАНОВ, Љубомир
1994 Младост жубори, срцу говори. Темишвар
- РОПОВИЧ, Virgil
1933 *Ortodoxismul și biserica națională românească din Timișoara*. Timișoara
- PAVEL S. – POPA, N.
1999 *Integration and Assimilation in the Urban Environment of Timisoara. Proceedings of the Regional Conference of Geography: Danube–Cris–Mureș–Tisa Euroregion. Geoeconomical Space of Sustainable Development*. West University of Timișoara–University of Novi Sad–József Attila University of Szeged–University of Tübingen, Timișoara–Novi Sad–Szeged–Tübingen

Az aradi szerbek

Arad, a Maros menti város, hosszú történelme folyamán jelentős szerepet töltött be a szerb nép gazdasági és társadalmi életében.

Feljegyzések szólnak arról, hogy 567-ben a szerbek ősei, a szlovének Dácia területén telepedtek meg, a Maroson túl, Arad közvetlen közelében. A 7. század kezdetén a szerbek egy része a Balkán-félszigetre vonult, másik fele viszont a Békés-Csanádi löszháton maradt. A középkor kezdetén a Békés-Csanádi löszháton néhány szlovén közösség élt. A 9. század végén és a 10. század elején, a Maros bal partján, a Bánság északi részén Glad kenéz uralkodott, míg a folyó északi oldalán, Körös-vidéken Ménmarót kenézsége működött. A 10. század végén és a 11. század kezdetén már a Körös, Tisza és Duna folyókig kiterjedő kenézséget Ajtony vezér irányította, aki székhelyét a Csanád közelében fekvő Marosváron állította fel. Ajtony uralkodása idején görög misszionáriusok révén terjedt a keleti kereszténység, így a székhely közelében 970-ben megépítették a marosvári monostort. Hat évtized után a katolikus misszionáriusok elüldözték az ortodox szerzeteseket, és így a Békés–Csanádi löszháton Marosújvár a katolicizmus terjedésének központjává vált.

Arad településről első ízben 1078-ban tesznek említést. Feljegyzések szerint 1131-ben itt tartották a magyar országgyűlést, amelyet Belos bán szervezett, aki Rasciai Uros I szerb nagyzsupán lányának, Ilona magyar királynénak volt fivére.

Az aradi szerbek, a katolikus egyházi nyomásnak ellenállván, szüntelenül küzdöttek a nemzeti és vallási identitásuk megtartásáért. A Maros-völgyi szerbek életében 1217-ben következik be egy fordulat, a szerbiai királyság megalapításának idején, valamint 1219-ben, amikor az ortodox szerb egyház autokefál egyházzá válik. Ekkortól kezdve a Pannon-fennsíkon és a Balkán-félszigeten élő szerbek a Szent Száva templom védelme alá kerülnek.

A Maros-völgyében és az Aradon élő szerbek életében jelentős változást eredményez a hajdani szerb birodalom területéről induló emigrációs hullám, amely az 1389-es kosovói csata után bontakozik ki. A szerbek a Maros völgyében telepednek le, ahol évszázadokon keresztül honfitársaik éltek.

A szerbek betelepődése a Maros völgyébe több hullámban zajlott, az ország török hódoltsága idején, a 15–18. században. Az első bevándorlók, Zsigmond magyar király hívására, 1404-ben érkeztek Dmtar Mrniavčević, Vukašin király fia és fivére, Kraljević Marko vezetésével. Birtokai a körösvidéki Világoson voltak. Mátyás király hívására, a despota által vezetett szerb állam bukását követő néhány nappal, 1465-ben a Maros-völgyébe érkeznek a Iakšić fivérek – Dmtar és Stevan – nagyszámú szerb néppel. Itt tulajdonba kapnak 10 Maros-völgyi falut, amelyek központja Nagylak lesz. A Iakšić fivérek nagy népszerűségnek örvendtek a nép között, dalokat is írtak róluk. A Maros bal partján Miloš Belmujević zétai vajda kapott birtokot, melynek központja Munár volt.

A Maros-völgyéből, Lippáról – ahol nagyszámú szerb népesség lakott –, a Crnojević nemzetségből származik Iovan Nenad is, aki a mohácsi csata után a török elleni felkelésben a szerbek vezetője volt. Miután 15 000 szerb harcossal szinte teljesen sikerült kiűznie a törököket az egész Panon-fennsíkről, kikiáltotta a szerb birodalmat.

Összetűzésbe kerülve a magyar nemesség egyesült hadaival, Iovan Nenad birodalma a következő évben megbukott, mindez szabad teret enged a törököknek, hogy újra betörhessenek Magyarországra területére.

1527-ben Radić Bojić szerb despota a Maros-völgyében a lippai és solymosi várakat kapja tulajdonba. Stevan Balentić vajda, aki a „szerbek legfőbb kapitánya”, 1530-ban megkapja a lippai vár környékét. Valamivel később Mihailo Ovčarević kapja a solymosi várat és vidékét.

Petar Petrović lippai uralkodónak is voltak Maros-völgyi birtokai. A II. Lajos király halála utáni magyar trón örökléséért folyó harcokban Petar Petrović is részt vett, és egy bizonyos ideig magyar kormányzó volt. Nikola Crepovićnak is voltak birtokai a Maros-völgyében. A Buda eleste (1541) után megszervezte a bánági és körösvidéki szerb nemesek gyűlését, azaz a céllal, hogy gátat vessenek a török terjeszkedésnek, amely egyre jobban fenyegette ezt a térséget.

1551-ben egy teljes évtizednyi ellenállás után a Maros-völgye és az egész Bánág török uralom alá került. A török fennhatóság idején, amely a Maros-völgyében mintegy másfél évszázadig tartott, a szerbek sosem békéltek meg sorsukkal. Elsőként válaszoltak Teodor Nestorović püspök

felhívására, aki 1594-ben felkelésre buzdított. Hozzájuk csatlakoztak a románok is, élükön Petar Maizoš-szal. Zászlójukon szent Száva képével, rövid időn belül kiűzték a törököket a Bánágból és az egész Maros-völgyéből. Arad is felszabadult. A Szinán pasa által vezetett török elit hadsereg legyőzte a felkelők csapatát, sokakat megöltek vagy rabszíjra fűztek, és csak kevesen tudtak Erdélybe menekülni.

A Maros-völgyében élő szerbek békéje azonban nem tartott sok ideig. Csatlakoztak az oszmánellenes összefogási mozgalomhoz, amelyet Mihai Viteazul oláh vajda alakított a XVI. század végén. Ez nyomban a bánági szerbek tragikus kimenetelű felkelését követően történt. Baba Novak, a szerb hajdukok vezére mellett – akik az oláh vezér hadserege jelentős részének elődjei – a Maros völgyéből is elindultak Đeorđe Rac Slankamenac, Deli Marko Segedinac és Sava Temišvarac zsoldosvezérek vezetésével. Ezek a rettenthetetlen, katonailag kiképzett személyek kiváló harcosok és diplomaták voltak egyben. Ugyanakkor hozzájárultak a román országok, Havasalföld, Moldova és Erdély 1600-ban történő egyesüléséhez. Mihai Viteazul országa mégsem állt fenn sok ideig, mivel vezetőjét 1601-ben galádul meggyilkolták.

A szerbek törökellenes harca az erdélyi hadsereg keretein belül folytatódott, miután annak egy része felszabadult. Ebből az időszakból, vagyis az 1607-es esztendőől datálható a mintegy 160 szerb család Lippáról Aradra való betelepődése. Szintén ebből az időből származik az aradi szerbek címere is. A Maros-völgyéről az 1666-os ipeki jegyzékben találunk adatokat, amelyet a szerb patriarchátus anyagi fenntartásán fáradozó szerzetesek szerkesztettek. Ők végigjárták a Maros-völgyét, és Monostorról, Dvorinról, Aradról, a bodrogi monostorról, Szatmárról és Lippáról is beszámolnak. Aradot is megemlítik, mely „a Maroson túli külváros”, idézik: „Ignat kenéz az egész városból hozott 4.000 akcsét, és misét mondatott magáért. Mihailo kovács is misét mondatott magáért. Radosav is misét mondatott magáért. Anastase 80 misét mondatott magáért. Popa Maxim beíratta magát a faluközösség könyvébe. Popa Staniša is misét mondatott magáért.”

A 17. század közepén Evlia Celebi török krónikás száll meg Aradon. Perzsa származású, és nagyon sok vidékünkéről beszámol, erről részleteket a tízkötetes művében olvashatunk, melynek címe *Utazások könyve*. Aradi és Maros-völgyi pihenője után feljegyzí, hogy Arad városát Nagy Szulejmán szultán seregei foglalták el 1551-ben, de mivel „az ellenség kezére került”, amikor a vár összeomlott, újra elfoglalta Mehmet Sokolović pasa. Amikor Mehmed Keprili pasa elfoglalta Világost, felújította Aradot és 50

fegyveres harcost helyezett a városba. Celebi feljegyzi, hogy a vár mintegy 40 lépés hosszúságú volt, két kapuval – Borosjenő és Temesvár irányába, és a Maros folyása mentén kunyhók és viskók sorakoztak. Itt évente egyszer vásárt is rendeztek. Arad a temesvári vilajethez tartozott, és saját közigazgatással rendelkezett.

A nagy háború befejezését és a karlócai békekötést követően, 1701-ben Arad a Maros-völgyi granicsárok parancsnoki központjává vált, mely a Maros jobb partja mentén egészen az akkoriban török megszállás alatt lévő Bánsági nyúlt. A Maros menti határ 24 települést foglalt magába, mintegy 9000 katonát, akik családjukkal együtt letelepedtek itt. Vezetőjüké Jovan Tekelija ezredest nevezték ki.

A bécsi udvar rendeletét követően, 1698-ban Tekelija várat építtetett, melynek környékén fejlődött a szerb város. Betelepítik a városba a granicsár népséget, akik nagyjából szerbek. A nagy háború hőse, Jovan Tekelija alakja halhatatlanná vált Miloš Crnjanski *Vándorlások* című könyvében, a „csillagok után igazodva” vezette Savoyai Jenő osztrák hadseregét, amely 1697-ben Zentánál végső csapást mért a törökökre, meghatározván ezáltal a háború kimenetelét. Mivel kitűnt Arad és a Maros-völgye védelmében, Rákóczi hadai ellen, 1706-ban Jovan Tekelija nemesi címet kap, és így válik a leghíresebb aradi arisztokrata család ősvévé. Mivel szerb volt, nem kaphatta meg a hadvezéri rangot, ugyanis nem kívánt lemondani görögkeleti vallásáról, őseinek hagyományáról, és nem tért át a katolikus hitre. Családi kastélyát 1706-ban építtették.

Az 1702-ben Jovan Tekelija által építtetett és a Szent Péter és Szent Pál apostoloknak ajánlott aradi ortodox templom egyedülálló értéket képez. Ezért is nevezik Tekelija templomának. 1790-ben a templomhoz barokk stílusú tornyot építenek. 1822-ben Sava Tekelija a kétágú tornyot rézlemezekkel fedte be, földgömböt és rézből készült aranyozott orosz keresztet helyezett rájuk. A festői munkálatokat (ikonosztáz és egyéb ikonok) Stevan Tenecki végezte 1772-ben. 1845-ben Nikola Aleksić kifesti a templom boltozatát, a fadomborműveket pedig Mihailo Ianić készíti.

Az 1735-ös parasztfelkelés a Maros északi határvidékénél tört ki, és a magyar nemesség ellen irányult, mivel azok kizsákmányolták a jobbágyokat. Ez kétszeresen is érintette a Maros menti granicsárokat. Egyrészt a granicsárok birodalmi hadseregeként vettek részt annak elfojtásában, másrészt az elégedetlen granicsárok bizonyos része, élükön Pera Segedinać-csal, a felkelőket a helyi hűbérurak ellen vezényelték. Pera Segedinać alakját Laza Kostić szerb író tette halhatatlanná.

Mivel Arad a granicsár hadsereg központja volt, nagyon sok kereskedőt és kézművest vonzott, így 1740-ben megkapja a kiváltságos ellátású város státusát.

A 18. század eleji osztrák-török háborúk délebbre tolták a két birodalom közötti határokat, ennek következtében a Maros-határ katonai-stratégiai szempontból feleslegessé vált. Hozzá kell tenni még azt is, hogy a határ megszüntetése érdekében a bécsi udvarra hatalmas nyomást gyakorolt a magyar nemesség. Ez 1724-ben a granicsárok elégedetlenségét váltotta ki, mivel vagy a dunai határra kellett költözniük, vagy jobbágyokká válniuk. Többségük úgy döntött, hogy az orosz birodalom területére emigrál. Közöttük volt Petar Tekelija is, Jovan Tekelija unokája. 1748-ban még fiatal hadnagy volt, és az osztrák trónért folyó örökösödési háborút követően Oroszországba ment.

Az Oroszország által viselt háborúban, amelyek Németországtól a Kaukázusig terjedtek, Tekelija számos katonai egységet vezényelt a szerb huszárok ezredétől az orosz hadtestig. Akkor vált igazán híressé, amikor gazdag katonai-diplomáciai tapasztalatának köszönhetően vérontás nélkül sikerült lefegyvereznie a zaporoeji kozákokat, elkerülvén ezáltal a mérsárlást. A kaukázusi fronton parancsnok volt, súlyosan megebesült, és ezért a leghíresebb hadvezér-parancsnok, aki az orosz hadseregben az összes szerb közül a legmagasabb katonai rangot viselte, amikor érezte közelgő halálát, pénzt és értékes könyveket adományozott Tekelija templomának, valamint a Hodos és Bezdin monostoroknak.

A Maros menti granicsárok közel egy évtizedig ellenálltak a határ megszüntetésének. Ennek érdekében nagygyűlést szerveztek Aradon, ahol a granicsári státus megtartását követelték. Miután az osztrák hatóságok visszautasították kérésüket, a katonák egy része a Bánságba vonult, másik része pedig az Oroszországba való emigráció mellett döntött.

A Maros menti granicsárok orosz birodalomba való emigrációja az 1751–1752-es években történt, amikor közel tízezer granicsár családjával együtt elköltözött, hogy egy új határvidéken telepedjen meg, amely szomszédos a törökökkel, a mai Ukrajna területén lévő Új Szerbiába és Szlavéno-Szerbiába. Oroszországba vezető útjukon a granicsárokat Jovan Horvat pécskai és Jovan Šević nagylaki ezredesek vezették. A szerb nép ezen drámája, amely benépesítette az ukrán sztyeppéket, és néhány évtized alatt megszűnt, Simeon Pišćević *Visszaemlékezések*, Mita Kostić akadémikus *Új Szerbia és Szlavéno-Szerbia* írásában, valamint Miloš Crnjanski *Vándorlások* című regényében örökítette meg.

Miután letelepedtek a Dnyeper és Siniuha folyók közé, az emigránsok az új helyneveket szülőföldjük régi neveivel látták el: Csanád, Nagylak, Pécska, Glogovat, Mondorlak, Pálos, Solymos, Kövi, Borosjenő, Világos, Petrovo, Ostrovo. A szerb népesség tekintetében a kitelepedéseknek súlyos következményeik voltak.

Az 1720-ban alapított aradi szerb iskola az egyik legrégebbi szerb intézmények közé tartozik. A kijevei papnevelő akadémián végzett magiszterek vezették. Itt tanult sok híres aradi és Maros-völgyi szerb származású személyiség. Kerületi iskolaközpontként működött összesen hét osztállyal és több mint száz tanulóval egészen 1962-ig, amikor diákok hiányában megszűntették, így nem került sor a 250. évforduló megünneplésére.

Az aradi tanítóképző iskolát 1812-ben hozták létre. A működési feltételek biztosításában jelentős szerepe volt Sava Arsić szenátornak, szerb nemesnek a többi aradi szerbvel együtt. Annak ellenére, hogy a tanítás román nyelven folyt, az iskolát szerbek is látogatták, mivel 1826-ban kötelező tantárggyá tették a szerb nyelvet.

Az 1826-ban Pesten megalapított Matica srpska kulturális egyesület felbecsülhetetlen szerepet töltött be a kultúra fejlődésében és a szerb nép nemzeti újjászűletésében. Megalakulásával egyidőben már az első tagok is jelentkeztek Aradról. 1914-ig a körülbelül száz egyesületi tag közül mintegy húszan aradiak voltak.

Aradról olyan jelentős személyiségek származnak, akik nagy érdeklődést mutattak a szerb művészet és kultúra iránt.

Az aradi szerbek közül kiemelt hely illeti meg Sava Tekeliját, a Matica srpska egyesület elnökét, aki neves családból származott, és a 18. század végén és 19. század elején a magyarországi szerbek politikai és kulturális életének irányításában kiemelkedő személyiséggé vált. Sava Tekelija születésének idejében Arad a szerbek számára a letűnt idők hagyományainak és emlékeinek városa volt. Születése előtt tíz esztendővel számolták fel a Maros-határt, és a legendás hírű katonák az orosz birodalomba vagy a Bánság új határvidékére költöztek. Az időközben megyeközponttá váló városban csekély számú szerb lakos maradt. Annak ellenére, hogy egy bizonyos része elköltözött, mégis a Tekelija maradt a vezető szerb család a Maros menti városban.

Sava Tekelija szerb elemi iskolát, latin iskolát és liceumot végzett Aradon. Jogot tanult Budán, ahol 1786-ban doktorált. Oroszországban, Péter nagybátyjánál eltöltött időszakot követően visszatért Aradra és vármegyei hivatalnokként kezdett el dolgozni. A nemesség vezetőjeként kiemelkedő

szerepe volt az 1790-es temesvári országgyűlésen, amikor nem a bécsi udvarral, hanem a magyar nemességgel való együttműködés mellett döntött, amely a szerb és magyar nemesek közötti ellentét kiegyezéséhez vezetett. Képviselői minőségben részt vett a pozsonyi magyar országgyűlés ülésén. A magyar királyi udvar tanácsosaként, elégedetlen volt státusával, és hat év pesti tartózkodás után elhagyta a várost, majd visszatért Aradra. Itt irányította a „nép érdekében” végzett tevékenységeket, és gondoskodott a fiatal szerb diákok tanulmányi ösztöndíj-alapjának biztosításáról.

Az 1804-es első szerb felkelést követően Sava Tekelija politikusként és diplomataként népe szolgálatába állt. Memorandumok révén folyamodott I. Napóleon francia és I. Ferenc osztrák császárhoz, figyelmét elsősorban arra fordítva, hogy segítséget kérjen a szerb nemzetállam megújításáért folytatott küzdelmekben, amely ugyanakkor minden európai keresztény nép érdeke is volt egyben. A felkelőket hasznos tanácsokkal látta el a gerillaháborúval kapcsolatban, és megrajzolta a szerb területek térképét. 1838-ban nagy szolgálatot tett a szerb népnek, amikor jelentős pénzügyi eszközöket adományozott a „Matica srpska” kulturális egyesület tevékenységének megújítására, amiért haláláig elnökké is választották. Nemsokára létrehozta legjelentősebb alapítványát, a Tekelianumot, mely az összes Pesten tanuló szerb egyetemjáró internátusa volt, és ahol az első világháborúig mintegy 350 diák fordult meg, akik a szerb területekről érkeztek. Sava Tekelija életéről az *Életem* című könyvében vall, amely az 1798 és 1841 közötti időszakot mutatja be. Ez a mű történelmi dokumentumként is megállja a helyét.

A Matica Srpska Kulturális Egyesület részére Sava Tekelija által elkezdett adományozásokat Pavle Iovanović aradi szenátor és ügyvéd folytatta, aki 1851-ben az egyesületnek nagy vagyont adományozott, amiből a Prágában vagy Bécsben tanuló műegyetemi hallgatók ösztöndíját biztosítani lehetett. Az ösztöndíj-rendszer adminisztrációját a Matica Srpska Egyesület végezte.

Eustahia Arsić, az új idők első szerb költőnője, nagy műveltségével és az emberi társadalom minden részlete iránt tanúsított nagy érdeklődésével a nemzeti irodalomban kivételes jelenségének számít. Különös módon a fiatal lányok nevelésére kötelezte el magát. Amellett, hogy sikerült összegyűjtenie őket, gyakorlatiasan arra törekedett, hogy a lányok minél többet olvassanak és tanuljanak. A Matica Srpska Egyesület tagjaként anyagilag hathatósan támogatta az egyesületet, különösen 1837-ben, amikor elfogadta Teodor Pavlović folyamodványát és 500 forintnyi pénzüsszeget adományozott.

Iovan Steić, kiváló professzor és kultúrember, a szerb orvosi terminológia megalkotója, egyike a Szlovén Szerb Egyesület megalapítóinak, aki tudományokban és művészetekben megelőzte a szerb Akadémiát. Kezdetben titkárként működött, majd az egyesület alelnöki tisztségét töltötte be. Amikor a Matica Srpska Egyesület tagjává választották, nagy megtiszteltetésnek vették, hogy soraikba fogadhatják az „ismert irodalmárt és érdemes hazafit”.

Az eddig említetteken kívül 1864-ig a Matica Srpska Egyesület aradi származású tagja volt még: Lazar Mihailović tisztviselő (1830), Petar Tekelija nagyzsúpán (1837), Alexandar Radivoiević kereskedő (1845), Nikola Savić ügyvéd (1854), Arsenie Mihailović, ügyvéd (1855), Lazar Secianski, állampolgár (1855), Ananie Jivković (1860).

Az aradi színházi élet kezdetei a 18. század végéig nyúlnak vissza, amikor a Tekelija-kerti Arénában bemutatták az első előadásokat. 1818-ban megépül a színház első épülete. Mindezek után elkezdődött az első darabok bemutatása szerb nyelven. Az első előadásokat Marko Ieliseić tanító szervezte 1826-ban, majd később 1834-ben Ioachim Vuic, a szerb színház atyja, a „műkedvelőkkel”, akiket az aradiak közül toborzott. A közelben lévő szerb Csanád színtársulatát Dmtar Rujic vezette 1861-ben, és ez rövid időn belül a Novi Sad-i szerb népi színház első hivatásos együttesévé nőtte ki magát, mely Aradon is többször fellépett. Az első előadást 1865-ben tartották. A szerb népi színház támogatói közül megemlítjük az aradi Gavra Ianković nevét.

Az 1876-ban megalakított szerb kórus az egyik legrégebbi szerb ének-karként van számon tartva. Az aradi származású Dušan Germekov megalakította az első szerb zenei bibliográfiát, és Stevan Deskašev nemzetközi hírű operaénekes nagy népszerűsége tett szert az európai operák színpadán.

Aradról neves képzőművészek is kikerültek, akik jelentős helyet töltöttek be a szerb művészetben. Stevan Tenecki szenátor a 18. században barokk stílusban festett, egy arisztokrata család tagja volt. Nikola Aleksić, a 19. századi Bánság szemleírója, körülbelül ezer ikont és templomi portrét, mintegy húsz ikonosztázt, valamint tizenöt freskósorozatot festett. Stevan Aleksićnak jelentős szerepe volt a 20. század első évtizedeiben kibontakozó szerb festészet fellendítésében. Munkásságával kapcsolatban a műkritika úgy értékelte, hogy lényegében realista művész volt, de értelmezési kísérleteiben bizonyos fokig a romantika jegyei is megjelennek. A Ianić fivérek, Mihailo és Lazar a faszobrászat terén értek el nagy sikereket. A Tabaković családból is kikerült néhány jelentős alkotó. Milan, aki saját

irányzatot hozott létre, alkotásaival az architektonikus törekvés csúcsára jutott. Építészete a 19. század végi és a 20. század eleji aradi épületekben vált halhatatlanná. Az ő tervei alapján 1913-ban megépített szerb palota, építészeti értékei mellett, minden időben a szerb nép gyülekezési helyét jelentette. Ebből a családból származott George Tabaković építész és akvarellfestő, valamint Ivan Tabaković, aki képzőművészeti alkotásaival a 20. századi művészi megvalósítás terén nagy tehetséggel lépett fel.

Az első világháború idején sok aradi fiatal vittek az osztrák-magyar frontra. Nagyon sokan közülük megadták magukat a galíciai fronton lévő orosz hadseregnek, és kérték a szerb hadsereghez való csatlakozásuk engedélyezését. A szaloniki fronton harcoltak a jugoszláv államok felszabadításáért és egyesítéséért.

Az 1783-ban megépített aradi vár az első világháború idején a szerb nép tragédiájának helyszíne volt, ugyanis sok ezer ártatlan szerb nemzeti-ségű ember, gyerekek, nők, öregek és férfiak sírhantjává változott. A Maros menti várost évszázadok óta jelképező vár történetének ez volt a legszomorúbb korszaka. Ezeknek a napoknak emlékét egy lítia jelképezi, amelyet az aradi Tekelija templomban őriznek. 1925-ben hozták létre az egyház hozzájárulásával, és felajánlasi szövege a következő: „Isten dicsőségére és a 4 317 szerb vértanú örök emlékére, akiket Aradra internáltak, és akik 1914-1918 között hunytak el.”

Az évtizedek lassan elteltek. Az áldozatok emléke megmaradt az aradiak emlékezetében. Erre kétségkívül bizonyíték a 2001-ben, Szent Péter és Szent Pál apostolok ünnepén leleplezett emlékplakett, amelyet a szerbek és románok képviselőinek, valamint a román hadsereg dísztestőrségének jelenlétében avattak fel. A plakettet az aradi vár bejáratánál helyezték el, rajta román és szerb nyelven a következő felirat olvasható: „A 4.317 szerb vértanú emlékére, akik 1914–1918 között az aradi várban haltak meg.”

Az első világháború végén, 1918 novemberében Aradon létrejön a szerb népi bizottság, amely a Maros-völgye Szerb Királysághoz való csatlakozásáért küzdött. A közgyűlés élén Milan Tabaković építész volt. A Bánság elfoglalása után a szerb hadsereg 1918. november 21-én bevonult Aradra. A Tekelija templomban felcsendült az örökös hálaének a szerb hadsereg győzelmének hírére. Jelen voltak a szerb népi bizottság tagjai is, élükön Milan Tabaković elnökkel. A jelenlévőkhöz Stevan Ilkić pap szólott. Az eseményen számos aradi honpolgár is megjelent, szerb katonák, valamint néhány tiszt az osztrák-magyar hadseregből, akik tisztí sapkájukra szerb kokárdát tűztek.

Az 1919-es párizsi béketárgyalásokat követően Aradot a Román Királysághoz csatolták. Az így kialakuló új helyzetben az aradi szerbek megszervezték saját vallási, társadalmi, kulturális és politikai életüket. Vallási szempontból Arad a temesvári püspökség keretében működő főesperesség központjává vált. Politikailag a Szerbek Pártjába szerveződtek. A városban a kulturális élet a Szerb Fiatalok Hórája, valamint a Slavia kulturális-művészeti egyesület köré szerveződött.

Az aradi szerbek a második világháborúban is részt vettek, és néhányan közülük beléptek a Jugoszlávia felszabadításáért küzdő néphadseregbe. A felszabadulás után először a Szlovén Antifasiszta Frontba léptek, amely később a Szlovén Kulturális-Művészeti Társaságok Egyesülete nevet vette fel. Az Informbiro idején a többi szerbhez hasonlóan az aradi szerbeket is üldözték. Az 1989-es decemberi forradalom után, amikor Románia történelmében újabb fordulat következett, az aradi és Maros-völgyi szerb kisebbség is egy újabb demokratikus folyamat részese lett.

A szerbek gyűléshelye a Romániai Szerbek Egyesülete. Amikor a cselekvés céljáról és módjáról van szó, „ennek az egyesületnek nyilvános, politikai, kulturális-művészeti, irodalmi és oktatási jellege van”, sajátos tevékenységi formákkal, hozzájárulván a nemzeti öntudat alakításához és fejlődéséhez, tagjai oktatásához, a többi állampolgárral való közös együttélés szabályainak betartása szellemében, nemzetiségtől függetlenül, és előnyben részesítvén az egyenlőség, demokrácia és társadalmi igazságosság elvét. Románia területén körülbelül harminc egyesületi fiókszervezet működik. A legnépesebb a temesvári, amelynek 367 tagja van, ezt követi az aradi 159-es létszámmal. A szerbek képviselői a Román Parlament tagjai, és a romániai szerbek aradi székhelyének elnöke, Jarco Simion, az Arad Megyei Tanács tagja volt.

Az Aradi Szerbek Egyesületének jelenleg olyan közjavak vannak birtokában, mint a könyvtár Eustahia Arsić olvasóteremmel, valamint egy olyan terem, ahol a gyűléseket, a kulturális rendezvényeket, a szerb nyelvet, irodalommal és történelemmel kapcsolatos kurzusokat tartják.

Az utóbbi harminc évben végzett népszámlálási adatok megmutatják Arad etnikai összetételét, és a szerb lakosság létszámának fokozatos csökkenését. A középkor elejétől kezdve Aradon folyamatosan éltek szerbek. Létszámuk a hajdani szerb birodalomból való migrációs hullámok következtében és a török uralom alatt növekedett. Erről a tényről tanúskodnak a szerb, magyar, német és török nyelvű történelmi dokumentumok.

Az 1666-os ipeki jegyzékben, mely tulajdonképpen a népszámlálás előfutára, mintegy száz szerb családot jegyeztek be. Az osztrákok által végzett 1698-as népszámlálási adatok szerint a törökök kivonulását követően Aradon 800 ház volt, és a lakosság szerb és román nemzetiségű volt. 1703-ban Arad várában népes családjaikkal együtt 23 tisztet, 150 lovast és 250 gyalogost írtak össze.

Az 1720-as adatok szerint 374 ház volt összesen, amelyből 339 ortodox, vagyis szerb és román, valamint 35 katolikus volt. Az 1735-ös népszámlálási adatokból az ortodox szerb és román lakosság jelentős megnövekedését olvashatjuk ki, ugyanis 580 házat jegyeztek fel.

Az 1755-ös népszámlálás nagyarányú változásokat mutat, amelyek a 18. század negyedik és ötödik évtizedében zajlottak a Maros-határ megszüntetését követően, amikor a palota háborús tanácsa a kitelepült szerbek helyére németeket telepített be. Az ekkori népszámlálás adatai szerint az Aradon lévő 471 házból 250 katolikus, vagyis német, magyar és horvát, valamint 213 ortodox, azaz szerb és román, ugyanakkor 8 zsidó házat is regisztráltak.

A 19. század első felében Aradon jelentős etnikai változások történtek, ezt mutatják az 1851-es népszámlálási adatok. Akkoriban a 22 398 létszámú összlakosságból 1125 szerb nemzetiségű volt. Az 1900-as népszámlálás szerint, amikor Arad Magyarországhoz tartozott, összesen 56.260 lakosa volt, amelyből 38.929 magyar, 9 556 román, 5643 német és 1430 szerb.

A két világháború között a város etnikai összetételében más változások is történtek, 1938-ban a 63.183 lakosból 25.997 román, 19.695 magyar, 19.694 német és 716 szerb.

Az 1992-es aradi népszámláláskor, a gáji negyedtet is beleszámítva, 190.114 lakos volt, amelyből 151.431 román, 29.779 magyar, 4126 német és 888 szerb.

Jelenleg az aradi szerbek őrzik elődeik évszázados hagyományait, amelyet gazdag kulturális értékként kaptak zálogba.

Szakirodalom

- BUGARSKI, S.
1992 *Dnevnik Save Tekelije, besmrtnog blagodetelja naroda srpskog vodjen u Beču 1795-1797*. Novi Sad
1994 *Srpsko pravoslavlje u Rumuniji*. Temišvar–Beograd–Novi Sad
1996 *Srpsko školstvo u Rumuniji*. Temišvar
BUGARSKI, S. – STEPANOV, Lj.
1991 *Kad Moriš poteče kroz pero*. Bukurešt
1999 *Manastir Bezdin*. Temišvar
CEROVIĆ, Ljubivoje
1994 *Aradska tvrdjava i prošlost*. Književni život 4 (99). Temišvar
1993 *Znameniti Srbi u rumunskim zemljama*. Novi Sad
1999 *Srbi u Rumuniji od ranog srednjeg veka do današnjeg vremena*. Novi Sad
CRNJANSKI, M.
1993 *Seobe*. Beograd
DOTLIĆ, L.
1982 *Iz našeg pozorišta starog*. Novi Sad
ERDELJANOVIĆ, J.
1992 *Srbi u Banatu. Naselja i stanovništvo*. Novi Sad
FORIŠKOVIĆ, A.
1985 *Tekelija* Novi Sad
FUCIU, M.
1979 *Municipiul Arad pe treptele de istorie*. Arad
GAVRILOVIĆ, N.
1975 *Kako je doneta Uredba za srpske i rumunske škole u Banatu iz 1774. godine*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke. Novi Sad
1976 *Plan Uroša Nestorovića o organizaciji srpskih i rumunskih osnovnih pravoslavnih škola u austrijskim naslednim zemljama (23. maja 1813)*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 65. Novi Sad
GAVRILOVIĆ S.
1994 *Arhivski izvori za istoriju Srba u Rumuniji XVIII–XIX veka*, Temišvarski zbornik *Matice srpske* 1. Novi Sad
GRUJIĆ, R.
1920 *Pravoslavna srpska crkva*. Beograd
HAȚEG, S. N.
1981 *Cronica Banatului*. Timișoara

- IVIĆ, A.
1927 *Matica srpska 1826-1926*. Novi Sad
1929 *Istorija Srba u Vojvodini. Od najstarijih vremena do osnivanja Potisko pomoriške granice 1703*. Novi Sad
IORGA, Nicolae
1922 *Relații între Sîrbi și Români*. București
1938 *Istorija Rumuna i njihove civilizacije*. Vršac
JOVANOVIĆ, T.
1971 *Teodor Janković Mirijeovski i prvi koraci srpske i rumunske pedagoške misli*. Radovi sa simpozijuma o srpsko (jugoslovensko) – rumunskim odnosima. *Vršac*. 22–23. maja 1970. Pančevo
JOVANOVIĆ, M.
1997 *Slikarstvo Temišvarске eparhije*. Novi Sad
KIRILOVIĆ, D.
1928 *Srpske osnovne škole u Vojvodini u 18. veku*. Novi Sad
KOSOVAC, M.
1905 *Srpska pravoslavna karlovačka mitropolija po podacima od 1905*. Sremski Karlovci
KOSTIĆ, S.
1941 *Srbi u rumunskom Banatu. Istorijski, ekonomski i privredni pregled 1940*. Temišvar
KOSTIĆ, S.
1931 *Srpska škola i crkva u Rumuniji 1930 godine*. Temišvar
LITIU, Gh.
1950 *Episcopia Aradului, schița istorică*. Arad
MÁRKI, S.
1895 *Arad vármegye és Arad szabad király város története*. Arad
1931–1932 *Katastif pečki iz 1660-1666*. *Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu*. Sremski Karlovci
MILIN, M.
1905 *Vekovima zajedno*. Temišvar
MILLEKER, F.
1921 *Kurze Geschichte des Banats*. Werschatz
NESTOR, Iovan
1997 *Sfânta Mănăstire Hodoș–Bodrog, scurt istoric*. Arad
NIKOLIĆ, M.
1892 *Istorija srpskih škola u Austro–Ugarskoj*. Karlovci

NJEGOVAN, D.

2001 *Prisajedinjenje Srema, Banata, Bačke, i Baranje Srbije 1918*. Novi Sad.

OGNJENović, A.

1958 *Vojvodjanske osnovne škole i njihovi učitelji od 1573. do 1774. godine*.

Zbornik Matice srpske za društvene nauke. Novi Sad

OSTOJIĆ, D.

1974 *Iz prošlosti srpske pravoslavne crkve u Aradu. Bilten Srpskog pravoslavnog vikarijata u Temišvaru br.4*. Temišvar

PETROVIĆ, T.

1974 *Eustahija Arsić – prva spisateljica*. Novi Sad.

PIŠČEVIĆ, S.

1963 *Memoari*. Beograd

POPOVIĆ, D. J.

1955 *Srbi u Banatu do kraja osamnaestoga veka. Istorija naselja stanovništva*.

Beograd

SCHWICKER, J. H.

1880 *Politische Geschichte der Sermaben in Ungari*. Budapest

TEKELIJA, S.

1989 *Opisanije života moga*. Beograd

TRIUMFUL...

1929 *Triumful Ortodoxiei la Arad – Actele și dezbaterile*. Arad

Serghei HACMAN

Interetnikus kapcsolatrendszerek az ukrán–román államközi együttműködés kontextusában

A Közép- és Dél- Kelet Európában (beleértve Ukrainát és Romániát is) végbemenő társadalmi-politikai átalakulások időszaka együtt járt egy újfajta jelenség megjelenésével: az állami struktúrák, a civil társadalom intézményeinek, az oktatási és kutatási intézmények, a tömegmédiá forrásainak és a nemzetközi kommunikáció elérhetővé válásával az egyszerű emberek számára. Ezen régió államai közötti kapcsolatokat a 20. század végén és a 21. század elején nem kizárólag hivatalosak és diplomáciaiak voltak, annak ellenére, hogy alapvetően meghatározták és mindmáig befolyásolják a más szintű kapcsolatokat. Megjegyzendő, hogy az úgynevezett „társadalmi kapcsolatok” többnyire az állampolgárok akaratától és lelkesedésétől függenek, semmint az állam stratégiai céljaitól (Deshytsia 2000: 19). Ugyanakkor ebben a periódusban bonyolódtak az emberközi és társadalmi kapcsolatok a következő új tényezők által: az államok közötti kétoldalú kapcsolatok összhelyzete, az államok belső fejlődése, a külpolitikai irányultságuk (Wolchik 2000: 9), valamint a társadalomról alkotott új koncepciók által.

Az utolsó évtizedben az ukrainai és romániai emberek és közösségek közötti kapcsolatoknak új formái jelentek meg, amelyeket olyan tényezők határoztak meg, mint az egymásról alkotott sztereotípiák történelmi és modern formái, közös érdekek megléte, a civil társadalom intézményeinek a fejlettsége – amelyek potenciálisan érdekeltek a szomszéd államokbeli partnerekkel való együttműködésben –, valamint ezen folyamat támogatási formái a nemzetállamok vagy különböző elkötelezett nemzetközi szervezetek által.

Azon területek közül, amelyekben ezek a kapcsolatok eléggé intenzívek, az oktatási és az akadémiai szférát említhetjük meg. Még a két állam közötti 1997. június 2-án aláírt alapegyezmény aláírása előtt létezett egy együttműködési egyezmény a két állam oktatási minisztériumai között (1995. augusztus 25.). 1997 novemberében az alapegyezmény aláírása után megkötöttek egy protokoll-egyezményt az oktatásra vonatkozóan Ukrajna, Románia és Moldova Köztársaság között. Ezen egyezmények alapján, az említett minisztériumok évente írják alá jegyzőkönyveket az oktatásra vonatkozóan, amelyek kölcsönösen előírják az ösztöndíjak kiírását a középiskolai, egyetemi és doktoranduszi képzésekre. Nagy figyelmet fordítanak ebben a kontextusban az ukrán, illetve a román nyelv alapos elsajátítására, valamint arra, hogy az illető etnikum megfelelő fokú iskolázottságra tegyen szert. Minden évben a megfelelő nemzeti kisebbségek képviselőinek kölcsönösségi alapon kiosztanak nagyjából 15 tanulmányi ösztöndíjat I-II akkreditálási fokkal rendelkező oktatási intézményekben, 50 ösztöndíjat III-IV akkreditáltsági fokú egyetemi intézményekben, 6 doktoranduszi helyre, 40 havi ösztöndíjat tudományos aktivitás támogatására 3-tól 9 hónapig terjedő időtartamra.¹ Mindkét ország illetékes minisztériuma arra az elhatározásra jutott, hogy létesítsenek Ukrajnában egy liceumot, ahol román nyelven, illetve Romániában egyet, ahol ukrán nyelven folyjon az oktatás, és arra, hogy bevezessék az ukrán nyelvű oktatást a szucsávai Ștefan cel Mare Egyetemen (Martyniuk 2002).

Az utóbbi időben az együttműködés formái változatosabbá váltak, mégpedig: diák- és doktoranduszcserek továbbtanulás céljából, tanári továbbképzések, oktatási- és kutatási tevékenység, közös kutatások (többek közt nemzetközi tudományos-oktatási programok keretén belül), tudományos konferenciákon való részvétel, szakértők szakmai gyakorlata, diákok tudományos gyakorlatának elvégzése és különböző szakterületekre való bevezetése.

Az ukránai és romániai oktatási intézmények között közvetlen kapcsolatok jönnek létre. A legintenzívebben és legtöbbszörösen a Cernăuți-i Nemzeti Egyetem és a szucsávai Ștefan cel Mare Egyetem kollaborál. A diákjaik a szomszédos országok területén régészeti, földrajzi és néprajzi kutatásokon vesznek részt, tudományos-metodológiai irodalmat cserélnek,

1 Együttműködési Protokoll az oktatás terén Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma és Románia Nevelési és Kutatási Minisztériuma között 2002-2003 közötti időszakra.

a partnerek könyvtáraiban tudományos kutatások zajlanak stb.² Néhány évvel ezelőtt egy átfogó egyezményt írt alá a Cernăuți-i Yuri Fedkovyci Nemzeti Egyetem és a Jászvásári Alexandru Ioan Cuza Egyetemen.

Az oktatás területén különleges esemény volt az 1999. február 19-én aláírt Egyezmény az ukránai Miniszterek Kabinetje és Románia Kormánya között, az Ukrajnában és Romániában szerzett tanulmányi okiratok, tudományos titulusok kölcsönös elismeréséről és elfogadásáról, amely lehetőséget nyújt a romániai oktatási intézményekben végzeteknek az Ukrajnában való alkalmazásra és fordítva.³

Fontos helyet foglal el a humán szférában a két ország tudósai és kutatói közötti kapcsolat. Ezek a múlt következményeinek a túllépésére, egy jobb kölcsönös megértés felé irányulnak a dialógus és együttműködés által. Az ukrán-román kapcsolatok különböző történelmi korokbeli aspektusai komoly figyelem tárgyává váltak. Tudományos szempontból ide sorolhatók a román és ukrán kutatók részvételével zajló szakmai konferenciák (melyek gyakran háromoldalúak a Moldvai Köztársaság kutatóinak részvételével), tudományos rendezvények, szemináriumok, vitaestek. Ezek úgy is értelmezhetők, mint kompromisszumkereső értelmezések. A felsoroltak mellett fontos megemlítenünk, hogy Ukrajnában, Romániában és a Moldovai Köztársaságban évente rendeznek tudományos és gyakorlati jellegű konferenciákat és szemináriumokat ezen államok szakértőinek a részvételével. Ezen a téren nagymértékű és eredményes aktivitást fejt ki a cernăuți-i Bukovinai Politológiai Központ nevű civil szervezet, amelynek kutatói a Friedrich Ebert Alap anyagi támogatásával és más szervezetekkel karöltve megrendeztek egy sor ukrán-román kapcsolatok javításának valamint a regionális problémák egy széles európai kontextusban való vizsgálatának szentelt tevékenységet.

Különös fontosságúak az ukránai és romániai jogászok közötti szakmai kontaktusok és építő jellegű kapcsolatok, amelyek a Cernăuți régiónak köszönhetően már lassan tíz évesek. A két ország jogászai az államhatárok inneni- és túloldalán is részt vesznek szemináriumokon, tapasztalatcserét folytatnak a családi állapotra vonatkozó okiratok bejegyzésének, a jogi

2 A Külföldi kapcsolatok és a külföldi Gazdasági Aktivitás Igazgatóságának aktuális archívuma a Cernăuți-i Regionális Igazgatóságnál.

3 Ukrajna Minisztériuma és Románia Kormánya közötti 1999. február 19-ei Egyezmény az Ukrajnában és Romániában elvégzett tanulmányok, kibocsátott tudományos fokozatok kölcsönös elismeréséről és egyenértékűségéről. In: Ukrajna Külügyminisztériumának aktuális Archívuma – ukrán nyelven.

reform és a munkakészség tökéletesítésének, a jegyzői aktivitás területén. 1999-ben a Cernăuți-i Regionális Állami Adminisztráció, a Regionális Igazságügyi Igazgatóság és a Podolie-i az Emberek Jogaiért Központ megrendezték a *Gyermekek jogai országokban* című régióközi versenyt, melyen ukrainai, romániai és moldovai oktatási intézmények diákjai vettek részt.

Intézkedéseket folytatnak a nemzeti kisebbségek *kulturális hagyományainak megőrzésére* a személyközi kapcsolatok kontextusában. Ennek érdekében számos tevékenységet rendeznek a nemzeti kisebbségek által sűrűn lakott helységeken. Ezen a téren különösen erőteljesek a kapcsolatok Cernăuți és Szucsáva megye között. Még a Szovjetunió és a Román Szocialista Köztársaság (a továbbiakban R. Sz. K.) fennállásának idején ezen adminisztratív-területi egységek és központjaik között testvérségi kapcsolatokat hoztak létre, amelyek – érthető módon – a Ceaușescu rezsim megdöntése és Ukrajna önállósodása után felértékelődtek. Az együttműködés kiszélesedett és elmélyült a korábban már megalapozott szomszédsági kapcsolatok alappillérein. Szokásjellegűvé vált egyes konkrét együttműködési egyezmények aláírása a Cernăuți-i Regionális Kulturális Igazgatóság és a Szucsáva Megyei Kulturális Inspektorátus között. Ezek alapján művészi – amatőr és professzionális – kollektívák közötti cserék, könyvtárosok és népművészeti alkotó központok dolgozóinak delegálása valósult meg. Cernăuți régióban szokássá vált a román nemzetiségű közösség ünnepeinek („A mi román nyelvünk”, „Márciuska”, „Fehér virágok”) megünneplése, melyeken romániai és Moldova Köztársasági művészi kollektívák vesznek részt (Martyniuk 2002).

Különösen érdekes a „Bukovinai találkozás” Fesztivál, amely Lengyelországban született 1990-ben és a lengyel Jastrow és Pila városokban zajlik. A fesztivál célja Bukovina, mint az együttélés modelljének, a kölcsönös megértés és több etnikum közötti együttműködésének a propagálása, úgy, hogy közben mindegyik etnikum megőrzi kulturális identitását. 1999-től a fesztivál nemcsak Lengyelországban zajlik, hanem Cernăuți-ban (Ukrajna), Cămpulungon Moldovenesc-ben (Románia) és Bonyhádön (Magyarország) is, ezáltal gazdagítva a bukovinai kultúrát. A fesztivál népszerűsítése megfelelő körülményeket alakít ki az egész világon szétszóródott bukovinaiak integrálásának folyamatához (Íntálniri... 2001: 4).

Az ukrainai hatóságok erőfeszítéseinek következtében Taras Őevcenko mellszobrokat helyeztek el Negostinán, Szucsáva megyében, valamint Bukarestben is. 2000 nyarán Cernăuți központjában felállítottak egy emlékművet a román költészeti „hajnalcsillagának”: Mihai Eminescunak. Vatra

Dorneiben, Dél-Bukovinában, ahol az ukrán író Olga Kobyleanska született, emlékművet emeltek az író tiszteletére (Shylepnyts'kij 2000: 12).

A különböző nemzetek és etnikai csoportok közötti kapcsolatok Európa történelmi vonalának dinamikus, időnként akár dramatikus oldalát jelképezik. Ezek hatással vannak az államszervezésre és a közéletre is minden többnemzetiségű államban, valamint az államközi és nemzetközi kapcsolatokra alakulására is. Ezen kívül a nemzeti kisebbségek problémáinak gyakorlati megoldásának képessége egy államban a demokrácia fokmérőjét képezi. Románia és Ukrajna alkotmányilag biztosított áldása az ukrainai, valamint a külföldi románok iránti elkötelezettségének, kiindulópontja lett további megfelelő előírások hozzáadásának a kétoldalú egyezmények során. Megemlítjük, hogy Ukrajna Alkotmányának 12. pontjában és Románia Alkotmányának 7. pontjába bele van foglalva, hogy az államnak kötelessége kisebbségi nemzettársaival való kapcsolatok megerősítése, nemzeti, nyelvi és vallási identitásuk megtartásának támogatása, tiszteletben tartva ugyanakkor az illető ország jogszabályait.

Az ukrán–román nemzeti kisebbségek és államközi kapcsolatok védelmének kontextusában kiemelkedő fontossága van ezen a téren az európai dokumentumoknak és standardoknak megfelelő nemzeti normatív-jogi alapok egyeztetése.

Ukrajna és Románia, mint a nemzetközi jog alanyai és egyenlő résztvevői a nemzetközi párbeszédnek az emberjogok védelme terén ratifikálták a konvenciók és egyezmények elsöprő többségét az emberi jogok védelmének terén. Ezek közé tartozik az Emberiség Jogainak Egyetemes Nyilatkozata, Nemzetközi Egyezség az állampolgári és politikai jogokra vonatkozóan és ennek Fakultatív Protokollja, az ENSZ 47. Közgyűlésének Nyilatkozata a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbséghez tartozó egyének jogaira vonatkozóan, az Európai Biztonság és Együttműködés Tanácsának Végső Okirata „Az Emberek Jogairól”, a Koppenhágai OSCE Konferenciának az ügyirata az emberi dimenziók problémáiról, Ajánlások a nemzeti kisebbségek oktatási jogairól, Hága,⁴Ajánlások a nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogairól, Osloból,⁵és más nemzetközi dokumentumok. A nemzeti kisebbségek jogainak védelme szempontjából mindkét állam számára kiemelt fontossággal

4 *Gaaz'ki rekomendatsii schodo prav natsional'nyh menshyn na osvitu ta poyasnyuval'na zapyska*. Fundatsiya mizhnatsional'nyh vidnosyn. Zhovten' 1996 – ukrán nyelven – 17. o.

5 *Oslovski rekomendatsii schodo movnyh prav natsional'nih menshin*. Fundatsiya mizhnatsional'nih vidnosin. Liutyj 1998 – ukrán nyelven – 36 p.

bír *A nemzeti kisebbségek védelmének keret-egyezménye*,⁶ a *Regionális nyelvek vagy kisebbségek nyelvének Európai Chartája* (ez utóbbi ratifikálása Ukrajnában eltartott néhány évig, a Charta csak 2003 tavaszán lépett érvénybe). Ezek a nemzetközi okiratok Ukrajna és Románia alkotmányai szerint a két állam nemzeti törvényhozása részeivé váltak. Előírásaik és elveik kötelezőek az állami szervek és jogi intézmények, a törvényhozás rendszerének szervei, valamint a törvényhozó és végrehajtó szerveknél felelősségteljes állásokban levő személyek számára.

Ukrajnában folytatódik a nemzeti kisebbségekre vonatkozó normatív-jogi alap tökéletesítése. Ez a tendencia megfigyelhető Romániában is. A folyamat során tanulmányozzák és figyelembe veszik az általános emberi jogokra, a nemzeti kisebbségekhez tartozó egyénekre vonatkozó nemzetközi jogi eljárásokat, valamint az illető államnak az erre a területre vonatkozó nemzetközi elkötelezettségeit.

Romániában a kisebbségeknek az anyaországhoz való kapcsolatára vonatkozó előírásokat az alkotmányon kívül a helyi hatóságokra, a hatalom helyi képviselőinek a választásáram és az oktatásra vonatkozó törvények is tartalmazzák. A román állam minden kisebbségnek, közöttük az ukránoknak is garantálja Románia Parlamentjében a képviselői jogot (Ivan-Vese 2002: 36–37, 41). A történelmi határokon kívül élő románok problémáit az Államhatárokon kívül levő románok megsegítésére vonatkozó 150. számú, 1998. július 17-én megjelent törvény szabályozza.

Az 1997. június 2-ai Ukrajna és Románia jószomszédi kapcsolatára és együttműködésére vonatkozó Egyezmény 13. cikkelyében még teljesebb körű előírásokat tartalmaz a korábban megkötött egyezményekhez viszonyítva a nemzeti kisebbségek kölcsönös védelmére vonatkozóan. Sokatmondó az a tény, hogy a nemzeti kisebbségek jogainak védelmére vonatkozó 13. cikkely az Egyezmény szövegének 1/3-át foglalja magába. Különleges fontosságú az interetnikus kapcsolatok terén a tudományos megalapozottságú politika úgy az állam keretein belül, mint a kétoldalú kapcsolatok kontextusában. Meg kell említenünk, hogy valójában mi a tárgya a nemzeti kisebbségek védelmének a kétoldalú kapcsolatokban.

Az ukrán–román Egyezmény szövegében különleges előírások vannak belefoglalva erre vonatkozóan. Az Egyezmény 13. cikkelyének 2. oldala

6 Keret egyezmény a nemzeti kisebbségek védelmére. In: *Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelmére: implementálási mechanizmus. A nemzetközi szeminárium anyagaiból, Chişinău, Komrat, Bălţi, 9–11 november 1999*. Chişinău, 2000 – ukrán nyelven –160–171

szerint a romániai ukrán nemzetiségű kisebbséget román állampolgárok alkotják; az ukrainai román nemzetiségű kisebbséget Ukrajna állampolgárai, akik – függetlenül a régióktól ahol élnek –, etnikai, nyelvi, kulturális és vallási alapokon saját döntésük szerint ezekhez a kisebbségekhez tartoznak (Farcaş 2003: 194–195).

A felek egyetértettek egy vegyes ukrán–román kormányközi Bizottság létrehozásában, amely a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítására vonatkozó problémákkal foglalkozik (a Politikai alapegyezmény 13. cikkelye, 13. o.), melynek alapfeladata egy komplex rendszabály megszervezése és kidolgozása a két ország együttműködésére vonatkozóan, az ebbe a kategóriába tartozó állampolgárok jogainak megvédése érdekében. Ebben a bizottságban a nemzeti oldalak koordinálják a minisztériumok működését, más központi és helyi vezető orgánumok aktivitását az ukrainai román kisebbségek, valamint a romániai ukrán kisebbségek jogainak biztosításában.⁷

Véleményünk szerint Ukrajna és Románia törekvése az Európai Unióba való bejutásra, nemcsak hozzájárul a két állam törvényeinek egy konzekvensebb összhangjához az európai standardokkal, hanem az interetnikus kapcsolatok kényes szférájában megoldandó problémákra közös hozzáállás kidolgozásához is. Ennek eredményeképpen, fokozatosan eltűnik a felek kölcsönös vádaskodása a kisebbségek jogainak megsértéséről és új együttműködési formák jelennek meg. Várhatóan megnő a vegyes ukrán–román kormányközi Bizottság szerepe a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak biztosításában, melyet az ukrán–román Alapegyezmény alapján hoztak létre.

Regionális szinten, a két ország kapcsolódási területén, ott, ahol többnyire román etnikumúak laknak Ukrajnában és ukrán etnikumúak Romániában, különleges szerephez jut majd a határok fölötti együttműködés, leginkább az eurorégiókban, amelyek a gazdasági feladatok mellett humanitárius feladatokat is ellátnak majd, beleértve a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak a biztosítását.⁸

7 Tretye zasidannya Zmishanoi mizhuryadovoi Ukrain's'ko–Rumun's'koi komisii z pytan' zabezpechennya prav osib, yaki nalezhat' do natsional'nyh menshyn. In: *Visnik derzhkomnatsmigratsii Ukraini*. 2002, nr. 4. – ukrán nyelven – p. 86.

8 A két ország közötti határok fölötti együttműködés kontextusában megjelenő interetnikus kapcsolatok problémáinak szenteli a szerző következő tanulmányait: Gakman 2002a, Gakman 2004a, Gakman 2004b, Hacman 2004c, Hacman 2004d.

A második világháború után az európai integráció teoretikusai a határok által elválasztott közösségek és területek együttműködését a kontinens általános egységesítésének gyors lefolyásának premisszájaként értékelik. Később a regionalizációt, mely a termelés specializáltsága és a piaci konkurencia következtében fejlődött ki Európában, valamint a kontinens egységesítési folyamatát úgy kezdték felfogni, mint egymást kiegészítő és ugyanakkor egymást taszító folyamatokat. Sikeresen elérték azt, hogy mindkét folyamat pozitív hatása részlegesen halmozott legyen, a határmenti közösségek együttműködésének köszönhetően, legfőként az európai régiók intézményesítésének a formájában.

A régiók egy sajátosan területi eszközök az európai integráció elveinek megvalósításában, a „helyi társadalmak” ideáljához való visszatérésnek a biztosítékai, amelyek az állam szuverenitásának egy részét követelik. Modernségük ellenére az európai régiók, alapjaikban alulról történő kezdeményezések eredményeként, a helyi közösségek érdekeinek megnyilvánulását képezik, egy gazdaságilag mindkét fél számára előnyös együttműködés kialakítását, ugyanakkor az ún. „új európai rend” kialakulásának alkotóelemét is képezik. Az európai integráció gondolatát két úton lehet gyakorlatban megvalósítani, mégpedig: „fentről” – az államok közös normákon alapuló egyesülése –, és „alulról” – európai régiók kialakítása és a határmenti együttműködés támogatása, az említett területek partnerségi modellje által, ezek hatékony társadalmi-gazdasági fejlődésének céljából.

Az ukrán–román határmenti együttműködés normatív-jogi alapjának elemzésének kontextusában különleges szerepe van a *Jószomszédsági és Együttműködési kapcsolatok Ukrajna és Románia közötti Egyezménynek*. A 8. cikkely kiemeli, hogy a felek „hozzájárulnak a két állam adminisztratív-területi egységeinek együttműködéséhez a meglévő európai régiók közül, valamint a Felső Prut és Alsó Duna újonnan létrehozott európai régiók együttműködéséhez, ahová meglehetősen hívnak résztvevőként más országbeli adminisztratív-területi egységeket” (Farcaș 2003: 193).

Az Egyezmény létrehozott egy fontos regionális határon túli együttműködési eszközt, amely, azonkívül, hogy magába foglalja a kétoldali együttműködési formákat, hozzáadott egy észrevehető modern jelleget is, ami jogi szempontból az újgenerációs politikai alapegyezmények kategóriájába helyezte el azt. Az Ukrajna és Románia közötti politikai alapegyezmény az ilyen jellegű egyezményekhez képest új, atipikus elemekkel rendelkezik. Ezáltal elhelyezi az alapjait az ilyen típusú határmenti együttműködésnek, ahhoz, hogy később a sajátosságok, konkrét alkotóelemek a helyi közösségek

és helyi hatóságok által, de ugyanakkor a központi hatóságok támogatásával legyenek meghatározva (Aurescu 1998: 41).

Tehát, a központi szervek által kezdeményezett kétoldali, ukrán–román Felső Prut és Alsó Duna Európai régiók, később a Moldvai Köztársaság adminisztratív-területi egységeinek csatlakozásával háromoldali válnak. Ezért a kétoldali ukrán–román dokumentumok, melyek a határmenti együttműködést szabályozzák, kiegészültek háromoldali ukrán–moldvai–román dokumentumokkal. Elsősorban szem előtt tartják az 1997. júli. 3-ai határmenti együttműködésre vonatkozó, a három elnök két napos ismaili (1997. július 3–4.) találkozással közölt Ukrajna, Moldvai Köztársaság, Románia Elnökök Nyilatkozatát (5. cikkely). Két cikkely is foglalkozott ezzel az ügygel az Ukrajna, Moldvai Köztársaság, Románia kormánya határmenti együttműködésére vonatkozó protokolljában, melyet ugyanazon találkozó alkalmával írtak alá (II. Fej. 2. cikkelye; III. fej. 1. cikkelye). Ezen folyamat logikus következménye lett az 1998. október 22-én aláírt Chișinău-i Ukrajna, Moldvai Köztársaság, Románia Elnökeinek Nyilatkozata a határmenti együttműködésről.

Figyelembe véve, hogy a Felső Prut és az Alsó Duna Európai régiók háromoldali szervezetek, az államközi dokumentumok között, amelyek működésüket szabályozzák, a fentebb említetteken kívül, még léteznek kétoldali ukrán–moldvai és moldvai–román dokumentumok is, mint az 1992 októberében aláírt Jószomszédsági, barátsági és együttműködési Egyezmény Ukrajna és a Moldvai Köztársaság között (12. cik.), és az 1997. márc. 17-én aláírt Ukrajna Kormánya és a Moldvai Köztársaság Kormánya közötti, az Ukrajna határmenti régiói és a Moldvai Köztársaság adminisztratív-területi egységeinek együttműködésére vonatkozó Egyezmény. Jelenleg az Alsó Duna és Felső Prut Európai régiók határmenti együttműködésének alapja az 1998. aug. 14-ei Alsó Duna Európai régió Alakítására és Statutumára vonatkozó egyezmény, valamint a 2000. szeptember 22., és a 2000. nov. 30-ai Felső Prut Európai régió Alakítására és Statutumára vonatkozó Egyezmény.

Az első európai régió, amelynek összetételéhez ukrán és romániai adminisztratív-területi egységek tartoztak, az 1993. február 14-én létrehozott Kárpáti Európai régió. Alapítói Ukrajna, Lengyelország és Magyarország régióinak képviselői, akik aláírták a programalkotó és statváló dokumentumokat (Lend’el 2000: 52–53). 1993-ban Románia megyéi csupán megfigyelői státushoz jutottak, a nemzeti törvényhozás hiányának köszönhetően, amely meghatározza a régió a határ másik oldalán levő régiókkal való kapcsolatoknak létrehozására vonatkozó meghatalmazásait. Csak

az 1997-es romániai regionális reform, valamint az Európai határmenti együttműködésre vonatkozó keret-egyezmény ratifikálása után lett 5 romániai megye teljes jogú tagja a Kárpáti Eurorégió Egyesületnek.

A második eurorégió, amelynek összetételét ukrainai és romániai adminisztratív-területi egységek is alkotják, az Alsó Duna Eurorégió volt. Már 1998. augusztus 14-én, egy év munka után, amelyet a felek a három ország nemzeti törvényhozásának tanulmányozásának és az együttműködés fő irányvonalainak kidolgozásával telt, a romániai városban Galați-ban aláírták az Eurorégió Létrehozásának Egyezményét. Alkotórészei között található az ukrainai Odessza, Vulcănești-i körzetek, Cahul és Cantemir a Moldvai Köztársaságból és a romániai Brăila és Galați megyék. A Moldvai Köztársasági adminisztratív reform után a három körzet az újonnan létrehozott Cahul megyéhez került, mely a statutum előírásai alapján az Alsó Duna jogutódja lett az Eurorégió struktúráiban (Studennikov–Tkachenko 2000: 101–102).

Egy nagyon nehéz tárgyalási folyamat után, amely majdnem három évig tartott,⁹ az utolsó, a Felső Prut Eurorégió 2000. szeptember 22-én jött létre, amelynek tagjai az Ukrainai Cernăuți régió, a Moldvai Köztársaság Bălți și Edineț megyéi és a romániai Botoșani és Szucsáva megyék lettek.¹⁰ Megjegyzendő, hogy a Cernăuți régió és Botoșani és Szucsáva megyék ugyanakkor a Kárpáti Eurorégió tagjai is.

Az Ukrajna és Románia adminisztratív-területi egységeinek részvételével megalkotott eurorégiók a központi hatalom szerveinek kezdeményezésére alkották meg. Hangsúlyoznánk azt a tényt, hogy a román diplomaták – az Ukrájnában létező nagy létszámú román etnikumú csoport létéből kiindulva –, eldöntötték, hogy az eurorégió intézményét a román kisebbségek jogait védő eszközként használják, kezdeményezve az ukrán–román politikai alapegyezmény szövegébe egy pont belefoglalását a két – Felső Prut és Alsó Duna – eurorégió megalkotását támogatandó.

9 A „Felső Prut” Eurorégió kezdeményezésének problematikájához, a tárgyalások folyamatának és létesítésének egy sor dolgozatot szentelt a korábbi években a szerző: Gakman 1998, Gakman 1999, Gakman 2000a, Gakman 2000b, Gakman S. The Institution of Euro-Regions in the Context of Integration Processes of Ukraine, Moldova Republic and Romania // <http://wwics.si.edu/kennan/ukraine/papers/gakman.pdf>;

10 A „Felső Prut” Eurorégió megalakításáról szóló Egyezmény. In: „Felső Prut” Eurorégió Titkárságának aktuális archívuma.

A Felső Prut, az Alsó Duna és Kárpáti eurorégiók struktúrája nagyon hasonlít és alapjaikban csak a komissziók száma és tárgykörük száma alapján különböznek.

Mégis létezik néhány alapvető különbség. Így, a Felső Prut Eurorégió struktúrája megkülönböztethető azáltal, hogy egy ökológiai eurorégió is hozzátartozik, mely egyfajta „know-how” lett az eurorégiós mozgalmak elméletében és gyakorlatában. Az eurorégiók létrehozásának legfőbb célja a központi és helyi intézmények, valamint a három ország üzletembereinek közös érdeke, egy modern módszer alkalmazása az ökológiai biztonság irányítására, a termelés és fogyasztás minden egyes szakaszára vonatkozóan, a termelés kompetitivitásának javítása, a privatizáció sikeres megvalósítása, újraépítés és befektetések vonzása érdekében, ugyanakkor a teljes térség hosszútávú társadalmi-gazdasági fejlődésének biztosítása. Vigyáztak a tökéletesedéshez szükséges körülmények létrehozására, az új egységesített megoldások további bemutatására és propagálására, melyek szervesen egyesítik a régiók társadalmi-gazdasági fejlődését az ökológiai biztonság hosszútávú biztosításának előnyeivel, a további antropogén átalakulásokat a környezet helyzetének új standardok szerinti vezénylésével.

Különösen érdekes az a tény, hogy a Felső Prut Eurorégió statútuma a tagságon kívül elismer egy új kategóriát – az eurorégió partnerét. Az Egyezmény és Statútum előírásainak megfelelően „az eurorégió partnere lehet egy, az Európai Unióhoz tartozó országának, vagy más országnak, mely partnerségi egyezménnyel, együttműködési vagy testvérségi protokollal rendelkezik hasonló adminisztratív-területi egységekkel a Felső Prut Eurorégió keretén belül.”¹¹ Ehhez a vezetésnek egy hivatalos címzést kell megfogalmaznia az Eurorégió Tanácsának, az eurorégió keretén belüli együttműködés szándékáról, betartva az Eurorégió Statutumáról szóló egyezmény előírásait. Az eurorégió partnerei résztvehetnek a vezető és dolgozó szervek munkájában, de csak tanácsadói/választói joggal. Ebben az esetben az eurorégió egyik tagjának partnere az összes tagjának partnere lehet, hogyha akar. Ez a határmenti régiók együttműködési lehetőségeinek kiszélesedéséhez vezet.

Mint azt már korábban említettük, az eurorégiók struktúrái, amelyekben az ukrán adminisztratív-területi egységek is részt vesznek, nagyon hasonlóak, ezeket csak a regionális hatóságok érdekeiből kiindulva hozták

11 A Felső Prut Eurorégió megalakításáról szóló Megegyezés. In: Felső Prut Eurorégió Titkárságának aktuális archívuma.

létre, és épp ezért nem tölthetik be a független közvetítő szerepet az egyszerű állampolgárok számára, akik szeretnének résztvenni a határmenti együttműködésben és az interetnikus együttműködés fejlesztésében (Lend'el 2000: 60). Kivételt képez a Kárpáti Eurorégió területén létrejövő határmenti együttműködés, ahol ebből a célból létrehozták a Kárpáti Alapot. Megjegyezzük, hogy különböző alapok támogatásának köszönhetően, egy sor ukrán–román határmenti együttműködési projekt valósulhatott meg, legfőképpen kis- és középvállalkozások, a kultúra, a negatív sztereotípiák kiiktatása területén, melyek a bonyolult történelmi folyamatok és az állami szervek múltbeli propagandista eljárásainak eredményeként jelentek meg.

Az eurorégiók közötti különbségeket említve, ukrainai és romániai adminisztratív-területi egységek részvételével, kiemeljük, hogy a legnagyobb területet a Kárpáti Eurorégió fogja be. Jóval szélesebb nemzetközi támogatásnak örvend, nagyobb számú határmenti projektekkel, ám nagy kiterjedése következtében ténykedése nem mindig hatékony.

A Felső Prut Eurorégió a legkisebbek közé tartozik, mindemellett a legérdekesebbek egyike is, köszönhetően a különböző tevékenységeken belül folytatott állandó kísérletezésnek. Ugyanakkor nem eléggé következetes a kinyilvánított célok elérésében és túlbürokratizált (ezek a vonások jellemzőek az Alsó Duna Eurorégióra is). Az erurégió aktivitásában gyakorlatilag kevés civil szervezet vesz részt. Egyetlen kivételt a Bukovinai Politológus Kör képezi, amely számos határmenti tevékenységet szervez a humán tudományok területén. A Cernăuți-i Állami Regionális Adminisztráció határozata alapján a Központot a Felső Prut Eurorégió egyik Munkabizottságának aktivitását biztosító alapszervezetét nevezték ki és elnökét felvették az említett Munkabizottság tagjának, de a következő évben, soros rotáció következtében, az Állami Regionális Adminisztráció munkásával cserélték fel.

Még megemlítenénk, hogy az Ukrajna és Románia közötti határ adminisztratív-területi egységeinek vezetőségei között nagyon erős *kétoldali kapcsolatok* léteznek. A leghosszabb történelmük a Cernăuți és Szucsáva régiók közötti kapcsolatoknak van. Még a Sz. U. és a R. Sz. K. idején éves delegációs cserék voltak az UKP regionális bizottságának – a RKP megyei bizottságának, az ULCTU regionális bizottságának – KISz megyei bizottságának vonalán. A „barátság karavánjainak” kölcsönös látogatásai voltak, melyekhez művészi kollektívák is tartoztak. A posztszovjet időkben ezen területek politikai elitei közötti kapcsolatok minőségi változásokon

mentek keresztül. Az 1990-es évek első felére az együttműködés szintjének a növekedése jellemző. Az eurorégiók megalkotásának idején és a közös projektek gyakorlati megvalósításakor megnőtt a kölcsönös megértés mértéke. Meg kell említenünk, hogy ami a párbeszéd sajátosságait illeti, hogy mindegyre változik az ebben résztvevők személye az ukrán részről. Román részről a megyék képviselői választott funkciókat töltenek be, ezért a párbeszédben résztvevők összetétele sokkal stabilabb.

Nem volt egyértelmű a regionális elit hozzáállása a szomszédos államok területeire vonatkozó határmenti kapcsolatok intézményesítésének problémáival szemben sem. Így aztán a Felső Prut Eurorégió alakításának idején, a Szucsáva Megyei Tanács ülésén, melynek során megtárgyalták a megye eurorégió létrehozásában való részvételének problémáját, a tanácsosok egy része kifejezte azzal kapcsolatos aggodalmát, hogy az új struktúrák megalakítása után felmerülhet azon román területek elvesztésének veszélye, amelyek az eurorégiók részeivé válnak. De végül a többiek meggyőződése győzött, miszerint ez a határmenti együttműködés a feszültség csökkentését eredményezi és a nemzeti és nemzetközi finanszírozás előnyökhöz juttatja a lakosságot.

Ki kell azt is emelnünk, hogy a területek igazgatásában létezik egy állandó tapasztalatcsere a hatalom reprezentatív szervei között. A román tanácsosok több éve kölcsönösen résztvesznek Cernăuți Regionális Tanács ülésein, az ukrán képviselők pedig a Szucsáva és Botoșani megyék tanácsainak ülésein.¹²

Lényegében az eurorégiók létrehozása és tevékenysége, melyeknek ukrainai és romániai adminisztratív-területi egységek a tagjai, bizonyos sajátosságokkal rendelkeznek:

- az *első* abban áll, hogy megalkotásuk kezdeményezése fentről jön, vagyis központi hatóságoktól. Léteznek pozitív pillanatok is, mivel bebizonyosodik, hogy a hatalom vezető szerveinek szintjén létezik az eurorégiós projekteken való részvétel szükségességének megértése. Másfelől ez egy pozitív ösztönzővé vált, mivel a helyi hatóságok félnek a központi szervek kezdeményezésétől, de főleg a bürokrácia önkényességétől. Emezek a maguk során a hatalom decentralizációjától és a helyi hatóságok függetlenségétől félnek.

12 A „Felső Prut” Eurorégió regionális adminisztratív-területi egységeinek elitjeinek kapcsolatának problémáiról a szerző egy korábbi dolgozatában foglalkozik: Gakman 2002b.

A folyamatnak, érthetően, negatív oldala is van, mivel a helyi hatóságokat felülről vonják be, egy ilyen jellegű cselekvés szükségességének belső megértése nélkül.

- a *második* sajátosság abban áll, hogy az eurorégióknak nemcsak egymással együttműködő területi vonatkozásaik vannak. Az eurorégiók ugyanis magukba foglalnak olyan területeket, amelyek határmenti régiók, amelyekben nemzeti csoportok vannak képviselve, amelyek etnikumának legnagyobb része a határon túl, vagy a „történelmi hazában” van, ahol államalkotó nemzetként léteznek. Ez a sajátosság jellemző más Közép- és Kelet-Európai eurorégiókra is.
- a *harmadik* sajátosság az, hogy ha az Európai Unióban az eurorégiók 10-15 kilométeres területből állnak, mindegyik együttműködő állam mélyében, Ukrajna és Közép-Európai államainak estében az eurorégiók kiterjedése jóval nagyobb.
- a *negyedik* sajátosság, hogy míg az EU államaiban az eurorégiók legfőbb célja a területek gazdasági fejlődésében áll, a Közép-Európaiakban a célok ettől kissé különböznek. Ezek ugyanis kiterjednek a gazdasági, ökológiai, nemzeti-kulturális, szociál-pszichológiai és pénzügyi szférára is.
- az *ötödik* sajátosság: az ilyen jellegű teljes, vagy részleges határmenti együttműködés megvalósításához szükséges tapasztalatok hiánya, mivel a szocialista időszak együttműködési tapasztalata nehezen alkalmazható (Moshniaga 2000: 159–160).

A határmenti együttműködés útjába ugyanakkor *akadályok* is gördülnek, a legfontosabbak a következőkre vezethetők vissza:

- a kormányzati és parlamentáris struktúrák együttműködési mechanizmusainak hiánya, állami szintű kivizsgálása és koordonálása a határmenti együttműködés ügyeinek a régiók tagjai és európai partnereik között;
- egy világos normatív-jogi alap hiánya az együttes határmenti projektek (kölcsonök, a kiutalt helyi, regionális és állami költségvetés és magánszemélyek tőkéje és a nemzetközi struktúrák koncentrációja formájában) finanszírozásának végrehajtásáért és a megfelelő jótállások biztosítása. A felek megértik a közös bankok létrehozásának szükségességét, vagy az első szakaszban az együttműködési számlák megnyitását, melyek az illető államok nemzeti pénznemével dolgoznak;

- nem beszélhetünk alapos változásokról a gazdasági együttműködés terén sem, melynek szerepe az állami és helyi költségvetések összegének növelése. A meglévő árú- és szolgáltatásadóztató rendszer, a bonyolult vám eljárások, egy kölcsönös igazolványelismérő rendszer hiánya, különböző struktúrákban egy nagyszámú másfajta okirat tökéletesítésének szükségessége jelenleg hátráltatja az árucserék sokasodását és az eurorégióon belüli együttműködést, valamint a belső és külföldi befektetéseket. Kialakul egy olyan helyzet, melyben az eurorégióban dolgozó gazdasági ügynököknek előnyösebb határon túli termékek és szolgáltatások importálása, mintsem a helyi gazdasági, történelmileg kialakult kapcsolatok kihasználása.

Az Európai Unióhoz való csatlakozása után, Románia megkapta a lehetőséget egy dinamikus társadalmi-gazdasági fejlődéshez a nagy EU-s piachoz, ennek fejlett technológiai és menedzselési hagyományaihoz való hozzáférés révén. Regionális szinten Románia részesül az EU strukturális alapjainak felhasználásának lehetőségében, hogy felszámolja a szintkülönbségeket a területek fejlődésében. Az EU „neofitái”, legfőként Románia, érdekeltek a keleti szomszédokkal való határon túli kapcsolatok fenntartásában, leginkább a határmenti adminisztratív-területi egységek gazdasági támogatásának céljából. Az EU-ba való belépése után Románia tehát továbbra is érdekelt az Ukrajnával közös határon túli együttműködési projektek fenntartásában a gazdaság, ökológia, humanitárius stb. területeken belül.

A jelenlegi helyzetre vonatkozóan kijelentjük, hogy az Ukrajna és Románia közötti kapcsolatok a Helsinki OSCE egyezményekben (két és többoldali egyezmények) elfogadott elveken alapuljanak. A két ország kapcsolatait a határon túli együttműködés és a kölcsönös segítségnyújtás elveire kell alapozni. Ez a maga során a határmenti részekben belső stabilitást igényel, melyet csak értelmes vezetéssel, visszafogottsággal és korrektséggel lehet elérni, a hatalom végrehajtó szerveinek, a társadalmi csoportok és a nemzeti-kulturális társaságok részéről. Csak így lehet megnyitni az utat „a különbözőségek Európája” felé.

A további emberközi, etnikumközi, határon túli Ukrajna és Románia közötti együttműködési kapcsolatok harmonizálása érdekében, véleményünk szerint a következők szükségesek:

1. Fejleszteni az állandó párbeszédet az állam és az etnonemzeti kisebbség között, a kisebbséget nemcsak partnerként tekintve a belső demokrácia megalapozásában, hanem államközi és európai

integráló faktorként. A támogatás kezdeményezését mindkét ország hatóságainak részéről a népi diplomácia fejlesztésére. Speciális tanfolyamok szervezésének felajánlása a civil szervezetek vezetői részére, valamint a nemzeti-kulturális társaságok, az újságírók részére, melyek során a diplomáciai kultúrát, szokásokat, etikettet fogják tanulni.

2. A kisebbségek problémájának megoldása az erre vonatkozó nemzetközi megállapodások megvalósításának kontextusában, melyekhez a felek csatlakoztak. Ennek megvalósítási folyamatában szükséges megnövelni az ukrán–román kormányközi vegyes bizottság szerepét, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak biztosításának problémáiban, meghívni az üléseire a nemzeti-kulturális társaságok képviselőit, akiket az illető község választott meg. Az utolsó feltétel a megbízhatóság faktora lehet a kisebbségek számára a bizottsággal szemben.
3. A feleknek erőfeszítéseket kell tenniük az ukrán–román kapcsolatokról szóló hamisítgatások leküzdésére, mindkét ország etnonemzeti kisebbségeinek helyzetéről. Támogatniuk kell az intenzívebb kapcsolatokat az ukrán és román kutatók között, melynek célja semleges történelemkönyvek közös kidolgozása és szerkesztése, mindkét ország határmenti területeinek iskolái számára.
4. A határmenti országok kétnyelvű településeiben, ahol a hagyományos kínálat nem felel meg teljesen a helyzetnek, melynek eredményeképpen a gyerekek tanítása egységesítéshez és egy másik kultúra megtagadásához (akár a sajátjához is) vezet, az európai integrációs folyamatok kontextusában a kisebbségekre vonatkozó negatív sztereotíp felfogások közös leküzdésének céljával, az őszinte kommunikáció megvalósításával, mely véleményünk szerint a mások értékeinek becsülésén alapszik, szükséges bevezetni az interkulturális oktatást a felkészítés folyamatába. Információs központokat kell létrehozni, valamint interkulturális munkaszobákat. A kultúra, történelem, mesterségek, szokások iránti nyitottság kialakítása a közös iskolai tantervek, tankönyvek, oktatói anyagok által nemcsak belső egyensúlyhoz vezethet, hanem egy pozitív országimázs kialakításához is hozzájárulhat.
5. A feleknek támogatniuk kell az eurorégiók tevékenységét, melynek tagjai mindkét állam adminisztratív-területi egységei. Ezt a határmenti együttműködési formát felhasználva egy civil társadalom

kialakításának céljából, az interetnikus kapcsolatok harmonizálása és közös elvek kidolgozása mindkét állam etnopolitikájának részét kell képezze. Minden eurorégió munkaszerveibe be kell kerülnenek nemkormányzati, valamint nemzeti-kulturális szervezetek képviselői is.

6. Az EU és más nemzetközi szervezetek részére dolgozzanak ki ajánlásokat programok és projektek lehetséges finanszírozására, melyek célja az interetnikus kapcsolatok harmonizálása, a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jogainak és érdekeinek biztosítása, elsősorban az anyanyelven való tanulásra vonatkozóan, vagy, legalább ezen nyelv elsajátítására az iskolai oktatás során.

Szakirodalom

- AURESCU, B.
1998 Tratatul politic de bază româno–ucrainean și instituția „Euroregiunilor” In: *Drepturile omului*.
- DESHYTSIA, A.
2000 Ukrainian–Polish Cooperation on a Societal Level: NGOs, Think Tanks, Academia, and Cultural Initiatives. In: CLEM, James I. – POPSON, Nancy (eds.): *Ukraine and Its Western Neighbors*. Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington,
- FARCAȘ, V. (ingrij.)
2003 Tratat cu privire la relațiile de bună vecinătate și cooperare între Ucraina și România. In: *Tratatele politice de bază*. Ediție îngrijită de V. FARCAȘ. București, 139–195.
- GAKMAN, S. (HACMAN, S.)
1998 Vozmozhnosti i perspektivy evroregionov v kontekste mezhgosudarstvennogo sotrudnichestva Ukrainy, Respubliki Moldova i Rumynii. In: *Moldova, România, Ucraina: bună vecinătate și colaborare regională. Materiale ale Simpozionului Științific Internațional (Chișinău, 15–16 octombrie 1998)*. Chișinău, 77–90.
- 1999 Evroregion „Verhni Prut”: vid ideї do konstituyuvannya. In: *Transkordonne spivrobotnitstvo u polietnichnih regionah Shidnoi ta Pivdenno-Shidnoi Evropy: Materialy naukovogo simpoziumu 16–17 chervnya 1999*. Zoloti lytavry, Chernivtsi, 105–112.

- 2000 Sotrudnichestvo prigranichnyh territorij Ukrainy, Respubliki Moldova i Rumynii v kontekste evropejskih integratsionnyh protsessov. In: *Moldova, România, Ucraina și integrarea în structurile europene: Materiale ale Simpozionului Științific Internațional (Chișinău, 15–16 octombrie 1999)*. Chișinău, 213–228.
- 2000b Evroregion „Verhnii Prut” u konteksti transkordonnogo spivrobitnitstva. In: MAKSIMENKA, S. – STUDENNIKOVA, I. (red.): *Na shlyahu do Evropy. Ukraïns’kij dosvid evroregioniv: Proekt Kyivs’kogo centru In-tu Shid-Zahid*. Logos, Kyiv, 133–145.
- 2002a Mezhetnicheskie otnosheniya v Chernovitskoi oblasti i evroregion „Verhnij Prut”. In: *Minoritățile naționale și relațiile interetnice: tradiția europeană și experiența noilor democrații pentru Moldova*. Vol. 1. USM, Iași, 120–140.
- 2002b Osoblyvosti transkordonnogo dialogu regional’nyh elit (na prykladi Evroregionu „Verhnii Prut”). In: *Regional’ni ta natsional’ni elity: hto formue polityku? Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Chernivtsi, 6–7 grudnya 2001*. Bukrek, Chernivtsi 42–57.
- 2004a Rozvytok mizhetnichnyh vzaemyn na terytorii Evroregionu „Verhnii Prut”: dinamika, realii ta perspektyvy. In: *Evroregiony: Potentsial mizhetnichnoi garmonizatsii. Zbirka naukovykh prats’*. Bukrek, Chernivtsi, 180–190.
- 2004b Zabezpechennya prav natsional’nyh menshyn ta mizhetnichni vzaemyny u konteksti ukrains’ko-rumuns’kih vidnosyn. *Visnyk Natsional’noi akademii derzhavnogo upravlinnya pri Prezydentovi Ukraini*. (1) 370–376.
- 2004c Starea relațiilor interetnice în regiunea Cernăuți și perspectivele lor în contextul activității Euroregiunii „Prutul de Sus” In: KRUGLAȚOV, Anatoli – ANDERWALD, Karl – VALENTIN, Hellwig (red.): *Relații etnice pe teritoriul euroregiunii „Prutul de Sus”: Materialele conferinței științifice internaționale*. Centrul Politologic Bucovinean și Institutul pentru Minorități Etnice din Carintia. Bukrek, Cernăuți, 108–127.
- 2004d Human Contacts and Etnic Minority Issues Between Ukraine and its Central European Neighbours in View of EU Enlargement. In: *2004 European Union Accession: Implications for Ukraine’s Relations with its Central European Neighbours*. EastWest Institute – Institute for Regional and Euro-Integration Studies „EuroRegio Ukraine”. 139–194 (cu coautori)

- IVAN, A. – VESE, V.
2002 *Minoritățile etnice și securitatea europeană la sfârșitul secolului al XX – lea și începutul secolului al XXI – lea*. Studiu de caz România. (Relații interetnice: aspecte actuale.) FES, Chișinău
- ÎNTÂLNIRI...
- 2001 *Întâlniri bucovinene*. Pila
- LEND’EL, M
2000 Dosvid Karpats’kogo Evroregionu: povstovh do pereosmyslennya modeli transkordonnogo spivrobitnytstva. In: MAKSIMENKA, S. – STUDENNIKOVA, I. (red.): *Na shlyahu do Evropy. Ukraïns’kij dosvid evroregioniv: Proekt Kyivs’kogo centru In-tu Shid-Zahid*. Logos, Kyiv, 52–60.
- MARTYNIUK, M.
2002 *Fratele-i frate, dar brânza-i cu bani*. *Cas 2000* (Cernăuți) 25. (38/178)
- MOSHNIAGA, V.
2000 Moldovo–rumyno–ukrainskie evroregiony: real’nost’ i ozhidaniya. In: *Regiony Shidnoi Evropy: integratsiini ochikuvannya ta konfrontatsiini nebezpeky*. *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, Chernivtsi, 18–19 veresnya 2000*. Bukrek, Chernivtsi, 159–160.
- SHYLEPNYTS’KIJ, I.
2000 Integratsiya, a ne konfrontatsiya. In: *Regiony Shidnoi Evropy: integratsiyni ochikuvannya ta konfrontatsiyni nebezpeky*. *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, Chernivtsi, 18–19 veresnya 2000*. Bukrek, Chernivtsi
- STUDENNIKOV, I. – TKACHENKO, V.
2000 Evroregion „Nyzhnii Dunai” yak chinnik stabil’nosti, dobrosusidstva i rozvytku. In: MAKSIMENKA, S. – STUDENNIKOVA, I. (red.): *Na shlyahu do Evropy. Ukraïns’kij dosvid evroregioniv: Proekt Kyivs’kogo centru In-tu Shid-Zahid*. Logos, Kyiv, 101–102.
- WOLCHIK, Sh.
2000 Ties between the Third Sectors in Slovakia and Ukraine In: CLEM, James I. – POPSON, Nancy (eds.): *Ukraine and Its Western Neighbors*. Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington

A romániai törökök és ukránok. Etnopszichológiai kutatások

1.1. Az etnopszichológia módszertani kérdései

A népek közötti kulturális és etnopszichológiai különbségek nyilvánvalóak az empirikus megfigyelés szintjén. Kezdetben a népi szemléletben, majd később az intézményes felfogásban is érvényre jutottak egyes népek *személyiségét* „belülről” vagy „kívülről” jellemző általános nézetek és szabályok. Vonzásaikkal és taszításaikkal az etnikai együttélés számtalan nézetet, véleményt generált állandóan *másokról*, bár minden esetben az *önmagunk felőli* összehasonlítás művelete-kritériuma lépett működésbe. Ám a történelem és idő léptékében mérve, amíg csupán az empirizmus szolgált a közös élmények általánosításának alapjául, az elért eredmények távolról sem jelentettek szigorú felmérési kereteket. Ezen a területen még a legkiválóbb személyiségeknek sem sikerült mentesülni az észrevételek szubjektivitása alól. Még ezekben az esetekben is az interetnikus viszony megértését hosszú ideig csupán elméleti természetű szankciók irányították. Éppen ezért, jó fél évszázadnyi elmaradás után, a konceptuális deformálódások kísérte, szakemberek közötti természetes párbeszéd jótékony hatásának hiánya jellemezte romániai etnopszichológiai kutatást, napjainkban a tudományos elmaradásnak a behozására irányuló erőfeszítések jellemzik.

Ilyen irányba kísérreljük meg egy összefüggő, operatív és érvényes módszertani modell bemutatását az etnikai valóságok és a nemzetekre sajátosan jellemző pszichológiai vonások vizsgálatához.

Amennyiben a legjobb módszer egy jól megalkotott elmélet, akkor ennek az állításnak a fordítottját is igaznak tekinthetjük, miszerint egy jól kidogozott módszer kétségtelenül elméleti megújulást hozhat.

Az etnopszichológiai kutatások modellje, a *vizsgálat tárgya*hoz kapcsolódó minden sajátosságával együtt, lényegében a pszicho-szociális modell egy variánsa marad. Az alapvető problémák az emberi tényező modellált, megismételhető és a legnagyobb mértékben ellenőrizhető helyzetekbe való elhelyezésére vonatkoznak, olyan mennyiségi mutatók alkalmazásával, amelyek segítségével egy hipotézis corpus folyamatosan ellenőrizhető. Megbízható statisztikai analízis elvégzéséhez, az értékelő szubjektumok etnikai kritériumok alapján történő kiválogatásához, valamint az adatok feldolgozásához/értelmezéséhez szükséges matematikai eljárások adaptálásához egy sor sajátos metrológiai feltétel válik kötelező jellegűvé. Lényegében ennek a modellnek a feladata a lehető legmagasabb tárgyilagossági szint elérése az adatgyűjtés és -jelentés során, annak ismeretében, hogy társadalmi szinten mindvégig megmarad egy igen nehezen kiküszöbölhető, különböző arányú szubjektivitás.

Elvileg minden tevékenységi területen kísérletet végezni annyit tesz, mint a vizsgált jelenséget szigorú kontroll alá helyezni úgy, hogy érvényre jussanak a megjelenési, megnyilvánulási, módosulási feltételek, ezek ok-okozati szempontjaival együtt, csakúgy mint a vizsgált jelenség dimenzióját meghatározó függő változó és a kísérletet végző által ellenőrzött feltételt vagy feltételeket meghatározó független változó vagy változók között viszony. Különben minden kísérlet, ideértve a pszichológiai is, egy kiindulási probléma vagy hipotézis meglétét feltételezi, a függő és független változók meghatározását, a procedúrák, a változók ellenőrzéséhez valamint az adatok rögzítéséhez és feldolgozásához szükséges eszközök és megfelelő módszerek működésképesbe hozását; mindezek az elfogadott kísérleti terv stratégiájának vannak alárendelve. További pontosítások is léteznek. T. Cook és D. T. Campbell (1976) szerint egy „ideális” kísérleti modellnek legalább 3 alapvető feltétele van:

- a. a független és függő változók között előidejűségi viszonynak kell fennállnia, az *ok megelőzi az okozatot* elvének értelmében;
- b. a projektált változók csoportjában léteznie kell egy elméletileg elfogadható kovariációnak, amelynek bizonyítása a kísérletezés eredményeképpen valósul meg, szerkezeti konzonancia vagy minimális jelentőségű különbségek révén;
- c. a függő változók egymásraható „elrendezésének” változása nem értelmezhető másként, csupán a független változók alapján és segítségével.

Az első feltétel a kísérleti modell elméleti tartalmasságát veszi célba, a második a megbízhatósági és érvényességi követelményekre vonatkozik, míg az utolsó a belső konzisztenciát veszi figyelembe.

Alapvető fontosságú a kidolgozott modell megbízhatóságának kérdése. Nem bizonyos, például, hogy a belső konzisztencia elégséges feltétele-e a megbízhatóságnak. Ilyen értelemben D. T. Campbell már régebben megfogalmazta a külső megbízhatóság követelményét a szocio-pszichológiában a módszer és az elért eredmények általánosítása által; itt óvatosságra van szükség. Tudva levő, hogy bizonyos kísérleti eredmények jelentősége viszonylagos, lévén hogy módszertanilag modellált helyzetekben érték el az illető eredményeket (Chelcea 1982). Ezek általánosítása, extrapolálása csak pontosan megjelölt, a minta reprezentativitására, a „kísérleti összeállítás” átfogó jellegére, az eredmények ismert elméletekbe való beépülési mértékére, a figyelembe vett változók természetére, stb. vonatkozó határokon belül valósulhat meg. Például a módszertani szabályoknak ellentmond egy muzulmán minta vallásos magatartásainak extrapolálása egy katolikus mintára, stb.

Egy etnopszichológiai kísérlet változói általában 4 félek lehetnek:

- a. független változók, a kutató által beiktatott tényezők által, mint például intenzitás, tartam, gyakoriság paraméterek vagy más, időben kissé módosuló értékek;
- b. függő változók, amelyekre a független változók hatnak. Egy változó függőségi vagy függetlenségi helyzete viszonylagos, ugyanis ezek csupán a kísérlet általános keretének függvényében állnak ok-okozati viszonyban. Például 4 személy vagy 4 tetszőleges jelenség között fennálló ok-okozati viszonyban minden személy vagy jelenség az utána következőhöz képest független, az előtte levőhöz képest függő helyzetet foglal el;
- c. külső és ellenőrizhető környezeti változók, amelyek a feltételezett ok-okozati viszonyokon kívülálló megengedettségek sorát fejezi ki, ám amelyeket állandó szinten kell tartani. Jelen esetben, ahol a kutatás középpontjába az interetnikus kapcsolat mint interperszonális kapcsolatot kerül, a külső változót az interperszonális (ugyanazon földrajzi területen együttélő közösségek tagjai közötti) megismerés foka képviseli. Számos ilyen típusú külső változó létezik, jelentőségük pedig viszonylagos: például a különböző közösségek belső kohéziója vagy az interetnikus kapcsolatoknak különböző eszközökkel (média) történő megjelenítése helyi szinten és így tovább;

d. a külső és ellenőrizhetetlen környezeti változók; ezek a legszámosabbak a helyszíni kutatások során, miközben számos másodlagos tényező képviseli őket, mint például a kutatás tárgyát képező népesség általános egészségi állapota, stb.

Ez a csoportosítás is relatív, mivel a társadalom szintjén lehetetlen egy olyan jelenséget elképzelni, amely kimerítené egy másik jelenség kiváltásának teljes ok-okozatiságát.

Mindemellett az ok-okozati elemzés módszertani kerete az episztemológiai analízis klasszikus szabályához igazodik. Ennek vonatkozásában a társadalmi tények elméletét kidolgozó Émile Durkheim így pontosított: „minden olyan jelenség, amely valamilyen módon változik, valahányszor egy másik jelenség változik sajátos módon ugyanúgy, vagy ok vagy okozati viszonyban áll a második jelenséggel, ha az ok-okozatiságnak ténye kapcsolja össze őket” (Durkheim 1974: 199).

Röviden, kijelenthetjük, hogy a független és függő változók közötti ok-okozati viszony akkor nyilvánul meg, amikor ezek egyszerre nőnek vagy csökkennek.

E kánon alapján körvonalazódott a két munkacsoporttal – egy kísérleti csoporttal és egy kontroll csoporttal – végzett kutatások zöme, ahol a méréseket a kísérleti tényező bevezetése előtt és után végezték. Általában egy vagy több változó bevezetése egy kísérleti összeállításba felveti az utasítások megfogalmazási módjának kérdését a mintába felvett személyek viselkedése kapcsán. Ezeknek az utasításoknak érthetőnek kell lenniük minden egyes vizsgálati alany számára, függetlenül ezek iskolázottságától vagy tapasztalati háttérétől. Kutatásunk esetében, bizonyos szemantikai torzulási tendenciák kizárása, továbbá az elemek érthetőségi fokának kiegyenlítése érdekében, egy új értelmező szótárt adoptáltunk egyszerűbb kérdések formájában.

A szakszótárak dolgoznak még a *provokált kísérletek és felidézett kísérletek* osztályozással is. Claude Bernard véleményét érintő különbségtétellel M. Richelle megjegyzi, hogy „az előidézett (provokált) kísérlet az, amelyet a kísérletet végző szándékoltan végez, felhasználva az elvégzéséhez szükséges eszközöket, miközben a felidézett (invokált) kísérlet az, amely valamilyen módon a természet ajándéka és amelyet ő felhasznál, amelyből hasznot húz” (Richelle 2001: 308). Léteznek azonban olyan helyzetek, amelyekben az indukált változások provokált jellege, illetve ezeknek a kutatási jelenségre gyakorolt hatása következtében, különösen az emberek között, a kutatónak erkölcsi természetű implikációkkal is szembe kell esetleg néznie; a pszichológia terén szép számban akadnak ilyen helyzetek,

ugyanis az emberi környezetre nem lehet, nem szabad bármilyen jellegű beavatkozást végezni (Cosmovici 1996: 40).

Másrészt viszont – összetett jellegű vagy egyedülálló jellegű miatt – nem minden pszichoszociális folyamat írható be a provokált kísérletek sorába. *Ugyanakkor a provokált kísérletekre, különösképpen a gyűlékony etnikai kapcsolatok területén, ahol ezek a kísérletek beláthatatlan következményekkel járhatnak, erkölcsi természetű tiltás érvényes, és nem javasolják őket kutatási célokra ezen a területen.*

Gyakoribbak és hozzáférhetőbbek a *felidézett kísérletek* (Cl. Bernard) vagy *közvetett kísérletek* (E. Durkheim), amelyek létező társadalmi-történelmi feltételek mellett jönnek létre és amelyek maguk is lehetővé tesznek egy módszeres eredményanalízist. M. Golu (1981: 96–97) által is leírt *felidézett kísérleteket ex post facto* vizsgálatoknak is nevezik, mivel a független változó – melyet egyezményesen inger-változónak is neveznek – nem kísérleti jellegű, ugyanis Al. Roșca alapján fogalmazva „ezt a kísérletet végző nem módosítja, hanem felhasználja a természettől vagy az ember társadalmi létezésétől kapott adatként; ilyen például az életkor, nem, iskolai végzettség, az alanyok szüleinek házastársi viszonya” (Roșca 1971: 35). Hasonló véleményen van Popescu P. Neveanu is, aki szerint a pszichológiai kísérlet alapvető jellemvonása „közvetett módon diszkriminálni szubjektív jellegű tényeket, tetteket és felszabadítani a szubjektív és objektív között viszonyt, nem csupán mennyiségi, hanem minőségi szempontból is” (Neveanu 1978: 255). A magatartásokat – vonásokat – értékeket vizsgáló tanulmányok keretén belül kiemeljük az etnopszichológiában végzett felidézett kísérletek jelentőségét, ugyanis interiorizált jellegük révén, Gordon W. Allport észrevételeivel összhangban, ezek a megnyilvánulási formák elsősorban a levezetés, következtetés kérdései, tekintettel arra, hogy nem vizsgálhatók közvetlen módon. A fenti okok miatt úgy gondoljuk, hogy ez a fajta kísérlet alkalmazkodik leginkább az egyéni vagy kollektív személyiséget vizsgáló kutatásokhoz, legalább két összetettségi szinten.

A közvetett megközelítés kérdése mellett ugyanolyan komplex az etnikai vonások meglétére, stabilitására, szilárdságára, intenzitására vonatkozó jellemzők diagnózisa; ezek megerősítésében vagy megcáfolásában kötelező számos feltétel variálása – olyan társadalmi szituációkról van szó, amelyek végül e jellemvonások bizonyítására szolgálnak. A felidézett, variált és egyidejű helyzetek minél szélesebb skálája nélkül az etnikai kapcsolatokat és magatartásokat illetően, lehetetlen lenne ezeknek a vonásoknak a felmérése. Konceptuális szinten különbséget tesznek a *laboratóriumi, helyszíni és*

természeti kísérletek között. A laboratóriumi kísérletek esetén elég nagy a kontroll, a kísérleti változók sokkal pontosabb elkülönítési lehetősége, így könnyebben lehet rögzíteni az általuk kialakított társult viselkedésformákat. Laboratóriumban olyan helyzetekkel lehet kísérleteket végezni, amelyek egy változó működését követik sajátos körülmények között, amelynek van vagy nincs megfelelője a környező valóságban. Ám a valóságban a helyszíni szituációkat nem lehet egyszerű egymásra vetítéssel tanulmányozni, mely során azonosítjuk őket a laboratóriumiakkal. Ezért számos szerző, mint például L. Festinger, H. Ager vagy F. H. Giddings a laboratóriumi kísérletek vonatkozásában a tiszta, igazi vagy tudományos kísérlet terminusokat használja. Tulajdonképpen léteznek olyan helyzetek, amelyeket csak laboratóriumban lehet vizsgálni (például egy földrengés hatása a lakosságra), megint másokat pedig kizárólag a helyszínen lehet kutatni (például azokat a kockázati helyzeteket, amelyek megkövetelik egy személy edzését fokozottabb veszélyességű körülmények közötti túlélés érdekében). Ebben az összefüggésben említenénk meg Al. Roșca (1973) klasszikussá vált vizsgálatait a tanúságról; annak ellenére, hogy ezek elvégzése laboratóriumi körülmények között történt, mégis autentikus helyszíni kísérleteknek számítanak. A fenti okokra hivatkozva egyes szakemberek elutasítják a laboratóriumi kísérleteket. Például A. Chapanis (1967) így fogalmaz: „Azok az elméletek, amelyek csak azt jósolják meg, ami a laboratórium négy fala között következik be, nem kielégítő elméletek”. Bár ez a megfogalmazás elég durvának tűnhet, mégis említésre kerül azért, hogy a helyszíni vizsgálatok alapvető vonásait kiemeljük (French 1963). Ez a kutatás elméleti ismereteken alapszik, amely során a vizsgálatot végző bevezet egy független változót egy valós társadalmi helyzetbe, egy hipotézis ellenőrzése céljából. Ebben az esetben a mesterséges jelleget kiküszöböli az a tény, hogy az alanyok megfigyelése mindennapi életkörülményeik között történik, a független változók mindegyikének méretezése sajátos jellemvonások által történik. Ezekben az esetekben a vizsgálatot végző legtöbbször megpróbálja nem befolyásolni a minta alanyait, mert ezeket – a célkitűzések értelmében – teljes mértékben reális helyzetet motiválja. Ugyanakkor a helyszíni vizsgálatok esetén a következtetéseket inkább ki lehet terjeszteni, általánosítani, mint a laboratóriumiak esetén. A természetes kísérletet egyes szerzők, mint például J. R. French, a helyszínnel azonosítják, amelyhez nagyon hasonlít, mivel a kutatás szintén a megszo- kott életkörülmények között zajlik. Ám egy természetes kísérlet során eddig még nem tisztázott területekről származó hipotézisek és problémák merülhetnek fel.

Egyes szerzők – például M. Duverger (1961) – szerint a helyszíni vizsgálatok passzívak vagy aktívak lehetnek.

A passzívokban a kutató nem foglalkozik a változók típusával, hanem csak az alanyok reakcióinak lejegyzésére szorítkozik a kísérleti helyzetben bekövetkezett változások rögzítése mellett. Passzív kísérleti helyzet az is, amikor bizonyos helyzeteket generáló tényezők kapcsolódását próbálják meghatározni. Az aktív helyszíni vizsgálat közvetlen változata az, amikor a kutatót tényezőket a kutató közvetlenül és ellenőrzött módon vezeti be, és az alanyok teljesen új helyzetbe kerülnek. Léteznek közvetett aktív vizsgálatok is, amelyek során a vizsgált tényezőket nem a kutató vezeti be, hanem más döntéshozó központok, vagy egész egyszerűen hagyományokból vagy helyi jellegű sajátos kulturális-tradicionális rendszerekből származó természetes helyzetek generálják őket.

Ez az elemzés kutatási témánk számára az alábbi vizsgálati keretet eredményezte: a kapcsolatok megnyilvánulására, etnikai magatartásra/vonásokra/értékekre irányuló, azokat kiváltó számos társadalmi körülményt kell felhozni és szóban vagy írásban bemutatni, ezek kezelése azonosképpen valósul meg különböző etnikai csoportoknál, tehát komparatív módon, számszerűsíthetőn és egyidejűleg. Majd ezeket az együttélő etnikai csoportokat bevonjuk egy kölcsönös önértékelési és retro-értékelési folyamatba, mely során a tanúcsoport lesz a retro-értékelést végző kontroll-csoport és a vizsgálati csoport lesz az önértékelést végző referenciacsoport.

Éppen azért, mert nem közvetlenül megfigyelhető jelenségekről van szó, ezeknek a kutatásoknak a legnagyobb nehézsége az adatok rögzítése, iktatása. A pszichoszociológiában nem az egyén mint olyan mérése folyik, hanem főként az olyan belső kvalitásoké, mint társadalmi státus, kohézió, lelki állapot, meggyőződés, csoportra jellemző vonások stb. Éppen ezért a mérési lehetőségek a „klasszikustól” eltérő megkettőzése fontos módszertani irányt képvisel. Egyikük a kettős perspektíva tanulmányozására vonatkozik, és olyan szerzők mutatják be, mint W. Berry P. Dasen (1974), St. Jones (1978) vagy I. Radu (1994). Hasznossága akkor teljeseedik ki, amikor az elemzett jelenség vizsgálatára ugyanazt az eszközt használhatjuk, úgy a referenciacsoport belső perspektívájából, mint a tanú-csoport külső perspektívájából; ez lehetővé teszi a folyamatok, jelenségek kettős számszerűsítését, ideértve a helyszínen meghatározott etnikai vonásokét is. Ezeknek a – belső és külső – síkoknak a mérése, kereszteződése, összehasonlítása, hatása – mint a kísérleti változók kovariációja – az előrehaladott hipotézisek bizonyítására, továbbra is e fejezet tárgyát képezi.

1.2. Célkitűzések, hipotézisek, alapelvek

Az olyan általános tulajdonságok tükrében, mint a nyelv, hit, rokonság, terület, oktatási rendszer, történelem, hagyományok stb., az etnikai közösség élő társadalmi entitásként definiálódik, önálló életet élő, minden tagja által elismert kollektív személyiségként, a múlt, jelen és jövő temporális szerkezetében. Az etnikai tulajdonságok egészében, ezeknek szociopolitikai, történelmi-kulturális vagy nemzetközi természetű, általános vagy sajátos megnyilvánulásaival, léteznek szép számban pszichológiai jellegű elemek is. Ezen a fenomenológiai palettán, *kutatásunk alapvető hipotézise – különböző együttélő etnikai közösségek között változó megnyilvánulási intenzitású – vonások-értékek és társadalmi távolságok kiemelésének lehetőségét célozza meg, egy specifikus, az etnopszichológiai természetű különbségek hangsúlyozásához adaptált sajátos modell révén. Jelen esetben a módszertani kérdés a szociálpszichológia alterületén ellenőrizni egy interperszonális személyiség-felmérésből derivált, jólmeghatározott geopolitikai és etno-kulturális térségben együttélő etnikai közösségek kölcsönös felmérésének formájában adaptált eljárást. Így a nemzetekre sajátosan jellemző megnyilvánulások sokféleségéből Dobrudza vidékét választottuk, kutatásainknak pedig két alapvető irányt szabtuk:*

- a. a fenti térségben élő minden egyes közösségre jellemző vonás-tényező, érték-magatartás konfigurációira vonatkozó axiológiai-belső keret, valamint
- b. e közösségeknek relacionális-külső kerete a közöttük fennálló etnikai távolságok formájában.

Implicite és a projekt elkészítési szakaszában beütemezett formában, szükségesnek mutatkozott egy, a helyszíni feltételek melletti alkalmazás céljából, ám a laboratóriumi vizsgálatokra jellemző módszertani szigor alapján létrejött kongruens módszertani modell ellenőrzése.

A tervezett modell az úgynevezett kutatási-cselekvési modellel mutat hasonlóságot, olyan modellről lévén szó, amely – kutatási célkitűzéseinek megvalósításához – várható és kontrollált határok között válasz-megnyilvánulásokat (válaszreakciókat) provokál, melyeknek célja biztosítani a lehető legtöbb adat részben *in vivo* megszerzését a helyszínről. Most visszautalunk egy korábbi, talán túl lakonikusan megfogalmazott megjegyzésünkre, ennek pontosításaként teszünk hozzá még annyit, hogy egyes etnikai szituációk kiprovokálása a közösségek valós kapcsolatainak szintjén legfeljebb egy elméletileg elképzelhető, soha nem alkalmazható abszolút modell lehet, ugyanis lehetséges következményei nemhogy ellenőrizhetetlenek, de

előre nem láthatóak is. Kutatási modellünk beavatkozási/provokációs fokát leszűkítettük az egyidejűleg bírálókká is vedlő kutatási alanyok válaszváriánsaira. A kutatási csoportba való felvétel kizárólagos feltételei, a véletlenszerűség szabálya alapján történő „kiválasztás” mellett, a következők: az alany megfelelő éve él (együtt) a dobрудzsai térségben, ismeri a helyi közösségeket, legalább középfokú képzési szinttel rendelkezik (léteznek bizonyos megkerülhetetlen kivételek, ezekre később visszatérünk még). Meggyőződésünk, hogy ily módon biztosítjuk a kapott megnyilvánulások (válaszok) magasfokú pontosságát és tárgyilagosságát, anélkül, hogy zavaró, értelmetlen reakciókat váltanánk ki a közösségek életében vagy a vizsgálati alanyok szakértői tevékenységében. Ez a kvázi-kizáró módszertani feltétel magával hoz bizonyos kiegészítéseket a kísérleti próbák alkalmazási eljárásában, ezekre visszatérünk majd a munkamódszerek bemutatása során. *A kísérleti próbák kapcsán kötelező egy elsődrendű módszertani követelmény: a kutatási eszközöknek megfelelően felkészülteknek kell lenniük arra, hogy megragadják a valós etnikai különbségeket és szavatolják az eredmények tárgyilagosságát.*

Az interetnikus viszonyok területén rendszerint csupán olyan kapcsolatpárok képezik a kutatás tárgyát, mint például románok–magyarok, románok–németek stb. Mivel bármely térségben élhet több közösség, egy magát összefoglaló vagy kimerítő jellegűnek tekintő kutatásban ezek a kapcsolatpárok nagymértékben megtöbbszöröződhetnek, időben és térben túlméretezett kutatási formákat öltve. Dobrudza 9 etnikai közösségének esetében, az ilyen párokban végzett kutatás a kapcsolatok permutációjával igencsak számos kutatócsoportot igényelne, ez pedig magas költségeket és hosszadalmas időszakokat vonna maga után. Éppen ezért a módszertani modell konfigurálása befogadási és operatív kérdéseket vesz figyelembe, anélkül, hogy bármennyit is veszítene ezáltal a kutatás minősége, első sorban pedig a helyszíni vizsgálatokra jellemző tudományos követelmények. A kísérleti összeállításnak magában kellett foglalnia olyan kísérleti teszteket, amelyek lehetővé tegyék válaszok sokaságának az elérését a kutatásra szánt idő hozzávetőleg ugyanakkora intervallumában.

A kutatási módszerek bemutatására vonatkozó alfejezetből kiderül, hogy kutatásainkban R. F. Bales munkamódszerei ihlettek, aki a személyiség interperszonális értékelési modelljét transzponálta az együttélő közösségek interetnikus értékelési modelljébe. A két módszer közötti lényeges eltérés abban áll, hogy a vizsgálati alanyok nem egyszerűen természetes személyek, magánszemélyek, hanem bizonyos szögből egységes 9 etnikai minta. A kutatás tárgyát képező etnikai csoportok kialakítása a kollektív bíráló elve

alapján történt (Gheorghe Neacșu és Delia Bantea által 1976-ban kidolgozott fogalom), és kizárólag a tanulmányozott csoportok közötti együttélési kapcsolatok valós ismerőiből tevődnek össze. Ezek a személyek olyan képzettséggel rendelkeznek, amely felkészítette őket a „bíráló/értékelő” szerepére, továbbá reprezentatív képviselői a térségben élő román, örmény, görög, olasz, török, tatár, cigány, orosz-lipován és ukrán közösségeknek. Ez az alanyokra (értékelőkre) nézve szükséges minősítés csupán a kölcsönös etnikai ismeret lehető legmagasabb foka mellett marad érvényben; tehát ez a jellegű kutatás csak akkor őrzi meg érvényességét, ha a vizsgált közösségi csoportok között közvetlen és változatos kapcsolat áll fenn, el egészen a pszichológiai kapcsolatok szintjéig. Az csak természetes, hogy a kutatás során a nem teljesen kitöltött kérdőíveket kizárjuk, a kutatás pedig a várakozási „listán” szereplő további személyekkel folytatódik, akik kiállták a tanulmányozott közösségek felmérésének kompetencia próbáját. Nyilvánvalóan a kérdőívek kidolgozása olyan formában történt, hogy az eredmények bevitele az adatbázisba pontosan és hatékonyan történjen, a két tervezett szakaszban: a vonások-értékek és az etnikai kapcsolatok (távolságok) diagnózisában.

1.3. A vizsgált etnikai csoportok kialakítása

Összehasonlítható etnikai csoportok létrehozása sajátos nehézséget jelentett e dolgozat számára. Az csak természetes, hogy egy kizárólag módszertani modell körvonalazását célzó kutatási projekt esetében elégséges lenne 2-3 csoport „kivonatának” tanulmányozása egyes vonzatuk bizonyításához. Ám nem szalaszthattuk el egy összetett kutatás lehetőségét, még akkor sem, ha a kutatási idő és a dolgozat elkészítési határideje viszonylag kitolódik. Továbbá, ha csak 2-3 etnikumot vonunk be kutatásunkba egy olyan térségben, ahol 9 etnikai csoport él együtt, könnyedén a hiányos kutatás vádjá érhet bennünket. Jelenlegi gyakorlat az, a helyszíni vizsgálatok során a mintavétel módszeréhez folyamodnak a kutatók, ám jelen körülmények között ez egy igencsak nehézkes művelet. Az etnikai csoportok reprezentatív mintájának kialakítása során az jelenti az alapvető nehézséget, hogy Romániában a többségi román lakosság országos szintű túlsúlya (Hargita és Kovászna megyék kivételével) megközelítőleg 90%, szemben az összes együttélő kisebbség 10%-ával. A reprezentatív jelleg a mintavétel módszerét alkalmatlanná teszi az alábbi okokból. Elméleti szempontból egy

ilyen jellegű viszony ezt a – relacionális és etnikai vonások diagnózisának generikus modelljére vonatkozó – kutatást a román többség és kisebbségek között fennálló *inter-etnikai* kapcsolatok sajátos esetévé alakítja. Ezzel szemben az *intra-etnikai*, a kisebbségek közötti kapcsolatok diagnózisára is vonatkozó kapcsolatok – ideértve minden egyes közösség vonásaival foglalkozó komparatív részt, amely ugyanolyan fontossággal bír modellünk megalapozásában – másodlagos fontosságúak lennének.

3.1 sz. táblázat: 1992-es népszámlálás, Dobruzdza vidéke¹

DOBRUDZSA	Konstanca megye	Tulcea megye	Összlakosság	Reprezentatív minta 0,5%
Lakosság, ebből:	748.769	270.997	1.019.766	5.098
románok és arománok	686.294	240.314	926.608	4.633
törökök	24.295	3.390	27.685	138
orosz-lipován ok	5.720	20.434	26.154	130
tatárok	24.011	174	24.185	120
cigányok	4.620	1.363	5.983	30
ukránok	257	3.847	4.104	20
magyarok	1.369	176	1545	8
görögök	466	764	1230	6
németek	542	135	677	4
örmények	532	36	568	3
bolgárok	184	127	311	2
zsidók	79	46	122	1
lengyelek	57	13	70	0
egyéb kisebbségek (olaszok stb.)	313	178	491	0

Ám a legnagyobb nehézséget a meghatározott földrajzi és kulturális-történelmi régióban élő minden egyes közösségre jellemző demográfiai helyzetnek a sokfélesége jelentette. Például a kutatás időpontjában Dobruzdzában (lásd a 3.1. sz. táblázatot), tekintettel a helyi közösségek arányára, a régió etnikai lakosságának csupán 0,5% képviselői aránya mellett, a teljes mintát 5.098 személy alkotta volna, az alábbi csoportösszetétel mellett:

1 1992-es népszámlálás – A lakosság etnikai és vallási szerkezetére vonatkozó rész. Országos Statisztikai Hivatal –1995 kiadás.

4.633 román, 138 török, 130 orosz-lipován, 120 tatár, 30 roma (cigány), 20 ukrán, 8 magyar, 6 görög, 4 német, 3 örmény, 2 bolgár, 1 zsidó és nulla százalékban az egyéb helyi kisebbségek (például a Tulcea megyei olaszok).

Azonban ez a mintaterv, reprezentatív jellegének realizmusa mellett, még a jelen kutatásnak az etnopszichológia területéhez tartozó módszertani célkitűzéseit sem fedi le, anélkül, hogy ez csak a románokra vonatkozna és nem valószínűsíthető egyetlen személy idejének és lehetőségeinek korlátai között.

Tulajdonképpen a román szakirodalom nem tesz említést egy régiós vagy alrégiós reprezentatív mintavétellel dolgozó kutatási modellről sem, amely magába foglalná a vizsgált térség minden etnikai közösségét. A kutatásokat mind a mai napig a kapcsolatpárok elve alapján és mindig a románokkal összefüggésben végzik, illetve a román–cigány, román–magyar, román–német stb. kapcsolatok vonatkozásában. Az ilyen jellegű kutatások oka alapvetően abban a természetes tényben rejlik, hogy a román lakosság többségben van jelen Románia minden történelmi területén; azaz a hozzáfűzéssel, hogy ez a valóság nem zárja ki az etnológiából vagy etnopszichológiából más komparatív kutatási irányok lehetőségét.

Ilyen feltételek mellett, hatékonysági – és első sorban statisztikai – okokból, *nagyobb közösségek esetén 50 fős, kisebb helyi közösségek esetén 30 fős összehasonlító kutatási etnikai csoportok kialakításához folyamodtam, az alanyok alábbi szelekciós kritériumai alapján:*

- legalább 15 éve tartózkodjon a térségben;
- a kiválasztott alany képzettségi szintjének középszinttől felsőszintig kell terjednie;
- a kiválasztott személy tartózkodási területén, a többségi lakosság mellett élnie kell még legalább 2-3 (vagy több) más etnikai kisebbségnek;
- a kiválasztott személynek ismernie kell saját közösségének és az egymás mellett élő közösségek sajátosságainak és megnyilvánulásainak lehető legtöbb oldalát;
- a kisebbségekhez tartozó személyek a kutatott régióban székelő helyi etnikai szervezet tagjai;
- a kiválasztott alany tartózkodási helyén a helyi etnikai szervezet beleegyezése szükséges a kutatás támogatásához, ideiglenesen helyet biztosítva számukra székhelyükön;
- szintén a kiválasztott alany tartózkodási helyén a regionális etnikai szervezeteknek a beleegyezése szükséges egy felelős munkatárs kinevezéséhez; ez legalább 100 ott lakó tagot nevez meg azonosításuk, beütemezésük és kikérdezésük céljából.

Ezeknek a kritériumoknak – ezek mindegyike kötelező az ilyen jellegű kutatások sikeréhez –, Dobrudzsa vidékén csupán a románok, orosz-lipovánok, törökök, tatárok, görögök, örmények, olaszok, ukránok és cigányok etnikai csoportjai felelnek meg. Ha a többségi jellegnek köszönhetően a román csoport kutatása és kialakítása nem ütközött akadályokba, sajátos helyzetek alakultak ki az együttélő kisebbségekből válogatott etnikai csoportok létrehozásánál. Éppen ezért rendkívüli fontosságú volt az etnikai szervezetek székhelyének meglétéhez kötött feltétel, valamint a szervezet által megjelölt helyi felelős megléte az alanyok azonosításához és beosztásához egy „várakozási lista” alapján. Például a 30 főre tervezett „legnehezebb” minta, a roma (cigány) minta esetében a csoport kialakítása 60 eset áttanulmányozása után valósult meg, a kérdőívek kitöltéséhez nyújtott közvetlen segítség mellett. Ily módon kutatásaink kis, 2-3 fős csoportokban valósultak meg az illető etnikai szervezetek székhelyén.² Így mindkét kérdőív (PPN–50 és Bogardus–1995) alkalmazása kontrollált és kollektív módon történt, egyes elemekre vonatkozó magyarázatok kíséretében. Ugyanakkor minden kitöltendő kérdőívhez egy szöszedet típusú listát csatoltunk, amelyben egyes használt terminusokat egyszerűbb nyelvezettel magyaráztunk meg, esetenként intuitív példák kíséretében. Ezek a procedurális kiegészítések már az előtesztelés szakaszában szükségesnek mutatkoztak. Említést kell tennünk egy sajátos helyzetről a romák (cigányok) esetében, különösképpen a női alanyokéban, akik elvileg „tudtak olvasni”, de nem rendelkeztek a látszólag bonyolult kérdőívek kitöltéséhez szükséges készséggel, ügyességgel. E hiány pótlására egyes alanyokkal a kutató közvetlenül együtt dolgozott a kitöltés során, meggyőződve afelől, hogy az alanyok tökéletesen megértették az értékelési feladatot.

2 A kutatás időpontjában, 1995-ben kivételt tettünk a Tulcea megyei olasz lakossággal, amely akkoriban még nem rendelkezett társasági székhellyel. Ez okból a vizsgálatok Tulcean, a közösség akkori elnökének, Vals Salvatore mérnök úrnak a lakásán valósultak meg. Ez a közösség megközelítőleg 200 családból állt Greci községben, ezek egy része elköltözött Tulcea és Măcin városba. Több mint 100 éve tartják őket számon ebben a megyében. A dobрудzsai olaszok friuli eredetűnek vallják magukat (az olaszországi Friuli térségéből érkeztek a 19. század közepe táján). Napjainkban a Tulcea megyei Greci községben van egy római-katolikus templomuk, egy olasz nyelvű óvodájuk és egy temetőjük. A romániai olaszok 1994-ben két nem-kormányzati szervezetet hoztak létre: a tulcea-i székhelyű *Tulcea megyei Olaszok Közösségét* és a Iași-ban (Jászvárosi) székelő *Romániai Olaszok Szövetségét*.

3.2. sz. Táblázat. A romániai többségi és kisebbségi lakosság megoszlása az 1992-es népszámlálás évében

Összlakosság, ebből:	22.760.559	100%
1. románok (1)	20.352.980	89,4
2. magyarok (2)	1.620.199	7,1
3. cigányok	409.723	1,8
4. németek (3)	119.436	0,5
5. ukránok (4)	66.833	0,35
6. orosz-lipovánok (5)	38.688	0,21
7. törökök	29.533	0,19
8. szerbek	29.080	0,19
9. tatárok	24.649	0,14
10. szlovákok	20.672	0,10
11. bolgárok	9.935	0,00043
12. zsidók	9.107	0,00040
13. csehek	5.800	0,00025
14. lengyelek	4.247	0,00018
15. horvátok	4.180	0,00018
16. görögök	3.897	0,00017
17. örmények	2.023	0,00008
18. egyéb nemzetiségek (6)	8.420	
19. meghatározatlan etnikai eredetűek	1.047	

(1) Ideértve a magukat arománoknak (21.089) és macedónoknak (6.999) vallókat is
 (2) Ideértve a magukat székelyeknek (831) vallókat is
 (3) Ideértve a magukat szászoknak (843) és sváboknak (6.292) vallókat is
 (4) Ideértve a magukat ruténoknak (350) vallókat is
 (5) Ideértve a magukat oroszoknak (8.914) vallókat is
 (6) Ideértve a magukat krassovánoknak (2.775) és csángóknak (2.165) vallókat is

Látható, hogy az általunk a kutatás időpontjában Dobrudzsában létrehozott kísérleti csoportok között nem szerepelnek a macedónok. Maga a tény, hogy a kutatás időpontjában kollektív nyilatkozattal elutasították a romániai kisebbségi státust, és a románok egy újlatin ágának tekintették magukat, elég indok volt arra, hogy a románok csoportjába foglaljuk őket. A továbbiakban felmerül a dobрудzsai etnikai csoportok struktúrájának kérdése. Az értékelő alanyok eloszlása lakossági alkategóriák szerint a helyszíni *de facto* elterjedésük függvényében, valamint „összetételi” kritériumok alapján történt. Így a férfi és női alcsoportok aránya egyenlő; megőriztük a korcsoport szerinti arányokat (34%-ban 30 év alatti fiatalok, 47%-ban 55 év alatti felnőttek és 19%-ban 55 év fölötti idősök) és betartottuk az

iskolai képzettségi szint kritériuma szerinti arányokat (32%-ban általános és szakiskolai képzettséggel, 44%-ban középfokú képzettséggel és 24%-ban felsőfokú végzettséggel rendelkező személyek).

3.3. sz. táblázat: A dobрудzsai minta felépítése települések és etnikai közösségek szerint 1995-ben.

Közösségek Települések	1 Romá- nok	2 Örmé- nyek	3 Görö- gök	4 Ola- szok	5 Törö- kök	6 Tatá- rok	7 Ro- mák	8 Orosz- lipová- nok	9 Ukrá- nok	Össz.
1. Konstanca	9	28	11		20	12	13	7	2	102
2. Tulcea	9	2	9	10	7	2	10	20	16	85
3. Basarabi	5				1	5				11
4. Cobadin	9				4	11				24
5. Medgidia	4				7	15	2			28
6. Sulina								2		2
7. Slava Rusă	2							9	2	13
8. Babadag	3		5		3		1			12
9. Murighiol	1						1		10	12
10. Sarichioi	2							10		12
11. Izvoarele	2		5					2		9
12. Greci	1			17			1			19
13. Măcin	1			3	3	3				10
14. Isaccea	2				5	2				9
15. Castelu							2			2
Összesen 350	50	30	30	30	50	50	30	50	30	350

A kutatás jellegénél fogva, *e sui generis* mintavétel során kevesebbet nyomott a latban a kisebbségiek által jól ismert, a vizsgált térségben egyenletesen elterjedt többségi lakosság eloszlása. A prioritás a kis és kevésbé ismert kisebbségek tagjainak eloszlása volt. Az alacsonyabb tudásszint pótlására, azokon a településeken, amelyeket ezeknek a kisebbségek valamilyen szintű tömörülése jellemzett, a lehető legtöbb személyt vontuk be a lehető legtöbb érintkező etnikai csoportból. Az alminták szerinti végső eloszlás a 3.3 és 3.4 táblázatban kerül bemutatásra.

3.4. sz. Táblázat. A dobrudzsai minta eloszlása etnikai közösségek és etnikai alcsoportjok szerint

	Lakos- sági al- csoport- tok	Össz.	Romá- nok	Örmé- nyek	Görö- gök	Ola- szok	Törö- kök	Tatá- rok	Ro- mák	Orosz- lipová- nok	Ukrá- nok
Nemek szerint	Nők	175	31	13	13	15	28	31	5	22	17
	Férfiak	175	19	17	17	15	22	19	25	28	13
Kor szerint	30 év alatti fia- talok	119	22	6	10	8	24	30	3	8	8
	31-55 év közötti felnőt- tek	166	23	17	10	16	20	13	23	31	13
	56 év fölöttiek	65	5	7	10	6	6	7	4	11	9
Vég- zett- ségi szint szerint	Általá- nos és szak- iskola	113	20	3	9	7	14	14	23	8	15
	Közép- fokú végzett- ség	156	22	13	15	13	26	26	6	23	12
	Felsőfo- kú vég- zettség	81	8	14	6	10	10	10	1	19	3
	Össze- sen	350	50	30	30	30	50	50	30	50	30

Dobrudzsában talákoztunk magukat más kisebbségekhez tartozóknak vallókkal, például magyarokkal, németekkel, bolgárokkal, akiket nem vontunk be kutatásainkba, mert nem tettek eleget a fenti követelményeknek.

A helyi etnikai szervezetek adatgyűjtés nyilvántartásával, követésével, ütemezéssel, lekérdezéssel 1995-ben megbízott felelősei:

- Ecaterina Stan (Konstanca) és Cintian Bărbuleanu (Babadag), a dobrudzsai románok teljes csoportjáért felelős;
- Luiza Benlian, a Romániai Örmények Szövetsége konstancai fiókjának képviselője;

- Anastase Panbucoglu (Konstanca) és Irina Adela Aurora (Tulcea), a Romániai Görögök Szövetsége konstancai és tulcea-i fiókjainak képviselői;
- Neriman Molali (Konstanca) és Reşit Minever (Tulcea), a Romániai Törökök Demokrata Szövetsége képviselői, konstancai és tulcea-i székhely;
- Ismail Gulşen (Medgidia) és Gemal Fatme (Basarab), a Romániai Török-Muzulmán Tatárok Demokratikus Szövetségének részéről, konstancai székhely;
- George Mihăilă (Konstanca) és Preda Constantin, a Romák Pártja konstancai és tulcea-i fiókjának képviselői;
- Fortunatov Iosif (Tulcea) és Ivan Vitizov (Konstanca), a Romániai Orosz-lipovánok Közössége tulcea-i fiókjának képviselői;
- Damianov Grigore a Romániai Ukránok Szövetsége tulcea-i fiókjának képviselője;
- Vals Salvatore a Tulcea-i Olaszok Közösségének képviselője, tulcea-i székhely;

Megköszönjük minden munkatársunknak a segítségét. Támogatásuk nélkül ez a kísérlet nem valósulhatott volna meg.

1.4. Az adatbázis csoportosítása, rendszerezése és kezelése

A számítástechnika gyors fejlődése az integrált számítógépek generációjától az egyre nagyobb teljesítményű személyi számítógépekig lehetővé tette egy számtalan kezelési könnyítéssel rendelkező nagy adatbázis építését. Kutatási tervünkben a kis terjedelmű, csupán 7 kérdést tartalmazó Bogardus–95 kérdőív feldolgozása nem jelentett nehézséget.

Ezért is az adatok manuális feldolgozása mellett döntöttünk ennek az eszköznek az esetében, ám azért is, mert a szakirodalomban ez az eszköz igencsak jól ismert. Egészen más fejlődési irányról beszélhetünk a PPN–50 kérdőív adatainak feldolgozása kapcsán.

50 magatartás egyidejű értékelésére kidolgozott, 9 etnikai csoportra alkalmazott eszközről lévén szó, az egy kérdőívvel elért adatmennyiség 50 x 9 = 450 minősítés/válasz/értékelés. Ezenfelül a nyomtatványokat 350 személytől gyűjtjük be, így végül egyenként 350 x 450 jegyű adatbázist kapunk, amely

összességében 157.500 minősítést/választ eredményez 5 értékelési fokozaton. Nyilvánvalóan ezt az eszközt nem lehet manuálisan feldolgozni.

A számítógépes bevezetés céljából az 1. sz. mellékletben bemutatunk egy modellt *A PPN-50 kérdőív adatainak táblázatba foglalására Excelben*

Bár az adatoknak ez az automatikus feldolgozási iránya nyilvánvaló volt a tervezési szakaszban, az informatikai rendszerek változása miatt ismételtlen számos hiba csúszott be ennek a terjedelmes adatbázisnak az alkalmazott informatikai programba való bevitele során. Például, bár az 1995-ös év folyamán a *Word 06* informatikai rendszer tűnt a legjobbnak, ennek nem volt elégséges a memóriarésze és az operációs/táblázatba helyező rendszer is gyenge volt. Ennek ellenére, hogy ne vesztegessük az időt és hogy az adatokat felvezessük mágneses tárolóegységre, ebben a nem megfelelő rendszerben történt meg a számítógépes adatbevitel első szakasza. 1996–1997 között *Word* programot továbbfejlesztették és eljutottak napjaink *Word 2000* változatáig, ez jobb operációs képességgel rendelkezik, legalábbis adatbázisunk mindegyik minősítése belefoglalható egy saját mezőbe, külön lehetőség nyílik minden egyes minősítés és minden egyes mező feldolgozására. Ám a szükséges memória és műveletei terjedeleme továbbra sem volt kielégítő. Ezeknek a hiányosságoknak tudható be, hogy az adatok automatikus átvitele a *Word 60* rendszerből a *Word 2000* rendszerbe adatvesztéssel járt, ami további helyreállítási szakaszokat eredményezett. Csak 1999 után, az adatbázisok táblázatosítására inkább alkalmas, jobb memóriával és nagyobb műveletszámmal rendelkező *Excel* rendszer kifejlesztésével vált lehetségessé az ezzel a kérdőívvel begyűjtött adatok egységes leltára. Ám a *Word* rendszerből az *Excel* programra való áttérés során is voltak memóriavesztések, ez pedig ismét az adatok ellenőrzésére és pótlására irányuló kiegészítő munkaszakaszokat jelentett. Éppen ezért, az ismételt ellenőrzések megkönnyítésére kötelező megőrizni a helyszíni kérdőíveket papír formában is. Az adatok számítógépes táblázatba rendezése a PPN kérdőív felépítése szerint történik. Oldalba rendezve ez 50 elemet jelent minden sorban és 9 rubrikát minden elem jobb oldalán megnevezett 9 nemzetségre (a nyomtatványmodell a következő fejezet mellékletében). Az *Excel* nyelvzetben, a táblázatosítás első formájában, minden egyes kérdőív 450 minősítése egy adatsorba került, ami 450 oszlopot eredményezett, továbbá a kérdőívek bevezetése soronként történt, ezek száma pedig 350. Azonban mivel az *Excel* rendszer 250 oszlopra korlátozódik, ez az adatbázis két „oldalra” rendeződött. Ez a kettéosztás jelenti ennek a nyelvzetnek az alapvető nehézségét, mert a két külön oldal megkétszerezte a műveletek számát, ehhez társultak még az egyesítésükkel járó munkaszakaszok és nehézségek.

3.5. sz. táblázat: A PPN-50 kérdőív válaszainak leltárja nyers minősítésekben és százalékokban.

Esetek száma: 350 – 9 etnikai csoportból, 1995; Dobrudzsa vidéke, *Uralkodói hajlam* elem

Elemek	1 Uralkodói hajlam /nyers minősítések								
	Ro	Ör	Gör	Ola	Tör	Ta	Ci	Oro	Uk
1	11	22	31	34	21	18	167	45	39
2	11	50	63	83	72	72	71	106	110
3	37	90	79	80	96	101	26	75	59
4	73	95	99	93	76	84	17	79	97
5	218	92	78	60	85	75	69	44	44
összesen	350	350	350	350	350	350	350	350	350

Elemek	1 Uralkodói hajlam /%								
	Ro	Ör	Gör	Ola	Tör	Ta	Ci	Oro	Uk
1	3,14.	6,29.	8,86.	9,71.	6,00.	5,14.	47,71.	12,86.	11,14.
2	3,14.	14,29.	18,00.	23,71.	20,57.	20,57.	20,29.	30,29.	31,43.
3	10,57.	25,71.	22,57.	22,86.	27,43.	28,86.	7,43.	21,43.	16,86.
4	20,86.	27,14.	28,29.	26,57.	21,71.	24,00.	4,86.	22,57.	27,71.
5	62,29.	26,29.	22,29.	17,14.	24,29.	21,43.	19,71.	12,57.	12,57.
összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Ebben az adatbázisban a kérdőívek bevezetése etnikai csoportok szerint a következő sorrendben történt: 1-től 50-ig – románok, 51-től 80-ig – örmények, 81-től 110-ig – görögök, 111-től 140-ig – olaszok, 141-től 190-ig – törökök, 191-től 240-ig – tatárok, 241-től 270-ig – romák (cigányok), 271-től 320-ig – orosz-lipovánok és 321-től 350-ig – ukránok. Ebben a táblázatba foglalási rendszerben és *Pentium III – PC* számítógépen a következő statisztikai művelet típusokat hajtottuk végre: az adatok leltárba vétele nyers minősítések, százalékok, számtani középek (átlagok), standard deviációk szerint, *split-half* megbízhatósági vizsgálat (a Z próba alapján), normális eloszlás elemzése és az adatok jelentőségi fokának az elemzése (a T próba alapján). Például, az első szakaszban, az első elemnél, *uralkodói hajlam*, az 5 értékelési szinten mind a 350 kérdőív nyers minősítéseinek eloszlása a románoknál a következőképpen alakult: 1/11; 2/11; 3/37; 4/73; 5/218 a megfelelő százalékokkal (lásd a 3.5 táblázatot).

Ám ez Excel-művelet során is felmerültek bizonyos nehézségek, különsképpen a *split-half* megbízhatósági teszt elemzése során. E teszt során egy elsődleges adatsor teljes számtani közepét összevetjük 2 további, az elsődlegestől különálló másodlagos sor átlagaival. Ily módon az S-1 sor egy csoport által egy elemnek (item) adott összes minősítésének sora; az S-2 és S-3 azok a sorok, amelyek a kezdeti minősítések felezéséből származnak, illetve a páratlan sorszámúak és páros sorszámúak. A számítás során elvégezzük az S-2 és S-3 összehasonlítást az átlagkülönbségek vizsgatartásával, ezek értékét Student „t” táblázata adja meg (z próba). Az Excel nyelvezet képességéhez mérten túl nagy adatmennyiség miatt ajánlatos minél nagyobb teljesítőképességű számítógépek vagy más nyelvezetek használata, vagy ennek az adatbázisnak az időnkénti rotációja, lévén, hogy ez a nyelvezet igencsak egyenlőtlen (függőleges irányban csupán 250 oszloppal, míg vízszintesen 65.000 sorral rendelkezik két oldalas műveleti megoldás mellett).

A *split-half* (felezős) teszthez szükséges műveletek jól láthatók a 3.6 sz. táblázatban, ahol a PPN-50 kérdőív elemeinek bemutatása – a tanulmányozott 9 etnikai csoporttal együtt – függőleges irányban történik.

3.6. sz. táblázat: A *split-half* megbízhatósági teszt – 9 etnikai csoportra alkalmazott PPN-50 kérdőív elemeinek vizsgálatából származó – eredményei.

A minősítések/értékelések száma minden elemre és minden etnikai csoportra 350.

PPN-50 elemek etnikai csoportok szerint		ÖSSZEG	ÁTLAG	KÜLÖNBSÉGEK páros / páratlan		ÁTLAG	ÖSSZEG		PPN-50 elemek etnikai csoportok szerint
1. Uralkodói hajlam	Ro	1.527	4,36			4,64	1.623	Ro	2. Barátságosság
páratlan értékek	Ro	761	4,35			4,60	805	Ro	páratlan értékek
páros értékek	Ro	777	4,44	0,09	0,07	4,67	818	Ro	páros értékek
	Ör	1.235	3,53			3,81	1.333	Ör	
páratlan értékek	Ör	627	3,58			3,83	670	Ör	páratlan értékek
páros értékek	Ör	608	3,47	0,11	0,04	3,79	663	Ör	páros értékek

PPN-50 elemek etnikai csoportok szerint		ÖSSZEG	ÁTLAG	KÜLÖNBSÉGEK páros / páratlan		ÁTLAG	ÖSSZEG		PPN-50 elemek etnikai csoportok szerint
	Gör	1.183	3,38			3,89	1.360	Gör	
páratlan értékek	Gör	602	3,44			3,88	679	Gör	páratlan értékek
páros értékek	Gör	581	3,32	0,12	0,01	3,89	681	Gör	páros értékek
	Ola	1.115	3,19			4,08	1.427	Ola	
páratlan értékek	Ola	567	3,24			4,06	711	Ola	páratlan értékek
páros értékek	Ola	548	3,13	0,11	0,03	4,09	716	Ola	páros értékek
	Tör	1.184	3,38			4,00	1.401	Tör	
páratlan értékek	Tör	583	3,33			3,99	699	Tör	páratlan értékek
páros értékek	Tör	601	3,43	0,10	0,02	4,01	702	Tör	páros értékek
	Tat	1.174	3,35			3,85	1.349	Tat	
páratlan értékek	Tat	576	3,29			3,78	662	Tat	páratlan értékek
páros értékek	Tat	598	3,42	0,13	0,14	3,93	687	Tat	páros értékek
	Ci	806	2,30			2,12	742	Ci	
páratlan értékek	Ci	421	2,41			2,14	374	Ci	páratlan értékek
páros értékek	Ci	385	2,20	0,21	0,03	2,10	368	Ci	páros értékek
	Oro	1.019	2,91			3,46	1.211	Oro	
páratlan értékek	Oro	507	2,90			3,50	613	Oro	páratlan értékek
páros értékek	Oro	512	2,93	0,03	0,09	3,42	598	Oro	páros értékek
	Uk	1.044	2,98			3,51	1.229	Uk	
páratlan értékek	Uk	517	2,95			3,55	621	Uk	páratlan értékek
páros értékek	Uk	527	3,01	0,06	0,07	3,47	608	Uk	páros értékek

Például a 3.6. sz. táblázatba a minden etnikai csoporton tanulmányozott *uralkodói hajlam* elemének esetében, 3 minősítéssor összegeit vezettük be. Azaz: az első primér sorba mind a 350 kérdőív minősítései, a második szekundér sorba 175 minősítés/pontszám került csupán a *páros kérdőívekből* és a harmadik másodlagos sorba ugyancsak 175 minősítés/pontszám került csupán a *páratlan kérdőívekből*. Az összegektől jobbra került minden adatsor számtani közepé, valamint egy külön oszlopba kiszámoltuk a páros és páratlan sorok átlagai közötti különbséget. A románok csoportja esetében, az *uralkodói hajlam* elemnél, a páros–páratlan módszer segítségével, a 350 minősítés/értékelés során a két átlag közötti becült különbség 0,09 volt. Ugyanezzel a módszerrel, a *barátságosság* elemnél, szintén a román csoportnál, a két átlag közötti különbség ugyanúgy a teljes 350 minősítés/értékelés mellett 0,07 volt.

Mi két okból is a páros–páratlan megbízhatósági vizsgálat mellett döntöttünk.

J. P. Guilford szerint ezt a módszert első sorban akkor javasolják, ha az eszközt összetevő altesztek egyenlő nehézségű elemekkel párhuzamos részeket képeznek vagy az elemek egyenlő szóródást mutatnak minden elemre egyenlően kiszabott munkaidővel; a fenti feltételeknek eleget tesz a PPN–50 kérdőív (Guilford 1954: 377). Ugyanakkor az elemek többsége esetében normális eloszlásról van szó, ez pedig kizárta az aszimmetrikus és nem-paraméteres eloszlásokra jellemző számítási képletek alkalmazását, amilyen például a Man-Witney által javasolt U próba (Roşca 1975: 550). Másodsorban, a megbízhatósági vizsgálaton, az elemzők többsége csupán kis, legfeljebb 30 alanyt számláló (iskolai, ipari típusú) kutatási csoportok esetében javasolja a tesztelés/újratesztelés módszerével jellemzett bonyolultabb képleteket. Ezzel szemben 350 vizsgálati alanyunk a kutatásunk során összesen 157.500 minősítést/értékelést szolgáltatott; ilyen terjedelmes adatbázisok esetében bonyolult képletek alkalmazása, felülvizsgálata és újravizsgálása a megbízhatóság ellenőrzésére túl bonyolulttá válik.

1.5. A PPN–50 kérdőív segítségével végzett értékek és vonások diagnózisa

Az etnikai távolságok tipológiája mellett bizonyos modális vonások kutatásának opcióját meghatározta a belső, tartalmi és a külső, relacionális – egy körülhatárolt geopolitikai és szociokulturális térségben együttélő

közösségekre jellemző – alkotóelemek összekapcsolásának feltétele. Mi több, körvonalazódni látszott az a feltevés, hogy a belső komponensek etnopszichológiai kritériumok (vonások, értékek és megnyilvánulási formák) alapján történő komoly összehasonlító elemzése által kutatásunk közelebb kerülhet a nemzeti sajátosságok diagnózisára vonatkozó lényegi információk megszerzéséhez.

Még akkor is, ha az axiológiában az értékek kérdése egyelőre még vita tárgya, kivált objektív vagy szubjektív genezisük vonatkozásában, mégis Ed. Sprangerrel (1923) és Tudor Vianuval (1942) kezdődően ez a terület elméleti, esztétikai, jogi, gazdasági, politikai, vallási, stb. értékfajták szerinti, mára már egyhangúan elfogadott osztályozás tárgyát képezte. Terjedelmesebb bemutatások keretében legalább három indokból nem tettünk elégséges különbséget ezek között a fogalmak között. Elsősorban azért, mert az *érték* fogalmának generikus aspektusa nyilvánvaló a *vonás*éhoz képest. Másodsorban – legalábbis a 20. század második felétől –, a pszichológiában elfogadottá vált az a gondolat, hogy a magatartásokba foglalt értékorientációk, a pszichológiai ábrázolás kiegészítő elemeinek tekintett jellemvonásokkal egyetemben, egy sor axiológiai-szabályozó hatást gyakorol a viselkedésre. Harmadsorban pedig azért, mert ezeknek a viszonyoknak a teljes tisztázásához egy külön elemzés szükséges, különálló fejezet keretén belül, az olyan kapcsolódó fogalmak elméleti kifejtése céljából, mint ideál, társadalmi normák, magatartások, érdekek vagy szükség-szerűségek. Így ezeknek a kapcsolatoknak a keretében, az *ideál* Petre Andrei-nál (1945) a személyes önmegvalósítás általános értékét képviselte, amelyet az egyén minden erejét felhasználva elérni igyekszik. Bár a román szociológus kizárólag a rendkívüli személyiségeket tartotta szem előtt, maga a tény, hogy az ideál, mint a törekvések szintje egy felülrendelt helyet foglal el, amely az emberek bizonyos értékek felé irányuló erőfeszítéseit irányítja és energiával látja el, általános érvényű pszichológiai állítás. Ugyanakkor minden értékminta különböző társadalmi normákhoz kötődik, így ezek, Durkheim kifejezésével, az egyénfeletti dimenzióknak egy másik csoportját képezik. Ilyen értelemben meg kell említenünk M. Rokeach észrevételeit. Felfogásában ugyanaz az érték egy vagy több normának a vonatkozási pontja lehet, az értékek pedig alapfogalmak lehetnek ezek elfogadására vagy elutasítására. Másrészt viszont az egyén által elsajátított vagy gyakorolt különböző társadalmi normák rajta kívül helyezkednek el, míg az értékek mélyebben és meghittebben gyökereznek az én szerkezetében. Az *érték–érdek* viszonylatában ugyancsak M. Rokeach jegyzi

meg a következőket: „Egy érdek az értéknek csak egyik megnyilvánulása és következésképpen ennek csak néhány jellemzőjével rendelkezik. Egy érdek [...] cselekedeteket irányíthat [...] az én alkalmazkodási, védekezési, megismerési és megújulási funkcióit szolgálhatja. Ám az érdek nem osztályozható a viselkedés ideális formájaként vagy a lét egy végső állapotaként. Nehéz lenne érvelni amellett, hogy egy érdek csupán egy standard vagy a »kell« jellegével bír” (Rokeach 1973: 22). A legösszetettebb kapcsolatok az érték–magatartás viszonyában bukkannak fel, mivel szociokulturális perspektívából az értékek egyénfeletti társadalmi cselekedetként jelennek meg, ezeken belül a magatartásoknak csupán egy objektumát képviselik; ez utóbbiak pedig úgy jelennek meg, mint az egyén értékekkel szembeni reakciói. Ám ez a szint e kapcsolatnak csupán egy aspektusát jelenti. Ha a személyiség struktúrájában az interiorizált elvekre és értékekre vonatkoztatunk – amely a pszichológia alapvető érdeklődési területét képezi –, itt a magatartás és az érték közötti különbség nehezebben megragadható. Ezen a szinten az idézett szerző leszögezi, hogy e fogalmak közötti különbségek abból adódnak, hogy a magatartás meggyőződések együttese, miközben a magatartásbeli érték egyetlen, ám nagy általánosságú meggyőződésre utal – amelyhez kiegészítésként hozzáfűzzük, hogy etnológiai szempontból is igen nagy stabilitással rendelkezik. Ezen az interiorizációs szinten az értékek alapelvekként vagy a lét végső céljaiként jelennek meg, a tízparancsolathoz közel álló igencsak kis számra csökkentve, míg a magatartásokat a megnyilvánulási sokféleség jellemzi. Rendszerezésükre Gordon W. Allport háromszintű hierarchiát javasol: az első szinten helyezkednek el a kardinális magatartások, amelyeket egységenként, egyenként tartunk számon; a második szintre a szerző az alapvető magatartásokat sorolja, ezek tízes nagyságrendűek és a harmadik szintre a másodlagos magatartásokat helyezi, ezekből több száz és ezer lehet. Ezek közül a magatartások közül az értékek területéhez a legközelebb a kardinális magatartások állnak. Így az emberi magatartásokat, cselekedeteket és ítélőképességek irányítását betöltő funkcióikkal, az értékek központi helyet foglalnak el mind az egyéni mind a kollektív személyiség struktúrájában. Szintén magatartásokkal fejezhetünk ki egyes *személyiségi vonásokat*, amelyek az értékekre csak az általánossági szint kritériuma alapján hasonlíthatnak. Azzal a megjegyzéssel, hogy a személyiség pszichológiájában az értékek törekvési szinteket képeznek, amelyeket elérni igyekszünk, ezek mindegyike önmagában is lehet cél, míg a pszichológiai vonások többsége esetén a fő jellemvonás axiológiailag semleges, mivel például az introverzió/extroverzió sajátos-

ságok tipológiájából derivált megnyilvánulások dominálhatják a viselkedést, de önmagukban véve nem célok. Ily módon annak ellenére, hogy a pszichológiában a vonás fogalma több értelemben használatos, ezt ki egyenlíti egy folyamat viszonylag stabil sajátosságának fogalma, de főként mint a személyiség diagnózisának deskriptív eleme. E jelentés segítségével határozza meg G. W. Allport a vonásokat úgy, mint egy képmás, portré stabilitási és tartalmassági tényezőit, amelyeknek létezésére csak következtetni lehet, anélkül hogy ez közvetlen módon megfigyelhető volna. Az pedig már csupán stílus kérdése, hogy bemutatásuk során egyes szerzők általános észrevételeikkel *nomotetikusabban*, megint mások *ideografikusabban* járnak el a vonások egyediesítésig menő sajátossá tételével. W. Stern, K. Lewin és G. W. Allport munkásságával eljutottunk a következő felosztásig: (motivációs, magatartási) *direkcionális vonások* és (instrumentális, képességi) *stilisztikai vonások*. R. B. Cattell (1946) különbséget tesz a *mélyégi és felszíni vonások* között, a személyiség faktoriális elemzésében pedig H. Eysenck mindegyik vonást külön tényezőként kezeli. A lexikális kritériumok alapján elkészített személyiségvonások leltárának vonatkozásában, G. W. Allport szerint ezek megközelítőleg 17.000 modellig terjednek, L. Klages szerint 4000-ről van szó, F. Baumgarten szerint pedig megközelítőleg 1000-ről beszélhetünk; a nagy ingadozás azzal magyarázható, hogy a szerzők ezeket egyszerű vagy összetett vonásokként nevesítették. Ám mindezeknek a megvilágításoknak markáns elméleti jellegük van, mivel az alkalmazott kutatások szintjén e fogalmak közötti határok folyékony valóságokká olvadnak. Mind az egyén, mind a csoportok – etnikait is ideértve – szintjén nehéz különbséget tenni e fogalmak között, számos az egymás mellett létező, interferáló vagy egymásra tevődő megnyilvánulás. Ebben a vonatkozásban a véleménykutatások gyakorlatában Septimiu Chelcea (1982) magas fokú többértelműséget állapít meg e fogalmak között. Mivel egy már elért ideál maga is értékévé válhat, és így egyes személyiségvonások – kivált a pozitívak, mint szorgalmas, becsületes, lelkiismeretes stb. – nevelés és képzés által vonás-értékekké alakulhatnak. Csak így válik érthetővé a R. Linton (1968) által megfogalmazott magatartás-érték rendszer, amelyben az általánosult magatartások és interiorizált értékek közötti különbségek a teljes azonosulásig feloldódnak; a szerző megjegyzi, hogy: „...az egyénben egyszer már rögzült magatartás-érték rendszerek automatikusan működnek, jobbra a tudatalatti szintjén”. Ugyanez a szerző írja, hogy: „az érték-magatartás rendszerek funkcionális fontossága eredetileg emocionális tartalmukból ered”. Számos elemző, mint például A. Kardiner

(1939), G. H. Mead (1967), R. Linton (1968), I. Radu, P. Iluț, L. Matei (1994) bebizonyította az axiológiai struktúrák fontosságát a magatartások kialakításában a kulturális modellek elsajátítása által. Éppen ezért – anélkül, hogy mellőznénk a konceptuális tisztázások szükségességét – ezeknek a különbségeknek az érzékelése reálisan, a perspektíva és hangsúly függvényében történik. Például egy külső szemlélő egy teljes vonás-, érdek- vagy szükségegyüttest értéknek, meggyőződésnek vagy követendő célnak tekinthet. Mivel individuális síkon, az emberi szubjektivitás olvasztótégelyében ezek a fogalmak nem csupán felszívódnak és sajátos, egyéni eljárásokká és vonásokká szűrődnek át, hanem konverzióval és szublimációval egybe is olvadnak az alanyok fizikai, intellektuális és érzelmi minőségei függvényében. Ezért van az, hogy a magatartási és viselkedési tanulmányok kapcsán állandóan számos ellentmondásos kapcsolattal kell szembesülnünk. Ha figyelembe vesszük, hogy a magatartásokat, ideértve az etnikaiakat is, közvélemény-kutatásokkal mérjük, akkor a probléma módszertani átírása az alábbiakra korlátozódik: *magatartásokra*, azaz amit az emberek éreznek és gondolnak, *nyílt véleményekre*, azaz amit mondanak és *viselkedésre*, azaz amit tesznek. E viszonyok kapcsán végzett többszáz kutatásból a magatartás–viselkedés viszony valószínűségi jellege mellett láthatóvá váltak a konvergenciájukért és divergenciájukért felelős tényezők. Ennek értelmében, Radu és munkatársai nyomán (1994) a konvergens helyzetek akkor jelentkeznek, amikor a magatartás *egy motivációs erő*, amely egy sajátos cselekedetet vált ki. Ilyen minőségében a viselkedés egyik okaként jelenik meg, amely minden aktusával megsokszorozódik. Ugyanez a magatartás–viselkedés párhuzam megmagyarázható a kognitív disszonancia elméletével, azzal a tendenciával, hogy az értékelések és viselkedések között konvergenciát valósítson meg akkor, amikor a magatartás cselekedeteink önszabályozó (vagy ésszerűsítési) műveleteként jelentkezik. Ezekben az esetekben a viselkedés eszközzé válik, míg a magatartás jelenti a hatást. Ha a magatartás–viselkedés konkordancia tekinthető a legtermészetesebbnek, a közöttük fennálló ellentmondásokat tanulmányozták a leginkább.

A kiemelt okok sokaságából csupán néhányat említünk meg, legtöbbjük a személyiség-helyzet egymásrahatási területéről származik, ezek kapcsán feltétlenül meg kell vitatni a bevont módszertani rendszer bemutatását és fejlesztését. Mivel az elsődleges, leginkább nyilvánvaló értelmezés az, hogy *léteznek igazi vagy az illető területre sajátosan jellemző magatartások*, csak hogy a felderítésükre és mérésükre használt módszertani eszközök nem voltak

elégge kifinomultak a megragadásukhoz. Abból a tényből kifolyólag, hogy az értékek, vonások és magatartások tanulmányozási területe lényegében verbális eszközökre korlátozódik, érvényességükre fokozott óvatossággal tekintenek. Teszik ezt azért, mert az illető vonás/érték mint latens változó és a személy nyílt véleménye közé annyi más változó kerül (amely az alany, a gyűjtő-kutató személyiségétől, a kutatás tárgyától, az alkalmazott eszköztől, a helyszíni vagy laboratóriumi körülményektől, stb. függ), hogy sokkal nagyobb valószínűséggel állhat fenn közöttük divergencia mint konvergencia. Például megállapították, hogy nagyon fontos a *magatartás-válaszok és a viselkedés-válaszok specifikussági foka*. M. Fischbein és I. Ajzen (1977) kimutatta, hogy ez a viszony akkor működik, ha tiszteletben tartják a magatartás és a viselkedés elemeinek megfelelőségi fokát. Ők abból a feltevésből indultak ki, hogy mind a magatartás mind a nyílt viselkedés vonatkozásában 4 entitás fogalmazható meg: tevékenység, a cselekvés célját képező tárgy, a cselekvés megvalósulásának kontextusa és végrehajtásának ideje (pillanata). Ebben a módszertani keretben, minél inkább tiszteletben tartják a magatartás–viselkedésre irányuló kutatások a figyelembe vett entitások szimmetriáját, annál nagyobb a magatartási és viselkedési válaszok közötti megfelelés, és fordítva. A magatartás–viselkedés közötti összefüggés hiánya azzal is magyarázható, hogy egy viselkedés *több magatartástól* függhet, ezek közül pedig nem vettük figyelembe a leginkább relevánsat. További diszkordanciák bukkanhatnak fel *időbeli különbségek* következtében is, amikor túl nagy a két típusú válasz között fennálló időbeli eltérés. Ez idő alatt vagy magatartási, vagy viselkedési, vagy mindkettőre vonatkozó további változások álltak be. E módszertani aspektusok vonatkozásában legalább ugyanakkora fontossággal bírnak főként az *illető magatartás erősségére* vonatkozó személyiségi tényezők is. Ez az aspektus a személyiség magatartási rendszerében elfoglalt fontos helyére utal, ha az illető magatartás elsajátítása közvetlen tapasztalat útján történt vagy másoktól érkező információkon és véleményeken alapul. Egyértelmű, hogy a szegényes információkon alapuló, személyes tapasztalatokat illetve közvetlen kapcsolatokat nélkülöző periférikus magatartásoknak kicsi az előrejelző, prediktív ereje. A magatartás erősségéhez hozzá kell adnunk a *hozzáférhetőségi szintet*, legyen az az alkalmazott eszköze, vagy a válaszadó alanyé; ezzel arra a könnyedségre utalunk, amellyel egyes személyek olyan magatartásokat, adatokat, információkat (saját maguk vagy más együttlakó nemzetek vonatkozásában) idéznek fel, amelyekkel kognitív síkon dolgozni tudnak. A végzett kutatások kimutatták, hogy az illető véleménykutatások kérdéseire szükséges válaszadási idő

rövidsége megbízható hozzáférhetőségi mutató a lehető legegyszerűbben elkészített kérdőív feltétele mellett. Ugyanakkor a magatartás–viselkedés kontextusában az egyéni és kollektív személyiségi tényezők, fontos szerepet játszanak *sajátos magatartási alakzatokba* történő bevonásukkal; ezek kiválasztása legalább a közelálló beállítottságok, irányultságok kritériuma alapján történt. A laboratóriumi, de különösképpen a helyszíni vizsgálatok kimutatták, hogy összetett és tartós magatartásokat illetően, ideértve az etnikaiakat is, az értékek síkja – normákat, vonásokat és magatartásokat értékelő standardi minőségükben – jobb viselkedési előrejelző (Rokeach 1979). Ugyanakkor véleményünk szerint a vonás/érték asszociáció hangsúlyozottabb az etnopszichológiában, mert az műveletek általánossági szintje magasabb a kollektív személyiségi kutatásokban, mint az egyéni személyiség vizsgálatában. Mi több, a nemzetekre sajátosan jellemző lélektani vonások diagnózisa során könnyebben megragadhatók az értékirányult különbségek, mint az etnikai vonások területéről származó sajátosságok; talán éppen egy nagyobb fokú tehetetlenségnek és az értékek nagyobb időbeli állandóságának köszönhetően. Így például európai szinten könnyen észrevehetőek a nyugat-európai népek versenyre és versengésre, konkurenciára irányuló értékorientációja, illetve a balkáni népek konzervatív, legalábbis a népi hagyomány ápolására irányuló konzervatív beállítottsága közötti különbségek. Éppen ezért, e helyzetek sokféleségét szem előtt tartva, a nemzetekre sajátosan jellemző lélektani vonások diagnózisát célzó kérdőívünk számára megfelelőbbnek találtuk a vonások/értékek konnex megközelítést.

Eredetileg, modellünk tervezési szakaszában, legalább két összetett, Berkeley és PPN–50 típusú eszköz használata mellett foglaltunk állást. A Big-Five néven is ismert Berkeley személyiség-kérdőív iránt nagy volt az érdeklődés. Az ezelőtt tíz évvel Ketty és Eillen Dohane pszichológusok tanulmányában (*Psychology Today* III, 1990) az L. Goldhorns (Oregon Egyetem, USA) által javasolt válaszcímke rendszerrel és 5 személyiség-típus tagolásával együtt napvilágot látott új eszköz számos tanulmány tárgyát képezi majd a későbbiek folyamán, olyan neves folyóiratok hasábjain, mint: *Journal of Personality*, *Journal of Personality Disorders*, *European Journal of Personality*, *Journal of Personality Assessment* vagy *Psychological Inquiry*. A Big-Five magára vonta olyan román pszichológusok figyelmét is, mint Septimiu Chelcea (1992), Mielu Zlate, (1994) vagy Paul Popescu Neveanu, I. Mânzat, P. Vasilescu és mások (1997).

Az utolsó tanulmány a legáltalánosabb módszertani elemzések egyikét foglalja magába, ennek az eszköznek a román nép etnopszichológiai meg-

közelítésére tett alkalmazási kísérletével együtt. Ám a szociálpszichológiai alkalmazása a diagnosztika precizitásával nehézkesnek és költségesnek bizonyult. Véleményünk szerint a két eszköz között van néhány hasonlóság, de annál több különbség tapasztalható. A hasonlóságok közül megemlítjük az 5-ös skálarendszert 5 személyiségstílus strukturálási lehetőségével, bizonyos kiegyenlítési lehetőséggel. Így egyes elemek szintjén megállapíthatók bizonyos pszichológiai megfelelések az alábbi stílusok között: társadalmi (PPN) és interperszonális (Big-Five); aktív (PPN) és dolgozó (Big-Five); affektív (PPN) és emocionális (Big-Five); kulturális (PPN) és intellektuális (Big-Five). Különbségek viszont sokkal nagyobb számban tapasztalhatóak:

- a Big-Five egy személyiségteszt egyéni változókkal etnológiai vonzatok nélkül;
- a PPN–50 etnopszichológiai kutatásokra sajátosan jellemző pszicho-szociális teszt, kultúrák fölötti változókkal;
- a Big-Five 4 self-jének – azaz *személyes én* (inner-self), *társadalmi én* (outer-self), *képzelt én* (ideal-self) és *aggódó én* (feared-self) – mindezeknek a valós kiszámításához szükséges számtani középértékét célzó elemzésének nincs megfelelője a PPN–50 esetében;
- szerkezeténél fogva a PPN–50 kérdőív, a Big-Five-től eltérően, kifejlesztheti a kettős perspektívájú jelenségek többszörös diagnózisát. A vizsgált etnikai közösségek belső és külső síkjait minden tanulmányozott csoport megvizsgálhatja ön- és retro-értékeléssel. Éppen ezért nagyobb a valószínűsége annak, hogy ez az eszköz képes megragadni az etno-tipikus különbségeket;
- a Big-Five kérdőív 35 elemre és ugyanannyi változóra korlátozódik, szemben a PPN kérdőív 50 változójával. E kiterjesztés által egyes vonások, mint például intelligencia, uralkodói hajlam, vállalkozói szellem stb. jobban megragadhatóak.

Ezek a szempontok hozzájárultak a PPN kérdőív jobb, még a dokumentálási szakaszban kezdődő megalapozásához. Mivel „az alapvető jellemvonások listája pszichológusonként sokat változik” (Cosmovici 1972: 13), hosszas viták után, melyek során számuk 25 és 75 elem között ingadozott, végül egy 50 vonást tartalmazó lista mellett állapodtunk meg (lásd a 3.7. sz. táblázatot). Például a „szatirikus szellem” kezdeti elemet a „humorérzék” elemmel helyettesítettük; vagy a „diplomáciai érzék” változót két koordinátára bontottuk le, nevezetesen: „konfliktuskerülési képesség” és „mások ötletei iránti nyitottság” elemekre.

3.7. sz. táblázat: A PPN-50 kérdőív etnikai vonásai és értékei

1. Uralkodói hajlam	18. Szkepticizmus	35. Realizmus
2. Önbizalom	19. Fegyelem és szervezethez	36. Önnön etnikai identitásának becsülése
3. Barátságosság	20. Jóság és szelídség	37. Fatalizmus
4. Természetérzés	21. Intelligencia	38. Szakértelem
5. Modernizmus	22. Szolidaritás	39. Ambíció, becsvágy
6. Történelmi tudat	23. Becsületérzés	40. Találékonyosság
7. Segítőkézség	24. Vállalkozói szellem	41. Őszinte kommunikációra való képesség
8. Függetlenség	25. Konfliktuskerülés	42. Áldozatkészség
9. Vendégszeretet	26. Kritikai érzék	43. Szorgalom
10. Tisztaság és higiénia	27. Romániához való kötődés	44. Büszkeség
11. Alkalmazkodási képesség	28. Individualizmus	45. Vallásos hit
12. Jellemerősség	29. Kitartás	46. Tolerancia
13. Kereskedelmi érzék	30. Agresszivitás	47. Becsületesség
14. Szépérzés	31. Tradicionalizmus	48. Felelősségérzet
15. Optimizmus	32. Alázatosság és engedelmesség	49. Bátorság/merészség
16. Utánzási képesség	33. Kezdeményező készség	50. Mások ötletei iránti nyitottság
17. Emberségesség	34. Humorérzés	

3. 8. sz. táblázat: A PPN-50 előtesztelő kérdőíve (kivonat)

UTASÍTÁSOK				
Az alábbi kérdőívben Ön értékelni fogja, mit tekint tipikusnak a román, illetve az Ön által ismert együttélő közösségekben. Minden vonásnál 5 válaszlehetőség áll rendelkezésére: 1 /egyáltalán nem értek egyet; 2 /inkább nem értek egyet; 3 /igen is, nem is; 4 /inkább egyet értek és 5 /teljesen egyet értek				
Elemek és etnikai közösségek	Románok	_____	_____	_____
1. Uralkodói hajlam				
2. Önbizalom				
3. Barátságosság				
4. Természetérzés				
5. Modernizmus				
6. stb.				

Hasonlóképpen a „gyakorlatiasság” változót lebontottuk két megnyilvánulásra, nevezetesen: „vállalkozó szellemre” és „kereskedelmi érzékre”. További vonásokat adtunk hozzá a listához bizonyos stilisztikai irányok kiegészítésére, így például, a „becsületérzés” változó az erkölcsi stílus 10 elemének sorában foglal helyet. Hasonlóképpen az „őszinteség” változót a kommunikáció cselekedetével kapcsoltuk össze, a kommunikációban ugyanúgy jelen levő általános emberi dimenziókkal, a „hazugsággal” és leplezéssel poláris ellentétet alkotva, az eredményezett képlet pedig az „őszinte kommunikáció” stb. Ebből a szempontból az alkalmazott alapvető szerkezeti és szelekciós kritérium a transzkulturális általánosság és reprezentatív jelleg volt, illetve olyan pszichológiai eredetű vonások, amelyek elég általános jellegűek ahhoz, hogy bármely etnikai entitásra alkalmazhatóak legyenek. Nevezett változó-elemek segítségével egy jelzőlista típusú nyomtatványmodellt alkottunk, rövid utasításokkal kiegészítve; ebből elhagytuk a vonások magyarázatát és az alkalmazási régióban élő etnikai közösségek megnevezését. A helyi kisebbségek vonás-intenzitásának jelölésére néhány mezőt szabadon hagytunk; ezek kitöltése opcionális. Az alábbi 14. táblázatban látható a változó-elemek listája, a 15. táblázatban pedig kivonat formájában megtalálható az előtesztelés során alkalmazott PPN-50 kérdőív első modellje.

A második szakaszban áttértünk mindkét kérdőív, a Big-Five és PPN-50 előtesztelésére, ugyanazt az 5-ös skálát használva, a következőképpen: 1. fokozat/egyáltalán nem értek egyet; 2. fokozat /inkább nem értek egyet; 3. fokozat /igen is, nem is; 4. fokozat /inkább egyetértek és 5. fokozat/teljesen egyet értek.

Ebben a szakaszban a következő hiányosságokat állapítottuk meg:

- mindkét kérdőív kapcsán a skála közepén levő II. fokozat gyűjtötte be az összes bizonytalan választ úgy a magasabb szintű fokozatok, mint az alacsonyabb szintűek irányából. A „bizonytalan válaszok középre tolódása” jelenség, amelyet a Bogardus kérdőív alkalmazása során is tapasztaltunk, az összegyűjtött pontarányok (válaszok) hozzávetőleg 55-65%-át tették ki;
- egy alaposabb elemzés rávilágít arra, hogy ennek a jelenségnek az okai érezhetően eltérőek a két kérdőív esetében. A PPN-50 kérdőív számos eleme nem volt világos a megkérdezett alanyok számára vagy a vizsgált személyek nem rendelkeztek megfelelő ismerettel egy etnikai közösség felméréséhez. A Big-Five kérdőív helyszíni alkalmazása a szakszerű pszichológiai laboratórium falain kívül

– amely szükség esetén segítséget és tanácsadást nyújthat a bonyolultabb kérdésekhez –, a kérdőív felszínes kitöltéséhez vezetett. Például a képzelt (kivetített) én-re/self-re vonatkozó III. oszlopban, a „milyen szeretne lenni” kérdésre adott válaszokat az aggódó (problémás) én-re/self-re vonatkozó IV. oszlop negatív megfelelőjének tekintették a „milyen nem szeretne lenni” kérdés esetében. A képzelt én pszichológiai tendenciái nem az alany önnön személye felé irányuló egyéni elégedetlenségek „területének” aggódó énjének matematikai fordítottja. Így a kérdőív 50%-át kitevő II. és IV. oszlop között értelmi különbségeket az alanyok nem értették meg;

- a PPN kérdőív esetében sok, például a fatalizmusra, uralkodói hajlamra, utánzási képességre, intelligenciára, alkalmazkodási képességre, sőt individualizmusra vonatkozó kérdést nem értettek meg, és szintén a III. fokozaton értékelték őket, tehát az „igen is, nem is” válasszal;
- a PPN kérdőív esetén a kisebbségek etnikai vonásainak felmérése során, az alanyok szabad választására bízott, szabadon hagyott mezők, a Bogardus kérdőívekhez hasonlóan, ugyanolyan hiányos adatmezőt eredményezett a helyi közösségek vonatkozásában. Ezzel a vizsgálati módszerrel a románokon és romákon (cigányokon) kívül más etnikai entitásokról alkotott összehasonlító ábrázolás annyira hiányos vagy egyenlőtlen volt, hogy a feldolgozási adatokat nem lehetett bevezetni a számítógépbe.

E nehézségek miatt a Big-Five kérdőívet illetően arra a következtetésre jutottunk, hogy ez az eszköz túl „kifinomult” a helyszíni feltételek melletti alkalmazáshoz.

Ugyanakkor véleményünk szerint modális etnopszichológiai tanulmányokban nem releváns bármilyen pszichológiai változó. Ezen a területen csupán a vonás fogalma és az etnikai hovatartozás kritériuma közötti, módszertanilag jól letisztázott viszonynak lehet prioritása. Amennyiben ez a viszony nem látható már a tervezési szakaszban, akkor kis valószínűséggel fog a későbbiek során körvonalazódni. A Big-Five kérdőív nyújtotta egyéni személyiségprofillal szemben a modális személyiség egy ideális struktúra, amely reprezentatív jelleggel bír egy közösségre nézve, és amely egy pszichológiailag homogén közösségben nagy gyakorisággal előforduló vonások szelektálásából születik. Ebben az esetben maximális gyakoriságon nem feltétlenül a 100%-os arány értendő, hanem a többi

gyakorisággal összevetve empirikusan magasabban elhelyezkedő gyakoriság. A modális személyiség etnopszichológiai diagnózisa csak akkor válik valóságosabbá, ha ugyanarra a vonásra több összevethető (etnikai) gyakoriságot is kapunk.

Kutatásunk számára ez egy új kutatási modellt jelentene, amely által a kísérletet végző korlátozott módon beavatkozik ugyanazon változóval-vonással szembeni mérhető reakciók serkentésébe/megnyilvánulásába, melyet a kutató vezetett be mint több etnikai mintára jellemző változó-vonást, lehetővé téve az egyidejű kölcsönös értékelést. Mindezek a következtetések szükségessé tették a módszertani keret újraalapozását a Big-Five kizárásával és a Bogardus-95 kérdőívvel módszertanilag közös módosítások bevezetésével a PPN-50 kérdőívbe, a következőképpen:

- megmaradt az 5 erősségi fokozatos értékelés;
- középen, azaz a III. fokozaton módosult az értékelési skála, az „igen is, nem is” válasz helyére a „kis mértékben egyetérték” került;
- a II. fokozat „inkább nem értek egyet” választát kicseréltük a „nem vagyok biztos benne” minősítéssel;
- leegyszerűsítettük az utasításokat, hangsúlyt fektettünk minden vonás megnyilvánulási intenzitására;
- a kérdőívben megneveztük az alkalmazási régióban együttlakó etnikai közösségeket;
- *bevezettük a kettős perspektíva elvét a kettős értékelésre vonatkozó utasítással. A helyszínen együttélő etnikai csoportok számára képzés formájában megteremtettük saját csoportjuk pszichológiai vonásainak szukcesszív, ám folyamatos és véges időtartamon belüli megnyilvánulási/értékelési lehetőségét, összevetve ezeket más együttélő közösségek intenzív reakcióival/megnyilvánulásaival;*
- az etnikai vonások érthetőségi fokának az egyenletessége továbbá bizonyos terminusok pontatlanságának kiküszöbölése érdekében, a magyarázatok nélküli jelzős lista „rég” formája egyszerűbb és explicitebb kérdéscsoport formájában egy mellékelt szöszedettel egészült ki (lásd az 1. sz. mellékletet). Így az intelligenciát a következőképpen magyaráztuk: „A mindennapi problémák könnyebb megértésére és gyorsabb megoldására vonatkozó általános kritérium. Ön mit gondol, az illető közösségek milyen mértékben rendelkeznek ezzel a vonással, amely segítséget nyújt nekik az életben?” Az uralkodói hajlamot a következő kérdéssel értelmeztük: „Milyen mértékben létezik fokozott érdeklődés köztisztviségek elfoglalására,

vezetőségi tevékenységek iránt, hatalmi megnyilvánulások kíséretében az alábbi közösségeknél?” Az *alkalmazkodási képességet* az alábbi kérdéssel magyaráztuk: „Általános átmeneti helyzetekben, mint például az, amelyben jelenleg Románia van, az alábbiak közül mely etnikai közösségek alkalmazkodnak könnyebben (integrálódnak hamarabb) a piactudomány nehézségeihez és általában véve az újhoz?” Az *agresszivitás* így került bemutatásra: „Az alábbi közösségek milyen mértékben tanúsítanak tetteges vagy verbális agressziót, amely gátolná a többi közösséggel való békés együttélést?” A *jellemerőséget* az alábbi kérdéssel értelmeztük: „Az alábbi etnikai közösségek milyen mértékben tanúsítanak szilárdságot mindennapi megnyilvánulásaikban?” A *kereskedelmi érzék* újrafogalmazása így hangzik: „Az alábbi etnikai közösségek milyen mértékben tanúsítanak kereskedelmi érzék, vagy másképp fogalmazva üzletelnek és megérik a pénz szagát?” Az *utánzási képességet* a következő kérdéssel értelmeztük: „Az illető etnikai közösségek milyen mértékben utánozzák és másolják könnyűszerrel más nemzetek megnyilvánulásait?” A *modernizmus* magyarázata így hangzik: „Az alábbi etnikai közösségek milyen mértékben irányulnak a változás és modernizmus felé?” A *szolidaritás* értelmezése: „Közös cselekedeteik során az alábbi etnikai közösségek milyen mértékben tanúsítanak támogatást és szolidaritást azon településekben felmerülő közös problémáknak a megoldásában, ahol együtt laknak?” A *becsületérzést* az alábbi kérdéssel magyaráztuk: „Mely etnikai közösségeknél tapasztalható az adott szó betartása, a pontosság és a megtett ígéretek komolysága?” stb. (lásd az 1. sz. mellékletet).

A PPN–50 kérdőív előtesztelési szakaszának végén megvalósult 5 stilisztikai dimenzió tagolásának elemzése is. A stilisztikai elemzés elvét a két világháború közötti időszakban vezette be a kultúrakutatásba H. von Keyserling (1929), aki szerint minden európai nép, legalábbis a keresztény civilizáció szemszögéből nézve, ugyanahhoz a *stílus*egységhez tartozik. A fenti szerző a stílus fogalmát szintetikus, közös és egységesítő tendenciának tekinti, de különösképpen uralkodónak a többi (másodlagos) etnopszichológiai megnyilvánuláshoz képest. Ehhez a változathoz csatlakozik később L. Blaga (1935) is egy közösségre sajátosan jellemző *valódi stilisztikai mátrix* felé haladó kutatásában, kifejezetten a „hagyományos román térségben” élő románokra vonatkoztatva. Felfogásában a stilisztikai

mátrixnak tudatalatti elhelyezése van, nem a freudi ösztönök „ortodox” értelmében, hanem egyes potenciák és alkotó sajátosságok szintjén. Egyesek szerint túl homályos, megint mások szerint túlságosan hermetikus költői-filozofikus stílusa ellenére a stilisztikai megnyilvánulások kapcsán megfogalmazott egység a sokféleségben gondolata érvényes marad, különösképpen egyes közösségek kultúrájának reprezentatív személyiségei szintjén. Az esztétikában megkülönböztetjük a klasszikus, barokk, antik vagy rokokó stílusokat, a szociálpszichológiában rendelkezünk autoriter, demokrata vagy engedékeny vezetési stílusokról szóló tanulmányokkal; így bármely területről lenne is szó, *a stílus fogalma bizonyos közös vonások szintézisének ugyanazt a maga fokát fejezi ki. Így a PPN kérdőív az etnopszichológiának egy megközelítési forrása, amelynek alapján kultúrák fölötti mátrixos struktúrákat lehet készíteni bizonyos megegyező etnikai meggyőződések, törekvések, irányultságok stb. síkján. Ennek a kérdőívnek a stilisztikai irányai egyenként 10, egymással konzonancia viszonyban levő vonás-értéket tartalmazó „rácsból” állnak:*

1. a szociabilitás, társadalmi nyitottság felé irányuló *toleráns stílus* a társadalmi szolidaritást tükröző magatartások sokféleségétől egészen bizonyos intolerancia formáig terjed; az alábbi vonásokat foglalja magába: uralkodói hajlam (1), történelmi tudat (6), alkalmazkodási képesség (11), utánzási képesség (16), szolidaritás (21), Romániához való kötődés (26), engedelmesség és alávetettség (31), önnön etnikai identitásának becsülése (36), őszinte kommunikációs képesség (41), valamint más etnikum iránti tolerancia (46);
2. a tisztesség és becsületesség értékei felé irányuló *erkölcsi stílus* jellemerőségtől az individualizmusig és embertelenségig terjedő sokfélesége az alábbi vonásokat foglalja magába: barátságosság (2), segítőkészség (7), jellemerőség (12), szkepticizmus (17), becsületérzés (22) individualizmus (27) emberség (32) fatalizmus (37) áldozatkészség (42) tisztesség (47);
3. a munka dimenziója az *aktív stílus*, amely a szorgalomtól és szervezettségtől egészen a felelősség előli menekülés kísérete fegyelmetlenségig terjed; az alábbi vonásokat foglalja magába: önbizalom (3), függetlenség (8), kereskedelmi érzék (13), fegyelem és szervezettség (18), vállalkozó szellem (23), kitartás a befejezésig (28), kezdeményező készség (33), szakértelem (38), szorgalom (43) és felelősségérzet (48);

4. a békés, konfliktuskerülő kapcsolatok felé irányuló *affektív (érzelmi stílus)* társadalmi és interetnikus sík, a jósaától és vendégszeretettől különböző agresszivitási formákig terjed és az alábbi vonásokat foglalja magába: természetérzés (4), vendégszeretet (9), szépérzék (14), jószág és szelídség (19), konfliktuskerülési képesség (24), agresszivitás (29), humorérzék (34), ambíció, becsvágy (39), büszkeség (44), merészség és bátorság (49);
5. a *kulturális stílus* az intellektuális értékek felé irányul kulturális fogékonysággal, az új és találékonyssággal szemben tanúsított magatartásformái az alacsonytól a magas intenzitásúig terjednek; az alábbi vonásokat foglalja magába: modernizmus (5), tisztaság és higiénia (10), optimizmus (15), intelligencia (20), kritikai érzék (25), tradicionalizmus (30), realizmus (35), találékonyosság (40), hit (45) és mások ötletei iránti nyitottság (50). Megfigyelhető az elemek 5 lépésenkénti elhelyezkedése.

Kiegészítésképpen, azáltal, hogy minden elem értékelése 5 fokozatban történik, minden stilisztikai dimenzió esetében fennáll egy számszerűsítési variáns lehetősége is nyers számokban/minősítésekben, a megnyilvánulások erősségének legalább 10 ponttól legfeljebb 50 pontig történő értékelésére. *Az utolsó módosításokkal és a megtervezett etnikai csoportokkal összhangban áttértünk a helyszíni vizsgálati szakaszhoz, amely új formájában a kettős perspektíva elvén alapul; ennek során az alkalmazási utasítások a tanú-csoportok számára előírták a retro-értékelési tevékenység elvégzését, és a referencia csoport számára az önértékelési tevékenység elvégzését. Ily módon bizonyos etnopszichológiai megnyilvánulások erősségének a felmérése minden egyes minta esetében az ön- és retro-értékelés kettős tevékenységének alapján történt. Végül pedig minden egyes (románok, örmények, görögök, olaszok, törökök, tatárok, romák (cigányok), orosz-lipovánok és ukránok alkotta) kutatási csoport egymás után tanú-csoport és referencia csoport is volt.*

Továbbá az etnikai kapcsolatok és vonások különbségének vizsgálata a Bogardus-95 és PPN-50 kérdőívek alapján, ugyanabban az időben ugyanazon etnikai csoport-párokon történt. A pontosítások azért szükségesek, mivel az adatfeldolgozás és szerkesztés utólagos szakaszaiban figyelembe vesszük azokat a specifikus különbségeket, amelyeket ez a módszertani összeállítás generál, az ön- és retro-értékelés perspektívájának játékaival megalkotva a *megvilágítási jelenségek tanulmányát*. Ezek a jelenségek minden relacionális megközelítésben benne rejlenek. Az interetnicitásban a megvilágítások hasonlítanak a párhuzamos tükrök többszöröződési

effektusához, ahol minden egyes kép külön imagológiai elemzést feltételez. Így egymással érintkező két közösség közötti kapcsolatokban minden csoport egyenként kétfajta etnotipikus képet mutathat fel, egyet saját magáról, egyet pedig a másik közösségről. Ezeknek az ábrázolásoknak egyike sem azonos a másikkal. Ha ezt az elemzést 3, egymással közvetlenül érintkező közösség kapcsolataival folytatjuk, akkor interetnikus értékeléssel 9 etnotipikus kép-kategóriát kapunk. Az általunk alkalmazott dobudzsai interetnikus modellnek megfelelően 9 közösség számára az etnotipikus képek száma 81-re nő. Ezúton egy közösség etnopszichológiai jellemzésében, a megvilágítások és a körjük szerveződő intra-etnikai kapcsolatok körkörös méréséből olyan sajátos különbségegyüttes keletkezik, amely lehetővé teszi az illető közösség egyediesítését (individualizációját) a nemzeti sajátosságok diagnózisára érvényes vonásokkal. Véleményünk szerint a nemzeti különbségeknek ez a fenomenológiája – amelyhez csupán a PPN-50 kérdőívvel jutottunk –, nem tanulmányozható a Big Five kérdőívvel. Rendszerezésükhöz be kell vezetünk három fogalmat, amelyek három eredmény-célkitűzési típust jelölnek meg, hozzáátéve, hogy ez a 3 profil-kategória egy és ugyanazon közösség diagnózisát szolgálja, azaz:

- *önértékelési profilok*, ezek belső jellegűek, a referencia-közösség adatai alapján;
- *retro-értékelési profilok*, ezek belső jellegűek, a tanú-közösség adatai alapján;
- *integrált profilok*, ezek viszonyítási jellegűek, a fentiek statisztikai átlagából.

Nyilvánvaló, hogy ennek az adatmezőnek a rendszerezéséhez és feldolgozásához egy automatikus számítógépes operációs rendszer szükséges. A szoft *Excel* számítógépes nyelvezetben készült egy kettős bejáratú táblázat formájában, a kérdőív adatainak megfelelően. Illetve léteznek függőleges mezők az 50 vonás számára, amelyeknek elosztása tényszerű adatokkal történt, ideértve az etnikai hovatartozást is a 9 román, örmény, görög, olasz, török, tatár, cigány, orosz-lipován és ukrán közösség vonatkozásában. Vizszintes sorba kerültek minden egyes kérdőív adatai.

A táblázatba foglalás során az alábbi dimenziókat vettük figyelembe: minden elem 50 minősítése x 9 bevezetett közösség, ezenfelül 10 tényszerű azonosítási adatmező, a kérdőív információs egységeinek száma összesen 460. Így az automatikus feldolgozási szoft keretében mindegyik kérdőívet bevezettük a számítógépbe, egy 450+10 mező alkotta sorba, egyet minden információs egység számára. Az oszlopokba megtörtént mind a

350 kérdőív bevezetése, illetve 50 román, 30 örmény, 30 görög, 30 olasz, 30 cigány, 30 ukrán, 50 török, 50 tatár és 50 orosz-lipován. Ebben a hatalmas adatbázisban az *Excel* típusú informatikai nyelvezetek képezik az automatikus feldolgozások előnyét, legyen szó teljes táblázatról, vagy a minták vagy alminták szelektív könyvtáiról az alkalmazott kritériumok (iránypontok) függvényében. Ám Dobrudzsa néhány etnikai közösségénél kiemelt specifikus vonások körülírására és illusztratív testreszabására irányuló erőfeszítések egy másik fejezet tárgyát képezik.

1.6. A PPN–50 kérdőív adatainak megbízhatósági vizsgálata

Egy pszichológiai kísérleti eszköz megbízhatósága felveti az eredmények stabilitásának kérdését, továbbá vizsgálatára több lehetőség is adott, mint például: tesztelés/újratestelés módszere és a páros/páratlan vagy *split-half* (felezős) módszer. A *split-half* módszerrel kapcsolatosan J. P. Guilford (1954: 376) megjegyzi a következőket: a párhuzamos analízisnek alávetett adatsoroknak rendelkezniük kell, amennyire lehetséges az értékek szóródási fokának kiegyenlítésével, a tesztnek meghatározott nehézségűnek kell lennie, tehát az alanyok képzettségi szintjével egybehangzó nehézségűnek. A PPN–50 megbízhatósági vizsgálatában a megszokott kérdéseket teszik fel, azaz: az elért eredmények vonatkozásában milyen konzisztenciát kínál az eszköz, milyen átfogóképességgel rendelkezik figyelembe véve a vizsgálati alanyok reális helyzetekre is vonatkozó ismereti szintjét. E kérdések viszonylatában a páros/páratlan módszer tulajdonképpen egy más vizsgálati komparatív módszert jelent 2 alkalmazásra, melyet a munkaeszköz két egyenlő félbe osztott, páros és páratlan adataival végeznek, meghatározva a közöttük fennálló eltéréseket. A két átlag közötti különbség szignifikanciájának elemzésekor a „specifikus hipotézis” érvét alkalmazzuk a „nullhipotézis” elve mellett, amely a véletlenszerűség elve alapján működik. A specifikus hipotézis 2 alkalmazás minél magasabb fokú, azonosságig menő hasonlóságát vesz figyelembe a helyszínen kapott adatok primér sorához képest. Teszi ezt azért, mert a normális eloszlásoknál az 1,96-os kritikus szinttel dolgozunk $p < 0,05$ küszöbértéknél; ezt követően, ha Z kisebb, mint 1,96, akkor a két sor közötti különbség jelentéktelennek tekinthető.

Más szemszögből nézve, lévén, hogy eszközünket a kettős perspektíva elve alapján alkalmaztuk, segítségével a kutatási csoportok értékelésének két alapvető módszere valósul meg, nevezetesen: a retro-értékelés és ön-értékelés módszere. Gyakorlatilag ezek a módszerek két tesztnek is tekintendők, melyek közül az első nélkülözhetetlen. Az illető kérdőív megbízhatóságának kiszámítása során a *retro-értékelés módszeréhez* elemezzük a 8 kísérleti etnikai csoport a vizsgált referencia csoportnak adott (1 és 5 közötti) „minősítéseit”. Esetenként a 8 vizsgált etnikai csoport 300 minősítést foglal magába a románok, lipovánok, törökök és tatárok minősítéseivel, megint más esetekben 320-at az örmények, görögök, olaszok, ukránok és romák minősítéseivel. Az *önértékelés módszeréhez* a (román, lipován, török és tatár) munkacsoportok 50 esetből és (az örmény, görög, olasz, ukrán és roma) csoportok 30 esetből állnak. Szintén ezekkel a kis csoportokkal végzünk majd el egy megbízhatósági tanulmányt a *kölcsönös etnikai értékelés módszerével*. Bár a kutatási csoportok leszűkítettnek tűnhetnek, mi továbbra is úgy gondoljuk, hogy ily módon az alanyok körültekintőbb kiválasztásával pótoljuk a jobb információgyűjtést. Számításaink folyamán alkalmazni fogjuk a $|Z|$ együttható képletét azért, hogy Student „T próbájának” alkalmazásával kimutassuk minden elem *páros* első felének átlaga és *páratlan* második felének átlaga közötti különbség szignifikanciáját. *Elemzésünk minden esetben az átlagoknak csupán a maximális különbségeit veszi figyelembe, mivel a minimális eltérések határánál a páros és páratlan fél is azonos eredményeket produkál minden minősítésben; ez a tény minden más alkalmazásra érvényes.* Éppen ezért az alábbi képlettel dolgozunk (Novak 1974: 75):

$$Z = \frac{(m1 - m2)}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{N1} + \frac{\sigma_2^2}{N2}}} \quad \text{ahol}$$

- $m1$ és $m2$ a két adatsor átlagai;
- σ_1^2 és σ_2^2 a két sor diszperziói;
- $N1$ és $N2$ a két adatsor terjedelmei.

A számítási műveletekhez az elsődleges adatbázisból elvégeztük a szükséges számú kivágást és táblázatba foglalást a három módszerhez: retro-értékelés, önértékelés és kölcsönös értékelés. Ezenkívül az első módszerhez – amely a legjelentősebb az alábbi elemzés tárgyára nézve – minden egyes etnikai csoportra egymást követő tanulmányokat végeztünk. Ily módon a megbízhatósági aspektusok analízise a két értékelési al-sor (*split-half*), amelyet minden elemre elvégeztünk, az alábbi három formában.

a. A legnagyobb különbségek szignifikanciája a retro-értékelésben

A románok többi 8 etnikai csoport által végzett retro-értékelésében a maximális páros/páratlan különbség értéke 0,33 volt a 31. elemnél, az alázatosságánál, $|Z| = 1,17$ együtthatóval.

A románok 8 etnikai csoport által végzett retro-értékelése

300 PPN–50 kérdőív/válasz/elem-értékelés

PPN elem	Összeg	Átlag	Különbség	Diszperzió σ^2	Stan. dev. σ
	300	M – összesen S1	páratlan	összesen S-1	összesen S-1
	150	M – páratlan S2	páros	páratlan S-1	páratlan S-2
	150	M – páros S3	között	páros S-1	páros S-3
31. Alázatosság és engedelmesség	1070	3,57		1,45	1,20
páratlan	510	3,40		1,46	1,21
páros	560	3,73	0,33	1,39	1,18

$$N_1 = 150 \quad m_1 = 3,40 \quad \sigma_1^2 = 1,46 \quad Z = \frac{3,40 - 3,73}{\sqrt{\frac{3,40}{150} + \frac{3,73}{150}}} = \frac{0,33}{0,49} = 1,17$$

$$N_2 = 150 \quad m_2 = 3,73 \quad \sigma_2^2 = 1,39$$

Az örmények minden vizsgált csoport által végzett retro-értékelésében a maximális páros/páratlan különbség értéke 0,22 volt; a 35. elemnél, a realizmusnál, $|Z| = 1,10$ együtthatóval.

Az örmények 8 etnikai csoport által végzett retro-értékelése

320 PPN–50 kérdőív/válasz/elem-értékelés

PPN elem	Összeg	Átlag	Különbség	Diszperzió σ^2	Stan. dev. σ
	320	M – összesen S1	páratlan	összesen S-1	összesen S-1
	160	M – páratlan S2	páros	páratlan S-1	páratlan S-2
	160	M – páros S3	között	páros S-1	páros S-3
35. Realizmus	1061	3,32		3,33	1,82
páratlan	513	3,21		3,23	1,80
páros	548	3,43	0,22	3,45	1,86

$$N_1 = 160 \quad m_1 = 3,21 \quad \sigma_1^2 = 3,23 \quad Z = \frac{3,23 - 3,45}{\sqrt{\frac{3,23}{160} + \frac{3,45}{160}}} = \frac{0,22}{0,20} = 1,10$$

$$N_2 = 160 \quad m_2 = 3,43 \quad \sigma_2^2 = 3,45$$

A románok (cigányok) minden vizsgált csoport által végzett retro-értékelésében a páros/páratlan különbség értéke 0,16 volt; a 44. elemnél, a büszkeségénél, $|Z| = 0,88$ együtthatóval;

A románok (cigányok) 8 etnikai csoport által végzett retro-értékelése

320 PPN–50 kérdőív/válasz/elem-értékelés

PPN elem	Összeg	Átlag	Különbség	Diszperzió σ^2	Stan. dev. σ
	320	M – összesen S1	páratlan	összesen S-1	összesen S-1
	160	M – páratlan S2	páros	páratlan S-1	páratlan S-2
	160	M – páros S3	között	páros S-1	páros S-3
44. Büszkeség	965	3,02		2,79	1,67
páratlan	456	1,43		2,80	1,67
páros	509	1,59	0,16	2,76	1,66

$$N_1 = 160 \quad m_1 = 1,43 \quad \sigma_1^2 = 2,80 \quad Z = \frac{1,43 - 1,59}{\sqrt{\frac{2,80}{160} + \frac{2,76}{160}}} = \frac{0,16}{0,18} = 0,88$$

$$N_2 = 160 \quad m_2 = 1,59 \quad \sigma_2^2 = 2,76$$

Tehát a két (maximális) átlag közötti különbségek egyike sem éri el Student $|t|$ értéktáblázatának az 1,96-os kritikus értékét. Ezt pedig azt jelenti, hogy mindkét félnek ugyanaz a konzisztenciája, mint a minősítések elődleges sorának.

b. Az al-átlagok maximális különbségeinek szignifikanciája az ön-értékelési módszerben, szűk csoportokban

A románok önértékelésében a legnagyobb páros/páratlan különbség értéke 0.60 volt a 31. elemnél, az engedelmesség és alázatnál, $|Z| = 1,93$ együtthatóval;

A románok önértékelése

50 PPN–50 kérdőív/válasz/elem-értékelés

PPN elem	Összeg	Átlag	Különbség	Diszperzió σ^2	Stan. dev. σ
	50	M – összesen S1	páratlan	összesen S-1	összesen S-1
	25	M – páratlan S2	páros	páratlan S-1	páratlan S-2
	25	M – páros S3	között	páros S-1	páros S-3
31. Engedelmesség és alázat	193	3,86		1,31	1,14
páratlan	89	3,56		1,09	1,04
páros	104	4,16	0,60	1,39	1,18

$$N_1=25 \quad m_1=3,56 \quad \sigma_1^2=1,09 \quad Z = \frac{3,56-4,16}{\sqrt{\frac{1,09}{25} + \frac{1,39}{25}}} = \frac{0,60}{0,31} = 1,93$$

$$N_2=25 \quad m_2=4,16 \quad \sigma_2^2=1,39$$

Az örmények önértékelésében, a maximális páros/páratlan különbség értéke 0.53 volt a 37. elemnél, a *fatalizmus*-nál, $|Z| = 1,76$ együttthatóval;

Örmények önértékelése

50 PPN–50 kérdőív/válasz/elem-értékelés

PPN elem	Összeg	Átlag	Különbség	Diszperzió σ^2	Stan. dev. σ
	30	M – összesen S1	páratlan	összesen S-1	összesen S-1
	15	M – páratlan S2	páros	páratlan S-1	páratlan S-2
	15	M – páros S3	között	páros S-1	páros S-3
37. Fatalizmus	86	2,87		0,74	0,86
páratlan	39	2,60		0,97	0,99
páros	47	3,13	0,53	0,41	0,64

$$N_1=15 \quad m_1=2,60 \quad \sigma_1^2=0,97 \quad Z = \frac{2,60-3,13}{\sqrt{\frac{0,97}{15} + \frac{0,41}{15}}} = \frac{0,53}{0,30} = 1,76$$

$$N_2=15 \quad m_2=3,13 \quad \sigma_2^2=0,41$$

A románok(cigányok) önértékelésében a maximális páros/páratlan különbség értéke 0,87 volt az 1. elemnél, az *uralkodói hajlam*-nál, $|Z| = 1,58$ együttthatóval;

A román(cigányok) önértékelése

30 PPN–50 kérdőív/válasz/elem-értékelés

PPN elemek	Összeg	Átlag	Különbség	Diszperzió σ^2	Stan. dev. σ
	30	M – összesen S1	páratlan	összesen S-1	összesen S-1
	15	M – páratlan S2	páros	páratlan S-1	páratlan S-2
	15	M – páros S3	között	páros S-1	páros S-3
1.Uralkodói hajlam	101	3,37		2,45	1,56
páratlan	44	2,93		2,35	1,53
páros	57	3,80	0,87	2,31	1,52

$$N_1=15 \quad m_1=2,93 \quad \sigma_1^2=2,35 \quad Z = \frac{2,93-3,08}{\sqrt{\frac{2,35}{15} + \frac{2,31}{15}}} = \frac{-0,87}{\sqrt{0,3106}} = \frac{0,87}{0,55} = 1,58$$

$$N_2=15 \quad m_2=3,80 \quad \sigma_2^2=2,31$$

A páros/páratlan különbségek az etnikai önértékelés egyik esetében sem érték el az 1,96-os kritikus érték alsó határát. Tehát a páros és páratlan minősítések két sora egy alkalommal sem differenciálódik jelentős mértékben, még az alanyok ilyen kis száma mellett sem. Ebből az következik, hogy szignifikancia hiányában, legyen ez az átlagok közötti különbségek kritikai értékének alsó határánál, el kell fogadnunk azt a következtetést, miszerint a két sor „fél” ugyanazzal a konzisztenciával és stabilitással rendelkezik, mint az elsődleges minősítés sor, ezzel az eszközzel végzett interetnikus értékelésnek a keretében.

c. Az al-átlagok maximális különbségének szignifikanciája az etnikai csoportok önértékelésében, szűk csoportokra

A románok örmények által végzett retro-értékelésében a páros/páratlan közötti maximális különbség értéke 0,60 volt a 8. elemnél, a *függetlenség*-nél, $|Z| = 1,50$ együttthatóval;

A románok örmények által végzett retro-értékelése

30 PPN–50 kérdőív/válasz/elem-értékelés

PPN elem	Összeg	Átlag	Különbség	Diszperzió σ^2	Stan. dev. σ
	30 15 15	M – összesen S1 M – páratlan S2 M – páros S3	páratlan páros között	összesen S-1 páratlan S-1 páros S-1	összesen S-1 páratlan S-2 páros S-3
8. Függetlenség	127			19,83	4,45
páratlan	59	3,93		1,92	1,39
páros	68	4,53	0,60	0,55	0,74

$$N1=15 \quad m1=3,93 \quad \sigma_1^2=1,92 \quad Z = \frac{3,93-4,53}{\sqrt{\frac{1,92}{15} + \frac{0,55}{15}}} = \frac{0,60}{0,40} = 1,50$$

$$N2=15 \quad m2=4,53 \quad \sigma_2^2=0,5$$

A románok romák (cigányok) által végzett retro-értékelésében a maximális páros/páratlan különbség értéke 0,40 volt az 5. elemnél, a modernizmusnál, $|Z| = 1,29$ együtthatóval;

A románok romák(cigányok) által végzett retro-értékelése

30 PPN–50 kérdőív/válasz/elem-értékelés

Item PPN	Összeg	Átlag	Különbség	Diszperzió σ^2	Stan. dev. σ
	30 15 15	M – összesen S1 M – páratlan S2 M – páros S3	páratlan páros között	összesen S-1 páratlan S-1 páros S-1	összesen S-1 páratlan S-2 páros S-3
5. Modernizmus	112	3,73		0,75	0,87
	53	3,53		0,41	0,64
	59	3,93	0,40	1,07	1,03

$$N1=15 \quad m1=3,53 \quad \sigma_1^2=0,41 \quad Z = \frac{3,53-3,93}{\sqrt{\frac{0,41}{15} + \frac{1,07}{15}}} = \frac{0,40}{0,31} = 1,29$$

$$N2=15 \quad m2=3,93 \quad \sigma_2^2=1,07$$

Az örmények románok által végzett retro-értékelésében a maximális páros/páratlan különbség értéke 0,60 volt a 8. elemnél, a függetlenségnél, $|Z| = 1,93$ együtthatóval;

Az örmények románok által végzett retro-értékelése

50 PPN–50 kérdőív/válasz/elem-értékelés

PPN elem	Összeg	Átlag	Különbség	Diszperzió σ^2	Stan. dev. σ
	50 25 25	M – összesen S1 M – páratlan S2 M – páros S3	páratlan páros között	összesen S-1 páratlan S-1 páros S-1	összesen S-1 páratlan S-2 páros S-3
8. Függetlenség	127	4,23		1,29	1,14
	59	3,93		1,92	1,39
	68	4,53	-0,60	0,55	0,74

$$N1=15 \quad m1=3,93 \quad \sigma_1^2=1,92 \quad Z = \frac{3,93-4,53}{\sqrt{\frac{1,92}{25} + \frac{0,55}{25}}} = \frac{0,60}{0,31} = 1,93$$

$$N2=15 \quad m2=4,53 \quad \sigma_2^2=0,55$$

Az örmények romák (cigányok) által végzett retro-értékelésében a maximális különbség értéke 0,80 volt a 7. elemnél, a segítőkészségnél, $|Z| = 1,77$ együtthatóval;

Az örmények romák(cigányok) által végzett retro-értékelése

30 PPN–50 kérdőív/válasz/elem-értékelés

PPN elem	Összeg	Átlag	Különbség	Diszperzió σ^2	Stan. dev. σ
	30 15 15	M – összesen S1 M – páratlan S2 M – páros S3	páratlan páros között	összesen S-1 páratlan S-1 páros S-1	összesen S-1 páratlan S-2 páros S-3
7. Segítőkészség	104	3,47		14,07	3,75
	58	3,87		1,27	1,13
	46	3,07	0,80	1,78	1,33

$$N1=15 \quad m1=3,87 \quad \sigma_1^2=1,27 \quad Z = \frac{3,87-3,07}{\sqrt{\frac{1,27}{15} + \frac{1,78}{15}}} = \frac{0,80}{0,45} = 1,77$$

$$N2=15 \quad m2=3,07 \quad \sigma_2^2=1,78$$

A romák (cigányok) románok által végzett retro-értékelésében a maximális páros/páratlan különbség értéke 1,00 volt a 21. elemnél, a szolidaritásnál; a $|Z|$ együttható 2,20 volt;

A romák(cigányok) románok által végzett retro-értékelése
50 PPN–50 kérdőív/válasz/elem-értékelés

PPN elem	Összeg	Átlag	Különbség páratlan páros között	Diszperzió σ^2	Stan. dev. σ
	50	M – összesen S1		összesen S-1	összesen S-1
	25	M – páratlan S2		páratlan S-1	páratlan S-2
	25	M – páros S3		páros S-1	páros S-3
21.Szolidaritás	135	2,7		2,79	1,67
páratlan	80	3,2		2,83	1,68
páros	55	2,2	1,00	2,33	1,53

$$N1= 25 \quad m1 = 3,20 \quad \sigma_1^2=2,83 \quad Z = \frac{3,20 - 2,20}{\sqrt{\frac{2,83}{25} + \frac{2,33}{25}}} = \frac{1,0}{0,45} = 2,22$$

$$N2= 25 \quad m2 = 2,20 \quad \sigma_2^2=2,33$$

Vagy a romák (cigányok) örmények által végzett retro-értékelésében 3 egyforma, 0,80-as értékű különbséget állapítottunk meg az alábbi elemeknél: 22., *becsületérzés*; 32., *emberség* és 39., *ambíció, becsvágy*, ám ehhez képest a $|Z|$ együttható eltért a 32. elem, az *emberség* esetében, a $|Z|$ együttható 2,10 volt;

A romák(cigányok) örmények által végzett retro-értékelése
30 PPN–50 kérdőív/válasz/elem-értékelés

PPN elem	Összeg	Átlag	Különbség páratlan páros között	Diszperzió σ^2	Stan. dev. σ
	30	M – összesen S1		összesen S-1	összesen S-1
	15	M – páratlan S2		páratlan S-1	páratlan S-2
	15	M – páros S3		páros S-1	páros S-3
32. Emberség	44	1,46		1,22	1,11
páratlan	28	1,87		2,12	1,46
páros	16	1,07	0,80	0,07	0,26

$$N1= 15 \quad m1 = 1,87 \quad \sigma_1^2=2,12 \quad Z = \frac{1,87 - 1,07}{\sqrt{\frac{2,12}{15} + \frac{0,07}{15}}} = \frac{0,80}{0,38} = 2,10$$

$$N2= 15 \quad m2 = 1,07 \quad \sigma_2^2=0,07$$

Míg a 39. elem – *ambíció, becsvágy* – esetében, ugyanannál a 0,80-as maximális különbségnél a $|Z|$ együttható 1,17 volt;

A romák(cigányok) örmények által végzett retro-értékelése
30 PPN–50 kérdőív/válasz/elem-értékelés

PPN elem	Összeg	Átlag	Különbség páratlan páros között	Diszperzió σ^2	Stan. dev. σ
	30	M – összesen S1		összesen S-1	összesen S-1
	15	M – páratlan S2		páratlan S-1	páratlan S-2
	15	M – páros S3		páros S-1	páros S-3
39. Ambíció, becsvágy	80	2,667		3,68	1,92
páratlan	34	2,27		3,21	1,79
páros	46	3,07	-0,80	4,07	2,02

$$N1= 15 \quad m1 = 2,27 \quad \sigma_1^2=3,21 \quad Z = \frac{2,27 - 3,07}{\sqrt{\frac{3,21}{15} + \frac{4,07}{15}}} = \frac{0,80}{0,68} = 1,17$$

$$N2= 15 \quad m2 = 3,07 \quad \sigma_2^2=4,07$$

Ebben az esetben, az első 4 példában, a két al-átlag közötti különbségek szignifikanciája hiányzik, a minősítések kis száma, illetve a felmérő alanyok alacsony létszáma mellett is. Csupán az utolsó két példában, amely a románok és örmények romák által végzett egyes felméréséről szól, született egy nagyobb $|Z|$ együttható, az 1,96 és 2,58 iránypont között. Ez a jelenség nem fordul elő a romák retro-értékelésének többi eleménél, főként pedig nem jelenik meg egyetlen más etnikai csoportnál sem. Következésképpen, ha kapcsolatba hozzuk a (300 és 320 minősítést/értékelést tartalmazó) nagy csoportok retro-értékeléseinek eredményeit az (50 és 30 minősítést/értékelést tartalmazó) kis csoportok kölcsönös értékeléseivel, szükségszerűnek mutatkozik az a záradék, hogy az ok-okozati meghatározottságok nem lelhetők fel sem a kérdőív jellemvonásaiban, sem az értékelők kvalitásaiban vagy hiányosságaiban, hanem kizárólag a romák

(cigányok) csoportjának egyes valószínű jellemvonásaiban. Így elemzésünk világosan kifejezésre juttatja, hogy ennek az eszköznek a megbízhatósága legalábbis elfogadható és a kapott adatok egészére vonatkoztatva a kezdeményezett alkalmazási terület megfelelő belső stabilitását jelenti.

A statisztikai interferencia problémája ismerni azt, hogy egy kutatás alapján kapott modális vonások milyen mértékben tükrözik megbízható módon annak a lakosságnak a vonásait, amelyből mintát vettünk. Éppen ezért minden egyes elemre elvégeztünk egy diszperziós elemzést (más terminussal a variancia analízist). Statisztikailag ismeretes, hogy a nagy számok törvényének értelmében, amennyiben a minta terjedelme, nagysága elég nagy, akkor a mérési átlagok eloszlása egy Gauss–Laplace függvény, más néven normális eloszlás alapján történik. Egy relatív szimmetria jellemzőivel rendelkező normális eloszlásnak az az előnye, hogy a mérési teljesítmények átlaga közepén (a középvonalon) egybeesik annak a lakosságnak az átlagával, ahonnan a minta származik. Ezzel a központi, legnagyobb valószínűséghez képest, a mérési átlagok és a vizsgált lakosság átlagai közötti egybeesések felbukkanásának a valószínűsége arányosan és szimmetrikusan csökken az eloszlás két vége felé haladva. Esetünkben a normális eloszlás elemzése jelentős annak megállapításához, hogy milyen fokú és fajta bizonyos pszichológiai vonások elterjedtsége a lakosság körében, továbbá az elemek bemutatási módja és kérdőívbe történő bevonása kapcsán is. Megemlítenénk, hogy mintánk felépítésében a 350 tervezett esetet bevontuk az etnopszichológiai különbségek felmérését végző kísérleti összeállításba, 50 független változó alkalmazásával 9 etnikai csoportra; ezek 5 erősségi fokozaton kölcsönösen értékelték egymást. E kísérlet interetnikus értékeléseinek terjedelme a következő volt:

- a 9 mintára osztott 50 változó bevezetésével minden alanytól a kölcsönös értékeléssel kapott etnikai teljesítések összege 350;
- a teljes minta minden egyes változójára/elemére $9 \times 350 = 3.150$ értékelést gyűjtöttünk.

Minden elem sajátos különbségeinek ez a terjedelme elég nagy ahhoz, hogy bekerülhessen az adatok statisztikai feldolgozását négy lépésben végző ANOVA programokba.

Első lépésben szükséges volt pszichológiai variabilitásuk és impliciten az elemzett vonások számszerűsítési lehetőségeinek megállapítása, a minta etnikai struktúrájától függetlenül. E célból az 1. sz. mellékletben bemutatjuk a gaussi eloszlásokat a PPN–50 kérdőív mind az 50 változójára/vonására. Ezekben az ábrázolásokban, minden egyes elem mellé

odakerültek más, az átlagra, középvonalra, standard deviációra, jobbra/„plusz” vagy balra/„mínusz” (illetve skewness) elhajlásra/elmozdulásra, valamint a disztribúciós intervallum grafikon alapjától számított kiterjedési fokára (illetve kurtosis) vonatkozó adatok is, a helyszíni vizsgálatok folyamán általunk használt szószedet magyarázataival együtt. A hisztogramokból kiderül, hogy az eloszlások többsége aránylag normális, mivel a görbe 2 része között látható szimmetria körvonalazódott. Normális eloszlást állapítottunk meg 39 változó esetében, nevezetesen az uralkodói hajlam, természetérzés, modernizmus, segítőkészség, jellemerősség, kereskedelmi érzék, becsületérzés, tisztaság és higiénia, alkalmazkodási képesség, utánzási képesség, mi több intelligencia, szkepticizmus, vállalkozói szellem, konfliktuskerülési képesség, kritikai szellem, szakértelem, emberség, kitartás, individualizmus, őszinte kommunikációs képesség, felelősségérzet, találékonyosság, áldozatkészség, alázat és alávetettség, fatalizmus, tisztesség és becsületesség, szorgalom, realizmus, barátságosság, merészség és mások ötletei iránti nyitottság esetében. Gyengébb eloszlást állapítottunk meg az alábbi 6 változó esetében: történelmi tudat, függetlenség, vendégszeretet, optimizmus, agresszivitás és ambíció, becsvágy. További 5 változó esetében a normálistól eltérő eloszlásokat állapítottunk, nevezetesen: tradicionalizmus, vallásos hit, Romániához való kötődés, büszkeség és önnön etnikai identitásának becslése. Megfigyelhető (a melléklet táblázataiban), hogy a normálistól eltérő eloszlások teljesítményei az értékelési skála jobb oldalára tömörülnek (a minősítések többsége magas intenzitási fokozaton van). Az ilyen eloszlásokkal véleményünk szerint ezek a változók inkább etnopszichológiai értékek és kisebb mértékben vonások. Tulajdonságaik révén ezek a változó elemek mély axiológiai tartalommal rendelkeznek, mint normatív jellegű, meghatározó dimenziók, amelyeken kívül az etnikai identitás gondolata nem létezhet. A vallásos hit, a hagyományok megőrzésére irányuló erőfeszítés nélkül, vagy saját etnikai identitásának értékelését tanúsító rendezvények nélkül, a referencia csoportnak nincs etnikai sajátossága. A nemzeti sajátosság modellje minden egyes etnikai közösségre jellemző domináns/szubdomináns, modális/premodális, elsődleges/másodlagos vonások és értékek sajátos kombinációjának eredménye. A normálistól eltérő eloszlású elemek esetében, nagyobb jelentőséggel bírhat talán hiányuk mint jelenlétük az uralkodó jellemzők listájában. Ezek az értékek mindig megjelennek az etnikai közösségek tartalmi sajátosságainak sorában, még akkor is, ha az intenzitás foka közösségenként ingadozásokat mutat. Az etnikai valóságban

számos pszichológiai vonást megkettőz egy axiológiai dimenzió is, ezért azt mondjuk, hogy ez a kérdőív etnikai értékeket és vonásokat egyaránt tartalmaz. Továbbá az a tény, hogy egyesek nem írhatók be egy normális pszichológiai variabilitásba, egy másik kutatás keretében taxonómiai természetű vita tárgyát képezheti. Hasznos lenne elemezni például egyes „egyszerű” vonások meglétét, egyes nagyon valószínű pszichikai vonások (nevezzük őket általános vonásoknak) meglétét, amelyek ugyanúgy „viselkednek”, mint az „egyszerű” vonások, legalábbis az értékelések eloszlásának szemszögéből, egyes vonás-értékek meglétét, amelyek másként viselkednek, mint az „egyszerű” vonások és értékek, abban az értelemben hogy a normálistól eltérő disztribúció sajátjai. A második lépésben minden egyes mintára számtani középüket és standard eltéréseket számítottunk, kizárólag a teljesítmények etnikai sajátosságának függvényében. Ennek célja ellenőrizni a vonások számszerűsítésének lehetőségét és az alkalmazott elemek etnopszichológiai változékonyságát. Mivel az eredményezett grafikonok száma túl nagy, pontosabban egyenként 50 grafikonról van szó mind a 9 etnikai csoport esetében, inkább a „modális” teljesítmények numerikus bemutatási módját preferáltuk, a 2. sz. mellékletben (minden etnikai mintához rendelt számtani középükkel és standard deviációkkal). Jelentőségük elemzése külön történik, egyes közösségekre jellemző etnikai sajátosságok pszicho-diagnózist végző külön fejezetekben. A helyes megalapozottság érdekében a tanulmányozott közösségekre vonatkozó egyes megfigyelések általánosításának perspektívájából, nem elegendő kizárólag az etnopszichológiai különbségek egyszerű megállapítása. Módszertanilag azt, ami megkérdőjelezhetné egyes minták kis méretét, minden bizonyos kompenzálja a bíráló-alanyok értékelő készsége, így az eredmények objektivitása magas fokú valószínűséggel rendelkezik. Megbizonyosodhatunk afelől, hogy ez a premissza helyes volt a statisztikai analízisnek a minták reprezentatív jellegére vonatkozó harmadik szakaszától, az átlagok közötti különbségek szignifikancia küszöbének elemzése által. E célból, a statisztikai hipotéziseket ellenőrző elmélet alapját a *nulla (esetleges) hipotézis* elve képezi összekapcsolva a *kutatási (specifikus) hipotézissel*; számításainkban csupán a nulla különbség hipotézisét ellenőrizzük az alábbi okok miatt: amennyiben két, *a* és *b* minta átlagai közötti különbségek meghaladnak egy bizonyos szintet (ezt értékelni kell, ugyanis *b-1* nem esik egybe *b-2*-vel), akkor elfogadhatjuk két lakosság közötti kétségtelen különbségek létezését; ennek alapján elvethetjük a nullhipotézist. Am ha ezek a különbségek kisebbek, mint a kiszámított érték, akkor a *nullhipotézis nem vethető el*. Így

aztán a pszichológiai kutatásban általánosan elfogadott normák szerint, „ha az adott eredmény elérésének valószínűsége a nullhipotézisen kívül nagyon alacsony (például kisebb, mint 0,05, ami leírva: $p < 0,05$), akkor elvetjük ezt a hipotézist és minden bizalmunkat a specifikus hipotézisbe vetjük. Ha azonban a nullhipotézis tükrében meghatározott valószínűség nagyobb (például $p < 0,05$ egészen 1-ig), akkor elfogadjuk a nullhipotézist és az effektív elért különbségeket jelentéktelennek tekintjük” (Roşca et al. 1975: 544).

A jelentőségi fok meghatározására alkalmazott különböző statisztikai tesztek közül, mi szintén a független korrelált tételek (párok) T próbájának klasszikus módszerét használtuk, az EXCEL automatikus adatfeldolgozás eszközeinek segítségével, kutatásunk sajátosságának megfelelően. Így az 50 független változó mindegyikére a kérdőívekben megjelölt „N” teljesítményösszeg 350 esetben, 5 erősségi fokozaton végzett 350 értékeléséből áll. Ezek az adatok lehetővé teszik minden egyes független változóra bizonyos átlag-párok létrehozását minden vizsgált etnikai mintából (lásd a 3. sz. melléklet kivonatát, a 17. sz. táblázatot).

Kiszámítottuk a 9 közösségre, a kérdőív minden egyes elemére a számtani középüket és a standard eltéréseket. Például az uralkodói hajlam változójának számtani középértékei 5 erősségi fokozaton a vizsgált tételek esetében a következőképpen alakultak: 4,36 a románok esetében; 3,52 az örmények esetében; 3,37 a görögök esetében; 3,18 az olaszok esetében; 3,38 a törökök esetében; 3,35 a tatárok esetében; 2,29 a romák (cigányok) esetében; 2,90 az orosz-lipovánok esetében és 2,98 az ukránok esetében. A 9 etnikai minta 350 esetére elosztott 50 változóra végzett 400 szignifikancia próbából, végül 380-ban állapítottuk meg jelentős különbségek létezését $p < 0,05$ érték mellett az alábbi modell szerint.

3.14. sz. Táblázat

STAT.	1. URALKODÓI HAJLAM. Kétmintás T próba							
BASIC	A *-gal jelölt különbségek szignifikánsak $p < .05$ -nél							
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Minta	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Dif.St.Dv.	t	df	p
Románok	4.360000*	.999484*						
Örmények	3.522857*	1.208040*	350*	.837143*	1.465669*	10.68557*	349*	0.000000*
Románok	4.360000*	.999484*						
Görögök	3.377143*	1.257889*	350*	.982857*	1.494879*	12.30038*	349*	0.000000*

STAT.	1. URALKODÓI HAJLAM. Kétmintás T próba							
BASIC	A *-gal jelölt különbségek szignifikánsak $p < .05$ -nél							
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Románok	4.360000*	.999484*						
Olaszok	3.182857*	1.244238*	350*	1.177143*	1.363689*	16.14908*	349*	0.000000*
Románok	4.360000*	.999484*						
Törökök	3.380000*	1.221184*	350*	.980000*	1.433192*	12.79251*	349*	0.000000*
Románok	4.360000*	.999484*						
Tatórok	3.354286*	1.172840*	350*	1.005714*	1.383477*	13.59994*	349*	0.000000*
Románok	4.360000*	.999484*					349*	0.000000*
Cigányok	2.297143*	1.568948*	350*	2.062857*	1.903561*	20.27386*	349*	0.000000*
Románok	4.360000*	.999484*					349*	0.000000*
Oroszok	2.905714*	1.241462*	350*	1.454286*	1.503357*	18.09763*	349*	0.000000*
Románok	4.360000*	.999484*					349*	0.000000*
Ukránok	2.982857*	1.241472*	350*	1.377143*	1.568144*	16.42961*	349*	0.000000*

Az oszlopok kitöltési sorrendjében, a fenti táblázat az alábbi rubrikákat tartalmazza: 1. az etnikai minták román mintához viszonyított adatpárjai; 2. az erősségi fokozatok számtani középértékeinek párjai a figyelembe vett változóra/elemre (hat tizedes); 3. a figyelembe vett változó/elem standard eltéréseinek párjai; 4. minden egyes változó vonatkozó eseteinek (és értékeléseinek) száma; 5. a minta-párok átlagai közötti különbség; 6. az átlagok közötti különbségek standard eltérései; 7. a kapott T érték; 8. magába foglalja a szabadsági fokok (df = degrees of freedom) számát, amelynek meghatározása az alanyok száma mínusz egy szerint történik; 9. a szabadsági fok függvényében automatikusan megtörténik a kiszámított t összehasonlítása a táblázatban szereplő t -vel, *-gal jelölve a jelentős különbségeket $p < .05$ küszöbértéknél.

A 20 próba esetében, ahol az átlagok különbsége nem volt jelentős, másodlagos megfigyeléseket végezhetünk. Például 6 nem döntő küszöbű próba kizárólag az olasz csoportra vonatkozik az alkalmazkodási képesség, vállalkozó szellem, modernizmus, fegyelem és szervezettség változókra. Ezeknek az elemeknek a vonatkozásában bemutatjuk a továbbiakban a 3. sz. melléklet egy kivonatát.

3.15. sz. Táblázat. Alkalmazkodási képesség (a 3. melléklet 11. táblázatának kivonata)

Minta	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Dif.St.Dv.	t	df	p
Románok	4.488571	1.792578						
Olaszok	4.285714	2.922803	350	<u>0.202857</u>	3.358519	1.13	349	<u>0.259254</u>

3.16. sz. Táblázat. Fegyelem és szervezettség (a 3. melléklet 18. táblázatának kivonata)

Minta	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.Diff.	t	df	p
Románok	3.977143	0.986756						
Örmények	3.931429	0.984630	350	<u>0.045714</u>	1.147151	0.74553	349	<u>0.456453</u>
Románok	3.977143	0.986756						
Olaszok	3.922857	0.934713	350	<u>0.054286</u>	1.099581	0.92362	349	<u>0.356324</u>

3.17. sz. Táblázat. Vállalkozó szellem (a 3. melléklet 23. táblázatának kivonata)

Minta	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.Diff.	t	df	p
Románok	4.114286	0.835166						
Görögök	4.022857	1.086274	350	<u>0.091429</u>	1.154379	1.48172	349	<u>0.139316</u>
Románok	4.114286	0.835166						
Olaszok	4.057143	1.016845	350	<u>0.057143</u>	1.141628	0.93642	349	<u>0.349704</u>

Véleményünk szerint az olasz csoport esetében a nemzeti sajátosságú, statisztikailag szignifikáns különbségek normálistól eltérő eloszlásának elsődleges oka ennek a Tulcea megyei Greci községben élő számszerűen kicsi közösség elszigeteltségi és „mellőzöttségi” fokában rejlik. A felmerülő következtetés az, hogy a vonások közötti nem jelentős különbségek nem engedik meg erre a közösségre nézve az általánosítást. Felhívjuk a figyelmet a PPN-50 kérdőív változatának érzékenységre ebben az esetben. Nem elégséges mintavétel alapján kapott eredmények nem engedik meg ezek extrapolálását a vizsgált közösségek szintjére. Adódott további néhány disszonáns helyzet az átlagok közötti különbségek kapcsán. Például a románok kereskedelmi érzékének tekintetében: gyengébb az örményekéhez és olaszokéhoz képest, erősebb a tatárokéhoz képest, ám jelentéktelen a 8-ból 3 (szignifikancia) teszt esetében (a 3. sz. melléklet kivonata).

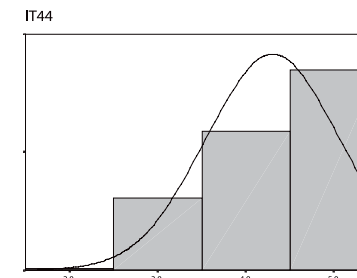
Lehetséges, hogy a románoknál fennáll egy nagyfokú alulértékelési tendencia ennek a vonásnak az esetében, ám az sincs kizárva, hogy itt egy elfogadható eredmény születik.

**21. sz. Táblázat. Kereskedelmi érzék
(3. melléklet 13. táblázatának kivonata)**

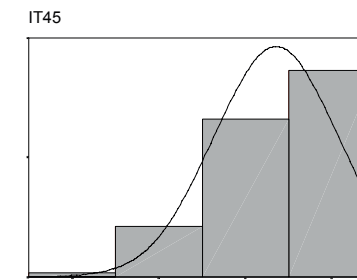
STAT.	13. SPIRITUL COMERCIAL. Testul T pentru eşantioane perechi							
BASIC	Diferențele marcate cu * sunt semnificative la $p < .05$							
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Variabile	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Dif.St.Dv.	t	df	p
Románok	3.971429	0.971977						
Örmények	4.040000	1.106687	350	-0.068571	1.293974	-0.99141	349	0.322174
Románok	3.971429*	.971977*						
Görögök	4.251429*	1.112413*	350*	-.280000*	1.307418*	-4.00662*	349*	0.000075*
Románok	3.971429	0.971977						
Olaszok	4.008571	1.033777	350	-0.037143	1.168494	-0.59468	349	0.552443
Románok	3.971429*	.971977*						
Törökök	4.168571*	.928773*	350*	-.197143*	1.159732*	-3.18022*	349*	0.001603*
Románok	3.971429	0.971977						
Tatárok	3.788571	1.955343	350	0.182857	2.005935	1.70541	349	0.089007
Románok	3.971429*	.971977*						
Cigányok	3.628571*	1.551147*	350*	.342857*	1.792101*	3.57919*	349*	0.000393*
Románok	3.971429*	.971977*						
Orosz-lipovánok	2.877143*	1.018056*	350*	1.094286*	1.206345*	16.97045*	349*	0.000000*
Románok	3.968481*	.971806*						
Ukránok	2.959885*	1.049683*	350*	1.008596*	1.223541*	15.39967*	349*	0.000000*

Más helyzet áll fenn az átlagok közötti különbségek tanulmányozása során a 44. és 45. elemnél, azaz a büszkeségnél és vallásos hitnél, amely a legtöbb statisztikailag jelentéktelen különbséget eredményezte. Ezeknek a vonásoknak nincs normális pszichológiai eloszlásuk. Az alábbiakban bemutatjuk statisztikai eloszlásuk grafikonjait. Itt a görbének erősen jobb oldalra hajlása figyelhető meg, ez a „válaszok menekülésének, tolódásának” jelensége magas és nagyon magas értékelések felé, amely valamennyi tanulmányozott közösségre érvényes.

A 44-es változó eloszlása
Etnikai büszkeség – a teljes mintára 350 értékelés.
Az illető közösségek milyen mértékben büszkék etnikai hovatartozásukra?
Mean: 4.31
Median: 4.00
Standard deviation: 0.76
Skewness: - 0.617
Kurtosis :- 0.891

A 45-ös változó eloszlása
Vallásos hit – a teljes mintára 350 értékelés.
Milyen mértékben tesznek erőfeszítéseket ezek a közösségek vallásos hitük megőrzésére?
Mean: 4.36
Median: 4.00
Standard deviation: 0.72
Skewness: - 0.796
Kurtosis: - 0.178

Értelmezésünkben ezek a grafikai formák jelzik, hogy a 2 dimenzió kisebb mértékben pszichológiai vonás és inkább genetikai vonás (valószínű értékek). Ezekkel a kivételszámba menő esetekkel, jelen módszertanban a 400 elvégzett szignifikancia-tesztből 380 tesztben elvethettük a nullhipotézist, amely egyidejűleg az elemzett etnopszichológiai változók közötti sajátos különbségek meglétére vonatkozó kutatási hipotézis elfogadását jelentette.

Következésképpen kísérleti modellünk módszertanilag érvényesnek és érzékenynek bizonyult a tekintetbe vett változók többségében, majd utólagos kutatásaink során megfelelő kiigazításokat végzünk rajta annak érdekében, hogy az etnikai kapcsolatok (távolságok) és vonások vizsgálatára irányuló objektív „módszerként” érvényesüljön. A statisztikai feldolgozások szakaszainak negyedik lépésében adatcsoportosításokat végeztünk etnikai kritériumok alapján, hogy ezáltal lehetővé tegyünk minden egyes vizsgált közösségre jellemző sajátosságok körülírásának végső analizisét; ezek leíró elemzését egy következő fejezet hivatott elvégezni.

1. 7. Az etnikai távolságok diagnózisa a Bogardus–1995 kérdőív segítségével

Az etnikai kapcsolatok diagnózisához a Bogardus kérdőívhez folyamodtunk, amelyet a szerző a társadalmi távolságok meghatározására dolgozott ki. Ez az eszköz először 1925-ben jelent meg, a *Journal of Applied Sociology* amerikai folyóirat egyik tanulmányaként, és az *Attitude, theory and measurement* című könyv (New York, John Wiley & Sons Inc., 1967) E. S. Bogardus, *Measuring social distance* című fejezetében került újrakiadásra. Ebből a dolgozathoz mi egy Amerikában használt nyomtatvány modellt is kiemeltünk (11. sz. táblázat e paragrafus mellékletében). A Bogardus által kidolgozott társadalmi távolságot mérő skála alapvetően 7 fokozatot foglal magába és ugyanannyi társadalmi kapcsolat és távolság kategóriát; ez bármely társadalmi csoportra alkalmazható, ideértve az etnikai csoportokat is. Az első öt fokozat a közeledő távolságok skálájához tartozik; az utolsó kettő pedig a taszító távolságok skálájához. A közeledő skála foglalja magába az I. fokúnak tekintett házassági kapcsolatokat, a II. fokúnak tekintett barátsági kapcsolatokat, a III. fokú szomszédi viszonyokat, a IV. fokú szakmai kollegiális viszonyokat és az V. fokúnak tekintett állampolgárság odaítélésére vonatkozókat. Ettől a szinttől kezdődően a szerző további két kategóriával egészíti ki a skálát. Az egyik kategória (VI. fokú) az illető országban a turista/látogató státus odaítélésére vagy megtagadására vonatkozik és az utolsó kategória (VII. fokú) az illető közösség országból való kiutasításának jóváhagyására vagy megtagadására vonatkozik. A válaszokhoz csak két alternatíva adott, egyetértés vagy elutasítás, míg a nyomtatványban csak az „egyetértek” pontszámait tüntetik fel.

Bár szemantikailag minden alkalmazott kategória viszonylag jól meghatározott, pszichológiai szempontból az utolsó két fokozatban minden igenlő válasz egy teljes elutasítási helyzetet jelent, amely az előző válaszok bármely álláspontjára nézve semlegesítő hatással van.

Éppen ezért, bár az eredmények lejegyzése csupán az elfogadás/elutasítás alapján egyszerűnek tűnt, az utolsó két kérdés értelmének pszichológiai inverziója a számszerűsítési rendszerben komoly nehézségeket idézett elő. Az etnikai távolságok meghatározására használt mutatók tekintetében, végül minden mutató a jóváhagyások (pontszám) számtani átlaga, amelyeket a jegyek szukcesszív összegzésével jelöltük, először minden kérdőívben, majd minden egyes személycsoporton és végül a figyelembe vett

válaszok számával történő osztással. Ily módon a minősítési rendszerben a szerző által bemutatott első mutató a *társadalmi kapcsolatok távolsági mutatója* (rövidítve TKTM), amely 0 és maximum 5 pont között terjed és az 5. kérdésig veszi számításba a minősítéseket, még akkor is, ha a kérdőív 7 kérdésből áll, mivel a 6/7 kérdésekre adott bármely igenlő válasz semlegesítő hatással van erre a mutatóra. A második mutató *társadalmi kapcsolatok mutatója* (TKM). Ez az értékelő más etnikai csoportokkal szemben tanúsított nyitottsági fokát jelöli. Más értelemben ez mutatja az alany által megjelölt vagy jelöletlen, megengedett vagy elutasított társadalmi kapcsolatok számát, a kérdőívben bemutatott etnikai csoportok jobb oldalán. Ám ennek a mutatónak a vonatkozásában is, ha a VII. kérdés kapcsán a kérdőívben az országból való kiutasításra vonatkozó minősítések jelennek meg, akkor ez a mutató is nullára csökken. A harmadik mutató a *társadalmi kapcsolatok minőségének mutatója* (TKMM). Ez a kapcsolatok erősségével értékelt társadalmi távolságot veszi figyelembe. Sajátossága által a TKMM mutató tekinthető a legrelevánsabbnak, ugyanis értékei az elemekhez rendelt minősítések (pontszámok) összegéből számolt számtani átlagok, a kapcsolatok becsült erősségének függvényében. Ily módon E. S. Bogardus 7 pontot ítél oda a rokonságra és házasságkötésre vonatkozó első elemnek, fokozatosan csökkentve a pontszámot az utolsó, kiutasításra vonatkozó elem 1 pontjáig (ez jelenti a legalacsonyabb intenzitású kapcsolatot). A TKMM mutató esetében is van néhány elengedhetetlenül fontos hozzáfűzésünk. Bár az utolsó 2 elem 1 pontos és 2 pontos minimális pontszámával enyhülnek az ellentmondásos elutasító megnyilvánulások, ám azáltal, hogy kérdőív részét képezik, nem számolódtak fel az előző válaszok torzító hatásai. A pontozási rendszernek fenti nehézségei miatt ez az eszköz váltotta ki a legtöbb vitát; ezekre reagálva maga a szerző javasolta az általa kidolgozott kérdőív restriktív használatát. Adaptált formában ezt a kutatási módszert Romániába a Bukaresti Egyetemen keresztül S. Chelcea (1994) vezette be ugyanazzal a számítási módszerrel és ugyanazzal az oldalba rendezési modellel, nevezetesen az elemek vízszintes, az etnikai csoportok függőleges elrendezésével. Ennek a kutatásnak a mintája 1024 személyt foglalt magába 7 román történelmi régióból, ahol a románok mellett 11 együttlévő kisebbséget nevesítettek: örmények, bolgárok, zsidók, németek, magyarok, szerbek, törökök, tatárok, romák, orosz-lipovánok és ukránok. *A hagyománynak megfelelően ezzel az eszközzel S. Chelcea és munkatársai csupán a románok kisebbségei iránt tanúsított attitűdjére vonatkozó adatokkal szolgálnak, etnikai kölcsönösség nélkül. A kettős perspektíva síkján*

először megtapasztalt kivételt képez a románok és románok közötti etnikai távolságnak, illetve ezzel párhuzamosan más népek iránt tanúsított attitűdjének történelmi régiók szerinti diagnózisa (lásd a 3.10. táblázatot)

A 3 mutató közül S. Chelcea csupán a társadalmi kapcsolatok minőségének mutatóját (TKMM) fejlesztette; ennek kiszámolása a 25 pontos legfelső szintig történt, az utolsó 2 kérdés minősítései (jóváhagyásai) nélkül; ha ezeket is beleszámolta volna, ez egy 28 pontos maximális skálát eredményezett volna. Ily módon az utolsó két kérdés minősítéseit nem vették számításba, éppen azért, hogy elkerüljék a lehetséges torzulásokat. A pontosítások azért szükségesek, mert a Bogardus kérdőív gyakorlatilag 2 társadalmi távolság skálával dolgozik, eltérő megnyilvánulási irányokkal: az egyik 5 elemű közeledő irány a másik pedig fordított, 2 elemű taszító irány. Ha ezeket a skálákat valamely átlagba beszámolnánk, az eredményezett pontszám mindig semlegesítést jelentene és torzító hatással lenne a kapott társadalmi távolságokra. Következésképpen szükségesnek mutatkozik néhány általános érvényességű megjegyzés:

- a kérdőív helyszíni alkalmazásakor, a teljeskörű kutatáshoz azt javasoljuk, hogy mindkét irányból gyűjtsünk be adatokat, felhasználva az eszköz mind a 7 elemét;
- az adatok „laboratóriumi” feldolgozásakor ahhoz, hogy valós távolságokat kapjunk a közeledő/taszító elemek esetében, a semlegesítések elkerülése végett azt javasoljuk, hogy vonjuk ki az utolsó 2 kérdésre adott választ (pontszámot). Ennek kivitelezésére két lehetőség adott: kizárjuk őket a számításból vagy utólag mínusz előjellel összeadjuk őket, ezt azzal indokolva, hogy az utolsó 2 kérdés pszichológiai iránya fordított az előző 5 kérdéshez képest.

Kutatásai eredményeként S. Chelcea megfogalmazza azt a következtetést, miszerint a románok nem tanúsítottak xenofób megnyilvánulásokkal kísért negatív távolságot Románia egyetlen kisebbségével szemben sem. Az alkalmazott mutató (TKMM) alapján lejegyzi, hogy a kapcsolatok intenzitása gyenge volt, illetve alacsony a romákkal (cigányokkal) való kapcsolatok szintjén és nagyon erős, illetve magas a németekkel való kapcsolatok szintjén (lásd a 3.10. és 3.11. táblázatokat).

Véleményünk szerint kutatásának adatai alapján a szerző következtetései nem kielégítőek, ugyanis az alkalmazott intervallumon a románok romák (cigányok) iránti magatartási szintje 7,32 pontos távolságra volt, ez pedig már *kritikus értéket* jelent. Az alkalmazott minősítési rendszerben, a kiutasítási küszöb 5,00, ehhez képest a románok romák (cigányok) iránti

7,32-es értékű magatartási szintje az *elviselhetőség határán levő* etnikai távolságot jelent.

A többi 10 megnevezett etnikai kisebbség irányába a minta román alanyai árnyalt magatartást tanúsítottak (lásd a 9. táblázatot); erősen pozitív (közeledő) intervallumon a németek iránt, ugyanis a becsült távolság meghaladta a variációs intervallum felét, azaz a 15,00 pontot; közepes intervallumon azonos, 14,99 pontos távolságra a bolgárok, magyarok és ukránok, 12,99 pontos távolságra a tatárok helyezkednek el; továbbá egy negatív (taszító), 11 pont alatti távolság látható a romák (cigányok) irányába.

3.10. sz. Táblázat A társadalmi kapcsolatok minőségi TKMM mutatójának értéke a románoknak a történelmi régiók románjai iránt tanúsított attitűdje vonatkozásában				3.11. sz. Táblázat A románok magatartása a romániai etnikai csoportok felé egy 1993-ban 1024 esetre végzett kutatás szerint			
Történelmi régió	Esetek száma	ICCS érték	Standard eltérés	NAGYON GYENGE (I) 3-6 között	GYENGE (II) 7-11 között	ERŐS (III) 12-17 között	NAGYON ERŐS (IV) 18-25 között
Moldova	219	24,52	2,4828		Romák (Cigányok) 7,32	Örmények 15,47	Németek 18,46
Munténia	169	24,07	3,5078			Szerbek/ Zsidók 15,12	
Dobrudzsa	47	24,85	1,0211			Bolgárok, Magyarok, Ukránok 14,99	
Olténia	118	24,14	3,7383			Oroszok 14,02	
Erdély	155	24,73	1,3547			Törökök 13,11	
Kőrösvidék	73	24,62	1,6041			Tatárok 12,99	
Máramaros							
Bánság	46	24,46	2,8261				
Bukarest	105	24,88	2,2687				

Kutatásunk 3 szakaszban zajlott; az első a Bogardus kérdőív kritikai analízise volt ideértve az S. Chelcea által adaptált formát is, a második egy új variáns előtesztelését és kidolgozását foglalta magába, míg a harmadik

szakasz a kapott eredmények alkalmazása és értékesítése volt. E kérdőív szerzőjének alkalmazási módját és koncepcióját illető kritikánk a következő aspektusokat tartja szem előtt:

- az elemek elrendezési módja képezi ennek az eszköznek a pozitív oldalát;
- a valós etnikai távolságok diagnózisában, a szerző értékelési skálája és minősítési rendszere vonatkozásában a torzulás kockázatát hordozó nehézségek adódtak kel a társadalmi valóságok értékelése során;
- az etnikai kapcsolatokat vizsgáló, ezzel az eszközzel végzett egyes tanulmányokban fikcionális távolságok értékelése történik, mely során értékelésre kerül több, mint 30 nemzet irányában fennálló távolság a közösségek kölcsönös ismeretének konkrét és élő feltételei nélkül, azaz anélkül, hogy közöttük közvetlen viszony vagy kapcsolat létezne, mint R. F. Park kutatásában (lásd a 3.13. táblázatot e bekezdés mellékletében);
- *napjainkban ennek az eszköznek az alkalmazása restriktíve történt, kizárólag a többség és kisebbségek közötti közvetlen etnikai kapcsolatok felbecsülésére a közöttük levő kölcsönösség tanulmányozása nélkül;*
- az amerikai szerző felfogásában a kisebbségi csoportok az emigráns csoportokkal azonosak, ez a koncepció erősen diszkriminatív, kevésbé alkalmazható az európai nemzeti kisebbségekre, hiszen ezek többségükben együttélő etnikai csoportok és nem emigráns csoportok. A pontosítás szükségzerű, ugyanis egyféleképpen nyilván meg az etnikai kapcsolat a történelmileg együttélő közösségek között és mások lesznek az emigránsok és szakmai csoportok, mint például tanárok, üzletemberek stb. közötti becsült távolságok.

Ezekkel a megjegyzésekkel indítjuk el kutatásunkban egy új modell előtesztelésének szakaszát, amelyet P. P. Neveanu azzal a szándékkal tervezett, hogy legyen erőteljesebben diszkriminatív (lásd a 12. sz. táblázatot e bekezdés mellékletében). A szerzők többsége (Bogardus, R. F. Park, S. Chelcea és mások) által alkalmazott „ortodox” eljárásokhoz képest, a „Neveanu” változatban a válaszok intenzitási skáláját kiterjesztették a kettőről ötös fokozatúra, megfordítva az utolsó két kérdés pontszámait. Ugyanakkor új rubrikákat nyitott meg, üres mezőkkel, amelyeket más etnikai közösségek pontszámaival (minősítéseivel) kell kitölteni, a megkérdezett alanyok szabad döntése alapján. Ám ezzel az előtesztelési modellel is nehézségek adódtak, amelyek meggyőztek bennünket a további jobbítások szükségességéről. Ebben a szakaszban megállapított nehézségek:

- a romániai állampolgárok számára a román állampolgárság kisebbségeknek való megadására vonatkozó 5. kérdés meglepő volt és nem egyértelmű. Más európai államokkal, mint például Görögországgal, Franciaországgal vagy Németországgal ellentétben, Romániában az állampolgárságot és az etnikai hovatartozást hivatalosan is elismerik, a közöttük levő különbség egy tulajdonképpeni állapot. Az 5. kérdés minden román alanyt összezavar, megtéveszt, ugyanis azt kell megadja vagy megtagadja, ami Romániában az emberek alkotmányos, hivatalosan elismert joga. Ilyen esetekben az alanynak meg kell magyarázni, hogy rá nézve a kérdőíves helyzet csupán hipotetikus, szabad döntésére van bízva, mivel más államokban az állampolgárság és etnikai hovatartozás státusának megadása során létezik az elutasítás, kizárás gyakorlata is;
- a romániai kisebbségek számára egy másik homályos eset a turista/látogató státusra vonatkozó 6. kérdés kapcsán merül fel, amelyben az alanytól a tartózkodási jogot megadó/meg nem adó választ várnak. Számos kisebbségi – konstans és meglepő módon – igenlő választ adott erre az elemre, azzal az indokkal, hogy sokkal előnyösebb, megfelelőbb lenne számukra a romániai turista státusa. Csupán kiegészítő beszélgetések kapcsán derült fény arra, hogy tulajdonképpen az illető személyek kevésbé gondoltak a régió interetnikus helyzetére, hanem sokkal inkább a mai Románia szegénységére, gazdasági helyzetére, az származási államban való tartózkodás lehetőségére;
- az utolsó 2 elem fokozatainak inverziója az alanyokat elbizonytalanította, a válaszok minősítési rendszerében pedig felfüggesztési reakciókat és implicite deformáló hatásokat váltott ki, az alanyok etnikai hovatartozásától függetlenül;
- minden kérdés III. erősségi fokozatánál jelentős becslési nehézség merült fel. A határozatlan „igen is, nem is” válaszlehetőség a „válaszok középre tolódása” jelenséget váltotta ki jelentős számú bizonytalan válasz felhalmozódásával, úgy a felső fokozatok felől, mint az alsók irányából. C. E. Osgood szemantikus differenciál elméletével javasoljuk, hogy bármely bipoláris skála kidolgozása haladjon át egy nulla ponton vagy egy semleges területen is, az értékelési rendszer kiegyensúlyozása érdekében. Az alkalmazásokban ez a terület magába foglalhatja a minősítések (pontszámok) akár 40%-át is.

Am a Bogardus kérdőív „Neveanu” variánsa esetében, a válaszok halmozódási aránya a III. fokozaton, az „igen is, nem is” válasszal, meghaladta a 60%-ot. Emellett az adatok számtani átlagokként történő feldolgozásával, továbbá a „középre menekülés” tendenciájával, más kumulatív hatás által, az eredményezett különbségek még inkább egy helyre tömörültek, miközben az eredményezett etnikai távolságok igencsak lecsökkentek. Így a válaszok diszkriminációjának eredeti célkitűzése már nem valósult meg;

- a Neveanu változatban a helyi kisebbségek kérdőívbeli opcionális megjelenésével, az adatok feldolgozását követően egy annyira egyenlőtlen (sőt hiányos) kép született az etnikai valóságokról, hogy nem történhetett meg számítógépes feldolgozásuk.

Minden Bogardus változatban magasfokú elégtelenséggel találkozunk. Egyikük sem vállalkozik a közvetlen és egyoldalú távolságokon túlmenő kutatásra. Az aktuális Bogardus kérdőívek nem foglalkoznak kétoldalú kapcsolatokkal (többség–kisebbség vagy kisebbségek egymás között viszonyaival). Arra a következtetésre jutottunk, hogy ennek a kérdőívnek egyik aktuális formája sem teljesíti a kettős perspektíva kritériumát és nem egyediesíti megfelelően minden tanulmányozott közösségre kivetítve a társadalmi távolságok specifikus különbségeit. Ezek a következtetések lehetővé tették az előtesztelési szakasz túllépését, áttértünk a helyszíni vizsgálat szakaszára egy új, Bogardus–1995 kérdőívnek nevezett eszköz elkészítésével; ennek jellemzői:

- megmaradt az 5 fokozatúság a különböző intenzitású társadalmi távolságokat mérő tanulmányokhoz;
- a „Neveanu” változat utolsó két kérdésére adott pontszámok inverzióját kiküszöböltük;
- részben módosítottuk a teljes értékelési skálát, kivált a középterületen, azaz a III. fokozatnál, ahol az „igen is, nem is” választ eltoltuk a II. fokozat irányába, átfogalmazással: „nem vagyok biztos benne” (lásd a 3.15. táblázat modelljét);
- leegyszerűsítettük az alkalmazási utasításokat, hangsúlyozva a kapcsolatok erősségét;
- a kérdőívben megneveztük a Dobrudza vidékén együttélő etnikai közösségeket;
- a helyszínen lokalizált minden etnikai csoport számára megteremtettük egyes kétoldalú társadalmi távolságok szukcesszív megnyilvánulási/értékelési lehetőségét, mind a saját, mind az ottélő, kutatásunkba bevont minden egyes együttélő közösséggel szemben.

Ezzel a munkamódszerrel az interetnikus kapcsolatok minőségi mutatóértékének felső határa 25 pont, alsó határa pedig 5 pont. Ez az intervallum összehasonlítható a jelenleg világszinten nagy gyakorisággal használt eljárások intervallumaival, ennek az eszköznek minden „ortodox” variánsában, ideértve az S. Chelcea (1995) által megvalósított román változatot is, és így tovább. Ez az új kutatási modell rendelkezik néhány előnnyel, amelyek egyben jelen kutatás szerzőjének hozzájárulását képezik:

- más Bogardus alkalmazásokból kapott eredmények bizonyításának, megismételt kísérletének és újbóli összevetésének lehetősége, miközben a skála intervalluma összehasonlítható;
- minden minta etnikai csoportokba szervezett alanyait az attitűdök kettős skálázására ösztönözzük: egyiket a saját közösséggel szembeni *etikai/belső perspektívából*, másikat a kutatásba bevont együttélő közösségekkel szembeni *emikus/külső perspektívából*;
- az interetnikus és intraetnikai távolságok szélesebb értékelési síkjára vizsgált közösségekként egyéniesítve: a többség és kisebbségek közötti kapcsolatokra vonatkozó *inter-etnikai* távolságok, valamint a kisebbségek egymás közötti kapcsolataira vonatkozó *intra-etnikai* távolságok;
- lévén, hogy a mértékegységek rendszere egységes, minden kiszámolt etnikai távolság az illető közösségek közötti kapcsolatoknak a kifejeződéseként összehasonlíthatóvá válik;
- az alkalmazott számszerűsítési rendszer lehetővé teszi a kettősperspektívájú jelenségek tanulmányozását;
- a közösségek közötti kritikus távolságok több szempontból történő kiemelése, kihangsúlyozása;
- a felsorolt adaptációk együttese, ideértve az adatok feldolgozásához kapcsolódó programot is, maximális hatékonyságú modellt utal.

Ezzel a változattal elért eredmények rendszerezéséhez csupán a társadalmi kapcsolatok minőségi mutatóját (TKMM) használtuk; ezt alkalmaztuk minden etnikai mintára, a kölcsönösség minden formájában. A sajátos különbségek elrendezéséhez új koncepciókat kell majd használnunk, kezdve ezek Luminița Iacob (1987) által megvalósított első elrendezésével, illetve az önértékelési, retro-értékelési és hetero-értékelési ábrázolások koncepcióival. Az *önértékelés koncepcióját* az etnikai csoportokat is magukba foglaló társadalmi csoportok esetében használjuk amelyek egy akármilyen eszköz segítségével csupán saját közösségüket értékelik.

Az önértékelési ismérvek alapján meghatározásra kerül a közösség saját maga irányába tanúsított magatartása. A *hetero-értékelés koncepcióját* egy közösség más közösségekre vonatkozó értékelései esetében használjuk. Ezekben az esetekben a referencia csoport közvetlenül értékeli a tanú-csoportot. A hetero-értékelési ismérvek meghatározzák a *referencia csoport* tanú-csoportok iránt tanúsított közvetlen magatartásait. A *retro-értékelési koncepciót* azokban az esetekben használjuk, amikor más társadalmi csoportok különböző értékeléseket fogalmazznak meg a referencia csoportról. Esetünkben a referencia csoport retro-értékelését más közösségek végzik. Nyilvánvaló, hogy a retro-értékelési művelet elvégzése kizárólag a tanú-csoportnak a külső perspektívájából történik. Retro-értékelési ismérvek a tanú-csoport referencia csoport iránti reciprok attitűdjét mutatja. A regionális etnikai távolságok teljes együttesének elemzéséhez mindhárom értékelési típussal (81 TKMM mutató), az adatfeldolgozásokat a 3.12. táblázatban rendszereztük, továbbá így mutatva be a társadalmi kapcsolatok minőségi mutatóit:

- az önértékelési mutatókat átlósan megvastagítottuk; ezek referencia értékkel rendelkeznek;
- a hetero-értékelési mutatók vízszintesen sorakoznak fel és az első oszlop közösségének közvetlen attitűdjeit képezik az összes többi etnikai csoport irányában;
- a retro-értékelési mutatók függőlegesen rendeződnek és más közösségek kölcsönös attitűdjeit képviselik az oszlopban megnevezett közösség iránt.

Az első információ evidens a saját közösség iránti magatartások átlóján, illetve az önértékelési mutatók szintjén. Ily módon, függetlenül attól, hogy melyik etnikai csoporthoz tartoznak, mindig ezek a mutatók a legmagasabbak. Véleményünk szerint, mivel állandóan magas, az önértékelési mutató gyengébben differenciált, ám irányértékkel rendelkezik. A legjelentősebbek a TKMM hetero-értékelési mutatóinak adatai, amelyek az alábbi táblázatban közösségek sorai szerint rendeződnek. Ezek a mutatók a referencia csoport más közösségekkel szembeni közvetlen távolságait mutatja be. A táblázatban feltűnik még ennek a mutatóknak csoportonkénti variabilitása. Tágabb perspektívából nézve megjegyzendő, hogy az önértékelési mutatók kapcsán felülértékelés tapasztalható, miközben a hetero-értékelési mutatók esetében alulértékelési tendenciák bukkanhatnak fel. Egy etnopszichológiai kutatásban fontos ezeknek a mutatóknak testreszabása külön minden egyes etnikai közösségre nézve, illetve a

kikísérletezett kutatási modell alapján megállapított specifikus különbségek individualizálási módja.

Ily módon, a tanúsított távolságok által a románok csoportja az olaszokat és örményeket tekinti a hozzájuk legközelebb állóknak, 20,20-as, illetve 18,46-os mutatóval. Kis távolságra követik őket a török helybéliek 17,37-es mutatóval; majd az ukránok 16,65-ös mutatóval; ezt követően a tatárok 16,41-gyel majd a görögök 16,06-tal és a lipovánok 15,92-es mutatóval. A románoknál az utolsó helyet foglalja el a romákkal (cigányok) szembeni távolság 9,96-os értékkel.

3.12. sz. táblázat: A dobрудzsai többségi és kisebbségi közösségek közötti kétoldalú etnikai kapcsolatok minőségi és távolsági mutatójának, a Bogardus–1995 variáns alkalmazásával kapott értékei

Dobrudzsai közösségek	1 románok	2 örmények	3 görögök	4 olaszok	5 törökök	6 tatárok	7 romák	8 orosz-lipovánok	9 ukránok
románok	24,46	18,46	16,06	20,20	17,37	16,41	9,96	15,92	16,65
örmények	24,62	24,82	23,60	23,38	18,67	16,67	16,00	19,43	19,56
görögök	23,89	18,89	24,11	18,75	14,79	15,68	8,17	16,20	15,86
olaszok	23,83	17,20	19,60	24,43	16,10	14,93	8,60	14,86	15,86
törökök	19,23	16,05	16,61	17,20	23,88	22,35	11,85	15,31	15,28
tatárok	20,27	17,26	16,19	17,43	23,69	24,53	12,50	14,69	14,83
romák (cigányok)	23,10	20,26	20,40	21,10	17,76	18,73	24,50	18,66	18,80
orosz-lipovánok	23,36	20,04	20,72	20,86	18,38	19,94	10,06	24,42	22,14
ukránok	22,41	20,13	20,72	22,44	17,93	16,96	10,04	20,25	24,86

Az örmény közösség csoportjában a saját közösséggel szembeni etnikai távolság számtani átlaga 24,82 volt. Ehhez az átlaghoz képest a hetero-értékelési mutatók síkján, az örmények maximális közeledést tanúsítottak elsősorban a románok irányába, 24,62 mutatóval. Ez az érték annyira

magas, hogy pszichológiailag aktív azonosulási tendenciát fejezhet ki a román közösséggel. Közepesen magas szinten következnek a görögök és olaszok 23,60-as, illetve 23,38-as mutatóval. Közepesen alacsony szinten következnek az ukránok és törökök 19,56-os, illetve 18,67-es mutatóval. Az örmények számára a közeledési fokok erősségi skáláján a legalacsonyabb hetero-értékelési mutató (szintén) a romák (cigányok) irányában tapasztalható 16,00-os távolságra. Általában az örmények etnikai távolsági mutatóinak magas felső szintje van, amely meglepő mozgékonyt sugall, más közösségekbe való integrálódás aktív tendenciáival. Ugyanezen okból a romák iránti örmény mutató az összes dobrudzsai közösség közül a legmagasabb szintű toleranciáról tanúskodik.

A *hellén közösség* csoportjánál a „mások” iránti távolságok felosztása szintén a többségi román közösséggel kezdődik, amelyhez képest a (hellén) mutató erőssége 23,89-es távolságra van. A görög skála közepesen magas intervallumán következnek az örmények és olaszok, 18,89-es, illetve 18,75-ös értékekkel. A közepesen alacsony intervallumon helyezkednek el az orosz-lipovánok 16,20-as távolságra, az ukránok 15,86-os távolságra, a tatárok 15,68-as távolságra és a törökök 14,79-es távolságra. A dobrudzsai görögök skáláján az utolsó távolság a romákkal szembeni iránti volt 8,17-es mutatóval. Megjegyzendő, hogy a romák retro-értékelésében a hellén mutató hozzávetőleg 2x alacsonyabb volt, mint az örmény és egyben az egész minta legalacsonyabbja is.

A Tulcea megyei *olasz közösség* csoportja ugyanazt a fokozott érdeklődést tanúsítja első sorban a többségi román közösség iránt, magas közeledési értékű 23,83-as mutatóval. Az olasz skála közepesen magas intervallumán következnek sorban a görögök, örmények és törökök 19,60-as, 17,20-as illetve 16,10-es távolságokkal. Az olaszoknál is a romák (cigányok) iránt tapasztalható a legalacsonyabb hetero-értékelés 8,60-as távolsággal; ez nagyon közel áll a görögökéhez (8,17).

A *török közösség* csoportja látszólagos meglepetéssel szolgál. Legmagasabb hetero-értékelési TKMM mutatója először is a tatárokra vonatkozik, 22,35-ös értékkel, ezt követi a románokkal szembeni távolság 19,23-as mutatóval. A török minta közepesen magas intervallumán helyezkednek el az olaszok és a görögök 17,20-as, illetve 16,61-es mutatókkal. A közepesen alacsony intervallumon foglalnak helyet az orosz-lipovánok és ukránok 15,31-es és 15,28-as értékekkel, szemben a görögökkel. A török közösség számára is a legalacsonyabb szintű magatartás szintén a romákkal (cigányokkal) szemben tapasztalható 11,85-ös értékkel.

A *tatár közösség* esetében ugyanabban a meglepetésben van részünk a legmagasabb hetero-értékelési mutató tekintetében, amely először is a törökökre vonatkozik 23,69-es értékkel és csak ezután következnek a románok 20,27-es mutatóval. Jelen esetben a dobrudzsai tatároknál tapasztalt kivételes jelenség a törökök iránti kölcsönösség. A tatárok skálájának közepesen magas intervallumán, szintén meglepő módon, fokozott érdeklődés mutatkozik az olaszok iránt 17,43-as hetero-értékelési mutatóval, megelőzve az örmények 17,26-os vagy a görögök 16,19-es értékét. A „közeledés” legalacsonyabb szintjére a tatárok szintén a romák (cigányok) közösségét helyezték 12,50-es távolságra.

A *romák közösségében* az etnikai távolságok diagnózisát feltétlenül a saját, 24,50-es távolságú önértékelési mutatójukhoz kell viszonyítani. A többi nemzethez közeledés minden értéke nagyon magas és gyengén differenciált. Így a románokkal szemben a romák hetero-értékelési indexe 23,10 volt. Ez a mutató annyira magas, hogy a romák (cigányok) románokkal való aktív azonosulási tendenciájaként értelmezhető. A roma (cigány) minta közepesen magas intervallumán helyezkednek el ebben a sorrendben az olaszok 21,10-es távolsági mutatóval, majd a görögök 20,40-es távolságra és az örmények 20,26-os távolságra. A romák (cigányok) számára a legalacsonyabb erősségű index a török közösség iránt tapasztalható 17,76-os távolságra. Ám a dobrudzsai romák (cigányok) etnikai távolságainak relacionális elemzésében figyelemre méltó egy kiterjedt összehasonlítási mező az általuk más közösségeknek adott értékelések sora (vízszintesen lejegyzett hetero-értékelések) és a (kapott, tehát az oszlopokba foglalt) retro-értékelések között. A romák (cigányok) esetében e síkok közötti globális távolságok annyira nagyok és evidensek, hogy e közösség számára láthatóvá válnak bizonyos elkülönítő helyzetek. A fenti észrevételekkel párhuzamosan a romák (cigányok) esetében fel kell jegyezni a legmagasabb intenzitások jelenlétét az összes többi közösség irányában, magasfokú ragaszkodást és interetnikus mozgékonyt, még az örményekénél is fokozottabbat. Jelen pillanatban, az örményeknél és románoknál (cigányoknál) tapasztalt magasabb relacionális tónus ok-okozati összefüggése nem ismeretes; kizárólag ennek az eszköznek az adataival nem magyarázható meg utolsó következményig menően.

Az *orosz-lipovánok közösségében* a legmagasabb hetero-értékelési index a románok irányában tapasztalható 23,36-os értékkel. Ezt a közeledő mutatót követi az ukránokkal szembeni 22,14-es távolság. A közepes intervallumon helyezkednek el az olasz, görög és örmény közösségek 20,86-

os, 20,72-es illetve 20,04-es távolsági mutatóval. A lipovánok legalacsonyabb hetero-értékelési távolsági mutatója szintén a romákkal (cigányok) szembeni 10,06-os értékű volt.

Az ukrán közösség csoportjában az etnikai kapcsolatok minőségének intenzitására vonatkozó meglepő mutatót állapítunk meg az olaszok iránt 22,44-es távolságra, illetve egy ehhez közelállót románokkal szemben 22,41 értékű távolságra. Ez az aspektus jelzi, hogy az ukrán helybéliek képzetében a két közösség azonos síkon helyezkedik el. Az ukrán közepes intervallumon megoszlottak az etnikai kapcsolatok intenzitásai – először a görögök 20,72-es értékkel, majd a lipovánok 20,25-ös távolságra és az örmények 20,13-as értékkel. A legalacsonyabb mutató a cigányoknak tulajdonított 10,04-es távolságot jelzi.

A románok és kisebbségek közötti *inter-etnikai* kapcsolatok, illetve a kisebbségek közötti *intra-etnikai* kapcsolatok elemzésének keretét széleskörűen kialakítottuk, tettük ezt annak érdekében, hogy kiemeljük e diagnózis modell módszertani vonzatait egyes elsőként kidolgozott eredmények alapján. Fontos tény az, hogy mennyiségi méréseink által megerősítést nyertek bizonyos globális elvárások, mint például:

- a kisebbségek által a többségnek megadott elsőbbség;
- az örmények és romák (cigányok) esetében az etnikai mozgékony-ság magasabb tónusának jelenléte;
- minden vizsgált közösség esetében a romáktól (cigányok) való határozott elhatárolódás.

Más szempontból nézve a mi variánsunknak is számos korlátja van. A pszicho-diagnózis testreszabott, közösségenként megvalósuló elmélyítésére irányuló erőfeszítéseink ellenére, alkalmazási módjától függetlenül, ez az eszköz megőrzi extenzív jellegét, a közösségeken kívüli kapcsolatok külső keretére vonatkozó adatokkal szolgál, anélkül, hogy hozzáférhetővé válnának a tanulmányozott csoportok belső motivációi. Bármely próba vonásaival összhangban, a Bogardus–95 kérdőív variánsának alapján az etnikai kapcsolatok síkján a specifikus különbségek sokfélesége állapítható meg, ám anélkül, hogy lehetőség nyílna eredetük megmagyarázására. Ezért az alábbi fejezetekben, folytatjuk a kísérleti modell építését további, statisztikai szinten végzett kutatásokkal.

2.1. A romániai törökök – történelmi áttekintés

A dobrudzsai török közösség több mint hét évszázados múltat tekint vissza, iszlám kultúrájával sajátos szintet képvisel a romániai kisebbségek palettáján. A preottomán törökök első okleveles említése Románia jelenlegi területén Kr. u. 1264-ből, illetve a Hidzsra után 662-ből (az iszlám időszámítás szerint) származik, amikor a Szeldzsuk Birodalom elleni mongol támadások elől második Izzeddin Keykavuz szultán visszavonult seregeivel Kis-Ázsiából a Duna torkolatai felé. Ezidőtájt Izzeddin szultán és embe-rei átkelnek a Boszporuszon a Balkán felé VIII. Palaiologosz Mihály nagy bizánci császár engedelmével, azért, hogy megvédjék e birodalom északi határait. A preottomán törökök új települését Babadagnak nevezték el vezérük, *Sari Saltuk Baba* nevére emlékezve, aki itt halt meg 1304-ben. Halála után Babadagban mauzóleumot emeltek *Sari Saltuk Baba* tiszteletére, akit a muszlimok a Fekete Tengertől a Kaukázusig terjedő területen élő török népek iszlám térítésében játszott lenyűgöző szerepéért mind a mai napig tisztelnek (Decei–Gemil 1978). Ám ennek a régióknak az intenzív gyarmatosítása a várnai csata (1444) után zajlik, ezt követően Dobrudzsa török fennhatóság alatt marad a berlini békéig (1878). Ez időben Babadag sok évig katonai helyőrség volt, ám ezzel egyidőben egy hodzsák és tanítók képzésével foglalkozó *Medresze/Epitrópia* létrehozásával valamint iszlám- és magánjogi viták eldöntését végző *Kádiság/Bíróság* megnyitásával (Dulciu 2001) fontos kulturális központtá nőtte ki magát. Regionális szinten ezeknek az évszázadoknak török közigazgatására sajátosan jellemző volt a *vakufok* mint nem-kormányzati, vallásos-izlám, nonprofit alapítványok működése, amelyek nagyban hozzájárultak a kulturális identitás kialakításához. A legismertebb volt a mangaliai vakuf, amelyet Esmahan Sultan (1590) hercegnő létesített és a babadagi vakuf amelyet Gazi Ali Pasa (1610) létesített, az, aki Ghica Vajda és Şerban Cantacuzino uralkodókkal együtt részt vett Kara Mustafa Pasa vezír irányítása alatt Bécs ostromában (1683). A fenti vakufok tevékenységére vonatkozó adatokat a 17. században jegyzett le Evlia Celebi török krónikás; ezt román nyelvre is lefordítottak (Mehmet 1965). Az 1878-as berlini békét követően Dobrudzsa leválik a török birodalomról és a Román Fejedelemséghez csatolják, amely átveszi e népesség közigazgatási feladatait is. Akkortájt, bár a román állam nagyon gyorsan kiadta *Dobrudzsa szervezésére irányuló sajátos törvényt* (1878), amelynek értelmében minden török polgár román állampolgárságot kapott, nem oldódott meg a vallásos-felekezeti kérdések,

különösen pedig a tulajdonjogot érintő kérdések szabályozása. Képzett hivatalnokok hiányában nem lehetett megoldani a helybéli törökök régi oszmán nyelven írt tulajdonleveleinek lefordítását a románok latin nyelvére. Számos rosszhiszeműség vád érte a hivatalnokokat. Éppen ezért az 1880–1910-es évek között a romániai török lakosság első kivándorlási hullámának lehttünk tanúi. Rövid 30 év leforgása alatt a közösség száma drasztikusan lecsökken 134.662 főről (1879) 40.626 főre (1910) (Ekrem 1994: 103). A dobrudzsai törökök kivándorlásának mérséklésére és főként a térség bolgár gyarmatosítási tendenciáinak a fékezésére, a román állam a kulturális nyitottság politikáját választja a török kisebbség irányában. 1891-ben, Spiru Haret miniszter kezdeményezésére újra megnyitja kaput a babadagi Muszlim Teológia, amely 1910-ben új épületet kap Medgidiaiban. 1906-ban a Királyi ház 2 nagy muszlim mecsetet építtet, egyet Konstancán a másikat pedig Bukarestben. A konstancait napjainkban is az ország legszebb iszlám építészeti alkotásaként tartják számon. Az akkori román parlamentben e kisebbség számára négy helyet irányoznak elő, két képviselői és két szenátori széket. Sőt mi több, a romániai törökök felé nyitásnak köszönhetően az első világháború tájkán, akkor, amikor az európai országok minden oldalról támadták a kaotikus állapotba került török birodalmat, vándorlási hullám indult meg a Birodalomból Románia felé. 1923-ban, a Lausanne-i békeszerződést követően Románia megkapja az egykori Birodalomtól a hozzávetőleg 500 török lakost számláló (Ahmet 1937) kis dunai Ada-Kaleh szigetét.

Ezeknek az eseményeknek a következtében az 1930-as népszámlálás adatai szerint Romániában 154.772 muszlim török és 105.750 keresztény török (gagauz) élt. A két világháború közötti periódusban Romániában Mehmet Ali Ekrem szerző hozzávetőleg 40, szűkkörű terjesztés és főként rövid élettartam jellemezte török kiadvány adatait mutatja be. A dolog érdekessége, hogy az 1925-ös évekig a Romániában megjelenő kiadványok régi oszmán török nyelven íródtak. 1930 után megjelennek a latin betűs török nyelvű írások, sőt román nyelvvel párosított kétnyelvű újságok. A korszak sajtójából Mehmet A. Ekrem kiemeli a *Hayat (Élet)* újságot, amelyet 1912-ben adtak ki Konstancán. Kétnyelvű újság volt a medgidiai *Halk (A nép)* (1936), ennek kiadója Hamdi Nusret. Török irodalmi alkotók közül megemlítjük Mehmet Niyazi, Iusuf Isa Halim, Ismail Ziyaeddin, Ulkusal Mustecip írókat, utóbbi a *Türk Birliği (Török Egység)* (1930) újság és az *Emel (Az ideál)* (1935) folyóirat kezdeményezője. Publicisták közül említésre méltó dr. Ibrahim Temo, Mustafa Lutfi, Habib Hilmi a *Hak Ses (Az igazság)*

hangja) (1929) alapítója, Ismail Ergun a *Tuna (Duna)* (1936) újság kiadója és mások. A Törökországban zajló változásokhoz képest az új kiadványok áthozták Romániába a kemáli eseményeket, ezzel együtt forradalmi reformokat is, amelyek megváltoztatták még az emberek öltözködését is, a törökök megváltak a turbántól, fátyoltól, *şalvartól* (bugyogó), így Törökország és a török világ fokozatosan hozzáidomul az európai divathoz. Az akkori idők szempontjából ugyanolyan fontos volt az is, hogy a romániai törökök tanulmányaik befejeztével két iskolai oklevelet kaptak, egy 4 vagy 7 osztályos román iskolai oklevelet és egy ugyanilyen 4 vagy 7 osztályos török iskolai oklevelet. A második világháború után ez az oktatási rendszer eltűnik egészen napjainkig. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy e közösség iránt nagy érdeklődést tanúsított Mária román királyné, aki 1929-ben egy igencsak látogatott nyári palotát építtetett Balcsikon – a dobrudzsai törökök egy hűbérbirtokát, tipikusan muszlim minarettel, ez mára már a bulgáriai Várna múzeuma és turisztikai látványossága. 1935–1940 között ugyanezen a vidéken, nyáron működött Bazargicon egy török színház is.

1935 után, amikor Európa már magán hordozta a második világháború jeleit, a zsidóellenes rasszista törvények megjelenése megijesztette a kisebbségeket. Az, hogy Törökország minden erőfeszítést megtett azért, hogy a világegés során semleges maradjon, valamint, hogy a háborút követően egész Kelet-Európa szovjet fennhatóság alá került, elég indok volt a második kivándorlási hullám elindulásához. A kivándorlók többsége az európai Törökországban telepedett le, Edirne, Ceanakkale, Tekirdag, Ciorlu, Isztanbul, stb. városok környékén. Ezeknek az eseményeknek a következtében az *1956-os népszámlálás* adatai szerint Romániában 14.329 török élt még, amely azt jelenti, hogy az *1930-as népszámlálás* óta hozzávetőleg 130.000 személy vándorolt ki, miközben a nemzedékek óta felhalmozott javak a román állam tulajdonába kerültek.

A háborút követően a kommunista rezsim fennállása 1945–1990 között minden kisebbség számára, így a törökök számára is, katasztrófa katasztrófális következményekkel járt. 1954–1956 között bezárattak minden török anyanyelvű iskolát. 1959-ben lebontották a Károly park török templomát, Bukarestnek ezt a figyelemre méltó történelmi és építészeti emlékművét. 1969-es újjáépítése a nemzetközi fórumoknál benyújtott panaszoknak köszönhető. 1963-ban megszüntették a medgidiai Muzulmán Teológiát is, számos imámra és hodzsára nehéz börtönévek vártak iszlám meggyőződéseik miatt. Sali Regep, a bukaresti közösség imámja 14 évet töltött börtönben. Ali Becmambetet, Valu lui Traian község hodzsáját 20

év kényszermunkára ítélték, Yusuf Irismambet-et, Konstanca hodzsáját 1952-ben életfogytiglani kényszermunkára ítélték (Ioneşcu 2004: 67). 1968-ban az Ada-Kaleh szigetet elárasztották a Duna-kanyar vízierőműve gyűjtőtávkáinak vizével, a török lakosságot pedig szétszórták, megfosztva őket házaiktól és földjeiktől, amelyek aztán a román kommunista állam tulajdonába kerültek. 1975-ben bezáratták a bukaresti egyetem török szakát, míg aztán 1980 után minden török anyanyelvű oktatási fokozat megszűnt. Ezeknek a nyomásoknak a következtében 1980 után elindult a harmadik, zömében törvénytelen emigránsokból álló kivándorlási hullám, mely során egész családok menekültek el az országból, ahogy tudtak. Ez a helyzet nem csupán a török kisebbséget jellemezte, mivel a kommunista időszakban ugyanígy emigráltak törvénytelenül zsidó, szász és görög családok, csak bőrvándorlással a kezükben.

Így az 1992-es népszámlálás adatai szerint Romániában 29.832 török élt.

A közösség életének legérdekesebb eseményei 1990 után következtek be, a szociál-politikai változásoknak, nyitásoknak köszönhetően. Ugyanabban az évben, a Törökország és Románia között bekövetkezett vízumkönnyítés a mai napig fennálló, intenzív kétirányú turistaforgalmat eredményezett, mely fontos szerepet játszott a romániai törökök imázsának pozitív változásában. 1995 után ismét létrehozták a medgidiai Muzulmán Teológiai Intézetet (Alecú 1928) ugyanazzal az illetékességgel és hatáskörrel, *Mustafa Kemal Atatürk* pedagógiai líceum formájában.

1990-ben megalakult a *Romániai Törökök Demokrata Szövetsége* konstancai székhellyel. Ez a szervezet 3 parlamenti ciklus alatt 3 képviselőt küldött a Parlamentbe. A szervezet nyílt célkitűzései nem térnek el a többi etnikai szövetség célkitűzéseitől; ezek a következők:

- az önazonosság jegyeinek megőrzése zavartalan nyelvi és vallási rendezvények keretében;
- a többségi lakossággal való békés együttélés;
- vízummentes liberalizált átmenő forgalom Törökországgal.

Ugyanakkor ezidőtájt számos török kis- és középvállalkozás indult, ezek 3 szervezetbe tömörültek, nevezetesen: *Romániai-Törökországi Kereskedelmi és Ipari Kamara* (1992), *Romániai Török Üzletemberek Egyesülete* (1997) és a *Romániai Török Befektetők Egyesülete* (2001) valamennyi bukaresti székhellyel. Így a 2002-es népszámláláskor 32.596 törököt regisztráltak Romániában, ezek közül Bukarestben 2.473 magát hivatalosan töröknek valló személyt regisztráltak, szemben az 1992-ben nyilvántartott 700 törökkel. Ugyanakkor 1995 után, a tulceai és konstancai iskolai tanfelügyelőségek

szorgalmazására megkezdődött a török nyelvű tankönyvek nyomtatása az I–VIII. osztályok számára. Figyelemre méltó a romániai török kisebbségi sajtó megjelenése, amely bár szűk körű terjesztéssel rendelkezik, igencsak fontos a közösség számára. 1993-ban Konstancán megjelenik a *Hak Ses (Az igazság hangja)* lap. 1997-ben Galaţi-on megjelenik a *Tuna Mektupları (Dunai Levelek)* folyóirat. Bukarestben 1998 óta adják ki a *Zaman (Az idő)*, 1999-től kezdődően a *Hayat (Az élet)* újságot, 2004-től a *Gurbetçi (Bujdosó)* újságot és 2005-től az *Anayurt (A haza)* újságot. E kiadványok köré a szerkesztőknek és értelmiségieknek egy újabb generációja szerveződött.

Ugyanilyen sajátosak a vallásos élet rendezvényei, megnyilvánulásai. A romániai törökök szunnita muszlimok van egy muftijuk és hivatalosan rendelkeznek egy *muftisággal*, azaz Püspökséggel, amely tagja a Romániai Egyházi Kapcsolatok Titkárságának. A török közösség vonatkozásában a muszlim vallás kérdéseit román nyelven elemzők közül említésre méltóak az alábbi román szerzők: Alexandru Alecu (1928), Nadia Angelescu (1993), George Grigore (1997) és Dan Toma Dulciu (2001).

A törökök márciusban, 3-7 napig ünneplik a tavasz érkezését, a *Nevruz* és ezt a pillanatot Mohamed próféta fiának, Alinak a születéséhez kötik. További ünnepek a *Ramazán Bayram* és *Kurban Bayram*, amelyek a keresztyén terminológiában a Húsvét Böjtje és Húsvét Ünnepe. Dobrudzsában ezt az ünnepet *Şeker Bayramnak (Édes Bayramnak)* is nevezik, mert ennek során minden családban sokféle édességet esznek. Az ünnep 3 napot tart és e vallás híveinek alkalmat ad egymás meglátogatására és a békülésre. Az ezt megelőző 30 napos fekete böjtnek nincs jelentősége, ha a *Ramazán (Böjt)* során a muszlimok nem békültek ki egymással. 70 nappal ezt az ünnepet követően ünneplik a *Kurban Bayramot (Áldozat Napját)*, amely a keresztyén világban a Karácsony megfelelője. A *Ramazán* megelőző utolsó héten a gyerekek felekezetük tagjainál kántálják a *Korán* szent énekeit, mint például: *Ramazán Hava, Szent, Esti mise* vagy a *Búcsú-mise*. Ezeknek a pillanatoknak gazdag etnográfiai elemzését köszönhetjük Mehmet Nagi Onalnak (1997). Jelentős vallásos esemény még a mekkai zarándoklás is, ez a romániai törökök számára is sajátos szent kötelesség. A zarándokútról visszatért hívő megkapja a *hadzsi* vallásos címet és erkölcsi joga van liturgikus miséket tartani (ám csak a *hodzsa/pap* távollétében) és megoldani családi/vagyoni vitákat vagy válási kísérleteket, az ő szava ugyanis szent.

2.2. A kísérleti csoportok felépítése

A helyszíni vizsgálatok elvégzése, kivált az olyan kis közösségek esetében, amelyek területileg nagyon szétszórta vagy nehezen megközelíthetőek, nagy hozzáférhetőségi, időigényes és költséges nehézséget jelent, annál is inkább, mert ezek a kisebbségek más vallást gyakorolnak és más kultúrához tartoznak, mint a többségi lakosság. Ezek voltak a kutatási feltételek a dobrudzsai török és tatár közösségek esetében is, ez pedig széleskörű dokumentációt vont maga után. Egyik forrásunk a *Recensământul Populației și Locuințelor. Structura Etnică și Confesională [Nép- és lakásszámlálás – Etnikai és felekezeti felépítés]* (Comisia Națională pentru Statistică, București, 1995) című munka volt, ám ez csupán a megyék, városok és municípiumok szintjén szolgáltat adatokkal. E dolgozat szerint azok a romániai települések, ahol a török lakosság több mint 100 személy, a következők: Konstanca – 18.355, Medgidia – 3977, Mangalia – 1691, Babadag – 1155, Hârșova – 750, Bukarest – 927, Cernavoda – 622, Călărași – 469, Măcin – 422, Ovidiu – 343, Isaccea – 160, Eforie – 155, Brăila – 126, Năvodari – 122. Ez az átfogó dolgozat valamint a *Recensământul 1992 [1992-es Népszámlálás]* nem szolgál a falvak és községek etnikai struktúrájára vonatkozó adatokkal. Megjegyzendő, hogy a következő, 2002-es népszámláláskor, a *Recensământul Populației și Locuințelor [Nép- és lakásszámlálás]* c. dolgozatban közölt adatokkal – 2002. március, IV. kötet – *Structura Etnică și Confesională [Etnikai és felekezeti felépítés]* (Institutul Național de Statistică, București, 2004), eltörölték az etnikai struktúrára és települések szerinti területi eloszlásra vonatkozó teljes fejezetet. A *Recensământul 2002 [2002-es Népszámlálás]* adataiban Románia etnikumainak területi eloszlása és etnikai szerkezete csupán megyeszintű, a települések megnevezése nélkül. Ezért aztán, más források hiányában, a tanyak és falvak török lakosságára irányuló pontos tájékozódáshoz a konstancai székhelyű *Romániai Törökök Demokrata Szövetségéhez* fordultunk, amelytől a dobrudzsai 100 török személyt meghaladó települések kritériuma alapján, a fenti adatok kiegészítéseként megkaptuk az alábbi eloszlást: Băneasa – 800, Osmancea – 770, Fântâna Mare – 750, Făurei – 700, Dobromir – 510, Cobadin – 300, Tuzla – 250, Castelu – 250 és Agigea – 150.

Látható, hogy ezeknek az adatoknak az alapján a romániai török kisebbségnek hozzávetőleg 80%-os a tömörülése a dobrudzsai régióban, ebből 65% csupán Konstanca megyében. Ez az elterjedés segített hozzá 50 esetből álló török értékelő csoportunk kialakításához:

- 20 Konstanca megyei jogú városból,
- 7 Tulcea megyei jogú városból,
- 5 Isaccea városból, Tulcea megye,
- 4 Cobadin városból, Constanța megye,
- 3 Babadag városból, Tulcea megye,
- 3 Măcin városból, Tulcea megye.

E kutatás alapjául szolgáló kettős perspektíva elve alapján a török közösség retro-értékelését egy másik, ugyanazokból a településekből származó 254 személyből álló alcsoport végezte, nevezetesen:

- 82 Konstanca megyei jogú városból,
- 78 Tulcea megyei jogú városból,
- 21 Cobadin városból,
- 20 Medgidia városból,
- 12 Murighiol községből,
- 12 Sarichioi községből,
- 10 Basarabi községből,
- 9 Babadag városból,
- 5 Macin városból,
- 3 Isaccea városból és
- 2 Castelu községből.

Ez a 254 nyomtatvány, a 300 esettel együtt képezte az úgynevezett tanú-csoportok románok, örmények, görögök, olaszok, tatárok, orosz-lipovánok, ukránok és romák alkotta szerkezetét. Jelentős segítséget nyújtott az 1995–1996-os időszakban a török kísérleti csoport kialakításában a konstancai központi székhelyű *Romániai Törökök Demokrata Szövetség – RTDSz*, akkori és mostani elnökének Osman Fetbi mérnök úrnak köszönhetően, akit aztán RTDSz képviselőnek is megválasztottak. A *Szövetség* rendelkezésünkre bocsátott helyszíni adatokat, székhelyet és tagokat, ezt külön meg szeretnénk ezúton is köszönni. Az oldalba rendezés és az adatok helyszíni feltételek melletti kezelési módjának szemléltetésére a mellékletben bemutatunk egy török alany által kitöltött *Bogardus–1995 és PPN–50 kérdőívet*.

2.3. A dobrudzsai törökök etnikai kapcsolatainak vizsgálata

Előadásaim során az eredmények szintjén, a relacionális analízis kapcsán számtalan kérdést intéztek hozzám érkezett, pontosan azért, mert a kérdezők számára nem volt érthető a kettősperspektíva elve, főleg ennek alkalmazása. Tulajdonképpen az interetnikus valóságban a kölcsönösség elve egy evidens valóságot fejez ki, mert függetlenül attól, hogy kisebbségről vagy többségről van szó, mindkét fajta etnikai közösség egy egész közvetlen és kölcsönösségen alapuló jó vagy rossz kapcsolatmezőt fogad el, nyújt és szervez maga köré, amelyek mindegyike az illető együttlő nemzetségekre individualizálódik. Mindazok a kutatási eljárások, amelyek a kölcsönösség kizárásával csupán a többségi lakosság kisebbségek felé irányuló attitűdjének vizsgálatára születtek, amint az az elemzők többségénél tapasztalható, véleményünk szerint legalábbis valótlanok. Éppen ezért nyomtatékosan foglalkozunk a diagnózis procedurális részével, mivel a kettősperspektíva alkalmazása nem csak az eredmények esetében történik, hanem az eszközök teljes koncepció részén, a munkacsoportok kialakításakor, a helyszíni feltételek melletti alkalmazáskor, el egészen az automatikus adatfeldolgozási rendszerig. Ily módon a nyomtatványok begyűjtését követően, „laboratóriumi” feltételek melletti feldolgozásuknak két szakasza van:

- minden nyomtatvány esetében elvégezzük az adott értékelések/minősítések összegzését, ezek alapján megállapítunk a nyomtatványban megjelölt összes etnikai csoporttal szembeni minőségi és etnikai távolság egyéni mutatóját,
- az egyéni mutató alapján ugyanannak a kutatási csoportnak az összes kérdőívvel együtt, kiszámítjuk a kollektív számtani középértéket (átlagot).

Jelen kutatás esetében a dobrudzsai törökök etnikai kapcsolatainak elemzésére az 1. sz. táblázatba foglalt három fajta mutató szolgál, amelyek 3 attitűd kategóriából származnak, és a török közösségre vonatkozó V. sorban és V. oszlopban helyezkednek el, a következőképpen:

- átlósan megjelöltük a török csoport *önértékelési mutatóját* 23,88-as átlag mellett, amely a török referencia csoport közeledési fokát fejezi ki saját közösségének irányában. A török csoport tanulmányozá-

sában az önértékelési mutató irányértékkel rendelkező 23,88-as értéknél helyezkedik el,

- az V. vízszintes sorban foglalnak helyet a *hetero-értékelési mutatók*, amelyek a török közösség attitűdjét képviselik a többi tanulmányozott közösség irányában,
- az V. oszlopba kerültek a *retro-értékelési mutatók*, azaz a 8 tanúcsoport török közösség iránt tanúsított attitűdjei a társadalmi távolságokkal.

Megjegyzendő, hogy ebben az összeállításban ugyanazzal az eszközzel, a török csoport belső perspektívából született adatokkal szolgál, míg a tanúcsoportok külső perspektívából.

A táblázatban az V. vízszintes sorban elhelyezkedő ön- és hetero-értékelési mutatók a török csoport attitűdjeit képviselik közvetlen kapcsolatokkal. A táblázat V. oszlopába foglalt retro-értékelési mutatók a tanúcsoportok török közösség iránti attitűdjeit jelzik a kölcsönös kapcsolatokkal. A kutatásba bevont 9x9 etnikai csoportnak mind a 81 eredményezett magatartási mutatóját az 1. sz. táblázat tartalmazza. Ebben a fejezetben kizárólag a török közösségre vonatkozó adatokat elemezzük.

A török közösség vonatkozásában, a legmagasabb közeledési mutatót a saját tagjai iránt mértük, 23,88-as értékkel. A többi önértékelési mutatóval összevetve megállapítható, hogy a török mutató pár tizeddel alacsonyabb a többi közösségéhez képest, ugyanis az összes tanulmányozott csoport esetében az önértékelési mutató meghaladja a 24 pontot a lehetséges 25-ből. Az V. sor közvetlen távolságainak síkján, hetero-értékelései révén a török csoport maximális közeledést tanúsított első sorban a tatár közösséggel szemben 22,35-ös értékkel, ezt követően pedig a románokkal szemben 19,23-as értékkel. A közeledési szint kritériuma alapján a többi közösség a következőképpen helyezkedik el: az olasz közösséggel szemben 17,20-as mutató; a görög közösséggel szemben 16,61-es mutató míg az örmény közösséggel szemben 16,05-ös mutató.

1. sz. Táblázat. A Bogardus–1995 kérdőív variáns alkalmazásával megállapított közvetlen kapcsolatok erősségére és a társadalmi távolságokra vonatkozó mutatók a dobrudzsai etnikai közösségek között, a dobrudzsai törökök vonatkozásában.

Dobrudzsai közösségek	I románok	II örmények	III görögök	IV olaszok	V törökök	VI tatárok	VII romák	VIII orosz-lipovánok	IX ukránok
I románok	24,46	18,46	16,06	20,20	17,37	16,41	9,96	15,92	16,65
II örmények	24,62	24,82	23,60	23,38	18,67	16,67	16,00	19,43	19,56
III görögök	23,89	18,89	24,11	18,75	14,79	15,68	8,17	16,20	15,86
IV olaszok	23,83	17,20	19,60	24,43	16,10	14,93	8,60	14,86	15,86
V törökök	19,23	16,05	16,61	17,20	23,88	22,35	11,85	15,31	15,28
VI tatárok	20,27	17,26	16,19	17,43	23,69	24,53	12,50	14,69	14,83
VII romák	23,10	20,26	20,40	21,10	17,76	18,73	24,50	18,66	18,80
VIII orosz-lipovánok	23,36	20,04	20,72	20,86	18,38	19,94	10,06	24,42	22,14
IX ukránok	22,41	20,13	20,72	22,44	17,93	16,96	10,04	20,25	24,86

A török csoport attitűdje az orosz-lipovánok és ukránok iránt közepes intervallumon helyezkedik el 15,31-es illetve 15,28-as átlaggal. A többi nemzet iránti közeledési fokok skálájának utolsó helyére a török csoport a romák közösségét helyezte, 11,31-es mutatóval. Ez a szint a variációs intervallum első fele alatt helyezkedik el, elutasítási szintűnek tekinthető.

Más népek törökök iránti magatartására vonatkozó retro-értékelési mutatók tekintetében megjegyzendő, hogy nem minden távolság ekvivalens. A török közösség iránti legmagasabb, 23,69-es közeledési mutatót a tatár csoportnál mértük; ez a mutató majdnem egyenlő értékű a törökök irányában mért értékkel (23,88). A többi retro-értékelési mutató esetében is más nemzetek török közösséggel szembeni közeledési fokai valamivel magasabbak. Így a törökök irányában az örmények közeledési mutatója

18,67 volt, az orosz-lipovánoké 18,38, az ukránoké 17,93, a romáké 17,76 és a románoké 17,37.

2. sz. Táblázat. A Bogardus–1995 kérdőív adatainak újrafeldolgozásával meghatározott minőségi és etnikai távolságok mutatói a török csoport alanyainak alkategóriái szerint saját maguk illetve az etnikai tanú-csoportok irányában

Esetek száma	Alcsoportok	1 törökök	2 románok	3 örm.	4 görögök	5 olaszok	6 tatárok	7 romák	8 orosz-lipovánok	9 ukránok
50 török	Globális mutató	23,88	19,23	16,05	16,66	17,20	22,35	11,85	15,31	15,28
	Nemek szerint									
28	Nők	23,16	19,40	15,70	19,83	17,16	22,30	12,50	15,46	15,43
22	Férfiak	24,63	19,06	16,40	16,40	17,25	22,40	11,20	15,16	15,13
	Korcsoportok szerint									
24	30 év alattiak	24,29	20,60	16,70	17,00	17,90	23,38	14,25	15,25	15,25
20	31-55 év közötti felnőttek	24,30	17,93	15,10	15,55	16,25	22,75	11,10	15,10	14,60
6	56 év fölöttiek	23,10	19,10	16,30	17,30	17,55	21,00	10,20	16,10	16,00
	Képzetségi szint szerint									
14	Általános és szakiskola	24,00	18,35	13,90	14,10	15,90	22,30	7,30	13,75	14,30
26	Líceumi tanulmányok	24,00	20,60	17,10	17,60	16,60	23,00	12,50	15,50	15,30
10	Főiskolai tanulmányok	24,50	20,70	16,40	13,20	17,10	22,90	10,00	16,10	16,10

A törökök iránti legalacsonyabb közeledés az olasz csoport felől érkezett 16,10-as átlaggal illetve a görög csoport részéről 14,79-es átlaggal. Mivel ezeknek az átlagoknak egyike sem helyezkedik el a variációs intervallum első fele, azaz 12,50 pont alatt, kijelenthetjük, hogy a tanú-csoportok egyike sem helyezte a török közösséget a taszítás vagy ellenszenv szintjére.

Ám mivel a török önértékelési globális mutatónak volt a legkisebb, csupán 23,88 pontos értéke, célszerűnek találtuk egy kiegészítő analízis kifejlesztését azt megállapítandó, hogy mely alcsoportokra jellemző (lásd a 2. sz. táblázatot).

Ebben a továbbfejlesztésben újracsoportosítottuk a török csoportnak mind a saját közösséggel szembeni mind más helyi közösség iránti minden értékelését, ám a török alanyok alkategóriái szerint. Ily módon a legalacsonyabb török önértékelési mutatót a nőké, azaz 23,13, valamint az 56 év fölötti idős törököké, amely 23,10; ez nehezebben értelmezhető eset, ám minden bizonnyal a török lakosságnak ezekben az alkategóriákban létezik egy olyan etnikai törékenységi terület, amellyel ritkábban találkozni.

A 2. sz. táblázatban elmélyíthetőek a törökök alkategóriáinak románok és tatárok iránti közeledési attitűdjeire illetve a romák elutasítására vonatkozó részletek.

Ily módon minden török alkategória közeledésének magasabb az értéke van a tatárok irányában, mint a románok felé. Például a 30 év alatti törökök közeledése a románok irányában 20,60-as értékű, míg a tatárok iránti közeledés 23,3-as értékű.

Más etnikai közösség viszonylatában minden török alcsoport a 12,50 átlag fölött elhelyezkedő közeledő magatartásokat tanúsította. Például az örmények felé irányuló közeledés legmagasabb értékét, 17,10-et a középiskolai tanulmányokkal rendelkező törököknél jegyeztük. Az örmények iránti alacsonyabb, 15,70-es értéket a nőknél mértük. Másként alakult a törökök magatartása a romák iránt. A roma közösség iránti legerősebb elutasítás az általános és szakiskolát végzett személyeknél tapasztalható 7,30-as átlaggal.

2.4. Etnikai értékek és jellemvonások vizsgálata

A dobrudzsai törökök etnopszichológiai vonásainak diagnózisához, a PPN–50 kérdőív kapcsán megemlítjük, hogy a török csoportban is 50 szignifikanciát vizsgáló tesztet végeztünk $p < 0,05$ küszöbértékkel, amelynek

viszonylatában két jelentéktelen vonást állapítottunk meg, azaz az *individualizmus* 27. eleménél, amelynek $p < 0,06$ küszöböt mértünk és a *büszkeség* 44. eleménél $p < 0,14$ küszöb mellett. Ha a tudományos világnak ez a konvenciózus küszöb csupán egy tizednyivel kevésbé lett volna szigorú, akkor 49 vonásunk ezzel egyidőben pedig 49 szignifikáns *értékelési eszközünk* lett volna. Ezekkel az eszközökkel, a számítógépes adatbázis felépítési koncepciója figyelembe veszi a kísérleti csoportra vonatkozó összes adat kivonatosításának, feldolgozásának, összeadásának és több perspektívából való bemutatásának lehetőségét. Ily módon az adatok feldolgozása három momentumból áll. Az első szakaszban a 9 etnikai csoportra vonatkozó fő adatbázisból kivonunk egy másodlagos adatbázist, amely csupán a török közösségre vonatkozik 350 esetben. A második szakaszban megkapjuk az önértékelési adatokat ugyanazzal a szoftval, amelyet kizárólag a török csoport értékeléseire alkalmazunk 50 esettel. A harmadik szakaszban a retro-értékelési adatokért ugyanazt a programot futtatjuk a 8 tanú-csoport mindegyikére, kizárólag a török közösségre vonatkozó adatok vonatkozásában. Ily módon, ezekből a feldolgozásokból 3 profiltípus született:

- irányértékkel rendelkező integrált török profil, amely az összes, azaz 350 esetre kiszámolt számtani átlag eredménye;
- egy önértékelési török profil, amely „belső” perspektívából készült 50 eset alapján;
- nyolc retro-értékelési profil minden egyes etnikai tanú-csoport esetszáma alapján; ezek mindegyike sajátos „külső” perspektívából mutatja be a török közösséget.

A számítógépes feldolgozó program egyes számtani középértékek és standard eltérések ugyanazon összesítési és számítási műveleteit veszi figyelembe minden egyes vonás vonatkozásában és minden egyes profilból. A számtani közép az illető vonásnak „modális” és kollektív jelleget kölcsönöz, a standard deviáció pedig szükségesnek bizonyult az elemek homogenitási analiziséhez. A standard deviáció becslése az egységes érték függvényében történik. Az egység alatti becslés arra utal, hogy az értékelők csoportjában kis véleménykülönbségek adódtak, ez többlet konzisztenciát kölcsönöz az illető vonásnak. Míg egy egység fölötti standard eltérés hangsúlyos véleménykülönbségeket jelezhet, ami megnyilvánulásában inkonzisztenciát, tartalmatlanságokat jelent. Ugyanakkor mi csupán az integrált török profil vonásait vettük összehasonlítási alapul. Tettük ezt azért, mert ennek a profilnak az elkészítése alapszik a legtöbb eseten. Az integrált török profil, standard eltéréseivel és számtani középértékeivel, elvégzi az 50 változó-elem rangsorolását a legmagasabb átlaggal

rendelkező legaktívabbaktól a legkisebb számtani átlaggal rendelkező legkevésbé aktívakig. Ám a törökök etnikai összehasonlításai is a tanú-csoportok által elvégzett retro-értékelt profilokból – még akkor is, ha csupán 30 vagy 50 eset alapján születtek – más elemzési irányt képezhetnek. A 3. sz. táblázatban az első 10 domináns jellegű vonást mutatjuk be, amelynek elrendezése kizárólag az integrált török profil adatai alapján történt. Az integrált török profil adatainak függvényében, az első 10 helyen az alábbi modális vonások szerepelnek, ebben a sorrendben:

- vallásos hit – 4,63-as számtani közép (átlag);
- önnön etnikai identitásának a becslése – 4,63-as átlag;
- büszkeség – 4,42-es átlag (a t próbánál inszignifikáns);
- tradicionalizmus – 4,38-as átlag;
- történelmi tudat – 4,21-es átlag;
- kereskedelmi érzék – 4,18-as átlag;
- Romániához való kötődés – 4,11-es átlag;
- széperzék – 4,08-as átlag;
- függetlenség – 4,06-os átlag;
- barátságosság – 4,0-es számtani közép.

3. sz. táblázat: A dobрудzsai törökök ön- és retro-értékelési etnikai vonásainak hierarchikus szerkezete

Az adatok 5 erősségi fokon foglalják magukban a számtani közepet és standard eltérést

Proflok	Integrált etnikai profil	Önértékelési profil	A dobрудzsai törökök minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület etnikai tanú-csoportjai által végzett retro-értékelése							
			Etnikai vonások	350 eset	Törökök 50	Románok 50	Örm 30	Gör 30	Oi. 30	Tat. 50
1. Vallásos hit	4,63 0,82	4,62 0,73	4,72 0,76	4,97 0,18	4,73 0,45	4,50 0,94	4,78 0,58	4,59 1,21	4,37 0,83	4,42 1,20
2. Önnön etnikai identitásának becslése	4,43 0,92	4,70 0,74	4,30 1,05	4,93 0,25	4,50 0,73	4,43 1,04	4,52 0,79	3,90 0,77	4,18 1,05	4,35 1,20

Proflok	Integrált etnikai profil	Önértékelési profil	A dobрудzsai törökök minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület etnikai tanú-csoportjai által végzett retro-értékelése							
			Etnikai vonások	350 eset	Törökök 50	Románok 50	Örm 30	Gör 30	Oi. 30	Tat. 50
3. Büszkeség	4,42 0,90	4,76 0,56	4,48 0,89	4,57 1,07	4,37 0,81	3,57 1,17	4,56 0,70	4,90 0,41	4,20 0,89	4,23 0,99
4. Tradicionalizmus	4,38 0,93	4,30 0,91	4,70 0,76	4,23 1,01	4,50 0,78	4,53 0,73	4,46 0,93	4,10 1,18	4,18 0,91	4,32 1,14
5. Történelmi tudat	4,21 1,08	4,60 0,76	3,82 1,37	4,60 0,93	4,10 0,88	3,87 1,07	4,62 0,88	4,48 0,69	3,78 1,16	4,06 1,24
6. Kereskedelmi érzék	4,18 0,93	4,32 0,94	3,68 1,15	3,67 0,66	4,33 0,71	4,33 0,80	4,56 0,76	4,31 0,60	4,16 0,99	4,23 0,99
7. Romániához való kötődés	4,11 1,08	4,12 1,15	4,00 1,23	4,70 0,88	4,10 0,55	3,50 1,20	4,72 0,67	4,14 0,95	4,06 1,03	3,39 1,09
8. Függetlenség	4,08 1,04	4,40 1,01	3,88 1,15	4,20 1,10	3,93 1,05	3,50 1,07	4,56 0,81	3,97 0,50	3,98 0,97	3,97 1,20
9. Széperzék	4,06 0,97	4,50 0,68	4,20 1,01	4,07 0,94	3,73 0,87	3,43 0,86	4,50 0,91	4,34 0,61	3,86 0,91	3,35 1,14
10. Barátságosság	4,01 1,07	4,66 0,59	4,04 1,17	3,86 0,88	3,62 1,24	3,41 1,05	4,66 0,63	3,97 1,21	3,59 0,96	3,61 1,20

A büszkeség elemét, amely a török csoportnál jelentéktelennek bizonyult a T próba során, kötelesek vagyunk visszavonni végső következtéseinkből, függetlenül attól, hogy milyen helyet foglal majd el különböző profilok sorrendjében. A 4. sz. táblázatban kiegészítően összevetjük a 350 eset alapján kapott integrált török profilt és az 50 eset alapján kapott önértékelési török profilt, hangsúlyozva, hogy a 10 vonásból 7 közös.

Az, hogy a török vonások 70%-a egybeesik és hogy minden tanú-csoport „elfogadja” ezeket, azt jelzi, hogy helyi szinten jól ismerik őket. Ezt a kijelentést alátámasztja az a tény is, hogy mindkét profilban (integrált és önértékelési) a minimális érték az „inkább egyetértek” válaszvariánsnak megfelelő 4,01 volt. Ugyanakkor jelentős értékelési különbségeket is tapasztalhatunk. Például az integrált török profilban a *Romániához való kötődés* a 7. helyen van, míg az önértékelésiben hiányzik az első 10 helyről.

Ezt a modális vonást, amely az integrált török profilban 4,11-es intenzitású átlaggal rendelkezik, a többi csoport a megnyilvánulások magas szintjeire helyezte: az örmény minta 4,70-re értékeli, a tatár minta 4,56-ra, a romák átlaga 4,14, sőt még a törökök is 4,12-re értékelik.

4.sz. táblázat: Az első 10 helyet elfoglaló integrált és önértékelési modális török vonások összehasonlító tanulmánya

Az integrált török profil vonásainak kivonata	Számtani középek	Az önértékelési török profil vonásainak kivonata	Számtani középek	Közös vonások
1. Vallásos hit	4,63	1. Büszkeség	4,76	X
2. Önnön etnikai identitásának becslése	4,43	2. Önnön etnikai identitásának becslése	4,70	X
3. Büszkeség	4,42	3. Barátságosság	4,66	X
4. Tradicionalizmus	4,38	4. Vendégszeretet	4,66	-
5. Történelmi tudat	4,21	5. Vallásos hit	4,62	X
6. Kereskedelmi érzék	4,18	6. Történelmi tudat	4,60	X
7. Romániához való kötődés	4,11	7. Szorgalom	4,58	-
8. Függetlenség	4,08	8. Szépérzék	4,50	X
9. Szépérzék	4,06	9. Függetlenség	4,40	X
10. Barátságosság	4,01	10. Intelligencia	4,34	-

A török csoport önértékelésében a többre értékelt közös tulajdonságok között szerepelt a *vendégszeretet*, *szorgalom* és *általános intelligencia*, mely tulajdonságok hiányoznak az integrált profilból, ami a tanú-csoportok „fellebbezését” is jelentheti. Meglepő, hogy a törökök önértékeléséből hiányzik a *kereskedelmi érzék*. Annak ellenére, hogy ezt a vonást minden együttélő közösség aktívan megerősítette (az integrált profil 6. helye 4,18-as átlaggal), a törökök önértékelésében a kereskedelmi érzék mégis a távoli 11. helyen szerepel 4,32-es erősségi átlaggal. A török csoport értékeléséről elmondhatjuk, hogy bizonytalanságok tapasztalhatók e vonásnak a kapcsán. Éppen ezért egyes domináns vonások kiválasztása során kötelező ezek több tanú-csoport általi ellenőrzése.

Véleményünk szerint azok a vonások, amelyek teljes egyetértést fejeznek ki a *dobrudzsi török etnikai profil elsődleges oldalát* illetően, kizárólag az *önnön etnikai identitásának becslésére*, *szépérzékre*, *történelmi tudatra*, *vallásos hitre*, *függetlenségre*, *barátságosságra*, *kereskedelmi érzékre* és *Romániához való kötődésre* vonatkoznak. Figyelemre méltó ennek a profilnak is az *egyedisége*.

E közösség számára ugyanolyan jelentőséggel bír az alacsonyabb intenzitású, a köztudatban halványabban jelen levő vonások elemzése. Az 5. sz. táblázat az utolsó 10 helyet elfoglaló integrált és önértékelési modális török vonások összehasonlító tanulmányát tartalmazza a szinoptikus analízishez. Az alacsony erősségű vonások regiszterében a 8 etnikai csoport illetve a török csoport perspektívájából 8 elem vonatkozásában teljes az összhang. A gyengébben megnyilvánuló török vonásokra vonatkozó 80%-os összhang tanúsítja, hogy ezeket minden egyes munkacsoport jól ismeri, és általában véve jól ismerik ezt a közösséget is. A szubmodális, egyetértés jellemezte vonások közül egyesek sajátos jellegűek, ilyen például a *gyenge találékonyági képesség*, *alacsonyfokú nyitottság mások ötletei iránt* és a *kritikai érzék* vagy a *felelősségérzet gyenge megnyilvánulása*, megint másoknak általános jellegű van a *fatalizmus*, *agresszivitás* és *uralkodói hajlam* gyenge megnyilvánulásával.

5. sz. táblázat. Az utolsó 10 helyet elfoglaló integrált és önértékelési modális török vonások összehasonlító tanulmánya

Az integrált török profil vonásainak kivonata	Számtani középek	Az önértékelési török profil vonásainak kivonata	Számtani középek	Közös vonások
40. Felelősségérzet	3,61	40. Felelősségérzet	4,16	X
41. Ószinte kommunikációra való képesség	3,58	41. Mások ötletei iránti nyitottság	3,92	-
42. Találékonyág	3,86	42. Találékonyág	3,86	X
43. Individualizmus	3,30	43. Kitartás a befejezésig	3,84	-
44. Kritikai érzék	3,44	44. Alázatosság/engedelmesség	3,84	X
45. Uralkodói hajlam	3,76	45. Uralkodói hajlam	3,76	X
46. Alázatosság/engedelmesség	3,84	46. Kritikai érzék	3,60	X
47. Utánzási képesség	3,38	47. Fatalizmus	3,36	X
48. Fatalizmus	3,36	48. Individualizmus	3,30	X
49. Szkepticizmus	3,18	49. Szkepticizmus	3,18	X

Amint azt korábban is megjegyeztük, ezeknek a pozitív vagy negatív vonásoknak az etnikai konnotációi nem fedik egymást a pszichológiai jellegűekkel. Éppen ezért az *agresszivitás*, sőt a *fatalizmus* megjelenése az utolsó helyeken kvalitásnak tekinthető. A *felelősségvállalás* *alacsony*

képessége elem kapcsán megállapítható a török csoport egy jelentős hibája, melyet mindkét profil megerősít a 40. helyen. Az 5. sz. táblázatban az integrált profil vonásainak oszlopában meg kell jegyeznünk az *individualizmus* mint statisztikailag jelentéktelen vonás alacsony erősségű jelenlétét. Ugyanakkor ellentmondásos helyzeteket is tapasztalhatunk. Például az *összinte kommunikációra való képesség* jelenléte az utolsó helyek egyiken az integrált profilban, nem esik egybe ennek az önértékelési profilban elfoglalt helyével, ami a török csoport részéről fellebbezési vagy tagadási tendenciát jelezhet. E csoportnál egy más értelmezésben bukkan fel a *befejezésig tartó kitartás gyenge képessége* elem, amely csupán a török csoport önértékelésében van jelen a 43. helyen 3,84-es átlaggal, míg az integrált profil utolsó helyeiről hiányzik (és a 37. helyen, középszinten helyezkedik el). A törökök befejezésig tartó kitartásának csupán az önértékelésben meghatározott gyenge megnyilvánulásáról kijelenthetjük, hogy csupán egy „belső” beismerésnek vagyunk tanúi, amelyre a tanú-csoportok nem figyeltek fel vagy amelyet kevésbé ismernek. Az azonosságig menő teljes egyetértés tapasztalható mindkét profilban a 45. hely, azaz a dobrozdtsai törökök *uralkodói hajlamának* nagyon gyenge megnyilvánulása kapcsán. Ez a teljes egyetértés egy több perspektívából megerősített tulajdonképpeni állapotra utalhat, a közösségnek közéleti beosztások elfoglalására irányuló gyenge képességére vonatkozóan.

Ily módon a török közösség szintjén összességében az agresszivitás, szkepticizmus, fatalizmus, utánzásai képesség gyenge megnyilvánulása kvalitásnak tekinthető, ám egyéb vonások, mint például a találékonyság hiánya, a felelősségvállalás gyenge képessége, a befejezésig tartó kitartás gyenge jelenléte hibának fogható fel. Ezek képezik a dobrozdtsai törökökre sajátosan jellemző etnikai különbségeinek síkjának második oldalát, legalábbis kutatásunk időpontjában.

2.5. Etnikai stílusok vizsgálata

A változó-elemek analízise mellett, egyes előrejelzéseket tartalmazó stilisztikai mátrix elkészítése is egy lehetséges perspektívát kínál. Az *integrált stilisztikai profil* elkészítéséhez (a tanulmányozott közösségtől függetlenül) a számtani közép és a standard eltérés kiszámításához folyamodtunk, 5 elemként mind a 350 török közösséget magába foglaló kérdőívre.

Az *önértékelési stilisztikai profil* elkészítéséhez csupán a török csoport 50 esetében kerül alkalmazásra ugyanaz a „szoft”. A *retro-értékelési profilok* elkészítéséhez ugyanazt a „szoftot” alkalmazzuk egymásután minden tanú-csoportra a törökökre vonatkozó értékelésektől jobbra.

Az alábbiakban a 6. sz. táblázatban a dobrozdtsai törökök stilisztikai mátrixának szintézisét mutatjuk be.

A dobrozdtsai törökökre vonatkozó 6. sz. táblázatba foglalt stilisztikai mátrixban az első helyeken megfigyelhetők a *kulturális és aktív stílus* pervalenciái, ezeket követik középszinten az *affektív stílus* megnyilvánulásai, míg a harmadik szinten jelennek meg a *szociális és morális stílus* megnyilvánulásai.

A stilisztikai mátrixtól és ennek más nemzetek síkjával való gyakori korrespondenciáitól függetlenül, a stíuselemzés eljárása minden egyes stilisztikai irány alapvető tengely-vonásainak összehasonlító elemzésében áll. Egy 50, nemzetenként eltérő helyet elfoglaló integrált vonást tartalmazó oszlopban, ennek megfelelően eltérő lesz minden egyes stílus strukturális összetétele is. Ugyanakkor érdekes elvégezni az egymáshoz közelálló (vallási, nyelvi, történelmi, regionális, stb.) jellemvonásokkal rendelkező etnikai közösségeknek ugyanazon stilisztikai megnyilvánulásainak összehasonlítását, mely esetben a figyelem irányításához be kell vezetnünk a stilisztikai árnyalat fogalmát.

Például a *törökök kulturális stílusánál* az integrált profil elemzett adataiból kiderül, hogy összetételében 4 tengely-vonás van, a *vallásos hit* az 1. helyen és a *tradicionális* a 4. helyen. További két vonás, az *optimizmus* és *intelligencia* közeli középszinten helyezkednek el, a 18. és 19. helyen. A tatárok kulturális stílusának is ugyanazok a tengely-vonásai, sőt mi több a *vallásos hit* szintén az 1. míg a *tradicionális* ugyancsak a 4. helyet foglalja el. Ám a tatárok esetében az *intelligencia* és *optimizmus* valamivel magasabb szintre értékelődött, a 16. és 17. helyre.

Hasonló aspektusokat állapíthatunk meg a munkára és termelékenységre vonatkozó *aktív török stílus* kapcsán is. Ennek összetételében az alábbi tengely-vonások vannak: *kereskedelmi érzék* a 6. helyen, *vállalkozói szellem* a 13. helyen és *önbizalom* a 15. helyen. Eközben a tatár aktivizmusban a saját erőbe vetett bizalom vonása élénkebb, a 10. helyet foglalja el, míg aktivizmusukban a tatárok jobban értékelik a 20. helyet elfoglaló szakértelmet és a 21. helyet elfoglaló szorgalmat.

A *török affektív stílus* középszintű generikus megnyilvánulással rendelkezik, tengely-vonásai a 3. helyen megtalálható *etnikai büszkeség*, a 9.

helyen megtalálható *szépérvék* és a 11. helyen levő *ambíció, becsvágy*. Ám a török és tatár közösségben ennek a stílusnak az alátámasztó elemei enyhén eltérők. Így a tatárok esetében is az etnikai büszkeség szintén az első helyek egyikét foglalja el (2). Ám a tatár affektív skálán az ambíció, becsvágy domináns jellegű, a 6. helyet elfoglaló tengely-vonás, míg a szépérvék az alacsonyabb szint távolabbi 15. helyét foglalja el. A törökök affektív stílusát az *esztétikai fogékonyság* többlete jellemzi, fejlettebb szépérvékkel, míg az affektív tatár stílus *ambíció* többlettel rendelkezik. Ehhez hasonló konfigurációt tapasztaltunk a *toleráns vagy társadalmi stílus* esetében; mindkét közösség esetében e stílus alapvetően az *önnön etnikai identitásának értékelése* felé irányul, ez a törököknél a 2., a tatároknál a 3. helyet foglalja el. Ám a specifikusság kapcsán a török közösséget élénkebben, markánsabban jellemzi az 5. helyen elhelyezkedő *történelmi tudat*, míg a tatárok *szociális stílusához* több Romániához való kötődés társul, ez a 7. helyet foglalja el.

6. sz. táblázat: A dobudzsai törökök ön- és retro-értékeléssel meghatározott stilisztikai mátrixa

Az adatok 5 erősségi fokon foglalják magukban a számtani közepet és standard eltérést

Profilok	Integrált stilisztikai profil	Önértékelési stilisztikai profil	A dobudzsai törököknek az érintkezési terület etnikai tanú-csoportjainak becslései alapján készített retro-értékelt stilisztikai profiljai							
			románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	tatárok 50	romák 30	oroszlipovánok 50	ukránok 30
Relacionális stílusok és elemeik	Esetek összesen 350	törökök 50								
KULTURÁLIS 5-10-15-20 25-30-35 40-45-50	3,87 1,06	4,22 0,89	3,90 1,08	4,11 0,91	3,72 0,98	3,54 1,01	4,16 0,99	3,38 0,83	3,75 0,91	3,69 1,14
AKTÍV 3-8-13-18 23-28-33 38-43-48	3,85 1,02	4,29 0,83	3,69 1,13	3,90 1,02	3,74 0,91	3,67 1,01	4,23 0,91	3,30 0,64	3,79 0,94	3,63 1,11

Profilok	Integrált stilisztikai profil	Önértékelési stilisztikai profil	A dobudzsai törököknek az érintkezési terület etnikai tanú-csoportjainak becslései alapján készített retro-értékelt stilisztikai profiljai							
			románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	tatárok 50	romák 30	oroszlipovánok 50	ukránok 30
Relacionális stílusok és elemeik	Esetek összesen 350	törökök 50								
AFFEKTÍV 4-9-14-19 24-29-34 39-44-49	3,81 1,08	4,26 0,85	3,86 1,10	3,78 1,12	3,68 1,00	3,30 1,07	4,23 0,92	3,53 0,75	3,64 0,98	3,47 1,13
TOLERÁNS 1-6-11-16 21-26-31 36-41-46	3,80 1,10	4,19 0,98	3,70 1,20	4,12 0,93	3,63 0,95	3,55 1,05	4,16 1,00	3,29 0,79	3,66 1,09	3,61 1,13
MORÁLIS 2-7-12-17 22-27-32 37-42-47	3,65 1,09	4,03 0,93	3,56 1,12	3,75 1,07	3,41 1,04	3,17 1,05	4,09 1,00	3,30 0,79	3,56 0,94	3,53 1,15

Ugyanilyen típusú érzékeny hasonlóságok és eltérések jegyezhetők fel a *morális stílus* esetében is. Ily módon, bár e stílus összetevő tulajdonságainak többsége másodlagos, sőt harmadlagos helyet foglal el mindkét közösség általános stilisztikai struktúrájában, ez a *baráti viszonyok*on alapszik, amely a törököknél a 10. helyet foglalta el, míg a tatároknál az igencsak magas 12. helyet. Ám a tatár morális stílusának *baráti kapcsolata* kiegészül még az adott szó tiszteletben tartásának többlettel is, amely a valamivel aktívabb, 14. helyet elfoglaló *becsületérzés*en alapszik. Ezzel szemben a törökök *baráti kapcsolatában* az alapvető alátámasztási tengely a fokozottabb *emberség*, amely a 17. helyet foglalja el a rangsorban.

Ebben a tanulmányban a két muszlim közösség kiválasztása során a hangsúlyos hasonlóságok hipotézisét vette figyelembe, mely kapcsán felmerült a kérdés, hogy a fejlett módszertani modell meg tudja-e valósítani „szétválasztásukat”. Arra a következtetésre jutottunk, hogy ezek a különbségek a részletekig menően megragadhatóak. Etnopszichológiai diagnózisunk sikere elsődlegesen a kísérleti keret megszervezésén alapszik a tanulmányozott közösségek kölcsönös értékelése valamint a komparatív elemzés árnyaltsága által.

3.1. A romániai ukránok – történelmi áttekintés

Az ukránok közössége igencsak elterjedt Dobrudzsában, a Bánságban és Románia északi részén, ám kevés tanulmány foglalkozik velük. Egy ilyen jellegű anyagot bocsátott rendelkezésünkre Ion Robciuc úr (2002), amely a kétnyelvű *Curierul Ucrainean* újság 77–78. számában jelent meg. Ennek értelmében a romániai ukránok három bevándorlási hullámban érkeztek. Az első hullám 1798 után érkezett ide. Ebben az évben a poltava-i csatában Nagy Péter orosz hadserege legyőzte XII. Károly svédjeivel szövetségre lépett Ivan Mazepa hetman zaporozsjei kozákjait. E fájdalmas vereség következtében az ukrán kozákok többsége Dobrudzsa és Dél-Moldva irányába szóródik szét. Átvonulásuk egyik bizonyítéka Ivan Mazepa hetman földi maradványainak transzhumálása a dobudzsai Varniából a galati-i Szent György templomba, 1810. március 18-án. A második hullám II. Katalin cárnő üldözéseinek következtében indult el. A cárnő felszámolta a zaporozsjei hadat, jobbágyosra taszítva a katonákat. Ennek a hadseregnek egy része az akkoriban Török Birodalom fennhatósága alatt álló Dobrudzsa felé vándorolt. Lévéen, hogy a halászat volt az alapvető mesterségük, a Duna-deltában *Zadunaiskaya Sici* nevű kozák tábor szerveztek. Azért a határvédő szolgálatért, amelyet a Török Birodalomnak tett Oroszország ellen, ez a kozák tábor letelepedési engedélyt (beylik) kapott a Szent György ágtól a Razelm tavon és Isaceea városán keresztül el egészen Babadagig terjedő területre. Idővel ezeknek a keresztény kozákoknak a katonai helyzete egyre nehezebbé vált a török birodalomban. Kényszerítették őket, hogy részt vegyenek a törökök különböző, szerbek, bolgárok vagy görögök büntetésére irányuló balkán hadjárataiban. A török birodalomról leválás első kísérlete 1821-ben volt, amikor 600 kozák kelt át a Dunán, hogy csatlakozzon a cári seregekhez. A második ilyen irányú megmozdulás 1828-ban volt, az orosz–török háború idején. Tucskov tábornokkal kötött egyezség értelmében, 1828 májusában Ismail település közelében Ostop Hladkii, a dunai tábor (*Zadunaiskaya Sici*) hetmanja seregének felével átvonul Oroszországba. Ennek eredményeképpen azok, akik átvonultak az oroszokhoz egyszerű katonákká vedlettek, azokat pedig, akik a törököknél maradtak kegyetlenül megbüntették mint egyszerű árulókat. Ezt követően a szilisztrai pasa minden dobudzsai kozák katonai szervezetet felszámol. A harmadik ukrán vándorlási hullám az 1828–1861-es időszakban következett be. Ekkor számos jobbágyság elől menekülő érkezett a Cári Birodalomból Romániába azért, hogy elkerülje az orosz katonai szolgálatot

(recrutina). A Dobrudzsába érkezők szabad földterületre találtak, a halászat, vadászat és mezőgazdaság munkalehetőséget, megélhetést biztosított számukra, és békés együttélést más nemzetekkel.

Napjainkban a romániai ukrán kisebbség által lakott települések a következők: Tulcea, Sulina, Somova, Nufărul, Ciucurova, Fântâna Mare, Lunca, Cetalchioi, Chilia Veche, Periprava, Câșlița, Mila 23, Letea, Partizani, Crișan, Caraorman, Murighiol, Dunăvătul de Sus, Telița Dunăvătul de Jos, Mahmudia, Sf. Gheorghe, Vadu, Konstanca megye.

A dobudzsai ukránok büszkén vallják magukat „hahol” kozákoknak és megkülönböztetik magukat a „hucul” vagy „ruszin” ukránokként is ismert bukovinaiaktól. A haholok neve a régi zaporozsjei táncokból származik, ezeket napjainkig megőrizték. Ennek a közösségnek a népművészeti gazdagsága jól ismert az együttélő kisebbségek körében. Alexandru P. Arbore (1920) leírásaiban az ukránokat *orosz kozákok*nak nevezi, ezzel a terminussal különböztetve meg őket az *orosz-lipovánok*tól. Historiográfiai munkákban gyakran előforduló konfúzió az ukrán és ruszin megnevezésekhez kapcsolódik – írja Ion Robciuc (2000). A ruszinok nem külön nemzet, ők az ukrán nemzethez tartoznak. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején ruszinoknak nevezték a bukovinai ukránokat, ez pedig más nemzeti valóságban gyökerezik.

A zaporozsjei kozákokkal foglalkozó első tanulmányokat Ion Ionescu de la Brad végezte 1850-ben és Căpitan M. D. Ionescu 1904-ben. E közösség eredetére és szokásaira vonatkozó helyes megállapításokra jutott továbbá Alexandru Arbore is, az *Arhiva Dobrogei*-ben 1920-ban közzétett tanulmányaiban. 1948–1958 között a romániai ukrán kisebbség ukrán nyelvű iskolákkal rendelkezett minden olyan településen, amelyben kompakt ukrán lakosság élt. Továbbá öt elméleti és pedagógiai liceumuk is működött, ezek közül kettő Máramarosszigeten egy-egy pedig Szereten, Suceavan és Tulcean.

1990 után ismét elkezdődött az ukránnak, mint anyanyelvnek való oktatása, első lépésként a didaktikai szakemberek képzése által a máramarosi, suceava-i és tulcea-i Normál Iskolák keretében. Ezzel párhuzamosan jelentős számú érettségizettet küldtek továbbtanulni Ukrajnába. Ily módon az 1998–1999-es iskolai évben az ukrán nyelvű közoktatási intézményekben óvodai, általános iskolai, gimnáziumi és liceumi szinten tanuló gyermekek és diákok száma 3.276 volt, a tanítóké és tanároké pedig 130. 1997-ben újra megnyitotta kapuit a máramarosszigeti *Taras Sevcenco Liceum*. A megyei tanfelügyelőségek megszervezték az ukrán nemzetiségű

gyermek számára az anyanyelv tanulását Máramaros, Suceava, Krassó-Szörény, Temes és Tulcea megyékben. Ezeknek az oktatási intézményeknek reprezentatív települései Máramarossziget, Felsőrona (Rona de Sus), Havasmező (Poienile de sub Munte), Visóoroszi (Ruscova), Crăciunești (Nyárádkarácsony), Remeti (Pálosremete), Ruténteleg (Copăcele), Zoltánfalva (Zorile), Cornutel-Banat, Negostina, Băcăuți, Șerbăuți, Pogányfalva (Pogănești), Bethlenháza (Bethausen), Suceava, Tulcea, Murighiol és mások. Ugyanakkor a suceava-i és kolozsvári egyetem keretében a román Oktatási Minisztérium ukrán nyelv, irodalom és kultúra szakot indított.

Felekezeti hovatartozásukat tekintve a romániai ukránok ortodox keresztények; 1950-ben Máramarosszigeten létrejött az Ukrán Ortodox Vikariátus. 1990 után ezt a püspökséget átszervezték Ukrán Görög-katolikus Általános Vikariátus név alatt, székhelye Máramarossziget maradt. Ennek a helynökségnek a parókiái Suceava megyében (Radóc/Radauți, Szeret/Siret, Kácsika/Cacica) és Máramaros megyében (Máramarosszigeten/Sighet) vannak. Egyik legszebb dobrozdjai építészeti emlékműve a telítai Ortodox Templom.

Egyes keresztény ünnepüknek sajátosan ukrán népi jellege van, mint a világ minden olyan táján, ahol ezek kialakultak. Például minden évben, május elején ünneplik Szent György tiszteletére a *Iureat*, akire az ablakokra és a házkapukra helyezett virágkoszorúkkal emlékeznek. Szent Györgyöt az ikonográfia lovon ábrázolja, amint lándzsával a kezében éppen megöli a sárkányt, ez jelképezi a kereszténység győzelmét a pogányság és többistenhitűség fölött. Ez alkalommal a hívek *feloldozást* kapnak bizonyos élelmiszerek fogyasztására, ám kizárólag borral és olajjal. Egy másik jelentős ünnepüket minden év júliusában ülik, amikor Szent Péterre és Szent Pálra emlékeznek, akiket 67-ben végezték ki Rómában. Mint ismeretes, Pétert a mostani Vatikán helyén feszítették keresztre, míg Pál apostolt Róma határán fejezték le. E két szent a hitért hozott legfőbb áldozat jelképévé vált; ez egy nagy jelentőségű ünnep, hasonlatos a görög kultúra Konstantin és Ilona-ünnepéhez. Ez alkalommal a hívek *feloldozást* kapnak bor, olaj, hal fogyasztására. Egy másik kántálásra és a közösség tagjainak látogatására alkalmas pillanat az augusztusi *Szentivánéji* ünnep, ezt az ukránok *Ivandiunak* nevezik, erről orbáncfűből készült virágkoszorúkkal emlékeznek meg. A házak köré diófa- és szőlőleveleket szórnak. Ugyancsak augusztusban ünneplik az *Iliat*, a régi keresztény naptár szerinti Szent Illés ünnepét. Ez egy csodatevő szent, aki meteorológiai jelenségeket idézhet elő. Az ikonográfiában Szent Illést

tüzes szekéren ábrázolják, amint áthalad az égbolton; ő az önmegtartóztatás és aszkézis szimbóluma. Ezért Szent Illés napján *feloldozást* nyernek a hívek, ám kizárólag borral és olajjal.

Az 1992. január 7-ei népszámlálás adatai szerint Romániában a magukat ukrán nemzetiségűnek való személyek száma 65.764 volt, ezek közül csupán 4.100 dobrozdjai. A romániai ukrán közösségnek saját sajtója van, ide tartoznak az ukrán nyelvű *Vilne Slovo* és *Naș Holos* folyóiratok, amelyek 1949-től jelennek meg Bukarestben. 1994-től ezeknek a lapokhoz csatlakozott a kétnyelvű *Curierul Ucrainean* újság is. Ezeket a lapokat a Romániai Ukránok Szövetsége (RUSz) adja ki; ez az egyesület 1990-ben alakult, azóta van parlamenti képviselője is. A Romániai Ukránok Szövetségének Bukarestben van a központi székhelye, fiókjai vannak Suceavan, Nagybányán és Tulcean. Ez az egyesület 1994-ben az Európai Ukránok Szövetségének tagja lett. Megemlítendő, hogy 2000 után számos ukrán nyelvű szerzőnek jelent meg műve Romániában. Legtöbbjük a bukaresti Mustang Kiadó gondozásában jelent meg, a bibliográfiában felsorolt alkotások szerzői közül megemlítenénk az alábbiakat: Ioan Robciuc (2000), Ștefan Tcaciuc (2005), Aspazia Reguș (2001), Ivan Ardelean (2001), Ivan Covaci (2001), Adrian Seiciuc (2001), Svetlana Sauciuc (2003), Virgil Rițco (2005) és mások.

3.2. A kísérleti csoportok felépítése

A Romániai Ukránok Szövetségének tulcea-i fiókja támogatást nyújtott a kérdőívek begyűjtése során és ukrán kísérleti csoportunk kialakításában. Ezt a csoportot 30, magukat ukrán származásúnak valló személy, és e fióknak tagjai alkották az alábbi településekből:

- 16 Tulcea megyei jogú városból,
- 2 Konstanca megyei jogú városból,
- 10 Murighiol községből,
- 2 Slava Rusă községből, mindkét község Tulcea megyei.

Ugyanazokkal a kérdőívvel a helyi ukrán közösséget 320 Dobrudza vidéki személy retro-értékelte. Mivel az ukránok többsége e régió északi részéből származott, azért, hogy többletinformációkhoz jussunk róluk, arra törekedtünk, hogy a Tulcea megyei többi kutatási csoportból válogassunk be több alanyt, így a csoport 137 személyt foglalt magába.

Ennek a kutatásunk retro-értékelési perspektívájához szükséges alcsoportnak az eloszlása, az ukránon kívül, így alakult:

- 69 személy Tulceából,
- 18 Greci községből,
- 12 Sarichioi községből,
- 11 Slava Rusă községből,
- 9 Izvoarele településből,
- 9 Măcin városból,
- 7 Isaccea városból,
- 2 Murighiol községből.

A dobrudzsai ukrán közösség 8 etnikai tanú-csoportja románokból, örményekből, görögökből, olaszokból, törökökből, tatárokból, orosz-lipovánokból és romákból áll.

Kérdőíven alapuló etnikai értékeléseket ösztönző kísérletünkben, az ukrán kísérleti csoport képezi a referenciacsoportot és belső perspektívából értékeli ezt a közösséget. A munkaeszközök azonos alkalmazásával/feldolgozásával kapott adatok komparatív keretét a 8 etnikai tanú-csoporthoz viszonyítjuk, ezeket a dobrudzsai térség 8 együttélő etnikai közösségéből alkottuk/válogattuk. A tanú-csoportok szolgáltatók majd az ukrán közösség értékelésének külső perspektíváit. Mindkét kérdőív útbaigazításait a kettős, belső és külső perspektíva elve alapján dolgoztuk ki, kettős értékeléssel: az egyik a saját közösség önértékelése, a másik pedig kérdőívben felsorolt 8 együttélő közösséggel szembeni „külső” távolságok hetero-értékelése. A mellékletek egy ukrán alany által kitöltött Bogardus–1995 és PPN–50 kérdőívmodelleket tartalmaznak.

3.3. A dobrudzsai ukránok etnikai kapcsolatai

A Bogardus–95 kérdőív esetében az adatok feldolgozása egy elsődleges mutatót eredményezett, amely a társadalmi kapcsolatok erősségére és minőségére vonatkozik, rövidítése pedig TKMM. Ezt minden egyes közösség átlagos gyakoriságainak statisztikai összegzésével számoltuk ki. Az 1. sz. táblázat tartalmazza azokat az eredményeket, amelyeket ezzel a mutatóval értünk el. A TKMM, a társadalmi kapcsolatok erősségének és minőségének mutatója 3 féle lehet és az 1. sz. táblázatba foglalt 3 attitűd kategóriából származik:

- átlósan, vastagított betűvel jelöltük az *önértékelési mutatókat*. Ezek jelzik minden etnikai csoport önnön közösségének irányában tanúsított attitűdjét, közeledési fokát. Ezek a saját közösség irányában mért távolsági mutatók állandóan maximális értékkel rendelkeznek és irányértékű mutatóknak tekinthetők.
- vízszintesen helyezkednek el a *hetero-értékelési mutatók*. Ezek fejezik ki az ukrán referencia csoport magatartását, távolságait a kérdőívben megnevezett etnikai közösségek irányában.
- függőlegesen foglalnak helyet a *retro-értékelési mutatók*. Ezek jelzik az etnikai tanú-csoportok helyi ukrán közösség iránti attitűdjét a társadalmi távolságok értékelésével.

Ezeknek a kapcsolati és magatartási árnyalatoknak a pontosításakor, az ukrán közösség viszonylatában, az ön- és hetero-értékelési mutatók képezik a közvetlen magatartásokat, míg a retro-értékelési mutatók a kölcsönös magatartásokat. A hetero-értékelési mutatók az ukrán közösségre vonatkoznak, a retro-értékelés pedig a érintkezési közösségekre (azaz a régió román, örmény, görög, török, olasz, orosz-lipován, tatár és roma közösségeihez). Ezeknek a mutatóknak az 1. sz. kétbemenetű táblázatban elvégzett rendszerezéséből és központosításából, a 9 x 9 vizsgált közösség kapcsán összesen 81 mutató és ugyanannyi magatartási árnyalat született, ahol minden mutató a minták egyszerű számtani középértékét jelenti. Mivel a válaszok 5 és 25 pont között váltakoznak, a távolodó (alacsonyabb értékek felé tartó) és közeledő (magas értékek felé tartó) etnikai távolságok ebbe a variációs mezőbe íródtak. A táblázatban az önértékelési TKMM mutatókat átlósan besatíroztuk, a hetero-értékeléseket vízszintesen csoportosítottuk, a retro-értékelési mutatókat pedig függőlegesen, oszlopokba helyeztük el. Ezt az ismertetést azért tartjuk szükségesnek, mert ebben a fejezetben ebből a központi táblázatból elemzés céljából csupán a IX. sorban és IX. oszlopban szereplő ukrán közösségre vonatkozó adatokat emeljük ki.

Ily módon a IX. sorban megfigyelhető, hogy az ukrán csoport keretében a legmagasabb, 24,86-as értékű preferencia a saját közösség iránti.

Ezt az irányértéket követően, e csoport által végzett hetero-értékelések sorrendjében, ugyanabban a IX. sorban következnek az alábbi közeledő magatartások: a románok iránt 22,41-es értékkel; az olaszok iránt 22,44-es értékkel, a görögök iránt 20,72-es értékkel, az örmények iránt 20,13-as értékkel, az orosz-lipovánok iránt 20,25-ös értékkel, a törökök iránt 17,93-as értékkel és a tatárok iránt 16,96-os értékkel. Az ukrán csoport által tanúsított távolságok és preferenciák sorrendjében a legalacsonyabb értékű

magatartás a romák iránt tanúsított 10,04-es értékű volt. Az ukránokkal szembeni kölcsönös attitűdök elemzéséhez az etnikai tanú-csoportok retro-értékeléséből származó távolsági mutatók a IX. oszlopban található. Ebből az oszlopból az ukránokhoz legközelebb álló magatartás az oroszlipován csoporté a legmagasabb, 22,14-es mutatóval. Őket követi sorrendben az örmények magatartásának 19,56-os mutatója, a romák 18,80-as mutatója, a románok 16,55-ös mutatója, a görögök 15,86-os mutatója, az olaszok szintén 15,86-os mutatója és a törökök 15,28-as mutatója. Az ukránok iránti alacsonyabb értékű közeledési magatartás a tatár tanú-csoporté, 14,83-as mutatóval.

1. sz. Táblázat. A Bogardus–1995 kérdőív variáns alkalmazásával megállapított közvetlen kapcsolatok erősségére és a társadalmi távolságra vonatkozó mutatók a dobrozdjai etnikai közösségek között, az ukránok vonatkozásában.

Dobruzdjai közösségek	I románok	II örmények	III görögök	IV olaszok	V törökök	VI tatárok	VII Romák	VIII oroszlipovánok	IX ukránok
I románok	24,46	18,46	16,06	20,20	17,37	16,41	9,96	15,92	16,65
II örmények	24,62	24,82	23,60	23,38	18,67	16,67	16,00	19,43	19,56
III görögök	23,89	18,89	24,11	18,75	14,79	15,68	8,17	16,20	15,86
IV olaszok	23,83	17,20	19,60	24,43	16,10	14,93	8,60	14,86	15,86
V törökök	19,23	16,05	16,61	17,20	23,88	22,35	11,85	15,31	15,28
VI tatárok	20,27	17,26	16,19	17,43	23,69	24,53	12,50	14,69	14,83
VII Romák	23,10	20,26	20,40	21,10	17,76	18,73	24,50	18,66	18,80
VIII Oroszlipovánok	23,36	20,04	20,72	20,86	18,38	19,94	10,06	24,42	22,14
IX ukránok	22,41	20,13	20,72	22,44	17,93	16,96	10,04	20,25	24,86

A romákhoz való viszony kivételével az ukrán csoport minden közvetlen és kölcsönös magatartás típusának értéke meghaladta a 12,50-et, azaz a variációs intervallum átlagát. Ez azt jelzi, hogy kutatásunk időpontjában a dobrozdjai ukrán közösségre nézve nem tapasztalható elutasító vagy intoleráns magatartások. A Bogardus–1995 kérdőív ugyanazon helyszíni adataival elvégezhető még az alcsoportok szerinti kapcsolatok analízisének elmélyítése, ezt a 2. sz. táblázatban mutatjuk be. Az értékelési skála és eljárás ugyanaz. Ám a táblázat kizárólag az etnikai tanú-csoportok szembeni közvetlen ukrán magatartásokat foglalja magában, az alanyok alcsoportja szerint.

Ennek az ukrán csoportnak az esetében maximális önértékelési és közeledési mutatókat figyelhetünk meg a saját közösséggel szemben minden személyi kategória esetében, jelentősebb variációk nélkül. Valamivel alacsonyabb önértékelési mutató jelenik meg a líceumi tanulmányokat végzetek esetében, ám ez szintén magas, 24,54-es értékű. Ez azt jelzi, hogy a közös tagjai között az önnön közösséggel való pszichológiai azonosulásnak és a határozott ragaszkodásnak erős reakciója áll fenn. A hetero-értékelések vonatkozásában a csoport minden személyi kategóriájában magasabb közeledési mutatókat számoltunk elsősorban a román, de az olasz helybélielk irányában is. A románokkal szemben fennálló legalacsonyabb közeledési küszöb a 31–55 év közötti felnőtteknél tapasztalható, 19,25-ös értékkel, a legmagasabb pedig a 31 év alatti fiatalok esetében 24,85-ös értékkel. Ám a két ukrán generáció románokkal szembeni etnikai távolságai viszonylag nagyok. Ez véleménykülönbségre is utal, a két generáció között végbement jelentős mentalitásbeli változásokkal.

Ugyanakkor meglepő érdeklődést tapasztalunk a helyi olasz közösség iránt a nők alcsoportjában 22,88-as értékkel és a felnőtteknél 20,25-ös értékkel.

Más együttélő közösségekkel szemben minden ukrán alcsoport esetében magas közeledési és együttműködési mutatókat mértünk. Tehát ezek a közepeستől az intenzív pozitív jellegig terjedő magatartási regiszterbe íródnak, 12,5-ös értékű variációs intervallumunk fölött.

A dobrozdjai ukrán csoportnál ettől a pozitív magatartástól eltér a romák közössége iránt tanúsított attitűd. A romák iránti legalacsonyabb társadalmi kapcsolatra vonatkozó mutató a 31–56 év közötti felnőttek szintjén tapasztalható 8,50-ös értékkel, valamivel magasabb a tolerancia a felsőfokú tanulmányokkal rendelkezők esetében, 11,66-os mutatóval; ezek a romák felé mért etnikai távolságok is az elutasítási intervallumon helyezkednek el, azaz a variációs intervallum 12,5-ös értéke alatt.

2. sz. táblázat: A Bogardus–1995 kérdőív variáns adatainak újrafeldolgozásával meghatározott minőségi és etnikai távolságok mutatói az ukrán csoport alanyainak alkategóriái szerint saját maguk, illetve az etnikai tanú-csoportok irányában

Esetek száma	Alcsoportok	1. ukránok	2. románok	3. örmények	4. görögök	5. olaszok	6. törökök	7. tatárok	8. romák	9. orosz-lipovánok
30	Globális mutató	24,86	22,41	20,13	20,72	22,44	17,93	16,96	10,04	20,25
	Nemek szerint									
17	Nők	24,72	21,11	19,55	20,16	22,88	16,72	15,22	8,94	18,22
13	Férfiak	25,00	23,71	20,71	21,28	22,00	19,14	18,71	11,14	22,28
	Korcsoporthoz szerint									
8	30 év alattiak	24,57	24,85	22,42	22,42	23,85	22,14	19,29	9,28	22,00
13	31-55 év közötti felnőttek	25,00	19,25	17,50	15,62	20,25	13,62	12,75	8,50	17,87
9	56 év fölöttiek	24,80	24,20	20,00	17,80	23,70	17,10	16,60	10,60	18,70
	Képzettségi szint szerint									
15	Általános és szakiskola	25,00	20,72	17,63	18,45	21,45	14,36	13,45	9,54	17,54
12	Líceumi tanulmányok	24,54	22,63	21,09	21,63	23,27	18,72	16,72	9,0	20,07
3	Főiskolai tanulmányok	25,00	24,33	23,66	23,66	23,66	23,66	23,66	11,66	23,66

3.4. Etnikai jellemvonások és értékek diagnózisa

Amíg eljutunk egyes közösségek diagnosztikai inferenciáinak megállapításához, a szociálpszichológia bizonyos eszközeinek használatában szükséges különböző eszközökkel ellenőrizni az alkalmazott eszközök minőségét. Jelen Például PPN–50 kérdőív esetében 50 szignifikanciát vizsgáló *T* próbát végeztünk mintapárokon (lásd Gárlan 2004). Ezeknél a jelentőséget vizsgáló próbáknál, az ukrán csoport adatairól hangsúlyoznunk kell, hogy ennek az eszköznek mind az 50 eleme a $p < 0,05$ szignifikancia-küszöbnél helyezkedik el, ami nagyon jó eredménynek számít. A tesztelesek során más csoportok esetében jelentéktelen elemek is adódtak. Ily módon kijelenthetjük, hogy elemzéseinkben bizonyosak lehetünk afelől, hogy ezek a vonások *jelentősek* lesznek az egész tanulmányozott közösség számára. Az adatok számítógépes bevezetését követően a feldolgozás három szakaszban zajlik.

Az első szakaszban, a 9 etnikai csoport fő adatbázisából kivonunk egy másodlagos adatbázist, amely kizárólag a ukrán közösség 350 esetére vonatkozik. Az elsődleges feldolgozásnak az oldalba rendezése az alkalmazott kérdőívek modellje alapján történik. Ahhoz, hogy megkapjuk az önértékelési adatokat, a második szakaszban ugyanazt a formázási szoftot alkalmazzuk, kizárólag az ukrán csoport 30 esetére. A harmadik szakaszban a retro-értékelési adatokért ugyanazt a feldolgozási programot futtatjuk a 8 tanú-csoport mindegyikére, az ukrán közösség mezőjének adataiért. Ily módon, a kettős perspektíva elve alapján, a feldolgozási szakaszban a kísérleti csoportok kölcsönös értékeléséből az alábbi 3 profiltípus született:

- egy irányértékkel rendelkező integrált profil, amely az összes, azaz jelen esetben 350 eset számtani átlagának eredménye;
- egy önértékelési profil, amely az ukrán csoport „belső” perspektívájából készült mind a 30 eset alapján;
- nyolc retro-értékelési profil, amely minden egyes etnikai tanú-csoport esetszáma alapján készült. Ezek az ukrán közösségre vonatkozó adatok nyújtják majd a „külső” perspektívát.

Az integrált profil alapján rangsoroltuk az elemeket a legmagasabb számtani középpel rendelkező legaktívabb modális vonásoktól egészen a legalacsonyabb számtani átlaggal rendelkező legkevésbé aktív vonásokig. A modális vonások hierarchizálása egy meglehetősen fáradságos „manuális” munkaszakasz, szemben az előzőekkel, ahol az adatok automatikus feldolgozására egy szoft alkalmazható. Ennek a szakasznak manuális jellege van, mert a modális vonások hierarchiája közösségenként eltérő. Ezek

az 50 ukrán etnikai vonás alkotta „oszlopok” azokat az etnikai megnyilvánulásoknak és reakciótipusoknak a tág keretét tükrözik, amelyek a régió köztudatában élnek a tanulmányozott csoport vonatkozásában, kezdve a táblázat első részében elhelyezkedő legismertebb és legaktívabb vonásoktól egészen a táblázat második felében helyet foglaló kevésbé aktív és kevésbé ismert vonásokig (lásd e fejezethez csatolt táblázatokat). Másrészt, az etnikai profilkör szélesebb körű diagnózisához egy strukturális analízis kell végezni, ugyanis egy vonás egyszerű számértékkel történő különálló értékelése nem rendelkezik szignifikanciával. Egy helyes profildiagnózis kizárólag a begyűjtött adatok együttesében szereplő vonások túlsúlyából állapítható meg. Az alábbi 3. sz. táblázat egy jelentős kivonatot tartalmaz, az ukrán etnikai profil első 10 aktív vonását.

E közösség érték és vonás diagnózisának összes eredménye e fejezethez csatolt táblázatokban található, ezek elrendezése a táblázat első felében elhelyezkedő legmagasabb számtani átlagoktól a második részben levő legalacsonyabbakig történik (lásd a mellékleteket).

3. sz. Táblázat. Az ukránok ön- és retro-értékelt etnikai vonásainak hierarchikus struktúrája

Az adatok 5 erősségi fokon foglalják magukban a számtani közepet és standard eltérést

Profilkör	Integrált etnikai profil	Önértékelési profil	A dobрудzsai ukránok minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület etnikai tanú-csoportjai által végzett retro-értékelése							
			Etnikai vonások	Esetek összesen 350	ukránok 30	románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	törökök 50
1. Vallásos hit	4,37 1,10	4,81 0,40	4,52 1,09	4,73 0,78	4,87 0,35	3,93 1,46	3,68 1,41	4,20 1,23	4,86 0,44	4,29 0,91
2. Büszkeség	4,11 1,21	4,42 0,76	4,00 1,41	4,40 1,43	4,20 0,66	3,70 1,02	3,78 1,40	3,60 1,40	4,69 1,07	4,53 0,65
3. Tradicionalizmus	3,90 1,23	4,65 0,49	4,24 1,06	3,07 1,08	4,50 0,78	4,30 1,12	3,46 1,34	3,56 1,40	3,38 1,47	4,06 0,97
4. Önnön etnikai identitásának becslése	4,01 1,19	4,42 0,81	3,86 1,41	4,47 0,86	4,60 0,62	4,60 0,72	3,94 1,24	3,44 1,23	3,14 1,26	4,08 1,02

Profilkör	Integrált etnikai profil	Önértékelési profil	A dobрудzsai ukránok minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület etnikai tanú-csoportjai által végzett retro-értékelése							
			Etnikai vonások	Esetek összesen 350	ukránok 30	románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	törökök 50
5. Történelmi tudat	3,83 1,25	4,45 0,77	3,52 1,47	4,37 1,27	3,83 1,15	3,80 1,10	3,52 1,34	3,42 1,43	4,38 0,78	3,86 0,98
6. Szorgalom	3,67 1,25	4,71 0,53	3,32 1,24	3,63 1,50	3,97 0,85	3,77 1,22	3,34 1,29	3,36 1,43	3,00 1,07	4,20 0,91
7. Szépérezék	3,67 1,20	4,68 0,79	3,48 1,23	3,90 1,30	3,67 0,96	3,17 1,15	3,24 1,22	3,10 1,18	4,10 1,01	4,18 0,93
8. Romániához való kötődés	3,63 1,35	4,32 0,83	3,72 1,40	4,63 0,89	3,60 1,28	3,27 1,34	2,76 1,29	3,04 1,34	3,31 1,44	4,43 0,82
9. Emberség	3,58 1,26	3,76 1,06	4,47 1,04	3,87 1,04	3,23 1,19	2,76 1,08	2,62 1,16	2,97 1,05	4,31 0,87	4,84 0,37
10. Optimizmus	3,57 1,25	4,13 1,12	3,68 1,15	4,37 1,07	3,83 0,91	3,27 1,08	3,14 1,34	2,84 1,38	3,38 1,47	3,92 0,86

A táblázat első oszlopában foglalnak helyet az integrált profil irányértékű számtani átlagai, melyeket a minta 350 esete alapján számoltunk ki. Ezek a legkiegyensúlyozottabbak, mivel azokat a modális vonásokat képviselik, amelyek az ukránokra és az illető elemre vonatkozó összes értékelésből születtek. A többi oszlopban más tanú-csoportok komparatív adatainak jelentékeny szuportja található minden egyes elem megerősítésére, cáfolására, ellenőrzésére, validálására. A dobрудzsai ukránoknál az integrált profil első 10 helyén a következő modális vonások foglalnak helyet, sorrendben:

- vallásos hit – 4,37-es számtani közép (átlag);
- büszkeség – 4,11-es átlag;
- tradicionalizmus – 3,90-es átlag;
- önnön etnikai identitásának becslése – 4,01-es átlag;
- történelmi tudat – 3,83-as átlag;
- szorgalom – 3,67-es átlag;
- szépérezék – 3,67-es átlag;
- Romániához való kötődés – 3,63-as átlag;
- emberség – 3,58-as átlag;
- optimizmus – 3,57-es átlag.

A 4. sz. táblázatban elvégezzük a 350 eset alapján kapott integrált ukrán profil és a 30 eset alapján meghatározott önértékelési ukrán profil kiegészítő összehasonlítását, itt a 10 vonásból csupán 4 közös. Véleményünk szerint ez a jelenség e közösség igencsak magas fokú szubjektivitását jelzi. Ugyanakkor ebben az összehasonlító táblázatban jelentős értékelési különbségeket észlelünk. Ily módon az ukrán csoport alapvető érzelési különbségei és az összhang hiánya az alábbi elemekre vonatkoznak:

- az *etnikai toleranciát* igencsak sokra értékelik a dobрудzsai ukránok, az első helyet foglalja el, míg az integrált profil első 10 helyéről hiányzik, itt a 16. helyet foglalja el (lásd a mellékelt táblázatot);
- a *vendégszeretet* az ukrán minta 2. helyét elfoglaló értéke, ám ezt erősen megkérdőjelezi az összes többi etnikai tanú-csoport. Az integrált profilban ez a dimenzió a határozottan közepesintű 25. helyet foglalja el az ukránoknál;
- a *természetérzés* a 3. helyre értékelődött, ám ennek domináns jellegét megkérdőjelezi az integrált profil nagy távolságra elhelyezkedő 13. helye;
- a *konfliktuskerülési képességet* önértékelése során az ukrán csoport a 6. helyre értékelte, ám ezt erősen megkérdőjelezte a többi etnikai tanú-csoport, ezt az elemet az integrált profil 18. helyére utasítva.

4. sz. Táblázat. Az első 10 helyet elfoglaló integrált és önértékelési modális ukrán vonások összehasonlító tanulmánya

Az integrált ukrán profil vonásainak kivonata	Szám-tani közép-pek	Az önértékelési ukrán profil vonásainak kivonata	Szám-tani közép-pek	Közös vonások
1. Vallásos hit	4,37	1. Interetnikus tolerancia	4,97	-
2. Büszkeség	4,11	2. Vendégszeretet	4,90	-
3. Tradicionalizmus	3,90	3. Természetérzés	4,90	-
4. Önnön etnikai identitásának becslése	4,01	4. Vallásos hit	4,81	X
5. Történelmi tudat	3,83	5. Szorgalom	4,71	X
6. Szorgalom	3,67	6. Konfliktuskerülési képesség	4,71	-
7. Szépérezék	3,67	7. Becsületérzés	4,71	-
8. Romániához való kötődés	3,63	8. Szépérezék	4,68	X
9. Emberség	3,58	9. Tradicionalizmus	4,65	X
10. Optimizmus	3,57	10. Tisztaság és higiénia	4,52	-

Ily módon az olyan jelentős vonásokat, mint az etnikai tolerancia, vendégszeretet vagy a konfliktuskerülési képesség ki kellett zárunk az ukrán specifikum „alapvető uralkodó jegyei” közül. Ellenben vannak más, viszonylag pozitív vonások, mint például a Romániához való kötődés, önnön etnikai identitásának becslése, szépérezék vagy optimizmus, mindezeket a többi 8 etnikai tanú-csoport az ukránoknak tulajdonítja, sőt anélkül, hogy ezek megjelenének az önértékelés első 10 helyén. Éppen ezért kijelenthetjük, hogy az ukránoknál létezik egy 4 jobban ismert vonásból álló domináns együttes, amelyet mind a 9 vizsgált csoport megerősített, ezenkívül pedig 6 olyan vonás, amelyet a 8 tanú-csoport erősített meg. *Így az ukrán közösség specifikus vonásait tartalmazó profiljában megállapítható egy aktív és alapvető vonáseggyüttest, ide tartozik a vallásos hit, szorgalom, szépérezék és tradicionalizmus, ez kiegészül a Romániához való kötődéssel, önnön etnikai identitásának becslésével, szépérezéssel, emberséggel és optimizmussal. Felhívjuk a figyelmet ennek a profilnak az egyedi jellegére, ugyanis a vonásoknak ez a konfigurációja nem jelenik meg a többi közösség egyikénél sem.*

Az ukrán vonások diagnózisa komparatív keretében elemzése számos nehézségbe ütközött. Például a *tradicionalizmus* és *vallásos hit* az integrált profil első helyeit foglalja el, ez alapján kijelenthetjük, hogy az ukránok mélyen vallásos nemzet, amely különösen tiszteli az ortodox vallás értékeit. Ezek a becslések az integrált profil 350 esetének 4,37-re értékelt magas átlaggyakoriságának, valamint az ukrán csoport 4,81-re felértékelt önértékeléseinek eredménye. Az ukránoknál a *vallásos hit* domináns jellegét 6 tanú-csoport felülértékelési tendenciája erősíti meg, nevezetesen a görögöknél 4,87-es átlag; a románoknál 4,86-os átlag; az örményeknél 4,73-as átlag; a románoknál 4,52-es átlag; az orosz-lipovánoknál 4,29-es átlag és a tatároknál 4,20-as átlag. Az ukránok vallásos hitének egyes jelentéktelen alulértékelési tendenciái az olasz csoportnál tapasztalhatók 3,93-as értékkel illetve a törököknél 3,68-as átlaggal.

A *szorgalom* vonatkozásában az ukrán csoport 4,71-es önértékeléseinek átlaga magasabb volt az integrált profil 350 összesetének 3,67-es átlagánál. Megjegyzendő, hogy az etnikai viszonyok vonatkozásában, az önértékelési folyamatok felértékelési tendenciái állandóan megjelennek minden közösségnél, függetlenül ennek nagyságától. Ebből a szempontból normálisnak tekinthető minden magas átlagú önértékelés. E közösség külső perspektívájából mért integrált gyakorisággal szemben a szorgalom kapcsán 4 tanú-csoport részéről érkezett felértékeléssel történő megerősítés, másrészt pedig van még 4 alulértékelési tendenciát felmutató tanú-

csoport. Ily módon az ukránok szorgalmának kvalitását felső szinten értékelte első sorban az orosz-lipovánok csoportja 4,20-as átlaggal; majd a görögöké 3,97-es átlaggal; az olaszoké 3,77-tel és az örményeké 3,63-mal. (lásd a mellékelt *A dobrudzsai ukránok ön- és retro-értékelt etnikai vonásainak hierarchikus struktúrája* táblázatot, ahol a 6. helyet elfoglaló *szorgalom* kapcsán az örmény csoport retro-értékelésében megfigyelhető egy egységek fölötti 1,50-es átlaggal rendelkező standard eltérés, ez jelezheti a csoport magasabb fokú heterogenitását és bizonytalanságát az ukránokkal szembeni magatartásuk megfogalmazásakor). Más csoportok, mint például a tatárok 3,36-os átlagú retro-értékeléssel; a törökök 3,34-es átlaggal, a románok 3,32-es átlaggal és a romák 3,00-as átlaggal, homogén értékeléseket mutatnak, ám válaszalternatívaként ezek a „kis mértékben egyetértek” fokozathoz állnak közel.

Hasonlóképpen a teljes minta 3,67-es átlagú magas integrált gyakorisági szintjén és 4,68-as átlagú magas önértékelési szintjén elhelyezkedő *szépérezék* az ukránoknál domináns helyet foglal el. Ezt a vonást 4 tanúcsoport felülértékelte, 4 másik csoport alulértékelte. Az ukránok *szépérezékét* megerősítik az orosz-lipovánok 4,18-as értékű, a romák 4,10-es értékű, az örmények 3,90-es és a görögök 3,76-os értékű retro-értékelései. Az ukránoknak ugyanezt a vonását alulértékelte a románok csoportja 3,48-as; a törököké 3,24-es, az olaszoké 3,17-es és a tatároké 3,10-es átlaggal. Hasonló esetet tapasztaltunk az *optimizmus* esetében is, ez a vonás a 350 eseten alapuló integrált profilban 3,57-es átlagú gyakoriságot eredményezett – 4,13-as irányérték és önértékelés mellett. Ez a domináns modális vonás is értékelési nehézségekbe ütközött az ukránoknál. Az ukrán optimizmust megerősítette 4 tanúcsoport, ám ugyanakkor alulértékelte további 4 csoport. Ily módon az örmények 4,37-es; az orosz-lipovánok 3,92-es; a görögök 3,83-as és a románok 3,68-as átlaggal felülértékelési tendenciákat mutatnak. Eközben a romák csoportja 3,38-as, az olaszok 3,27-es, a törökök 3,14-es és a tatárok 2,84-es átlaggal alulértékelési tendenciát mutatnak; ez közel áll a „kis mértékben egyetértek” válaszfokozathoz.

Véleményünk szerint ezek az ingadozások nem cáfolják meg az ukrán kisebbség sajátos kvalitásainak szerkezetét. Ezek inkább annak a reakciói, hogy más népek kevésbé jól ismerik őket, ehhez társul még valószínűleg az a tény is, hogy kutatásunk területén kis, hozzávetőleg 400 személyt számláló közösség él. A közbeeső vonások középszintjén az ukrán közösségnél megállapítjuk, hogy a *szakszerűség* a 27. helyet foglalja el 3,38-as átlaggal; az *alkalmazkodási képesség* a 30. helyet 3,32-es

átlaggal vagy a *vállalkozói szellem* a 39. helyet foglalja el 3,18-as átlaggal; ezek közel állnak a „kis mértékben egyetértek” válaszvariánshoz, ezért jelentéktelennek tekinthetjük őket. Ha az első 10 domináns vonás síkján az integrált ukrán profil és az önértékelési profil kis százalékban, pontosan 40%-ban metszi egymást (ugyanis a 10-ből csupán 4 vonás volt közös), az utolsó 10 szubdomináns, gyengébben megnyilvánuló vonás esetében, ez az arány eléri a 80%-ot. Egy ilyen helyzetet összehasonlítása látható az 5. sz. táblázatban, amely az integrált ukrán etnikai profil, valamint az önértékelési etnikai profil vonásainak kivonatát tartalmazza. Az a tény, hogy az alacsonyabb intenzitású szubdomináns vonások esetében magasszintű egyetértés tapasztalható, azaz 10 vonásból 8 közös, ez az aspektus jelezheti, hogy a passzív vonások könnyebben érzékelhetők, legalábbis e közösség esetében, ugyanis evidens módon az egyformán döntő többségben megjelenő elemek magasabb szintű ismeretüket jelzi. Az 5. táblázat kapcsán mindkét perspektíva alapján az ukrán közösségnek tulajdonítottak az *kezdeményező képesség* és a *befejezésig tartó kitartás* gyenge megnyilvánulását. E közösség kapcsán is kijelenthető, hogy nem minden megállapított szubdomináns vonás, azaz alacsony erősségű megnyilvánulás tekinthető hibának. Ilyen értelemben a dobrudzsai ukránok *etnikai agresszivitásának* alacsony szintje, valamint az *utánzási képesség*, *fatalizmus* vagy *szkepticizmus* ugyanolyan alacsony intenzitása, melyet minden kísérleti csoport széleskörűen megerősített, pozitív vonásnak tekinthető. Ugyanakkor az ellentétes vonások, mint például az *optimizmus* jelenléte az első 10 hely egyikén, szemben a *szkepticizmus* jelenlétével az utolsó 10 hely egyikén, arról tanúskodik, hogy ezt a távolságot helyesen érzékelték. Ugyanígy az *agresszivitás* 50. helyezése az integrált profil 2,38-as átlagával, szemben a *jóság és szelídség* integrált profilban 3,38-as átlaggal elfoglalt 31. helyével azt jelzi, hogy még nehezebb helyszíni feltételek mellett is lehetséges a nevezett eszközök elemei közötti kielégítő távolság megállapítása, amely lefedi bizonyos etnopszichológiai valóságok szélesebb területeit. Ha az integrált profil adatai alapján elfogadjuk az ukránoknál az 50. helyen az etnikai agresszivitás megnyilvánulásainak hiányát – amely az etnikai kapcsolatok feszültségmentességének alapvető mutatója marad –, akkor ugyanígy kötelességünk elfogadni a határos területek vonásainak nagyon alacsony megnyilvánulását, ilyen például a *találékonyosság* a 42. helyen 3,09-es átlaggal vagy a *kezdeményező készség* a 43. helyen szintén 3,09-es átlaggal.

5. sz. Táblázat. Az utolsó 10 helyet elfoglaló integrált és önértékelési modális ukrán vonások összehasonlító tanulmánya

Az integrált ukrán profil vonásainak kivonata	Számtani középek	Az önértékelési ukrán profil vonásainak kivonata	Számtani középek	Közös vonások
41. Kitartás a befejezésig	3,14	1. Modernizmus	4,16	–
42. Találékonyság	3,09	2. Kitartás a befejezésig	4,16	X
43. Kezdeményező készség	3,09	3. Kezdeményező készség	4,10	X
44. Utánzási képesség	3,03	4. Uralkodói hajlam	4,10	X
45. Individualizmus	3,01	5. Vállalkozó szellem	4,06	–
46. Uralkodói hajlam	2,99	6. Szkepticizmus	3,90	X
47. Kereskedelmi érzék	2,97	7. Individualizmus	3,90	X
48. Fatalizmus	2,81	8. Utánzási képesség	3,81	X
49. Szkepticizmus	2,65	9. Fatalizmus	3,74	X
50. Agresszivitás	2,38	10. Agresszivitás	2,71	X

Magasfokú eltérés tapasztalható az ukrán kereskedelmi érzék gyenge megnyilvánulását illetően, amely az integrált profilban a 47. helyet foglalja el 2,97-es átlaggal, szemben a 4,19-es átlagú önértékelési becslésekkel. Az ukrán kereskedelmi érzék vonása esetén 3 tanú-csoportunk van, a orosz-lipovánoké 3,43-as átlaggal; a görögöké de 3,23-as átlaggal és a törököké 2,86-os átlaggal; ezek a „kis mértékben egyetértek” értékelési fokozatnak megfelelő értékeléseket fogalmaztak meg. Szintén az ukránok kereskedelmi érzékének kapcsán további 5 tanú-csoport értékelése e kvóta alatt helyezkedett el, nevezetesen a románok csoportjánál az átlag 2,82, a tatárokénál 2,72, az olaszokénál 2,70, a romákénál 2,52 és az örményekénél 2,20, ez az értékelési szint a „nem vagyok biztos benne” válaszvariánsnak felel meg. Következésképpen az etnikai agresszivitás, a szkepticizmus, a fatalizmus, az utánzási képesség hiánya, de a kezdeményezési képesség, a kereskedelmi érzék, a befejezésig tartó kitartás hiánya is e kisebbség etnikai specifikumának második megnyilvánulási irányát képezheti. Megjegyzendő, hogy kutatási modellünknek az alacsonyabb intenzitású vonások esetében is sikerült egyedülálló etnikai megnyilvánulásokat egyéniesíteni.

3.5. Etnikai stílusok vizsgálata

Az előbbieken megjegyeztük, hogy az elemek analízisét egy strukturális jellegű diagnózisba kell integrálni, pontosan azért, mert ez a lépés túlzottan analitikussá válhat. Ennek kárpótlásaként, egy stilisztikai mátrix elkészítése szintézisjellegű lehet, egyes prognózis elemekkel. A stílusanalízis eljárása a pszichológiailag ekvivalens vonások 5 irányban történő újracsoportosításán alapszik, 10 elem kiválasztásával a *PPN-50 kérdőív*ből. A stílusanalízis koncepciója és rendszerezése egyike volt a legnehezebb előzetes szakaszoknak, ennek elméleti keretét Paul Popescu Neveanu dolgozta ki 1995-ben. Mi folytattuk a *PPN-50 kérdőív* feldolgozási szakaszát a stilisztikai mátrix szoftjával, az elemek analízisének ugyanazon modellje alapján, a 3 – integrált, önértékelési és retro-értékelési – profil típusal. Az *integrált stilisztikai profil* meghatározása érdekében, függetlenül a cél-közösségtől, számtani középet és standard eltérést számolunk 5 elemenként mindarra a 350 kérdőívre, amelyben megjelent az illető etnikai közösség, esetünkben az ukránokra vonatkozó összes adata/értékelésre.

Az *önértékelési stilisztikai profil* meghatározásához ugyanazt a „szoftot” alkalmazzuk ugyanabban a lépésben kizárólag az ukrán csoport 30 esetére. A *retro-értékelési stilisztikai profilok* meghatározásához ugyanazt a „szoftot” alkalmazzuk minden egyes tanú-csoport adataira, ám kizárólag a kérdőívekben szereplő, ukránokra vonatkozó referenciák rubrikáiban. Megjegyzendő, hogy az elemanalízis szoftja azonos a stílusanalízis szoftjával és fedi egymást a *PPN-50 kérdőív* rácsának, a stílusselemező szoft alapvető különbsége csupán az 5 elemenkénti számítás. Így kapjuk meg a dobrudzsai ukránok ön- és retro-értékeléssel meghatározott stilisztikai mátrixát, melynek végleges formáját a 6. sz. táblázatban mutatjuk be.

A szintézisnek ezen a szintjén az ukrán kisebbségnél is az orosz-lipovánokéhoz hasonló stilisztikai mátrixot figyelhetünk meg. Azaz felsőbb szinten a kulturális és toleráns stílus prevalenciáját tapasztalhatjuk, középszinten az affektív stilisztikai irányultságok találhatók, míg utolsó helyen található gyenge megnyilvánulásokkal az aktív és morális stílus. Közösségenként sajátos különbségekkel. Mindkét közösség esetében a közös *kulturális stilisztika* az első négy értékszínt elhelyezkedő *tradicionalizmus* és *ortodox hit* prevalenciájának, illetve a többi elem közeli helyzetének eredménye. E (szlávna nevezhető) csoportok adatai közötti különbség megfigyelhető az *optimizmus* eleménél, amely a 10. helyet elfoglalva valamivel élénkebben és intenzívebben nyilvánul meg az ukrán kulturális stilisztikában, szemben az oroszoknál

látható 12. helyezéssel. Ugyanezeket a hasonlóságokat fedezhetjük fel a *toleráns stílust* illetően is, amely mindkét közösségben a második szinten helyezkedik el. Ilyen értelemben az ukránok társadalmi stílusorientáltsága hasonló az orosz-lipovánokéhoz bizonyos domináns vonások szintjén, mint például *Romániához való kötődés és önnön etnikai identitásához való ragaszkodás*, ezek mindkét közösségnél az első 10 vonás között foglalnak helyet. Hasonlóképpen a *tolerancia* eleme az integrált ukrán etnikai profilban a 16. helyet foglalja el, míg a lipovánoknál a 15. helyet.

6. sz. Táblázat. A dobrozdtsai ukránok ön- és retro-értékeléssel meghatározott stilisztikai mátrixa

Az adatok 5 erősségi fokon foglalják magukban a számtani közepet és standard eltérést

Profilok	Integrált stilisztikai profil	Önértékelési stilisztikai profil	A dobrozdtsai ukránoknak az érintkezési terület etnikai tanú-csoportjainak becslésén alapuló retro-értékelési stilisztikai profiljai								
			ukránok 30	románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	törökök 50	tatórok 50	romák 30	oroszlipovánok 50
RELACIONÁLIS stílusok és elemeik	Esetek összesen 350										
KULTURÁLIS 5-10-15-20 25-30-35 40-45-50	3,51 1,20	4,36 0,84	3,45 1,21	3,87 1,18	3,82 0,81	3,28 1,13	3,11 1,25	2,98 1,23	3,08 0,83	3,94 0,82	
TOLERÁNS 1-6-11-16 21-26-31 36-41-46	3,44 1,23	4,34 0,80	3,31 1,28	3,89 1,11	3,67 0,97	3,35 1,10	3,04 1,21	2,86 1,23	3,03 1,03	3,89 0,93	
AFFEKTÍV 4-9-14-19 24-29-34 39-44-49	3,42 1,24	4,41 0,73	3,25 1,25	3,65 1,29	3,69 1,00	3,20 1,19	2,99 1,21	2,86 1,18	3,13 0,97	3,97 0,88	
AKTÍV 3-8-13-18 23-28-33 38-43-48	3,31 1,18	4,29 0,80	2,98 1,20	3,40 1,37	3,63 0,91	3,28 1,07	3,02 1,17	2,84 1,20	2,86 0,79	3,81 0,84	
MORÁLIS 2-7-12-17 22-27-32 37-42-47	3,25 1,20	4,35 0,77	3,17 1,21	3,50 1,22	3,41 0,99	2,98 1,08	2,85 1,13	2,72 1,16	2,81 0,97	3,75 0,92	

Hasonló, de középszintű helyezést állapítunk meg mindkét közösségnél az integrált etnikai profilban a 37. helyet elfoglaló *őszinte kommunikációra való képesség* elem esetében.

Az *affektív stílus* mindkét közösségnél a harmadik síkon helyezkedik el. Ennek keretében az ukránok és oroszok közötti hasonlósági tényezők a *harmónia és szép iránti érzéken, a büszkeségen* alapszanak, ezek mindkét közösség esetében az első nyolc hely egyikét foglalja el. Ugyanakkor az általános affektivitás síkján felhívjuk a figyelmet arra, hogy az agresszivitás is ugyanazt a helyet foglalja el mindkét közösségnél, nevezetesen az 50.-et. Az affektív irányultság további árnyalatai, mint például a konfliktuskerülési képesség, valamivel magasabb, 18. helyezésű az ukránoknál, szemben az orosz lipovánoknál elfoglalt 22. hellyel. A munkához és termelékenységhez kapcsolódó *aktív stílus* vonatkozásában, amely a negyedik szinten van jelen, az ukránokat és orosz-lipovánokat számos irányultság vonatkozásában ugyanazok a szűkkörű megnyilvánulások jellemzik. Például ezeknél a közösségeknél a *vállalkozói szellem* másodlagos vonás, ugyanis mindkét értékrendszerben, az ukránoknál és lipovánoknál is ugyanazt a 39. helyet foglalja el. Hasonlóképpen az aktív stílus másik dimenziója, a *kereskedelmi érzék* az ukránok integrált etnikai profiljában a 47., az orosz-lipovánokénál a 48. helyet foglalja el.

A *morális stílust* illetően megjegyzendő, hogy ennek megnyilvánulásának leszűkülésével járó másodlagos síkra tolódása minden vizsgált közösség általános érvényű tendenciája. A fentiek értelmében ugyanazt a már többször megfogalmazott következtetést vonjuk le. Véleményünk szerint a morális viselkedés hanyatlása generikus helyzetet képvisel, amely nem tulajdonítható csupán egyetlen közösségnek. Ennek a jelenségnek kizárólag közös és együttes oka lehetséges, amelyre kihat még az értékviszonyok – Kelet-Európa minden országát jellemző – globális átalakulása is.

Szakirodalom

AHMET, Ali
1937 *Monografia insulei Ada-Kaleh*. Turnu Severin
AJZEN, I. – FISCHBEIN M.
1977 Attitudes behavior relation: A theoretical analysis and review of empirical research. *Psychological Bulletin* 84. (5) 888–918.

- ALLPORT, Gordon W.
1981 *Structura și dezvoltarea personalității*. Editura Didactică și Pedagogică, București
- ARBORE, Alexandru P.
1919 *Contribuțiuni la studiul așezărilor tătarilor și turcilor în Dobrogea*. In: *Arhiva Dobrogei II*.
- 1920 *Așezările lipovenilor și rușilor din Dobrogea (A dobrudzsai lipovánok és oroszok települései)*. In: *Arhiva Dobrogei III*.
- ARDELEAN, Ivan
2001 *Poezii* [în lb. ucraineană]. Editura Mustang, București
- ALECU, Alexandru
1928 *Istoricul Seminarului Musulman din Medgidia*. In: *Analele Dobrogei IX*, II.
- BERRY, J., W. – DASEN P. R. – SEGAL, M. H. et al.
1992 *Handbook of cross-culture psychology. Research and application*. Cambridge University Press, New York–Cambridge
- CATTEL, R. B.
1946 *Description and measurement of personality*. World Book, New York
- CHAPANIS, A.
1967 *The relevance of laboratory studies to practical situations*. *Ergonomics*. (10)
- CHELCEA, Septimiu
1982 *Experimentul psihosociologic*. Editura Științifică și Enciclopedică, București
- 1992 *Chestionarul de personalitate Big-Five. Prețul succesului*. (3) București
- COOK, T. D. – CAMBELL, D. T.
1976 *The Design and Conduct of Quasi-Experiments and True Experiments in Field Settings*. In: DUNNETTE, Marvin D. McNALLY, Rand (eds.): *Handbook of industrial and organizational psychology*. College Publishing Company, Chicago, 166–178.
- COSMOVICI, A.
1972 *Metode pentru cunoașterea personalității*. Editura Pedagogică, București
- 1996 *Psihologie generală*. Editura Polirom, Iași
- COVACI, Ivan
2001 *Glissando* [poezii în lb. ucraineană]. Editura Mustang, București

- DECEI, Aurel – GEMIL, Tahsin
1978 *Relații româno-orientale*. Editura Științifică, București
- DULCIU, Dan Toma
2001 *Statutul juridic al cadiatelor din România*. Editura ARS Docendi, București
- DURKHEIM, Émile
1974 *Regulile metodei sociologice*. Editura Științifică, București
- DUVERGER, M.
1961 *Methodes des sciences Sociales*. PUF, Paris
- EKREM, Mehmet Ali
1994 *Din istoria turcilor dobrogeni*. Editura Kriterion, București
- FESTINGER, L.
1957 *A theory of cognitive disonance*. Row Peterson, Evanston
- FESTINGER, L. – KATZ, D.
1961 *Les methodes de recherche dans les sciences sociales*. PUF, Paris
- FRENCH, J. R.
1963 *Les experiences sur le terrain*. In: FESTINGER, Leon – KATZ, Daniel (réd): *Les methodes de recherche dans les sciences sociales*. PUF, Paris
- GÂRLAN, Mictat
2004 *Fundamentări metodologice în etnopsihologie*. Editura Lumen, Iași
- GOLU, Mihai
1981 *Dicționar de psihologie socială*. Editura Științifică și Enciclopedică, București
- GRIGORE, George
1997 *Problematika traducerii Coranului în lb. română*. Editura Ararat, București
- GUILFORD, J. P.
1954 *Psihometric methods*. Mac Grow Hill Book Company, New York–Toronto–London
- IACOB, Luminița – TEODORESCU, Stela
1987 *Etnoimaginea*. *Revista de psihologie*. (2) București
- JONES, S.
1978 *Integrating Etic and Emic Approaches in the Study of Intercultural Communication*. In: ASANTE, M. K. – NEWMARK, E. – BLAKE, C. (eds.): *Handbook of Intercultural Communication*. Sage Publications, London, 57–74.
- IONESCU, Căpitan, M. D.
1904 *Dobrogea în pragul secolului XX*. Atelierele Grafice SOCEC, București

IONESCU, Constantin

2004 Despre rezistența turco-tătară anticomunistă în Dobrogea. In: *Tătarii în istoria românilor*. Editura Muntenia și Uniunea Democratică a Tătarilor Turco-Musulmani din România, Constanța

KARDINER, A.

1939 *The individual and his society, the psychodynamics of primitive social organization*. Columbia University Press, New York

KEYSERLING, H.

1929 *Analiza spectrală a Europei*. Niels Kampmann Verlag, Heidelberg

LINTON, R.

1968 *Fundamentul cultural al personalității*. Editura Științifică, București

MEAD G. H.

1967 *Mind, Self, Society*. The University of Chicago Press, Chicago

MEHMET, Mustafa Ali

1965 *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominație otomană sec. XIV–XVII. Mărturiile călătorului Evlia Celebi*. Editura Academiei RSR, București

NEACȘU Gheorghe – BANTEA, Delia

1976 *Metoda judecătorilor în evaluarea disponibilităților scenice*. Revista de psihologie. (1) București

NEVEANU, P. Popescu

1978 *Dicționar de psihologie*. Editura Albatros, București

1997 O abordare teoretică și metodologică a etnopsihologiei poporului român. *Revista de Psihologie*. (43) 3–4.

NOVAK, A.

1977 *Metode statistice în pedagogie și psihologie*. Editura Didactică, București

ONAL, Mehmet Nagi

1997 *Din folclorul turcilor dobrogeni*. Editura Kriterion, București

RADU, I., et al.

1994 *Metodologie psihologică și analiza datelor*. Editura Sincron, Cluj-Napoca

RADU, I – ILUȚ, P. – MATEI, L.

1994 *Psihologie socială*. Editura EXE, Cluj-Napoca

RÎȚCO, Virgil

2005 *Trecu Dunărea cazacul* [în lb. ucraineană]. Editura Mustang, București

ROBCIUC, Ion

2000 *Studii și articole* [în lb. ucraineană]. Editura Mustang, București

2002 Ucrainenii din România. *Curierul Ucrainean*. (77–78)

ROKEACH, M.

1973 *The Nature of Human Value*. Free-Press, New York

1979 *Understanding Human Value*. Free-Press, New York

ROȘCA, Al. Et al.

1975 *Psihologie Generală*. Editura Didactică și Pedagogică, București

SAUCIUC, Svetlana

2003 *În căutarea magiei*. Editura Mustang, București

SEICIUC, Adrian

2001 *Problema ucraineană în Bucovina sudică*. Editura Mustang, București

SPRANGER, Ed.

1923 *Lebensformen*. Niemeyer, Halle

STERN, W.

1930 *Studien zur Pearsonwissenschaft*. Barth, Leipzig

TCACIUC, Ștefan

2005 *Antologia poeziei românești contemporane* [în lb. ucraineană]. Editura Mustang, București

VIANU Tudor

1942 *Introducere în teoria valorilor*. Editura Casa Școalelor, București

ZLATE, Mielu

1994 Big-Five o tendință accentuată în cercetarea personalității. *Revista de Psihologie*. (4)

Mellékletek

A PPN-50 kérdőív adatainak táblázatba foglalásának mintája Excelben

Elemek	1 Uralkodói hajlam					2 Barátságosság					3 Bizalom stb.																
Vizsgálati etnikai csoportok szerinti kérdőívek	Románok	Örmények	Görögök	Olaszok	Tatárok	Cigányok	Orosz-lip.	Ukránok	Románok	Örmények	Görögök	Olaszok	Tatárok	Cigányok	Orosz-lip.	Ukránok	Románok	Örmények	Görögök	Olaszok	Tatárok	Cigányok	Orosz-lip.	Ukránok			
1. Románok	4	3	4	4	3	2	1	2	2	5	2	2	2	4	1	3	2	5	2	4	4	5	5	1	2	2	
2. Ro.	4	4	2	2	5	5	1	3	3	4	3	2	2	5	5	1	3	3	5	4	4	5	5	1	2	2	
....	5	3	3	3	2	2	1	4	4	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	2	1	4	4	
50.Ro.	5	5	5	5	5	5	5	5	5	3	4	3	3	3	3	5	4	4	4	5	5	5	5	3	4	4	
	5	5	5	5	5	5	5	4	5	5	5	5	5	5	5	5	5	4	5	5	5	5	5	3	3	3	
51. Örmények	5	5	5	5	5	5	5	5	4	5	5	5	5	5	5	5	5	4	5	5	5	5	5	5	3	3	
52. Ör.	3	1	1	1	1	1	1	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	1	1	1	1	1	1	1	1	
....	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	5	5	4	4	4	3	3	2	1	1	1	3	3	
80. Ör.	5	4	4	4	4	4	5	4	4	4	4	3	5	5	5	3	3	5	5	2	2	4	4	5	2	2	
	5	4	4	4	4	4	5	4	4	4	4	3	5	5	5	3	3	5	5	2	2	4	4	5	2	2	
81. Görögök	5	1	1	1	1	1	1	1	4	4	4	4	4	4	2	4	4	5	5	3	3	2	2	1	2	3	
82. Gr.	5	4	4	4	3	4	1	2	2	4	4	4	4	4	2	4	4	5	5	3	3	2	2	1	2	3	
....	5	2	2	2	2	2	1	2	2	5	3	3	3	4	4	2	3	3	5	3	3	3	5	5	1	3	3
110. Gr.	4	1	2	2	4	4	1	2	1	5	3	3	2	5	5	1	4	4	5	3	3	4	4	4	1	2	2
	5	3	2	2	5	5	5	5	3	5	2	2	2	4	2	2	4	1	5	2	2	5	4	5	2	4	2
111. Olaszok	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	2	5	2	4	4	4	2	2	5	2	2	2	4	4	1	2	2
112. Ol.	2	5	2	5	5	5	5	5	1	4	3	2	2	2	2	2	2	5	4	2	2	2	3	1	2	2	
...	4	5	3	5	3	3	5	5	5	5	2	2	2	4	4	4	2	2	3	2	2	2	4	4	1	2	2
140. Ol.	5	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	4	3	2	4	5	5	1	1	1	4	2	4	4	4	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
141. Törökök	4	4	2	2	5	5	1	3	3	4	3	2	2	5	5	1	3	3	5	4	4	5	5	1	2	2	2
142. Tö.	5	3	3	3	2	2	1	4	4	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	2	1	4	4
.....	5	5	5	5	5	5	5	5	5	3	4	3	3	3	3	5	4	4	4	5	5	5	5	5	3	4	4
190. Tö.	5	5	5	5	5	5	5	5	5	4	5	5	5	5	5	5	5	4	5	5	5	5	5	5	3	3	3
	5	5	5	5	5	5	5	5	4	5	5	5	5	5	5	5	5	4	5	5	5	5	5	5	3	3	3
191. Tatárok	3	1	1	1	1	1	1	1	1	3	3	3	3	3	3	3	3	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
192. Ta.	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	5	5	5	4	4	4	4	3	3	2	1	1	3	3
.....	5	4	4	4	4	4	5	4	4	4	4	3	5	5	5	3	3	5	5	2	2	4	4	5	2	2	
240. Ta.	5	4	4	4	4	4	5	4	4	4	4	3	5	5	5	3	3	5	5	2	2	4	4	5	2	2	
	5	1	1	1	1	1	1	1	1	4	4	4	4	4	4	5	5	3	3	3	2	2	1	2	3	3	
241. Cigányok	5	4	4	4	3	4	1	2	2	4	4	4	4	4	4	4	5	5	3	3	2	2	1	2	3	3	

A PPN-50 kérdőív adatainak táblázatba foglalásának mintája Excelben

Elemek	1 Uralkodói hajlam					2 Barátságosság					3 Bizalom stb.																
Vizsgálati etnikai csoportok szerinti kérdőívek	Románok	Örmények	Görögök	Olaszok	Tatárok	Cigányok	Orosz-lip.	Ukránok	Románok	Örmények	Görögök	Olaszok	Tatárok	Cigányok	Orosz-lip.	Ukránok	Románok	Örmények	Görögök	Olaszok	Tatárok	Cigányok	Orosz-lip.	Ukránok			
242. Ci.	5	2	2	2	2	2	1	2	2	5	3	3	3	4	4	2	3	3	5	3	3	3	5	5	1	3	3
.....	4	1	2	2	4	4	1	2	1	5	3	3	2	5	5	1	4	4	5	3	3	4	4	4	1	2	2
270.Ci.	5	3	2	2	5	5	5	5	3	5	2	2	2	4	2	2	4	1	5	2	2	5	4	5	2	4	2
	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	2	5	2	4	4	4	2	2	5	2	2	4	4	1	2	2	2
271. Oroszok	2	5	2	5	5	5	5	5	1	4	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
272. Or.	4	5	3	5	3	3	5	5	5	5	2	2	2	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
.....	5	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
320. Or.	4	3	2	4	5	5	1	1	1	4	2	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	4	4	2	2	5	5	1	3	3	4	3	2	2	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
321. Ukránok	5	3	3	3	2	2	1	4	4	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
322. Uk.	5	5	5	5	5	5	5	5	5	3	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
.....	5	5	5	5	5	5	5	5	5	4	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
350. Uk.	5	5	5	5	5	5	5	5	5	4	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5

8. sz. Táblázat. A dobrudzsai törökök ön- és retro-értékelt etnikai vonásainak hierarchikus struktúrája

Az adatok 5 erősségi fokon foglalják magukban a számtani közepet és standard eltérést

Etnikai profilok	Integrált török profil	Önértékelési török profil	A dobrudzsai törökök minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület tanú-csoportjai által végzett retro-értékelése									
			románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	tatárok 50	romák 30	oroszlipovánok 50	ukránok 30		
1. Vallásos hit	4,63 0,82	4,62 0,73	4,72 0,76	4,97 0,18	4,73 0,45	4,50 0,94	4,78 0,58	4,59 1,21	4,37 0,83	4,42 1,20		
2. Az etnikai identitás becslése	4,43 0,92	4,70 0,74	4,30 1,05	4,93 0,25	4,50 0,73	4,43 1,04	4,52 0,79	3,90 0,77	4,18 1,05	4,35 1,20		
3. Büszkeség	4,42 0,90	4,76 0,56	4,48 0,89	4,57 1,07	4,37 0,81	3,57 1,17	4,56 0,70	4,90 0,41	4,20 0,89	4,23 0,99		
4. Tradicionálisizmus	4,38 0,93	4,30 0,91	4,70 0,76	4,23 1,01	4,50 0,78	4,53 0,73	4,46 0,93	4,10 1,18	4,18 0,91	4,32 1,14		

Etnikai profilk	Integrált török profil	Önértékelési török profil	A dobudzsai törökök minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület tanú-csoportjai által végzett retro-értékelése								
			románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	tatárok 50	romák 30	oroszlipovánok 50	ukránok 30	
Értékek és vonások	Esetek összesen 350	Önértékelési törökök 50									
1. Vallásos hit	4,63 0,82	4,62 0,73	4,72 0,76	4,97 0,18	4,73 0,45	4,50 0,94	4,78 0,58	4,59 1,21	4,37 0,83	4,42 1,20	
5. Történelmi tudat	4,21 1,08	4,60 0,76	3,82 1,37	4,60 0,93	4,10 0,88	3,87 1,07	4,62 0,88	4,48 0,69	3,78 1,16	4,06 1,24	
6. Kereskedelmi érzék	4,18 0,93	4,32 0,94	3,68 1,15	3,67 0,66	4,33 0,71	4,33 0,80	4,56 0,76	4,31 0,60	4,16 0,99	4,23 0,99	
7. Romániához való kötődés	4,11 1,08	4,12 1,15	4,00 1,23	4,70 0,88	4,10 0,55	3,50 1,20	4,72 0,67	4,14 0,95	4,06 1,03	3,39 1,09	
8. Függetlenség	4,08 1,04	4,40 1,01	3,88 1,15	4,20 1,10	3,93 1,05	3,50 1,07	4,56 0,81	3,97 0,50	3,98 0,97	3,97 1,20	
9. Szépérzék	4,06 0,97	4,50 0,68	4,20 1,01	4,07 0,94	3,73 0,87	3,43 0,86	4,50 0,91	4,34 0,61	3,86 0,91	3,35 1,14	
10. Barátságosság	4,01 1,07	4,66 0,59	4,04 1,17	3,86 0,88	3,62 1,24	3,41 1,05	4,66 0,63	3,97 1,21	3,59 0,96	3,61 1,20	
11. Ambíció, becsvágy	4,02 1,07	4,18 0,98	4,00 1,11	4,30 0,79	4,23 0,94	3,80 1,10	4,34 1,04	2,93 0,96	4,12 0,88	3,87 1,23	
12. Bátorság és merészség	3,97 0,96	4,28 0,90	3,90 0,99	3,83 1,05	3,93 0,91	3,63 1,10	4,24 1,00	3,55 0,51	3,92 1,00	4,10 0,83	
13. Vállalkozó szellem	3,97 0,94	4,36 0,72	3,92 0,94	3,83 0,79	4,20 1,06	3,87 1,07	3,98 1,04	3,59 0,73	3,92 0,91	3,90 1,08	
14. Szolidaritás	3,95 1,05	4,18 0,96	3,44 1,34	4,67 0,71	3,60 0,81	4,37 0,85	4,26 0,94	3,66 0,72	3,69 1,06	3,84 0,97	
15. Önbizalom	3,94 1,08	4,42 0,64	3,98 1,31	3,86 1,09	3,90 1,06	3,43 1,17	4,56 0,79	3,59 0,78	3,73 1,04	3,31 1,11	
16. Alkalmazkodási képesség	3,93 1,03	4,42 0,70	4,06 1,04	3,83 1,05	3,60 1,10	3,47 0,97	4,56 0,67	3,14 0,74	4,00 0,87	3,45 1,36	
17. Emberség	3,89 1,00	4,26 0,80	4,08 0,83	4,43 0,86	3,47 1,38	3,50 1,11	4,22 0,82	3,38 0,49	3,67 0,92	3,55 1,18	
18. Optimizmus	3,89 1,13	4,30 1,04	4,02 1,02	4,57 0,77	3,70 0,95	3,33 0,92	3,82 1,38	3,38 1,47	3,73 0,88	3,87 1,09	
19. Intelligencia	3,88 0,99	4,34 0,85	3,90 1,04	3,90 1,11	3,43 1,10	3,67 0,99	4,42 0,78	3,72 0,59	3,53 0,92	3,58 0,92	
20. Jellemerősség	3,87 1,00	4,26 0,80	3,64 1,08	3,57 1,04	3,83 0,95	3,33 1,09	4,34 0,96	3,76 0,64	3,98 0,88	3,68 1,11	
21. Becsületérzés	3,85 1,05	4,42 0,91	3,88 1,02	4,00 1,02	3,70 0,95	3,87 1,11	4,26 1,01	3,17 0,60	3,59 0,96	3,29 1,22	
22. Áldozatkészség	3,83 1,07	4,28 1,95	3,80 1,20	4,23 1,28	3,33 0,80	2,97 1,00	4,36 0,83	4,21 0,82	3,53 0,74	3,39 1,15	

Etnikai profilk	Integrált török profil	Önértékelési török profil	A dobudzsai törökök minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület tanú-csoportjai által végzett retro-értékelése								
			románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	tatárok 50	romák 30	oroszlipovánok 50	ukránok 30	
Értékek és vonások	Esetek összesen 350	Önértékelési törökök 50									
1. Vallásos hit	4,63 0,82	4,62 0,73	4,72 0,76	4,97 0,18	4,73 0,45	4,50 0,94	4,78 0,58	4,59 1,21	4,37 0,83	4,42 1,20	
23. Segítő-készség	3,82 1,19	4,16 0,93	3,72 1,33	4,33 1,03	3,57 1,10	3,07 1,26	4,34 1,02	3,34 1,45	3,80 0,91	3,58 1,23	
24. Szakértelem	3,80 1,02	4,26 0,78	3,78 1,17	3,77 1,04	3,87 0,86	3,77 1,10	4,10 0,99	3,24 0,74	3,73 0,93	3,23 1,15	
25. Vendégszeretet	3,80 1,21	4,66 0,52	3,92 1,16	3,30 1,15	3,50 0,86	3,30 1,32	4,72 0,61	3,24 1,60	3,45 1,02	3,03 1,33	

8. sz. Táblázat (folytatás). A dobudzsai törökök ön- és retro-értékelt etnikai vonásainak hierarchikus struktúrája

Az adatok 5 erősségi fokon foglalják magukban a számtani közepet és standard eltérést

Etnikai profilk	Integrált török profil	Önértékelési török profil	A dobudzsai törökök minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület tanú-csoportjai által végzett retro-értékelése								
			románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	tatárok 50	Romák 30	oroszlipovánok 50	ukránok 30	
Értékek és vonások	Esetek összesen 350	Önértékelési törökök 50									
26. Realizmus	3,79 1,07	4,36 0,66	3,90 1,11	4,37 0,81	3,53 0,86	3,07 1,46	3,66 1,06	3,21 0,90	3,92 0,84	3,61 1,23	
27. Tisztaság és higiénia	3,79 1,24	4,70 0,46	3,80 1,31	3,93 1,34	3,50 1,22	3,27 1,23	4,62 1,01	2,62 0,62	3,47 0,96	3,19 1,30	
28. Kezdeményező készség	3,77 0,94	4,32 0,84	3,50 1,04	3,70 1,02	3,60 0,92	3,67 0,84	4,00 0,88	3,21 0,49	3,80 0,82	3,71 1,07	
29. Természet-érzés	3,77 1,11	4,45 0,79	3,71 1,26	3,97 1,13	4,07 1,01	3,10 1,09	4,24 0,97	3,10 0,41	3,49 1,00	3,32 1,22	
30. Konfliktuskerülés	3,74 1,07	3,96 1,09	3,66 0,96	3,63 1,67	3,93 1,01	3,47 0,90	4,24 0,82	3,41 0,63	3,67 1,11	3,26 0,96	
31. Jóság és szelídség	3,73 1,11	4,44 0,76	4,04 1,19	3,87 1,04	3,13 1,07	3,33 0,99	4,48 0,65	2,93 0,96	3,33 0,94	3,10 1,08	
32. Becsületesség	3,72 1,00	4,42 0,76	3,58 0,99	3,83 0,99	3,73 0,87	3,10 0,92	3,92 1,08	3,07 0,37	3,69 0,89	3,61 1,20	
33. Fegyelem és szervezettség	3,72 1,01	4,20 0,78	3,60 0,95	4,07 0,94	3,37 0,72	3,63 1,16	4,34 0,87	2,97 0,94	3,49 0,89	3,35 1,11	
34. Szorgalom	3,72 1,11	4,58 0,61	3,70 1,23	3,77 1,19	3,33 0,80	3,33 0,99	4,32 0,91	2,48 0,57	3,55 0,91	3,52 1,23	

Etnikai profilok	Integrált török profil	Önértékelési török profil	A dobрудzsai törökök minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület tanú-csoportjai által végzett retroértékelése							
			románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	tatárok 50	Rómák 30	oroszlipovánok 50	ukránok 30
35. Interetnikus tolerancia	3,72 1,19	4,22 1,06	3,58 1,09	4,07 1,39	3,50 1,48	3,30 1,02	4,20 1,07	2,72 0,70	3,67 1,11	3,68 1,14
36. Humorérzék	3,71 1,03	4,36 0,75	3,94 1,00	4,30 0,88	3,43 0,90	2,80 1,03	4,00 0,93	3,31 0,66	3,33 0,97	3,35 1,14
37. Kitartás	3,70 1,09	3,84 1,17	3,44 1,20	4,13 1,36	3,43 1,14	3,63 0,96	4,02 0,96	3,17 0,38	3,84 0,87	3,61 1,23
38. Modernizmus	3,69 1,08	4,22 0,84	3,76 1,15	3,11 1,12	3,27 1,11	3,43 1,01	4,40 0,88	3,17 0,80	3,50 0,85	3,58 1,23
39. Mások ötletei iránti nyitottság	3,66 1,14	3,92 1,26	3,34 1,33	3,93 1,14	3,70 1,18	3,30 0,92	4,36 0,92	2,93 0,37	3,57 0,91	3,55 1,21
40. Felelősségérzet	3,61 1,07	4,16 0,82	3,38 1,19	3,97 1,00	3,47 0,68	3,53 0,94	3,88 1,10	2,45 0,63	3,73 1,11	3,42 0,96
41. Öszinte kommunikációra való hajlam	3,58 1,04	4,36 0,75	3,46 1,01	3,50 1,01	3,63 0,67	3,13 0,90	4,06 1,08	2,72 0,59	3,41 1,14	3,29 0,94
42. Találékony-ság	3,57 1,07	3,86 1,09	3,42 1,14	3,43 0,94	3,83 1,05	3,10 0,99	3,88 1,14	3,07 0,70	3,65 0,90	3,48 1,21
43. Individualizmus	3,50 1,22	3,30 1,13	3,62 1,35	3,67 1,73	3,43 1,28	3,33 1,09	3,64 1,21	2,76 0,74	3,78 0,98	3,77 1,09
44. Kritikai érzék	3,44 1,09	3,60 1,03	3,48 1,22	4,63 0,61	3,00 1,11	3,23 0,90	3,18 1,24	2,97 0,42	3,59 1,06	3,26 0,89
45. Uralkodói hajlam	3,40 1,21	3,76 1,25	3,35 1,36	3,55 1,09	3,50 0,97	3,27 1,28	3,72 1,14	2,17 0,66	3,22 1,21	3,69 0,97
46. Alázatosság és engedelmes-ség	3,36 1,25	3,84 1,22	3,46 1,16	4,10 0,96	2,70 1,18	3,20 1,16	3,26 1,45	3,03 0,94	3,18 1,30	3,23 1,15
47. Utánzási képesség	3,35 1,18	3,66 1,22	3,56 1,33	3,23 1,04	3,10 1,09	2,97 0,96	3,66 1,26	2,90 1,11	3,39 0,98	3,10 1,25
48. Fatalizmus	3,05 1,11	3,36 1,19	3,04 1,09	2,63 0,93	2,63 0,93	2,67 1,06	3,56 1,21	2,66 0,90	3,00 1,06	3,35 1,02
49. Szkeptici-zmus	2,94 1,14	3,18 1,24	2,18 1,12	2,90 0,96	2,83 0,87	2,47 0,82	3,62 1,19	2,69 0,71	2,94 1,11	3,48 1,06
50. Agresszivitás	2,85 1,39	3,04 1,43	2,72 1,44	1,93 1,51	2,43 1,57	2,60 1,10	2,94 1,53	3,55 0,74	3,06 1,09	3,10 1,37

3.13.sz. táblázat. Robert E. Park által egy 110 esetes amerikai kutatásban (1967) alkalmazott Bogardus–1925 kérdőív

Elemek száma	1	2	3	4	5	6	7
Kapcsolatok intenzitása	7	6	5	4	3	2	1
Nemzetek és etnikai távolság kategóriák	Rokoni és házastársi kapcsolatban	Egyesületben közeli barátokként	Az utcámban szomszédként	Számambeli alkalmazottként hazámban	Hazám polgáraként	Csupán hazámba érkezett látogatóként	Kiutasítottam a hazámból
örmények						x	
bolgárok						x	
kanadaiak	x	x	x	x	x		
kínaiak					x		
csehszlovákok					x		
dánok				x	x		
hollandok				x	x		
angolok	x	x	x	x	x		
franciák	x	x	x	x	x		
finnek				x	x		
németek	x	x	x	x	x		
görögök						x	
hinduk							x
magyarok					x		
írek	x	x	x	x	x		
olaszok				x	x		
japánok							x
zsidók -						x	
orosz zsidók						x	
koreaiak							x
mexikóiak						x	
mulattok							x
négerek							x
norvégok	x	x	x	x	x		
portugálok						x	
filippinók					x		
lengyelek				x	x		

Elemek száma	1	2	3	4	5	6	7
Kapcsolatok intenzitása	7	6	5	4	3	2	1
Nemzetek és etnikai távolság kategóriái	Rokoni és házasítási kapcsolatban	Egyesületekben közeli barátokként	Az utcákban szomszédként	Számámbeli alkalmazottként hazámban	Hazám polgáraként	Csupán hazámba érkezett látogatóként	Kiutasítottam a hazámból
románok				x	x		
oroszek					x		
szerbek					x		
skótok	x	x	x	x	x		
spanyolok					x		
szírek							x
svédek				x	x		
törökök							x
walesiek	x	x	x	x	x		

3.14. sz. Táblázat. 1993-ban P.P. Neveanu által román lakosság kutatására tervezett és előtesztelt Bogardus kérdőív modell

UTASÍTÁSOK	1	2	3	4	5	6	7
Minden kérdésre egyetlen egy válasz adható az 5 lehetséges alternatíva közül. A kiválasztott alternatíva számát, kérjük, karikázza be.	Összeházasítaná családja tagjait a?	Elfogadná barátainak a?	Elfogadná lakószomszédául a?	Egyetértené azzal, hogy az Ön szakmájában munkát vállaljon?	Beleegyezne abba, hogy ugyanolyan állampolgársággal rendelkezzen, mint Ön?	Jobban szeretné, ha kizárólag turistaként látogatna Romániába?	Jobban szeretné, ha kiutasítaná az országból?
Románok	Egyáltalán nem értek egyet Inkább nem értek egyet Igen is, nem is Inkább egyet értek Teljesen egyet értek	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

UTASÍTÁSOK	1	2	3	4	5	6	7
Minden kérdésre egyetlen egy válasz adható az 5 lehetséges alternatíva közül. A kiválasztott alternatíva számát, kérjük, karikázza be.	Összeházasítaná családja tagjait a?	Elfogadná barátainak a?	Elfogadná lakószomszédául a?	Egyetértené azzal, hogy az Ön szakmájában munkát vállaljon?	Beleegyezne abba, hogy ugyanolyan állampolgársággal rendelkezzen, mint Ön?	Jobban szeretné, ha kizárólag turistaként látogatna Romániába?	Jobban szeretné, ha kiutasítaná az országból?
-----	Egyáltalán nem értek egyet Inkább nem értek egyet Igen is, nem is Inkább egyet értek Teljesen egyet értek	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
-----	Egyáltalán nem értek egyet Inkább nem értek egyet Igen is, nem is Inkább egyet értek Teljesen egyet értek	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
-----	Egyáltalán nem értek egyet Inkább nem értek egyet Igen is, nem is Inkább egyet értek Teljesen egyet értek	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
-----	Egyáltalán nem értek egyet Inkább nem értek egyet Igen is, nem is Inkább egyet értek Teljesen egyet értek	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

UTASÍTÁSOK Minden kérdésre egyetlen egy válasz adható az 5 lehetséges alternatíva közül. A kiválasztott alternatíva számát, kérjük, karikázza be.	1 Összeházasítaná családjá tagjait a?	2 Elfogadná barátainak a?	3 Elfogadná lakószomszédául a?	4 Egyetértene azzal, hogy az Ön szakmájában munkát vállaljon?	5 Beleegyezne abba, hogy ugyanolyan állampolgársággal rendelkezzen, mint Ön?	6 Jobban szeretné, ha kizárólag turistaként látogatna Romániába?	7 Jobban szeretné, ha kiutasítaná az országból?
----- Egyáltalán nem értek egyet Inkább nem értek egyet Igen is, nem is Inkább egyet értek Teljesen egyet értek	5	5	5	5	5	1	1
	4	4	4	4	4	2	2
	3	3	3	3	3	3	3
	2	2	2	2	2	4	4
	1	1	1	1	1	5	5

9. sz. táblázat: Török származású személy által 1995-ben kitöltött Bogardus–1995 kérdőív modell

Személyes adatok:		UTASÍTÁSOK:									
Település	<i>Konstanca</i>	Kérjük, jegyezze le, hogyan viszonyul Ön a dobrozdtsai etnikai közösségekhez. Értékelései általános jellegűek, anélkül, hogy ezeken (a közösségeken) belül a jókra vagy a rosszakra gondolna. Minden kérdéshez egyetlen válasz számát írja az alábbi 5 lehetséges alternatíva közül, nevezetesen: 5 nagymértékben egyetértek, 4 inkább egyetértek, 3 kis mértékben egyetértek, 2 nem vagyok biztos benne, 1 nem értek egyet.									
Megye	<i>Konstanca</i>										
Születési helye	<i>város</i>										
Neme	<i>férfi</i>										
Kora	<i>21 év</i>										
Családi állapota	<i>nőtlen</i>										
Végzettségi szintje	<i>liceum</i>										
Szakmája	<i>egyetemista</i>	Kérdések	románok	örmények	görögök	olaszok	törökök	tatárok	romák	oroszlipovánok	ukránok
Vallása	<i>iszlám</i>										
Etnikai hovatartozása	<i>török</i>										
I. Összeházasítaná családjá tagjait a ?	1	1	1	1	5	3	1	1	1		
II. Elfogadná közeli barátainak a?	5	4	4	4	5	4	2	4	4		
III. Elfogadná lakószomszédául a ?	5	4	4	4	5	5	4	4	4		

Személyes adatok:		UTASÍTÁSOK:									
Település	<i>Konstanca</i>	Kérjük, jegyezze le, hogyan viszonyul Ön a dobrozdtsai etnikai közösségekhez. Értékelései általános jellegűek, anélkül, hogy ezeken (a közösségeken) belül a jókra vagy a rosszakra gondolna. Minden kérdéshez egyetlen válasz számát írja az alábbi 5 lehetséges alternatíva közül, nevezetesen: 5 nagymértékben egyetértek, 4 inkább egyetértek, 3 kis mértékben egyetértek, 2 nem vagyok biztos benne, 1 nem értek egyet.									
Megye	<i>Konstanca</i>										
Születési helye	<i>város</i>										
Neme	<i>férfi</i>										
Kora	<i>21 év</i>										
Családi állapota	<i>nőtlen</i>										
Végzettségi szintje	<i>liceum</i>										
Szakmája	<i>egyetemista</i>	Kérdések	románok	örmények	görögök	olaszok	törökök	tatárok	romák	oroszlipovánok	ukránok
Vallása	<i>iszlám</i>										
Etnikai hovatartozása	<i>török</i>										
IV. Egyetértene azzal, hogy az Ön szakmájában munkát vállaljon?	5	4	4	4	5	5	4	4	4		
V. Mely etnikai közösségnek fogadná el az önével megegyező román állampolgárságát?	5	5	5	5	5	5	5	5	5		
VI. Egyetértene azzal, hogy egyes helyi közösségek csak turistaként, látogatóként érkezzenek, anélkül, hogy tartózkodási helyük lenne a térségben?	1	1	1	1	1	1	2	1	1		
VII. Mely helyi közösséget szeretné kiutasítani az országból?	1	1	1	1	1	1	2	1	1		

10.sz. Táblázat. Török származású személy által 1995-ben kitöltött PPN-50 kérdőív modell

Személyes adatok:		UTASÍTÁSOK:							
Település	Konstanca	Az alábbi kérdőív már nem a saját személyre vonatkozik. Ennek alapján Ön azt értékeli, ami a felsorolt közösségekre tipikus. Egyes fogalmak esetében kérjük használja a mellékelt szómagyarázatot. Az értékeléshez egyetlen számot választhat ki az alábbi 5 lehetséges alternatíva közül, nevezetesen:							
Megye	Konstanca	5 nagymértékben egyetértek,							
Születés helye	város	4 inkább egyetértek,							
Neme	férfi	3 kis mértékben egyetértek,							
Kora	21 év	2 nem vagyok biztos benne,							
Családi állapota	liceum	1 nem értek egyet.							
Végzettségi szintje	egytemista								
Szakmája	iszlám								
Vallása	török								
Etnikai hovatartozása									
ELEMEK ÉS KÖZÖSSÉGEK	románok	örmények	görögök	olaszok	törökök	tatárok	Romák	oroszlipovánok	ukránok
1. Uralkodói hajlam	1	5	5	2	3	2	1	2	2
2. Barátságosság	5	4	4	4	4	4	1	4	4
3. Önbizalom	5	5	5	2	4	5	5	2	4
4. Természetérzés	5	4	4	4	5	4	4	3	4
5. Modernizmus	5	4	4	4	4	5	5	3	3
6. Történelmi tudat	5	4	4	4	5	5	2	3	4
7. Segítőkézség	5	4	4	4	4	5	3	3	4
8. Függetlenség	5	4	4	4	5	5	4	3	4
9. Vendégszeretet	5	3	3	3	5	5	2	2	2
10. Tisztaság és higiénia	5	5	5	5	5	5	1	2	2
11. Alkalmazkodási képesség	5	5	5	5	5	5	2	2	2
12. Jellemerősség	5	5	5	4	5	5	2	2	2
13. Kereskedelmi érzék	4	5	5	5	5	5	5	2	2
14. Széperzés	5	4	5	5	5	5	4	2	2
15. Optimizmus	5	5	4	5	5	5	5	2	2
16. Utánzási képesség	4	4	4	4	4	5	5	2	2
17. Szkepticizmus	3	4	4	4	2	2	2	2	2
18. Fegyelem és szervezethezesség	4	5	4	4	5	5	2	2	2
19. Jóság és szelídség	5	3	2	4	5	5	2	2	2
20. Intelligencia	5	5	4	4	5	5	3	2	2
21. Szolidaritás	4	5	4	4	5	5	5	2	2

Személyes adatok:		UTASÍTÁSOK:							
Település	Konstanca	Az alábbi kérdőív már nem a saját személyre vonatkozik. Ennek alapján Ön azt értékeli, ami a felsorolt közösségekre tipikus. Egyes fogalmak esetében kérjük használja a mellékelt szómagyarázatot. Az értékeléshez egyetlen számot választhat ki az alábbi 5 lehetséges alternatíva közül, nevezetesen:							
Megye	Konstanca	5 nagymértékben egyetértek,							
Születés helye	város	4 inkább egyetértek,							
Neme	férfi	3 kis mértékben egyetértek,							
Kora	21 év	2 nem vagyok biztos benne,							
Családi állapota	liceum	1 nem értek egyet.							
Végzettségi szintje	egytemista								
Szakmája	iszlám								
Vallása	török								
Etnikai hovatartozása									
ELEMEK ÉS KÖZÖSSÉGEK	románok	örmények	görögök	olaszok	törökök	tatárok	Romák	oroszlipovánok	ukránok
22. Becsületérzés	5	4	4	5	5	5	2	2	2
23. Vállalkozói szellem	4	5	5	5	5	5	5	2	2
24. Konfliktuskerülés	5	4	4	4	4	5	2	2	2
25. Kritikai érzék	4	5	4	4	4	5	2	2	2
26. Romániához való kötődés	5	5	5	5	5	5	5	2	2
27. Individualizmus	3	5	5	2	2	3	2	2	2
28. Kitartás	4	5	5	4	5	5	2	2	2
29. Agresszivitás	2	4	4	2	2	2	4	2	2
30. Tradicionalizmus	3	5	5	2	3	2	2	2	2
31. Alázatosság és engedelmesség	2	2	2	2	2	2	2	2	2
32. Emberség	5	2	2	3	5	5	2	2	2
33. Kezdeményező készség	5	2	5	3	5	5	5	2	2
34. Humorérzés	5	2	4	5	5	5	4	2	2
35. Realizmus	4	2	4	3	4	5	4	2	2
36. Önnön identitásának becslése	5	5	5	5	5	5	2	2	2
37. Fatalizmus	2	4	3	2	2	2	2	2	2
38. Szakértelem	5	5	4	3	5	5	2	2	2
39. Ambíció, becsvágy	4	5	5	3	5	5	4	2	2
40. Találékonyosság	4	5	4	5	5	5	4	2	2
41. Ószinte kommunikációs képesség	5	3	2	3	5	5	2	2	2
42. Áldozatkészség	5	3	3	4	5	5	2	2	2
43. Szorgalom	5	4	4	4	5	5	2	2	2

Személyes adatok:		UTASÍTÁSOK:							
Település	Konstanca	Az alábbi kérdőív már nem a saját személyre vonatkozik. Ennek alapján Ön azt értékeli, ami a felsorolt közösségekre tipikus. Egyes fogalmak esetében kérjük használja a mellékelt szómagyarázatot. Az értékeléshez egyetlen számot választhat ki az alábbi 5 lehetséges alternatíva közül, nevezetesen:							
Megye	Konstanca	5 nagymértékben egyetértek,							
Születés helye	város	4 inkább egyetértek,							
Neme	férfi	3 kis mértékben egyetértek,							
Kora	21 év	2 nem vagyok biztos benne,							
Családi állapota	liceum	1 nem értek egyet.							
Végzettségi szintje	egyetemista								
Szakmája	iszlám								
Vallása	török								
Etnikai hovatartozása									
ELEMEK ÉS KÖZÖSSÉGEK	románok	örmények	görögök	olaszok	törökök	tatárok	Romák	oroszlipovánok	ukránok
44. Büszkeség	5	4	4	4	5	5	2	2	2
45. Vallásos hit	5	5	5	5	5	5	2	2	2
46. Tolerancia	5	2	2	4	4	5	2	2	2
47. Becsületesség	5	2	3	4	5	5	2	2	2
48. Felelősségérzet	5	2	3	4	5	5	2	2	2
49. Bátorság és merészség	5	2	3	4	5	5	4	2	2
50. Mások ötletei iránti nyitottság	5	2	2	2	5	5	5	2	2

7. sz. Táblázat. A dobrudzsai ukránok ön- és retro-értékelési etnikai vonásainak hierarchikus struktúrája

Az adatok 5 erősségi fokon foglalják magukban a számtani közepet és standard eltérést

Profilok	Integrált etnikai profil	Ön-értékelési profil	A dobrudzsai ukránok minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület etnikai tanú-csoportjai által végzett retro-értékelése							
Etnikai vonások	Összes eset 350	ukránok 30	románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	törökök 50	tatárok 50	romák 30	oroszlipovánok 50
1. Vallásos hit	4,37 1,10	4,81 0,40	4,52 1,09	4,73 0,78	4,87 0,35	3,93 1,46	3,68 1,41	4,20 1,23	4,86 0,44	4,29 0,91
2. Büszkeség	4,11 1,21	4,42 0,76	4,00 1,41	4,40 1,43	4,20 0,66	3,70 1,02	3,78 1,40	3,60 1,40	4,69 1,07	4,53 0,65
3. Tradicionáliszmus	3,90 1,23	4,65 0,49	4,24 1,06	3,07 1,08	4,50 0,78	4,30 1,12	3,46 1,34	3,56 1,40	3,38 1,47	4,06 0,97

Profilok	Integrált etnikai profil	Ön-értékelési profil	A dobrudzsai ukránok minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület etnikai tanú-csoportjai által végzett retro-értékelése							
Etnikai vonások	Összes eset 350	ukránok 30	románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	törökök 50	tatárok 50	romák 30	oroszlipovánok 50
4. Önnön etnikai identitásának becsülése	4,01 1,19	4,42 0,81	3,86 1,41	4,47 0,86	4,60 0,62	4,60 0,72	3,94 1,24	3,44 1,23	3,14 1,26	4,08 1,02
5. Történelmi tudat	3,83 1,25	4,45 0,77	3,52 1,47	4,37 1,27	3,83 1,15	3,80 1,10	3,52 1,34	3,42 1,43	4,38 0,78	3,86 0,98
6. Szorgalom	3,67 1,25	4,71 0,53	3,32 1,24	3,63 1,50	3,97 0,85	3,77 1,22	3,34 1,29	3,36 1,43	3,00 1,07	4,20 0,91
7. Szépérezék	3,67 1,20	4,68 0,79	3,48 1,23	3,90 1,30	3,67 0,96	3,17 1,15	3,24 1,22	3,10 1,18	4,10 1,01	4,18 0,93
8. Romániához való kötődés	3,63 1,35	4,32 0,83	3,72 1,40	4,63 0,89	3,60 1,28	3,27 1,34	2,76 1,29	3,04 1,34	3,31 1,44	4,43 0,82
9. Emberiség	3,58 1,26	3,76 1,06	4,47 1,04	3,87 1,04	3,23 1,19	2,76 1,08	2,62 1,16	2,97 1,05	4,31 0,87	4,84 0,37
10. Optimizmus	3,57 1,25	4,13 1,12	3,68 1,15	4,37 1,07	3,83 0,91	3,27 1,08	3,14 1,34	2,84 1,38	3,38 1,47	3,92 0,86
11. Tisztaság és higiénia	3,56 1,31	4,52 1,29	3,20 1,36	4,17 1,32	3,97 0,96	3,20 1,21	3,40 1,23	2,96 1,32	2,55 0,63	4,33 0,80
12. Szolidaritás	3,56 1,25	4,06 0,89	3,22 1,40	4,33 1,24	3,53 0,86	4,10 0,99	3,22 1,28	3,04 1,28	3,31 1,42	3,86 0,94
13. Természetérzés	3,53 1,30	4,90 0,40	2,84 1,25	4,07 1,31	4,17 1,05	3,20 1,24	2,98 1,23	2,84 1,26	3,17 1,04	4,31 0,65
14. Önbizalom	3,52 1,22	4,34 0,72	3,31 1,39	3,41 1,30	3,93 1,01	3,67 1,21	3,14 1,28	2,82 1,34	3,55 0,74	4,08 0,76
15. Függetlenség	3,51 1,28	4,00 1,13	3,38 1,40	3,80 1,37	3,73 1,05	3,50 1,22	3,28 1,40	3,30 1,47	2,69 0,76	3,94 0,92
16. Interetnikus tolerancia	3,51 1,31	4,97 0,18	3,26 1,14	4,50 0,90	4,40 1,07	2,83 1,26	2,88 1,14	2,74 1,29	2,59 0,73	4,06 0,92
17. Barátosság	3,51 1,37	4,87 0,34	3,61 1,30	3,69 1,07	3,79 1,24	3,31 1,17	2,96 1,35	2,40 1,43	3,21 1,50	4,24 0,80
18. Konfliktuskerülési képesség	3,48 1,24	4,71 0,64	3,46 1,22	4,03 1,27	3,87 1,17	3,37 1,22	2,74 1,08	3,02 1,22	2,55 0,63	3,98 0,99

Profilok	Integrált etnikai profil	Ön-értékelési profil	A dobudzsai ukránok minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület etnikai tanú-csoportjai által végzett retro-értékelése								
			Összes eset 350	ukránok 30	románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	törökök 50	tatárok 50	romák 30
19. Bátorság és merészség	3,49 1,16	4,26 0,77	3,32 1,10	3,43 1,25	3,67 0,88	3,73 1,17	3,10 1,30	3,12 1,30	2,76 0,79	4,14 0,74	
20. Intelligencia	3,47 1,21	4,29 0,64	3,30 1,30	3,83 1,37	3,67 1,15	3,07 1,28	3,06 1,24	2,80 1,34	3,90 0,56	3,88 0,75	
21. Becsületérzés	3,46 1,27	4,71 0,82	3,26 1,37	3,47 1,46	3,77 1,14	3,57 1,28	2,94 1,24	3,08 1,12	2,86 1,06	3,86 0,91	
22. Realizmus	3,45 1,26	4,06 1,06	3,78 1,28	3,97 1,33	3,60 0,81	3,07 1,36	3,42 1,26	2,66 1,14	2,55 0,63	3,90 0,77	
23. Segítő-készség	3,42 1,19	4,13 0,92	3,34 1,33	4,07 1,17	3,60 1,16	2,73 1,11	3,24 1,19	3,12 1,22	2,90 0,98	3,76 0,83	
24. Ambíció, becsvágy	3,40 1,21	4,16 0,78	3,08 1,26	3,60 1,43	4,13 0,90	3,87 1,11	2,92 1,28	2,80 1,12	2,55 0,63	3,98 0,75	
25. Vendégszeretet	3,40 1,36	4,90 0,30	3,36 1,29	3,27 1,60	3,77 1,10	2,67 1,21	2,78 1,13	2,64 1,05	3,24 1,60	4,27 0,93	

7. sz. táblázat (folytatás). A dobudzsai ukránok ön- és retro-értékelési etnikai vonásainak hierarchikus struktúrája

Az adatok 5 erősségi fokon foglalják magukban a számtani közepet és standard eltérést

Profilok	Integrált etnikai profil	Ön-értékelési profil	A dobudzsai ukránok minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület etnikai tanú-csoportjai által végzett retro-értékelése								
			Összes eset 350	ukránok 30	románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	törökök 50	tatárok 50	romák 30
26. Áldozatkészség	3,39 1,17	4,16 0,90	3,48 1,20	4,37 1,10	3,53 0,90	2,90 1,16	2,88 1,06	2,84 1,18	2,93 1,00	3,80 0,87	
27. Szakértelem	3,38 1,17	4,35 0,88	2,98 1,27	3,43 1,22	3,80 0,92	3,33 0,99	3,18 1,21	2,90 1,20	2,90 0,98	3,88 0,88	
28. Humorérzék	3,36 1,26	4,65 0,61	3,18 1,26	4,10 1,18	3,80 0,89	3,03 1,16	2,94 1,20	2,54 1,18	2,79 1,15	3,84 1,01	

Profilok	Integrált etnikai profil	Ön-értékelési profil	A dobudzsai ukránok minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület etnikai tanú-csoportjai által végzett retro-értékelése								
			Összes eset 350	ukránok 30	románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	törökök 50	tatárok 50	romák 30
29. Becsületesség	3,36 1,17	4,55 0,52	3,10 1,20	3,63 1,45	3,67 0,84	3,30 0,84	3,08 1,26	2,74 1,07	2,62 0,82	3,90 0,90	
30. Alkalmazkodási képesség	3,32 1,20	4,23 1,02	3,34 1,24	3,23 1,19	3,67 1,03	3,23 1,14	3,02 1,17	2,64 1,19	2,59 0,73	4,08 0,79	
31. Jóság és szelidség	3,38 1,28	4,68 0,94	3,56 1,23	4,20 1,19	3,47 1,11	2,70 1,34	2,72 1,18	2,76 1,10	2,62 0,73	3,98 0,88	
32. Modernizmus	3,31 1,10	4,16 0,73	3,12 1,21	3,52 1,09	3,60 0,77	3,17 0,95	2,90 1,23	2,89 1,15	2,93 1,03	3,79 0,74	
33. Fegyelmesség és szervezethez való kötődés	3,31 1,18	4,35 0,88	2,82 1,02	3,63 1,54	3,67 0,88	3,27 1,11	2,92 1,10	2,50 1,07	3,55 0,78	3,84 0,87	
34. Felelősségérzet	3,28 1,16	4,61 0,56	2,86 1,14	3,67 1,37	3,63 0,89	2,90 0,84	3,00 1,07	2,78 1,15	2,45 0,63	3,92 0,84	
35. Jellemerősség	3,27 1,16	4,71 0,59	2,96 1,12	3,03 1,30	3,43 0,68	2,90 1,09	2,94 1,08	2,96 1,16	2,59 0,73	4,02 0,88	
36. Alázatosság és engedelmesség	3,27 1,21	4,32 0,94	3,44 1,09	3,90 1,09	3,27 1,01	2,77 1,07	2,96 1,26	2,52 1,20	2,93 1,03	3,61 1,00	
37. Összinté kommunikációs képesség	3,23 1,15	4,71 0,53	3,18 1,04	3,37 1,25	3,73 0,78	2,90 1,09	2,68 1,06	2,70 0,93	2,52 0,57	3,71 1,12	
38. Kritikai érzék	3,20 1,19	4,35 0,75	3,12 1,30	4,17 1,32	3,07 0,69	2,93 0,98	2,50 0,93	2,66 1,14	2,83 1,04	3,71 0,84	
39. Vállalkozó szellem	3,18 1,08	4,06 0,73	2,88 1,24	3,20 1,24	3,37 0,96	3,13 0,86	2,92 1,19	3,10 1,16	2,52 0,57	3,57 0,74	
40. Mások ötletei iránti nyitottság	3,15 1,21	4,32 1,05	2,88 1,24	3,40 1,43	3,73 0,83	3,10 0,92	2,74 1,35	2,52 0,91	2,31 0,54	3,78 0,80	
41. Kitartás a befejezésig	3,14 1,17	4,16 0,82	2,74 1,07	3,67 1,63	3,40 0,86	3,43 1,07	2,60 0,99	2,46 0,97	2,83 1,04	3,67 0,85	
42. Találékonyosság	3,09 1,13	4,29 0,82	2,68 1,06	3,47 0,97	3,40 0,86	2,77 0,97	2,82 1,16	2,72 1,25	2,14 0,44	3,73 0,78	

Profilok	Integrált etnikai profil	Ön-értékelési profil	A dobrudzsai ukránok minden elemre vonatkozó, az érintkezési terület etnikai tanú-csoportjai által végzett retro-értékelése								
			Összes eset 350	ukránok 30	románok 50	örmények 30	görögök 30	olaszok 30	törökök 50	tatórok 50	romák 30
43. Kezdeményező készség	3,09 1,19	4,10 0,87	2,66 1,35	3,33 1,49	3,57 0,77	3,10 1,21	2,92 1,19	2,42 0,99	2,55 0,63	3,59 0,84	
44. Utánzási képesség	3,03 1,18	3,81 1,08	2,92 1,28	3,23 1,14	2,73 0,91	2,83 1,23	2,82 1,17	2,98 1,29	2,62 1,29	3,35 0,88	
45. Individualizmus	3,01 1,22	3,90 1,11	3,08 1,37	3,23 1,72	3,10 0,92	3,07 1,23	2,60 1,07	2,36 1,05	2,62 0,78	3,49 0,89	
46. Uralkodói hajlam	2,99 1,25	4,10 0,90	2,63 1,30	2,90 1,23	3,30 0,95	3,17 1,05	2,59 1,17	2,04 1,14	2,93 1,03	3,84 0,83	
47. Kereskedelmi érzék	2,97 1,06	4,19 0,83	2,82 0,90	2,20 1,03	3,23 0,90	2,70 0,95	2,86 0,99	2,72 1,20	2,52 0,69	3,43 0,74	
48. Fatalizmus	2,81 1,18	3,74 1,12	2,90 1,16	2,37 0,89	2,57 1,10	2,47 0,94	2,70 1,20	2,46 1,09	2,69 1,11	3,29 1,24	
49. Szkeptizmus	2,65 1,04	3,90 0,98	2,24 1,02	2,70 1,02	2,73 0,91	2,27 0,83	2,36 0,78	2,60 1,11	2,69 0,71	2,78 1,01	
50. Agresszivitás	2,38 1,20	2,71 1,27	2,18 1,22	1,47 0,90	2,17 1,32	2,53 1,25	2,72 1,09	2,22 1,02	2,83 1,04	2,51 1,28	

8. sz. Táblázat. Ukrán származású személy által 1995-ben kitöltött Bogardus–1995 kérdőív modell

Kérdések	Személyes adatok: UTASÍTÁSOK: Település Tulcea Megye Tulcea Születés helye Tulcea város Neme férfi Kora 59 év Családi állapota 59 év Végzettségi szintje nő Szakmája líceum Vallása tanító Etnikai hovatartozása ortodox ukrán								
	románok	örmények	görögök	olaszok	törökök	tatórok	romák	oroszlipovánok	ukránok
I. Összeházasítaná családjá tagjait a ?	5	4	4	4	2	2	1	4	5

Kérdések	Személyes adatok: UTASÍTÁSOK: Település Tulcea Megye Tulcea város Születés helye Tulcea város Neme férfi Kora 59 év Családi állapota nő Végzettségi szintje líceum Szakmája tanító Vallása ortodox ukrán Etnikai hovatartozása ukrán								
	románok	örmények	görögök	olaszok	törökök	tatórok	romák	oroszlipovánok	ukránok
II. Elfogadná közeli barátainak a?	5	5	5	5	5	5	1	5	5
III. Elfogadná lakószomszédául a ?	5	5	5	5	5	5	1	5	5
IV. Egyetértene azzal, hogy az Ön szakmájában munkát vállaljon?	5	5	5	5	5	5	2	5	5
V. Mely etnikai közösségnek fogadná el az önével megegyező román állampolgárságát ?	5	5	5	5	5	5	5	5	5
VI. Egyetértene azzal, hogy egyes helyi közösségek csak turistaként, látogatóként érkezzenek, anélkül, hogy tartózkodási helyük lenne a térségben?	5	5	5	5	5	5	2	5	5
VII. Mely helyi közösséget szeretné kiutasítani az országból?	4	4	4	4	4	4	2	4	4

9. sz. Táblázat. Ukrán származású személy által 1995-ben kitöltött PPN–50 kérdőív modell

Személyes adatok:		UTASÍTÁSOK:							
Település	Tulcea	Az alábbi kérdőív már nem a saját személyre vonatkozik. Ennek alapján Ön azt értékeli, ami a felsorolt közösségekre tipikus. Egyes fogalmak esetében kérjük használja a mellékelt szómagyarázatot. Az értékeléshez egyetlen számot választhat ki az alábbi 5 lehetséges alternatíva közül, nevezetesen:							
Megye	Tulcea	5 nagy mértékben egyet értek,							
Születés helye	város	4 inkább egyetértek,							
Neme	<i>férfi</i>	3 kevésbé értek egyet,							
Kora	<i>59 év</i>	2 nem vagyok biztos benne,							
Családi állapota	<i>nős</i>	1 nem értek egyet.							
Végzettségi szintje	<i>liceum</i>								
Szakmája	<i>tanító</i>								
Vallása	<i>ortodox</i>								
Etnikai hovatartozása	<i>ukrán</i>								
ELEMEK ÉS KÖZÖS-SÉGEK	románok	örmények	görögök	olaszok	törökök	tatárok	Romák	Oroszlipovánok	ukránok
1. Uralkodói hajlam	5	5	5	5	5	5	5	5	5
2. Barátságosság	5	5	5	5	5	5	2	5	5
3. Önbizalom	5	5	5	5	5	5	2	5	5
4. Természetérzés	5	5	5	5	5	5	2	5	5
5. Modernizmus	5	5	5	5	5	5	2	5	5
6. Történelmi tudat	5	5	5	5	5	5	2	5	5
7. Segítőkészség	5	5	5	5	5	5	2	5	5
8. Függetlenség	5	5	5	5	5	5	2	5	5
9. Vendégszeretet	5	5	4	5	4	4	2	4	5
10. Tisztaság és higiénia	5	5	5	5	5	5	2	5	5
11. Alkalmazkodási képesség	5	5	5	5	5	5	2	5	5
12. Jellemerősség	5	4	5	4	5	4	2	4	5
13. Kereskedelmi érzék	5	5	5	5	5	5	2	5	5
14. Szépérzés	5	5	5	5	5	5	4	5	5
15. Optimizmus	5	5	5	5	5	5	5	5	5
16. Utánzó képesség	5	5	5	5	5	5	5	5	5
17. Szkeptizmus	5	5	5	5	5	5	3	5	5
18. Fegyelem és szervezethezesség	5	5	5	5	5	5	2	5	5
19. Jóság és szelídség	5	4	4	4	3	3	3	4	5
20. Intelligencia	5	5	5	5	5	5	3	5	5

Személyes adatok:		UTASÍTÁSOK:							
Település	Tulcea	Az alábbi kérdőív már nem a saját személyre vonatkozik. Ennek alapján Ön azt értékeli, ami a felsorolt közösségekre tipikus. Egyes fogalmak esetében kérjük használja a mellékelt szómagyarázatot. Az értékeléshez egyetlen számot választhat ki az alábbi 5 lehetséges alternatíva közül, nevezetesen:							
Megye	Tulcea	5 nagy mértékben egyet értek,							
Születés helye	város	4 inkább egyetértek,							
Neme	<i>férfi</i>	3 kevésbé értek egyet,							
Kora	<i>59 év</i>	2 nem vagyok biztos benne,							
Családi állapota	<i>nős</i>	1 nem értek egyet.							
Végzettségi szintje	<i>liceum</i>								
Szakmája	<i>tanító</i>								
Vallása	<i>ortodox</i>								
Etnikai hovatartozása	<i>ukrán</i>								
ELEMEK ÉS KÖZÖS-SÉGEK	románok	örmények	görögök	olaszok	törökök	tatárok	Romák	Oroszlipovánok	ukránok
21. Szolidaritás	5	5	5	5	5	5	5	5	5
22. Becsületérzés	5	5	5	5	5	5	2	5	5
23. Vállalkozói szellem	5	5	5	5	4	4	3	5	5
24. Konfliktuskezelés	5	5	5	5	3	3	3	5	5
25. Kritikai érzék	5	5	4	4	4	4	2	5	5
26. Romániához való kötődés	5	5	5	5	5	5	3	5	5
27. Individualizmus	5	5	4	5	3	3	3	4	5
28. Kitartás	5	5	5	5	5	5	2	5	5
29. Agresszivitás	4	4	4	4	4	4	5	4	4
30. Tradicionalizmus	5	5	5	5	5	5	5	5	5
31. Alázatosság és engedelmesség	5	5	5	5	3	3	2	3	5
32. Emberség	5	5	4	4	4	3	2	4	5
33. Kezdeményező készség	5	4	4	4	3	3	2	4	5
34. Humorérzés	5	5	5	5	5	5	5	5	5
35. Realizmus	5	5	5	5	5	5	3	5	5
36. Önnön identitásának becsülése	5	5	5	5	5	5	5	5	5
37. Fatalizmus	5	4	4	4	4	4	2	4	5
38. Szakértelem	5	5	5	5	5	5	3	5	5
39. Ambíció, becsvágy	5	4	4	4	3	3	3	4	5
40. Találékonyosság	5	5	5	5	5	5	4	5	5

FOLYAMATOK ÉS LÉTHELYZETEK – KISEBBSÉGEK ROMÁNIÁBAN

UTASÍTÁSOK:																						
A kérdőív 35 vonást tartalmaz az Ön Én-ének 4 aspektusa szerint csoportosítva. Minden vonásnál 5 válaszlehetőségük van: A , egyáltalán nem értek egyet; B , inkább nem értek egyet; C , igen is, nem is; D , inkább egyet értek; E , teljesen egyet értek. Egyetlen alternatívát kell bekarikázni																						
		Milyennek látod saját magad					Mit gondolsz, milyennek látnak mások					Milyen szeretnél lenni					Milyen nem szeretne lenni, sőt elegendetlenné is tenné, ha olyan lenne					
		A	B	C	D	E	A	B	C	D	E	A	B	C	D	E	A	B	C	D	E	
19	nyugodt, érzelmileg kiegyensúlyozott	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	nyugtalan, érzelmileg kiegyensúlyozatlan	5	4	3	2	1
20	hagyományt előnyben részesítő, preferáló	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	hagyomány iránt közönyös	5	4	3	2	1
21	beszédés	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	hallgató	1	2	3	4	5
22	másokkal szemben figyelmetlen és tapintatlan	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	az emberekkel szemben figyelmes és tapintatos	5	4	3	2	1
23	a munkában szorgalmas és komoly	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	a munkában komolytalan	1	2	3	4	5
24	depresszív és melankolikus	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	aktív és optimista	1	2	3	4	5
25	művészet iránti hajlam	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	művészet iránt érdektelen	1	2	3	4	5
26	hallgató	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	beszédés	5	4	3	2	1
27	bizik másokban	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	bizalmatlan	1	2	3	4	5
28	hajlamos a lustaságra	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	szorgalomra való hajlam	5	4	3	2	1
29	állandóan gondterhelt	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	gondtalan	1	2	3	4	5
30	egyértelmű dolgok iránti hajlam	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	bonyodalmak iránti hajlam	5	4	3	2	1
31	lelkesedéssel teli természet	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	lelkesedésre képtelen természet	1	2	3	4	5
32	megbocsátó	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	nem megbocsátó	1	2	3	4	5
33	állhatatlan	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	kitartó	5	4	3	2	1
34	hosszantartó erőfeszítésre képes	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	hosszas erőfeszítésre képtelen	1	2	3	4	5
35	találékony	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	nem találékony	1	2	3	4	5

Elena Rodica COLTA

Etnikumok, történelmek és identitásmítoszok a román–magyar határövezetben

Az az úgynevezett „Mitteleuropa” peremén elhelyezkedő, értelmiségi körben közép-európai vagy „Habsburg múltra visszatekintő” területként számon tartott Körös–Maros régiója, melyet esettanulmányunk számára kiválasztottunk, mindig is többnemzetiségű térség volt. 1920-ban, az új határok kijelölése után pedig két részre oszlott, ma egyik fele Magyarországhoz, a másik Romániához tartozik.

A Párizsban meghozott politikai döntés természetesen jelentős változásokat indított el a helyi lakosság életében, sőt öntudatában is; az ellenséges érzület sem hiányzott abból, ahogyan egyesek az újonnan kialakult helyzethez viszonyultak, és a magyar nemzeti képzelet továbbra is, még sokáig igényt tartott a Magyarország által elveszített területre.

A szakadék, ami megvolt és még ma is megvan az egyesek álma és mások valósága között, magyarázatot ad az érdekelt etnikai csoportok – elsősorban a magyarok és a románok – igyekezetére, hogy továbbra is legitimizálják jelenlétüket a térségben saját történelmük és saját identitásmítoszuk által. Az erősen mitizált magyar és román történelmi diskurzusokhoz más, itt megtelepedett népek (szerbek, németek, szlovákok, zsidók, bolgárok) történelmei és mítoszai is hozzáadódnak, amelyek etnikai integritásuk megőrzése érdekében szintén az emlékezetre és a hagyományra hivatkoznak: újból és újból megpróbálják helyreállítani identitásukat abban a térségben, amely több évszázad folyamán az övéké is lett.

Minden etnikum, mihelyt elfoglal egy területet, megalkotja a maga kisebb-nagyobb életterének geográfiáját, saját helyneveit használva a tér

fontos pontjainak megjelölésére, a saját nyelvén, és ezek a „geográfiák” megszabott terekkel szolgálnak saját történelmeik számára.

A mentális térképeknek ezt a típusát elemezve Barna Gábor antropológus megállapítja, hogy valamennyi mögött „egy másik tájtörténet, egy másik történelem [...], egy másfajta identitás húzódik meg. Ezek a történelmek pedig legfeljebb csak érintkeznek, de ritkán fedik egymást. Sok esetben nem kiegészítői egymásnak, hanem kizárói” (Barna 2000: 696).

Emellett a modernkori nacionalizmus azzal kísérti azokat, akik ősiségére hivatkozva legitimizálnak egy etnikumot, hogy úgy beszéljenek annak emberi emlékezet előtti történelméről és elődeiről, mint a megtestesült tökéletességről (Boia 2002). Ez a „modell” aztán érvül is szolgál a másiktól vagy a másoktól való eltávolodáshoz.

Ezeknek a sajátos történelmeknek az összhatása olyan, mint az egykori montázsképeké: minden egyes etnikum külön-külön éli meg ugyanazokat – a szubjektíven értékelt – eseményeket, vagy minden mást.

E párhuzamos diskurzusoknak már a pusztá létezése is felfedi előttünk a mentális elszigetelődés mértékét, minthogy olyan közösségek önreprezentációjáról van szó, amelyek valójában együtt élnek és ma az Európai Unió tagjai, és ez a térség annak a Közép-Európának az egyik kiterjesztett változata, amelyet közel száz évvel ezelőtt is ugyanezek a nacionalizmusok forgácsoltak szét.

Nem célunk itt most kitérni arra, hogy milyen mentalitásbeli változásokat hozhat a jövő ezekben a csoportokban, még akkor sem, ha nyitott annak kérdése, hogy az egykori Habsburg Birodalom népei – köztük a nemzeti utódállamok kisebbségei – milyen mértékben hajlandóak háttérbe szorítani saját identitásukat a közös európai identitás érdekében, és mentálisan mennyire vannak felkészülve rá.¹

Ebben a tanulmányban mi azt szeretnénk megtudni, hogy mennyire másképpen gondolják el és értik a történelmet és az identitás-mítoszokat a különböző nemzetiségek itt, a határövezetben, ahol egyesek követeléseit és álmait keresztezik a másik vagy a mások mítoszait és igazságait. Annak kérdésére keressük a választ, hogy a közös európai térségben való túlélés és – értelemszerűen – az együttélés szempontjából pedig mennyiben le-

hetséges és hasznos a bezárkózás a saját mítoszokba és történelmekbe, illetve a saját identitás-konstrukciókba.

Annak érdekében, hogy minél pontosabb képet kapjunk a jelenről, megkíséreljük dekonstruálni a Körös és Maros közötti, a határ mindkét oldalán élő főbb etnikai csoportok szokásos önmeghatározó és identifikációs diskurzusát: ezeknek a lakosoknak a történelmeit, öngazoló mítoszait, viselkedésük belső motivációit, illetve nacionalista szimbólumaik készletét, mely különbözik attól az államétól, amelyben élnek, s melyet abban a hiszemben tesznek ki közszemlére, hogy ezáltal fog megmaradni identitásuk a más kultúrájú többség közegeiben.

A magyarok

A magyarok etnikum vizsgálatával indítjuk ezt az átvilágítást, mégpedig az Arad megyében élőkkel, ahol ez az etnikai csoport számbeli kisebbségben van.²

A 2002-es népszámláláson a magyarok bizonyultak a legnépesebb kisebbségnek a megyében: összesen 49.399 tagjukat számolták össze. Mégis az 1992-es évhez képest 19,04%-os létszámcsökkenés könyvelhető el a magyar lakosságot illetően, amely egyrészt az utóbbi tíz évben történt kivándorlásnak, az emigrációnak és a Románia más térségeibe való elköltözéseknek tulajdonítható, másrészt a negatív népességszaporulatnak tudható be, ami egyébként az egész ország lakosságára jellemző. A számadatok nyugtalanítóak, még egy olyan etnikum számára is, mint a magyar, melynek tagjai 1918-tól napjainkig a legalacsonyabb számarányban olvadtak be a többségi nemzetbe, a kommunizmus idején kötött számos egyes házasság ellenére is.

Éppen emiatt egy konferencián, melyet a magyarság jövőjéről tartottak 2002. december 14-én Csíkszeredában, és amelyen az aradi magyar vezetők is részt vettek, Beder Tibor, a Julianus Alapítvány elnöke felszólalásában megkongatta a vészharangot, rámutatva e romániai etnikum egyik

1 Adam Michnik 1998-ban arra világított rá, hogy a Balkán-övezetben – de Ukrajnában, Szlovákiában, Romániában és Magyarországon is – újjáéledt a nacionalizmus nyelveze, szimbólumai és ideológiája (vö: Michnik 1998: 234).

2 Az új határvonalak kijelölésével 1920-ban mintegy 3 millió magyar nemzetiségű személy vált valamelyik szomszédos állam – Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia – polgárává, és ezáltal a magyarok Európa második legnépesebb kisebbségét alkották, a zsidók után. A magyar családok egyharmadának voltak külföldi rokonaik. (Lásd Frank 2002: 187)

aktuális problémájának lényegére: *Nem elég, hogy magyarul beszélünk, és hogy azt mondjuk, magyarok vagyunk. Ha magyarok akarunk maradni, minden helyzetben hallatnunk kell a hangunkat.* A konferencia egyik végkövetkeztetése az volt, hogy Erdély sok településén azért csökkent a magyarok száma, mert sokan nem vállalták az identitásukat.³

E megállapítás és a szemrehányások ellenére Arad környékén azokban a helységeken, ahol a magyarok többségben vannak, vagy ahol nagyobb magyar közösségek léteznek, erős csoportidentitásra találunk, és ezt nagyrészt a magyar nacionalizmus szimbólumainak régi eszköztára tartja fenn, mely közvetlen összefüggésben áll a megye magyar múltjával.⁴

Ha időben visszamegyünk e szimbólumok forrásaihoz, vagyis annak a nacionalizmusnak az eredetéhez, amely – mint minden közép-európai nacionalizmus – a 19. században kristályosodott ki, megállapíthatjuk, hogy ezek a szimbólumok – a térségben élő valamennyi nép szimbólumainak közös mintájára – a kezdetekhez nyúlnak vissza: a honalapítás mítikus kiindulópontjához, vagyis a magyarok hivatalos történetének első eseményeihez, és az 1100 éves kulturális folytonosságra épülnek. Ez a mítosz, mihelyt elfogadásra talált, egy másikat is legitimizált, a Nagy-Magyarországét vagy a Szent István birodalmát,⁵ amely megszilárdította a hitet a magyarokban, hogy a koronához tartozó területek, etnikai összetételüktől függetlenül, jog szerint a Magyarországi kell hogy maradjanak, az idők végezetéig.⁶

Ez a két, nemzeti érzéseket ébresztő mítosz ma is ott van a megyében élő magyarok kollektív tudatában. Sok ideig az idősek nemzedéke élte őket, akik még magyar állampolgárként születtek, és akik soha nem

3 A Mediafax hírügynökségének beszámolója alapján, melyet a *Divers* című, romániai kisebbségekről szóló értesítőjében jelentetett meg. (A II, 49. sz. (99)/2002. december 19.)

4 A jelenlegi Arad megye kisebb megszakításokkal, hosszú ideig Magyarország vármegyéje volt.

5 Az, hogy II. Szilveszter pápa maga küldte a koronát az új királynak, arra indította a magyarokat, hogy isteni eredetűnek tartsák Szent István birodalmát. Magyarország ezáltal a kereszténység előőrsévé vált, a korona pedig a magyar állam szimbólumává, ezért gyakran jelenik meg a magyar történelmi diskurzusban a „Szent Korona birodalma” vagy „a Szent Korona egész teste” [totum corpus sacrae regni coronae] szókapcsolat.

6 Jóllehet a hajdani magyar államnak éppen az volt az egyik paradoxona, hogy bár a 19. század során minden politikai diskurzus a magyarságról és a nagy magyar nemzetéről szólt, az akkori Magyarország etnikai palettáján a tulajdonképpeni magyarok aránya nem haladta meg az 50%-ot: a többi lakos egyéb etnikumhoz tartozott (vö: Sugar 2002: 182).

találták helyüket Románia történelmében, melynek mítoszai a dák nép történetével kezdődnek.

Így aztán elmondhatjuk, hogy a romániai magyarok esetében, akik közé az Arad megyeieket is besoroljuk, meghatározónak számít az a tény, hogy történelmük, melyet ezen a területen 1918-tól kezdve napjainkig gyártottak maguknak, nem szakadt el a múlttól. Az anyaországiakhoz hasonlóan igényt tartanak annak elismerésére, hogy ők a Pannon-síkság honalapítóinak leszármazottjai, és magukévá tették népük Trianon előtti történelmét, melyre mint saját történelmükre utalnak.⁷

Az események effajta megítélése következtében itt is, ahogy mindenütt a magyar szórványokban, cezúraként élték meg az 1920-as évet, illetve elsodortatásnak a többségi sors áramától. Ez a történelmi esemény pedig, melyet e trauma a kollektív tudatban okozott, minden további nemzedékben nyomokat hagy, akkor is, ha – Peter F. Sugar történészt idézve – „a területi, illetve a történelmi folytonosság aligha igazolhat minden aktuális nemzeti követelést és igényt” (Sugar 2002: 7).

Mégis hadd vizsgáljuk meg egy kicsit részletesebben a magyar örökség tárházát, melyet önmeghatározó elemként őrzött meg a helyi kollektív emlékezet.

A leltár során fellelt első elem, amint már rámutattam, a történelem. Az iskolában tanult Románia történelme mellett az említett csoport az anyaország történelmét is elraktározta az emlékezetében.

Magyarország történelmét, melyet az egykori helyi magyar történelmek egyénitenek, és amely a magyarok számára nem veszítette el a jelentőségét,⁸ ma is arra használják, hogy legitimizálják a magyarság jelenlétét ebben a térségben.

Az egykori helytörténészek, Fábíán Gábor és Márki Sándor az ősi múltra, a kontinuitásra hivatkoztak érveléseikben, és arra a tényre, hogy a „magyarok itt kezdetben többségiek voltak” (Fábíán 1835).

Ezekhez a megállapításokhoz, melyek mélyen rögzültek az aradi magyarság emlékezetében, még egy másik – írott történelemben elterjedt

7 Ehhez az is hozzájárult, hogy legtöbb Arad megyében élő magyart magyarországi vármegyéből telepítettek be a 18–19. század során, és ők onnan hozták a nyelvjárásukat és a szokásaikat. Ezért van, hogy az Arad megyei magyarok szokásvilága nagyrészt megegyezik azoknak a magyarországi falvaknak a szokásaival, ahonnan ezek az emberek elszármaztak (vö: Somogyi 1912: 255).

8 A régebbi történészek munkái, sőt a térség magyar történelme is ma újabb könyveknek szolgál témául (lásd Kovách 2000 vagy Kovách 1999).

– szimbolikus elem is hozzáadódik, mégpedig a nagy elődök, a honalapítók hírneve, akiket mitikus dicsfény vesz körül. Ide sorolható a hun Attila, „Isten ostora” is, a kegyetlen ős, aki lenyűgözte az egész középkori Európát (Pecican 2002: 42–45), s akitől – legalábbis szimbolikusan, ahogy az első magyar krónikások sugallják számunkra – az Árpád-házi dinasztia származik.⁹

Ezekkel a hivatalos történelmekkel párhuzamosan a magyarokról szóló legendák gazdag repertoárja is ott élt a magyarság tudatában, melyet a nép a mítoszteremtésig menően újra és újra mesélt.

A mesékben megjelenő ábrázolásmódok közül több a nyugati képzeletvilág tárházából származik. Az egyik ilyen megjelenítés, mely a középkori képzelet terméke, úgy mutatja be a magyarokat mint rettenetes, félelmetes népet: „szkíta szörnyek, akik vért ittak és embert ettek” (Lendvai 2001: 13). Mindamelllett, hogy a magyar történészek megpróbálták ellensúlyozni ezt a magyarságképet egy másik, igencsak megszépített elképzeléssel, miszerint „emberséges nép voltak, akiknek ajkán mindig mosoly fakadt, szerették a nevetést és az énekeket” (Lukinich 1937: 19), és „Isten arra hívta el őket, hogy a keresztény Nyugat védelmezői legyenek”, ez a kép nem volt képes felváltani a vad harcosok mítoszáét, azokat, akik rettegésben tartották Európát, és akik magyar fiatalok generációjának egész sorában ébresztettek hatalmas büszkeséget népük iránt.

A fényes múlt miatti büszkeséget a magyar nép hőseinek panteonja is táplálta, melynek tagjai között ott van Árpád, „akit lelkesedve fogadtak a Kárpát-medence lakói”,¹⁰ és Szent István, akinek koronája¹¹ alatt született meg a magyar birodalom, a népszerű Mátvás király,¹² illetve az 1848 forrada-

9 A meggyőződést, hogy a hunok és a magyarok ugyanaz a nemzet, a nép egésze magáévá tette.

10 Erőteljesen mitizált ábrázolását ott találjuk a magyar Parlament épületében. Munkácsy Mihály festette meg Árpád alakját, aki jelképes módon fehér lovon ül, a harcosok ünnepélyes kíséretében vonul be, az őslakosok pedig ajándékokkal mennek elébe. A kép címe: *Honfoglalás*.

11 Mai formájában maga István koronája is egy mítosz. Az igazi koronát III. Henrik 1044-ben zsákmányul ejtette, és visszaküldte Rómába. Valahányszor a magyar történészek „a korona ezer évéről” beszélnek, nem tesznek mást, mint táplálják ezt a mítoszt a nép körében (vö: Lendvai 2001: 40).

12 „Mátvás, az igazságos”-nak nevezte a nép, mivel a hagyomány szerint pártját fogta a szegényeknek, akikkel igazságtalanul bántak és kizsákmányoltak, és még ott helyben megtorolta a visszaéléseket.

lom harcosai, élükön Kossuthtal,¹³ továbbá a magyar honvéd hadsereg 13 tábornoka, az aradi vértanúk,¹⁴ vagy Petőfi Sándor a nemzet költője,¹⁵ akiknek költészete valóságos zászlójává vált a magyar szabadságeszménynek.

Az aradi magyar közösségek emlékezetében ma is élénken él mind-ezeknek a személyiségeknek és történelmi alakoknak a képe: a megemlékezések és emlékünnepek tartják életben, melyeket a helyi értelmiség szervez a különböző alapítványok, kulturális társaságok és egyletek, illetve ifjúsági szervezetek révén.¹⁶ Ezeket az intézményeket 1990 után alapították vagy indították újra, egyeseket sok évvel a megszűnésük után.

A csoport önazonosításának harmadik eleme a nyelv, melyet otthon is beszélnek, a magyar iskolákban tanulnak, melyen helyi irodalmi alkotások születnek,¹⁷ melyet használnak a sajtóban, a magyar nyelvű rádió és tévéadásokban, az Aradi Magyar Színház előadásain, és amelynek ápolására vetélkedők, iskolai tantárgyversenyek, díjak, stb. is ösztönöznek.

A nyelvhasználat jelentőségét az identitás megőrzésében, még a parasztokéban is, jól megmutatja egy válasz, melyet azoknak az egyetemistáknak a kérdéseire adott valaki, akik 1998–2000 között felmérést végeztek a térség néhány többnemzetiségű településének¹⁸ nemzetiségeivel kapcsolatban. Megkérdeztek egy magyar nemzetiségű embert, hogy hol

13 Valamikor az aradi városháza előtt volt egy hatásos Kossuth-emlékmű, melyet a két világháború között lebontottak. 2002. március 14-én az aradi magyar tannyelvű Csiky Gergely Gimnázium belső falán elhelyeztek egy domborművet – Dinnyés Lajos budapesti szobrász alkotását – Kossuth képével. Virágok és koszorúk vannak körülötte. 2002. december 16-án az RMDSZ-székház falára rögzítettek egy ugyancsak Kossuthot ábrázoló domborművet, ugyanattól a művésztől.

14 Számos vers és képzőművészeti alkotás szól ezekről a mártirokról, akiknek sorsa kivégzésük helyszíne okán kötődik Aradhoz (lásd Kovách 1999).

15 2002. március 15-én elhelyeztek egy Petőfi Sándort ábrázoló domborművet az aradi Csiky Gergely Gimnázium falán. A képzőművészeti alkotást az aradi származású Aradi Zsigmond készítette, a 19. század végén. Egy ideig elveszettnek hitték, aztán megtalálták, és Kocsis Rudolf szobrász restaurálta.

16 Az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület), a Kölcsey Egyesület, melyet 1991-ben alapítottak meg újból, az RMDSZ, a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége, melyet 1991-ben hoztak létre, az ADMSZ (Aradi Magyar Diák Szövetség), az Alma Mater Alapítvány, stb.

17 1997 óta jelenik meg Aradon a *Szövétnek. Aradi kulturális szemle*, melyet az aradi Alma Mater Alapítvány ad ki. Ez az alapítvány könyvek megjelentetését is támogatja, köztük a Kölcsey Társaság kiadványait. Ugyanígy 1990 után jött létre Aradon a Tóth Árpád Irodalmi Kör, amely havonta szervez magyar író–olvasó találkozót.

18 Arad megyében Aradon, Lippakeszin, Lippán, Angyalkúton és Simonyifalván kérdezték ki a lakosokat.

és milyen nyelven fogja taníttatni a gyermekét: „Milyen iskolába fog menni a gyereke?” „Csakis magyarba.” „Miért fontos, hogy magyar iskolába járjon?” „A magyar az anyanyelve... ha azt elveszti, akkor nem fogja ismeri az eredetét.” (Hannonen–Lönnqvist–Barna 2001: 29).

Folytatva ezt a tömör számvetést: a magyarok csoportjának etnikai méltóságát és önbecsülését megtartó szimbólumcsoportok közé számítnak a kulturális vagy műemlék jellegű alkotások is. És el kell ismernünk, hogy egyetlen más kisebbségnek sincs annyi emlékműve és emléktáblája, mint a magyarnak, amely – annak a katolikus és református egyháznak a segítségével, melyhez vallásilag tartozik – 1918 után is gondoskodott saját történelmi nyomainak ápolásáról és tiszteletéről a térségben.

1990 után a helyi magyar politikusok törekvései két irányba terelődtek. Egyrészt megpróbálták elérni, hogy újra felállítsák Aradon a Szentháromság-szobrot és a Szabadság-szobrot,¹⁹ mivel úgy gondolták, hogy egy demokratikus országban törvényes a követelésük: ezek a műemlékek valamikor a város és lakói tulajdonai voltak. Másrészt pedig azon voltak, hogy gazdagítsák a térség emlékműveinek állományát, új mellszobrok felállítása által – mint amilyen a nagyzeréni származású Olosz Lajos költő,²⁰ az ópécskai Klebesberg Kunóé,²¹ a Csiky Gergely íróé²² a magyar gimnáziumnál –, illetve új domborművek és emléktáblák különböző épületeken való elhelyezése által – mint amilyenek például a Minorita Kultúr-otthon emléktáblái, melyeket a híres geológus és geográfus Lóczy Lajos, az aradi Tóth Árpád költő és Znorovszky Attila népművelő, újságíró emlékére állítottak, vagy az aradi református parókia épületén elhelyezett Fábian Gábor emléktábla,²³ illetve a Csiky Gergely magyar gimnázium falán elhelyezett Hajós Imre emléklakett. Végül abban is történt előrelépés, hogy utcákat neveztek el a magyar kisebbséghez tartozó személyekről: művészekről, írókról, helyi személyiségekről.

19 A román nacionalisták erőteljesen tiltakoznak ez ellen, mivel ők az ezeréves Magyarország szimbólumának tekintik az emlékművet – annak ellenére, hogy Zala György szobrász, amikor előre bemutatta a szobor terveit egy brüsszeli emlékmű kiállításon, *A szabadság ébredése* címet adta neki. (Az aláírás nélkül megjelent újságcikket lásd: Isteria „Statuul Libertății” [A Szabadság-szobor története.] *Adevărul* 2003. aug 20. 5.)

20 Bronzszobor, Emil Vitroel szobrász készítette 2001-ben.

21 A mellszobrot Jecza Péter készítette. 2000. november 11-én leplezték le, az ópécskai származású politikus születésének 125. évfordulójára.

22 A Kocsis Rudolf által készített mellszobrot 2002. december 12-én leplezték le.

23 1995-ben helyezte a Kölcsey Társaság, születésének 200. évfordulójára.

Az emlékművekhez még hozzáadódnak az emlékhelyek is, a világsi udvarház,²⁴ ahol aláírták a fegyverletételi egyezményt a magyar forradalom végén, az obeliszk a vár aljában, melynek tövében az Arad várában kivégzett magyar tábornokokat temették el, és amely zarándoklatok és ünnepélyek helyszíne minden év március 15-én és október 6-án.

A magyar identitástudat a népi hagyományokból is építkezik. A paraszti hagyományok, a tánc- és énekrepertoárok – amelyek romlatlanul megőrizték egyes népi hősök emlékét, mint például a híres pusztai betyárokét, akik között különleges helyet foglal el Rózsa Sándor (lásd Szabó 1964), s akinek a balladája tíz változatban is megjelenik a Fehér-Körös romániai vidékének magyar falvaiban (lásd Csanádi 1998-as gyűjtését)²⁵ – kulturális értékükön túl a haza szimbólumaivá is válnak.

Az egyházi ünnepek, különösen az egyre pompásabb búcsúk, az évente megrendezett folklórfesztiválok, mint például a majláthfalvi, és annak ténye, hogy újból elővették a magyar népviseletet, miután az eredetit a térség városiasodása miatt már több mint egy évszázada nem hordják az aradi síkságon, az olyan tánccsoportok megjelenése, mint például a Vad-rózsa Ópécskán, ugyanennek az identitásérsítő programnak a részei.

Hasonló a rendeltetésük a hagyományos magyar parasztházaknak, a néprajzi gyűjteményeknek és a helyi emlékházaknak, amelyeket a megye néhány magyar többségű településében (Ágya, Kisiratos, Vadász, Simonyifalva) rendeztek be, és amelyben összegyűjtötték a magyar örökséget.

Végül még meg kell említenünk, bármennyire is kétségbe vonják egyes kutatók a stilsztikai mátrix kultúráképző voltát, hogy minden eddig felsorolt konstrukció mellett ott van a környék valamennyi magyarjának tudatalattijában a pusztai iránti nosztalgia, a végtelen tér érzete,²⁶ melyet egyes helyi magyar művészek képein is megfigyelhetünk, egy alapszerkezet, amelyre felépül a magyar identitás.

Mindamellet, hogy úgy tűnt, hosszútávon biztosított e hagyomány-csomag használata, 2008 után felütötte a fejét néhány olyan nehézség, amelyet nem lehet nem figyelembe vennünk. A 2008. novemberi választások után, amikor is az RMDSZ kikerült a kormányból, a magyar kisebbség

24 Az épület jelenleg a Ioan Slavici Emlékmúzeumnak ad helyet.

25 Az illető falvak: Ágya, Ant, Bélzerénd, Erdőhegy, Feketegyarmat, Gyulavarsánd, Nagyzerénd, Simonyifalva, Tamáshida, Vadász.

26 Nagyon jól ragadja meg ezt a nosztalgiát Ady Endre *A magyar Ugaron* című versében: „Elvadult tájon gázolok:/ Ős, buja földön dudva, muhar./ Ezt a vad mezőt ismerem, Ez a magyar Ugar.”

hirtelen kevésbé lett látható a politikai életben, sőt a kultúrában is. A helyi hivatalos tömegtájékoztató már nem mutat akkora érdeklődést a lakosság e csoportja iránt, következésképpen sokkal kevesebb teret szentel neki a helyi román írott sajtóban és televízióban. Másrészt a vezetői funkciók és a jelentős számú tanácsosi hely elvesztése arra kényszeríti a helyi magyar vezetőket, hogy új stratégiákat találjanak a helyi magyarság által kivívott pozíciók megtartására.

A „magyar románok”²⁷

A megye legrszámottevőbb etnikumát a románok alkotják. Az itteni románok, akiket, mint ahogy már utaltam rá, magyar románokként is ismernek, ma úgy élnek ezen a lakóterületen, hogy kettéválasztja őket a határ. Szintén a határnak tulajdonítható, hogy 1918 után a két csoportnak különböző irányba fejlődött az önazonossága.

Míg az Arad megyei románok ma a terület etnikai összetétele szempontjából többségiek, és korábban is azok voltak, addig Békés és Csongrád vármegyében – vagyis a térség legnyugatabbra eső részén, ahol még románok laknak – kisebbségben élnek. Ez az alaphelyzet az oka annak, hogy a románok két csoportja más-más módon fogja fel a maga történelmét és az identitását. Ami az aradi románokat illeti, mint tudjuk, kivételes szerepük volt Nagy-Románia létrejöttében, lévén, hogy Arad 1918-ban az egyesülés előkészítésének logisztikai központja volt. Ezt a tényt, amire igencsak büszkék az utódok, évente megünnepli a helyi értelmiség minden év december elsején, amely 1990 óta Románia nemzeti ünnepe.

Azáltal, hogy 1918 után Arad Romániához került, azok számára, akiknek ezzel az álmuk teljesült, lehetővé vált, hogy újraépítsék az identitásukat a többségi nemzet perspektívájából, és végre úgy, mint akik saját nemzetállami keretben élhetnek.

Mégis, ha már regionális különbségekről beszélünk, a magyar románok történelme és mítoszai más diskurzusba ágyazódnak bele, mint az óregáti vagy a moldvai románoké, sorsuk különbözősége miatt, és talán e

térség nemzeti öntudatának sajátosságossága miatt is, amelyben, akárcsak a modernkor eleji Erdélyben, a haza és a román nemzet eszméi nem estek egybe: az erdélyi románok „hazáját” abban az időben másképpen álmodták meg az írástudók (lásd Mitu 1999: 7).

Emiatt úgy gondoljuk, hogy nem szükséges részleteznünk Románia történelmének általános reprezentációját, és nem kell kitérnünk a nagy román mítoszokra sem,²⁸ amelyeket egyébként nem találunk meg a maga teljességében e térség emlékezetének mélyrétegeiben, ezért megelégszünk azzal, hogy csak néhány jellegzetes elemét vázoljuk fel a helyi történelmi diskurzusoknak, és az önértékelés néhány vonását, melyek az Arad megyei románok önazonosulásában szerepet kapnak.

Mielőtt azonban rátérnénk ezeknek a diskurzusoknak a tartalmára, meg kell jegyeznünk valamit. Az identitásnak ebből a megközelítéséből elemezve a megyével kapcsolatos román történelmi írásokat, melyeket a két világháború között jöttek létre, megállapíthatjuk, hogy a többségivé vált egykori kisebbségiek régóta ismert komplexusa²⁹ szinte valamennyi szerzőt arra késztet, hogy munkáiban megpróbálja felülírni a magyar történészek verzióját a térség múltjáról egy másik történelemmel, amely minden lehetséges érveléssel akarja bizonyítani a román elem ősiségét és kontinuitását ezen a területen.

A két világháború között Gheorghe Ciuhandunál találkozunk azzal a fajta diskurzussal, amely hasonló módon, lépésről lépésre dekonstruálja a magyar diskurzust. Mintha a korábbiakban idézett magyar történészek üzenetére felelné, ezt írja: „mindig is abszolút túlnyomó többségben voltunk itt jelen, és vagyunk ma is” (Ciuhandu 1940: 51).

Am sokkal hatásosabbak voltak Isaia Tolan 1930–1936 közötti cikkei, melyeket válaszként írt a kor magyar revizionizmusára. Idézünk az egyikből: „Az Arad térségéről szóló magyar történetírói művek – amelyekből több született, mint bármely más volt magyarországi megyéről – erősítetik, és erőlködnek bebizonyítani, hogy ezt a területet a magyarok már a Duna–Tisza közti honfoglalás első éveiben meghódították, sőt már akkor

28 A dákoromán eredet, a nyelv latinítása, a kontinuitás, a román nép harca a függetlenségért, szerepe Európa védelmében, stb.

29 Egy helyi politológus azt állítja egy újságcikkben, hogy ez a komplexus még ma is tetten érhető a románok körében. A cikk az aradi *Adevărulban* jelent meg, *Nem a magyaroktól félek!* címmel (2003. aug. 27. 1. és 5.). Szerzője, Ioan Iercan „magyar komplexusról” beszél, szerinte ez jól látszik némely vezető viszonyulásában és viselkedésében.

elmagyarosították. Egyébként ezt a magyar történészek megpróbálták az egykori Magyarország valamennyi tartományáról kimutatni.

A kijelentés komolytalanságára éppen a magyar történelem dokumentumai alapján mutattam rá az első aradi népművelődési konferenciák egyikén [...].

A magyarok Arad térségébe való behatolásának körülményei mai napig is homályosak. Ami kétségtelen: egyetlen bizonyíték sincs arra, hogy fegyverrel foglalták volna el, hiszen maguk a magyar történészek is azt állítják, hogy a fegyveres felderítések a Marostól felfelé, éppen a mai trianoni határnál maradtak abba – ha egyáltalán még Moresanát, Ajtony román vajdaságának fővárosát is valóban I. István mitikus Magyarországa és katolikus egyháza hajtotta uralma alá, melyet csakis a »Szent Gellért legendája« című zavaros történet említ, és ha nem más körülmény folytán vesztette el függetlenségét –, ez pedig szinte másfél évszázaddal azután történt, hogy a magyarok megjelentek a Duna és a Tisza közében” (Tolan 1999: 59–60).

Be kell látnunk, hogy ha 1999-ben újra kiadtak ilyen szövegeket, akkor az azt jelenti, hogy tíz évvel a demokratikus rendszer felállítását követően is vannak olvasók, akik örömmel fogyasztják őket, és bátor, az igazságot kertetés nélkül kimondó írásoknak tartják, amelyek „buzgón védelmezik a nemzeti hitvallást egy békéltenséggel teljes korban”.³⁰

Visszatérve az identitás-meghatározó elemekre: elevenen tartják a térség román történelmét a szobrok és mellszobrok is, melyeket a közterek minél központibb részén állítanak fel, illetve az iskolák, felsőfokú tanintézmények elnevezései, amelyek helyi vagy országos vonatkozásúak (Vasile Goldiș, Avram Iancu, Mihai Viteazul stb.).

Ha számba vesszük a román emlékmű-állományt, a tematikus opciók között Avram Iancu, az erdélyi román forradalom vezetője áll az első helyen: öt ábrázolja a legtöbb szobor és mellszobor a megyében. Utána következnek Vasile Goldiș szobrai és mellszobrai, a nagy aradi politikusé, aki előkészítette az egyesülést, és majd csak őt utána más előljárók – az 1848-asok, a memorandisták, vagy a nemzeti hős Mihai Viteazul, akinek az itt vívott csatái miatt van köze a térséghez, illetve a nemzet nagy írói, Eminescu és Slavici – szobrai.

30 Idézet Horea Medeleanu *Profilul unui luptător* [Egy harcos arcképe] című írásából, amely Isaia Tolan cikkgyűjteményének előszavául szolgált.

Ezeknek az emlékműveknek – a háromszínű lobogó mellett, amely továbbra is egyike a térség erős nemzeti szimbólumainak, és ma is a büszkeséggel tölti el a népet, és amelyet minden ünnepi alkalomkor a legváratlanabb helyekre függesztenek ki, az a rendeltetésük, hogy a következő nemzedékben is elevenen tartsák a román hazafias érzelmeket.

Ugyanebből a nacionalista indíttatásból alapítottak vagy alapítottak újra a városban és a megyében több hazafias-nacionalista színezetű kulturális egyesületet és alapítványt, melyek közül megemlíthjük a Vatra Românească Egyesület aradi fiókját, az Astra aradi, Vasile Goldiș Alosztályát, a romániai Avram Iancu Társaság aradi fiókját, amely évente rendez zarándoklatot Cebére, ahol megkoszorúzzák az Avram Iancu emlékművet és a hősök emlékművét, illetve konferenciákat, népzenei előadásokat stb. szervez, vagyis olyan tevékenységeket, melyeknek célja ébren tartani a román nép dicsőséges történelmének emlékezetét.

A legutóbbi kezdeményezések egyike az Egyesülés Emlékművének felállítása, amellyel a város régi vágya teljesülne, s amelyet joggal meg is érdemelne, minthogy ez az a város, ahol megálmodták az Egyesülést: 1918 őszén „itt volt Erdély fővárosa”³¹.

Ebből a célból, vagyis az aradi Egyesülés Emlékmű felállításáért, jött létre 2003 tavaszán az az egyesület, melynek részben magánszemélyek voltak az alapító tagjai, részben pedig a korábban említett egyesületek és társaságok.

2003. június 4-én jelentette meg az Egyesület időszaki dokumentációs kiadványának első számát, melyet a Nagy Egyesülés Emlékműről neveztek el; nyitottak egy folyószámlát is, és a megyei hatóságok többszörfordulós tárgyalásba kezdtek az építésszel és a helyi értelmiséggel, hogy kijelöljék az emlékmű helyét.³²

Visszatérve a régió román történelmére: el kell mondanunk, hogy az írott történelemmel párhuzamosan – mely ideológiától függő (Boia 2002: 5): a hazafiak (a nacionalisták) saját céljaikra használják, és még mindig az erőteljesen misztifikált³³ kommunista Románia-történelem vázra épül – a

31 Idézet egy nyílt levélből, melyet az erdélyi Olimpia Măcinic az *Adevărul de Arad* újsághoz intézett, 2003. április 12-én. (6. o.)

32 Az emlékművet egyelőre még nem építették meg, mivel megfellebbezték a nyertes pályamunkát és a bíráló bizottságot, amely kiválasztotta.

33 A kommunizmus ideológiája azonosította Romániát Daciával, melyet teljes egészében a román nép kialakulási terének tekintettek (vö: Boia 1990).

román nemzetnek létezik egy népi történelme is,³⁴ amely tele van a falvak emlékezete által megőrzött mítoszokkal, és amelyet a román paraszti közösségek állandóan működtetnek a maguk ősről szóló identitás-diskurzusában.

Az első ilyen mítosz, melyet a nép különböző változatokban terjeszt, a Traian ősapáé. A térség parasztsága nem emlegeti a dákokat, ám a római megszállás paradox módon ilyen hosszú idő távlatában is megmaradt a kollektív emlékezetben, ahogy a római leletek sokasága is, főleg azok a lenyűgöző erődítmények, amelyek összefüggő földhullámok formáját vették fel, és északról dél felé tartva végigszántják a Nyugat-Alföldet, s melyet a helyiek *Troianulnak*³⁵ neveznek. Vagy megőrizték az emlékezetükben a római elnevezések egész sorát, melyekkel ma is találkozunk a Maros völgyében.

Egyébként a római eredet mítoszáat a helyi írástudók, a pópák és a tanítók kis csoportja tartotta életben, köztük Nicolae Horga Popovici, Csigérszöllős papja, aki 1801-ben az *Oglinda arătată omului înțelept* [A bölcs ember útmutatója] című könyvében – az Erdélyi Iskola szellemében – azt írja, hogy: „az igazi románoknak Rómából származnak a neveik és a sarjaik” (Popovici 1807: 3–4).

Ez a mítosz hazafias nóta formájában is él a nép körében, például abban a bokszegei énekben, amelynek az első versszaka így szól: *Ne feledd, hogy román vagy,/ Hogy apád juhásztor volt/ Nagyapád pedig Traian/ És rád hagyta ezt az országot, hogy te legyél itt az úr* (az 1948-as születésű Ioan Zopota tanító közlése).

Ha Traian ősapától a közelebbi múlt felé fordulunk, azt látjuk, hogy Horea mellett, akinek emléke jelen van az egyes falvak³⁶ szóbeli hagyományában és a térség régi román könyveinek bejegyzéseiben is, a népi hősök között a megye hegyes vidékén³⁷ Avram Iancu foglalja el a központi helyet:

34 Akkor is, ha az utóbbi 50 évben a tankönyvekbe beszivárgott kommunista diskurzus erősen beszennyezte a felszíni rétegeit, a mondák és a mítoszok mélyrétegeiben megőrizte az eseményanyag szubjektív leírását, és erre érdemes odafigyelni.

35 Florian Dudaş ezt a római Dacia határa egyik darabjának tekintti (vö: Dudaş 1981: 20).

36 E hagyományok egyike szerint Horea beszélt a parasztokhoz a ménési templomban (Arad megyében).

37 A királyfiú mítosza, mely Mócvidéken kristályosodott ki, az Alföldön is szétterjedt a lakosság vándorlása folytán, úgyhogy ma mindenütt jelen van, ahol mócok élnek. Ezel magyarázható, hogy az egykori Engelsbrunn nevű német faluban (ma Fântânele/Angyalkút), az ortodox templom udvarán Iancu mellszobra található, jóllehet csak 1945 után költöztek be ide románok nagyobb számban.

„a hegyek királyfija”, „a mi Ábriskánk”, ahogy a mócok becézték, s akit az Erdélyi-érchegységben valamennyi román a leginkább tisztel és szeret.

Iancu – aki úgy maradt meg a Körös-menti és zarándi falvak emlékezetében, hogy lovon járt, szürke kucsmáját homlokába húzta, ahogy azt 1976-ban Ion Niță Nicodim páfrányosi származású naiv festő meg is örökölte – ma is jelen van a Zaránd és Nagyhalmágy vidékének énekeiben³⁸ és meséiben. Az, hogy állandóan működtetik a Iancu-repertoárt, ébren tartja annak az emlékezetét, aki „meg akarta szabadítani a románokat az idegen rabságtól”. Az énekekben jelen időben beszélnek arról az igazságról, melyet Iancu a mócoknak szolgáltat, a hívei szeretetéről és tiszteletéről, a vezető jóságáról és nemességéről. Ha mindezeknek az énekeknek és meséknek alapján összesítjük azokat a helyeket, ahol Iancu megállt, kirajzolódik a „királyfi” vándorlásainak útvonala, mely ezt az Erdélyi Érchegység lábainál elterülő egész térséget behálózza. Számos helység verseng azért, hogy az övének mondhassa Iancut. Így például egy Arad megyei népi ének, melyet 1955-ben Bélben gyűjtöttek a 81 éves Avram Ileana előadásában, említést tesz arról, hogy a béli erdőinek és lankáinak parasztjai miképpen támogatták Iancut: „Segítettük Iancut,/ az ő segélyezésére gyűltünk egybe,/ Jó krajcárokkal, fejedelmiekkal,/ Mi, Bélből valók és kománfalviak/ grósiak és barzafalviak/ Déznától Boncafalváig/ Mindenki innen a Béli hegységből/ hogy végezzen az urakkal,/ hogy ő legyen a mi királyunk,/ hogy jólétet hozzon életünkbe” (Dudaş 1989: 332).

Az elbeszélések legfontosabb csoportja az, amely Iancu 1848-as forradalmát meséli el. Szubjektív történetek láncolatáról van szó, amelyekből a meseszerű elemek sem hiányoznak: „Az összetűzésről tudom, hogy úgy kezdődött, hogy a császár Iancu kezére bízta Erdélyt, és a magyarok Vasvárit küldték Iancuhoz Topánfalvára. És Vasvári fogadkozott, hogy miniszteri széket ad neki Budapesten, vagy megteszi bármilyen úrnak, aminek csak akarja, ha odahagyja a népet. De Iancu így szólt: – Hogy hagyhatnék szenvedni annyi ezer lelket, csak azért, hogy én jól éljek?! Nem visz rá a szívem.”³⁹

38 Az Arad megyében gyűjtött énekek közül megemlítjük a *Când fu Iancu crai în țară* [Amikor Iancu király vala az országban], *Pe drumul Zărandului* [Zaránd útján], *Vine Iancu de la munte* [Jön Iancu le a hegyről], *Iancu la Bătaie* [Iancu a csatában], *Iancu-le-mpărat de moți* [Iancu a mócok császára], *Balada Iancului* [Iancu balladája], *Puşcă Iancu prin butuci* [Tüzet nyit Iancu a fatörzs mögül], *Tună Iancu-n târg la Ciuci* [Mennydörög Iancu a kucsi vásárban], *Cântecul Iancului* [Iancu éneke] címűeket (vö: Iancule, dorule... 1972).

39 A történetet a 71 éves cebei Arsenie Iliş mesélte el, 1935-ben (lásd Mager 1935:157).

Mindezekhez még hozzáadódik azoknak a történeteknek a csoportja, amelyek a legyőzött vezérről szólnak: Iancuról, az emberről. Szinte példát állítva élénk, valamennyien arról a nagy megbecsülésről beszélnek, amellyel az egyszerű emberek viszonyultak Iancuhoz, akik befogadták őt, és azután is megvendégelték, hogy megbetegedett. Egy ilyen történet arról mesél, hogy amikor Iancu a Fehér-Körös partján járt, Borosszebes vidékén megvendégelték a zarándi zsványok. Egy másik elbeszélés, amelyet a megyében gyűjtöttek, arról szól, hogy Iancut pénzzel segítették, hogy gyógyírt vegyen a betegségére, még maga a híres Frida zsvány⁴⁰ is támogatta, akit rendes nevén Todor Petromannak hívtak, és Repszegről származott.

A helyi repertoárból a Iancu jószágáról szóló történetek sem hiányoznak. Az egyik ilyen történet arról tudósít, hogy segített egy szegény asszonyt. Mondják, hogy egyszer, amikor visszatért valamilyen újtjáról, Nagyhalom felé tartott, megállt Vojkaházán, egy vendégfogadóban a határon, és éppen akkor egy asszonynak ellopták a juhait. Meghatotta az asszony nyomorúsága, és megkérte az arra utazókat, hogy fogjanak össze, és térítsék meg az asszony kárát (vö: Legende...1977).

Az énekek és a történetek mellett, azok az emberek, akik ismerték, akiknek a házában megfordult, a Iancuval kapcsolatos tárgyak (a pipa, amit valakinek ajándékozott, az ágy, amelyben aludt, a furulya, amin játszott) a nemzet szimbólumává magasztosultak, és hosszú ideig szentül megőrizték, apáról fiúra örökítve.

Síriját állhatatosan őrizték az idők során. Múzeuma mindenki előtt nyitva áll, akik nagyra becsülik a tetteit. A havasi parasztok ma is azt mondják, hogy „az ő országában”, Iancu nagy hős.

A „havasok királya” mítosza mellett egy másikat is találunk a megye román falvainak emlékezetében, mégpedig a „drágalátos császárt” (Radoslav 2002). Ne feledjük, hogy eleinte Iancu maga is igencsak bizakodott a császársban, nagy reményeket fűzött hozzá a románok jövőjét illetően.

Mint jó állampolgárok a parasztok és a román kísértelmiség szerették a császárukat a monarchia idején. Sokáig úgy beszéltek magukról, hogy ők a „császár alattvalói”. Példa rá Iosif Țiucra de Bârsa tanító, aki *Naplójában* az 1848-as forradalmat a császár tisztviselőjének szemszögéből mutatja be.⁴¹

40 A betyárokkal vagy a „zsványokkal” kapcsolatosan párhuzamot fedezhetünk fel a magyar és a román hagyományokban, ami a nemzeti hős – népi hős viszonyt illeti. Az előbbiekről beszélnek, hogy Rózsa Sándor segítette Kossuthot, az utóbbiak, hogy Frida segítette Iancut.

41 A kézirat egy másolata az Aradi Múzeumban található.

A templomok régi könyveinek bejegyzései és a falusi tanítók naplói hasonló meghatottsággal és tisztelettel tudósítanak Ferenc József 1852-es körutazásáról a Bánságban és az Erdélyi Ércegségben.

A Mihály király mítoszána időzünk el utolsóként. Újabb keletű mítoszként a másik uralkodó mítoszáat helyettesíti. Főleg a Maros völgyében jelenik meg, abban a térségben, ahol Románia királyainak birtokaik voltak.

A fiatal Mihály király emléke a kommunizmus éveiben is tovább élt a helyiek emlékezetében, a királyi családról szóló elbeszélések által. Ezek továbbra is ott keringtek a térségben, 1990-ben pedig, mielőtt öfelsége első látogatását tette Soborsinban, a régi monarchista érzelmek természetesen újraéledtek. A kastély előtt összegyűlt parasztok tömege előtt elvonuló királyt néhány, még életben lévő, egykori szolga fogadta otthonában, 45 év távollét után. Az általános megilletődöttségben felcsendült a himnusz. A királyi hadsereg volt tisztjei ünnepélyesen felöltözve, fehér körgallérosan jöttek, mellük tele volt aggatva kitüntetésekkkel.

Ez a királypárti érzés hozta létre 1990 után Aradon a Mihály király Baráti Társaságot, amely időközönként megjelentet egy újságot, a sokatmondó *Acélkorona* címmel, és ugyanilyen indíttatásból ajándékozott Mihály királynak mindkét aradi egyetem díszdoktori címet,⁴² „rendkívüli hozzájárulásáért Románia előrehaladásáért Európában és a világban”.

A 79 éves Ilin Gheorghe egyike azoknak, akik ott voltak ezen az ünnepélyes találkozón a királlyal. Szavai nagyon jól visszaadják az aradi románok érzéseit a király unokája iránt, akit Gyulafehérváron szimbolikusan megkoronáztak: „Megható volt. Sírtam. Nem első eset, hogy találkozom a királlyal, de ma sokkal jobban megindítottak a szavai, mint korábban.”⁴³

Visszatérve az elemzésünkhöz, el kell mondanunk, hogy ez a szelektív eljárás, amellyel a román őslakosok a történelmet az önidentifikáció céljából felhasználják, egészen más, mint a Moldvából és Olténiából 1945 után betelepítetteké. Sőt, főleg az alföldi Arad megyeiek, akik hosszú ideig éltek együtt más etnikumokkal, leginkább németekkel, oda jutottak, hogy önmeghatározásukban kevésbé tekintik magukat románoknak, mint Iancu mócait: „azok románabbak voltak... mi, itteniek elkorcsosultunk” (I. M., komlósi lakos, Chelcea–Lățea 2000: 123).

Ami a betelepítetteket illeti, vagyis azokat, akik gyökértelenek ezeken a helyeken, ők a maguk módján próbálják meg legitimizálni jelenlétüket

42 Az eseményre 2003. április 11-én került sor.

43 Dan Roman készített vele interjút, az *Adevărul* újság számára (2003. ápr. 12. 7.).

azokban a falvakba, amelyekbe az éhínség és a szegénység elől menekültek. Mivel nem hivatkozhatnak a történelemre, bár ők ma már a második generációja azoknak, akik itt születtek, diskurzusukat a betelepítés politikai vonatkozásaira építik.

Az, hogy ők a reform idején érkeztek ide, hogy a tulajdonosi jogot éppen Lucrețiu Pătrășcanutól kapták, és szintén ő határozott úgy, hogy a németek házában lakjanak, az „új idők” logikája szerint ugyanolyan erős igazoló érv. Mert, ahogy azt egy újszentannai betelepült magyarázta, ők nem a saját fejük szerint jöttek ide, hogy elvegyék a komlósiak kenderföldjét vagy a németek földjeit, felőlük mások határoztak így.

Ezt az utasítást, jóllehet csak kényszerűségből, azok is elfogadták, akik hirtelen arra ébredtek, hogy idegenek özönlötték el őket: „Nem tudtak semmit tenni azok ellen, akik hozzájuk jöttek, akiket valaki ideküldött, utasításra, a törvény erejével.” (L. G., betelepített, Chelcea–Lățea 2000: 158)

Hasonló magyarázatokkal találkozunk olyan településeken is, ahol más tartományokból telepítettek be románokat 1945 után. Ezek jelentősége azonban csekély az önmeghatározásnak ebben a mechanizmusában, amelyben a régi románok és az újak végső soron elismerik a nyelvet, a hagyományokat, stb. azonosságát: „az együttélés szempontjából, mint szomszédság, sajnáljuk a németeket, de nemzeti szempontból, ők mégis a mi románjaink, mit tehetünk, nincs... türelemmel kell legyünk velük szemben, fáj, fáj, de rendbe jönnek... itt két lehetőség van: ha hazafias szempontból nézzük, köteles vagyok szeretni a románokat, minden hibájukkal együtt... Mit szólna a történelem, ha magamhoz ölelném a németet, és hátat fordítanék a románoknak?” (I. M., komlósi lakos, Chelcea–Lățea 2000: 95).

Bár a román parasztság elképzelései nagyon jól megőrződtek, és a falusi világban e kulturális örökséget hosszú távon is továbbadják, 2006 után radikális változás állt be a fiatal politikusok diskurzusában: a nemzet történelmére való hivatkozást és a múlt általi önmeghatározás szükségességét olyan kulcsszavakkal helyettesítették, mint nyitottság, demokrácia, stb.

Mihelyt Románia belépett az Európai Unióba, eltűntek a '90-es évekre jellemző, hatásosan mediatisztált nacionalista diskurzusok. A politika megváltozása és ezáltal a választók jövőbeli igényeinek a módosulása abban is tükröződött, hogy a nacionalista színezetű pártok nem tudták átlépni a választási küszöbértéket.

Helyi szinten a tisztségeikért való harc sokkal fontosabbá vált, mint az interetnikus feszültségek, amelyek, mivel már nem táplálták őket különböző szónoki emelvényekről, el is tűntek.

Az aradi románokkal ellentétben a magyarországi románoknál a csoport önazonossági diskurzusa a saját történelmére támaszkodik, melynek eseményei minden időben Románia aktuális határain kívül történtek.⁴⁴

Mivel a területek újraelosztása után továbbra is kívül maradtak az anyanyelvük országának határain – elszakítva és elhagyatva a román többségtől, amely éppen akkor hozta létre a maga egységes államát, megfélemlítve a különböző kormányok elmagyarosító politikája által, amelyek 1918 után megváltoztatták a neveiket, papok nélkül hagyták őket, elmagyarosították az iskolákat –, az egyre fogyatkozó⁴⁵ magyarországi román kisebbség ma annak érdekében tesz erőfeszítéseket, hogy egyáltalán megőrizze az identitását, mivel helyzete, ha józanul értékeljük, igencsak kritikus: „A legutóbbi népszámlálás eredményeinek nyilvánosságra hozatala övön aluli ütésként ért minket. Keserűen kellett tudomásul vennünk, hogy amíg valamennyi magyarországi kisebbség megerősödött, nekünk, románoknak drasztikusa csökkent a számarányunk. Egyetlen évtized alatt két és fél ezer társunkat veszítettük el a valamivel több, mint tízezerből. Több mint 20%-os veszteség... A statisztikai adatokat mindenki ismeri, nem kell most e helyen ismertetnünk. Ezek mindent elmondanak közösségünk apatikus állapotáról. Be kell ismernünk, hogy csődöt mondtunk minden dicsőhimnusz ellenére, amit az önazonosság, a vallás, a román hagyományok megőrzéséről zengtünk. Hiábavaló beszédek! Miközben az anyanyelv megőrzéséről prédikálunk, képviselőnk legmagasabb szintjén is csak magyarul beszélnek, a román nyelvnek már csak szimbolikus szerepe van, a köszöntésben, és miután visszatérünk otthonainkba, inkább magyarul dédelgetjük gyerekeinket, mert kényelmesebb, mint keresgélni a szavakat. Nap mint nap hazudunk magunknak, amikor a tanügy problémáiról beszélünk, és nem nézünk szembe azzal, hogy ezt a csatát már elvesztettük. Szinte valamennyi román iskola kétnyelvű, és mihelyt belépünk az épületekbe, néhány kivételt nem számítva, csak egynyelvű gyerekekkel találkozunk...”⁴⁶

44 Az Arad megye szomszédságában fekvő Békés és Csongrád megye, ahol románok élnek, mindig Magyarországhoz tartozott. Ez az egyik oka annak, hogy a magyarországi román parasztok „magyarországi románoknak” mondják magukat.

45 A 2001-es népszámlálás szerint 1991-hez képest csökkent azok száma, akik románoknak mondták magukat: 10.740 személy helyett csak 7.995-öt számoltak (vö: *Foia românească. Săptămâna al românilor din Ungaria*. [Román Újság. A magyarországi románok hetilapja.] (32) Gyula. 2002. aug. 9. 4.).

46 A cikket Ștefan Crăsta jegyzi (*Foia românească. Săptămâna al românilor din Ungaria*. [Román Újság. A magyarországi románok hetilapja.] (33) Gyula. 2002. aug. 16. 5.).

Hogy alakult ki ez a helyzet?

Ahhoz, hogy megértsük, mélyére kell hatolnunk a magyarországi románok identitásának, és fel kell derítenünk a gyenge pontjait. Számárányuk alacsony, a magyar állammal szemben folytonosan védekező állást vesznek fel, állandóan megpróbálják elkerülni a konfliktust a magyar többséggel, nemzeti szimbólumaikat elővigyázatosan használták, főleg 1945, azaz a kommunizmus uralomra jutása után. Mint minden kisebbségi csoport a „történelem, nyelv, vallás és hagyományok” alapjára építették fel identitásukat, már amennyire ez egyáltalán lehetséges volt, és amilyen mértékben megengedték nekik.

Ez az egyik oka annak, hogy történelmi diskurzusukban a magyarországi román kutatók átvették az elnéptelenedés magyarok által elterjesztett elméletét,⁴⁷ mely szerint a 17. század végén kezdődött el e területek múltja, de még inkább csak a románok 18. századi betelepítésével.

Csak hogy ez az elmélet, melyet a magyarok többek között azért is hoztak forgalomba, hogy megmagyarázzák kis létszámukat saját területeiken, a románok esetében nem csupán egy helyzetet magyaráz, hanem úgy mutatja be történetüket, hogy ezáltal megfosztja ezt az etnikai csoportot a nemzeti büszkeségük egyik lényeges elemétől, mégpedig a római eredetre való hivatkozás alapjától, mondván, hogy ők már *románokként* jöttek Magyarországra, tehát szükségtelenné válik a már kialakult nép kialakulásáról beszélni.

Egy másik mozzanat, ami sebezhetővé teszi ezt a történelmet azáltal, hogy széttör egy általános képet az, hogy szinte valamennyi „mai magyarországi románok története” tulajdonképpen az egyes román közösségek történetét jelenti (vö: Misaroş 1990 vagy Csobai 1996).

Amikor 2000-ben mégis felmerült, hogy szükség volna egy szintézisre, melynek tanítását a román iskolák és a román gimnázium tanterve is előírta, a szerzők inkább a magyarországi románok kultúrájáról és civilizációjáról írtak tankönyvet – akárcsak egyes romániai kisebbségek. Így amikor azért írnak a maguk kultúrájáról és civilizációjáról, hogy „segítségére legyenek azoknak a tanügyi kádereknek, akiknek az a feladatuk, hogy bevezessék a tanulót az ismeretek tárházába, és ismereteket adjanak át őseik kulturális örökségéről” (Csobai 1996), identitásuk szempontjából

47 A magyarok megközelítése szerint azok a románok, akik a 17. század előtt laktak itt, kihaltak, amikor is a törökök feldúlták az ottani településeket, és mindenkit kiirtottak. Ők tehát, mivel már nem léteznek, nem is számítanak. Ha léteztek is, ők más románok voltak, akiknek semmi közük sincs a 18. század során az Erdélyi Érchegység-ből betelepültekhez.

csupán azt a háromszáz éves múltjukat tekintik reprezentatívnak, amely különbözik az anyaországi románokétól.

Ez a „különbözőség” általi önazonosság, mely még 1990 után – a román–magyar határ megnyitása után – is jelen van, akkor érthető, ha újból figyelembe vesszük, hogy ezek a közösségek soha nem tartoztak a román államhoz, ezért mesterséges és hamis volna egy számukra idegen történelemre felépíteni az identitásukat.

Ugyancsak ebbe az irányba mutat az az önmeghatározás, amely a sajátosságokat hangsúlyozza: a magyarországi román vezetők úgy táplálják a csoport nemzeti érzéseit, hogy elsősorban azokra a hősökre hivatkoznak, akik a magyarországi románság lakóterületéhez kapcsolódnak. Ezek: Moise Nicoară, Gh. Pomuţ, David Vonigá, Emanuil Gojdu, stb. Az erdélyi panteont szelektíven vették át, a nemzetit pedig inkább csak mint általános műveltségi elemet.

Az emlékművek és az emléktáblák is inkább csak a Magyarországon született hősöket ábrázolják. Az egyes intézmények vagy utcák román elnevezésében azonban nem kizárólagosan csak ők szerepelnek. A gyulai román nyelvű gimnáziumot például Nicolae Bălcescunak hívják, az utca pedig, ahol a románok országos önkormányzata van, a nagy költő, Mihai Eminescu nevét viseli, akinek egyébként a magyarországi románok minden évben nagy lelkesedéssel ünneplik meg a születésnapját.

A nyelvnek mint identitás-szimbólumnak is ugyanígy kritikus a helyzete. A magyarországi magyaroknál tulajdonképpen „két nyelvet” találunk. Egy tiszta és szép irodalmi nyelvet,⁴⁸ amely nem tartalmaz annyi kölcsönszót, mint az anyaországban beszélt standard nyelv, és amelyet hivatalosan az értelmiségiek beszélnek, és írásban is használnak, és egy másik, népi nyelvet, amely a kollektív tudatban „ősi nyelvként” jelenik meg, és amelyet a falusi közösségek használnak a mindennapi érintkezésben, ezek tulajdonképpen különböző román alnyelvjárásokat képviselnek, hungarizmusokkal megtűzdelve.⁴⁹

48 A Lucia Borza és Berényi Maria felkavaró költészetét említhetjük meg itt. A két költőnő más-más generációhoz tartozik, de mindketten román nyelven közvetítik a maga teljességében a költészet borzongató erejét.

49 Ezeket a nyelvjárásokat, amelyekben sok-sok magyar eredetű szó található, Románia nyugati részének falvaiban is beszélik, Arad és Bihar megyében. Csak hogy azok nem tartalmazznak olyan magyar nyelvből átfordított tükörkifejezéseket, mint amilyeneket a magyarországi román lakosság a neologizmusok helyett vett át az utóbbi 50 évben.

Ezeket a nyelvjárásokat, melyeket a nép előnyben részesít az irodalmi nyelvvel szemben – akárcsak a régi helyesírást, mely *î* betűt használ az *â* helyett –, egyes magyarországi románok⁵⁰ úgy tekintik, mint identitásuk meghatározóit,⁵¹ amely sajtósággá teszi őket. Nemcsak a többi etnikumtól különbözöttek el, de a diaszpóra és az anyaország más román lakosaitól is. Ezt a hozzáállást egyes fiatal értelmiségiek élesen bírálják, felismerve, hogy ha a magyarországi románok bezárkóznak az archaikus nyelvi formákba, elszigetelődnek: „Helyi nyelvjárásunkban keresünk menedéket, amelyen már nem vagyunk képesek kifejezni mindennapi gondolatainkat, és szeretünk magyar kölcsönszavakat vegyíteni bele ahelyett, hogy minimális erőfeszítést tennénk, hogy a kortárs román nyelvből is átvegyünk valamit.”⁵²

Bármennyire vészjóslónak tűnik is ez a megállapítás, ma a magyarországi román nyelv valódi problémája nem annyira az, hogy nem képes a standard nyelv neologizmusainak befogadására,⁵³ még csak nem is a tisztasága vagy a helyesírása, hanem a tény, hogy egyre kevesebben beszélnek (lásd Borbélyi 2002: 44), úgyhogy még a román tannyelvű iskolák sem támaszkodhatnak otthonról hozott ismeretekre, és ez egyre nehezebbé teszi a tanárok munkáját.

A tanárok mindegyre felvetik ezt a problémát, különböző összejöveteleken, egyre hevesebben utasítva a pedagógus szakértőket, hogy találjanak hatékonyabb, vonzóbb módszereket a gyerekekkel való munkához.

Az egyik intézkedést, amit a nyelv tökéletesítésére hoztak, és amely azokat segítette, akik iskolában tanítanak, a román állam eszközölte: 1990 óta minden évben kurzusokat szervez a szórványban élő tanároknak.

Ami a fiatalokat illeti, őket egyrészt a magyar állam ösztönzi a nyelvtanulásra, azzal, hogy elismeri a román nyelvvizsgát és a román intézmények által anyanyelv- és hagyományörző programokat és versenyeket szervez, másrészt pedig a román állam, amely úgy motiválja a magyarországi

50 Kivételt képez a *Foaia Românească*, amely 2003-tól áttért a Román Akadémia által ajánlott helyesírássra, és ezzel sok elégedetlenséget váltott ki.

51 Vö: Mihai Cozma *Ortografia din România și noi* [A romániai helyesírás és mi]. *Foaia Românească*. (2) 2003. jan. 10. 5. és 10.

52 Vö: Ștefan Crăsta cikke (*Foaia românească. Săptămâna al românilor din Ungaria*. [Román Újság. A magyarországi románok hetilapja.] (33) Gyula. 2002. aug. 16. 5.).

53 A nyelv gazdagítása érdekében szintén a *Foaia Românească* tette meg az első lépést, amely újabban elkezdett neologizmusokat használni, és szómagyarázó rovatokat indított el. Bár a lapot eléggé kevesen olvassák és értik, a szavak behatolnak az emlékezetbe, és idővel rögzülnek.

román fiatalokat, hogy bizonyos számú ösztöndíjat biztosít nekik Románia egyetemén. Mindehhez hozzájárulnak az évenkénti román könyvadományok, melyeket Románia neves kiadóai ajánlanak fel a magyarországi román könyvtárak és iskolák számára.

Ezek közül egyik intézkedésnek sem sikerült láthatóan javítani a dolgokon. Most készülnek a tankönyvek, ám egyes iskolák oda jutottak, hogy idegen nyelvként kell tanítaniuk a román nyelvet. És mintha mindez még nem volna elég, egyre több román iskolát fenyeget a megszűnés veszélye, vagy nehezíti a működését a helyi polgármesteri hivatal.

Ioan Selejan, az eleki román önkormányzat elnöke 2002-ben a következőket írta a magyarországi románok országos önkormányzatának: „Az eleki románság napjai meg vannak számlálva. A város polgármesteri hivatala állandóan napirenden tartja a román iskola megszüntetésének problémáját. Ez erősen elkedvetleníti a pedagógusokat, akik biztos munkahelyet keresnek, és a szülőket is, akik békés jövőt akarnak biztosítani gyerekeiknek a tanuláshoz. Ha nem oldódik meg az iskola és az óvoda kérdése, Eleken nem lesz több román gyerek, román pedagógus, ahogy románok sem lesznek...”⁵⁴

Elena Silaghi, Bedő kétnyelvű iskolájának igazgatónöje is hasonló okok miatt adta be lemondását 2003 őszén. Az ellen tiltakozott, hogy a helyi önkormányzat csökkentette a költségvetést, és ezáltal lehetetlenné tette, hogy az iskola kifizesse a román pótórákat, melyek annyira szükségesek.⁵⁵

A nyelvvel kapcsolatosan el kell még mondanunk, hogy a magyarországi románok jelenlegi szorongatott helyzetét az a román értelmiségi, amely 1990 után települt Magyarországra, nem tudja megérteni. És ez interetnikus feszültséget szült az őslakosok és az újonnan érkezettek között az értelmiségi elit szintjén (Martin 2001). A románok esete nem egyedülálló, a ruszinoknál ugyanilyen természetű konfliktusok vannak.

Falusi környezetben a román–román kapcsolatok teljesen különbözően alakulnak. Egyre több neoprotestáns felekezethez tartozó (baptista, pünkösdi) romániai fiatal fiú köt házasságot hasonló felekezeti magyarországi román lánnyal, és a család (ott is, ahol az egyik szülő magyar), a vallási közösség és a falu befogadja őket.

54 E. Iova: *Îndoilei și griji la început de an școlar. Interviu*. [Kétségek és gondok tanévkezdéskor. Interjú.] *Foaia Românească*. Gyula. 2002. aug. 23. 4.

55 Ștefan Crăsta: *Restricții la școala din Bedeu*. [Megszorítások a bedői iskolában.] *Foaia Românească*. Gyula. 2003. okt. 3. 3.

Az a házaspár, aki az anyaországból, legtöbbször Moldvából, jön, nem ismeri a magyar nyelvet, ezért, hogy értekezni tudjanak, egymás között és a gyerekekkel románul beszélnek (Radici Repisky 2003: 89–96), ez pedig új kilátással kecsegtet a román falvak jövője szempontjából.

Végül az utolsó identitás-meghatározó elemről, a népi hagyományokról megállapíthatjuk, hogy ezeket igencsak megőrizték, és természetes folytonosság van köztük és a határ román oldalán levő falvak hagyományai között. Ilyen szempontból a magyarországi román közösségek többsége tökéletesen beleillik a román néprajzi térképbe.

Visszatérve a csoport aktuális problémáira, melyek elsősorban abból származnak, hogy tagjaik száma és implicite azok száma, akik beszélnek a nyelvet, drasztikusan csökken, főleg a vegyes házasságok miatt, ahol a gyerekek legtöbb esetben egyre kevésbé érzik magukat románnak: azok a megoldások, melyeket a magyarországi román vezetők keresnek, annál is inkább nehezen elérhetőek, minthogy a román politikai és kulturális alakulatok nem tesznek egységes lépéseket, és nem tudnak előállni megfelelő alternatívákkal.

Mégis a magyarországi román értelmiségi tudatában volt – és van – felelősségének a csoport egységének, a közös jellegzetességeinek és sajátosságoknak a megőrzésében, a Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozása utáni körülmények között:

„Minden nemzet igazolja magát egzisztenciájának különböző területein, a maga identitása által is, amely lehetővé teszi számára az állhatatos ragaszkodást saját létezéséhez. Nem csupán az egyének, de a kultúrák is létrehozhatnak és fenntartanak egy sajátos emlékezetet, amely biztosítja identitásuk fennmaradását, általa vívják ki legitimitásukat, és védelmezik jövőbeli célkitűzéseiket [...] Az etnikai és nemzeti sajátosságokat óvni kell, meg kell őrizni frissességüket, és meg kell őrizni őket a jövő nemzedékek számára.”⁵⁶

A politikai vezetők, ismerve a valóságot, a hosszas elszigetelődés hatásait, az irodalmi nyelvvel kapcsolatos komplexusokat, a konzervativizmus és reform között ingadoznak: „A felelősség mindannyiunké. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy tétlenül nézzük, hogy mások elhagyják az ősi irányvonalat. Minél többeket mozgósítanunk kell, hogy eljőjenek

a kulturális programjainkra, még akkor is, ha a családjaik már nem beszélnek románul. Nagyon fontos, hogy a jövőben senki ne gondolja, hogy az, aki nem beszél az irodalmi román nyelvet, nem lehet román. Ne történhessen meg, hogy a közösségünk kebléről jövő támadások miatt, azok az emberek, akik nyelvjárásban beszélnek, ne vallják magukat többé románnak.”⁵⁷

A bizonytalankodás, a dilemmák, a középnemzedék drámája, főleg az értelmiségieké – akiket elkeserítenek a népszámlálások, a kutatások és a választások eredményei –, a belső harcok, amelyek két táborra osztják a választókat, a saját érdekeiket hajszóoló politikusok önössége, akik visszaélnék a kisebbséget érintő joghézagokkal, hogy maguk számára szerezzenek előnyöket a románság hátrányára, csökkentik a csoport hosszú távú túlélési lehetőségeit, akkor is, ha Kétegyháza parasztjai nem félnek attól, hogy eljön az idő, amikor a falujukban nem fognak már románul beszélni, és a Román Gimnázium golyói minden ősszel megfogadják, hogy tökéletesíteni fogják a román nyelvi és irodalmi ismereteiket, és részt vesznek a nemzet hagyományainak őrzésében.

A szerbek

A szerbek a harmadik etnikai csoport, amely jogot formál e térség nagy részére, az ősiség és a többség érvére hivatkozva történelmeikben (Cerović 2002).

Akárcsak az előbbieken bemutatott többi etnikum, a határ mindkét felén megtalálhatók, Arad és Csongrád megyékben, a Maros vonalán, ami miatt az anyaországi szerbek „marosi szerbeknek” is nevezik őket.

Az Arad megyei szerb kisebbség, bár lélekszámuk a legutolsó népszámláláskor a kritikus 1200-ra csökkent, az anyaország történései számára fontos csoportnak számít, és gyakran hivatkoznak rá.

Az aradi szerbek története, ahogy a csoport területi igényei legitimizálásának diskurzusában megjelenik, Kr. u. 567-ig vezethető vissza, amikor is őseik, a szlovénok letelepedtek Dacia ezen területén, a Maroson túl, Arad közvetlen közelében.

56 Berényi Máriának, a Magyarországi Románok Kutatóintézete igazgatójának beszédéből, melyet a XII. tudományos tanácskozásuk munkálatainak megnyitáskor mondott, 2002. november 23-án.

57 Gheorghe Gros, a békéscsabai román önkormányzat elnökének interjú-nyilatkozatából (Foaia Românească. (33) Gyula. 2002. aug. 16. 3.).

A szerbek szakadatlan jelenlétét a térségben a hagyomány szerint azok biztosították, akik a 7. században végleg itt maradtak, miközben a csoport nagy része a Balkán Félsziget felé vonult. A jelenlegi közösség tagjai azt az érvet hozzák fel a kontinuitás mellett, hogy a térség számos földrajzi neve szerb eredetű.

Visszatérve a történelmi diskurzushoz: Maros völgyi létezésük során „a szerbek harcoltak nemzeti és vallási identitásuk megőrzéséért, ellenállva a katolikus egyház nyomásának.

1217–1219 között pedig jelentős fordulat állt be e nép életében azáltal, hogy megalakult a Szerb Királyság, és a szerb egyház autokefál egyházzá vált, Szent Száva vezetésével” (Cerović 2002: 343).

Az aradi szerbeknek ebben az azonosulásában az „egykori állammal”, melyet a képzelet felékesített a heroizmussal teljes középkor pompájával, felfedezhetjük a betagolódás szándékát a mitikus „Nagy-Szerbiába”, és ez igazolja, még ha csak szimbolikusan is, a jelenlegi államhoz való szoros kötődésüket, mellyel a valóságban soha nem tartoztak össze.

A térség szerb népességének valós száma a kezdettől fogva nem ismeretes, inkább csak feltételezések vannak. Emiatt aztán, annak ellenére, hogy az oklevelek igen korán említést tesznek a szlovénokról (a szerbek őseiről), és annak ellenére, hogy dokumentálható, hogy erre a vidékre már a 14. századtól kezdődően nagy hullámokban érkeztek és telepedtek le szerb menekültek, a magyar és a román történészek azt állítják, hogy csak 1690 óta – amikor is a „nagy migrációval” jelentős számú szerb népesség érkezett Magyarország déli részére, akiket maga Arsenie Csernojevics pátriárka vezérelt – lehet beszélni jelentős szerb jelenlétről ezen a vidéken.

Azok számát, akik 1690-ben telepedtek le, szintén nem ismerjük, s a vélemények ugyancsak megoszlanak. Egyes történészek 400-500.000 emberről beszélnek, mások 200.000-ról, míg az okiratok némelyike – a magyar történészek szerint – arra enged következtetni, hogy csupán 35-40.000 családról van szó (Kőhegyi 1990: 70).

Az új hazába való költözés az emlékezet szempontjából jelentős eseménye készítette a festő Jovanovics-ot, hogy megörökítse az érkezés momentumát. Festménye minden szerb számára, aki a volt Dél-Magyarországon él, alapmű. Számptalan módon másolták le, különböző reprodukciók születtek a nyomán, és a nagyszámú másolat eljutott a közösségekbe, a parókiákra, az otthonokba is, és ma is kitüntetett helyen őrzik őket.

Mint ahogy azt a többi etnikai csoport esetében is láthattuk, az Arad megyei szerbeket is nemzeti büszkeséggel tölti el e dicsőséges eseményekkel és nemzeti drámákkal teli saját történelem.

A környék valamennyi szerb közössége számára igen tekintélyes központtá tette Aradot annak ténye, hogy az 1701-ben alapított helység a Tisza–Maros köze határzónájának fővárosa volt, és hogy 1702-ben itt már létezett egy szerb katonai település, saját városi tanáccsal, ráadásul 1706-ben az ortodox püspökség központja lett.

De az is a szerb népességgel függ össze, hogy 1914–1918 között a városnak rossz hírneve lett: az Osztrák–Magyar Monarchia politikája miatt „a szerb nép tragédiájának helyévé”, „az ártatlan szerbek ezreinek temetőjévé” vált, akiket kényszerrel telepítettek a katonai vár táborába, ahol aztán különféle betegség és az éhség végzett velük (lásd Panici 2001).

A foglyok emlékére 1932-ben egy volt aradi lakos, Janko Mihajlović, aki a két világháború között Belgrádba költözött, saját költségén építtetett egy fehérmárvány emlékművet az Emléktemetőben, amely impozáns alakjával ma is kitűnik a környék síremlékei közül.

Visszatérve a térség szerbjeinek jelentős múltbeli eseményeihez, a 18. század kezd kialakulni egy jelentős értelmiségi mag Aradon, amely mindenkor felelősséget vállal a csoport sorsáért. Elég, ha csak Száva Tekelijá királyi tanácsost említjük, akit a legnagyobb modernkori mecénásuknak tartanak a szerb történészek (Cerović 2001), vagy Eustahia Arsić-t, az első szerb női író.

Ezeknek a hazafias értelmiségieknek a sorából alakult meg 1918 novemberében a szerb népi bizottság, élén Milan Tabacović műépítésszel, aki azért harcolt, hogy a Maros völgyét hozzácsatolják a Szerb Királysághoz.

Mivel az álom nem teljesült, „óhajtói” közül sokan Szerbiába mentek. Akik maradtak, azok mai napig is megőrizték saját hagyományait.

Akárcsak régen, a mai kis városi közösség, mely a Romániai Szerbek Szövetségének helyi fiókszervezetébe tömörül, állandóan lendületben van: szinte heroikus erőfeszítéseket tesz azért, hogy elevenen megőrizze nyelvét és identitásának más elemeit, miközben már 1962-ben megszűnt a város szerb iskolája, majdnem 250 évnyi működés után.

Számos módja létezik a nemzeti büszkeség a felélesztésének, melyre a szerbeket a térségben való évszázados jelenlétük és vitézi tetteik jogosítják fel.

Az egyház tevékenysége, amelybe a vasárnapi liturgia megtartása mellett valamennyi szerb szent emléknapjának hagyományos megünneplése és a környék védőszentjeinek búcsúja is beletartozik, összefonódik a

politikai szervezetekével, amelyek fő feladatuknak a kulturális rendezvények, népdal- és néptánc-előadások, megemlékezések és évfordulók megünneplésének megszervezését tekintik.

A Romániai Szerbek Szövetsége Arad megyei fiókszervezetének székházában, ahol Szent Száva ikonja felett Szerbia zászlója látható, berendeztek egy modern gyűléstermet és egy kis könyvtárat, melynek könyvállománya évről-évre gyarapodik az adományok által. A könyvtárat film- és fényképtárhelyként egészíti ki. Ugyancsak itt néhány szerb népviseleti ruha is látható.

Sima Jarkonak, az aradi fiókszervezet elnökének erőfeszítéseinek és néhány anyaországi kulturális intézmény anyagi támogatásának köszönhetően a városban egyre több szerb emléktábla is megjelenik a román és magyar emléktáblák mellett, és van néhány utca is, amelyet helyi szerb személyiségekről neveztek el.

2002-ben egy emléktáblát helyeztek el Arad várában, amely ma katonai terület, a „4317 szerb vértanú emlékére, akik 1914–1918 között estek el Arad várában”.

Szintén 2002-ben állandó kiállítást nyitottak a Vajdasági Múzeum támogatásával Sava Techejlia szerb nemes házában. A kiállítás a névadóra emlékezett.

Az aradi szerb közösséggel párhuzamosan jó néhány falusi közösség is fennmaradt, és megőrizte szokásait és nyelvét. És mivel számos településen többségben voltak, gyermekeiket sokáig anyanyelven iskoláztatták.⁵⁸

Mentalitás szempontjából ezek a szerb közösségek ugyanolyanok, mint a magyarországiak. Bár 1920 után határ választotta ketté őket, ma is közös a hagyománykincsük, ugyanazok a szentekről (Vidról, Száváról) szóló legendáik és a szerb nemzeti hőseik (Miloš Obilić, Mark Kralević, Vuk Karadžić), akik balladáik szereplői, illetve vászon-, üveg- és pohárfestmények alakjai lettek.

De talán semmi sem kavarja fel e határtérség szerbjeinek érzéseit annyira, mint a hatásos hazafias énekeik, például az *Én szerb vagyok*, vagy a *Senkinek sincs meg az, mint ami megvolt a szerbnek* címűek.

Hogy jobban megértsük ezeknek az énekeknek a szimbolikus szerepét az önidentifikációban, nyersfordításban idézünk egy részt az elsőből a két említett ének közül: *Szerb vagyok, szerb ősök leszármazottja, / Népem hű fia,*

mindent, ami szerb, szeretek, / teljes lelkemből, / és ragaszkodom hozzá, / amíg élek, / hogy hallja az ellenség, / én szerb ősök leszármazottja vagyok! / Apám három szép ajándékot hagyott rám örökölni, / szerb nevemet, az erőt és a vért, / amely szívemben forrong: / anyámtól is kaptam egy szép ajándékot, / a szerb nyelvet és az oltárt, / hogy hallja az ellenség / én szerb ősök leszármazottja vagyok! / Nagyszüleimtől maradt egy szép emlékem: / Nagy Dusan és Lázár / Markó és Miloš / hogy példát vegyek róluk, / és ne tékozzoljak el az életemet, / hogy hallja az ellenség, / én szerb ősök leszármazottja vagyok.

Ezekhez még hozzátehetjük a lírai dalok repertoárját (*Oj Moravo, Morava; Ranila Milka slavuja; Jovan i Jovanka; Dunave, Dunave*), és a hangszeres zenét, amelyet magáénak érez a térség valamennyi szerb lakója, de még a szerbiaiak is, illetve a szerb népi körtánc (*a kolo*) repertoárját, amelyet mindenki ismer, és amelyet minden alkalomból táncolnak.

Annak ellenére, hogy a magyarországi szerb kisebbség népesebb, fennmaradása a magyar állam keretei között ugyanolyan problémás volt, mint az ottani románoké, annál is inkább, mivel a szerb népesség ebben az országban nem él kompakt csoportokban.

Akárcsak az aradi részek szerbjei, ők is úgy gondolják, hogy „szervesen hozzátartoznak a szerb néphez”, tárgyi és szellemi hagyatékaikat pedig az anyaország is a szerb nép egységes kultúrája részének tekinti. Mégis a magyarországi szerbeknek van valamiféle azonosságtudatuk: „Csernojevics leszármazottjainak” mondják magukat – vagyis azok utódainak, akik 1690-ben jöttek Dél-Magyarországra –, és nem az ősi szláv törzsekének.

A megkérdoztetek a következőket hozták fel identitásuk szimbolikus elemeinek bizonyítékaként: a szerb nyelv ismeretét és használatát, az ortodox egyházhoz való tartozást és a vallási szokások megtartását, a szerb nevek használatát, a szerb ünnepek ismeretét, melyek közül a legfontosabb Szent Száva Napja, a népi táncok ismeretét és gyakorlását, stb. (Prelić 2002: 140).

Annak ellenére, hogy olyan erős a nemzeti öntudat, hogy Pera Lastić, az országos szerb önkormányzat elnöke kérte, hogy a 2003-as képviselválasztások alkalmából anyanyelven tartsák a gyűlésüket. A csoport nehézségekkel néz szembe identitása megtartásában, részben azért, mert a kommunista korszakban rengeteg vegyes házasság jött létre. Ahogy az Arad vidéki szerbek, a Csongrád megyeiek és mások sem tudják megállítani tagjaik lassú, de drámai fogyását, bár jóllehet megnyíltak a határok, és az anyaországi szerbekkel állandó kapcsolatban állnak. Ebből a szempontból valamennyi marosvölgyi szerb kritikus helyzetben van, mivel a határ mindkét oldalán nagyon alacsony a házasságkötések és a születések száma.

58 Ma már csak a föltnaki általános iskolának vannak szerb tannyelvű elemi osztályai.

Az új magyarországi kisebbségi törvény hatására, mely valójában rendkívül veszélyezteti ezen csoportok identitását, a szerbek jelenlegi vezetői beleegyeztek abba, hogy befogadják a közösségbe azokat is, akik „nem szerb eredetűek, de például ortodox templomban keresztelték őket, megtanulták a szerb nyelvet, részt vesznek a közösség életében, és szerbnek mondják magukat” (Prelić 2002: 141–142).

Hasonló jelenséget figyelhetünk meg az Arad megyei szerb közösségekben is, ahol a különböző kulturális rendezvényeken olyan, vegyes házasságból származó szerbek is részt vesznek, akik soha nem beszéltek a szerb nyelvet, de akik szerbnek érzik és mondják magukat, akárcsak az etnikai csoportok szimpatizánsai.

Ellentétben ezekkel az etnikai csoportokkal, a térség többi kisebbsége, mely a 18. századdal kezdődően érkezett erre a vidékre, 1990-ig kevésbé igyekezett önazonosságát az eredetmítoszok által meghatározni és a nemzetállamhoz viszonyítani, ehelyett más meghatározó elemek felé fordult.

A németek

A németeket, jobban mondva a svábokat hivatalosan a Bécsi Udvar telepítette ide, majd a különböző földesurak hozták be őket az országba, hogy hatékonyabbá tegyék a mezőgazdaságot, és ezáltal felvirágoztassák a térség gazdaságát. Ők a térség lakóiként identitásukat kevésbé alapozták a germán nép eredetére és dicsőséges múltjára, inkább a német viselkedésmintára hivatkoztak, amely a többi nemzetiséghez viszonyítva a csoport büszkeségének fő elemévé vált.⁵⁹

Ebből a szempontból az első bevándorlók mítoszáról beszélhetünk, akik vitorlás hajóval érkeztek ide a Dunán, vagy szekerekkel a szárazföldön, „az alapító atyák” mítoszáról, akik egy barátságatlan régióba érkeztek, ahol drámai körülmények vártak rájuk, amelyen felül kellett kerekedniük.

59 Helmuth Schmidt volt kancellár nyilvánosan kijelentette, hogy „véget ért a németek küldetése Kelet-Európában, ezeknek az országoknak német lakossága visszatérhet az anyaországba” (vö: Otto Greffner: Etnitate și identitate. [Etnicitás és identitás.] *Aradul Cultural*. 1999. jún. 31.).

Mint tudjuk, sokan meghaltak. Elekben (Magyarországon) az első német betelepítettek (1724) egyharmada pusztult el az 1739-es pestisjárvány idején. Erre a nagymértékű halandóságra utal Otto Greff *Svabii (germanii) din Banat. O scurtă istorie* [A bánági svábok (németek) rövid története] című könyvében, amikor azt írja, hogy „a Bánát a svábok temetőjévé lett” (Greffner 1995). Illetve: „e hősök emlékezetének továbbítása közösség valamennyi tagja felé, és az idejövételük periodikus megünneplése képes egy olyan identitásmodell létrehozni, mely szerint nehézségek legyőzése maga a is normát alkot” (Chelcea–Lățeța 2000: 77).

Ezt a csoport számára emblemikus, a „svábok megérkezése a Bánágba” című jelenetet, a sváb festő, Stefan Jäger örökítette meg egy képen, amelyről számtalan másolat és könyvmásos reprodukció készült, és sok otthon díszévé vált.

Bezárkózva saját közösségeikbe, elszigetelődve éppen a tekintély által, melyet másokban keltettek magukkal szemben, napjainkig igen jól megőrizték nyelvüket és sajtáságaikat, jellegzetes házaiktól kezdve az öltözködésig, a föld megmunkálásának bizonyos módjától a jellegzetes konyhájukig, a tánc- és énekrepertoárjuktól a hagyományos szokásaikig.

Bár kiszakadtak azoknak a tartományoknak a történelméből, ahonnan eljöttek, és nem tanúsítottak többé érdeklődést a német törzsek őstörténete iránt, mégis megőrizték emlékezetükben származási helyük nevét, és ahogy teltek az évek, az a bizonyos távoli ország, a „vaterland” az ősök mitikus területévé vált. Az idős németek gyakran a távoli „Schwartzwald”-dal azonosítják ezt, amely ezáltal „jelképes hazává” válik.

A eredetnek ezekhez a mitikus képeihez, amelyek itt, a határövezetben sokáig helyettesítették a németek valós történelmét, hozzáadódott a közelmúlt drámai eseményeinek emlékezete: az Oroszországba, majd a Bărăganba (Románia) való deportálásuk, vagy a kényszerített repatriálásuk (Magyarországra), a házaik és a gyáraik államosítása, illetve a földjeik kollektivizálása.

A templomfalak márványtáblái, melyeken az Oroszországban elhunytak nevei vannak, ma is emlékeztetnek arra a rettenetes rémálomra, melyet a háború utáni években élt át a német lakosság.⁶⁰

60 Egy ilyen feketemárvány-tábla található a kisjenői katolikus templomban is. Az emléktáblán fel sorolva annak a 12 kisjenői lakosnak a neve, akik Krivoj Rogban estek el 1945–1949 között. Egy másik ilyen táblát az anyalkúti templom falán helyeztek el. És még számos példa említhető.

Ezeknek a munkatáboroknak a túlélői, akiknek nagy részét fizikailag tönkretették és lelkileg megsebeztek, az Egykori Szovjetunióba Deportáltak Egyesületébe tömörültek. Időről-időre találkoznak egymással, és megemlékeznek az eseményekről, illetve megpróbálnak feldolgozni.

A németek hatalmas igazságtalansággként élték meg azt, hogy az az állam, amelynek polgárai voltak, elárulta őket, és hogy az új kommunista hatalom kényszermunkára ítélte őket a bárágani deportálás idején. Ráadásul a kitelepítésekkel, javaik elkobzásával az állam nemcsak azt a célt akarta elérni – legalábbis Romániában –, hogy megbüntesse őket azért a „vétkükért”, hogy németek, hanem azt is, hogy lerombolja a példa-etnikum imázsukat (jó gazdálkodók, jómódúak) az új politikai rendszerben, mely uniformizálni akarta az állampolgárokat.

A bizonytalanságérzet kivándorlásra, repatriálásra készítette őket. Abban az időben, amikor a román törvények egyre fenyegetőbbé váltak, Ceaușescu lehetséges pénzforrást látott a németek kivándorlásában, és Németország valóban elkezdte a svábok felvásárlását azért, hogy azok szabadon távozhassanak az országból.

Azt is meg kell említenünk, hogy a Romániában maradt németek kapcsolatai azokkal, akik időközben elmentek a háború miatt vagy később, a frontátvonulással, vagy még később, és letelepedtek Németországban, kiváltságos helyzetet is biztosított számukra, azáltal, hogy időnként külföldi vendégeik érkeztek, és csomagokat kaptak, melyet a többi etnikum irigyelt tőlük és csodált, főleg 1983 után, amikor általános szegénység jellemezte a régió népességét.

A repatriálás ellenére – ami aztán arra készítette a moldvai és olténiai románokat, hogy ide betelepedjenek – a németek csoportja csupán 1990⁶¹ után került kritikus helyzetbe, mind Arad megyében, mind a határmenti magyar megyékben. Ekkor ugyanis a határok megnyitásával és a német állampolgárság megadásával azok, akik bizonyítani tudták német származásukat, szinte valamennyien elhagyták a német településeket.

Akik maradtak, azok ma a Német Demokratikus Fórumba tömörülnek. Ez a szövetség képviseli az érdekeiket a civil társadalomban, tartja fenn a német tanyelvű iskolákat, és hozzájárul a német hagyományok

fennmaradásához is, azáltal, hogy kulturális rendezvényeket szervez (templombúcsúkat, bálakat, találkozókat stb.).

Mint minden kis etnikum, a német közösségek is nyitottá váltak a nyelvüket valamennyire beszélő csoportok felé, így hát az egykori német etnikai csoport egyre inkább a németbarátok csoportjává válik. Példa erre a Bánsági JA Kulturális Kör,⁶² mely „a romániai német etnikumhoz tartozókból, németül beszélő romániai fiatalokból, illetve olyan személyekből áll, akiknek szívügyük a német kultúra megőrzése és támogatása Romániában”.⁶³

2000 októberétől a szövetség elkezdett működtetni egy programot a Stabilitási Egyezmény programján belül, amely támogatja a délkelet-európai kisebbségek együttélésének eszményét. Ennek jegyében Aradon több alkalommal is megrendezték az *Együtt* nevű nemzetközi szemináriumot, 2002-ben pedig a megye kisebbségeinek fesztiválját is.

Ami a határ magyarországi oldalán élő németeket illeti, azok, akik megmenekültek az erőszakos kitelepítésektől, kis létszámuk miatt sokáig félték németül beszélni, annak ellenére, hogy még a kommunizmus éveiben is elismerték őket mint kisebbséget, és mindig is részesültek állami támogatásban, és néminemű kulturális jogokat is biztosítottak számukra.

Ezzel szemben Elek és Gyula német közösségeinek kulturális élete csak az 1990-ben elkezdődő nyitás után és az önkormányzati választás jogát biztosító, új nemzetiségi törvény meghozása után kezd feléledni. Ismét felélesztették az 1918-ban megszakadt kapcsolatot az Arad megyei németekkel, testvértelepülési kapcsolatokat létesítettek német eredetű helységekkel, újraélesztettek olyan szokásokat, mint a templombúcsú és a bálózás, amelyek lehetőséget adnak a népi viselet felöltésére, és alkalmat a Németországba elszármazottaknak a hazalátogatására.

Az identitás megőrzésének folyamatában a tömegtájékoztatás eszközei is sem elhanyagolhatók: az írott sajtó, az anyanyelvű tévéműsorok stb.

A fentiek mellett a nemzeti identitás megőrzésének egy forrásának tekinthetjük Németország gazdasági fejlődését is, amely nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a hazai németek a németországi kulturális és nyelvi tömbhöz tartozónak érzik magukat.

61 A két világháború között körülbelül 65.000 német élt Arad megyében, melyből 25.000 Arad városában. Az 1992-es népszámláláskor 9392 németet számoltak össze, 2002-ben viszont már csak 4906 személy vallotta magát német nemzetiségűnek.

62 1990-ben alakult Bánságban. A Bánsági JA Társaságnak 2001-re 14 fiókszervezete lett Romániában.

63 Pompilia Szellnernek, a Bánsági JA Társaság elnöknőjének a 2001-es aradi civil szervezetek találkozásán elhangzott beszédéből idéztünk.

A szlovákok

A másik etnikum, amely úgy él a befogadó országban – a mi esetünkben Romániában –, hogy nem tart igényt az anyaországi történelmére, és nem fordul vissza a régmúlt eredetmítoszaihoz, hanem inkább népi hagyományainak, nyelvének és vallásának szenteli figyelmét: a szlovák.

Mindez részben azért van, mert különböző régiókból érkeztek Arad megyébe, legtöbbször szekundér migráció nyomán, vagyis nem egyenesen a mai Szlovákia területéről.

Akárcsak a német közösségek, valamennyi szlovák közösség is megőrizte emlékezetében azokat a helyeket és azokat a történeteket, amelyek az idejövételükkel kapcsolatosak, a vallási üldöztetésükkel kapcsolatosaktól a várt jobb életkörülmények reményét kifejezőkig: gondoljunk csak a Bihar-hegységben letelepedő, fehérbe öltözött favágókra, akiktől a mai Arad megyei katolikus szlovákok származnak.

Annak ellenére, hogy 1992-höz képest csökkent a népességszámuk, a csoport jól megőrizte identitását, főleg Nagylak városában, ahol az egyik legnagyobb számú etnikai közösséggé élnek.

A szlovákok csoportja 1803-ban érkezett Nagylakra, Szent György napján (április 24-én). Ezt meg is örökíti egy nagyon népszerű festmény. Az első telepesek csoportjához idővel továbbiak is csatlakoztak, a közösség pályája felfelé ívelt, és az egyre növekvő gazdasági jólét már a 19. században városi közösséggé tette őket.

Ahogy a magyarországi szlovákok központja Békéscsaba, úgy az arad megyei szlovákoké Nagylak: az idők során ide koncentráltak a fontos szlovák politikai és kulturális intézmények.

Lévén, hogy 1945-ban itt jött létre az első romániai szlovák tannyelvű gimnázium, az utóbbi évtizedekben jelentős szlovák értelmiségi csoport formálódott ezen a helyen. Tagjai közül olyan fontos költőket és írókat említhetünk meg, mint Ivan Miroslav Ambruš, Maria Anoca Dagmar, Dováľ Stefan, Ivan Molnár, Jaromir Novác, Pavel Rozkoš, Adam Suchansky, Ondrej Štefanko. Alkotóerejük, mely a térségben csak a magyarokéhoz hasonlítható, illetve lenyűgöző fordítói tevékenységük, melynek során az anyaországi szlovák szerzők műveit tolmácsolják, mind Szlovákiában, mind Romániában hírnevet szerzett számukra.

Ahogy a térség többi kisebbsége, a szlovákok is megalakították a Szlovákok és Csehek Demokratikus Szövetségét, melynek több fiókszervezete is van Romániában. A szervezet 1990. január 4-én jött létre, Nagylakon.

Megalakulása óta kinyilvánított célja volt megőrizni a szlovákok és a csehek identitását, illetve lehetőséget teremteni a politikai képviselőikre.

A civil szervezetek közül az Ivan Krasko Kulturális-Tudományos Társaság igen termékeny lap- és könyvkiadói tevékenységet folytat. A nagylaki nyomdában nyomtatott szlovák időszerzői kiadványok közül megemlíthjük a *Naše snahy* nevű havilapot, a szlovák fiatalok *My* néven megjelenő lapját, az *Oglinzi paralele* [Párhuzamos tükrök], és a *Dolnozemsy Slovak* nevű kiadványt, melyet együtt jelentet meg a Vajdasági Szlavisták Társasága és a Magyarországi Szlovák Írók és Művészek Szövetsége.

Ugyanitt kell megemlítenünk a nagylaki helyi kábeltévé 1997–1988 közötti szlovák nyelvű kísérleti adásait, illetve a szlovák kulturális napok keretében évente lezajló tudományos és kulturális-művészeti tevékenységeket, valamint a szintén évi rendszerességgel megrendezett folklórfesztiválokat, amelyek tánc csoport, énekkar és a katonai zenekar részvételével zajlanak.

Ezzel az identitását jól megőrző, egységes csoporttal szemben a falusi kisközösségek identitásában lassú, de visszafordíthatatlan identitásváltás következik be.

Ha leltárt készítünk, megállapíthatjuk, hogy az első szlovák betelepülők, akik 1747-ben Apateleken állapodtak meg, beépültek a román és magyar többségbe, a szemlaci szlovákok száma ma már elenyésző, a réthátiaknak már nem érdekük beszélni az anyanyelvüket, és ezek a változások a következő népszámláláson majd minden bizonnyal megváltoztatják a szlovák népesség számarányát a régióban.

Ráadásul a cseh és szlovák diákok egyre inkább a csehországi és szlovákiai egyetemek felé tájékozódnak, és ha alkalmuk van rá, nem térnek többé vissza, és ez beárnyékolja az aradi szlovákság jövőjét.

A magyarországi szlovákok helyzete sok hasonlóságot mutat. Önkormányzatokba szerveződve a szlovák közösségek minden eszközt megragadnak a túlélés érdekében. Őket nem annyira a kivándorlás sújtja, mint inkább a vegyes házasságok révén bekövetkező asszimiláció.

Ennek ellenére azokban a helységekből, amelyekben jelentős számban vannak jelen, néprajzi múzeumokat és emlékházakat hoztak létre, és sokféle néprajzi és kulturális tevékenységet folytatnak. 1990 után a vajdasági és a romániai szlovákok ismét felvették a kapcsolatot azokkal a szlovákiai településekkel, ahonnan elszármaztak, részt vesznek az anyaországi folklórfesztiválokon, kiadványaik vannak, és műsoridejük a rádióban és a tévében.

A szlovákok is a nyelvet, a vallást és a népi hagyományt tekintik önazonosságuk meghatározóinak.

A zsidók

Az utolsó csoport, amelyet röviden bemutatunk, a zsidóké. Míg Magyarországon sok ideig rejtett kisebbség⁶⁴ voltak, és csak 2005-ben igényelték etnikai csoportként való elismerésüket, addig az aradi zsidó közösség a 20. század elején igen népesnek számított.⁶⁵ Persze ma már csak egy aprócska csoport, amely kétségtelenül eltűnésre, asszimilációra van ítélve.

Az aradi zsidók a 17. század végén érkeztek a térségbe, főleg Galíciából, és elsősorban a vallásuk révén őrizték meg identitásukat.

A helyi közösségek, melyek közül a legfontosabb az aradi volt. Ennek története 1717-től datálható, amikor engedélyezték az első két zsidó család letelepedését a városban. Ez a történelem nem annyira az eseményekből, mint inkább az itt létrehozott fontos izrealita intézmények történetéből tevődik össze (vö: *Istoria evreimii...* 1996). A munkásságuk miatt kitüntetett személyiségek közül a legnagyobb hírnévnek Chorin Aaron rabbi volt, aki reformjai révén az egész zsidó világban hírnevet szerzett Aradnak.

A közösség múltjához a közelmúltban hozzáadódtak a legionárius korszak üldöztetései is: az iskoláik bezárása, a házaik és gyáraik államosítása, a férfiak munkatáborokba való elhurcolása.⁶⁶

A háború éveiben átélt traumatikus tapasztalatok, illetve valamennyi, kicsit is tehetős zsidó anyagi javainak eltulajdonítása 1946 után rengeteg embert készített arra, hogy kivándoroljon Palesztinába. Ez a migráció, mely drasztikusan csökkentette a közösségek létszámát, gyakran drámai érzelmeket hívott elő: sokan egy marék földet is magukkal vittek erről a vidékről.⁶⁷

Hátrahagyták temetőiket Aradon, Bélen, Kőrösbökényben, Erdőskeréken, Kürtösön, Gyorokon, Ottlakán, Nagyhalmágyon, Borosjenőn, Lippán, Mácsán, Nagylakon, Pankotán, Ópáloson, Ópécskán, Újszentannán, Soborsinon, Borossebesen, Szemlakon, Simándon, Tornyán, Nagyzerénden. Egyes temetőket azok a nemzetiségek gondozzák, akik még megmaradtak ezekben a településekben, másokat benőtt a gyom és elborították őket a

szétzúzott kövek. Zsinagógák hiányában a lebontott vagy 1940 után átalakított falusi imaházak jelentik az egyetlen fizikai bizonyítékát annak, hogy a falusi zsidóság egyáltalán létezett ezen a vidéken. Az államnak védett épületekké kellene nyilvánítania ezeket és megóvnia a pusztulástól.

Visszatérve Arad mai zsidó közösségéhez, el kell mondanunk, dicséretükre, hogy kis létszámuk⁶⁸ ellenére lankadatlanul tevékenykednek. 2003-ban még egy újság kiadásába is belefogtak.⁶⁹ Ám a legfontosabb tevékenységük mégiscsak a valláshoz és vallásos szertartásokhoz kötődik, amely továbbra is összetartja a megfogyatkozó közösséget.

Összegzés

A vizsgálat végére érkezve, melyet e tanulmány céljából határoztunk meg, pontos képet kaptunk a régió nemzetiségeinek identitásáról. Ugyanakkor a jól elkülöníthető önreprezentációk sokféleségét lelhattuk fel. De ahogy a későbbiekben látni fogjuk, a diaszpórának ezek az identitás-konstrukciói, amelyek biztosítják minden egyes csoportnak, hogy elhatárolódhassanak a másiktól vagy másoktól, és megőrizték sajátos egyéniségüket, nem esnek egybe teljesen anyaországai többségi lakosságának identitásával. Emiatt aztán valamennyi kisebbség többé-kevésbé csalódott, amikor kapcsolatba kerül az anyaországgal.

Még az aradi magyarok is, akiről elmondható, hogy mentálisan ők kötődnek leginkább anyaországukhoz, és a nagy magyar tömb részének érzik magukat, ha Magyarországra mennek, rájönnek, hogy az ottaniak másoknak látják őket, és nem fogadják el őket feltétel nélkül, úgy, ahogy vannak. A magyarországi magyarok a „román magyarok” címkét aggatják rájuk, ezért ők keserűen kénytelenek tudomásul venni, hogy nyelvük és szokásaik megváltoztak, és hogy a románok a saját térségükből jobban tisztelik őket, mint az „ottani” magyarok. „El van nagyon keseredve, mert nem nagyon veszik számba a magyarok, lenézik. Azt mondják, hogy oláhmagyarok, és az is az igazság... mert mi is, amikor mentünk így Magyarba, vagy valami, hát rokonokhoz mentünk, és azoknak, ha jöttek látogatók,

68 A 2002-es népszámlálás során mindössze 193 zsidót számláltak össze.

69 Az újságot *Schalomnak* hívják, és 2003-tól kezdődően jelenik meg, adományok révén tartják fenn.

64 Azaz nem szerepeltek külön etnikumként, népszámláláskor magyarnak számították őket (vö: Eperjessy 2002: 12).

65 Az 1910-es népszámláláskor 10.877 zsidót vettek nyilvántartásba a megyében (vö: *Istoria evreimii...* 1996).

66 Egy ilyen láger működött Aradköviben (Arad megyében).

67 Marta Leopold Indig, aradi származású festőnő vallomásai tanúskodnak erről.

egyből azt mondták nekünk oláhmagyarok... úgyhogy nem úgy voltunk számba véve, hogy a magyarok ottan... És mondtam, hogy több tisztességet kapunk itt a románoktól, mint ott a magyaroktól. Ez az igazság, sajnos ez van.” (Hannonen–Lönnqvist–Barna 2001: 27).

Amint már láttuk, ugyanezt tapasztalják a magyarországi románok is, akik másnak érzik magukat, mint azok az anyaországi románok, akik csak nemrég költöztek Magyarországra. Egy 1971-ben született kétegyházi fiatal, akit arról kérdeztek, hogy miért nem használja már a román nyelvet, arról vall, hogy Magyarországon nem is beszélnek a valódi román nyelvet, csak valamiféle kevert nyelvet használnak, amely nem segíti őt román öntudata megőrzésében: „Azért mondom, hogy tíz éve nem beszélek románul, mert amilyen szavakat mi használunk, meg ahogy mi beszélünk, az nem román. Az csak egy k = nagyon erősen kevert. Még a... még a méhkerékieknél is kevertebb román. Románul beszélünk mi, de hát még azok sem értenének meg... Az speciálisan a mi nyelvünk...Tehát minden egyes magyar szót, most nem akarok egyet se bemutatni, mert nagyon rosszul néz ki a dolog... minden egyes magyar szót elrománosítunk.” (Borbélyi 2002: 50).

Azok a szlovákok sem leltek örömet az anyaországgal való kapcsolatukban, akik 1945-ben költöztek ki: idegenül érezték magukat a közösségekben, ahová kihelyezték őket. A szlovák néprajzkutatók kimutatták, milyen traumákat szenvedtek a szlovák és cseh közösségekben (abban az időben Csehszlovákiában) azok, akik úgy határoztak, hogy elhagyják Romániát vagy Magyarországot.⁷⁰ Az, hogy a családi környezetükből idegen térségbe mentek, nagy csapás volt a kivándorolt csoport számára. Azért is, mert az anyaországba való érkezés után hagyományos életmódjuk is megváltozott. Legtöbb módos gazdából itt gyári munkás lett, és naponta ingázott a nagyvárosba, beolvadva a tömegbe (Parikova 2000: 41).

Az aradi részeken élő szlovákokban ma is csak a másságukat érzékelik Szlovákiában. Akik hallják őket beszélni, rögtön megkérdezik, hogy milyen térségből jöttek, és amikor megtudják, hogy Romániából, hitetlenkednek és csodálkoznak.

Hogy az aradi svábokról és a térségben beszélt nyelvjárásaikról – amelyek oly nagyon különböznek a Németországban használt standard nyelvtől – már ne is beszéljünk. Különbösen éppen ez az egyik oka annak, hogy mivel úgy érzik, elszigetelődtek, igyekeznek tartani a kapcsolatot régi

közösségeik tagjaival, ugyanis egyedül velük érzik jól magukat ebben az idegen német világban.⁷¹

Az Arad megyéből elszármazott zsidók is ugyanilyen okból tartják egymással a kapcsolatot Izraelben.

Az etnikai entitásoknak ezt a különbözőségét – amely arra készíti a kisebbséget, hogy tulajdonképpen két világban éljen, vagy, ahogy egyesek mondják, „kettős identitásban”, az identitásuk tisztaságával áltatva magukat, vagy keserűen kiábrándulva – tulajdonképpen a más kultúrájú többséggel való hosszas együttélés idézi elő. A többség, ha nem asszimilálta őket, akkor a felismerhetetlenségig elmosta a különbségeket, új identitásformákat teremtve, melyek elütnek a normától, de amelyek, ahogy a tanulmány első részében láttuk, mégis életképesek abban a térben, ahol létrejöttek. Mivelhogy hosszú ideig éltek egymás szomszédságában, feltételezhetjük, hogy megismerték a másikat, vagyis enyhén eltávolodtak a saját identitásuktól, és közeledtek a másikéhoz. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy érvénytelenítették saját identitásukat és teljes mértékben elfogadták volna a másikat, ahogy a kétnyelvűség vagy a háromnyelvűség sem jelenti feltétlenül a saját nyelv lebecsülését. Még ha átveszik is egy más csoport nyelvét vagy szokásait, az sem jelenti azt, hogy lemondtak volna saját identitásukról: megmarad az akcentus, az öntudat emlékezete, az értékítéletek, melyeket továbbra is a saját kategóriáik szerint fognak megalkotni.

Meg kell említenünk, hogy Magyarországon olyanokat is románnak tekintenek, akik tagjai ugyan a közösségnek, de már nem beszélnek az anyanyelvüket, hanem a magyar nyelv segítségével vallják meg identitásukat (Csobai 2000: 92).

Ha meg is jelennek a másik etnikum jegyei, nem kell azt rögtön az asszimiláció folyamatának tekintenünk: a többnemzetiségű térségekben az egymásra hatás szinte minden esetben kölcsönös. Gondoljunk csak az újszentannai óslakos románokra, akik kifejtették, hogy ők kevésbé románok, mint a mócok, mert „elkorcsosodtak” összekeveredve a németekkel.

Az olyan többnemzetiségű régióban való együttélés, mint amelyről írtunk, nem kell hogy neurozist okozzon a leplezett nacionalistáknak, még akkor sem, ha ez megrontja a kisebbségi csoportok identitását. A többnemzetiségű térségek sajátosságai, a maguk módosult identitásaival,

71 Otto Greffner: Etnitate și identitate. [Etnicitás és identitás.] *Aradul Cultural*. Arad. 1999. jún. 31.

70 Romániából 20.000 szlovák ment el (Parikova 2000: 38).

addig jelentenek plusz problémát, amíg a csoportokat nem az Egységes Európához viszonyítják, hanem olyan országokhoz, amelyek ahelyett, hogy átszabnák a diskurzusukat, táplálják a katonai jellegű alakulatok által támogatott nacionalizmusokat, és nem illeszkednek be az európai struktúrákba.

Az, hogy ezek közül a csoportok közül egyeseknek megfertőződött az emlékezete egy olyan múlt képével, amely már régóta nem aktuális, és egy képzeletbeli hazával törekednek azonosulni, amelyben végső soron már nem is találnák meg teljesen önmagukat, megakadályozza őket abban, hogy nyissanak a valódi demokrácia felé, álomvilágban tartja őket, és csökkenti az esélyeiket, hogy dinamikusan megfeleljenek az „Európai állampolgár” státusuknak.

Felismerve ezt a veszélyt, a különböző etnikumok értelmiségi elitjei olyan közös programokat kezdeményeztek „egység a sokféleségben” jelszóval, amelyekbe különösen a fiatalokat szeretnék bevonni, és egyre gyakrabban hangoztatják a „regionális identitás” gondolatát, másképpen szólva azt, hogy „ők és mi – együtt”.

Szakirodalom

BARNA Gábor

2000 Mentális határok – megduplázott világok. In: BALÁZS Géza – CSOMA Zsigmond – JUNG Károly – NAGY Ilona – VEREBÉLYI Kincső (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Folklór – irodalom – szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. II. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 689–701.

BOIA, Lucian

1990 Elemente de mitologie istorică românească (sec. XIX–XX). In: Uő (red.): *Miturile poporului român* I. București, 7–30.

2002 *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*. Editura Humanitas, București

BORBÉLYI, Ana

2002 Zece ani în situația de schimbare a limbii (1990–2000). In: *Simpozion*. Giula, 44–54.

CEROVIC, Ljubivoje

2001 Un arădean, Sava Tekelija, cel mai mare mecena în istoria modernă a poporului sârb. In: HUREZAN, Pascu – COLTA, Elena Rodica (red.): *Identitate, alteritate, multiculturalitate. Lucrările simpozionului internațional interdisciplinar*. (Colecția minorității, 3.) Complexul Muzeal Arad, Arad, 96–107.

2002 Sârbii din Arad. In: HUREZAN, Pascu – COLTA, Elena Rodica (red.): *Interetnicitate în Europa Centrală și de Est. Lucrările simpozionului internațional interdisciplinar*. (Colecția minorității, 4.) Complexul Muzeal Arad, Arad, 342–364.

CHELCEA, Liviu – LĂȚEA, Puiu

2000 *România profundă în comunism, Dileme identitare, istorie locală și economie secundară la Sântana*. Editura Nemira, București

CIUHANDU, Gheorghe

1940 *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*. Arad

CSANÁDI János

1998 *Bús gerlice csengő hangja. Körösközi népballadák*. Arad

CSOBAI Elena

1996 *Istoricul românilor din Ungaria de azi*. Giula

2000 Comunitatea românească din Veherd. In: BERÉNYI Mária (red.): *Symposium*. Giula, 92–105.

DUDAȘ, Florian

1981 *Zărandul. Chipuri și fapte din trecut*. București

1989 *Avram Iancu în tradiția poporului român*. Timișoara

EPERJESSY Ernő

2002 Naționalitățile din Ungaria și cultura lor la sfârșitul mileniului. In: HUREZAN, Pascu – COLTA, Elena Rodica (red.): *Interetnicitate în Europa Centrală și de Est. Lucrările simpozionului internațional interdisciplinar*. (Colecția minorității, 4.) Complexul Muzeal Arad, Arad, 5–22.

FÁBIÁN Gábor

1835 *Aradmegye leirása*. Buda

FRANK Tibor

2002 Națiunea, minoritățile naționale și naționalismul în Ungaria secolului al XIX-lea. In: SUGAR, Peter F. (coord.): *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*. Editura Curtea Veche, București, 168–198.

HANNONEN, Pasi – LÖNNQVIST, Bo – BARNA, Gábor (eds.)

2001 *Ethnic Minorities and Power*. Helsinki

IANCULE, DORULE...

1972 *Iancule, dorule. (Culegere închinată comemorării Centenarului morții lui Avram Iancu.)* Arad

GREFFNER, Otto

1995 *Svabii (germanii) din Banat. O scurtă istorie.* Arad

1999 *Etnitate și identitate. Aradul Cultural.* (iunie) 27–31.

ISTORIA EVREIMIL...

1996 *Istoria evreimii arădene.* Editura Minimum, Tel Aviv

KOVÁCH Géza

1999 *Az emlékező város. 150. Október 6, Arad, 1849–1999. Kovách Géza gyűjtése és írásai.* Arad

2000 *Márki Sándor emlékezete és hagyatéka.* (EMKE füzet, V.) Arad

KŐHEGYI Mihály

1991 A szerbek felköltözésének (1690) történeti előzményei. In: *A szerbek Magyarországon.* Szeged, 65–78.

LEGENDE...

1977 *Legende și povestiri din Munții Apuseni.* Alba Iulia

LENDVAI, Paul

2001 *Ungurii.* Editura Humanitas, București

LUKINICH Imre

1937 *History of Hungary.* London.

MAGER, Traian

1935 *Cultul eroilor în Munții Apuseni. Avram Iancu, Ioan Buteanu și epoca lor.* Arad

MARTIN, Emilia

2001 Efectele relațiilor interetnice și intraetnice în viața culturală a românilor din Ungaria. In: HUREZAN, Pascu – COLTA, Elena Rodica (red.): *Identitate, alteritate, multiculturalitate. Lucrările simpozionului internațional interdisciplinar.* (Colecția minorității, 3.) Complexul Muzeal Arad, Arad, 58–76.

MICHNIK, Adam

1998 *Letters from Freedom. Post-Cold War Realities and Perspectives.* Edited by Irena GRUDZINSKA GROSS. Translated by Jane CAVE. Foreword by Ken JOWITT. University of California Press, London

MISAROS, Teodor

1990 *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Republica Ungară.* Budapest

MITU, Sorin

1999 Identități multiple la românii ardeleni la începutul epocii moderne. *Aradul Cultural.* (iunie) 6–10.

PANICI, Bojdar

2001 Lagărul cezară-crăiesc din cetatea Aradului 1914–1918. In: HUREZAN, Pascu – COLTA, Elena Rodica (red.): *Identitate, alteritate, multiculturalitate. Lucrările simpozionului internațional interdisciplinar.* (Colecția minorității, 3.) Complexul Muzeal Arad, Arad, 108–122.

PARIKOVA, Magdalena

2000 Etnokultúrne a sociálne kontexty koexistencie malej skupiny v podmienkach majoritného spoločenstva. (Na príklade slovenských reemigrantov z Rumunska.) In: COLTA, Elena Rodica (red.): *Modele de conviețuire în Europa Centrală și de Est.* (Colecția minorității, 2.) Complexul Muzeal Arad, Arad, 36–46.

PECICAN, Ovidiu

2002 *Realități imaginate și ficțiuni adevărate în evul mediu românesc. Studii despre imaginarul medieval.* Editura Dacia, Cluj-Napoca

POPOVICI, Nicolae Horga

1807 *Oglinda arătată omului înțelept.* Buda

PRELIC, Milena

2002 Sârbii din Ungaria. Autoidentificare. In: HUREZAN, Pascu – COLTA, Elena Rodica (red.): *Interetnicitate în Europa Centrală și de Est. Lucrările simpozionului internațional interdisciplinar.* (Colecția minorității, 4.) Complexul Muzeal Arad, Arad, 138–150.

RADICI REPISKY, Ana

2003 *Plopi la capătul lumii.* Giula

RADOSLAV, Doru

2002 *Apărarea împăratului.* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca

SOMOGYI Gyula

1912 *Arad vármegye és Arad szab. kir. város néprajzi leírása.* Arad

SUGAR, Peter F. (coord.)

2002 *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea.* Editura Curtea Veche, București

SZABÓ Ferenc

1964 *A Dél-alföldi Betyárvilág.* Gyula

TOLAN, Isaia

1999 *File din istoria Aradului.* Editura Semne, București

A szerzők névsora

CEROVIĆ, Ljubivoje – kutató, a Vajdasági Múzeum igazgatója, Újvidék (Szerbia)

COLTA, Elena Rodica – antropológus, muzeológus, Complexul Muzeal Arad, Arad

FODOR Ferenc – néprajzkutató, muzeológus, Móra Ferenc Múzeum, Szeged

GÂRLAN, Mictat – kutató, Román Tudományos Akadémia – Életminőség-kutató Intézet, Bukarest

GLÜCK Jenő – történész, judaista, a Román Tudományos Akadémia kisebbségekért felelős bizottságának tagja, Arad

HADIJI, Maria Vasincea – muzeológus, tanár, Bánsági Falumúzeum

HACMAN, Serghei – kutató, a Cernăuți-i Regionális Központ Kutatóintézetének aligazgatója, Cernăuți (Ukrajna)

HANNONEN, Pasi – néprajzkutató, Jyväskylä-i Egyetem Néprajz Tanszéke, Helsinki (Finnország)

JAKAB Albert Zsolt – kutató, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

KARABENCHEVA, Katerina – kutató, Társadalompolitikai Kutatóintézet, Szófia (Bulgária)

KOVÁCS Bálint – történész, armenológus, Lipcsei Egyetem Közép-Kelet Európa Intézete, Lipcse (Németország)

NASTASĂ, Lucian – történész, kutató, tanár, Román Tudományos Akadémia – Gheorghe Barițiu Történelmi Intézet, Kolozsvár

NJAGULOV, Blagovest – történész, Bolgár Tudományos Akadémia – Történelmi Intézet, Szófia (Bulgária)

PAVLOVIĆ, Mirjana – néprajzkutató, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia – Néprajzkutató Intézete, Belgrád (Szerbia)

PETI Lehel – kutató, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

POZSONY Ferenc – néprajzkutató, professzor, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék

ȘTIUCĂ, Narcisa – néprajzkutató, kutató, a Román Népviselői Múzeumának igazgatója, Bukarest

Az NKI kiadványai

FLECK Gábor – SZUHAY Péter (ed.) (2008) *Cu un pas mai aproape. Altfel de imagini despre romi din România.*

Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale
ISBN 978-973-0-06147-5

HORVÁTH István – TÓDOR Erika Mária (ed.) (2008) *O evaluare a politicilor de producere a bilingvismului. Studii elaborate pe baza prezentărilor din cadrul conferinței de la Miercurea-Ciuc, 12–13 iunie 2008.*

Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–
Editura Limes
ISBN 978-973-726-359-9

Petre PETCUȚ (ed.) (2009) *Rromii din România. Documente I*

Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților
Naționale–Kriterion

ISBN 978-606-92223-0-0 / ISBN 978-973-26-0958-3

Vol. I

ISBN 978-606-92223-1-7 / ISBN 978-973-26-0960-6

KISS Tamás – FOSZTÓ László – FLECK Gábor (ed.) (2009) *Incluziune și excluziune. Studii de caz asupra minorităților de romi din România.*

Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților
Naționale–Kriterion

ISBN 978-606-92223-2-4 / ISBN 978-973-26-0959-0

KISS Tamás (2009) *Perspectivă administrativă? O analiză comparativă a discursului demografic maghiar din România.*

Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților
Naționale–Kriterion

ISBN 978-606-92223-3-1 / ISBN 978-973-26-0970-5

FOSZTÓ László (2009) *Colecție de studii despre romii din România.*

Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților
Naționale–Kriterion

ISBN 978-606-92223-4-8 / ISBN 978-973-26-0969-9

JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel (ed.) (2009) *Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România.*

Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților
Naționale–Kriterion

ISBN 978-606-92223-5-5 / ISBN 978-973-26-0971-2

E kötet változatos módszertani és elméleti eszközökkel készült tanulmányokat tartalmaz, amelyek között ugyanakkor szemléletbeli különbségek is vannak. Mindemellett az olvasó több szempontból is egységes kötetet tart a kezében, amely elsősorban a vizsgálat tárgyából fakad. Ugyanis az itt szereplő szövegek mindegyike a romániai nemzeti kisebbségek szociokulturális jelenének vagy múltjának valamely összetevőjét ismerteti és értelmezi. Egységesekek abból a szempontból is, hogy a multikulturalizmus ideológiájának szellemiségében fogantak.

ISBN 978-606-92223-6-2
ISBN 978-973-26-0972-9

9 786069 222362